

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

MEŞRUTİYET'TEN MÜTAREKE'YE KONYA'YA SÜRGÜN
(1876-1918)

ÖMER GÜN

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. CANER ARABACI

KONYA-2021

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

MEŞRUTİYET'TEN MÜTAREKE'YE KONYA'YA SÜRGÜN
(1876-1918)

ÖMER GÜN

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. CANER ARABACI

KONYA-2021

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ömer GÜN		
	Numarası	148105013028		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/Tarih		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tezin Adı	Meşrutiyet'ten Mütareke'ye Konya'ya Sürgün (1876-1918)		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Ömer GÜN

		T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü			
ÖZET					
Öğrencinin	Adı Soyadı	Ömer GÜN			
	Numarası	148105013028			
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/Tarih			
	Programı	Tezli Yüksek Lisans			
		Doktora	X		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Caner ARABACI			
Tezin Adı	Meşrutiyet'ten Mütareke'ye Konya'ya Sürgün (1876-1918)				

Siyasi olarak çalkantılı bir sürecin sonunda tahta çıkan II. Abdülhamid, saltanatının 1878'e kadar olan ilk döneminde Mebûsan Meclisi'ni kapatır ve ağır bir yenilgi ile neticelenen “93 Harbi”nin yaralarını sarmakla meşgul olur. 1884'e kadar geçen ikinci dönemde meşrutiyet yanlısı muhalifler sürgünlerle uzaklaştırılarak tasfiye edilir. Ardından Sultan, hafiyelik ve sansür marifeti ile muhalif oluşumları kontrol altında tutmaya çalışır. Osmanlı Devleti hudutlarında meydana gelen küçük bir hadisenin bile kısa sürede ulusal ya da uluslararası bir soruna dönüşme ihtimali nedeniyle her türlü hadise Sultan tarafından yakından takip edilir. Sorunlar bölgesel ve ulusal dengeler gözetilerek ödül ve ceza (sürgün vs.) yöntemi ile çözülmeye çalışılır.

Bu arada II. Abdülhamid idaresine karşı ortaya çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti kuvveden fiile geçerek Makedonya Bölgesi'nde başlattığı isyan ile meşrutiyetin yeniden ilan edilmesini sağlar. Kendini meşrutiyetin mutlak banisi olarak gören İttihatçılar bu yeni dönemde beklentileri karşılamaktan uzak kalırlar. Cemiyete muhalif olmanın aynı zamanda meşrutiyete muhalif olmak olarak algılandığı bu dönemde İttihatçı Hükümetler, sürgün gerektiren adli suç işleyenlerin yanı sıra kendi muhaliflerini de sürgünlerle uzaklaştırır. Birinci Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde ise muhâsım devlet tebaasına yönelik sürgünlerle Ermeni, Rum ve Arap tehciri yapılmak zorunda kalınır.

Gerek II. Abdülhamid döneminde gerekse II. Meşrutiyet yıllarında Konya bahse konu sürgünlerin gönderildiği önemli bir menfa olur. Bilhassa Birinci Dünya Savaşı yıllarında çok sayıda menfiye ev sahipliği yapar. Bu çalışma Meşrutiyetin ilanından Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi'ne kadar geçen sürede Konya'ya yapılan sürgünleri ihtiva etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürgün, Konya, II. Abdülhamid, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Muhâsım Tebaa Sürgünü, Ermeni Tehciri.

		T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü				
ABSTRACT						
Author's	Name and Surname	Ömer GÜN				
	Student Number	148105013028				
	Department	Tarih/Tarih				
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)				
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X			
	Supervisor	Prof. Dr. Caner ARABACI				
Title of the Thesis/Dissertation	Exiles to Konya from The Period of Constitutionalism to The Truce Period (1876-1918)					

II. Abdulhamid, who attained the sultanate at the end of a politically turbulent period, closes the Parliamentary Assembly in the first period of his reign until 1878 and becomes busy with healing the wounds of the " Russo-Turkish War ", which resulted in a severe defeat. In the second period, until 1884, pro-constitutional opponents were removed by exiles and purged. Then the Sultan tries to keep the opposition groups under control by means of espionage and censorship. Due to the possibility that even a small event that took place in the borders of the Ottoman Empire could turn into a national or international problem in a short time, all kinds of events were closely followed by the Sultan. The problems are tried to be solved by the method of reward and punishment (exile, etc.), taking into account regional and national balances.

In the meantime, the Union and Development Society, which emerged against the administration of II. Abdulhamid, went from idea to action and ensured the re-declaration of the constitutionalism with the rebellion it started in the Macedonian Region. The Unionists, who see themselves as the absolute founders of the constitutionalism, remain far from satisfying expectations in this new period. In this period when opposition to the society was perceived as opposing the constitutionalism, the Unionist Governments expelled their opponents along with those who committed criminal offenses requiring exile. In the years of the First World War, with exiles due to the hostile state subjects such as Armenians, Greeks and Arabs had to be deported.

Both during the Abdulhamid period and II. Constitutional Monarchy, Konya becomes an important city of exile. Especially during the First World War years, it hosted a large number of exiles. This study includes the exiles sent to Konya from the declaration of the Constitutional Monarchy until the Mondros Armistice signed at the end of the First World War.

Keyword: Exile, Konya, II. Abdülhamid, İttihat ve Terakki Society, Exiles Due to The Hostile State Subject, Armenian Deportation.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	ii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR	ix
TABLolar LİSTESİ	xii
ÖN SÖZ.....	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR MÜEYYİDE OLARAK SÜRGÜN

1.1. Sürgün Mefhumu ve Tarihi Seyri.....	7
1.2. Osmanlı Devleti’nde Sürgün	9
1.2.1. Osmanlı Devleti’nde Ceza Hukuku Bağlamında Sürgün	12
1.2.2 Menfinin Mahkeme Süreci ve Menfaya İntikal	23
1.2.3. Sürgünün Sona Ermesi ve Af.....	27
1.2.4. Sürgün Nedenleri	31
1.2.5. Sürgün Yerleri.....	33
1.3. Bir Sürgün Şehri Konya	35

İKİNCİ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ VE SÜRGÜN

2.1. II. Abdülhamid Dönemi	48
2.1.1. Tanzimat’tan Meşrutiyet’e “İktidar Mücadelesi”	48
2.1.1.1. Üç Sultan Yılı ve II. Abdülhamid’in Tahta Çıkışı.....	55
2.1.2. Sorgulama, Test Etme ve Öğrenme Dönemi (1876-1878)	60
2.1.3. Hesaplaşma ve Vesayetten Kurtulma Dönemi (1878-1884)	66
2.1.4. Mutlak İktidar Dönemi (1884-1908)	71
2.1.4.1. Jön Türklerden İttihat ve Terakki’ye Sürgün	76
2.1.4.2. Meşrutiyetin Yeniden İlanı	102

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ KONYA SÜRGÜNLERİ

3.1. II. Abdülhamid Dönemi'nde Konya'ya Sürgün	107
3.1.1. II. Abdülhamid Dönemi'nde Konya'ya Yapılan Siyasi Sürgünler.....	113
3.1.1.1. Ziya Paşa (1829-1880).....	113
3.1.1.2. Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey (1848-1913).....	117
3.1.1.3. Abdülhalim Memduh Bey (1866-1905)	129
3.1.1.4. Hasan Rüştü Okumuşgil (1869-1936)	138
3.1.1.5. İbrahim Aczi Kendi (1883-1965)	141
3.1.1.6. Ayaşlı Şakir (1871-1917)	142
3.1.1.7. Azmi Bey (1858-1940).....	1455
3.1.1.8. Sait Efendi (1877-?).....	148
3.1.1.9. Mehmet Faik Kaltakkıran (1870-1978).....	151
3.1.1.10. Hakkı Şinasi Erel (1869-1941)	154
3.1.1.11. Diğer Siyasi Menfiler	155
3.1.2. II. Abdülhamid Döneminde Konya'ya Yapılan Adli Sürgünler.....	160
3.1.3. Konya'da Bulunan Menfilerin Sevk ve İdareleri	167
3.1.3.1. Tebdil-i Menfa Talepleri	167
3.1.3.2. Yevmiye Harcırah ve İstihdam Talepleri	169
3.1.3.3. Af Talepleri ve Firar Hadiseleri.....	174
3.1.3.4. Menfilere Yönelik Tahkikat, Tebligat ve Malumat Talepleri	180

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ VE SÜRGÜN

4.1. II. Meşrutiyet Dönemi	185
4.1.1. Meşrutiyetin Yeniden İlanından Bab-ı Ali Baskınına Değın İktidar Mücadelesi ve Sürgünler.....	185
4.1.1.1. 31 Mart Vak'ası ve Sürgünler	197
4.1.2. İttihat ve Terakki'nin Mutlak İktidarı ve Sürgün (1913-1918).....	216

BEŞİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ KONYA SÜRGÜNLERİ

5.1. II. Meşrutiyet Döneminde Konya'ya Sürgün	233
5.1.1. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Konya'ya Yapılan Siyasi Sürgünler	234

5.1.1.1. Hüseyin Kâmi Bey (1878-1912).....	234
5.1.1.2. Aka Gündüz/Enis Avni (1885-1958).....	237
5.1.1.3. Refii Cevad Ulunay (1890-1968)	241
5.1.1.4. İhsan Fikri Bey (1876-1910)	245
5.1.1.5. Necib Melhame Bey (1856-1927)	252
5.1.1.6. Sapançalı Hakkı Bey (1882-1937)	260
5.1.1.7. Diğer Siyasi Menfiler	268
5.1.2. II. Meşrutiyet Döneminde Konya'ya Yapılan Adli Sürgünler	273
5.1.3. Birinci Cihan Harbinde Muhasım Devlet Tebaasının Konya'ya Sürgünü	276
5.1.4. Ermeni Tehcirinde Konya.....	288
5.1.4.1. Ermeni Muhacirinin Konya'ya İskânı/ Sevki.....	290
5.1.4.2. Ermeni Muhacirinin Konya'dan Sevki	295
5.1.4.3. Ermeni Muhacirinin Konya'da Sevk ve İdaresi.....	297
5.1.4.4. Ermeni Muhacirinin Geri Dönüşü	306
5.1.5. Konya'da Bulunan Menfilerin Sevk ve İdareleri	308
5.1.5. 1. Tebdil-i Menfa Talepleri	309
5.1.5.2. Yevmiye Harcırah ve İstihdam Talepleri	312
5.1.5.3. İzin ve Af Talepleri ile Firar Hadiseleri	315
5.1.5.4. Menfilere Yönelik Tahkikat, Tebligat ve Malumat Talepleri	318
SONUÇ	325
KAYNAKÇA	336
EKLER	364
Ek 1. Konya Valisi Ziya Paşa'nın Hükümet-i Seniyye aleyhinde bulunduğu ve sürgüne gönderilmiş siyasî suçluları himaye ettiği iddiasına dair evrak.	364
Ek 2. Ebuzziya Tevfik Bey'in Konya'ya gelişinden itibaren muhafazasına itina gösterildiğine dair malumat evrakı.	367
Ek 3. Siyasi suçlardan dolayı Konya'da bulunan menfilere dair Dahiliye Nezaretine sunulan rapor.	369
Ek 4. Konya'da menfilere dair 4 Teşrîn-i Evvel 1327 tarihli rapor.....	377
Ek 5. 11 Temmuz 1332 tarihli ve 513 numaralı tezkire ile Konya'ya sevk olunan muhâsım devlet tebaasına dair liste	386
Ek 6. 30 Ağustos 1334 tarihi itibarı ile Konya ve kazalarında sürgünde olup afv-ı aliye istinaden tanzim edilen cetvel.	409

Ek 7. Konya ve Koçhisar'da bulunan bazı siyasi menfilerin Ferid Paşa, mazul Mülazım Celal Efendi, muhreç Polis Memuru Çerkes Mehmed Efendi ile Arnavud Merveret Pehlivan'a ait fotoğraflarının takdimi.....	426
Ek 8. Konya'da bulunan siyasi menfilere dair 1334 yılında hazırlanan rapor ve buna istinaden hazırlanan cetvel.	430
Ek 9. Konya'da bulunan menfilere ait bazı fotoğraflar	438

KISALTMALAR

AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
bk.	: Bakınız
BOA	: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
BOA. A.} MKT. UM.	: Sadaret Umum Vilayet Evrakı
BOA. A.}MKT. MHM.	: Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı
BOA. BEO	: Bab-ı Ali Evrak Odası
BOA. DH. EUM. 1. Şb.	: Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Birinci Şube Evrakı
BOA. DH. EUM. 2. Şb.	: Dâhiliye Emniyet-i Umumiye İkinci Şube Evrakı
BOA. DH. EUM. 3. Şb.	: Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Üçüncü Şube Evrakı
BOA. DH. EUM. 4. Şb.	: Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Dördüncü Şube Evrakı
BOA. DH. EUM. 5. Şb.	: Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Birinci Şube Evrakı
BOA. DH. EUM. 6. Şb.	: Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Altıncı Şube
BOA. DH. EUM. ADL.	: Dâhiliye Tatbikat-ı Adliye Kalemi Evrakı
BOA. DH. EUM. ECB.	: Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Ecanib Kalemi
BOA. DH. EUM. EMN.	: Dâhiliye Emniyet Şubesi Evrakı
BOA. DH. EUM. KADL.	: Dâhiliye Emniyet-i Umumi Kısım-ı Adli Kalemi
BOA. DH. EUM. KLH.	: Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Kalem-i Hususi Evrak
BOA. DH. EUM. MH.	: Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Muhasebe Kalemi
BOA. DH. EUM. MTK.	: Dâhiliye Muhaberat ve Tensikat Müdüriyeti Evrakı
BOA. DH. EUM. SSM.	: Dâhiliye Seyrüsefer Kalemi Evrakı
BOA. DH. EUM. THR.	: Dâhiliye Tahrirat Kalemi Evrakı
BOA. DH. EUM. VRK.	: Dâhiliye Emniyet Evrak Odası Kalemi Evrakı
BOA. DH. H...	: Dâhiliye Hukuk Dairesi Evrakı
BOA. DH. İ. UM.	: Dâhiliye İdare-i Umumiye Evrakı
BOA. DH. KMS.	: Dâhiliye Kalem-i Mahsusa Evrakı
BOA. DH. MKT.	: Dâhiliye Mektubi Kalemi
BOA. DH. MUİ.	: Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı
BOA. DH. SAİDd	: Dâhiliye Defterler
BOA. DH. ŞFR.	: Dâhiliye Şifre Kalemi
BOA. DH. TMIK. M.	: Dâhiliye Muamelat
BOA. HR. SFR. 04.	: Hariciye Nezareti Sofya Sefareti Evrakı
BOA. HR. SYS.	: Hariciye Nezareti Siyasi
BOA. HR. TH.	: Hariciye Nezareti Tahriratı
BOA. İ. AS.	: İrade-i Askeri Evrakı

BOA. İ. DH	: İrade-i Dâhiliye
BOA. İ. HB.	: İrade-i Harbiye Evrakı
BOA. İ. HUS.	: İrade-i Hususi
BOA. İ. MF.	: İrade Maarif Nezareti
BOA. İ. TAL.	: İrade Taltifat
BOA. MF. MKT.	: Maarif Nezareti Mektubi Kalemi
BOA. ŞD.	: Şura-yı Devlet
BOA. Y. A. HUS.	: Yıldız Hususi Maruzat
BOA. Y. A. RES.	: Yıldız Resmi Maruzat
BOA. Y. EE.	: Yıldız Esas Evrakı
BOA. Y. EE. KP.	: Yıldız Kamil Paşa Evrakı
BOA. Y. MTV.	: Yıldız Mütenevvi Maruzat
BOA. Y. PRK UM.	: Yıldız Perakende Evrak-ı Umumi
BOA. Y. PRK. ASK.	: Yıldız Askeri Maruzat
BOA. Y. PRK. AZJ.	: Yıldız Arzuhal Jurnal
BOA. Y. PRK. AZN.	: Yıldız Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı
BOA. Y. PRK. DH.	: Yıldız Dâhiliye Nezareti Maruzatı
BOA. Y. PRK. EŞA.	: Yıldız Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik
BOA. Y. PRK. HR.	: Yıldız Perakende Hariciye Nezareti Maruzatı
BOA. Y. PRK. MK.	: Yıldız Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı
BOA. Y. PRK. TKM.	: Yıldız Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği
BOA. Y. PRK. ZB.	: Yıldız Zabtiye Nezareti Maruzatı
BOA. ZB.	: Zabtiye
Bşk.	: Başkanlığı
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
ÇTTAD	: Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
D.	: Devre
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DN.	: Dosya Numarası
Haz.	: Hazırlayan
HHP.	: Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı
İçt.	: İçtima Senesi
İSAM.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
MA. ZC.	: Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi

MM. ZC.	: Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi
MV.	: Meclis-i Vükela Mazbataları
Nu.	: Numara
OTAM. Merkezi Dergisi	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TAED	: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
ty.	: Tarih yok
Y.	: Yıl
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
Yay.	: Yayınları
yy.	: Yayınevi yok
ZE.	: Ziyad Ebüzziya Evrakı

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo Nu.	Tablo Adı	Sayfa Nu.
Tablo 1.	4 Teşrîn-i Evvel 1327/17 Ekim 1911 tarihi itibarı ile Konya'da bulunan menfilerin vilayet genelinde dağılımı.....	184
Tablo 2.	Birinci Dünya Savaşı'nda Konya'ya sürülen muhâsım devlet tebaasının milliyetlerine göre dağılımı.....	277
Tablo 3.	Konya'da sürgün bulunan muhâsım devlet tebaasının ikamet ettirildikleri kazalara göre dağılımı.....	278
Tablo 4.	19 Şubat 1917 itibarı ile Konya'da bulunan Ermeni muhacirinin memleketlerine göre dağılımı.....	298
Tablo 5.	19 Şubat 1917 tarihli itibarı ile Konya'da bulunan Ermeni muhacirinin ikamet ettirildikleri kazalara göre dağılımı.....	298
Tablo 6.	19 Şubat 1917 tarihi itibarı ile Konya'da bulunan Ermeni muhacirinin mesleklerine göre dağılımı.....	299
Tablo 7.	19 Şubat 1917 tarihi itibarı ile Konya'da bulunan Ermeni muhacirinin sermaye ve faaliyetleri bakımından dağılımı.....	299
Tablo 8.	19 Şubat 1917 tarihi itibarı ile Konya'da bulunan Ermeni muhacirin müessesâtta müstahdem bulunanların sayıları ile müesseseleri.	300
Tablo 9.	Aralık 1918 itibarı ile Konya'da umumi aftan istifade eden menfilerin menfalarına göre dağılımı.....	317
Tablo 10.	30 Eylül 1334/10 Eylül 1918 tarihi itibarı ile Konya'da bulunan menfilerin memleketlerine göre dağılımı.....	323

ÖN SÖZ

II. Abdülhamid dönemi ve ona müteakip kahir ekseriyetinde İttihat ve Terakki'nin iktidarda olduğu II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı tarihinin en fazla tartışılan ve üzerinde kalem oynatılan dönemleridir. Buna karşın söz konusu dönemleri ihtiva eden literatürün çeşitli ve bir o kadar da farklı olduğu görülür. İdeolojik ve siyasi kaygılar bir yana bırakılırsa bu durum dönemin Osmanlı tarihi ve uluslararası ilişkiler açısından oldukça hassas bir döneme tekabül etmesinden kaynaklanmıştır. Ayrıca II. Abdülhamid döneminde hayata geçirilen kapsamlı reformlar ve kurumsal yeniliklerle Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecine yeni bir ivme kazandırılırken Türkiye Cumhuriyeti'nin askerî ve sivil bürokratik alt yapısının oluşumuna da büyük katkılar sağlanmıştır.

İzlediği politikalarla geniş bir coğrafyada derin izler bırakan II. Abdülhamid, saltanatının ilk döneminde karşısında bulduğu bürokratik erkin tasfiyesinden sonra mutlak iktidarını tesis edebilir. II. Abdülhamid devletin varlığını devam ettirebilmesi için son derece önemli olan uzun süreli bir barış dönemini tesis ederek, birçok alanda yeni müesseseler inşa etmiş ve modern bir devlet olmanın gerektirdiği alt yapının temellerini başarıyla atmıştır. Ancak buna rağmen ortaya koyduğu otoriter yönetim anlayışı ilerleyen dönemde yeni muhalif yapıların ortaya çıkmasına neden olur. Nitekim Osmanlı tarihinin en etkili ve uzun ömürlü muhalif hareketlerinden biri olan Jön Türk hareketi bu dönemde ortaya çıkar. II. Abdülhamid yönetimine karşı yoğun bir mücadele başlatan Jön Türkler daha sonraki süreçte askeri ve sivil memurların da katılımı ile geniş bir muhalif cephe oluşturur. II. Abdülhamid'in mutlak idaresine son veren ve Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesinde etkin rol oynayan yapı ise Jön Türk hareketinin son kuşağı olan İttihat ve Terakki olur.

Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesinden sonra İttihat ve Terakki'nin takip ettiği politikalar başta Jön Türkler olmak üzere birçok kesimde rahatsızlık oluşturur. Zira İttihat ve Terakki dışında Abdülhamid muhalifleri nezdinde meşrutiyetin ilanı, beklentileri karşılamaktan uzak kalmıştır. Ayrıca cemiyetin izlediği siyaset cemiyet içinde ve dışında tepkiyle karşılanmaktadır. Nitekim bu durum çok sürmeden cemiyet karşısında yeni muhalif yapıların ortaya çıkmasına neden olur. Devleti parçalanmak ve yıkılmaktan kurtararak çağdaş bir devlet teşekkül etme gayesiyle yola çıkan İttihatçılar, muhaliflerine karşı oldukça sert bir yaklaşım ortaya koyar.

Gerek II. Abdülhamid devri gerekse II. Meşrutiyet dönemi sürgün cezasının sıklıkla tercih edildiği dönemlerdir. Başta siyasi muhalifler olmak üzere pek çok kişi, hükümeti tebdile teşebbüs, muzır neşriyatta bulunmak, hükümete muhalif faaliyet içinde bulunmak gibi siyasi; hırsızlık, ırza tasallut, yalancı şahitlik gibi hukûkî gerekçelerle Osmanlı hudutları dâhilinde bulunan çeşitli menfalara sürgün edilmiştir. İlâveten Birinci Dünya Savaşı yıllarında muhâsım devlet tebaasına yönelik sürgünler ile Ermeni Tehciri bu dönemde gerçekleşen diğer sürgün hadiseleridir.

Bu çalışma II. Abdülhamid döneminden Mondros Mütarekesi'ne kadar geçen sürede yaşanan siyasi çalkantılar ve ona bağlı olarak ortaya çıkan siyasi sürgünler ve hukuki gerekçelerle sürgün edilen adli sürgünler ile bahse konu sürgünlerden Konya'ya gönderilen menfilere dair bilgiler ihtiva eder. Ayrıca söz konusu sürgünlerin menfa değişiklikleri, izin, af ve yevmiye taleplerine yer verilmiştir.

Çalışmanın planlanmasından hazırlanmasına kadar geçen sürede kıymetli alakalarını esirgemeyip, beni yönlendiren danışman hocam; Prof. Dr. Caner ARABACI'ya, tez izleme komitesinde bulunan hocalarım; Doç Dr. Yakup KAYA ve Doç Dr. Mehmet BİREKUL'a tez savunma jürisinde yer alan hocalarım Prof. Dr. Ömer AKDAĞ ve Doç. Dr. Çağatay BENHÜR'e sonsuz şükranlarımı sunarım. Ayrıca; kaynak araştırması ve temini konusunda

yardımlarını esirgemeyen değerli hocam; Doç. Dr. Hasan Ali POLAT'a müteşekkirim. Son olarak daima desteğini gördüğüm eşime ve öğrenim hayatım boyunca beni destekleyip dualarını esirgemeyen babama ve anneme teşekkürü bir borç bilirim.

Ömer GÜN
Konya -2021

GİRİŞ

Meşrutiyet'ten Mütareke'ye Konya'ya Sürgün (1876–1918) başlıklı bu çalışmada Meşrutiyet'in ilk kez ilanından Mondros Mütarekesi'ne değin Konya'ya, hükümetler tarafından farklı saiklerle gönderilen idareten/siyaseten sürgünler ile yine hükümetler tarafından İdâre-i Örfiyye ilânı sonrası teşkil olunan Divân-ı Harb-i Örfilerce yapılan sürgünler ve işledikleri suçlara istinaden mahkemeler tarafından verilen adli sürgün cezaları tahkik edilmiştir. Bir başka deyişle II. Abdülhamid döneminin başından Birini Dünya Savaşı'nın sonumda imzalanan Mondros Mütarekesi'ne kadar devam eden süreçte sürgün cezasının Konya'ya tatbiki ele alınmıştır. Her iki dönem içerisinde de hükümeti tebdile teşebbüste bulunmak, isyanlara iştirak etmek, muzır neşriyatta bulunmak, hükümete muhalif olmak ve devlet idarecilerine hakaret etmek gibi siyasi ya da hırsızlık, fuhuş, eşkıyalık hareketlerine katılmak, rüşvet ve sahtekârlık gibi hukuki gerekçelerle gerçekleştirilen sürgünlere yer verilmiştir.

II. Abdülhamid döneminin başından itibaren izlenen sürgün politikası ve sürgünler ile aynı dönemde Konya'ya yapılan siyasi ve adli sürgünler izah edilmeye çalışılmıştır. Aynı şekilde Meşrutiyetin yeniden ilanından sonra ortaya çıkan hükümetler sürgün politikaları ve bu minvalde yapılan sürgünler ile aynı dönemde Konya'ya yapılan sürgünlere yer verilmiştir. Ayrıca her iki dönem içerisinde Konya'ya gönderilen gerek siyasi gerek adli sürgünlerin sevk ve idarelerine yönelik faaliyetlerle (tebdil-i menfa talepleri, izin işlemleri, af ve yevmiye/maaş talepleri) mevcut bilgilerin dâhilinde menfilerin Konya'da bulundukları sürede faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir.

Esas itibarı ile bu çalışma, giriş hariç beş bölümden oluşmaktadır. “Bir Müeyyide Olarak Sürgün” başlıklı birinci bölümde, sürgün mefhumu ve tarihi seyri, Osmanlı Devleti'nde sürgün, Osmanlı Devleti'nde ceza hukuku bağlamında sürgün cezası, menfinin mahkeme süreci menfaya intikali, nefyin sona ermesi ve af, sürgün nedenleri, sürgün yerleri ve bir sürgün yeri olarak Konya konularına yer verilmektedir. Böylece müstakil olarak sürgün cezası ve Osmanlı'da sürgün cezasının tarihi ve hukuki gelişimi ile incelediğimiz dönemde sürgün cezasının tatbik edildiği Konya Vilayeti hakkında tafsilatlı bilgiler verilmiştir.

“II. Abdülhamid Dönemi ve Sürgün” başlıklı ikinci bölümde II. Abdülhamid döneminin siyasi, sosyal ve askeri hadiseleri ile buna bağlı olarak ortaya çıkan sürgünlere yer verilmiştir. Böylece dönemin yönetim anlayışı, sürgün siyaseti ve bu hususta etkili olan etmenler tespit edilmeye çalışılmıştır.

“II. Abdülhamid Dönemi Konya Sürgünleri” başlıklı üçüncü bölümde II. Abdülhamid döneminde Konya'ya yapılan siyasi ve adli sürgünler ile buna bağlı olarak ortaya çıkan hadiseler yer verilmiştir. Ayrıca sürgünlerin sevk ve idareleri de burada ifade edilen diğer konulardır.

“II. Meşrutiyet Dönemi ve Sürgün” başlıklı dördüncü bölümde Meşrutiyetin yeniden ilanından itibaren 1913 Bab-ı Ali Baskına kadar olan süreçte yaşanan iktidar mücadeleleri ile buna bağlı olarak ortaya çıkan sürgünler ve sürgün siyaseti ile bu hususta etkili olan amiller üzerinde durulmuştur.

“II. Meşrutiyet Dönemi Konya Sürgünleri” başlıklı beşinci bölümde ise II. Meşrutiyet döneminde Konya'ya yapılan siyasi ve adli sürgünler ile Birinci Dünya Savaşı’nın olağanüstü şartlarında gelişen muhasım devlet tebaası ve Ermeni tehcirinde Konya konularına yer verilmiştir. Böylece bu dönemde Konya'ya yapılan sürgünlerin mahiyeti ile sevk idarelerine yönelik yapılan çalışmalar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma ile Türkiye Selçuklu Devleti’nin başkenti, Osmanlı Devleti’nin önemli bir vilayet merkezi olan Konya’nın aynı zamanda bir sürgün yeri olduğu ortaya konmak istenmiştir. Ayrıca Meşrutiyet’in ilanından Mondros Mütarekesi’ne kadar dönemde Konya'ya gönderilen sürgünlerin mahiyeti, muhtevası, hangi saiklerle sürgün edildikleri, sürgünlerin Konya'daki faaliyetleri ile Konya’nın neden sürgün yeri olarak seçildiğinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Yine 1876’dan 1918’e kadar olan sürecin Konya sürgünleri üzerinden yeniden değerlendirme zemininin sağlanması istenmiştir. Böylece söz konusu döneme farklı bir bakış açısı kazandırılması hedeflenmektedir.

Çalışma, Meşrutiyet’in ilanı ile Birinci Dünya Savaşının sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi arasında kalan 1876–1918 yılları arasını kapsamaktadır. Söz konusu süre içerisinde Konya Sancağı’na sevk edilen adli ve siyasi sürgünler çalışmanın ana konusunu teşkil eder. Dolayısıyla sancak hududu dışında kalan vilayet dâhilindeki diğer yerlere yapılan sürgünler ile vilayet dâhilinden gönderilen sürgünler bu çalışmanın konusu değildir. Öte yandan Birinci Dünya Savaşı sırasında vuku bulan Ermeni tehciri ve muhasım devlet tebaasının sürgünü yalnızca Konya bağlamında çalışmaya konu edilmiştir.

Çalışmanın başından itibaren konu ile alakalı geniş bir çerçeve çizilmiştir. Önce 1876’dan 1908’e kadar olan II. Abdülhamid döneminde, ardından 1908’den 1918’e kadar olan II. Meşrutiyet döneminde yaşanan siyasi ve sosyal hadiseler sürgün cezası çerçevesinde yer verilmiştir. Zira bu dönemde yaşanan hadiselerle ilgili olarak Konya'ya sürgünlerin

yapılmış olması bu durumu gereklilikten öte zorunlu kılmıştır. Örneğin Ziya Paşa, II. Abdülhamid döneminin başında yapılan tasviye süreci ile birlikte Konya'ya sürgün edilirken, Miriliva Ferit Paşa II. Meşrutiyet döneminde yaşanan Halaskar Zabitan darbesi nedeni ile Konya'ya sürgün edilen zevattandır.

Sürgünlerin belirlenmesinde en önemli hareket noktası arşiv evrakı olmuştur. Ardından Konya'ya sürgün edildikleri belirlenen menfiler, sürgün nedenlerine göre adli ve siyasi sürgünler olarak tasnif edilmiştir. Ardından çalışmaya konu olan tanınmış siyasi sürgünlerle alakalı olarak mevcut bilgiler dâhilinde biyografi düzeyinde tafsilatlı bilgiler verilmiştir. Zira söz konusu sürgünler için Konya bazen ilk menfaları bazen de son durakları olabilmektedir. Ayrıca mezkûr biyografiler, hem Konya menfilerini daha yakından tanıma olanağı hem de çalışmaya konu yıllara dair genel değerlendirmeler yapabilme fırsatı tanımaktadır. Öte yandan biyografilerin yazımı tamamen sürgün odaklı olarak ele alınmıştır. Örneğin Ziya Paşa'nın biyografisi verilirken eğer sürgün alakalı değilse edebi hayatı, eserleri vesâir bilgilere yer verilmemiştir. Biyografiler dışında kalan siyasi menfiler diğer siyasi sürgünler başlığı altında verilmiştir. Ancak diğer siyasi sürgünler ve adli sürgünlerin izahı sırasında menfilere ait sınırlı bilgiler nedeniyle biyografilere yer verilmemiştir. Adli sürgünler ise sürgün nedenlerinden hareketle örneklendirilerek izah edilmiştir. Siyasi sürgünlerin bir kısmı için geçerli olan yeterli kaynak/arşiv evrakı siyasi ve adli sürgünlerin bir çoğu için geçerli değildir. Nitekim bilhassa adli sürgünlere dair arşiv evraklarında bulunan eksiklikler bu hususa dair tafsilatlı bilgiler verilmesini zorlaştırmıştır. Aynı şekilde sürgünlere dair tanzim edilen sürgün listeleri de benzer özellikler göstermesi sancak dâhilinde bulunan menfilere yönelik sağlıklı istatistikler çıkarılmasını güçleştirmiştir.

Tez metni oluşturulurken dönemin dilinin kullanılmasına dikkat edildi. Özellikle araştırma sırasında yararlanılan arşiv evrakında ve hatıratlarda kullanılan terminolojinin kullanılması önemliydi. Bu sebeple *menfi*, *menfa*, *nefy*, *teb'id*, *tebdil-i hükümet* gibi kavramlar sıkça kullanıldı. Ayrıca II. Meşrutiyet dönemi sürgünlerinin izahı sırasında II. Abdülhamid dönemini kasederek *devr-i sabık*, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı hudutları içinde bulunan İtilaf Devletlerine mensup (İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya) vatandaşlar ise *muhâsım devlet tebaası* kavramı ile ifade edildi. Gerek dipnotlarda gerekse metin içerisinde kullanılan Rumî Tarihlerin Miladî karşılıkları parantez içerisinde verildi aynı şekilde gazeteler dipnotlarda gösterilirken Rumî Takvim ve Miladi Takvim birlikte ifade edildi.

Bu çalışmanın devamı süresince öncelikli olarak Osmanlı Arşivi'nden istifade edilmeye çalışılmıştır. Zira bir şahsın sürgün ile cezalandırılması ya idareten ya da mahkeme

neticesinde olmaktadır. Her iki durumda da sürgün cezasının tasdiki padişah irâdesi ile gerçekleşmektedir. Bu durum arşivdeki irade-i seniyyelerin önemini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla arşiv evrakı arasında bulunan askerî (İ. AS.), bahriye (İ. BH.), dâhiliye (İ. DH.), harbiye (İ. HB.) yararlanılan fonlardandır. Bu belgeler menfilerin sürgün gerekçeleri konusunda aydınlatıcı bilgiler ihtiva etmektedir. Menfilere ait bilgiler ihtiva eden bir diğer arşiv evrakı da Dâhiliye Nezareti fonudur. Bilhassa menfilerin menfaya sevkleri, menfadaki faaliyetleri, izin talepleri ile menfa değişiklikleri gibi önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Dâhiliye Nezareti fonunda bulunan Kalemî Mahsus Müdüriyeti (DH. KMS.), Emniyeti Umumiye Müdüriyeti (DH. EUM.), Muhaberât-ı Umumiye İdaresi (DH. MUİ.) ve Siyasî Kısım (DH. SYS.) en çok yararlanılan kısımlardır. Ayrıca menfilerle ilgili Meclis-i Vükela'ya taşınmış kararların tespitinde Babiâli Evrak Odası (BEO.), Yıldız (Y. EE., Y. A. HUS., Y. PRK.) ve Zabtiye Nezareti (ZB.) gibi alt fonlardan yararlanılmıştır. Araştırma sırasında yararlanılan bir diğer arşiv evrakı da İslam Araştırmaları Merkezi'ndeki (İSAM) Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı (İSAM., HHP.) ve Ebuzziya Tevfik'in Konya'ya sürgünü boyutuyla yararlanılan Ziyad Ebuzziya Evrakı'dır. (İSAM., ZE.)

Arşiv evrakı dışında başvurulmuş bir diğer kaynak türü de dönemin matbuatıdır. *Tanin*, *Servet-i Funûn*, *Sabah*, *Tercüman-ı Ahval* ve *Tasvir-i Efkar* gibi gazetelerin bilhassa siyasi sürgünlerle ilgili konularda önemli bilgiler ihtiva ettiği görülmüştür. Ayrıca Meclis-i Mebûsan, Meclis-i Âyan ve TBMM Zabıt Cerideleri ile hal tercümeleri de dönemin siyasi çekişmelerini ve menfilerin biyografileri hususunda aydınlatıcı bilgiler içermektedir. Yine sürgün cezasına yönelik hukuki düzenleme değişimleri için *Düstûr*'dan istifade edilmiştir.

Çalışmada yararlanılan diğer bir kaynak türü de hatıratlardır. II. Abdülhamid döneminde Halep'e sürülen Ali Kemal yine aynı dönem sürgünlerinden Ahmet Bedevi Kuran, Ahmet İhsan Tokgöz, Meşrutiyet'in yeniden ilanı sonrası Mahmut Şevket Paşa suikastı sürgünleriyle Sinop ardından Çorum ve Konya'ya sürülen Refii Cevad ile Refik Halit gibi sürgünlerin hatıratları sürgün gerekçeleri, menfaya sevkleri ve menfilerin menfa hayatları hakkında önemli bilgiler içermektedir.

Tüm bunların dışında kitap, tez ve makaleler de çalışmanın önemli kaynakları arasında yer alır. Bunların başında Osmanlı'da sürgün cezası ile ilgili tafsilatlı bilgiler içeren Kemal Daşcıoğlu'nun, *İşkân, Suç ve Ceza Osmanlı'da Sürgün (XVIII. Yüzyıl)* ile Ali İhsan Karataş'ın *Osmanlı Dönemi Bursa Sürgünleri (18. 19. Asır)* adlı eserleri gelir. Yine Ahmet Uçar'ın *Millî Mücadele'den 12 Mart'a Konya'da Siyasi Sürgünler*, Hüseyin Arslan'ın *Osmanlı'da Nüfus Hareketleri* ve Ahmet Mumcu'nun *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl* adlı eserler bu hususta

önemlidir. Mehmet Akif Aydın'ın *Türk Hukuk Tarihi*, Ahmet Akgündüz'ün *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı* ile Ekrem Buğra Ekinci'nin *Tanzimat ve Sonrasında Osmanlı Mahkemeleri* adlı eserleri sürgün cezasının hukuki boyutu ile alakalı oldukça yararlı bilgiler ihtiva etmektedir. Abdülhamid dönemi ile alakalı elimizde çok sayıda kaynak bulunmaktadır. Nitekim II. Abdülhamid'e karşı muhalefetin oluşumu özellikleri ve II. Abdülhamid'in buna karşı geliştirdiği yönetim anlayışına dair önemli tespitler içeren François Georgeon'ın *Sultan Abdülhamid*, Florian Riedler'in *Osmanlı İmparatorluğu'nda Muhalefet ve Meşruiyet*, Ramazan Balcı'nın *Çetelerin Hedefindeki Abdülhamid*, Selim Deringil'in *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)* isimli eserler bu hususta ilk başvurulacak eserler arasında yer alır. Bunun yanı sıra siyasi menfilere dair kıymetli bilgiler ihtiva eden İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal'ın *Son Asır Türk Şairleri (Kemâlû's-Şuarâ)*, Abdullah Acehan'ın *Sürgün Kalemler*, Alpay Kabacalı'nın *Türkiye'de Siyasal Cinayetler* adlı eserler bu bölümde yararlanılan neşriyat arasında yer alır. İttihat ve Terakki'nin gelişim süreci hakkında M. Şükrü Hanioğlu'nun *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)* isimli eseri fevkalade önemli bir yere sahiptir. Bunun dışında Sina Akşin'in *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, Aykut Kansu'nun *1908 Devrimi*, Ernest Edmondson Ramsaur'un *Genç Türkler ve İttihat Terakki* ile İsmail Küçükkılıncı'nın *Jön Türklük ve Kemalizm Kısacasında İttihadçılık* bu hususta istifade edilen diğer eserlerdendir.

Çalışmada istifade edilen çok sayıda tez bulunmaktadır. Sürgün konusunda ilk çalışmalardan olan Biray Tugay'ın *Aydın Vilayetinde Sürgün (Tanzimat'tan Cumhuriyete)*, Süha Oğuz Baytimur'un *Osmanlı Devleti'nde Hapis ve Sürgün Cezaları (1791-1808)* adlı doktora tezleri bunların başında gelir. Yine Serkan Yazıcı'nın *Osmanlı'da Siyasal Muhalefetin Kurumsallaşma Süreci (1902-1909)*, Gülsüm Şimşek'in *II. Abdülhamid Dönemi Siyasal Sürgünler* ile Hasan Ali Polat'ın *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Sürgünler (1908-1918)* adlı doktora tezleri çalışmanın ilerleyen aşamalarında istifade edilen kıymetli çalışmalardır.

Çalışmanın önemli bir diğer kaynağı da makalelerdir. Sürgün cezasının Osmanlı da tatbiki ile alakalı olarak Osman Köksal'ın "Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hattı-ı Hümayunları", Mehmet Güneş'in "Osmanlı Devleti'nde Sürgün Cezası ve Karahisar-ı Sahib'e Yapılan Sürgünler (1815-1839)", Ömer Lütfi Barkan'ın "Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler" başlıklı makaleleri istifade edilen çalışmalar arasında yer alır. Yine II. Abdülhamid iç politikası konusunda oldukça kıymetli bilgiler ihtiva eden Gökhan Çetinsaya'nın "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi" adlı makale bu döneme dair istifade edilen çalışmaların

başında gelmiştir. Ayrıca Abdulhamit Kırmızı'nın "Meşrutiyette İstibdat Kadroları: 1908 İhtilali'nin Bürokraside Tasfiye ve İkame Kabiliyeti", Taner Aslan'ın "II. Meşrutiyet Dönemi Genel Af Uygulamaları" başlıklı makaleleri de Meşrutiyetin yeniden ilanı sonrası sürgünlere dair gelişmelerle ilgili önemli bilgiler vermektedir. Çalışmanın ilerleyen aşamalarında sürgünlerin biyografileri ile alakalı makalelerden de yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR MÜEYYİDE OLARAK SÜRGÜN

1.1. Sürgün Mefhumu ve Tarihi Seyri

İnsanlık tarihi boyunca çoğunlukla cezanın müeyyidesi olarak kullanılagelen sürgün, bir kişi ya da topluluğun yaşadığı yerden uzaklaştırılarak bir başka yerde yaşamaya mecbur edilmesidir¹. Sürgün, ülke içinde olabileceği gibi ülke dışına da yapılabilir². Hatta bazen kişi doğup büyüdüğü yerde yaşamaya mecbur edilebilir.

Sürgün mefhumunun müeyyide olarak uygulanmasının yanında bir başka şekli de, sistemli bir biçimde yapılan tehcir ve yerleştirme (iskân) usulüdür³. Buna göre devlet, siyasal, sosyal, askeri ve ekonomik saiklerden dolayı belirli bir kimse ya da zümreyi uygun gördüğü bir bölgeye yerleştirebilir⁴.

Sürgün cezasının tarihi seyrine bakıldığında Hitit, Asur, Babil ve Antik Yunan döneminden itibaren nedenleri ve uygulanışı farklı olmak kaydıyla hemen hemen her devlette sürgün uygulamasını görmek mümkündür.

Devletler, zaman zaman toplumun ahlaki normlarını korumak ve yozlaşmayı engellemek maksadıyla sürgün cezalarına başvurmuştur. Örneğin, Hitit kanunlarına göre, bir adamın kardeşinin karısı ya da kızıyla ahlâka mugayir bir ilişkiye girmesi durumunda bu yaptığı lanetli bir eylem kabul edilir ve sürgün ile cezalandırılır⁵. Aynı şekilde Hammurabi Kanunlarına göre kendi kızıyla münasebette bulunan baba, sürgün cezasına çarptırılmıştır (Madde 154)⁶. Yine Hulefâ-î Râşidîn döneminde Hz. Ömer, bir kadını zinaya zorlayan köleyi, kırbaçlatarak Basra'ya sürgüne göndermiştir⁷.

¹ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, s. 299; Salih Özkan, "Niğde'ye Yapılan Sürgünler", **Bilig**, S. 36, 2006, s. 187.

² Talip Türcan, "Sürgün", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. XXXVIII, 2010, s. 164.

³ Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691 - 1696)**, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1963, s. 28.

⁴ Kemal Daşcıoğlu, **İskân, Suç ve Ceza Osmanlı'da Sürgün (XVIII. Yüzyıl)**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 19.

⁵ Daşcıoğlu, **İskân**, s. 20; Biray Tugay, Hititlerde sürgün cezasının bu tarz suçlarla beraber siyasi suçlar için de sıklıkla uygulandığına dikkat çekmektedir. Biray Tugay, **Aydın Vilayeti'nde Sürgün (Tanzimat'tan Cumhuriyete)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2013, ss. 16-17.

⁶ Recai Okandan, "Hammurabi Mecellesi", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. XVII, S. 1-2, 1951, s. 310.

⁷ Nebi Bozkurt, "Sürgün", **DİA**, C. XXXVIII, 2010, ss. 166-167; Belkıs Konan, "Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, C. XXIX, S. 29, 2011, s. 156; Ahmet Gökçen, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1987, s. 114.

Cinayet gibi ağır suçları işleyerek birey/toplum güvenliğini tehdit eden kişiler de sürgünle cezalandırılmıştır. Antik Yunan döneminde toplumsal düzeni korumak maksadıyla tiranlık yapacağından korkulan kişiler 10 yıl süreyle sürgüne gönderilirken⁸, istemeden birinin ölümüne neden olan kişiler de aynı cezaya çarptırılmıştır⁹.

Sürgün cezaları kimi zaman idam cezaları yerine uygulanmaktaydı. Roma İmparatorluğu'nda yaygın olarak kullanılan bir ceza metodu olmasının yanı sıra idama denk sayılmaktaydı. Buna göre idam cezası almış olan suçlu sürgün edilmeye razı olursa, cezası sürgüne tahvil edilebilmekteydi¹⁰. İngiltere, Fransa, Portekiz, İspanya ve İtalya gibi devletlerin de geçmiş dönem kanunlarında sürgün hükümleri yer almaktaydı¹¹. Örneğin İngiliz ceza hukukunda cinayet gibi ağır suçlar için, uzun süre sürgünden başka bir ceza bulunmamaktaydı¹².

Devlet otoritesini korumak ve bölgesel ya da ulusal güvenliğini sağlamak gayesiyle sürgün cezalarına başvurulmuştur. Bu yönüyle sürgün, bir ceza olmanın ötesinde güvenlik tedbiri olarak uygulanmıştır. Örneğin, Asurlular döneminde işgal edilen bölgenin halkı yabancı bir bölgeye sürülerek köklerinden koparılmış ve böylece devlete isyan etme ihtimalleri ortadan kaldırılmıştır¹³. İslamiyet öncesi Türk devletlerinde bir başka devlet adına casusluk yapmak da bu mahiyetteki suçlardandır¹⁴. Selçuklular döneminde Horasan ve Türkistan bölgesinde devlet nizamını tehdit eden kalabalık Türkmen (Oğuz) kitleleri batıya doğru yönlendirilerek Anadolu'da iskân edilmiştir¹⁵.

⁸ **Yeni Türk Ansiklopedisi**, (Sürgün Maddesi), C. XVI, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1985, s. 3786; Ali İhsan Karataş, **Osmanlı Dönemi Bursa Sürgünleri (18, 19. Asır)**, Emin Yay., Bursa, 2009, s. 16; Türcan, **Sürgün**, s. 164.

⁹ Oğuz Tekin, **Eski Yunan Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul, 1998, s. 55.

¹⁰ Abdullah Acehan, "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)**, Volume 1/5 Fall 2008, ss. 13-14; Tugay, **Aydın**, s. 18.

¹¹ Karataş, **Osmanlı**, s. 17.

¹² Tugay, **Aydın**, s. 87-88.

¹³ "Hama bölgesinden 30 000 Aram'ın Zagros Dağlarına, 150 000 Kaideli'nin Güney Mezopotamya'dan kuzey ve kuzey doğuya sürülmeleri, İran'dan getirilen 50 000 savaş esirinin Güney Mezopotamya'ya sürülmeleri bu politikanın sonucuydu". Erol Sever, **Asur Tarihi**, Kaynak Yay., İstanbul, 1993, s. 102.

¹⁴ Feda Şamil Arık, "Eski Türk Ceza Hukukuna Dair Notlar I Suçlar ve Cezalar", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XVII, S. 28, 1995, s. 33; M. Ö. 110 yılında Hun Hakanı huzurunda tahkir ederek ve tehditkar davranışlar gösteren Çin elçileri Baykal Gölü'nün kuzeyine sürülmüştür. Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C. VII, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2000, s. 324.

¹⁵ Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)**, Türk Tarih Kurumu (TTK.) Yay., Ankara, 1988, s. 8; Kemal Daşcıoğlu, "Sürgün", **DİA**, C. XXXVIII, 2010, s. 167.

Ceza infaz mahâli, olarak dönem, ülke ve coğrafyası değişmekle birlikte hem yurt içi hem de yurt dışı kullanılmıştır. Örneğin, Türgiş Kağanı Sulu Han, halkı hafif meşrepliğe alıştıran kişileri yurt dışına sürmüştür¹⁶.

Sürgün kadim bir ceza-i müeyyide olmasının ötesinde farklı din, ırk ve coğrafyalarda uygulanarak evrenselleşmiştir¹⁷. Örneğin, Cengiz Han yasalarına göre, Han ailesinden herhangi biri yasaya aykırı hareket eder ve uyarıldığı halde bu davranışında ısrarcı olursa Balcıyun Kulcur denilen yere sürülürdü¹⁸. Bizans zaman zaman sınırları dâhilinde bir kısım halkı sürerek ekonomik ve sosyal çıkarımlar sağlamıştır¹⁹. Hz. Peygamber Medine Mutâbakatı'na uymayan bir kısım Yahudi'yi (Benî Kaynuka ve Benî Nadir Yahudileri) şehir dışına sürmüştür²⁰.

Sürgün cezasının İlk Çağdan Osmanlı Devleti'ne kadar olan süreçte, farklı din, ırk ve coğrafyada (Asya bozkırlarından Avrupa'ya kadar) uygulanan kadim ve beynelmilel bir müeyyide olduğunu örneklerle izah ettikten sonra Osmanlı Devleti'nde sürgün cezasına geçebiliriz.

1.2. Osmanlı Devleti'nde Sürgün

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen zaman dilimine kısa bir yolculuk yapıldığında her dönemde sürgün uygulamasını müşahade etmek mümkündür. Uygulama örneklerine bakıldığında “sürgün” mefhumunun iki farklı maksat ve muhtevayı ihtiva ettiği görülür²¹. Bunlardan birincisi, iskân ve yerleştirme maksatlı sürgünlerdir. İkincisi ise şahsi ya da münferit sürgünlerdir. İskân maksatlı sürgün, “devletin, hâkimiyeti altında yaşayan topluluklardan bir kısmını belirli program ve kurallar çerçevesinde değişik sebeplerle yerleşik oldukları yerlerden alıp öngördüğü başka yerlere yerleştirme ameliyesi”dir²². Bu maksatla yapılan sürgünlerin ilk uygulama sahası Anadolu'da ve Rumeli'de yeni fethedilen topraklardır. 1357'de Orhan Gazi döneminde Rumeli'ye yapılan sürgünler ile 1400-1401 yıllarında Menemen Bölgesi'ndeki Türk aşiretlerinin Filibe'ye iskân edilmeleri bu nevi sürgünlere örnek teşkil eder²³. Bu minvalde yapılan sürgünlerde gaye, fethi kalıcı kılmak,

¹⁶ Karataş, **Osmanlı**, s. 18; Arık, **Eski Türk**, s. 34.

¹⁷ Daşcıoğlu, **İskân**, s. 19.

¹⁸ Sadri Maksudi Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuk**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1947, ss. 176-177.

¹⁹ Türkan, **Sürgün**, s. 164.

²⁰ Karataş, **Osmanlı**, ss. 19-22; Bozkurt, **Sürgün**, s. 166.

²¹ Osman Köksal, “Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hattı Hümayunları”, **OTAM**, S. 19, 2006, ss. 283-284; Daşcıoğlu, **Sürgün**, s. 167.

²² Mehmet Güneş, “Osmanlı Devleti'nde Sürgün Cezası ve Karahisar-ı Sahib'e Yapılan Sürgünler (1815-1839)”, **History Studies**, C. VIII, S. 1, Mart 2016, ss. 49-50.

²³ Karataş, **Osmanlı**, s. 31.

yöreyi Türkleştirmek ve İslamlaştırmanın yanında yeni fethedilen harap bir memleketi imar ve iskan etmek, asker sevkiyatını ve erzak tedarikini sağlamaktır²⁴. Bunun yanı sıra imalât ve ticaretin gelişmesi, verimli tarım arazilerini tarıma açarak tarımın ilerlemesi hedeflenmektedir²⁵. İskân maksatlı sürgünlerin bir başka gayesi de siyasi ve dini sâiklerle yapılması muhtemel başkaldırı hareketlerinin engellenmesidir²⁶. II. Beyazıt döneminde (1502) Teke ve Hamit taraflarından bir kısım Kızılbaş Türkmenlerin Mora Yarımadasına, Mudon ve Koron taraflarına sürülmesi bu hususa yönelik mühim bir örnektir²⁷.

İskân uygulamalarında oldukça planlı hareket edilerek, meskûn yerlerdeki düzenin bozulmamasına azami ölçüde dikkat edilir. İskâna tabi olanları teşvik etmek gayesiyle ekilebilir arazi tahsis ederek, belli bir süre vergi muafiyeti uygulanır²⁸. Ayrıca kale, derbent²⁹, çeşme, cami-mektep, darü’ş-şifa, köprü, menzil, panayır gibi düzenlemeler yapılır³⁰. Tüm bu teşviklere rağmen iskâna tabi olanların tamamının gönüllü oldukları söylenemez³¹.

Kuruluştan 1699’a kadar geçen sürede yapılan iskân maksatlı kitlesel sürgünler yeni fethedilen bölgelere yapılması münasebeti ile dışa dönüktür. Duraklama dönemi ile birlikte yaşanan toprak kayıpları, bozulan ekonomik dengeler, güvenlik ve asayiş sorunlarını ortaya çıkartır. Boşalan köylerdeki iskânı artırmak, zirâi faaliyetleri canlandırmak ve şekâveti önlemek gayesiyle bir kısım konargöçer aşiretler zorunlu iskâna tabi tutulur. Bu dönem iskânların kahir ekseriyeti içe dönüktür³².

²⁴ Ömer Lütfi Barkan, “Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler” **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. XIII, N. 1-4, Ekim 1951 - Temmuz 1952, s. 57.

²⁵ Karataş, **Osmanlı**, ss. 29-30.

²⁶ Ahmet Uçar, **Millî Mücadele’den 12 Mart’a Konya’da Siyasi Sürgünler**, Tez Yay., İstanbul, 2001, s. 13; Hüseyin Arslan, **Osmanlı’da Nüfus Hareketleri**, Kaknüs Yay., İstanbul, 2001, s. 265.

²⁷ Ömer Lütfi Barkan, “Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. XV, N. 1-4, Ekim 1953 - Temmuz 1954, s. 228.

²⁸ Karataş, **Osmanlı**, s. 389.

²⁹ Derbentler, yolların seyahat emniyetini sağlamak maksadıyla yol güzergâhları üzerine inşa edilen küçük kalelerdir. Derbent bölgelerindeki güvenliğin sağlanmasında, kurdukları zaviyeler ile insanları iskana teşvik eden dervişlerin mühim bir rolü olmuştur. Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbent Teşkilâtı**, Eren Yay., İstanbul, 1990, s. 10. II. Beyazıt döneminde Rumeli’den 60 ailelik bir Hristiyan grup Bursa-Yenişehir’de, eşkıya yatağı bir derbent bölgesine iskan edilmesi örneğinde olduğu gibi kimi zaman gayrimüslimler de iskan edilebilmekteydi. Barkan, **Bir İskan**, C. XIII, s. 64.

³⁰ Arslan, **Osmanlı’da Nüfus**, ss. 285-293.

³¹ Karataş, **Osmanlı**, s. 33.

³² Daşcıoğlu, **İskân**, s. 49; Gülbadi Alan, “19. Yüzyılda Osmanlı’da Sürgün Politikası Çerçevesinde Sürgün Kadınlar”, **Belleten**, C. LXXVIII, S. 281, Ayrıbasım, Ankara 2014, ss. 245-246. Buna rağmen yerleşik hayata geçmeyi benimsemeyerek asayiş bozan bir kısım konargöçer Rakka ve Halep gibi bölgelere sürülmüştür. Daşcıoğlu, **Sürgün**, s. 168. Konargöçerler ekseriyetle hayvancılıkla uğraşmaktaydı. Hayvancılık sektörünün zarar göreceği olması ve devletin at ihtiyacını karşılayan mühim bir kaynak olması münasebeti ile konargöçerler arasında yalnızca vergisini ödemeyen ve şekavette bulunanlar zorunlu iskana tabi tutuldu. Arslan, **Osmanlı’da Nüfus**, s. 266.

Osmanlı Devleti Tebriz, Mısır, Yemen, Sakız Adası gibi yerlerin fethinden sonra buralardaki ilim, sanat ve zanâat erbâbını zorunlu iskâna/sürgüne tabi tutarak Dersaâdet'e getirir. Böylece beyin ve işgücü bakımından ülkenin kalkınması hedeflenir³³. Yavuz Sultan Selim'in 1514 İran Seferi sonrası Tebriz'den 1000'e yakın ilim ve sanat erbâbı ile 1517 Mısır seferi sonrası Abbâsî Halifesi Mütevekkil-Alellah ve yakınlarıyla Kansu Gavri'nin oğlu Muhammed'in bulunduğu bazı önde gelen kimseleri, ulemayı, sanatkârları, bir kısım tacirler Dersaâdet'e getirmesi bu maksada mâtuf sürgünlerdir³⁴.

Sürgün hadisesinin bir diğer boyutunu da şahıslara uygulanan münferit sürgünler oluşturur. Bu kertedeki sürgünler hem hukukî, hem de idari bir cezaî müeyyide olarak uygulanmıştır³⁵. Bu amele matuf ilk örnekleri, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde köy ve şehir halkının aralarında yaşamasını istemedikleri sabıkalıları, hırsızları ve fahişeleri ve çeşitli yaramaz kişileri toplumdan uzaklaştırmak için uygulanan bir ceza olarak görülür³⁶.

Osmanlı dönemi kaynaklarında ikâmete memur-ikâmete mecbur, nefy³⁷, inhâ, iclâ, teb'id³⁸, mütebâidin, nefy ü irsâl, sarf ü tahvîl, menfî³⁹ gibi kelimelerle ifade edilen sürgün, muvakkat (süreli), müebbet (süresiz), gönüllü⁴⁰ ve mecburi olarak sınıflandırılır⁴¹. Cezanın sona ermesi, afv, afv ü ıtlak, ıtlak-ı sebil, tahliye-i sebil olarak ifade edilir⁴².

Diğer birçok ceza yönteminde olduğu gibi sürgün cezalarında da temel gaye, menfinin bir daha suç işlemesini önlemek, toplumun huzurunu sağlamak, adaleti tesis etmektir. Menfinin, menfâda yaşadığı zorluklardan ders alarak ıslâh-ı nefis olurken, geride kalanlara da

³³ Arslan, **Osmanlı'da Nüfus**, s. 364.

³⁴ Feridun Emecen, "Selim I", **DİA**, C. XXXVI, 2009, ss. 409-412. Bu hususta daha fazla örnek için bk., Halil İnalçık, Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Eren Yay., İstanbul, 1997, ss. 69-70.

³⁵ Uçar, **Millî**, s. 13.

³⁶ Ömer Menekşe, **XVII. ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hırsızlık Suçu ve Cezası**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998, s. 124; Uçar, **Millî**, s. 13.

³⁷ "Nefy: Sürme, sürgün etme, Nefy-an-il-beled: Şehirden sürme, Nefy-i ebed: Bir daha dönmek üzere sürme." Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Doğu Matbaası, Ankara, 1970, s. 979.

³⁸ "Teb'id: Uzaklaştırma, uzaklaştırılma, uzağa sürme kovma." Devellioğlu, **Osmanlıca**, s. 1254.

³⁹ "Menfi: Nefyedilmiş sürgün edilmiş sürgün, Menfa: nefyedilen sürülen yer, sürgün yeri." Devellioğlu, **Osmanlıca**, s. 734; Mustafa Nihat Özön, **Büyük Osmanlıca Türkçe Sözlük**, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1979, s. 511.

⁴⁰ Uçar, gönüllü sürgünü şöyle açıklamaktadır: "Kendi isteği ile memleketini terk edip, yaşadığı yerleşim biriminden, diğer yaşayanlara ya da yöneticilere kızdığı, hatta kızmayıp, kendi özel dünyasında yaşamak için ayrılanlara da "gönüllü sürgün" denilmesi, sürgünlüğün bir başka boyutunu ortaya koymaktadır." Uçar, **Millî**, s. 13.

⁴¹ Acehan, **Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası**, ss. 13-14; Alan, **19. Yüzyılda**, s. 245; İslamiyet Öncesi dönemde Türkler sürgün mefhumunu bugün olduğu gibi "sürmek, sürülmek, sürdürmek" sözcükleri ile ediyorlardı. Hatta çeşitli saiklerle sürekli olarak bir yerden bir yere sürülenler için "sürülen" veya "süründi er" şeklinde ifade edilmekteydi. Arık, **Eski Türk**, s. 33.

⁴² Acehan, **Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası**, ss. 13-14; Sibel Kavaklı Kundakçı, "Nefy (Sürgün) Cezası Üzerine Bir Değerlendirme", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. IV, S. 11, 2017, s. 597.

örnek olması beklenir⁴³. Sürgün cezası menfiyi kaybetmek için değil, onu tekrar kazanmak için kullanılır⁴⁴.

Sürgün cezası, sadrazamdan başlayarak cariyeye ve kölelere kadar suçu sabit olan toplumun her kesimindeki insana dil, din, ırk, cinsiyet ve mezhep ayırt etmeksizin uygulanır. Kuruluş döneminden itibaren örneklerine rastladığımız münferit sürgünler Tanzimat sonrası artarak devam eder. Bu durum Tanzimat sonrası hazırlanan ceza kanunnamelerine de yansır ve nefy cezasının, kanunnameler de diğer cezalar arasındaki yerini aldığı görülür. Ayrıca Tanzimat sonrası verilen sürgün kararları ile alakalı kayıtlar tutularak nefy ve ıtlak defterleri hazırlanır⁴⁵.

1.2.1. Osmanlı Devleti'nde Ceza Hukuku Bağlamında Sürgün

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden itibaren uygulanan müstakil bir hukuk sisteminden söz edilemez. Dolayısıyla kendisinden önce kurulmuş Türk-İslam devletlerinin mirası olan hukuki yapı uzun süre kullanılır⁴⁶. Elbette bu hukuki yapı hiçbir değişikliğe uğramadan kullanılmış değildir. Öte yandan dönemin şartları ve ihtiyaçlarına binaen yapılan değişiklikler Osmanlı hukukunu çağdaşı olan Türk İslam devletleri hukukundan çok da uzağa götürmez⁴⁷.

⁴³ Güneş, **Osmanlı Devleti'nde Sürgün**, s. 53; Kundakçı, **Nefy**, s. 596.

⁴⁴ Daşcıoğlu, **İşkân**, s. 203.

⁴⁵ Karataş, **Osmanlı**, s. 390; Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Bab-ı Asaî Divân-ı Hümayûn Sicilleri Nefy ve Kısas Defterleri, A.(DVN. NEFY. D) kataloğuna kayıtlı beş adet Nefy ve Kısas Defteri (1840 ve sonrası yıllar) ve beş adet Nefy ve İtlak Defteri (1848–1903 yılları arası) bulunmaktadır. Harun Çoban, “Nefy-ü Kısas Defterlerine Göre Tanzimat Sonrasında Balkanlardan Yapılan Sürgünler (1848-1883)”, **Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Y. 3, S. 2, Güz 2018, s. 148. Bu defterler üzerine yapılan bazı çalışmalar şöyledir. Elif Özdemir, **1 Numaralı Nefy ve Kısas Defteri'nin (S. 74-134) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2018; Melek Deniz, **2 Numaralı Nefy ve Kısas Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2015; Tuğba Akıllı Acar, **3 nolu Nefy ve İtlak Defterinin (S.1-100) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006; Ömer Kılıç, **4 numaralı Nefy ve İtlak Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2010; Harun Çoban, **5 numaralı Nefy ve İtlak Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2010.

⁴⁶ Mehmet Akif Aydın, “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi” **Türkler**, C. X, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 26; “Anadolu Selçukluları Devletinin batı sınırlarında, bu devlete bağlı bir uç beyliği olarak gelişen Osmanlı Devleti'nin, kendisinin murisi olan Selçuklular'ın kamu hukuku geleneklerinden çok geniş ölçüde müessir olduğu şüphesizdir. Gerek Büyük Selçuk İmparatorluğunun gerekse Anadolu Selçuklularının kamu hukuku kurumları, Abbâsî- Samânî, Gaznelîler ve Karahanlılar aracılığı ile gelen Eftalit, Gök-Türk ve Uygur nihayet her iki devletin asıl kurucusu olan Oğuz Türklerinin kabile geleneklerinin etkisi ile meydana çıkmıştır.” Ahmet Mumcu, **Osmanlı Devleti'nde Siyasetin Katlı**, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1963, s. 34. İslam'ı kabul eden toplumların İslam hukukunu kabul etme zorunluluğu için. Bk; Murat Şen, “Osmanlı Hukuku'nun Yapısı”. **Yeni Türkiye Dergisi**, C. XXXI, Y. 6, Ocak 2000, s. 686.

⁴⁷ Mehmet Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, Beta Yay., İstanbul, 2015, s. 65.

Esasen Osmanlı hukuku diğer Türk İslam devletlerinde olduğu gibi İslam hukuku ve bu hukukun tanıdığı salahiyyete binaen gelişen örfi hukuktan teşekkül eder⁴⁸. İslam ceza hukukuna göre suç ve cezalar had, kısas ve ta'zir olarak tasnif edilir. Had suçları, cezası Şâri (Allah ve Peygamberi) tarafından belirlenen suçlardır. Bu suçlar İslam kamu hukukuna yönelik suçlardır. Kısas suçları da cezası, Şâri tarafından belirlenen ve şahıslara yönelik işlenen suçlardandır⁴⁹. Ta'zir ise had ve kısas dışında kalan suçlara verilen cezaları ihtiva eder. Dolayısıyla ta'zir, naslarla belirlenmeyen takdir ve tayini kanun koyucuya bırakılmış cezalardır. Müslüman toplumların kendi devir ve şartları dahilinde hukuki ve içtimai düzeni tesis etmeleri için devlete geniş bir görev ve yetki alanı bırakır⁵⁰. Doğrudan doğruya devlete ve kamuya müteallik suçları ihtiva eden ta'zir cezaları arasında idam, sürgün, teşhir, tehdit, nasihat, prangabend, kalebend ve hapsetme, kınama, para ve kürek cezası verme, alın dağlama, sakal kesme gibi cezalar sayılır⁵¹. Sürgün cezası, hem had hem de ta'zir gerektiren suçlar için verilen bir ceza olup, kamu düzenine karşı suç işlemek, kalpazanlık, sahte evrak düzenlemek, mezhep değiştirmeye zorlamak, yalancı şahitlik, adam öldürme veya yaralama, fuhuş, ırza tecavüz, iftira, küfür, hırsızlık, veraset anlaşmazlığı, kaleden suçlu kaçırmak, halka zulüm, tegallüb (galebe çalma), tezvîr ve teşvik, görevi ihmal, keyfî sebepler, çekememezlik, eşkıyalık, asayiş bozmak, emre itaatsizlik, tehdit, küfür, kız kaçırmak, sahtekârlık, rüşvet, edebe aykırı mektup yazmak, şekavet, fetva emirlerine karşı gelmek, fal bakmak, vergi ödememek, kaçakçılık, yasak işlerle uğraşmak, miras paylaşımında huzursuzluk çıkarmak, devleti zarara uğratmak gibi suçlara müteallik bir cezadır⁵².

Ta'zir cezaları zamana ve suçun büyüklüğüne göre değişebilir. Had cezaları Kur'an ve sünnetle önceden belirlenmiş cezalardır ve değiştirilemez. Ta'zir suçlarında cezanın takdiri devlet başkanına ve onun tayin edeceği hâkime bırakılır⁵³. Ayrıca ta'zir cezalarının affi konusunda hem mağdur hem de devlet geniş yetkiye sahipken, had ve kısas cezalarında söz konusu değildir⁵⁴. Osmanlı Devleti İslam hukûkunun ta'zir cezalarında tanıdığı geniş salahiyyeti keyfiyetten kurtarmak için kanunnameler düzenleme yoluna gider. İşte zaman

⁴⁸ Halil Cin, Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya, 1995, s. 115; Esra Yakut, "Tanzimat Dönemi'ne Kadar Osmanlı Hukuku'nda Taziri Gerektiren Suçlar ve Cezaları", **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, S. 2, Güz 2006, s. 29-30; Mehmet Akman, "Osmanlı Ceza Hukuku Çalışmaları Üzerine Bir İcmal", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. III, S. 5, 2005, s. 489.

⁴⁹ Mehmet Akif Aydın, **Türk**, s. 154; Güneş, **Osmanlı Devleti'nde Sürgün**, ss. 51-52.

⁵⁰ Ali Bardakoğlu, "Ceza", **DİA**, C. VII, 2010, s. 473.

⁵¹ Karataş, **Osmanlı**, s. 38.

⁵² Güneş, **Osmanlı Devleti'nde Sürgün**, ss. 51-52.

⁵³ Karataş, **Osmanlı**, s. 38.

⁵⁴ Mehmet Akif Aydın, **Türk**, s. 178.

içinde belli bir mertebeye ulaşan bu düzenlemeler Osmanlı “örfi hukûku”nu⁵⁵ oluşturur⁵⁶. Örfi hukuk, şerî hükümlerin yanında kamu zarureti ve iyi geleneklerin devamı mülâhazasından doğmuştur⁵⁷.

Osmanlı hukukunda suçlar, siyasi⁵⁸ ve âdî suçlar olarak tasnif edilir. Aynı zamanda bütün cezaların uygulama/onaylama yetkisi hükümdara ya da tayin ettiği vekiline aittir⁵⁹. Hükümdarlar ta’zir hakları mucibince kamu menfaatini tesis etmek için siyaseten katl cezası verebilir. Siyaset, hükümdarın kamu menfaati için tedbirler almasını gerektirir⁶⁰. Hükümdarın emirlerine karşı gelmek, kamu düzenini bozmak, hükümdarı tahkir, çeşitli suçlarda ısrar etmek (gerçeğe aykırı ihbar ve gammazlık), casusluk, memuriyet nüfuzunu kötüye kullanmak gibi suçlar siyaseten katl gerektiren hallerden bazılarıdır⁶¹. Osmanlı Devleti’nde bilhassa Tanzimat öncesi dönemde çok sayıda üst düzey devlet adamı için siyaseten katl cezası uygulanmıştır⁶². Bu noktada dikkati çeken en mühim husus ilim ve din adamlarına hürmet gereği siyaseten katl gerektiren bir suç işlemleri durumunda görevden azl ve sürgün cezası verilmiştir⁶³.

Tanzimat Fermanı’nın ilanı sonrası yaşanan hukûki dönüşümle birlikte siyaseten katl cezasının yerini nefy cezasına bıraktığı söylenebilir⁶⁴. Daha açık bir ifade ile siyaseten katl siyaseten nefye dönüşür⁶⁵. Örneğin, Sultan Abdülaziz döneminde Serasker Hüseyin Avni Paşa, Sadrazam Ali Paşa’nın vefatı sonrası sadrazamlığa getirilen Mahmud Nedim Paşa’nın ısrarı, yalı yapımında arazi gaspı ve zimmetine para geçirmek iddiasıyla seraskerlikten azl ve

⁵⁵ "Kanun", "yasa", "yasak", "kanunname", "siyaset" ve "kavanin-i siyaset" kavramları ile de ifade edilir. Ahmet Akgündüz, “Osmanlı Kanunnâmeleri Doğuşu, Çeşitleri ve Tarihi Seyri” **Türkler**, C. X, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 21.

⁵⁶ Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri Doğuşu**, ss. 21-42; Yakut, **Tanzimat**, ss. 29-30.

⁵⁷ Mumcu, **Osmanlı Devleti’nde**, s. 29.

⁵⁸ Osmanlı hukukunda siyasi suçlara “bağy”, siyasi suçlulara “buğat” veya “fieti bağıye” adı verilir. Cin ve Akgündüz, **Türk**, ss. 252-253.

⁵⁹ Daşcıoğlu, **İşkân**, s. 35.

⁶⁰ Mumcu, **Osmanlı Devleti’nde**, s. 49.

⁶¹ Mumcu, **Osmanlı Devleti’nde**, s. 52.

⁶² Bu hususa dair pek çok misal verilebilir. Sultan II. Beyazıd dönemi sadrazamlarından Gedik Ahmet Paşa (ö. 18 Aralık 1487), Cem Sultan taraftarı olduğu yönündeki iddialar nedeniyle Edirne’de katl edilmiştir İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. II, 7. bs., TTK. Yay., Ankara 2011, s. 179. IV. Mehmet dönemi sadrazamlarından Bayburtlu Kara İbrahim Paşa (ö. 1687/1098), iki yıllık görevinden sonra önce Kıbrıs adasına sürülmüş, daha sonra askeri tahrik ettiği gerekçesi ile katl edilmiştir. Sultan II. Mustafa dönemi sadrazamlarından Sürmeli Ali Paşa (ö. 1695/1106), padişahın kararlarına karşı çıkmak ve askeri tahrik gerekçesi ile görevinden azledilerek malları müsadere edilmiş ve Çeşme’ye sürgün edildikten bir süre sonra katl edilmiştir. Mumcu, **Osmanlı Devleti’nde**, ss. 89-92.

⁶³ Karataş, **Osmanlı**, s. 51; Mumcu, **Osmanlı Devleti’nde**, s. 130.

⁶⁴ Uçar, **Millî**, s. 14.

⁶⁵ Hasan Ali Polat, **II. Meşrutiyet Döneminde Siyasî Sürgünler (1908-1918)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2018, s. 9.

Isparta'ya sürgün edilir (1871)⁶⁶. Osmanlı tarihinde en yoğun sürgün hadiselerinin yaşandığı XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan siyasi sürgünlerin birçoğu bu örneğe dâhil edilebilir.

Osmanlı Devleti'nde Fatih Sultan Mehmet döneminden başlayarak örfî hukûku yazılı hale getiren kanunnameler hazırlanır. Fatih'ten sonra II. Beyazıd döneminde de bir kısmı aynı kalmak şartıyla yeni kanuni düzenlemeler yapılır. Sürgün ile alakalı ilk ceza örnekleri Yavuz Sultan Selim dönemi kanunnamelerinde görülür⁶⁷. Daha sonra Kanuni⁶⁸ ve II. Selim döneminde hazırlanan kanunnamelerde de benzeri örnekleri görmek mümkündür⁶⁹.

XIX. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde Osmanlı Devleti birkaç yüzyıldır süren ve Avrupa karşısında çeşitli sebeplere bağlı olarak ortaya çıkan geri kalışa son vermek maksadıyla bir dizi tedbirler (yenilikler) ortaya koyar. Tanzimat dönemi olarak adlandırılan bu dönemde askeri, idari, mali ve hukuki alanlarda bir dizi düzenlemeler yapılır. Aydın, yapılan düzenlemelerin Osmanlı hukukunun milli karakterini menfî etkilemesinin yanı sıra reformların Osmanlı Devleti'nin ihtiyaçlarından ziyade batının baskısı ile yapıldığının altını çizer. Sonuç olarak kırk yamalı bohça görüntüsünde bir hukuk sistemi ortaya çıkar⁷⁰.

Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Hümayun, Tanzimat'a kadar geçen sürede en yüksek mahkemedir. Sürgün kararları bu mahkeme tarafından verilir, padişahın onayından sonra uygulanır⁷¹. II. Mahmut döneminde Divan-ı Hümayun'un kaldırılması ile Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ve Dâr-ı Şûra-yı Babîâlî kurumları teşekkül edilerek "Mecalis-i Aliyye" olarak tavsif edilir⁷². Meclis-i Vâlâ yeni yasalar hazırlamak, Tanzimat'ın uygulamasına nezaret etmek gibi önemli görevlerin yanı sıra yargısal görev ve yetkilerle de donatılır⁷³. Ölüm cezası başta olmak üzere hapis, kürek ve sürgün gibi ağır cezaların son yargılama ve

⁶⁶ Mehmed Zeki Pâkalın, **Son Sadrâzamlar ve Başvekiller**, C. I, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1940, ss. 477-478. İnal, Hüseyin Avni Paşa'nın menfî günlerinde birkaç çeşme yaptırmakla birlikte Isparta'ya kumar ve tavla oynamayı öğrettiğinden bahseder. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrâzamlar**, C. I, Dergâh Yay., İstanbul, 1982, ss. 490-491.

⁶⁷ "Ve dahi bir kimesneyi mahallesi veya karyesi cema'ati hırsuzdur ve kahbedir deyü şikayet edüp bize gerekmez deyü red etseler, vakı'a müttehem ise, dahi beyn'en nas ma'lum ola, mahallesinden ve karyesinden nefy edeler. Eğer mahalle kabul etmezse, şehirden süreler, şöyle bileler." Yakut, **Tanzimat**, s. 38.

⁶⁸ Esasında 300 maddeyi bulan umûmî kanunnamesi II. Selim ve III. Murat döneminde tadilata uğramıştır. Dedelerince hazırlanan kanunnamelere göre daha ayrıntılı ve düzenli hazırlanmış ve 1846'ya kadar uygulamada kalmıştır. Cin ve Akgündüz, **Türk**, ss. 284-285.

⁶⁹ Suha Oğuz Baytimur, **Osmanlı Devletinde Hapis ve Sürgün Cezaları (1791-1808)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2011, ss. 60-61.

⁷⁰ Mehmet Akif Aydın, **Türk**, s. 420.

⁷¹ Karataş, **Osmanlı**, ss. 271, 308.

⁷² Ali Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)**, Eren Yay., İstanbul, 1993, s. 189.

⁷³ İbrahim Durhan, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilâtındaki Gelişmeler", **Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. III, S. 4, 2008, s. 70.

karar (temyiz edildiği) mercidir⁷⁴. Ayrıca özellikle devlet görevlileri ile ilgili davalara bu mahkemelerde görülür ve sürgün kararları verilir. Örneğin, Tanzimat bürokrasisi içerisinde yer alan Hüsrev Paşa, sâbık Dâhiliye Nâzırı Âkif Paşa, Nâfiz Paşa, Tâhir Paşa ve Hasîb Paşa çeşitli suçlardan yargılanıp cezalandırılırlar⁷⁵.

Hukûki olarak yeni kurul ve mahkemeler tesis edilirken kanunlaştırma çalışmaları da yapılır. Bu kanunlaştırma faaliyetlerinde iki ana yol izlenir. Bunlardan ilki Osmanlı hukukunda var olan uygulamaların kanunileştirilerek tedvin edilmesidir. İkincisi ise Avrupa kanunlarının kısmen ya da tamamen iktibas edilmesi suretiyle yapılan kanunlardır⁷⁶. XIX. yüzyıldan itibaren sürgün cezasının etkin bir şekilde kullanılması nedeniyle bu süreçte hazırlanan kanunnamelerde sürgün ile alakalı hükümleri müşâhede etmek mümkündür.

Tanzimat sonrası kabul edilen ilk kanun 3 Mayıs 1840 tarihli ceza kanunudur⁷⁷. Meclis-i Ahkâm-ı Adliye ve bazı devlet erkânından oluşan 44 kişilik bir heyet tarafından hazırlanan bu kanunname bir mukaddime, bir hatime, 13 fasıl ve 40 maddeden oluşur. Şeri hükümlere aykırı maddeler içermez⁷⁸. Kanun “katl ve idam, sa’y bi’l-fesâd etmek (iç güvenliği ihlal etmek), hakaret, itâle-i lisân (dil uzatma) ve darb, mahfûziyet-i mülk ve mal kaidesine muhalefet, rüşvet, irtikâb ve ihtilâs (nitelikli zimmet suçu), emvâl-i devletin ziyâna sebebiyet, memurîn-i hükümetin yekdiğeri umûruna müdahale etmesi, vergisini tediye imtina, memurîn-i hükümete muhalefet veya onları darb ve cerh, teşhir-i silah ve cerh, şekâvet, âmirine itaat ve vazifesinden hâriç umûra taaddî ile evâmir ve tâlimât-ı hükümete adem-i riâyet konularındaki suçlar ve cezaları” ihtivâ eden fasıllardan oluşur⁷⁹.

1840 ceza kanunnamesi ile bireylerin can ve mal güvenliği kanunla teminat altına alınır. “Bir vezir bir çobanın canına kıysa ol vezirin hakkında dahi kısas-ı şeri icra oluna” düsturuyla kanuni eşitlik ilkesi benimsenir⁸⁰. İlâveten memurların keyfi davranışlarını önlemek amacıyla caydırıcı cezalar konur. Genel olarak bakıldığında bir yandan çağdaş ceza

⁷⁴ Ekrem Buğra Ekinci, **Tanzimat ve Sonrasında Osmanlı Mahkemeleri**, Arı Sanat Yay., İstanbul, 2004, s. 142; Alan, **19. Yüzyılda**, s. 262.

⁷⁵ Örneğin Akif Paşa, Kocaeli müşiri iken halktan kanunsuz para toplamak iddiasıyla yargılanarak suçlu bulunur. Akif Paşa, aldığı meblağı iade etmek, devlet hizmetinden ebediyen men ve Edirne’ye sürgün cezasına çarptırılır. Akyıldız, **Tanzimat Dönemi**, s. 197.

⁷⁶ Orhan Gökçe, “Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri”, **Genç Hukukçular Hukuk Okumaları Birikimler –V**, I. Baskı, İstanbul, 2016, s. 28.

⁷⁷ Mehmet Akif Aydın, “Osmanlı Ceza Hukuku”, **DİA**, C. VII, 2010, ss. 480-481.

⁷⁸ Cin ve Akgündüz, **Türk**, s. 287.

⁷⁹ Said Nuri Akgündüz, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukukunun Kaynakları”, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. VIII, S. 16, 2016, ss. 6-7.

⁸⁰ Cin ve Akgündüz, **Türk**, s. .287.

kanunlarının bazılarını alırken bir yandan da şeri hukuktan gelen gücünü kaybetmiş bazı kuralları içerir⁸¹.

Kanunda sürgün ile alakalı iki madde tanzim edilmiştir. Dördüncü faslın ikinci maddesinde bireyin mal veya mülküne tasallut eden olur ise bunu misliyle geri ödeyecektir. Eğer bu fiili gerçekleştiren bir memur ise memuriyetten azledilerek bir sene süreyle sürgün edilir. Beşinci faslın beşinci maddesinde ise rüşvet vermek zorunda kalan şahsın bu durumu bildirmemesi durumunda bir sene süreyle sürgün edilmesi karara bağlanır⁸².

1851 Ceza Kanunu (Kanun-ı Cedid), 1840 tarihli kanunun eksikliklerini tamamlamak maksadıyla Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye tarafından üç fasıl ve 43 maddeden teşkil edilir⁸³. Kanunun birinci fasıl birinci maddesinde Osmanlı tebaasının can, mal ve namus güvenliğinin önemi üzerinde durularak herkesin bu hususlarda haklarını arama özgürlüğüne sahip olduğunun altı çizilir. Bu nedenle bir kimsenin itibarını zedeleyecek sövme, dövme gibi eylemlerin cezalandırılacağı belirtilir. İkinci maddede ise birinci maddede işlenen suçun tâ'zir kapsamında olması durumunda suçluların durumuna göre cezalandırılacakları, şayet suçlu ulemadan olursa Meclis-i Vâlâ tarafından yargılanacağı belirtilir. Ayrıca suçlunun esnaf ya da halktan olması durumunda sopa, hapis ve sürgün cezalarının verileceği üzerinde durulur.

Kanunun üçüncü faslının ikinci maddesinde devletin mali işlerini takip etmekle sorumlu kişilerin irtikâp ve hırsızlık yapmaları durumunda ebediyen görevden azl, tenzili rütbe, hapis, sürgün ve kürek gibi cezalar verilmesi kararlaştırılır. On ikinci maddesinde ise resmi evrakta sahtecilik ve kalpazanlık suçlarının işlenmesi durumunda suçluya dört aydan dört yıla kadar, suçluya yardım edene üç aydan üç yıla kadar sürgün cezası verilmesi kararlaştırılır. On üçüncü maddede halkın kendisinden emin olmadığı ve güvenliği tehdit eden kişilerin bir yıl süreyle sürgün edilmesi karara bağlanır⁸⁴.

Muhteva ve üslûp bakımından 1840 ceza kanunu ile benzer özellikler gösteren kanun, had ve ta'zir cezalarına açıkça atıfta bulunur. Ayrıca ilk kez bazı suçlara (sahtekârlık kalpazanlık, kız kaçırma, sarkıntılık, sarhoşluk ve kumarbazlık vb.) yönelik cezalar tanımlanırken sabit cezalar yerine cezaların alt ve üst sınırları tespit edilerek hâkimin takdir

⁸¹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2012, s. 223.

⁸² **1256 Ceza Kanunnamesi**, (y.y.)-(t.y.), ss. 7-8; Ahmet Akgündüz, **Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı**, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Diyarbakır, 1986, ss. 826-827.

⁸³ Aydın, **Osmanlı Ceza**, s. 482.

⁸⁴ Ahmet Akgündüz, **Mukayeseli**, ss. 826-829; Karataş, **Osmanlı**, ss. 45-46.

yetkisi ortaya çıkarılır⁸⁵. Bu kanun Osmanlı'da çok uzun süredir uygulanagelen para cezalarını yasaklar⁸⁶.

1858 Ceza Kanunu önceki kanunnamelerden daha ayrıntılı olarak 3 bâb, 264 madde ve zeyillerinden teşkil edilir. Kanunname, başkanlığını Ahmet Cevdet Paşa'nın yaptığı bir komisyonca hazırlanır. Kanunnamenin kaynağı konusunda tartışmalar olmakla birlikte başta 1810 Fransız Ceza Kanunu olmak üzere dönemin Avrupa kanunları göz önüne alınarak oluşturulur. Ancak şerî hükümlere aykırılık söz konusu değildir⁸⁷. Kanun muhtelif tarihlerde yapılan tadillerle köklü değişikliklere uğramasına rağmen 68 yıl ayakta kalır ve 1926 yılında yapılan 765 sayılı Türk Ceza Kanunu ile ilgâ edilir⁸⁸. Çalışmamızın esasını ihtiva eden Meşrutiyet'ten, Cumhuriyetin ilanı arifesine kadar geçen sürede yürürlükte kalmış olması bu dönem içerisinde yapılan bilhassa münferit sürgünlerin hukûki dayanağını teşkil bakımından önemlidir.

Kanunnamenin mukaddimesinde; genel hükümler, suçların taksimi, ceza türleri, birinci bâbda umuma karşı işlenen suçlar, ikinci bâbda şahıslar aleyhine işlenen suçlar, üçüncü bâbda ise kabahatler ile ilgili hükümler yer alır⁸⁹. Birinci madde de devlet aleyhine vuku bulan suçların devlet tarafından cezalandırılacağı, şahıs aleyhine vuku bulan suçların da yine umumu asayişin sağlanması için devlet tarafından cezalandırılacağı belirlenir.⁹⁰.

İkinci madde suçlar; cinayet, cünha ve kabahat olmak üzere üç kısma ayrılır. 3, 4 ve 5. maddelerde 2. maddede yapılan tasnif tanımlanır. Buna göre cinayet terhib, cünha te'dib, kabahat ise tekdiri gerektiren fiillerdir. Terhib katl, teşhir, muvakkat veya müebbed kürek, muvakkat veya müebbet kalebent, müebbet nefy ve her türlü rütbe ve memuriyetten mahrum etme maddelerini içerir. Te'dib, bir haftadan ziyade hapis ve muvakkat nefy, memuriyetten tard ve nakdî cezaları içerir. Tekdir ise yirmi dört saatten bir haftaya kadar hapis olabildiği

⁸⁵ Said Nuri Akgündüz, **Tanzimat Dönemi**, ss. 7-8.

⁸⁶ Aydın, **Osmanlı Ceza**, 2010, s. 482.

⁸⁷ Cin ve Akgündüz, **Türk**, ss. 288-290. "Kanun "şer'i şerifin" tayin ve icrasını zamanın yasama organına (ulul emre) bıraktığı ta'zir suç ve cezaları ile doğrudan doğruya devlet aleyhine işlenen ve kamuyu ilgilendiren suç ve cezalara müteallik hükümleri ihtiva etmektedir. Şer'i şerif tarafından belirlenmiş olan suç ve cezaları ihlal edici bir hüküm değildir." Ahmet Akgündüz, **Mukayeseli**, s. 806.

⁸⁸ Cin ve Akgündüz, **Türk**, ss. 288-290; Said Nuri Akgündüz, **Tanzimat Dönemi**, ss. 8-9; Gökçe, **Tanzimat Dönemi**, ss. 33-34.

⁸⁹ Said Nuri Akgündüz, **Tanzimat Dönemi**, ss. 8-9.

⁹⁰ **Düstûr**, Tertib I, C. I, Matbaa-i Amire, Dersâdet, 1289, (Madde 1), s. 537; Said Nuri Akgündüz, **Tanzimat Dönemi**, s. 8-9.

gibi yüz kuruşa kadar para cezasını da içerir⁹¹. Altıncı madde de bu cezaların bazen yalnız bazen de beraber verilebileceğini hükme bağlar⁹².

Yedinci maddede, menfâsından kaçan bir sürgünün yakalanması durumunda cezası üçte birinden yarısına kadar artırılacağı belirtilir. Bu maddenin 1868/1284 yılında yapılan zeylinde müebbed ve muvakkat sürgünlerin suç işlemeleri halinde cezalarının artırılarak ağırlaştırılması hükme bağlanır⁹³.

Yirmi beşinci madde kal’abendlik cezasının hapis ile nefy cezalarını kapsayan bir ceza olup, kal’abend olan şahıs kanunların verdiği derecede dâhil ve hâriçteki kal’ada bulunanlarla muhabere edebilir hükmü yer alır⁹⁴.

1858 Ceza Kanunnamesinin yirmi sekizinci ve otuz beşinci maddesinde nefy, nefy-i muvakkat ve nefy-i ebed olmak üzere ikiye ayrılarak tanımlanır. Buna göre;

“Nefy ebed, bir şahsın devletçe tayin olunan bir mahalle müebbeden gönderilip ikamet ettirilmesidir. Bu halde familyasının dahi ol mahalle nakline ister ise müsaade olunur.”⁹⁵

“Nefy-i muvakkat mücâzâtı, bulunduğu yerden bir başka mahalle gönderilip üç aydan üç seneye dek tağrib olunmaktır.”⁹⁶

Nefy-i ebed cezasını alan kişi isterse ailesini yanına alabileceği ve nefy-i muvakkat cezasının süresi de üç ay ile üç sene arasında olacak şekilde hükmolunur.

Kanunnamenin otuzuncu maddesinde haklarında müebbeden ve muvakkaten kürek ve müebbeden kal’a bendlik ve nefy-i ebed cezaları verilen menfî rütbe ve memuriyeti alınması karar bağlanır⁹⁷.

Otuz üçüncü maddede idam ve müebbed veyahut muvakkat pranga ve kal’a bendlik ve nefy ebed ve ref’i rütbe ve iskât-ı hukûk-ı medeniye cezaları ilâmları tanzim olunan eyalet, olayın gerçekleştiği kaza, ilâmın icra olacağı mahâl ve mücrimin sâkin olduğu mevkideki hükümet konağı önünde ilân olunması hükmolunur⁹⁸.

⁹¹ **Düstûr**, Tertib I, C. I, (Madde 2, 3, 4, 5), s. 537; Karataş, **Osmanlı**, ss. 47-51.

⁹² **Düstûr**, Tertib I, C. I, (Madde 6), s. 537

⁹³ **Düstûr**, Tertib I, C. I, (Madde 7), s. 538; Karataş, **Osmanlı**, ss. 47-51.

⁹⁴ **Düstûr**, Tertib I, C. I, (Madde 25), s. 538; Ahmet Akgündüz, **Mukayeseli**, s. 837.

⁹⁵ **Düstûr**, Tertib I, C. I, (Madde 28), ss. 5541-542.

⁹⁶ **Düstûr**, Tertib I, C. I, (Madde 35), s. 543.

⁹⁷ **Düstûr**, Tertib I, C. I, (Madde 30), s. 542; Ahmet Akgündüz, **Mukayeseli**, s. 838.

⁹⁸ **Düstûr**, Tertib I, C. I, (Madde 30), s. 543; Ahmet Akgündüz, **Mukayeseli**, s. 839.

Kırk yedinci maddesinde cezaî müeyyidenin hafifletilmesinin (hapis cezasının nefy-i muvakkate dönüşmesi gibi) mümkün olduğu ancak bu yetkinin yalnızca padişaha ait olduğu hükme bağlanır.⁹⁹

Elli beş ve elli altıncı maddelerinde devlete karşı isyan ve isyana teşvik edenlerin devletin dâhili emniyetini ihlâl ettikleri gerekçesi ile cezalandırılmaları kararlaştırılır. Buna göre vakanın vukû bulması ve derecesine göre idam ve kürekle mücâzat olunur¹⁰⁰.

Altmışıncı maddede devlet emriyle askere alma işlemi aleyhine hareket edenler, bu hususta emir verenler nefy-i ebed cezasına çarptırılması, asker alma işleminin aksaması durumunda ise bu eşhasın idam cezası ile tecziye edilmesi karara bağlanır¹⁰¹.

Altmış altıncı maddede halkı isyana teşvik edenlerin cezalandırılacakları belirtilirken ancak isyanın gerçekleşmemesi durumunda eylemi yapanların nefy-i ebed cezasıyla mücâzat olunması karara bağlanır¹⁰².

Seksen sekizinci maddede devlet hazinesine ait mallar ile alakalı ihalelerde ihlal ve ifsâd eden ya da ahlaka mugâyir hâl ve harekette bulunan eşhasın memuriyetten tard edilmesi ve bir ile iki sene arası hapis yatması yahut iki ile üç sene arası nefy olunması hükmolunur. Ayrıca devlet hazinesine verilen zararın mücrimden tanzim edileceği hükme bağlanır¹⁰³.

Seksen dokuzuncu maddede devlet memurlarının, devlet adına yapılan küçük ve büyük alış satış işleri sırasında kendi hesabına çıkar sağlaması durumunda memuriyetten tard edilir ayrıca bir yıldan iki yıla kadar nefy edileceği hükme bağlanır¹⁰⁴.

Doksan dokuzuncu maddede her ne sebeple olursa olsun zimmetine para geçiren mülkiye ve maliye memurları, memuriyetten tard olunup üç aydan iki seneye kadar hapis veya altı aydan üç seneye kadar nefy ile mücâzat olunacağı karara bağlanır¹⁰⁵.

Doksan altıncı maddede devam eden bir mahkemeye bir memur tarafından müdahale edilmesi durumunda memuriyetten tard ve üç aydan bir buçuk yıla kadar hapis yahut altı aydan üç yıla kadar nefy eğer müdahale iltimas ve rica şeklinde olur ise rica ve iltimas eden

⁹⁹ **Düstûr**, Tertib I, C. I, (Madde 47), s. 545; Karataş, **Osmanlı**, s. 319.

¹⁰⁰ **Düstûr**, Tertib I, C. I, (Madde 55-56), ss. 546-547; Karataş, **Osmanlı**, ss. 47-51.

¹⁰¹ **Düstûr**, Tertib I, C. I, (Madde 60), s. 549; Karataş, **Osmanlı**, ss. 47-51.

¹⁰² **Düstûr**, Tertib I, C. I, (Madde 66), s. 551; Karataş, **Osmanlı**, ss. 47-51.

¹⁰³ **Düstûr**, Tertib I, C. I, (Madde 88), s. 556; Ahmet Akgündüz, **Mukayeseli**, s. 848.

¹⁰⁴ **Düstûr**, Tertib I, C. I, (Madde 89), s. 556; Ahmet Akgündüz, **Mukayeseli**, s. 848.

¹⁰⁵ **Düstûr**, Tertib I, C. I, (Madde 90), s. 556; Ahmet Akgündüz, **Mukayeseli**, s. 848.

kimseden alınacak mücazat-ı nakdiyeden başka bir buçuk aydan üç aya kadar hapis veya üç aydan altı aya kadar hapis üç aydan altı aya kadar nefy ile mücazat olunur¹⁰⁶.

Yüz yedinci maddede memurların herhangi bir kimsenin mal ve mülkünü haksız yere alamayacağı buna cüret edilmesi durumunda mal ve mülk mevcut ise aynen, değil ise bedelinin sahibine iade edileceği ayrıca eylemi gerçekleştiren hangi rütbeden olursa olsun altı aydan üç seneye kadar nefy ve müebbeden rütbe ve memuriyetten mahrum bırakılma cezası verilmesi karara bağlanır¹⁰⁷.

Yüz onuncu maddede her nevi işte ücret ödmeden insan çalıştıran memurların çalışanların ücretleri tanzim edilmesi ve ilgili memur, memuriyetten azledildikten sonra altı ay ile üç sene arasında nefy cezasına çarptırılması karara bağlanır¹⁰⁸.

Sürgün cezasına dair önemli hukûki tasarruflardan birisi de 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilen Kanun-ı Esasi'nin 113. maddesinde yapılan düzenlemede yer alır. Osmanlı tarihinin ilk anayasası olan Kanun-ı Esasi'nin ortaya çıkışında dâhili ve harici sebepler rol oynar. Bir yandan devletin mukadderatının anayasal bir meşrutiyete dayandığına inanan Mithat Paşa ve arkadaşlarının çalışmaları, diğer taraftan yabancı devletlerin asırlardan beri Hristiyanları himaye etmek bahanesiyle süregelen baskıları 1876 Anayasasının ortaya çıkışını tetikleyen sâikler olarak sayılabilir¹⁰⁹. II. Abdülhamid bu sâiklerle tahta çıkışı akabinde Said Paşa'ya Fransız anayasasını Türkçeye çevirme görevini verir¹¹⁰. Öte yandan Mithat Paşa V. Murat döneminde elli yedi maddelik bir taslak hazırlatmıştır. Böylece iki taslak metin üzerinde çalışmak üzere II. Abdülhamid'in emriyle Mithat Paşa başkanlığında Meclis-i Mahsus komisyonu oluşturulur¹¹¹. Komisyon çalışmaları sonucunda ortaya çıkan taslak metin He'yet-i Vükela'da kabul edilerek padişahın onayına sunulur¹¹².

¹⁰⁶ **Düstûr**, Tertib I, C. I, (Madde 96), s. 558; Ahmet Akgündüz, **Mukayeseli**, s. 848.

¹⁰⁷ **Düstûr**, Tertib I, C. I, (Madde 107), s. 561; Karataş, **Osmanlı**, ss. 47-51.

¹⁰⁸ **Düstûr**, Tertib I, C. I, (Madde 110), s. 562; Karataş, **Osmanlı**, ss. 47-51.

¹⁰⁹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, TTK. Basımevi, Ankara, 2007, s. 7.

¹¹⁰ Bu hususta İlber Ortaylı 1876 Anayasası'nın Belçika anayasasından alındığına dair inancın yanlışlığını dile getirerek şu değerlendirmede bulunur. "Komisyon hemen hemen o zamanın mevcut bütün anayasalarını gözden geçirmiştir. Hatta Sait Paşa, Fransız cumhuriyet anayasasını çevirmiş ve cumhurbaşkanı yerine padişahın unvanını koymuştu. Ortaya çıkan taslak bu nedenle bize özgü bir metindi. Sadece bir karma metin olması nedeniyle değil, hiçbir yerde görülmeyen hükümleri vardı; mesela Padişaha, kamu selameti için sürgün yetkisi veren ve temel özgürlükler ve yargı güvencesiyle bağdaşmayan 113. madde gibi..." İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil Yay., İstanbul, 1987, s. 215.

¹¹¹ Mithat Paşa başkanlığındaki komisyon asker, bürokrat ve ulemeden oluşur. Üye sayısı yirmi dört ile otuz yedi arasında değişen komisyonun alt komisyonları mevcuttur. Mehmet Akif Aydın, "Kanun-i Esasi", **DİA**, C. XXIV, 2001, s. 329.

¹¹² Ahmet Cevdet Paşa, Mithat Paşa'nın Meclis-i Vükela'da kabul edilen metin üzerinde "bazı tashihati geri bıraktıracak" padişahın onayına sunduğunu dile getirir. Ahmet Cevdet Paşa, **Tezâkir**, C. IV, TTK. Yay., Ankara, 1991, s. 168.

Anayasanın hazırlanmasında; padişahın hükümlerlik haklarını korumaya çalışan Cevdet Paşa, Mütercim Rüştü Paşa gibi muhafazakârlarla Mithat Paşa, Süleyman Paşa, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi yenilikçi liberal reformistler arasında mühim tartışmalar yaşanır¹¹³. Tartışmaların odak noktasını 113. Madde oluşturur. Mahmut Paşa ve II. Abdülhamid'in ısrarları neticesinde 113. Madde Anayasaya girer ve Kanun-ı Esasi ilan edilir¹¹⁴. Tartışmalı bir şekilde anayasaya giren 113. Madde şöyledir:

“Madde 113 – Mülkün bir cihetinde ihtilal zuhûr edeceğini müeyyid asar ve emaret görüldüğü halde hükümet-i seniye'nin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten (idare-i örfiye) ilanına hakkı vardır. Kavanin (İdare-i örfiye) ve nizamat-ı mülkiyenin muvakkaten tatilinden ibaret olup (idare-i örfiye) tahtında bulunan mahallin suret-i idaresi nizam-ı mahsus ile tayin olunacaktır. Hükümetin emniyetinin ihlâl ettikleri idare-i zabitanın tahkikatı mevsukası üzerine sabit olanları memalik-i mahrusa-i şahaneden ihraç ve teb'id etmek münhasıran zat-ı hazret-i padişahînin yed-i iktidarındadır.”¹¹⁵

Bu madde ile padişah, ihtilal tehlikesi karşısında örfi idare kurma ve yanı sıra hükümetin emniyetini ihlal ettiğini düşündüğü kişileri sürgün etme hakkını elde eder. Böylece iç güvenliği sarsan bir karışıklık olması durumunda genel ve özel tedbirler (kanunlar) alınabilecektir. Yani Kanun-ı Esasi ile icra organı fevkalade durumlar karşısında ülkenin tamamında ya da belirli bir kısmında İdare-i Örfiye tesis edebilme, bu amaca malik olarak kanuni düzenlemeler yapabilme olanağına kavuşur¹¹⁶.

Söz konusu maddenin icra organına tanıdığı geniş yetkilerin bir keyfilik oluşturmamasından da endişe edilir¹¹⁷. Anayasanın bu yönüyle mefluc olduğu hatta Tanzimat sonrası gelişmelerinde geriye gidildiğine dair değerlendirmeler yapılır¹¹⁸.

¹¹³ Nitekim Mütercim Rüştü Paşa, Kanun-ı Esasi'nin ilanı ile alakalı “Eğer dış teklifler sırasında böyle bir jest yapılmak mecburiyeti olmasaydı, Kanun-ı Esasi'ye muvafakat etmeme imkân yoktu.” derken, taslak metin ile alakalı “Tasarının başlangıcında, hükümdarın vazifelerini belirten maddeler, Padişahımızın kudret ve şanını halkın düşürür; Padişahın nüfuz yetkisi sınırlandırılmaz” diyerek tepkisini dile getirir. Mahmud Celâleddin Paşa, **Mir'ât-ı Hakikat**, (Yay. Haz. İsmet Miroğlu), Berekât Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 203.

¹¹⁴ Aydın, **Kanun-ı Esasi**, s. 329; Mahmud Celâleddin Paşa **Mir'ât-ı Hakikat**, s. 205.

¹¹⁵ Suna Kili, Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2000, ss. 54-55; Kanun-ı Esasi'nin sureti için bk. **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Esas Evrakı (Y. EE.)**, 71/04.

¹¹⁶ Örfi idarenin kapsamı ve uygulamasına yönelik belirsizlikleri çözmek maksadıyla kararname düzenlenerek 14 Mayıs 1877'de Örfi İdare ilan edildi. Osman Köksal, **Tarihsel Süreci İçinde Bir Özel Yargı Organı Olarak Dinan-ı Harb-i Örfiler**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996, ss. 15-18.

¹¹⁷ Süleyman Kocabaş, **Sultan II. Abdülhamid Şahsiyeti ve Politikası**, Vatan Yay., İstanbul, 1995, ss. 41-42.

¹¹⁸ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 8; Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s. 334.

II. Abdülhamid döneminde yapılan bilhassa siyasi sürgünlerin hukuki dayanağı oluşturan bu madde 8 Ağustos 1909 tarihinde Meclis-i Mebusan'da yapılan değişiklik ile kaldırılmıştır¹¹⁹.

Sürgün cezasına dair bir diğer hukuki düzenleme, 1 Mart 1920 tarihinde 200 nolu Türk Ceza Kanunu'nda yapılır. Kanunun 11. maddesinde sürgün hapis ve hafif hapis ile birlikte hürriyeti kısıtlayan bir ceza olarak tanımlanır. 18. Maddede sürgünle alakalı şu hüküm yer alır:

"Sürgün cezası gerek cürmün işlendiği ve gerek cürümden zarar gören şahıs ile mahkûmun ikâmet ettiği kazalardan en aşağı 60 km uzaklıkta bulunan ve mahkeme ilâmında muayyen olan bir şehir veya bir kasabada mahkûmun, ikâmete mecbur tutulmasından ibarettir. Müebbet veya muvakkattir. Müebbet vefatına kadar devam eder. Muvakkat altı aydan beş seneye kadardır."

Bu kanunla sürgün cezasının kapsamı, sürgün süresiyle birlikte hapis sonrası zorunlu ikâmet olarak düzenlenmiş bu şekliyle 1926 yılına kadar uygulanmıştır. 1926 yılında 6123 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 18. maddesiyle sürgün cezası yeniden düzenlenmiştir. Bu maddeye göre;

"Sürgün cezası gerek cürmün işlendiği ve gerek cürümden zarar gören şahıs ile mahkûmun ikamet ettiği kazalardan en aşağı 500 km uzakta bulunan ve nüfusu 10 binden çok ve polis teşkilatı olan ve mahkeme ilamında yazılı bulunan kaza merkezlerinde mahkûmun ikamete mecbur tutulmasından ibarettir. Bu cezanın müddeti bir seneden beş seneye kadardır. Ceza mevkiinin tabii ahvâlî mahkûmun hayatı için kati' bir tehlike teşkil ederse veya emniyet veya icrasına taalluk eden mahzur ve maniler bulunursa, cumhuriyet savcısı veya mahkûmun talebiyle sürgün cezasının infaz olunduğu yerdeki, hükmü veren mahkeme derecesinde bulunan mahkeme kararı ile sürgün yeri tebdil olunabilir. Bu derece mahkeme olmayan yerlerde bu kararlar, o kaza dairesinde bulunan aynı derecedeki mahkeme tarafından verilir"¹²⁰. Türk Ceza Kanununda sürgün cezası ile ilgili düzenleme 1965 yılında tamamen kaldırılır. 1982 Anayasasında ise olağanüstü durumlarda idareye tanınan bir yetki olarak yeniden ihdas edilir ve bu haliyle günümüze kadar ulaşır¹²¹.

1.2.2 Menfinin Mahkeme Süreci ve Menfaya İntikal

¹¹⁹ Kili, Gözübüyük, **Türk**, s. 89.

¹²⁰ Uçar, **Millî**, s. 16.

¹²¹ Daşcıoğlu, **Sürgün**, s. 168.

Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi'nden Tanzimat'a kadar olan süreçte, her kaza çevresinde bulunan, kadıların başkanlık ettiği Şer'iyye mahkemeleri ve bu mahkemelerin kararlarının temyiz edilebildiği Divan-ı Hümayun bulunur. Bunun dışında Kaptan-ı Derya, Yeniçeri Ağası ve tarikat mensupları üzerinde şeyhlerin de bir takım yargılama yetkileri vardır. Gayrimüslim tebaa, aile ve miras hukuku gibi şahsi davalarını kendi ruhani liderleri ile çözerken, ecnebler de kendi aralarındaki ihtilafları konsolosluklarında çözme yoluna gider¹²².

Tanzimat'la birlikte Avrupa devletlerinin baskısı, iç siyasette toplumsal düzeni sağlama düşüncesi, etkili bir yönetim sergilemek için saltanatın gücünü artırma gayretleriyle yapılan hukuki düzenlemeler yargı kurumlarına da yansır¹²³.

Sultan II. Mahmut devrinin son yıllarında Tanzimat reformlarına mübaşeret etmek maksadıyla Mustafa Reşit Paşa'nın öncülüğünde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye adlı bir reform meclisi oluşturulur¹²⁴. Meclis-i Vâlâ, "kanun projeleri ve nizâmnâmeler hazırlamak, devlet ve millet işlerini görüşmek gibi teşriî ve istişarî (kanun yapma ve danışma) görev ve yetkilerinin yanında idarenin kazâî yönden denetlendiği ve Tanzimat'a aykırı davranan devlet adamlarıyla memurların yargılandığı, bunun yanı sıra Tanzimat ile getirilen ceza kanunu hükümlerinin uygulanması görevini gerek bir bidayet gerekse bir temyiz ve istinaf mahkemesi olarak yerine getiren adlî bir mercii"¹²⁵ olarak teşekkül edilir. Bu kuruma ilaveten başvekile danışmanlık görevini yürütecek Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Âlî oluşturulur¹²⁶. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin kuruluşuna müteakip yıllarda kurumun yapısında değişiklikler yaşanır. Önce Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Âlî ile birleştirilen kurum, 1854 yılına gelindiğinde Meclis-i Âli-i Tanzimat ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye olarak ikiye ayrılır. Meclis-i Âli Tanzimat, Meclis-i Vâlâ'nın yasama görevini üstlenir¹²⁷. 1861 yılına gelindiğinde Meclis-i Âli Tanzimat lağvedilerek Meclis-i Ahkâm-ı Adliye kurulur. Bu kurum kendine bağlı üç alt daireden teşekkül eder. İdari işlerin görüşüldüğü Kavânin ve Nizâmat Dâiresi, taşradaki davaların temyiz edildiği Umûr-ı İdare-i Mülkiye Dâiresi ve memurların yargılandığı Muhakemat Dâiresi bu alt daireleri oluşturur. 1868'de Meclis, Şurâ-yı Devlet ve Dîvan-ı Ahkâm-ı Adliye adıyla iki yeni yargı organına ayrılır. Bunlardan Şurâ-yı Devlet idarî yargı ve yasama, Dîvan-ı

¹²² Ekinci, **Tanzimat**, s. 25.

¹²³ Gürsoy Akça, Himmet Hülür, "Osmanlı Hukukunun Temelleri ve Tanzimat Dönemindeki Hukuksal Yeniliklerin Sosyo-Politik Dinamikleri", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 19, 2006, s. 304.

¹²⁴ Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)**, TTK. Basımevi, Ankara, 1994, s. 36; Reşat Kaynar, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, TTK. Basımevi, Ankara, 2010, s. 198.

¹²⁵ Ekinci, **Tanzimat**, s. 143.

¹²⁶ Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Devrinde**, s. 37.

¹²⁷ Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Devrinde**, s. 50.

Ahkâm-ı Adliye ise adlî yargı görevi yapan kurumlardır¹²⁸. Dîvan-ı Ahkâm-ı Adliye, Mahkeme-i Temyiz ve Mahkeme-i Nizamiye olarak iki kısma ayrılarak görev taksimatı yapılır¹²⁹. Mahkeme-i Temyiz, Nizamiye Mahkemelerine bağlı olarak kurulan bidayet ve istinaf mahkemelerinden gelen davaların temyizine bakar.

II. Abdülhamid Dönemine gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren devam edegelen, Müslüman halkın evlenme, boşanma ve miras meseleleri ile bunlardan doğan anlaşmazlıkları çözümleyen Şeri Mahkemeler, Osmanlı tebaasının medeni işler dışında kalan anlaşmazlıklarının çözüldüğü Nizamiye Mahkemeleri, Müslüman olmayan halkların miras ve medeni işlerini çözümleyen Cemaat Mahkemeleri, Osmanlı tüccarları ile yabancı tüccarlar arasındaki anlaşmazlıkları çözümleyen Karma Ticaret Mahkemeleri, temsil ettiği devletin tebaası ile Osmanlı tebaası arasındaki ticaret dışı sorunlarla davalara bakan Konsolosluk Mahkemeleri bulunur¹³⁰.

Üzerinde durulması gereken bir diğer husus da 1876 Kanun-ı Esasi'nin kabulü sonrası fevkalade durumlar karşısında ilan edilen İdare-i Örfi ile birlikte kurulan Divan-ı Harb-i Örfi Mahkemeleridir. Birinci Meşrutiyetin ilanı sonrası 93 Harbi ile görev yapmaya başlayan mahkeme ülke sınırları dâhilindeki fevkalade durumlar ve isyanlar sebebiyle yerel, Balkan Harpleri gibi olaylar nedeniyle bölgesel, Birinci Dünya Harbi'nde olduğu ülke sınırlarını korumak amacıyla ulusal çapta görevler yapmıştır¹³¹.

Osmanlı Devleti'nde siyasi sebeplerle herhangi bir mahkeme kararı olmaksızın padişahın emriyle sürgün edilenler de (idareten) olmuştur. Söz konusu sürgünler dışında yapılan sürgünler ani bir kararla değil aksine uzunca bir sürecin sonunda verilir. Buna göre suçlu, mahalle halkından ise mahalle ileri gelenleri, esnaf ise kendi loncasındaki meslektaşları ve idareciler, memur ise amirler tarafından uyarılır. Bu uyarıları dikkate almayarak suç işlemeye devam eden kişiler mahkemeye intikal ettirilir. Mahkeme sürecinde kişi hakkındaki suçlama araştırılıp lehte ve aleyhteki şahitler dinlenerek suçu sabit görülenler hakkında sürgün kararı verilmesi durumunda bir tahrir hazırlanarak padişahın onayına sunulmak üzere ilgili devlet erkânına gönderilir¹³². Sürgün edilen kişilerin devlet memuru olması durumunda

¹²⁸ Ekinci, **Tanzimat**, s. 145.

¹²⁹ Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Devrinde**, s. 120.

¹³⁰ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 342.

¹³¹ Köksal, **Tarihsel**, ss. 43-44.

¹³² Karataş, **Osmanlı**, s. 391. Sürgün kararı verilen kişi memur ise karara dair teklif, bağlı olduğu makama (şeyhülislâm, yeniçeri ağası, sadrazam gibi) arz edilir. Tanzimat sonrası sürgün teklifleri nazırlıklara yapılır. Alan, **19. Yüzyılda**, s. 261.

çoğunlukla görevinden azledilir ve rütbeleri alınır¹³³. Gerek duyulması durumunda malları müsadere edilir¹³⁴.

Sürgün kararının verilmesinden sonra menfi işlemleri tamamlanıncaya kadar evinde ya da idarece uygun görülen bir yerde bekletilirken aynı zamanda sürgün edileceği yer ile yaşadığı yerin yetkililerini bilgilendirmek amacıyla ferman tanzim edilir¹³⁵. Sürgün fermanında sürgün yerinde yetkili görevliler, kadı ya da naibi ile menfi sürgün yolcuğunda eşlik edecek olan mübaşire hitaben yazılır. Söz konusu fermana menfi hakkında bilgiler yer alır¹³⁶. Menfinin menfaya ulaşma sürecinde mübaşiri ile menfinin yol boyunca yeme içme ve yol masrafları devlet tarafından karşılanır. Tanzimat sonrası bu masrafların hazineye yük oluşturması üzerine merkezi hazinenin ek olarak yerel imkânlarca da desteklenmesi kararlaştırılır¹³⁷.

Tanzimat öncesi yapılan sürgünlerde süre belirtilmez. Daha ziyade fermanlarda yer alan “ıslâh-ı nefis edinceye kadar” ya da “bila-müddet” ifadesinden sürgünün geçici ya da ömür boyu olduğu anlaşılır. Tanzimat sonrasında ise 1858 Ceza Kanunu ile sürgün süreleri belirlenmiştir¹³⁸.

Sürgün yolculuğu menfanın konumuna göre kara ya da deniz vasıtaları ile yapılır. Anadolu ve Rumeli’de denize kıyısı olan yerler ile adalara deniz vasıtaları ile yapılır¹³⁹. Anadolu’nun içlerine gidenler çoğunluk kara yolunu tercih ederlerken zaman zaman yolculuğun bir kısmını deniz yolu ile yapmayı tercih etmişlerdir. Konya’ya gönderilen sürgünlerde bu örnekleri görmek mümkündür. Örneğin II. Abdülhamid döneminde Konya’ya sürgün olarak gönderilen Abdülhalim Memduh Bey, İstanbul’dan Mersin’e kadar olan yolculuğunu deniz vasıtaları ile yaptıktan sonra kara yolu ile Konya’ya ulaşır¹⁴⁰.

Sürgün yolculuğunun tamamlanmasının ardından mübaşir, sürgün fermanını okuyup halka ilan ederek fermanı kadı ya da naibine tescil ettirir¹⁴¹. Kadıdan sürgünü teslim ettiğine

¹³³ Daşcıoğlu, *İşkân*, s. 177.

¹³⁴ Erdal Taşbaş, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet Görevlilerinin Sürgün Edilmesi: 19. Yüzyıl Kıbrıs Örneği”, *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, C. II, S. I, s. 199; Güneş, *Osmanlı Devleti’nde Sürgün*, ss. 59-60.

¹³⁵ Güneş, *Osmanlı Devleti’nde Sürgün*, ss. 59-60.

¹³⁶ Karataş, *Osmanlı*, ss. 303-304; M. Çağatay Uluçay, “Yeni ve Yakınçağda Manisa’ya ve Manisa’dan Sürülenler”, *Belleten*, C. XV, S. 60, Y. 1951, ss. 532-533; Acehan, *Osmanlı Devleti’nin Sürgün Politikası*, ss. 18-19.

¹³⁷ Köksal, *Osmanlı Hukukunda*, ss. 297-299; Karataş, *Osmanlı*, s. 288.

¹³⁸ Karataş, *Osmanlı*, ss. 303-304.

¹³⁹ Daşcıoğlu, *İşkân*, ss. 177-178; Karataş, *Osmanlı*, s. 284.

¹⁴⁰ Ali Kemal, *Ömrüm*, İsis Yay., İstanbul, 1985, s. 127.

¹⁴¹ Daşcıoğlu, *İşkân*, s. 177

dair ilâm ve tahrirat alarak görevini tamamlar. Bu evraklar daha sonra İstanbul'da ilgili makamlara sunulur¹⁴².

Menfi menfâsına ulaştıktan sonra kadı ya da naibi tarafından münasip bir mahalde ikamet ettirmek üzere bir ev bulunur¹⁴³. Menfi menfasında bir işte çalışabilir dilerse ailesini yanında getirebilir. Bu noktada menfi için en önemli husus menfasından izinsiz ayrılmamasıdır. Bu yönüyle sürgün cezası hürriyeti kısıtlayıcı bir ceza olarak değerlendirilebilir¹⁴⁴.

Menfilerin menfâdaki yaşamı, hâl ve hareketleri yerel yöneticiler tarafından daima kontrol altında tutulur¹⁴⁵. Zira menfinin af, izin gibi talepleri durumunda buradaki yaşamı, hal ve hareketleri referans olarak alınır. Arşiv belgeleri arasında menfilerin menfadaki durumu hakkında bilgi talep eden çok sayıda evraka rastlamak mümkündür. Öte yandan hâl ve hareketleri ile güven veren menfiye yönelik takibatın zamanla hafifletildiği görülür.

Sürgünler için yevmiye tahsisi yapıldığına dair pek çok örneği görmek mümkündür. Ancak bu işlemin herhangi bir başvuru yapılmaksızın herkese yapıldığı söylenemez. Bir kısım menfi ailesi ya da yakınlarının yardımı ile geçinirken meslek sahibi olanların mesleğini devam ettirmeye çalıştıkları görülür¹⁴⁶. Herhangi bir geliri olmadığı için geçim sıkıntısı yaşayanlar, Dersaâdet'ten yevmiye tahsisi ya da mevcut yevmiyenin artırılmasını talep edebilmekteydiler. Yukarıda anlatılan hususlara dair pek çok örneği ilerleyen bölümde Konya sürgünlerinde anlatılacağı için burada ayrıca örneklendirme ihtiyacı hissedilmemiştir.

1.2.3. Sürgünün Sona Ermesi ve Af

Nefyi sona erdiren en önemli gerekçe ceza süresinin dolmasıdır. Tanzimat öncesi yapılan sürgünlerde ceza süresi net olarak belirlenmediği için menfinin ıslâh-ı nefis ettiğine kanaat getirilmesi gereklidir¹⁴⁷. Ancak daha önce belirtildiği üzere 1858 Ceza Kanunda sürgün sürelerinin belirmesinden sonra bu durum değişir. Artık herhangi bir af yada izne tabi olmadığı sürece menfi kendisine verilen ceza müddetince menfasında bulunmak zorundadır. Menfinin ceza süresini tamamlaması sonrasında Dersaâdet bu hususa dair bilgilendirilir.

¹⁴² Karataş, **Osmanlı**, s. 297.

¹⁴³ Acehan, **Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası**, ss. 18-19; Uluçay, **Yeni ve Yakınçağda**, ss. 534-535; Daşcıoğlu, **İşkân**, s. 194.

¹⁴⁴ Muharrem Öztel, "Osmanlı İdaresi'nin İhtikâra Bakışı ve İhtikâr Suçunun Cezası", **The Journal of Academic Social Science Studies**, Volume: 5 Issue: 6, December 2012, s. 409.

¹⁴⁵ Karataş, **Osmanlı**, s. 370.

¹⁴⁶ Karataş, **Osmanlı**, s. 370.

¹⁴⁷ Karataş, **Osmanlı**, s. 330; Alan, **19. Yüzyılda**, ss. 264-265.

Nefyi sona erdiren bir diğer gerekçe de aftır. Af kararı yargı organlarınca yapılan bir tasarruf değildir. Af yetkisi yalnızca padişahın uhdesindedir¹⁴⁸. 1876 Kanun-ı Esasi'nin ilanı sonrası padişah bu yetkiyi uhdesinde bulundurmaya devam eder¹⁴⁹. Affı, umumî ve hususî olarak iki grupta ele almak mümkündür.

Umumî af, yasama kuvvetince cezai takibatın icrasını veya devamını yasaklayan mevcut verilmiş bütün mahkûmiyetleri ortadan kaldıran bir tasarruftur¹⁵⁰. Umumî af sadece mahkûmiyeti ortadan kaldırmakla kalmaz. Asıl cezaya bağlı diğer tüm cezaları da ortadan kaldırır. Örneğin; mahkûmiyetle birlikte ortadan kalkan, memuriyetten men edilme ve emeklilik hakkının kaybı gibi haklar beraberinde yeniden elde edilir. Ayrıca umumî af bir yasama faaliyetidir ve kanunla çıkarılır¹⁵¹.

Osmanlı tarihinde değişik nedenlerle zaman zaman umumî af ilan edildiğini müşahade etmek mümkündür. Padişahların cülus ve cülus yıldönümleri, siyasi, askeri ve sosyo-ekonomik çalkantılara neden olan harpler, belirli bir bölgede çıkan derin iç karışıklıklara neden olan isyan sonrası sükûnetin tekrar sağlanması ve meşrutiyetin ilanı gibi çok mühim olaylar umumî affın nedenleri olarak sayılabilir¹⁵².

Tanzimat'ın ilanı sonrası ilk umûmi af 1861'de Sultan Abdülaziz'in cülusu münasebetiyle ilan edilir. Af sonrası şehirlere fermanlar gönderilerek sürgünlerin serbest bırakılması istenir¹⁵³. II. Abdülhamid döneminde de pek çok kez umumî af ilan edilir. Bunların birçoğu Berlin Anlaşması sonrası artan Ermeni olayları ile alakalıdır. Örneğin, Erzurum ve Kumkapı olayları sonrası 17 Ocak 1891'de Ermeniler için umumî bir af ilan edilir. Olaylara katılan 76 Ermeni'nin serbest kalmasını sağlayan bu affın maksadı batılı

¹⁴⁸ Taşbaş, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet**, s. 202; Karataş, **Osmanlı**, s. 393.

¹⁴⁹ MADDE 7.- Hudbelerde namımın zikri ve meskûkat darbı, kanunı mahsusuna tevfiikan rütbe ve mehasıp tevcihi, nişan itası Sadriazam ve Şeyhülislâmın intihap ve tâyini ile Sadriazamın teşkil ve arz edeceği Vükelânın tasdiki memuriyetleri, icabında Vükelânın alel usul ve azl ve tebdili, kavanin-i umumiyyenin tasdiki ile ilân-ı meriyeti, devair-i hükûmetin muamelâtına ve kavaninin suver-i icraiyesine müteallik nizamnameler tanzim, her nevi kavanin teklifi, ahkâm-ı şeriye ve kanuniyyenin muhafaza ve icrası, eyalât-ı mümtazenin şerait-i imtiyaziyelerine tevfiikan icra-yı tevcihatı, kuva-yı berriye ve bahriyyenin kumandası, harp ilânı, musalâha akdi, mücâzat-ı kanuniyyenin tahfif ve affı, Meclisi Umuminin tasvibi ile affı umûmî ilânı, Meclisi Umuminin miadında küşat ve tatili, Meclis-i Umuminin ahval-i fevkalâdede vaktinden evvel içtimaa daveti, otuz beşinci madde mucibince Meclis-i Mebusan'ın üç ay zarfında intihap olunup içtima etmek şartı ve Heyet-i Âyanın muvafakatı ile ledel iktiza feshi, alel umum muâhedat akdi hukuku mukaddese-i padişahidendir. Ancak sulhe ve ticarete ve terk ve ilhak-ı araziye ve tebaa-i Osmaniyyenin hukuk-ı asliye ve şahsiyesine taallûk eden ve devletçe masarifi mucip olan muahedatın akdinde Meclis-i Umuminin tasdiki şarttır. Meclis-i Umuminin münakit olmadığı zamanda Heyet-i Vükelânın tebeddülü vukuunda keyfiyet-i tebeddilden mütevellit mesuliyet heyet-i lâhikaya ait olacaktır. Kili, Gözübüyük, **Türk**, ss. 85; Selâhattin Keyman, **Türk Hukukunda Af**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1965, s. 85.

¹⁵⁰ Cihat Tanış, **Meşrutiyetten Cumhuriyete Türkiye'de Siyasi Af (1908-1923)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2016, ss. 5-6.

¹⁵¹ Köksal, **Tarihsel**, ss. 141-142.

¹⁵² Köksal, **Osmanlı Hukukunda**, s. 301.

¹⁵³ Köksal, **Osmanlı Hukukunda**, s. 301; Karataş, **Osmanlı**, s. 333.

devletlerin olayları istismar etmesini engellemektir¹⁵⁴. Ancak af sonrası durulması beklenen Ermeni olayları artarak devam eder. Van valisine suikast teşebbüsünde bulunan Ermeniler, ardından Amasya, Merzifon, Ankara, Çorum, Tokat, Yozgat ve Diyarbakır'da nümayiş yapar. Olaylar sırasında tutuklanan Ermenilere yönelik olarak ikinci bir umumî af daha ilan edilir¹⁵⁵.

II. Abdülhamid döneminde Ermeni isyancılara yönelik bir diğer umumî af 1896'da ilan edilir. 1895 yılında başlayan ve yaklaşık dört ay süren Ermeni isyanları 27 bölgede cereyan eder. Olaylar sonrası batılı devletler Ermenilere yönelik af çıkarılmasını da talep eden bir tasarı verirler. Başlangıçta sürüncemede bırakılan af talebi, Temmuz 1896'da ilan edilir. Ancak bu af batılı devletleri tatmin etmez bunun üzerine af kapsamı genişletilerek siyasi suçlularla birlikte kaçan ya da sürgün edilenler de dâhil edilerek Aralık 1896'da yeniden ilan edilir. Af kapsamında Trablusşam, Akka, Sivas, Ankara ve Urfa'da tutuklu bulunan Ermeniler tahliye edilir¹⁵⁶. Mezkûr aftan Müslümanların yararlanabilmeleri için Meclis-i Vükelâ'da karar alınır. Buna göre 40 günlük süre içinde başvuru yapılması şart koşulur. Başvuru yapılmaması durumunda aftan yararlanılması mümkün değildir¹⁵⁷.

II. Meşrutiyet döneminde de zaman zaman muhtelif nedenlerle umumî af ilan edilir. Meşrutiyetin yeniden ilanı sonrası İttihad ve Terakki Cemiyeti umumî bir af çıkarılmasını istemiştir. Çünkü Cemiyet mensubu pek çok kişi hakkında Rumeli'de yaptığı faaliyetler nedeniyle tutuklama kararı bulunmaktadır¹⁵⁸. Nitekim 27 Temmuz 1908'de "Rumeli-i Şâhâne'de tarîk-i şekâvete sülûk edenlerin bazı şerâitle afvları hakkında irâde-i seniyye" ve ardından "Politika mücrimini hakkındaki afv-ı umuminin ikamete memuriyet suretiyle taşraya teb'id edilenlerle Dîvan-ı Harp mahkûmlarına da teşmili hakkında irade-i seniyye" yayınlanır¹⁵⁹. Ancak siyasi suçlular için çıkarılan bu af kamuoyunu tatmin etmez. Bunun üzerine affın kapsamı genişletilerek, âdî suçlardan mahkûm olan suçlular, cezalarının üçte ikisini tamamlayan müebbet kalebent ve kürek mahkûmları, âdî suçlardan idama mahkûm olan ve 15 seneden fazla hapis yatmış olanlar af kapsamına alınır¹⁶⁰.

¹⁵⁴ Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, TTK Basımevi, Ankara, 1985, s. 144; Ahmet Halaçoğlu, "II. Abdülhamid Döneminde Yapılan Genel Aflar ve Bunun Ermeni İsyanları Açısından Bir Değerlendirmesi", **XV. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler (Birinci Dünya Savaşı)**, C. VI, TTK Basımevi, Ankara 2010, s. 2514.

¹⁵⁵ Bu af ile Merzifon'daki olayların elebaşı olarak tespit edilen 17 idam mahkûmu Ermeni, yurt dışına sürülür. Ahmet Halaçoğlu, **II. Abdülhamid**, s. 2516.

¹⁵⁶ Ahmet Halaçoğlu, **II. Abdülhamid**, ss. 2518-2519.

¹⁵⁷ Ahmet Halaçoğlu **II. Abdülhamid**, s. 2523.

¹⁵⁸ Polat, **II. Meşrutiyet**, s. 55.

¹⁵⁹ **Düstûr**, Tertib II, C. 1, (10 Temmuz 1324-29 Teşrin-i Evvel 1325), Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1329.ss. 3-5.

¹⁶⁰ **Düstûr**, Tertib II, C. I, ss. 40-43. Tanış, **Meşrutiyetten Cumhuriyete**, s. 20.

Müteakip yıllarda umumî af ilanları devam eder. 1912 yılında Mayıs ayından Temmuz ayına kadar devam eden Arnavutluk isyanları sebebiyle; Kosova, Manastır, İşkodra ve Yanya vilayetlerinde olaylara karışanlar ile hükümlüler için af ilan edilir¹⁶¹. Trablusgarp Harbi sonrası adalar ahalisinden olup savaş içerisinde siyasi suç işleyenleri (fiili suçlar hariç) kapsayan bir af ilan edilir. Yine Balkan muharebeleri sonrasında toplumda ortaya çıkan huzursuzluğu gidermek maksadıyla siyasi suçluları da kapsayan umumî bir af daha ilan edilir¹⁶². Umumî affa dair son örnek Sultan Vahdettin dönemine aittir. 23 Aralık 1919 tarihinde yayınlanan kararname ile Sultan Vahdettin'in tahta çıkış tarihi olan 3 Temmuz 1919'a kadar siyasi suçlu olarak itham edilen ve haklarında tutuklama kararı çıkarılanlar ile hükümleri kesinleşmiş olsun olmasın bu suçtan mahkûm olanlar hakkında af çıkartılır¹⁶³. Tüm bu aflar sonrası çeşitli sâiklerle sürgün edilen pek çok menfi memleketine döner.

Husûsî/özel af belirli bir suçlu ya da aynı suçtan cezalandırılmış olan suçlulara dair yapılan aftır¹⁶⁴. Husûsî af herhangi bir yasal düzenlemeye ihtiyaç duyulmaksızın tek bir kişi için çıkarılabilir. Husûsî af daha çok cezaya ilişkindir ve yalnızca cezayı ortadan kaldırır. Yani mahkûmiyetle kaybolan bir kısım haklar geri alınamaz¹⁶⁵.

Husûsî affın bir boyutunu da cezanın hafifletilmesi (tahfif-i ceza) oluşturur. Suçlunun kendi isteği doğrultusunda menfasının değiştirilmesi, İstanbul'a gelmemek şartıyla serbestçe hareket etmesine izin verilmesi, eski unvanlarını kullanmamak şartıyla memleketinde oturmasına izin verilmesi buna dair verilebilecek örneklerdir¹⁶⁶.

Husûsî af nedenlerine bakıldığında muhtelif nedenleri görmek mümkündür. Bunlar arasında ıslâh-ı nefis olmak, ailenin içinde bulunduğu zor şartlar, aileden ayrı kalmak, yaşlılık, süregelen ya da menfadaki hava benzeri nedenlerle yaşanan sağlık problemleri¹⁶⁷, fakirlik nedeniyle menfada yaşanan sefalet, sürgün yerine gidememe gibi nedenler sayılabilir. Bunun dışında Ramazan ayı, bayramlar, kandil geceleri ve kutsal günler hürmetine affedilenler de mevcuttur¹⁶⁸.

¹⁶¹ Köksal, **Osmanlı Hukukunda**, s. 301;

¹⁶² Tanış, **Meşrutiyetten Cumhuriyete**, s. 37.

¹⁶³ Köksal, **Tarihsel**, s. 142.

¹⁶⁴ Alan, **19. Yüzyılda**, ss. 264-265; Güneş, **Osmanlı Devleti'nde Sürgün**, s. 62.

¹⁶⁵ Tanış, **Meşrutiyetten Cumhuriyete**, s. 8.

¹⁶⁶ Alan, **19. Yüzyılda**, ss. 264 265; Köksal, **Osmanlı Hukukunda**, s. 301.

¹⁶⁷ Abdullah Acehan, "Tanzimat Fermanı'ndan Bugüne Edebî Sürgün", **Türk Bilim Araştırmaları (TUBAR)**, S. 22, Güz 2007, s. 13.

¹⁶⁸ Karataş, **Osmanlı**, s. 394.

Affa mazhar olmak maksadıyla yapılan müracaatlara bakıldığında menfinin bizatihi kendisi başta olmak üzere aile efradı, komşuları ve hatta zaman zaman menfadaki hal ve hareketlerine binaen yerel yöneticiler ve yerel halk tarafından yapıldığı görülür¹⁶⁹.

Af müracaatları sonrası menfadaki hal ve hareketleri ile yerel yöneticilerin fikirleri alınarak af talepleri değerlendirilir. Hatta zaman zaman menfi kefillik uygulamasıyla affa mazhar olmuştur. Kefillerden suçluları gözetim altında tutup bir daha suç işlemelerini engellemeleri beklenirdi¹⁷⁰. Kefil şartı ile affedilenler, şartları ihlâl etmeleri durumunda yeniden ve daha ağır şartlarla sürgün edilirler¹⁷¹. Daha önce belirtildiği üzere menfasını izinsiz terk eden (fırar eden) menfi hakkında 1858 Ceza Kanunun yedinci maddesinde belirlenen ceza tatbik edilirdi.

Tüm bunların dışında bir diğer husus da menfinin vefatıdır. Henüz ceza süresi dolmadan menfasında vefat eden menfi için ceza fiili olarak ortadan kalkar. Bu nedenle menfinin ölümü de sürgünü sona erdiren bir gerekçedir¹⁷². Vefat sonrası menfinin durumu hakkında Dersaâdet bilgilendirilir.

1.2.4. Sürgün Nedenleri

Sürgün nedenlerine bakıldığında muhtelif nedenlerle sürgün cezalarının verildiğini görmek mümkündür. Daha önce belirtildiği üzere Tanzimat'a kadar olan dönemde iskân maksatlı sürgünler yoğunlukta iken Tanzimat sonrası münferit sürgün vakalarının daha yoğun olduğu görülür. Münferit sürgünlere bakıldığında ise özellikle ilk dönemlerde sosyal ve ekonomik nedenlere dayalı olarak yapıldığı görülür. Bunlar arasında rüşvet, sahtekârlık, zina, fuhuş, iftira, yalancı şahitlik, hırsızlık, tehdit ve küfür, emre itaatsizlik, kız kaçırma vb. suçları sayılabilir. Son dönem sürgün nedenleri içerisinde ise siyasi nedenlerin mühim bir yer işgal ettiği görülür¹⁷³.

Sürgün cezasının İslam hukukuna göre hem hadd hem de ta'zir gerektiren suçlar için verilen bir ceza olması bu cezaya yönelik suçları tasnif etmeyi zorlaştırmaktadır¹⁷⁴. Bu zorluğa rağmen elbette çeşitli âmillerden hareketle tasnifler yapılmıştır. Bu tasniflerin başında

¹⁶⁹ Karataş, **Osmanlı**, ss. 342-347; Alan, **19. Yüzyılda**, ss. 264 265.

¹⁷⁰ Karataş, **Osmanlı**, s. 351.

¹⁷¹ Karataş, **Osmanlı**, s. 394.

¹⁷² Alan, **19. Yüzyılda**, ss. 264 265; Karataş, **Osmanlı**, s. 325; Daşcıoğlu, **İskân**, s. 184; Güneş, **Osmanlı Devleti'nde Sürgün**, s. 62.

¹⁷³ Daşcıoğlu, **Sürgün**, s. 168.

¹⁷⁴ Alan, **19. Yüzyılda**, s. 247.

adi suçlar yer alır. Halkın huzur ve güvenliğini bozarak eşkıyalık yapmak¹⁷⁵, kavga, tehdit ve küfür etmek, kız kaçırmak, yaralama, hırsızlık¹⁷⁶, kamu düzenini bozmak gibi suçlar bu gruba dâhil edilebilir.

Sürgün cezası verilen bir başka suç grubu da devlet görevini kötüye kullanma neticesi oluşan suçlardır. Çok geniş topraklar üzerinde uzun süre hüküm süren Osmanlı Devleti'nde idari, askeri, iktisadi ve sosyal teşkilatlarında görev yapan pek çok görevli bulunur. Bu görevleri esnasında rüşvet, evrakta sahtecilik, zimmete mal geçirme, görevini kullanarak halka zulmetme, mesleki yetersizlik (kanun ve yazışmaları bilmemek) ve görevi ihmal etme, mahkemelerin işleyişine engel olmak, devlet malına zarar verme, vergi kaçırma gibi suçları işlemeleri durumunda sürgünle tecziye edilirler.

Sürgün cezası ile tecziye edilen önemli bir suç grubu da yüz kızartıcı suçlardır. Fuhuş, zina¹⁷⁷, umumhanecilik, iftira, alkol ve uyuşturucu kullanımı, yalancı şahitlik, ırza tecavüz gibi suçlar bunlar arasında yer alır.

Menfilerin bir kısmı da dini hükümlere karşı geldikleri için nefy cezasına tabi olmuşlardır. Bu suçlar arasında fetva emirlerine karşı gelmek, mabet ve kutsal günlere hürmetsizlik, dine aykırı hareketlerde bulunmak (hilâf-ı Şer-i Şerif hareket), ayinlere mugâyir hareket etmek (gayrimüslimler için) bulunur.

Sürgün cezası verilen suç gruplarından biri de siyaset¹⁷⁸ suçlarıdır. Bu tür suçlar Abbasilerden Osmanlıya kadar farklı coğrafya ve medeniyetlerde tanımlanmış ve genellikle katl cezası uygulanmıştır¹⁷⁹. Daha önce belirtildiği üzere Osmanlı'da siyaset suçları özellikle Tanzimat sonrası sürgün ile tecziye edilen suç gruplarından biri olmuştur. Hükümdarın şahsına, devlet ve kamu düzenine karşı işlenen bu suçlar şöyle sıralanabilir: Hükümdara ya da hükümete karşı darbe yapma teşebbüsünde bulunma, hükümete muhalif eylemlerde bulunma, padişahın şahsına hakaret, yasaklı yayınlar bulundurma ya da okuma vb. bunların dışında

¹⁷⁵ İslam Hukuku'nda şekâvete karşı katl ve ayak kesme cezalarının dışında en fazla uygulanan ceza sürgündür. Esra Yakut, "Osmanlı Hukuku'nda Bir Suç Olarak Eşkîyalık ve Cezalandırılması", **Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, Y. 17, S. 33, Saryıldız Ofset, Ankara, 2012, s. 28.

¹⁷⁶ Nitekim 1858 Ceza Kanununda hırsızlık hususunda özel fasıl açılarak 14 madde düzenlenir. Fasılda bu suça dair verilen cezalar arasında sürgün cezası yer alır. Karataş, **Osmanlı**, s. 189.

¹⁷⁷ 1858 Ceza Kanununda, 1859 yılında yapılan bir düzenlemeye göre "kötülüğü ile tanınan ve baskında ele geçen erkeğe iki günden bir aya, kadına da bunun yarısı kadar hapis cezası verilecektir. Namuslu olarak bilinen bir kadınla basılan bir erkeğe de ailenin itibarını zedelediği için bir haftadan üç aya kadar hapis, üç aydan altı aya kadar da sürgün cezası verilecektir" şeklinde düzenleme yapılır. Karataş, **Osmanlı**, ss. 159-160.

¹⁷⁸ Güncel anlamı ile siyaset, hükümet etme, devlet idaresi, devlet işlerini düzenleme görüş ve anlayışı ile devletlerarası ilişki kurma anlamını ifade etmektedir. Devellioğlu, **Osmanlıca**, s. 1119. Bunun yanı sıra siyaset, hükümdarın devlet ve toplum maslahatı için aldığı tedbirler olarak da tanımlanmaktadır. İsmail Katgı, "Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl (Hukuki Maiyeti, Sebepleri, Usulü, İnfazı ve Sonuçları)", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. VI, S. 24, Kış 2013, s. 183.

¹⁷⁹ Katgı, **Osmanlı Devleti'nde**, s. 185.

devletin üst düzey bürokratlar arasında rekabet ve husumetle ortaya çıkan siyasi çatışmalar nedeniyle de sürgünler yaşanır¹⁸⁰.

Tüm bu suçların dışında kalan bir takım suçları da sürgünle tecziye edilen diğer suçlar grubu içine dâhil edilebilir. Bu grupta yer alan suçlarsa dilencilik¹⁸¹, falcılık, büyücülük gibi suçlar olarak sıralayabiliriz.

1.2.5. Sürgün Yerleri

Osmanlı Devleti'nde sürgün genellikle ülke içinde yapılır¹⁸². Bunda yükselme döneminden itibaren sahip olunan oldukça geniş ve farklı mahiyetteki, coğrafyanın etkili olduğu söylenebilir. Sürgün yerleri, ciddi ve bilinçli bir aklın ürünü olarak ortaya çıkmış yerlerdir. İstanbul'a yakın mahallerden Kuzey Afrika'da Fizan'a kadar uzanan oldukça geniş bir alan menfa sahası olarak kullanılır. Bu saha içerisinde yer alan başlıca sürgün yerleri Bursa, Edirne, Gelibolu gibi İstanbul'a yakın yerler, Sakız, Midilli, Limni, Rodos, İstanköy, Bozcaada, Kıbrıs gibi adalar; Adana, Amasya, Ankara, Antalya, Aydın, Çorum, Harput, Konya, Manisa, Yozgat gibi Anadolu şehirleri; Bağdat, Kudüs, Halep, Taif, Akka, Trablusgarp/Fizan, Yemen gibi merkezden daha uzak ve nispeten yaşam şartları zor alanlardır¹⁸³.

Menfâ suçun niteliğine, suçlunun devlet hizmeti olması ya da olmamasına, suçlunun devlet hizmetindeki makam ve mevkiine göre belirlenmektedir. Suça konu olan eylem ya da davranışın nezâketi, suçlunun kaçabilme ihtimali gibi etkenler de menfâ tercihinde dikkat

¹⁸⁰ II. Mahmut dönemi bürokratlarından Halet Efendi'nin yaşamı ve devrin bürokratları ile ilişkileri mühim bir örnektir. Halet Efendi, Paris'te orta elçi unvanı ile görev yaptıktan sonra İstanbul'a döner ve İngilizler adına casusluk yapmak suçlamasıyla Kütahya'ya sürülür. Bir müddet sonra affedilen Halet Efendi, İstanbul'a geldikten sonra Tepedelenli Ali Paşa'nın katlinde rol oynar. Bunun yanı sıra Benderli Ali Paşa ile Hacı Salih Paşa'yı azlettirir ve Benderli Ali Paşa'yı öldürtür. Bununla da kalmayan Halet Efendi, Mekkizade Mustafa Asım Efendi ve halefi Çerkez Halil Efendi ile siyasi rekabete girer. Halil Efendi'yi önce Bursa'ya, ardından da Afyon'a sürdürür ve karısı Hacce Hanım'ı büyücülükle suçlayarak Bursa dışında feci bir şekilde öldürtür. Bu olaylar sonrası hasmı Galip Paşa tesiriyle önce Bursa daha sonra Konya'ya sürülür ve burada öldürülür. Abdülkadir Özcan, "Halet Efendi", *DİA*, C. XV, 1997, ss. 248-249; Halet Efendi hakkında daha teferruatlı malumat için bk. Süheyla Yenidünya, *Mehmet Sait Hâlet Efendi Hayatı İdari ve Siyasi Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tez), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.

¹⁸¹ Dilencilik ile alakalı en mühim düzenlemeler II. Abdülhamid döneminde gerçekleşir. 1889 yılında "tese'ülün men'ine dair nizamname" (dilencilüğün yasaklanmasına dair kanun) si ile dilencilik yasaklanır. Ayrıca yardıma muhtaç insanlar için 1896 yılında Dâru'l-aceze kurulur. Karataş, *Osmanlı*, s. 229.

¹⁸² Örneğin Ebuzziya Tevfik Bey, Mustafa Fazıl Paşa'nın Meclis-i Hazâin başkanlığından azledilerek İstanbul'dan uzaklaştırılmasına dair şunları yazar. "Mustafa Fazıl Paşa, Osmanlı ülkesinden uzaklaştırılmış. Bu söylentinin şekli, halkın alışık olduğu öteki uzaklaştırma cezalarına aykırı düştüğü için, buna kolay kolay bir manâ verilemiyordu. Çünkü bir paşa, bir bey, bir efendi uzaklaştırılır ve sürgün edilirdi ama mutlaka yine Osmanlı Devleti'ni meydana getiren ülkelerden birine yollanırdı. Yani, asıl yaşadığı bölgeden ayrı düşmesi yeter bir ceza sayılırdı. İstanbullu ise taşraya ve taşralı ise bulunduğu yerden başka bir bölgeye gönderilirdi." Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Hürriyet Yay., İstanbul, 1973, s. 14.

¹⁸³ Çoban, *Nefy-ü Kısas*, s. 163; Acehan, *Tanzimat Fermanı'ndan*, s. 13; Daşcıoğlu, *Sürgün*, s. 168; Güneş, *Osmanlı Devleti'nde Sürgün*, s. 52; Öztel, *Osmanlı*, s. 409.

edilen hususlar arasındadır¹⁸⁴. Buna göre suçu nispeten az eski sadrazam ve ilmiye mensupları gibi kişiler¹⁸⁵, İstanbul'a yakın Malkara, Dimetoka gibi yerlere ya da yine İstanbul'a yakın gelişmiş Anadolu şehirleri olan Bursa, İzmir ve Kütahya gibi şehirlere gönderilir¹⁸⁶. Ayrıca ağır ceza gerektiren suçlular adalara gönderilirken; daha hafif ceza gerektiren suçlular Anadolu şehirlerine sürülür¹⁸⁷.

Tüm sürgün yerlerinin ortak özelliği merkez ve suç mahallinde göreceli bir uzaklığa sahip olmalarıdır. Ancak bu uzaklığın ötesinde bu yerleri birbirinden ayıran özelliği yaşam şartlarıdır. Çorum, Midilli ve Taif'in uzaklıkları bir yana bırakılırsa aynı yaşam şartlarına sahip değildir. Tüm bu sürgün yerleri içinde Anadolu'da Sinop, Akdeniz'de Adalar, Trablusgarp'ta Fizan, Arap Yarımadası'nda Taif nispeten kötü sürgün yerleri idi. Kaçma ihtimali kuvvetli ve ağır ceza gerektiren sürgünler genellikle buralara gönderilirdi¹⁸⁸. Örneğin; Fizan, Trablusgarp'tan en az 30 günlük bir mesafede sadece yerlilerin oturduğu bir yerdir. Tehlikeli beyinler için oldukça iyi tecrit yeridir. Her türlü kışkırtma ve tahrikten uzaktır¹⁸⁹.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanına kadar Osmanlı topraklarının güneyinde kalan Fizan başta olmak üzere Taif ve Yemen siyasi sürgünler için oldukça korkulu yerlerdir. Trablusgarp ve ardından Balkan Savaşları sonrası yaşanan toprak kayıpları ile birlikte Anadolu siyasi sürgünler için odak noktası haline gelir. Öyle ki Sinop, II. Abdülhamid döneminin meşhur menfası Fizan'ın yerini alır.

Siyasi ve sosyal hayatımızda derin izler bırakan sürgün nereye yapılırsa yapılsın elim bir hadisedir. Ancak bu elim hadisenin olumlu sonuçlarını da görmek gerekir. Bilhassa ehl-i kalemin Osmanlı coğrafyasının çeşitli yerlerine sürülmesi, merkezden uzak yerlerin tanınmasına vesile olur. Menfilerin menfâ yolculuğundan başlayarak oradaki yaşamına kadar uzanan pek çok hadise bir yığın eserin ilham kaynağı olur¹⁹⁰. Ayrıca menfilerin menfalarından

¹⁸⁴ Güneş, **Osmanlı Devleti'nde Sürgün**, s. 52.

¹⁸⁵ Nitekim Sultan I. Abdülhamid (1774-1789) devri sadrazamlarından Halil Hamid Paşa (1736-1785), I. Abdülhamid'i devirerek III. Selim'i tahta geçirmek için Şeyhülislâm Dürriyade Ataullah Efendi, Vezir İsmail Raif Paşa ve sâbık yeniçeri ağası Yahya Ağa ile planladıkları darbe girişiminin öğrenilmesi üzerine Gelibolu'ya nefy olunur. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Halil Hamid Paşa" **Türkiyat Mecmuası**, C. V, Devlet Basımevi, İstanbul, 1936, ss. 239-240.

¹⁸⁶ Köksal, **Osmanlı Hukukunda**, ss. 287-288.

¹⁸⁷ Karataş, **Osmanlı**, s. 59; Alan, **19. Yüzyılda**, s. 259

¹⁸⁸ Acehan, **Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası**, ss. 24-25; Alan, **19. Yüzyılda**, s. 260.

¹⁸⁹ Acehan, **Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası**, s. 27.

¹⁹⁰ Bu hususa dair birkaç misal vermek gerekirse; Sultan Abdülaziz devrinde muzır bir neşriyat nedeniyle Rodos'a sürülen Ahmet Mithat Efendi (1844-1912) burada "3 yıl 2 ay devam eden felaket-i igtirab" diye tanımladığı anılarını "Menfa" adlı eserinde kaleme almıştır. Ayrıca Rodos'ta kaldığı sürede kardeşi Mehmet Cevdet'in yardımcılarıyla otuz dört sayı devam eden "Kırkanbar" dergisini çıkarır. Rodos'ta çocuklar için "Medrese-i Süleymâniyye"yi kurar. M. Orhan Okay, "Ahmet Mithat Efendi", **DİA**, C. II, 1989, s. 101; Ahmet Mithat, **Menfa**, (Haz. İsmail Cüneyt Kut), Tarih ve Toplum Kitaplığı, yy, 1988, s. 10; Cevdet Kudret, **Ahmet**

gönderdikleri mektuplar ve yazdıkları eserler bugün araştırmacılar için önemli bir kaynak konumundadır¹⁹¹.

Menfiler zaman zaman kendileri ya da yakınları aracılığı ile ilgili makamlara arzu haller sunarak menfalarının değiştirilmesini talep eder. Genellikle olumlu cevap verilen bu taleplerle ilgili (af hususunda olduğu gibi menfâ değişikliklerinde de) onay padişahın uhdesindendir¹⁹². Menfâ değişikliği aynı zamanda kısmi bir af (tahfif-i ceza) anlamına gelir. Çünkü menfi, mevcut menfasında yaşadığı tüm olumsuzlukları geride bırakarak daha iyi şartlara sahip bir yere gitmeyi ister. Menfiler sürgün kararı çıktığı andan itibaren değişiklik talebinde bulunabilirler. Tabiat şartlarına alışamamak, yaşlılık, hastalık, ailevi sebepler, idari ve siyasi sebepler, hayat şartlarının zorluğu gibi gerekçelerle menfiler menfâ değişikliği talebinde bulunurlar¹⁹³.

Menfinin menfâ yaşamında kaçma girişiminde bulunmak, idari işlere karışmak ya da sürülmesine neden olan eylemlere devam etmesi menfâ değişikliklerine neden teşkil etmektedir¹⁹⁴. Ancak burada cezanın hafifletilmesi değil menfinin suçla olan bağının koparılması amaçlanır.

1.3. Bir Sürgün Şehri Konya

Konya batıdan uzanan sıra dağlar ile çevrili bir çanağın ortasında yer alan kadim bir şehirdir. 1919'da şehre gelen Fransız gazeteci Berthe Georges Gaulis, uzaktan muhteşem bulunduğu şehrin harap ve sefil halini görünce “Doğuyu Konya'dan daha iyi temsil eden bir şehir yoktur” diye düşünür¹⁹⁵. Bir başka ecnebi, diplomat Aralov'a göre Ankara'dan daha büyük ama daha tutucu bir şehirdir¹⁹⁶. Tanpınar ise bir başka gözle bakar şehre, ona göre “Konya, bozkırın tam çocuğudur. Onun gibi kendini gizleyen esrarlı bir güzelliği vardır. Bozkır kendine bir serap çeşnisi vermekten hoşlanır. Konya'ya hangi yoldan girerseniz girin sizi bu serap vehmi karşılar. Çok arızalı bir arazinin arasından ufka daima bir ışık oyunu, bir

Mithat, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1962, s. 9. Bir başka örnek olarak Mekteb-i Mülkiye öğrencisi Ali Kemal'in (1867-1922) Halep'e sürgünü ile alakalıdır. Ali Kemal, Halep'te sürgün günlerinde iki eser kaleme alır. Bunlardan biri Halep cemiyet hayatı içinde tanıdığı iki gayrimüslim kızdan ilham alarak yazdığı eseri “İki Hemşire” dir. Bu eserde Halep'in sosyal yapısı, zenginlikleri, ecnebilerin durumu, gece hayatına dair bilgiler yer alır. Bir diğer eseri de menfa yolculuğu sırasında tanıştığı Seher isimli bir kızdan esinlenerek kaleme aldığı “Çölde Bir Sergüzeşt” isimli eserdir. Süheyla Yüksel “Türk Edebiyatında Taşraya Çıkış: Ali Kemal'in Romanları”, **Turkish Studies**, Volume 4 /1-II Winter 2009, s. 1482; Eserler için bk. Ali Kemal, **Bir Safha-i Şebâb**, Salkım Söğüt Yayınevi, Erzurum, 2015.

¹⁹¹ Süheyla Yüksel, **Türk Edebiyatında**, s. 1481.

¹⁹² Karataş, **Osmanlı**, ss. 307-308.

¹⁹³ Uluçay, **Yeni ve Yakınçağda**, s. 537; Karataş, **Osmanlı**, ss. 310-312.

¹⁹⁴ Uluçay, **Yeni ve Yakınçağda**, s. 541.

¹⁹⁵ Berthe Georges Gaulis, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, Rado Yay., İstanbul, 1981, s. 98.

¹⁹⁶ S. İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, (Çev. Hasan Ali Ediz), Burçak Yayınevi, İstanbul, 1967, s. 113.

rüya gibi takılır. Serin gölgeleri ve çeşmeleri susuzluğunuza uzaktan gülen bu rüya, yolun her dirseğinde siline kaybola büyür, genişler ve sonunda kendinizi Selçuk sultanlarının şehrinde bulursunuz. Konya insanı ya bir sıtma gibi yakalar, kendi âlemine taşır, yahut da ona sonuna kadar yabancı kalırsınız. Meram bağlarının tadını alabilmek için ona yerli hayatın içinden gitmek lâzımdır.”¹⁹⁷

Konya, M.Ö. 5000 yılına kadar giden geçmişi ile Anadolu’nun en eski yerleşim birimlerinden biridir¹⁹⁸. Kentleşme evresi maden devriyle başlar. M.Ö. 3000’de Alâeddin Tepesi çevresine yerleşimin başlayıp güvenliğin sağlanması ile dış etkenlerden korunaklı hale gelir¹⁹⁹.

İlk Çağ Anadolu medeniyetlerinin pek çoğuna ev sahipliği yapan Konya’da Hititler²⁰⁰, Frigler ve Lidyalılardan izler görmek mümkündür²⁰¹. Lidya topraklarının Pers istilasına uğramasından sonra Konya, Yunanistan’dan Hindistan’a kadar uzanan sahada yer alan 22 satraplıktan (eyalet) birini oluşturur²⁰².

Roma döneminde bir sömürge toprağı olarak Romalı valiler tarafından yönetilen şehir, Bizans döneminde Aziz Paul’in ziyaret ettiği kutsal bir şehre dönüşür. Türkler, Konya önlerinde ilk kez Selçuklu kumandanı Afşin ile 1069 yılında görünür. Fakat fethi 1071 Malazgirt zaferi sonrası muhtemelen 1073 yılında gerçekleşir²⁰³. 1096’da I. Haçlı seferi sonrası başkent olması ile birlikte şehrin kaderi de değişir. Artık İslam Medeniyetinin mühim merkezlerinden birini oluşturacağı süreç başlar. Fetih öncesi Alâeddin Tepesi etrafında dar bir alana sıkışan şehir, fetihle birlikte hanlar, hamamlar, medreseler, camiler, kütüphaneler ve şifahanelere kavuşur²⁰⁴. Gıyasettin Keyhüsrev’in oğulları döneminde başlayan bu imar çalışmaları Alâeddin Keykubat döneminde hız kazanır. Alâeddin Keykubat doğudan gelen tehlikeyi de düşünerek şehrin büyük kısmını içine alan 140 kuleli yedi buçuk kilometre uzunluğunda surlar inşa ettirir. Yine aynı dönemde devlet hazinesi ile varlıklı ailelerin

¹⁹⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, **Beş Şehir**, Dergâh Yay., İstanbul, 2005, ss. 67.

¹⁹⁸ Konya, adını 5000 yıl önce Luvi kavmi tarafından verilen İkuwaniya’dan alır. Bu isim Klasik ve Helenistik Çağda İkonion dönüşür. Orta Çağ’da Arapların El Koniya dediği kent Türkler tarafından Konya’ya dönüştürülür. Hasan Bahar, “İlk Çağ’da Konya”, **Kısa Konya Tarihi**, (Editör Caner Arabacı), TMMOB Konya Şubesi Yayını, Konya, 2016, ss. 15-16.

¹⁹⁹ Sefa Odabaşı, **20. Yüzyıl Başlarında Konya’nın Görünümü**, T.C. Konya Valiliği Yay., Konya, 1998, s. 11.

²⁰⁰ Örneğin Karapınar Sırnık, Çumra Okçu, Sırçalı Alibey Höyüğü, Höyük İlçesi Bayat, Ilgın Eski Kaleköy, Şuhut (Çobankaya), Mahmuthisarı, Eldeş, Ilgın, Kadınhanı Büyük Höyük, Sarayönü Konar Höyüğü, Hatip Höyüğü, Kızılören Höyüğü, Bozkır Sarıoğlan Höyüğü Hititler dönemine ait Konya’da bulunan önemli yerleşimler arasında yer alır. Bahar, **İlk Çağ’da**, s. 31.

²⁰¹ Mehmet Önder, **Mevlâna Şehri Konya** (Tarihî Kılavuz), Yeni Kitap Basımevi, Konya, 1962, ss. 8-12.

²⁰² Bahar, **İlk Çağ’da**, s. 35.

²⁰³ Tuncer Baykara, “Konya”, **DİA**, C. XXVI, 2002, s. 183.

²⁰⁴ Odabaşı, **20. Yüzyıl**, s. 11.

kıymetli eşyalarının korunduğu ve aynı zamanda silah deposu olan iç kale inşa edilir. Bu kale 1776'ya kadar ayakta kalır²⁰⁵.

Türkiye Selçukluları iktisadi hayatın gelişimini devlet teminatına bağlar. Doğu-batı, kuzey-güney hattında kurulan ticaret yollarının odağında yer alan Konya, ticaret erbabı için cazibe merkezi olur. Bu zenginlik imar ve iskândan sosyal ve kültürel hayata kadar her alana yansır²⁰⁶. XIII. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'nun en mamur ve en müreffeh şehirlerinden biridir.

İlim ve san'at alanında da önemli gelişmeler olur. Bilhassa XIII. asrın ilk yarısında Alâeddin Keykubat ve halefleri döneminde İslam coğrafyasının farklı yerlerinden gelen Muhyiddin Arabî, Mevlâna Celâleddin Rumî, Sadreddin Konevî gibi ilim ve san'at adamları Konya'da yaşamaya başlar²⁰⁷. Böylece Konya günümüze kadar devam edecek olan engin bir manevi iklime kavuşur.

Bu dönemde şehir devlet erkânı, zanaat/sanat erbabı, bilim ve düşünce adamları ve ticaret erbabının ikamet ettiği ve yüzde onunu gayrimüslimlerin oluşturduğu yaklaşık 60 bin kişilik bir nüfusa ulaşır²⁰⁸.

XIII. yüzyılın sonlarında Köseadağ Savaşı'nda yaşanan yenilgi ile beraber Konya'nın altın çağı sona erer. Türkiye Selçuklularının Anadolu'da siyasi gücü zayıflar ve siyasi birlik bozulur. 1327'ye gelindiğinde Karamanoğulları Konya ve çevresine hâkim olur. Bundan sonra Konya 1467'ye kadar devam edecek olan Osmanlı-Karamanoğulları mücadelesine şahitlik eder. Fatih Sultan Mehmet bu mücadeleye son verir ve Konya'da Osmanlı dönemi başlar²⁰⁹.

Osmanlı döneminde Konya, Kayseri, Kırşehir, Bozok, Akşehir, Beyşehir, Niğde, Aksaray, Maraş, İçil'den teşekkül eden Karaman Eyaleti oluşturulur. Karaman Eyaleti Osmanlı idari teşkilatlanmasında Rumeli, Anadolu ve Rum vilayetlerinden sonra kurulmuş dördüncü idari birimdir²¹⁰. Eyalet merkezi olarak Paşa Sancağı vasfını uzun süre devam

²⁰⁵ Hatice Arabacı, "Türkiye Selçukluları Döneminde Konya", **Kısa Konya Tarihi**, (Editör Caner Arabacı), TMMO Konya Şubesi Yayını, Konya, 2016, ss. 83-84; Odabaşı, **20. Yüzyıl**, ss. 11-12

²⁰⁶ Hatice Arabacı, **Türkiye Selçukluları**, s. 85.

²⁰⁷ Hanefi Aytekin, **İz Bırakan 100 Ünlü Konya Valisi**, Ülkü Basımevi, Konya, 1994, s. 18; Önder, **Mevlâna**, s. 23.

²⁰⁸ Hatice Arabacı, **Türkiye Selçukluları**, s. 85.

²⁰⁹ Aytekin, **İz Bırakan**, s. 19.

²¹⁰ Hüseyin Muşmal, "Osmanlı Döneminde Konya", **Kısa Konya Tarihi**, (Editör Caner Arabacı), TMMO Konya Şubesi Yayını, Konya, 2016, s. 106.

ettiren Konya zaman zaman da Cem Sultan gibi Osmanlı şehzadelerine ev sahipliği yapmıştır²¹¹.

1867'de çıkarılan vilayet nizamnamesi ile Karaman Eyaleti lağvedilerek Konya Vilayeti kurulur. Buna göre Konya Vilayeti; Konya, İçel, Niğde, Isparta ve Teke olmak üzere beş sancaktan teşekkül eder²¹². Takriben 100.000 kilometre kare genişliğinde bir alanda yer alan bu beş sancak, 25 kaza, 33 nahiye ve 2333 köyden oluşur. Konya sancağı, Konya kazası ile Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Ilgın, Bozkır, Karaman, Hadim, Ereğli, Karapınar ve Koçhisar kazalarını, yâni toplam on kazayı ihtiva eder. Niğde Sancağı, Niğde, Nevşehir, Ürgüp, Aksaray, Bor, Bereketli Maden ve Arapsun kazalarından, yâni yedi kazadan oluşur. Hamidabad yahut Isparta Sancağı şu bez kazayı ihtiva eder: Isparta, Uluborlu, Eğridir, Şarkî Karaağaç ve Yalvaç. Burdur Sancağı Burdur ve Tefenni kazalarından ibaretti. Teke Sancağı ise Antalya Kazası ile Elmalı, Alaiye, Akseki ve Kaş kazalarından meydana gelir²¹³. Bu idari taksimatta zaman zaman değişiklikler yapılır. Nitekim 1916 yılında yapılan değişikliklerle Konya Vilâyeti: Konya, Burdur, Isparta olmak üzere üç sancaktan oluşur²¹⁴.

Osmanlı döneminde Konya, Anadolu'nun merkezinde bulunması münasebeti ile Kuzey-güney, doğu-batı yönünde devam eden ticaret yollarının kesiştiği transit merkez durumundadır. Bu güzergâhlardan en önemlisi sağ kol diye de ifade edilen ve aynı zamanda Baharat Yolunun Anadolu uzantısı olan İstanbul, Halep, Şam, Hicaz ve Mısır güzergahıdır. Bunun dışında XVIII. yüzyıla kadar İstanbul, Eskişehir, Konya, Adana, Antakya, Halep, Hama, Şam üzerinden Mekke ve Medine'ye ulaşan Hac güzergâhındadır. Hac yapmaya gidenler Konya'da birkaç gün kalır ve Mevlâna, Şems-i Tebrîzî, Sadrettin Konevi, İmâm-ı Bağavi Hazretlerinin türbelerini ziyaret eder. Bu durum zamanla bir geleneğe dönüşür. Osmanlı döneminde Konya, doğuya yapılan seferler sırasında önemli bir durak olur. Ordunun ihtiyaçlarının karşılanması ve dinlenmesi için yapılan bu konaklamalarda zaman zaman padişahlar şehri ziyaret etmişleridir. Örneğin Sultan IV. Murat, Bağdat seferi esnasında Konya yakınlarında orduyu konaklatır ve şehre gelerek Mevlâna dergâhını ziyaret eder²¹⁵.

²¹¹ Cem Sultan'dan sonra II. Bayezid döneminde Şehzade Abdullah ve Şehzade Şehinşah Konya Valiliğinde bulunur. Şehinşah'ın ölümü sonrası Beyşehir Sancağında görevli oğlu Mehmet Şah Çelebi Konya Valiliğinde bulunur. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Şehzade Bayezid ve Şehzade Selim de Konya Valiliği görevlerinde bulunmuştur. Muşmal, **Osmanlı**, ss. 109-110; Aytekin, **İz Bırakan**, s. 19.

²¹² Muşmal, **Osmanlı**, s. 108. Caner Arabacı, **Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri (1900-1924)**, Konya Ticaret Odası Yay., Konya, 1998, s. 4; Önder, **Mevlâna**, ss. 8-12.

²¹³ Mehmet Tevfik Biren, **II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları**, Arma Yay., İstanbul, 1993, s. 222.

²¹⁴ Caner Arabacı, **Konya**, s. 4.

²¹⁵ Muşmal, **Osmanlı**, ss. 112-113.

Konya nüfusu Osmanlı hâkimiyeti ile birlikte büyük oranda azalır. Buna rağmen eyalet merkezi olarak Anadolu'nun ciddi nüfus barındıran şehirlerinde biri olmayı sürdürür. Altın çağı olarak nitelenen XIII. yüzyıldaki nüfus istatistiğine ancak XIX. yüzyılda ulaşır²¹⁶. Nitekim 1886'da Konya 37.449 nüfusa sahiptir. Vilayet merkezi 40.795'tir. Düzenli olarak artan nüfus 1894'te ise 44.762 olur. 878 Rum, 1.566 Ermeni tebaa da bu sayıya dâhildir. 1897'de Alman, Amerikan, Fransız misyonerlik faaliyetleri nedeniyle Hristiyan nüfus Rum 1.024, Ermeni 1.822, Katolik 37, Protestan 42 şeklinde gerçekleşir. Sancak genelinde Müslüman nüfus 39.098, Hristiyan nüfus 12.016'dir. 1906'ya gelindiğinde merkez nüfusu 52.164'tür²¹⁷. 1922 yılında vilayet merkezinde nüfus 8937 hane, 120 mahalleden teşekkül eden 54.637'dir²¹⁸.

1898 itibarı ile vilayet genelinde 9000 civarında Ermeni vardır. Bu nüfusun 800'ü Konya'da 1400'ü vilayet merkezine bağlı Akşehir, 500'ü Niğde/Bor, kalan 600 civarında nüfus ise Burdur, Nevşehir, Ürgüp, Hamidiye, Tefenni ve Elmalı liva ve kazalarında ikamet etmektedir²¹⁹. Konya merkezde bulunan Ermeni nüfus Çifte Merdiven, Şems, Akıncılar mahallerinde Rum nüfus ise Gazi Alemşah, Altun Çeşme, Araboğlu Makasında ikamet eder²²⁰.

XIX. yüzyılın sonunda Konya'nın genel durumu şöyledir. Selçuklu kalesi çoğu yerde kalıntısı kalmış ve harap olmuş haldedir. Türkiye Selçuklu sarayı harap durumdadır yalnız darphane durmaktadır. İki adet yerden yığma bedesten ve iki adet tütün fabrikası bulunur. Bunun dışında 44 cami, 147 mescit vardır. Şehirde 1883'te 42 medrese, iki kilise, 1314 dükkân, yedi han, erkek ve kadın dörderden sekiz hamam, 81 çeşme vardır. Buna ilaveten bir adet kışla, bir adet cepخانه, güherçile fabrikası, bir adet postane ve hapishane bulunur.

Tanzimat'tan Birinci Meşrutiyetin ilanına kadar otuzun üzerinde zevat Konya'da valilik görevinde bulunmuştur. 1867'de Vali Ahmet Tevfik Paşa döneminde Konya, 192 dükkânla, Masahîp Mustafa Paşa'nın 1676 yılında yaptırdığı Yüksek Cami (bugünkü Aziziye Cami yerinde idi) ve Kapı Cami'nin tamamen yok olduğu yangına tanıklık eder. Yangından sonra Ahmet Tevfik Paşa'nın gayretleri ve halkın yardımlarıyla 55 dükkân, iki bedesten ve bir sanayi hane inşası tamamlanır. Yangında büyük zarar gören Kapı Camii ve Musahip Mustafa

²¹⁶ Muşmal, **Osmanlı**, s. 119.

²¹⁷ Caner Arabacı, **Konya**, ss. 4-5.

²¹⁸ Caner Arabacı, **Milli Mücadele Döneminde Konya Öğretmenleri**, Damla Matbaacılık, Konya, 1991, s. 3.

²¹⁹ Abdülhamit Kırmızı, **Avlonyalı Ferid Paşa**, Klasik Yay., İstanbul, 2014, s. 158.

²²⁰ Caner Arabacı, **Konya**, s. 6.

Paşa Cami'leri yeniden inşa edilir. Musahip Mustafa Paşa Camii'nin Sultan Abdülaziz'in nakdi yardımlarına binaen caminin adı Aziziye Camii'ne çevrilir²²¹.

II. Abdülhamid döneminde başta eğitim olmak üzere pek çok alanda yaşanan değişim ve gelişimden Konya da payının alır. Bu gelişimi hızlandıran ilk olay 1896 yılında Konya'ya gelen Anadolu-Bağdat demiryolu hattı olur²²². Demiryolu hattının işlerlik kazanması Konya'nın iktisadi gelişimine büyük yararlılık sağlar. İkinci gelişme ise tam da bu sırada gerçekleşen Avlonyalı Ferit Paşa'nın Konya Valiliğine atanmasıdır²²³.

Ferit Paşa Konya için büyük bir şanstır. Hizmetleri saymakla bitmez. Ferit Paşa Konya'ya geldiğinde şehirde az bir yağışta çamur deryasına dönen yollar ve her iki yanında derin çukurlarla kaplı sokaklar yıkıntı halinde duran evler vardır. Ferit Paşa ilk iş olarak sokak aydınlatmalarını tamamlar²²⁴. Vilayet merkezi başta olmak üzere (Konya istasyonundan şehir içine devam yol gibi) vilayet genelinde beş yüz kilometre yol yaptırır²²⁵. Daha önce 150 bin kuruş olan belediye gelirlerini 600 bin kuruşa kadar yükseltir²²⁶.

Konya Buğday Pazarı, At Pazarı ile Saman Pazarı yapılarak hizmete girer. Konya'nın içme suyu problemini çözmek amacıyla Çayırbağı kaynak suyu Belçika'dan getirilen demir borular döşenerek şehre akıtılır. Alâeddin Tepesi'ne su deposu yapılır. Bu depo 1954 yılına kadar kullanılır²²⁷.

Ferit Paşa Konya'ya ilk geldiği yıl kuraklık baş gösterir daha önceden bu konuda tecrübeli olan vali bu duruma kalıcı bir çözüm bulmak maksadıyla rapor hazırlar. Rapor, bataklıkların kurutularak tarım arazilerinin genişletilmesi, sulanabilir tarım alanlarını artırmak maksadıyla sulama kanallarının inşası, şeker pancarı ekimi teşviki, kurak şartlarda bile yetişebilen patates ekimini teşvik, şeker fabrikasının kurulması, ihracat ve ithalatı artırmak için demiryolunun kullanımı, Konya-Antalya yolunun tamamlanması ve Antalya Limanının genişletilmesini içerir²²⁸. Dersâdet'le paylaşılan rapor büyük oranda uygulamaya konulur.

Ferit Paşa'nın hizmetleri bunlarla bitmez. Vilayet genelinde şekâvetin önlenmesi için şiddetli tedbirler alır. Bir kısım Selçuklu devri eserlerinin (Ali Gav Zaviyesi, İnce Minareli Medrese gibi) tadili edilmesini sağlar. Ermeni mektepleri ile Ermeni ileri gelenlerinin evlerini

²²¹ Önder, *Mevlâna*, s. 37.

²²² İbrahim Aczi, ilk şimendiferin Konya'ya 1893'te geldiği belirtir. İbrahim Aczi Kendi, "Devirler Arası Konya", *Işık*, 18 Eylül-10 Aralık 1962.

²²³ Odabaşı, *20. Yüzyıl*, s. 12; Önder, *Mevlâna*, s. 38

²²⁴ Kırmızı, *Avlonyalı*, s. 13

²²⁵ Kırmızı, *Avlonyalı*, ss. 162-166.

²²⁶ Kırmızı, *Avlonyalı*, s. 98.

²²⁷ Muşmal, *Osmanlı*, ss. 138-139.

²²⁸ Kırmızı, *Avlonyalı*, ss. 106-107.

basarak ihtilal girişimlerinin önüne geçer. Mevlevî Dergâhı üzerine giderek Çelebi'nin gücünü kırar. Bu başarıları sonunda onu sadrazamlığa götürür²²⁹.

Konya başkent olduğu dönem kadar olmasa da Osmanlı döneminde de Anadolu'nun önemli kültür merkezlerinden biri olmayı sürdürür²³⁰. XX. yüzyılın başına gelindiğinde günümüze ulaşmayan altmışın üzerinde medrese vardır. Çoğu kerpiç yapıdan oluşan bu medreselerin bir kısmı Selçuklu devrine uzanan bir geçmişe sahiptir²³¹. Tanzimat sonrası ortaya çıkan eğitim kurumları bakımından da bu zenginlik devam eder. 1867'de üç muallimle görev yapan Konya Mekteb-i Rüşdiyesi bulunurken, 1898'e gelindiğinde Konya Rüşdiyesi'ne, bir Kız Mekteb-i Rüşdiyesi, Erkek İlk Öğretmen Okulu (Dârü'l-Muallimin), İdadi Mektebi (lise) eklenir. 1917 yılına gelindiğinde ise bunlara Sanat Okulu, Kız Öğretmen Okulu, Hukuk Mektebi ve İttihat-Terakki Mektepleri ilave edilir. Aynı dönemlerde azınlıkların da çok sayıda eğitim kurumu vardır. 1890'da üç Ortodoks, iki Ermeni, iki Katolik mektebi bulunurken 1901'de 888 talebe ile altı azınlık okulu bulunur²³². Kütüphaneler bakımından da Konya zengindir. Lâle devrinde dokuz kütüphane bulunurken bu sayı 1900'lerde altıdır. Bunlar Mevlâna Dergâhı Kütüphanesi, Şeyh Sadreddin Konevî Kütüphanesi, Yusuf Ağa Kütüphanesi, Hacı Abdurrahim Efendi Kütüphanesi, İplikçi Kütüphanesi'dir²³³. Öte yandan Ferit Paşa döneminde Konya Anadolu'nun ilk arkeoloji müzesi olan Konya Âsâr-ı Atıka Müzesi'ne kavuşur²³⁴.

Temmuz 1908'de Manastır'da bulunan III. Ordu mensubu askerler arasında başlayan ve önü alınamayan olaylar sonrası Meşrutiyet yeniden ilan edilir. Anadolu ve Rumeli'nin bir çok sancağında görülen çöşku ve kutlamalar meşrutiyetin ilanını takip eden on beş günde

²²⁹ Caner Arabacı, **Konya**, ss. 6-7. Avlonyalı Ferit Paşa'dan sonra Konya Valiliğine getirilen Mehmet Tevfik Biren'in (1867-1956), Konya'ya dair ilk izlenimleri şöyledir. "Konya'da sokaklar, binalar ve kıyafetler.-Şehirdeki evlerin, tek tük kargir veya üzeri kiremitli İstanbul usulü ahşap binalar müstesna olmak üzere hemen hepsinin kerpiçten yapılmış ve üzerleri sazla örtülmüş olduğu ve bunların kargir cami ve mabedlerle, mirî binalarla ve yine bazı kargir evlerle tezat teşkil etmekte olduğunu görüyordum. Bu kerpiç ve kiremitsiz binaların hâli, sokakların geniş ve aydınlık olmasından dolayı, şehrin oldukça ferah bir tesir uyandırmasına gene de mâni olmuyordu. Böyle bir şehrin imarının binnisbe az masrafa muhtaç olacağını düşünüyordum. Sokaklarda rastladığım kadın ve erkeklerin kıyafetleri bu insanların henüz pek ibtidai bir hayat seviyesinde olduklarına delalet ediyordu. Konya'da kadınlar sokağa çıktıkları zaman ayaklarına koca koca yemeniler giyiyor, bacaklarına geniş şalvarlar çekiyor, vücutlarının her tarafını ise, başlarına örttükleri geniş beyaz bir kumaş parçası ile yukarıdan aşağıya kadar kapatıyorlardı ve bu örtü bedenlerini tamamen kaplıyarak şalvarlarının diz kapağı hizasından aşağılara kadar iniyordu. Yüzlerini ise gözlerinden yalnız birini açık bırakacak kadar ufak bir deliği olan kalın bir peçe ile gizlemiş oldukları halde, birer umacı gibi ortalıkta dolaşıyorlardı." Biren, **II. Abdülhamid**, s. 221

²³⁰ Caner Arabacı, **Milli Mücadele**, s. 3.

²³¹ Muşmal, **Osmanlı**, s. 149.

²³² Caner Arabacı, **Konya**, s. 8-9.

²³³ Caner Arabacı, **Konya**, s. 107.

²³⁴ Hüseyin Muşmal, "Anadolu'nun İlk Eski Eser (Arkeoloji) Müzesi: Konya Âsâr-ı Atıka Müzesi'nin Kuruluşu", **Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Tarihın Peşinde**, S. 1, Y. 2009, s. 131.

Konya'da da yaşanır. Gösterilere katılan Konya halkı, neşe içerisinde "yaşasın millet yaşasın hürriyet" diyerek sevicini dile getirir²³⁵. Meşrutiyetin ilanı akabinde Mebusan Meclisi üyelerini belirlemek gayesiyle seçimler yapılır. 7 Ekim 1908'de yapılan seçimlerde Konya Sancağını temsilen Zeynelabidin, Mehmed Vehbi, Müftüzade Salim ve Mehmed Emin efendiler İstanbul'a gönderilir²³⁶. Meşrutiyetin ilanı Konya'nın ekonomik, sosyal ve siyasi hayatında değişikliklere neden olur. Diğer pek çok Osmanlı sancağında olduğu gibi Konya sancağında da çeşitli kulüpler ortaya çıkar. Cemiyet-i Hayriyye, Osmânlı Kulübü, Neyyir-i İttihâd Kulübü, Gençler İttihâd Kulübü, Cemiyet-i İttihâdiye Kulübü ve Konya Ereğlisi Uhuvvet Kulübü bunlardan bazılarıdır. Zirâat ve ticâret konularında Konya halkına hizmet etmek (Cemiyet-i Hayriyye), Konya Ereğli kazâsı dâhilinde bulunan saz ve bataklıklarla kasaba ve köyler içerisindeki pislikle mücadele ederek buralardaki halkı hastalıklardan korumak (Konya Ereğlisi Uhuvvet Kulübü), Konya ahalisini aydınlatmak suretiyle hürriyet nimetinden yararlandırmak (Neyyir-i İttihâd Kulübü) gibi amaçlarla kurulan bu cemiyetler Konya'nın sosyal hayatına canlılık kazandırır²³⁷. Bunun yanında meşrutiyetin ilanından hemen önce açılmaya başlayan bankaların sayısı meşrutiyetle birlikte artar. Tek şubeli ve mahalli olarak faaliyet gösterirler²³⁸. 1906'da Konya İlyas Çaha Yusuf Şar Bankasını müteakiben 1909'da Konya Osmanlı İktisad-ı Millî Bankası, Akşehir Bankası, 1915'te Konya Köylü Bankası, 1916'da Akşehir Çiftçi Bankası, 1918'de Konya Ahali Bankaları açılır. Bankacılık sektöründe yaşanan gelişmeler özel teşebbüsün önünü açar. 1907'de Meşrik-ı İrfan Şirketi, 1909'da Konya Osmanlı Sarrafiyesi Şirketi, 1910'da Çuha ve İplik Fabrikası, 1912'de Konya Osmanlı Anonim Şirketi, 1915'te Konya Mensûcat ve Emtia Yurdu Osmanlı Anonim Şirketi, 1916'da Konya Ticaret-i Umumiye Türk Anonim Şirketi, 1917'de Konya Osmanlı İktisat ve Teavün Şirketi Meşrutiyet sonrası faaliyet gösteren iktisadi kuruluşlardan bazılarıdır²³⁹.

²³⁵ **Konya**, Nu. 1880, 29 Temmuz 1324 / 11 Ağustos 1908, s. 2. II. Meşrutiyetin ilk günlerinde bazı olumsuzluklar da yaşanır. Hürriyetin canının her istediğini yapmak olduğunu iddia eden bazı şahıslar husumet besledikleri devlet memurlarına yönelik taşkınlıklarda bulunur. Fatma Keser, **Konya Vilayet Gazetesine Göre II. Meşrutiyet Başlarında Konya Sancağı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008, ss. 80-81. Öte yandan Meşrutiyetin yeniden ilanı sonrasında çıkarılan genel af kararının Konya Valiliğine tebliğ edilmesi ile Konya hapishanelerinde bulunan 142 mahkum salıverilmiştir. **Konya**, Nu. 1881, 5 Ağustos 1324 / 18 Ağustos 1908, s. 1.

²³⁶ Önder, **Mevlâna**, s. 39. Meşrutiyetin yeniden ilanından sonra halkı meşruti idare hakkında aydınlatmak ve seçimlerde başarı sağlamak amacıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti, Selanik Merkez-i Umûmîsi'nin talimatı ile vilayetlere heyetler göndermiştir. Nitekim Binbaşı Tahir Bey, Mülâzım Faik ve Dava Vekili Hafız İsmail Efendilerin yer aldığı heyet 31 Ağustos 1908'de Konya'ya intikal etmiştir. 31 Ağustos – 22 Eylül arasında Konya, Karaman, Ereğli, Niğde ve Bor'da bulunan heyet, yapılacak seçimlerde haklın desteğini kazanmaya çalışmıştır. Keser, **Konya**, s. 134; **Konya**, Nu. 1886, 9 Eylül 1324 / 22 Eylül 1908, s. 1.

²³⁷ Keser, **Konya**, ss. 173-174; **Konya**, Nu. 1880, 29 Temmuz 1324 / 11 Ağustos 1908, ss. 2-3,

²³⁸ Caner Arabacı, **Konya**, ss. 5-6.

²³⁹ Caner Arabacı, "Millî Mücadele ve Cumhuriyet Devrinde Konya", **Kısa Konya Tarihi**, (Editör Caner Arabacı), TMMOB Konya Şubesi Yayını, Konya, 2016, s. 165.

İktisadi alanda meydana gelen gelişmelerin bir benzeri basın yayın alanında yaşanır. Meşrutiyetin ilanı öncesi sadece 1869'da yayın hayatına başlayan *Konya Vilâyet Gazetesi* vardır²⁴⁰. Meşrutiyetin ilanı sonrası bu sayı hızla artar. Bunlar arasında; “*Anadolu* (1908), *Hakem* (1909), *Meşrik-ı İrfan* (1909), *Çiftçi Gazetesi* (1909), *Şems* (1909), *Babalık* (1910), *Meram*, *Osmanlı* (1911), *Öğüd* (1919), *Telgraf Haberleri* (1918), *İntibah* (1919), *İbret* (1919), *Halk* (1922) adlı gazetelerle *Bârîka* (1909), *Ufk-u Ati*, *Şahab* (1911), *Rehber* (1913), *Ocak* (1917), *Öksüz Yurtları* (1917), *Hak Yolu* (1919)” adlı dergiler yer alır²⁴¹.

Meşrutiyet sonrası Konya'da dikkat çeken bir başka gelişme de sosyal dokuda müşahade edilir. Ferit Paşa döneminde başlayan ve bilhassa gayrimüslim tebaaya yönelik misyonerlik faaliyetleri 1911 yılına gelindiğinde dikkat çekici boyutlara ulaşır. Amerikalı misyoner Dr. Dad gibi kişiler, Hristiyan tebaada mezhep değiştirmeye yönelik ciddi çalışmalar yürütür. Müslüman tebaa açısından da durum pek iç açıcı değildir. 1911 yılı itibarı ile ortalık malı hükmünde bazı kadınlar alınıp satılır. Bu kadınlar içkili toplantılarda oynatılır. Bunlar nedeniyle ölüm ve yaralanmalar olur. Yozlaşmışlığın bir başka emaresi de oturak âlemleridir²⁴². Aslında Ferit Paşa döneminde bu yozlaşmışlığın önlenmesi maksadıyla tedbirler alınmaya başlanır²⁴³. Ancak önü alınamaz ve uzun süre devam eder.

Ferit Paşa'nın sadrazamlığı döneminde frengi ile mücadele maksatlı ahaliden ileri gelenlerin de yardımı ile Konya, Antalya, Niğde ve Isparta sancaklarında birer hastane açılır. Ancak tabip maaşları ve tıbbi malzeme sıkıntısı nedeni ile faaliyete geçmez. İstiklal Harbi yıllarında Konya'ya gelen Sovyet diplomat Aralov da Konya'daki hastanelerin alet ve edevat bakımından fakir ama temiz oldukları tespitinde bulunur²⁴⁴.

Birinci Dünya Harbi pek çok kentimizde olduğu gibi Konya için de oldukça ezici ve yıpratıcı olur. 1916 yılı itibarı ile kentte çok az genç ve orta yaşta erkek kalır. Çocuk yaştaki insanlar cepheye sürülür. Harbin sonunda ekonomik buhran ve siyasi çekişmeler başlar. İttihatçı liderlerin ülkeyi terk etmesi ile başlayan siyasi çekişmenin neticesinde İttihat ve Terakki Kulübü Ocağı kapatılır. Malları açık artırma ile satılır²⁴⁵.

²⁴⁰ Başlangıçta iki sayfa Türkçe ve iki sayfa Rumca çıkan gazete 1873'te Girit olayları sonrası Türkçe olarak yayın hayatına devam eder. Gazetenin sahibi Konya Valiliğidir. Vilayet mektupçuları gazetenin çıkarılmasından sorumludur. Mehmet Akyüz, **Konya Vilayet Gazetesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009, s. 15-16; Caner Arabacı, **Konya**, ss. 486-487.

²⁴¹ Caner Arabacı, **Konya**, ss. 486-487.

²⁴² Caner Arabacı, **Konya**, ss. 6-7.

²⁴³ Nitekim Ferit Paşa, oturak âlemlerini önlemek için Vilayet İdare Meclisi'nden kerhane açma kararı çıkartır. Kırmızı, **Avlonyalı**, s. 150.

²⁴⁴ S. İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının**, s. 109.

²⁴⁵ Caner Arabacı, **Konya**, ss. 578.

İstiklal Harbi'nde Konya jeopolitik açıdan oldukça önemli bir konumdadır. Konya, İstanbul, İzmir, Ankara ve Adana'ya demir yolu ile, Bursa, Antalya, Nevşehir ve Kayseri'ye kara yolu ile bağlıdır. Konya, Mondros Mütarekesi'nden sonra oluşturulan II. Ordu müfettişliğinin merkezidir. II. Orduya bağlı 12. Kolordu Konya'da, 20. Kolordu ise Ankara'da konuşlanır. 12. Kolordu'ya bağlı 23. Tümen Afyon'da, 41. Tümen ise Karaman'da görevlendirilir²⁴⁶. Batı ve Güney cephesindeki işgaller düşünüldüğünde Konya askeri potansiyeli ve jeopolitik konumu ile düşman hattının hemen gerisinde yer alır²⁴⁷.

İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesi sonrası Konya'nın işgali için çok beklemezler. Nitekim Nisan 1919'da Albay Titelli komutasında bir tabur İtalyan askeri Konya'ya gelir ve yerleşir. Tabur 1300 kişilik bir askerden oluşur. İtalyan askeri Konya'da taşkınlık yapmaz²⁴⁸.

İşgal yıllarında Konya yönetiminde "Artin" Lakaplı Cemal Bey²⁴⁹ vardır. Vali Cemal Bey, Damat Ferit Paşa'nın emrinde işgal kuvvetlerinin lehinde çalışır. Dârü'l-Muallimîn Mektebi'ni boşalttırıp işgal kuvvetlerine teslim eder²⁵⁰. Cemal Bey'in ilk işi İttihat ve Terakki iktidarında Konya'ya sürülen Arap asıllı mahkûmları salıvermek olur. Cemal Bey, Millî Mücadele'nin Konya'da teşkilatlanmasını engellemek için elinden gelen her türlü tedbire başvurur, yetki alanı dâhilindeki mülki ve askeri personeli sıkı takibe alır²⁵¹. Bu nedenle Cemal Bey Konya'yı terk edinceye kadar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulamaz²⁵². Vali Cemal Bey'in himaye ettiği azınlıklar, işgal kuvvetlerinden yüz bularak şımarırlar. Şehirde faili meçhul cinayetler, hırsızlık ve asayişsizlik artar. Tehcirden dönen Ermeniler, yönetimin tavrından da cesaret alarak haksız kazanç elde etmeye çalışırlar. Müslüman Türkler ise derin bir sessizlik içindedirler. Fakat Mütareke sonrası sükût-ı hayâle uğrayan Konyalıların millî hisleri canlılığını korur²⁵³.

Cemal Bey'in Konya'yı terk etmesinden sonra Konya vatan savunmasında üzerine düşeni, yapmak üzere harekete geçer. Kısa sürede gönüllü alayları kurulur. Nihayetinde İlgin,

²⁴⁶ Kamil Erdeha, **Millî Mücadele'de Vilâyetler ve Valiler**, İstanbul, 1975, s. 266.

²⁴⁷ Erol Akcan, Recep Murat Geçikli, "Millî Mücadele'de "Artin", Cemal ve Faaliyetleri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 60, Bahar 2017, s. 8.

²⁴⁸ Erdeha, **a.ge.**, s. 265-266; Caner Arabacı, **Millî Mücadele**, s. 81.

²⁴⁹ Cemal Bey 1862 Antalya doğumludur. Mülkiye Mektebi'ni bitirdikten sonra devletin çeşitli kademelerinde görev yapar. II. Meşrutiyet yıllarında Hürriyet ve İtilaf Fırkası yanında saf tutar. İttihat ve Terakki Fırkası ileri gelenlerinin ülkeyi terk etmesinden sonra valilik görevlerinde bulunur. Aynı zamanda I. Damat Ferit Hükümetinde kısa süre Dâhiliye Nazırlığı da yapan Cemal Bey II. Konya Valiliği sırasında Millî Mücadele karşıtı faaliyetlerde bulunur. Lozan Barış Anlaşması sonrası yayınlanan "Yüzellilikler" listesinde yer almasına istinaden yurt dışına sürülür. Cumhuriyetin on beşinci yılı münasebeti ile çıkarılan af ile ülkeye döner. Akcan, Geçikli, **Millî Mücadele'de**, s. 1-22.

²⁵⁰ Caner Arabacı, **Millî Mücadele**, s. 84.

²⁵¹ Akcan, Geçikli, **Millî Mücadele'de**, s. 9.

²⁵² Caner Arabacı, **Millî Mücadele**, s. 6.

²⁵³ Caner Arabacı, **Millî Mücadele**, ss 5-6.

Kadınhanı, Seydişehir ve Beyşehir'den toplanan yirmili yaşlardaki gençlerden kurulu birlikler cepheye intikal ettirilir²⁵⁴. Bunun dışında Konya subay ve askerlerin eğitildiği bir kurs merkezi görevi üstlenir. Ordunun çok sayıda subayı topçu kursuna gelerek atış talimi yapar²⁵⁵.

Konya, İstiklal Harbi'nde aynı zamanda cephe gerisinde hastaların tedavi olduğu bir merkez konumundadır. Konya Sanayi Mektebi de ordunun ihtiyacı olan malzemeleri karşılama yönünde çalışmalar yürütür²⁵⁶. Millî Mücadele'ye destek maksadıyla çok sayıda miting yapılır. Bilhassa Ocak 1920 Konya'da miting ayıdır²⁵⁷. Bu dönemde Ankara Büyük Millet Meclisi açılır. Yapılan seçimlerden sonra Konya'yı temsilen Abdülhalim Çelebi, Refik, Saatçi Rifat, Kasabalı Arif ve Ermenekli Hulusi Efendiler Ankara'ya gider²⁵⁸.

1920 yılında Konya'da çok talihsiz bir hadise yaşanır. Delibaş Mehmet Ağa ve avanesi Konya'yı işgale kalkışır. Üç gün süren işgal girişiminde Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Konya Merkez Heyeti Başkanı müderris Sivaslı Ali Kemali Efendi şehit edilir. Üçüncü gün sonunda millî kuvvetlerin gelmesi ve Konyalıların gayretleri ile isyancılar şehri terk eder²⁵⁹. Delibaş Hadisesi sonrası kurulan Harp Divanı'nda yargılanan Konya Mebusu ve Mevlevi postnişini Abdülhalim Çelebi ve Kazım Hüsnü Erzurum'a sürülür²⁶⁰.

Millî Mücadele yıllarında Konya, ülkenin tahıl ambarı durumundadır. Her ne kadar harp nedeniyle üretim düşse de yine de bu vasfını kaybetmez²⁶¹. 1920'li yıllarda Konya çarşısına bakıldığında Attarlar Çarşısı ile Tefikiye Caddesi'nin sağ ve solu, Kunduracılar ve Dülgerler Sitesi eski At Pazarı civarı ve Kayıklı Kahve'den başlayıp Nümüne Furunu önünde tamamlanan bugünkü İstanbul Caddesi'nden ibaret olduğu görülür²⁶².

Beş bin yıla varan geçmişe sahip bu kadim şehir, aynı zamanda Osmanlı döneminde mühim bir menfadır. Bilhassa XIX. yüzyılın sonunda bu özelliği dikkat çekici boyutlara ulaşır. II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) çok sayıda siyasi ve adlî menfî şehirde ikâmet ettirilir. Bu durum İttihat ve Terakki Fırkası'nın yönetimde etkin olduğu yıllarda (1908-1918) artarak devam eder. Bu dönemde siyasi ve adlî menfîlerin yanı sıra Harb-i Umûmî münasebeti

²⁵⁴ Osman Akandere, "Atatürk'ün Konya'yı İkinci Defa Teşrifleri (1-4 Nisan 1922)" **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 5, 1999, s. 115; Caner Arabacı, **Millî Mücadele**, s. 12.

²⁵⁵ Akandere, **Atatürk'ün Konya'yı İkinci Defa Teşrifleri**, s. 116.

²⁵⁶ Caner Arabacı, **Millî Mücadele**, ss. 16,51.

²⁵⁷ Caner Arabacı, **Millî Mücadele**, ss. 85-91.

²⁵⁸ Önder, **Mevlâna**, ss. 39-43.

²⁵⁹ Caner Arabacı, **Millî Mücadele**, s. 10; Önder, **Mevlâna**, ss. 39-43.

²⁶⁰ Caner Arabacı, **Millî Mücadele**, s. 103.

²⁶¹ Caner Arabacı, **Millî Mücadele**, s. 17; Akandere, **Atatürk'ün Konya'yı İkinci Defa Teşrifleri**, s. 116.

²⁶² Caner Arabacı, **Konya**, ss. 2-3.

ile ortaya çıkan çok sayıda muhasım devlet tebaası da Konya ve kazalarında ikâmet ettirilir²⁶³. Yine aynı dönemde yapılan Ermeni tehcirinde Konya, Ermeni muhacirler için önemli bir toplanma ve ikmâl merkezi durumundadır²⁶⁴.

Tüm bu bilgiler göz önüne alındığında Konya'nın neden sürgün yeri olarak seçildiği sorusu izaha muhtaçtır. Her şeyden önce şu tespiti yapmak gerekir. Tüm sürgün yerleri yaşam koşullarının çok kötü olduğu atıl yerler değildir. Bu bilgiye dair Anadolu'da Konya haricinde İzmir ve Bursa gibi devrin şartlarına göre oldukça gelişmiş şehirler örnek olarak verilebilir. Osmanlı sürgün siyasetinde temel gâye menfinin suçtan ve suç mahallinden uzaklaştırılarak “ıslâh-ı nefis” olmasını beklemektir. Ayrıca menfi için ailesinden ve mevcut yaşamından ayrılmak zorunda kalmak zaten yeterince kötü bir durumdur. Dolayısıyla Konya, menfiler açısından kötü bir menfâ değildir. Hatta ulaşım olanakları, coğrafi konumu vs. ile pek çok menfinin gelmek isteyeceği bir yerdir.

Bu sorunun bir başka cevabı da dönemin getirdiği siyasi ve askeri gelişmeler ile Konya'nın sahip olduğu coğrafi konumda yatmaktadır. Zira bilhassa XIX. yüzyılın ikinci yarından itibaren devletin batısında kalan Balkan topraklarında yaşanan sorunlar bu bölgelerin bir menfa olarak kullanılmasını mümkün kılmamıştır. Bunun dışında Limni, Midilli ve Rodos gibi adalar İstanbul'a yakın fakat menfinin firarına münasip yerlerdir. Ayrıca Taif, Yemen ve Trablusgarp gibi İstanbul'dan uzak menfalar ise nispeten menfinin kontrolünün zor olduğu yerlerdir. Nitekim bu durum bir kısım menfi için Konya gibi Anadolu şehirlerinin menfa olarak tercih edilmesine neden olmuştur. Örneğin Bedirhan Paşazade Osman Paşa'nın sürgün yerinin tespit edilmesi hususunda tavsiyede bulunan Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti Valisi Abidin Paşa, Osman Paşa'nın firar etmemesi için adalardan ziyade “Mevâkî-i askeriyyeden olmayan Ankara veya Konya'ya i'zâm olur ise muhafazası kolay ve firarı muhal” olacağını ifade eder²⁶⁵. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde Trablusgarp, Fizan ve Ege Adalarının elden çıkması, Yemen Kudüs, Suriye ve Bağdat gibi menfaların cephe hattına dönüşmesi Konya gibi Anadolu'nun iç kesimlerinde kalan bir kısım şehirleri zorunlu birer menfaya dönüştürmüştür. Nitekim Konya, 1915 Ermeni isyanlarında ilk akla gelen menfa olur. Cemal Paşa tarafından gönderilen 26 Mart 1331 (8 Nisan 1915) tarihli evrakta Zeytun'da Hükümete

²⁶³ Feridun Ata, “Birinci Dünya Savaşı İçinde Bozkır'a Yapılan Sürgünler”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S. 17, İstanbul, 2007, ss. 51-64.

²⁶⁴ Ramazan Tosun, **Ermeni Tehcirinde Konya**, Palet Yay., Konya, 2015, s. 47.

²⁶⁵ **BOA, Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y. PRK. UM.)**, 59/25; Kırmızı, **Avlonyalı**, s. 154.

karşı tavr-ı isyan içinde olduğu tespit edilen Zeytun Ermenilerinin Konya gibi İslamı çok mahallere peyderpey iskan etmek üzere gönderilmelerinin münasip olacağı ifade edilir²⁶⁶.

Öte yandan bu dönemde (1876-1918) Konya’da bulunan menfilerin ayırt edici belirgin bir özelliği yoktur. Bir başka ifade ile Konya’ya gönderilen menfilerin seçiminde herhangi bir keyfiyet aranmaz. Ülkenin muhtelif bölgelerinden gönderilen farklı dil, din ve mezhepten menfiler burada zorunlu ikamet ettirilir. Ayrıca daha önce farklı bir menfada olup tebdil-i menfa ile Konya’ya gelmek isteyen menfiler bulunurken bir kısım Konya’da ikamet ettirilen menfi de muhtelif gerekçelerle Konya’dan ayrılma talebinde bulunur.

²⁶⁶ BOA., Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 467/29.

İKİNCİ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ VE SÜRGÜN

2.1. II. Abdülhamid Dönemi

1876'dan 1909'a kadar devam eden Abdülhamid dönemi, Osmanlı ve Avrupa tarihinin en kritik olaylarının ve hesaplaşmalarının cereyan ettiği; tarihi süreç olarak kısa, fakat bu zaman diliminde vuku bulan hadiselerin yoğunluğu ve ehemmiyeti bakımından oldukça uzun bir zamandır²⁶⁷. İlber Ortaylı'ya göre "II. Abdülhamid dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve tarihi III. Roma İmparatorluğu'nun son 33 yılıdır. Ondan sonra artık Roma İmparatorlukları bitmiştir ve bir daha da avdet etmeyecektir"²⁶⁸. II. Abdülhamid ise bu dönemin padişahı olmanın ötesinde karmaşık kişiliği ve çeşitli alanlarda takip ettiği siyaseti ile yüzyılın önemli aktörlerinden biridir²⁶⁹. Abdülhamid Kırmızı'ya göre II. Abdülhamid dönemi siyasi ve sosyal olaylarını anlamak, bugünün Türkiye'sinin siyasi, sosyal ve toplumsal iklimini anlamanın alfabetidir²⁷⁰. Şimdi kökleri Tanzimat'a kadar uzanan bir iktidar mücadelesinin neticesinde başlayan bu dönemi izah etmeye çalışalım.

2.1.1. Tanzimat'tan Meşrutiyet'e "İktidar Mücadelesi"

1683 İkinci Viyana Muhasarasının başarısızlık ile sonuçlanması Osmanlı tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu askeri teşebbüs Avrupa Devletleri'ni Osmanlı Devleti'ne karşı cesaretlendirirken, Osmanlı Devleti'nin de uzun yıllar devam edecek olan toprak kayıplarının başlangıcını teşkil etmiştir. Başlangıçta bir takım askeri tedbirler ile kaybedilen toprakları geri kazanma ve yeni toprak kayıplarını önleme düşüncesi XVIII. yüzyıla gelindiğinde yerini büyük bir değişim ve dönüşüm dalgasına terk etmiştir. Fakat istenilen sonuçların bir türlü alınamaması dönemin devlet adamlarını daha farklı çözümler aramaya mecbur bırakmıştır. Batı'nın "Model" alındığı bu süreç III. Ahmet (1703-1730) dönemindeki Lale Devri (1718-1730) ve III. Selim (1789-1807) dönemindeki Nizam-ı Cedid ıslahatları ile devam ederek çok önemli merhaleler kat edilen II. Mahmut (1808-1839) dönemine ulaşmıştır. Halefi Sultan Abdülmecid (1839-1861), babasının yaptığı ıslahatları

²⁶⁷ Necmettin Alkan, "Abdülhamid ve Jön Türkler", **Devr-i Hamid**, C. IV, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri, 2011, s. 122.

²⁶⁸ İlber Ortaylı, "II. Abdülhamid Devri'nde Taşra Bürokrasisinde Gayrimüslimler", **Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1994, s. 231.

²⁶⁹ Alkan, **Abdülhamid ve Jön**, s. 122.

²⁷⁰ Abdülhamit Kırmızı, **Abdülhamid'in Valileri**, Klasik Yay., İstanbul, 2016, s. 225. "II. Abdülhamid ve Osmanlı İmparatorluğu tarihe karıştığı ve büyük ihtiraslar sona ermiş gözüktüğü halde onun tesirleri henüz devam etmektedir. Bu sebeple II. Abdülhamid ve İttihatçılar devri bugün tarihçi kadar Türk siyaset ve mefkûre adamlarını alakalandırır." Osman Turan, **Türkiye'de Siyasi Buhran'ın Kaynakları**, Nakış Yayınevi, İstanbul, 1979, s. 29.

yaygınlaştırarak devletin resmi politikası haline getirmiştir²⁷¹. Bu dönemde yayınlanan 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı muhtevası ve sonuçları ile Osmanlı tarihinin önemli dönüm noktalarından biridir. Bilhassa Tanzimat Fermanı Osmanlı Devleti’nde iki yüz yıldan beri devam eden ıslahat çalışmalarının tatbiki intikal etmesi açısından mühimdir²⁷².

Tanzimat Fermanı ile 1826’dan itibaren sadece sarayda toplanan nüfuz ve kuvvet, hükümdara karşı mesul memurlardan mürekkep encümenlere geçmiştir²⁷³. Bu suretle imparatorluk şahsi hükümet mahiyetinden çıkıp yüksek rütbeli memurlar imparatorluğu haline gelmiştir²⁷⁴. Mustafa Reşid Paşa, Keçecizade Mehmet Fuat Paşa ve Mehmet Emin Âli Paşa “Bab-ı Ali yüzyılı” olarak tanımlanan mezkûr devrin güçlü siyasi karakterleridir²⁷⁵. Tanzimat Fermanı’nın bir diğer ehemmiyeti de devlet ve fert arasındaki mükellefiyetin mahiyetini değiştirmesidir²⁷⁶. Ayrıca vatandaşların kanun önündeki eşitliği esas alınmış ve hükümdar kanunun üstünlüğünü kabul etmiştir²⁷⁷. Tanzimat Fermanı’nın ortaya koyduğu değişimlerden bir diğeri de düşünce sisteminde olmuştur. Tanzimat öncesi dönemde batının üstünlüğünün yalnızca teknikte olduğu anlayışı Tanzimat’la birlikte yerini batının her alanda (eğitim, edebiyat, sanat vs.) üstünlüğünün kabulü anlayışına bırakmıştır²⁷⁸.

Tanzimat Fermanı’na müteakip yayınlanan 1856 Islahat Fermanı bilhassa XIX. yüzyıl başından itibaren Osmanlı toplumu içinde sorunlu bir yapı haline gelen gayrimüslim tebaaya yöneliktir. Onlara daha önce verilen eşitlik sözü yinelenmiş, kültürel ve siyasi haklar ile beraber rahatsızlık oluşturan yürüklükte kalmış ayrımcı uygulamalar kaldırılmıştır²⁷⁹.

²⁷¹ Necmettin Alkan, **Selanik İstanbul’a Karşı 31 Mart Vak’ası ve II. Abdülhamid’in Tahtan İndirilmesi**, Timaş Yay., İstanbul, 2014, ss. 31-32.

²⁷² Gökcen, **Tanzimat Dönemi**, s. 37; Nitekim Koloğlu’na göre ferman “yalnız Türk-Osmanlı-İslam tarihleri açısından değil, insanlık tarihi açısından da dönüm noktası oluşturacak bir atılımdır.” Orhan Koloğlu, **Abdülhamid Gerçeği**, Gür Yay., İstanbul, 1987, s. 23. II. Mahmut ıslahatlarının doğal bir mahsulü olan Tanzimat, aynı zamanda bir zihniyettir. Kendisinden sonraki ıslahatlara kaynaklık eden bu zihniyet “çekingen, muhafazakâr (teokratik ve gelenekçi), ikici (telifçi ve tavizci), fakat daima araştırıcı ve batıcıdır”. Tarık Zafer Tunaya, **Batılılaşma Hareketleri**, Yenigün Haber Ajansı Yay., İstanbul, 1999, s. 43.

²⁷³ Vaka-i Hayriye ile başlayıp 1876’daki kısa süreli istisna dışında 1908’e kadar devam eden bu süreç askerlerin siyaset sahnesinden silindiği sarayın ise gücünün zirvesine ulaştığı bir dönem olmuştur. Ne var ki kısa süre sonra saray bu gücü Tercüme Odalarında yetişmiş İngiltere ve Fransa’nın desteğini alan Tanzimat paşalarına bırakmıştır. Elbette bu paşaların gücünü artıran bir başka gelişme de siyaseten katl ve müsadere uygulamasına son verilmesidir. Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987, ss. 11-12.

²⁷⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 130.

²⁷⁵ François Georjeon, **Sultan Abdülhamid**, (Çev. Ali Berktaş), Homer Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 27.

²⁷⁶ Tanpınar, **XIX. Asır**, s. 130.

²⁷⁷ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. V, TTK. Yay., Ankara, 2007, s. 198. Sencer’e göre ferman “kurallayıcı bir genel yasa olmaktan uzaktır.” Ayrıca her ne kadar padişah kanunun üstünlüğünü kabul etmiş olsa da onu yasalara uymaya zorlayacak deneyim sistemi ya da organı yoktur. Muzaffer Sencer, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetimsel Gelişmeler”, **Amme İdaresi Dergisi**, C. XVII, S. 3, 1984, s. 47.

²⁷⁸ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. V, s. 194.

²⁷⁹ Florian Riedler, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Muhalefet ve Meşruiyet**, Picus Yay., İstanbul, 2012, s. 30. Islahat Fermanı, Ali ve Fuat Paşa ile İngiltere, Fransa ve Avusturya büyükelçileri tarafından 1856 Paris

Tanzimat'la başlayan hızlı ve çok yönlü değişim kaçınılmaz olarak kendi karşıtlarını ortaya çıkarmıştır. Gerek yeniliklere karşı olma gerekse devletin gidişatından duyulan rahatsızlık ise bu karşıtlığın temel dayanakları olarak kullanılmıştır²⁸⁰. Tanzimat düzenlemeleri sonrası bu ve benzeri saiklerle ortaya çıkan ilk teşkilat Fedailer Cemiyeti'dir. Süleymaniye Medresesi müderrislerinden Şeyh Ahmet Efendi liderliğinde toplumun farklı kesimlerinden 41 kişilik gizli bir oluşum olarak ortaya çıkmıştır. Cemiyetin beyin takımı Şeyh Ahmet'in dışında Hüseyin Daim Paşa, Cafer Dem Paşa, Rasim Bey, Arif Bey, üç ordu subayı ve bir ordu kâtibinden oluşmaktadır. Cemiyetin nihai maksadı ülkeyi felakete sürüklediğini düşündükleri Sultan Abdülmecid'i tahttan indirerek Sultan Abdülaziz'i tahta çıkarmaktır²⁸¹. Nitekim olay kuvveden fiile dönüşmeden Mirliya Hasan Paşa tarafından hükümete ihbar edilmiştir²⁸². Bunun üzerine cemiyet efradı Kılıç Ali Paşa Camii'nde toplantı halinde iken yakalanmıştır. Yakalananlar Çengelköy'deki Kuleli kışlasında sorgulandıktan sonra Heyet-i Vükela tarafından haklarında verilen kararlar onaylanmak üzere Padişaha arz edilmiştir. Sultan Abdülmecid, sadrazamının da kısmi iltiması ile bir kısım mahkûm hakkında verilen idam kararlarını sürgüne tebdil etmiştir. Buna göre Şeyh Ahmet ve Arif Bey Magosa'da Hüseyin Daim Paşa ile Rasim Bey Akka'da kalabend edilmiş diğerleri de muhtelif ada ve yerlere sürgün edilmiştir²⁸³. Cafer Dem Paşa ise ilk sorgusunun ardından Kuleli kışlasına götürülürken kayıktan atlayarak boğulmuştur²⁸⁴.

Kongresi'ne katılan devletlerin, Paris Anlaşması'na gayrimüslim tebaa hakkında bir madde koydurmalarını önlemek ve kongre öncesi olumlu bir hava oluşturmak amacıyla hazırlanmıştır. Gazi Ermen, "İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında İslahât Fermânı'na Yeniden Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 51/1, 2010, ss. 334-335. Ferman Avrupa kamuoyu nezdinde beklenen olumlu etkiyi göstermesine karşın Avrupalı Devletler'in Osmanlı iç işlerine daha fazla karışmasına yeni bir zemin hazırlamıştır. Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yay., İstanbul, 2007, s. 260.

²⁸⁰ Alkan, **Selanik İstanbul'a**, s. 33. Esasen III. Selim döneminden itibaren Avrupa başkentlerinde elçiliklerin açılması ve daha sonra II. Mahmut döneminde Tercüme Odalarının Türkleşmesi yeni bir bürokratik sınıfın ortaya çıkmasında rol oynadı. Hassaten Tercüme Odaları Osmanlı Devleti'ni ve dünyayı farklı okuyan yeni bürokratik zümrenin yetişmesinde okul görevi üstlenmiştir. Ortaylı, **İmparatorluğun**, s. 187. Söz konusu Tercüme Odaları hakkında daha fazla malumat almak için., Cahit Bilim, "Tercüme Odası", **OTAM**, S. 1, 1990, ss. 29-43; Sezai Balcı, **Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006. Elbette bu yeni zümrenin ortaya çıkmasında yurt dışında eğitim gören gençleri de unutmamak gerekir. Serkan Yazıcı, **Osmanlı'da Siyasi Muhalefetin Kurumsallaşma Süreci (1902-1909)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2011, s. 21.

²⁸¹ Riedler, **Osmanlı İmparatorluğu'nda**, ss. 34-36; Zekeriya Türkmen, "Kuleli Vak'ası", **DİA**, C. XXVI, 2002, s. 356; Abdurrahman Şeref Efendi, **Tarih Musahabeleri**, (Haz. Enver Koray), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1985, s. 143; Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s. 272.

²⁸² İğdemir'in verdiği bilgiye göre Tatar Hasan Paşa bu hizmetine mukabil Ferik rütbesine yükseltilmiş az bir süre de olsa bu görevini yaptıktan sonra H. 1298'de vefat etmiştir. Uluğ İğdemir, **Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma**, TTK. Yay., Ankara, 2009, s. 31.

²⁸³ İğdemir, **Kuleli Vak'ası**, ss. 32-33.

²⁸⁴ Riedler, **Osmanlı İmparatorluğu'nda**, s. 35. İğdemir, **Kuleli Vak'ası**, s. 24. Onaran, Fransız Konsolosluk arşivlerine dayanarak verdiği bilgiye göre Cafer Dem Paşa çok iyi yüzme biliyor olması ve cesedinin

Kuleli Vak'asına yönelik değerlendirmeler farklı minvaller üzerinde cereyan etmiştir. Riedler, toplumun alt katmanlarından gelen ve bizzat padişahın şahsına yönelik ilk saldırı girişimi olduğunu altını çizmektedir. Buna karşın verilen cezaların hafif olmasını ise mezkur şahısları tekrar sisteme dahil etme düşüncesinden ileri geldiğini belirtmektedir²⁸⁵. Alkan olayın asker/yeniçeri merkezli tepki oluşumlarından farklı olarak ortaya çıkan gelenekten moderniteye geçiş sürecindeki ilk muhalif eylem olarak değerlendirir²⁸⁶. İğdemir ise olayın Sultan Abdülmecid'in tatbik ettiği israf ekonomisi ve Islahat Fermanı'nda gayrimüslimlere yönelik düzenlemelerin oluşturduğu etki ile ortaya çıkan bir eylem olduğunu belirtmektedir²⁸⁷. Olay sonrası Sultan, saray masraflarını azaltarak maliyeyi düzelttiğini vadetmiştir. Ayrıca Kıbrıslı Mehmet Paşa sadarete getirilerek kamuoyundaki olumsuz havayı dağıtmaya çalışmıştır²⁸⁸. Ancak beklenenin aksine ilerleyen dönemde olay, tüm bu tedbirlere rağmen Ali ve Fuat Paşaların nüfuzunu daha da artırmış, sorunlara gerçek anlamda çözümler üretilmediği için de yeni muhalif örgütler kurulmaya devam etmiştir²⁸⁹. Sultan Abdülaziz'in tahta çıkması sonrası Şeyh Ahmet hariç Kuleli mahkûmlarının çoğu affedilerek İstanbul'a dönmelerine izin verilmiştir²⁹⁰.

1861 yılına gelindiğinde Sultan Abdülmecid vefat etmiş veraset kuralları gereği de yerine kardeşi Sultan Abdülaziz tahta çıkmıştır. Sultan Abdülaziz'in ilk yılları başta dış politika olmak üzere pek çok açıdan bunalımlı yıllardır. Karadağ isyanı savaşa dönüşecek bir hal almıştır. Hersek'te ise eyalet büyük bir kargaşa içindedir²⁹¹. Balkanlarda giderek artan milliyetçi hareketler sorun olmaya devam etmektedir. Öte yandan Lübnan'da Dürziler ile Marunîler arasındaki çatışmalar Şam'a kadar sıçramıştır. Mali, askeri ve diplomatik bunalımların peşi sıra yaşandığı bu dönemde, Mehmet Emin Âli Paşa ve Keçecizade Mehmet Fuad Paşa, Osmanlı devlet idaresini neredeyse tamamen tahakkümleri altına almışlardır²⁹².

1860'lı yılların ortalarından itibaren imparatorluğun içinde bulunduğu durumdan rahatsız olan, ortak kanaat ve tutum geliştirmek isteyen entelektüellerden oluşan, muhalif bir grup ortaya çıkmıştır. Bu grup Sağır Ahmet Bey oğlu Mehmet Bey'in²⁹³ liderliğini üstlendiği

bulunamaması nedeniyle boğulmamış olabileceğini dile getirmiştir. Burak Onaran, "Kuleli Vakası Hakkında 'Başka' Bir Araştırma", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, S. 5, Bahar 2007, s. 20.

²⁸⁵ Riedler, **Osmanlı İmparatorluğu'nda**, s. 50.

²⁸⁶ Alkan, **Selanik İstanbul'a**, s. 33.

²⁸⁷ İğdemir, **Kuleli Vak'ası**, s. 38.

²⁸⁸ Cevdet Paşa, **Tezâkir**, C. II, TTK. Basımevi, Ankara, 1960, s. 86.

²⁸⁹ Riedler, **Osmanlı İmparatorluğu'nda**, s. 51.

²⁹⁰ **Tercüman-ı Ahval**, Nu. 79, 10 Rebiülevvel 1278 / 15 Eylül 1861, s. 1.

²⁹¹ Cevdet Küçük, "Abdülaziz", **DİA**, C. I, 1988, s. 179; Tanpınar, **XIX. Asır**, s. 218.

²⁹² Riedler, **Osmanlı İmparatorluğu'nda**, ss. 53-54.

²⁹³ Tercüme odasında görev yapan Mehmet Bey, aynı zamanda Mahmut Nedim Paşa'nın da yeğenidir. Serkan Yazıcı, **Osmanlı'da**, s. 24. "Fevkalade zeki, cesur, cüretkar, önünü ve ardını gözetmez, olanı ve olacağı

İttifak-ı Hamiyyet olarak da adlandırılan Meslek Teşkilatı'dır²⁹⁴. Mehmet Bey'den başka Menapirzade Nuri, Kayazade Reşat, Refik, Ayetullah ve Namık Kemal gibi sair kişilerin teşkilatın üyeleri arasında bulunduğu bilinmektedir. Teşkilat mensuplarının amacı hem sultanın yetkilerini sınırlandıracak hem de bürokrasinin aşırılıklarına gem vurmasını bekledikleri anayasal ve parlamenter bir sisteme geçişi temin etmektir²⁹⁵.

Teşkilat, Haziran 1867'de maksadı istikametinde harekete geçerek padişahın da bulunduğu 5 Haziran tarihli Meclis-i Vükela (Bakanlar Kurulu) toplantısına baskın yapmaya karar verir. Plana göre baskın sırasında Ali, Fuad ve Mütercim Rüştü Paşa öldürülerek meclis dağıtılacak, ulemadan oluşan bir heyet padişaha giderek millet meclisinin kurulmasını öngören bir anayasa taslağını ilan ettirecek ve devrik hükümetten boşalan yerlere de önceden hazırlanmış oldukları listede yazılı zevatın tayin edilmesi sağlanacaktır. Ancak plan henüz tasarım aşamasında iken darbe sonrası oluşacak hükümetin teşkili hususunda anlaşmazlık yaşanır. Ayetullah Bey Bab-ı Ali baskını sonrası sadrazamlığa Mehmet Bey'in amcası Mahmut Nedim Paşa'nın getirilmesine kesinlikle karşı çıkar ancak kararı değiştiremez. Bunun üzerine toplantıyı terk ederek konuyu babası Suphi Paşa ile paylaşır. Böylece darbe, plan aşamasında ifşa olur. Meslek Teşkilatı mensuplarına yönelik soruşturma 3 Haziran'da başlar ve Ağustos ayına kadar devam eder. Yakalanan Meslek mensuplarına çeşitli derecelerde cezalar verilir. Hadiseden birinci derecede sorumlu Ahmet Beyzade Mehmet Bey, Yusuf Paşazade Nuri ve İskender Beyzade Reşat Beylere -yakalandıkları zaman infaz edilmek üzere- on beşer yıl müddetle Akka'da kalabendlik cezası verilmiştir. İkinci derecede suçlu

düşünmez, kabına sığmaz, nev'i şahsına münhasır, garibülhal bir zat" olan Mehmet Bey Fransa'da eğitim görmüştür. Mehmet Bey, refikası ile Paris'te bulunduğu sırada başlayan Alman-Fransız savaşında Fransız ordusunda görev yapmıştır. Hakkında daha tafsilatlı malumat için bk. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, C. II, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, ss. 945-953.

²⁹⁴ Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Yenigün Haber Ajans Yay., İstanbul, 1997, s. 41. Esasen Meslek Teşkilatı aslında daha sonra kurulacak olan Yeni Osmanlılar ile aynı teşekkül olarak kabul edilmiştir. Bu kabulün en önemli dayanağı Ebuzziya Bey'in makalesidir. **Tasvir-i Efkâr**, Nu. 21, 2 Cemaziyelahir 1427/ 20 Haziran 1909, s. 3. Aslında Yeni Osmanlılar ile Meslek Teşkilatı amaçları ve çalışma yöntemleri ile birbirinden oldukça farklı yapılanmalardır. Ayrıca Meslek Teşkilatı'na atfen kullanılan İttifak-ı Hamiyyet ismi daha sonradan Namık Kemal tarafından yakıştırıldığı ileri sürülmektedir. Mehmet Kaya Bilgegil, **Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I: Yeni Osmanlılar**, Baylan Matbaası, Ankara, 1976, ss. 355-356; Enver Koray, "Meslek Kuruluşu ve Faaliyeti", **Belleten**, LIV/211, 1990, ss. 1151-1153; Abdurrahman Şeref Efendi, **Tarih Musahabeleri**, s. 80.

²⁹⁵ Erdem Sönmez, **Ahmet Rıza Bir Jön Türk Liderinin Siyasi Entelektüel Portresi**, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 2012, s. 35; Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğunda Reform (1856-1876)**, (Çev. Osman Akinbay), C. I, Papirüs Yayınevi, İstanbul, 1997, ss. 210-212; Koray, **Meslek**, s. 1153; Ebuzziya Tevfik, **Yeni Osmanlılar**, s. 82; Polat, **II. Meşrutiyet**, s. 15; Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İletişim Yay., İstanbul, 1996, s. 21; Bilgegil, **Yakın Çağ**, ss. 357-358.

bulunanlar on yıl süreyle Kıbrıs'a, üçüncü ve dördüncü derecede suçlu bulunanlar dört ile sekiz yıl arasında bir süre ile Rodos'a sürgün edilmeleri kararlaştırılmıştır²⁹⁶.

Kuleli Vak'asından sonra değişmeyen ve hatta gittikçe ağırlaşan siyasi hava on yıl sonra devrin en tanınmış muhalif gruplarından biri olan Yeni Osmanlıları, bu kez Avrupa'da ortaya çıkarmıştır. Dönemin kudretli Sadrazamı Âli Paşa'nın idaresinden rahatsız olan Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi kalem ehli, hükümeti her alanda yoğun eleştiriye tabi tutmuştur. Eleştiri sınırlarının aşıldığını düşünen Mehmet Emin Ali Paşa, basın yayın kuruluşlarını kontrol altına almak maksadıyla Kararname-i Âli'yi yayınlamıştır. Kararname ile 1864 Matbuat Nizamnamesi geçici olarak kaldırılarak hükümete matbuat hakkında idari kararlar alma yetkisi tanınır. Kararname yayımlandıktan sonra Namık Kemal'in hürriyet, milliyet ve meşrutiyet gibi kavramlar üzerine *Tasvir-i Efkar*'ı, Ali Suavi'nin Girit, Belgrad Kalesi ve ekonomik politikalar konusundan hükümeti kıyasıya eleştirdiği *Muhbir*'i ile *Ayine-i Vatan*, *Vatan* ve *Utarit* gibi gazeteler kapatılır²⁹⁷.

Hükümet aldığı sıkı tedbirler ile muhalif basını kontrol altında tutmaya çalışırken bir yandan da Ali Suavi, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi önde gelen muhalifleri merkezden uzaklaştırdı. Buna göre Ziya Paşa Kıbrıs Mutasarrıflığına, Namık Kemal Erzurum Vali Muavinliğine tayin edilirken Ali Suavi Kastamonu'ya sürgün edildi. Gazeteleri kapatılan ve merkezden uzaklaştırılan bu üç şahıs aynı dönemde Paris'te Mehmet Emin Âli Paşa ve Keçecizade Fuat Paşa'ya karşı kendince bir mücadele yürütmekte olan Mustafa Fazıl Paşa (1830-1875) ile temasa geçerek Paris'e gittiler²⁹⁸.

²⁹⁶ Bilgegil, **Yakın Çağ**, ss. 366-371; **Takvim-i Vekayi**, Nu. 888, 13 Rebiülahir 1284/14 Ağustos 1867, s. 2; Koray, **Meslek**, ss. 1157-1159; Polat, **II. Meşrutiyet**, s. 15

²⁹⁷ Asuman Tezcan, "Âli Kararname ve Basın", **Selçuk İletişim**, C. III, S. 4, 2005, s. 168; Nevin Yazıcı, **Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002, s. 79; Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**..., s. 401. 28 Şubat 1867 tarihli Matbuat Nizamnamesi (Kararname-i Ali) yalan yanlış haberler ile halkı kin ve nefrete sürüklemek isteyenlere karşı, asayiş ve düzeni korumak maksadıyla önleyici bir tedbir olarak alınmıştır. Kararname başlangıçta her ne kadar geçici olduğu ifade edilmiş olsa da "1867 yılından Sultan Abdülaziz'in hal'i tarihine kadar 10 yıl yürürlükte kalmış, V. Murad'ın 3 aylık yönetimi boyunca uygulanmamış, Abdülhamid'in tahta çıkmasıyla tekrar icraya konularak, 1324 Temmuz ayına kadar toplam 33 sene" yürürlükte kalmıştır. Tafsilat için bk., Ayhan Ceylan, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımında Hukuki Düzen (1839-1876)", **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, S. 1, Bahar 2006, s. 153.

²⁹⁸ Süleyman Kani İrtem, **Sultan Abdülaziz ve Bir Seraskerin İhtilali**, Temel Yay., İstanbul, 2004, ss. 183-185; Enver Koray, "Yeni Osmanlılar", **Belleten**, XLVII/186, 1983, s. 571; Polat, **II. Meşrutiyet** s. 17. Paris'te Yeni Osmanlı hareketinin hamiliğini üstlenen Mustafa Fazıl Paşa Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın torunudur. Mısır Valisi İsmail Paşa'nın kardeşi olan Mustafa Fazıl Paşa veraset kuralları gereği İsmail Paşa'dan sonra Mısır Valisi olacaktı. Ancak İsmail Paşa'nın Sultan Abdülaziz, Âli ve Fuad Paşalar ile olan sıkı dostluğu sayesinde veraset kurallarını değiştirmeyi düşünmesi Mustafa Fazıl Paşa'nın muhaliflerin yanında saf tutmasına neden oldu. Abisi ve onu destekleyen Osmanlı İdaresine karşı bir müddet İstanbul'da mücadele eden hükümetin mali politikaları ile alakalı olarak Fuad Paşa ile yaşadığı anlaşmazlık sonrası Avrupa'ya sürgüne gönderildi. Mustafa Fazıl Paşa hakkında tafsilatlı bilgi için. Bk., Nevin Yazıcı, **Osmanlılık**, ss. 64-65; Tufan Buzpınar, "Mustafa Fazıl Paşa", **DiA**, C. XXXI, 2006, ss. 300-301; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VII, TTK. Yay., Ankara, 2003, s. 303.

Mustafa Fazıl Paşa tarafından Paris'te bir araya getirilen cemiyet iki gruptan oluşuyordu. Bunlar Ali Suavi, Namık Kemal ile Mehmed, Reşat ve Nuri beyler idi. Bir de cemiyete sonradan katılan Agâh Efendi ile İbrahim Şinasi bulunmaktaydı. 10 Ağustos 1867'de Mustafa Fazıl, Ziya, Namık Kemal, Nuri, Ali Suavi, Mehmet, Reşat ve Rıfat beylerin iştirak ettiği Paris'te yapılan toplantıda daha önce Mustafa Fazıl Paşa tarafından neşredilen mektupta belirtilen ilkeler çerçevesinde hareket etmek üzere Yeni Osmanlılar Cemiyeti kuruldu. En yaşlı üye olması münasebeti ile başkanlığa Ziya Paşa seçildi. Ali Suavi grup sözcüsü olacak ve derhal *Muhbir*'i yeniden yayınlamaya başlayacaktı²⁹⁹.

Yeni Osmanlıların, Meslek Teşkilatı ile mukayese edildiğinde oldukça farklı bir muhalif yapı oldukları görülür. Sürgünde olmaları nedeniyle tamamen siyasi gazeteciliğe yoğunlaşarak yeni bir muhalefet modeli ortaya koymuşlardır. Böylece siyasi neşriyat temelli modern Osmanlı kamuoyunun inşasının yanında Avrupa siyasi kültür öğelerinin imparatorluğa taşınması, Osmanlı'nın ihtiyaçlarına göre uyarlanması gibi pek çok ilke imza atmışlardır. Ayrıca Yeni Osmanlıların yazıları ilk defa siyasi teori olarak ifade edilebilecek bir gelişim seviyesi yakalamıştır³⁰⁰. Adalet ve hürriyet gibi kavramlar üzerinde sıkça duran Yeni Osmanlılar, Batı'yı Osmanlı karşısında üstün olarak kabul etmelerine karşın Osmanlı toplumunun sağlam ahlakını terk etmemesi gerektiğini düşünüyorlardı. Tanzimatçılara göre Batıcı olmalarına karşın batının bir bütün olarak ictibas edilmesini de reddediyorlardı³⁰¹.

Paris'te Mustafa Fazıl Paşa himayesinde organize olduktan sonra *Muhbir* ve *Hürriyet* gazeteleri vasıtasıyla basın yayın faaliyetinde bulunan Yeni Osmanlılar arasında kısa süre sonra anlaşmazlıklar baş gösterir. Gruptan ilk ayrılan Mehmet Bey olur. Fikir adamı olmanın ötesinde daha çok eylem adamı olan Mehmet Bey'den sonra Ali Suavi, Namık Kemal ve Ziya Paşa ile anlaşmazlık yaşayarak gruptan ayrılır³⁰². Gruptan ayrılan bir diğer isim Rıfat Bey ise Yeni Osmanlılar arasında var olan şahsi çıkar ilişkisini ifşa eder. Bu arada Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati sırasında kendini affettirmeyi başaran Mustafa Fazıl Paşa'nın İstanbul'a dönmesi Cemiyeti dağılma noktasına getirir. Koray'a göre Yeni Osmanlılar bu denli kısa sürede dağılmaya yüz tutması onları birleştiren, içten inandıkları müşterek bir amacın olmamasından ileri gelmektedir. Âli Paşa'ya duyulan düşmanlığın azalması veya yok

²⁹⁹ Riedler, *Osmanlı İmparatorluğu'nda*, s. 65; Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*..., ss. 54-55; Nevin Yazıcı, *Osmanlılık*, s. 69.

³⁰⁰ Riedler, *Osmanlı İmparatorluğu'nda*, ss. 52, 65.

³⁰¹ Tunaya, *Batılılaşma Hareketleri*, ss. 81-83.

³⁰² Ülken'e göre bu ayrılığın temel nedeni Ali Suavi'nin *Muhbir*'i çıkarmaya devam etmek istemesine karşın diğerlerinin *Hürriyet*'i çıkarmak istemeleridir. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay., İstanbul, 1992, s. 78. Çelik ise Suavi'nin arkadaşlarının yaşayış ve karakterleri ile uyumsuzluk yaşamasının bu ayrılığı ortaya çıkardığını ifade etmektedir. Hüseyin Çelik, *Ali Suavi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1993, s. 16.

olması bu ayrılığı hızlandırmıştır³⁰³. Bu gelişmelere müteakiben Ziya Paşa'nın, Hidiv İsmail Paşa'nın desteğinde *Hürriyet*'te yazılar yazması üzerine Namık Kemal *Hürriyet* gazetesinden ayrılarak 1869'da İstanbul'a avdet etmiştir. Ziya Paşa, Âli Paşa'nın vefatı (1871) sonrası ilan edilen umûmî af ile yurda dönerken Ali Suavi ise 1876 sonbaharında yurda dönebilmiştir³⁰⁴.

Namık Kemal İstanbul'a geldikten sonra neşriyata tekrar başlar. Önceleri Ebuzziya Tevfik'in gazetesi *Hadika*'da makaleler yazar ancak daha sonra Nuri, Reşat ve Ebuzziya Tevfik Beyler ile *İbret* gazetesinde yayın hayatına devam eder³⁰⁵. Bu sırada tiyatro çalışmalarına da devam eden Namık Kemal "Vatan yahut Silistre" oyununun sahnelenmesi nedeniyle hükümet ile ters düşer, *İbret* kapatılır (5 Nisan 1873). Namık Kemal dahil olmak üzere yazar kadrosu muzır neşriyatta bulunmak suçlamasıyla sürgün edilir³⁰⁶. Buna göre Namık Kemal Magosa'ya, Ebuzziya Tevfik ve Ahmet Mithat Efendi Rodos'a, Nuri Bey ve İsmail Hakkı Bey Akka'ya gönderilir³⁰⁷.

2.1.1.1. Üç Sultan Yılı ve II. Abdülhamid'in Tahta Çıkışı

Fuad Paşa ve Âli Paşa'nın vefatı ile devlet idaresinde dengeler değişir ve güç bir kez daha Bab-ı Ali'den saraya taşınır³⁰⁸. Sultan Abdülaziz sadaret görevini Mahmut Nedim Paşa'ya (1818-1883) verir. Mahmut Nedim Paşa ilk iş olarak merkez ve taşra bürokrasisinde Âli Paşa döneminden kalan ve kendine rakip olarak gördüğü zevatı görevden uzaklaştırarak sürgüne gönderir. Harbiye Nazırı Hüseyin Avni Paşa Isparta'ya, Dâhiliye Nazırı Şirvanizade Mehmet Rüştü Paşa Manisa'ya, Zaptiye Nazırı Hüsnü Paşa Kıbrıs'a, İşkodra Valisi İsmail Paşa Trabzon'a sürgün edilir. Valililerin yerlerinde de değişiklik yapan Mahmut Nedim Paşa, Midhat Paşa'yı Edirne Valiliğine gönderir³⁰⁹. Merkez ve taşra bürokrasisinde yaşanan bu

³⁰³ Koray, **Yeni Osmanlılar**, s. 580.

³⁰⁴ Mehmet Emin Âli Paşa'nın 6 Eylül 1871'de vefatından sonra Sultan Abdülaziz'in 42. doğum günü münasebetiyle umûmî af ilan edilir. Yeni Osmanlıların pek çoğu bu affa binaen yurda döner. Ancak Ali Suavi'nin yurda dönüşüne izin verilmez. Paris Elçiliği kanalı ile dönüş talebi reddedilen Ali Suavi 1876'ya kadar Paris'te kalmaya devam eder. Ali Suavi bu süre zarfında (1871-1876) "17 tane telif, iki tercüme ve üç de başka yazarlara ait eseri ilavelerle yayınlar." Tafsilat için bk., Hüseyin Çelik, **Ali Suavi**, s. 28.

³⁰⁵ Ali Ekrem Bolayır, **Namık Kemal**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930, s. 49.

³⁰⁶ Ömer Faruk Akün, "Namık Kemal", **DİA**, C. XXXII, 2006, s. 368; Bolayır, **Namık Kemal**, s. 50.

³⁰⁷ Nevin Yazıcı, **Osmanlılık**, s. 81; Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, s. 80; Ebuzziya Tevfik, **Yeni Osmanlılar**, s. 520. "Namık Kemal Magosa'da 38 ay kaldı. 30 Mayıs 1876'da bir ihtilâl sonucu Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilerek yerine V. Murad'ın geçirilmesinden üç gün sonra, diğer siyasî sürgünlerle birlikte affedilerek 7 Haziran 1876'da İstanbul'a döndü." Tafsilat için bk., Abdullah Uçman, "Namık Kemal'in Üzerine Bir Biyografi Denemesi", **Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal**, Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul, 1988, ss. 219-228.

³⁰⁸ Sönmez, **Ahmet Rıza**, s. 34.

³⁰⁹ Nevin Yazıcı, **Osmanlılık**, s. 80; Ebuzziya Tevfik, **Yeni Osmanlılar**, s. 408; Karal, **Osmanlı Tarihi**. C. VII, s. 70; Ali Akyıldız, "Mahmut Nedim Paşa", **DİA**, C. XXVII, 2003, s. 374.

değişiklikler vilayet taksimatına da yansır. Bazı vilayetler küçültülerek yeni vilayetler tanzim edilir³¹⁰.

Bürokrasi de aldığı kararlar uzun süre tartışılan Mahmud Nedim Paşa'nın ekonomi politikaları bir o kadar tartışmalıdır. Maliyeyi ıslah ve tasarruf amacıyla Bab-ı Ali'de Tasarruf ve Tensikat Komisyonu kurarak pek çok görevliyi açığa alır. Memur maaşlarında kesintiye gider. Taşra Evkaf müdürlüklerini kaldırır³¹¹.

Dış politikada da büyük bir değişim yaşanır. Tanzimat'tan itibaren takip edilen Avrupa eksenli dış siyaset terk edilerek Rus yörüngesinde bir dış politika takip edilir. Özellikle Rusya'nın İstanbul sefiri İgnatiyev'in Sadrazam Mahmud Nedim Paşa üzerinde etkisi büyüktür. Bu etkinin bir yansıması olarak da Âli Paşa döneminden itibaren bekletilen Bulgar eksarhlığı İgnatiyev'in telkinleri ile kurulur. Ayrıca Âli Paşa döneminde ihale edilen Rumeli demiryolu projesi değiştirilerek Avrupa ile olan bağlantı askıya alınır³¹². Rus yanlısı politikalara Avrupa kamuoyundan ve yurt içinden gösterilen tepkiler padişaha kadar uzanır. Artan tepkiler karşısında Mahmud Paşa'yı daha fazla koruyamayacağını düşünen Sultan Abdülaziz Mithat Paşa'nın (1822-1884) da telkinleri ile onu görevinden azl ederek yerine Midhat Paşa'yı tayin eder³¹³.

³¹⁰ Ali Akyıldız, **Mahmud Nedim Paşa**, s. 375. "Pek çok memurlar açığa alındı. Yerlerinde kalanların da maaşlarında tezilatla gidildi. Valilerin tahsisatı azaltıldı, siyasi ve idari bir lüzum tahakkuk etmediği halde birtakım küçük vilayetler teşkil edildi. Bu son tedbirle merkeziyetçi bir idare kurulacağı sanılıyordu. İstanbul'daki hizmetlerinden infisal eden memurları arzularına muhalif olarak taşra memuriyetlerine tayin etti; bunları tayin oldukları yerlere varmadan azil veya uzak bir vilayete tahvil eyledi. Valileri, mutasarrıfları vesair memurları istediği gibi "dama taşı gibi" oynattı." Bundan başka Mahmut Nedim Paşa onbir ay süren ilk sadaretinde "beş serasker, dört bahriye nazırı, dört adliye, beş maliye nazırı, altı tophane müşiri, beş sadaret ve altı serasker müsteşarını" görevinden azl eder. Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VII, s. 70. Vilayet tanzimi hususunda "Tuna Vilâyetinin bir mutasarrıflığı bulunan Sofya'yı bu vilâyetten ayırıp yeni bir vilâyet haline getirmiş, Maraş mutasarrıflığını da aynı şekilde Adana'dan ayırmış ve buralara yeni valiler tayin etmişti." Ebuzziya Tevfik, **Yeni Osmanlılar**, s. 410.

³¹¹ Ali Akyıldız, **Mahmud Nedim Paşa**, s. 375; Ebuzziya Tevfik, **Yeni Osmanlılar**, s. 411. Mahmud Nedim Paşa "sadarete geçtiği zaman muvazene (bütçe açığı) malum idi. Bu hal içinde saraya hazineden fazla akçe alamazdı. Bunun için vilayetlerin tahsisatını kesti memurlardan ve maaşlardan tenkihat (memur aylıklarında ve sayılarında kesinti) yapmaya kalkıştı. Haklıya, haksıza ve lüzumluya lüzumsuzu bakılmayarak rasgele tard etti. 35- 40 sene hizmette sakal ağartmış olanlardan ekmek parası bulamayanlar görülüyordu. Fakat diğer taraftan maaşları tenkihata tabi tutulanlardan bazıları evvelkinden ziyade maaşlarla kayırılıyordu." İrtem, **Sultan Abdülaziz**, s. 110. Benzeri tespitler için bk. Haluk Şehsuvaroğlu, **Sultan Aziz Hayatı Hal'i Ölümü**, (Editör Fahrettin Gün), TBMM Millî Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul, ty, s. 72.

³¹² Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VII, ss. 71-73. Mahmud Nedim Paşa üzerinden Rus tesiri o kadar belirginleşti ki halk arasında "Nedimov" olarak anılmaya başladı. Ali Akyıldız, **Mahmud Nedim Paşa**, s. 375; Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğunda Reform (1856-1876)**, (Çev. Osman Akınbay), C. II, Papirüs Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 55; Süleyman Kocabaş, **Kendi İtiraflarıyla Jön Türkler Nerede Yanıldı**, Vatan Yay., İstanbul, 1991, s. 19; Bulgar eksarhlığının kurulması Bulgaristan'da Rus nüfuzunun en ileri seviyelere ilerleyip gelişmesini sağladı. Mahmud Celâleddin Paşa, **Mir'ât-ı Hakikat**, s. 46.

³¹³ Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğunda Reform (1856-1876)**, C. II, s. 59; Riedler, **Osmanlı İmparatorluğu'nda**, s. 82. Mahmut Nedim Paşa'nın sadareti hususunda o dönem İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Henri Elliot "Mahmut 'Nedim, tamamen Abdülâziz'in istediği gibi bir adam olduğundan, intihabı mezkûr bir muvaffakiyeti azîme idi. Mahmut Nedim'in maksadı devlet ve milletin hayır ve menfaatini,

Midhat Paşa sadarete geldikten sonra merkezi idaredeki sorunlara vilayet valisi edası ile yaklaşımı rahatsızlık oluşturur. Ayrıca Rus sefir İgnatiyev ve Hidiv İsmail Paşa'nın sarayda var olan nüfuzlarını kırmayı dener ancak başarısız olur. Nitekim seksen günlük sadrazamlık görevinden sonra görevinden azledilir³¹⁴. Midhat Paşa'dan sonra sadarete gelen halefleri de kısa süreli görevlerde bulunur. Padişah sadaret gelen zevat oldukça kısa süre ile görevde tutarak güç kazanmalarını engelleme stratejisini gütmektedir. Öte yandan Midhat Paşa ve arkadaşları 1873 yılına gelindiğinde Sultan Abdülaziz'i tahttan indirme planlarını çoktan hazırlamışlardır. Ancak Midhat Paşa'nın Selanik Valiliği'ne atanması planlarının ertelenmesine neden olur³¹⁵.

Merkezi idarede bu gelişmeler yaşanırken iktisadi durum da hiç iç açıcı değildi. 1873'te bütçe açığı 5 milyon lirayı bulmuştu. Bu rakam gelirlerin dörtte birine tekabül etmekteydi. 1873-1874'te Anadolu'da meydana gelen kıtlık, siyasi ve iktisadi sorunları tetiklemekteydi. Borçları ödemek üzere ayrılan bütçenin kıtlık, doğal afet vb. yaraları sarmak için kullanılması ekonomiyi çıkmaza soktu³¹⁶. Buna 1875 yazında Bosna Hersek'te başlayan ve hızla ayaklanmaya dönüşen olaylar eklendi. Hristiyan ahalinin sosyal ve ekonomik kriz ile milliyetçilik eğilimlerinin bir neticesi olarak baş gösteren olaylar ülke genelinde yaşanan iktisadi kriz nedeniyle hemen bastırılmadı. Bu durum büyük devletlerin konuya müdahil olmasına neden oldu. Rusya ve Avusturya bölgede geniş çaplı reformlar yapılmasını talep etmekteydi³¹⁷.

Tüm bu yaşananlar Ekim 1875'te mali çöküşü ilan eden ve uluslararası kamuoyunda Sultan Abdülaziz'e karşı bir nefreti başlatacak olan 6 Ekim (Ramazan) 1875 tarihli Ramazan Kararnamesinin imzalanmasına neden oldu. Buna göre "Beş sene müddetle faizlerin yarısını nakden, diğer yarısını da sadece %5 faiz getiren tahvilatla ödemeye ve kuponların yarısının

gözetmek olmayıp bilâkis mevki iktidarda kalmaktan ibaret idüğünden bunun istihsali için efendisinin hiç bir arzusuna muhalefet etmemeğe ve verdiği emirlerin icrasında bir gûna müşkülât göstermemeğe dikkat ve itina ederek Abdülâziz'in hüsnü teveccühünü kazanmış ve bundan maada harem de Abdülâziz üzerinde nüfuzu olanlar tarafından talep, olunan had ve hesapsız akçenin derhal itasına ve bunların akraba ve taallukatlarının mühim, memuriyetlere nasb ve tayinine güler yüzle baş eğerek onların dahi sahabet ve muavenetini yenmişti." tespitinde bulunmuştur. Henri Eliot, **Midhat Paşa'ya Dair Bir Hakikatin Tezahürü**, Gün Basımevi, İstanbul, 1946, s. 5.

³¹⁴ Riedler, **Osmanlı İmparatorluğu'nda**, s. 82; Gökhan Çetinsaya, Tufan Buzpınar, "Midhat Paşa", **DİA**, C. XXX, 2005, s. 8.

³¹⁵ Hüseyin Avni Paşa, durumdan faydalanabilmek maksadıyla padişahı durumdan haberdar etmiş ve neticesinde Şubat 1874'de sadarete getirilmiştir. Riedler, **Osmanlı İmparatorluğu'nda**, s. 83; Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)**, C. II, s. 65.

³¹⁶ Şeyma Peker, "Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesinin Ekonomik ve Siyasi Sebepleri", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. V, S. 14, Eylül-Aralık 2018, s. 628.

³¹⁷ Riedler, **Osmanlı İmparatorluğu'nda**, ss. 83-84; ; Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)**, C. II, s. 74. 1875 Bosna Hersek olayları hakkında tafsilat için, Bz. Mithat Aydın, "Bosna-Hersek Ayaklanması (1875)'nda Panslavizmin Etkisi ve Sırbistan ve Karadağ'ın Rolü", **Belleten**, C. LXIX, S. 256, Aralık 2005, s. 4

indirilmesini de zaruri gördüğünden, bugünden itibaren her kuponun ancak yarısına tekabül eden kısmının nakden ödeneceği” ilan edildi. Bu karar gerek uluslararası piyasalarda gerekse yurt içinde tahvil sahiplerinin Osmanlı Devleti’ne olan güvenini sarstı³¹⁸.

Mayıs 1876’da Bulgaristan olayları başladı. Dersaâdet bu olaylarla çalkalanırken 10 Mayıs’ta “Talebe-i Ulum veya Softalar Ayaklanması” adı verilen öğrenci olayları ortaya çıktı. Gösterilere Fatih, Süleymaniye ve Beyazıt Medreseleri talebelerinin çoğunluğunu teşkil ettiği, sayıları on bini aşan talebe katıldı³¹⁹. Gösteriler kendi mecrasında ortaya çıkan hadiseler gibi görülse de esasında bir kısım üst düzey bürokrata hizmet eden hadiselerdi³²⁰. Nitekim göstericiler Sadrazam Mahmut Paşa ile Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi’nin görevden uzaklaştırılmasını talep ettiler³²¹. Gösteriler karşısında sükûnetini koruyamayan Sultan Abdülaziz, göstericilerin taleplerini kabul etti. Yeni kabinede Mehmet Rüştü Paşa’ya Sadrazam Hasan Hayrullah Efendi Şeyhülislâmlık ve Hüseyin Avni Paşa’ya da Seraskerlik görevi tevdi edildi³²².

Mütercim Mehmet Rüştü Paşa’nın sadarete getirilmesi ile oluşturulan hükümet âdeta darbeyi gerçekleştirmesi için teşkil edilmişti. “Erkan-ı Erbaa” olarak adlandırılan darbe heyetinde Serasker Hüseyin Avni, Midhat Paşa, Mütercim Rüştü Paşa, Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi ve Askeri Mektepler Nazırı Süleyman Hüsnü Paşa bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra Midhat Paşa’yı destekleyen bankerler, meşrutiyet taraftarı Yeni Osmanlılar, isyancı talebeler ve bazı Avrupa büyükelçileri ile yabancı bazı yetkililerin katkısı da göz ardı edilmemelidir. Bu zikredilenlerin hepsi farklı gruplar ve yapılar olmasına rağmen onları bir araya getiren üç ana etken vardı. Bunlar, “birincisi, mevcut Sultana olan şahsi kinleri, ikincisi, ekonomik gidişatın kötülüğü ve üçüncüsü, meşrutiyet talepleridir”³²³.

³¹⁸ Peker, **Sultan Abdülaziz’in**, s. 629; Riedler, **Osmanlı İmparatorluğu’nda**, ss. 83-84; ; Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform (1856-1876)**, C. II, s. 76. Akşin, **Ana Çizgileriyle**, s. 46. Abdurrahman Şeref Efendi, **Tarih Musahabeleri**, s. 173. Tenzili Faiz Kararnamesinin ilan edilmesinin gerisinde Rus sefir İgnatiyev vardı. Mahmut Paşa şifahi olarak İngiliz ve Fransız sefirler ile konuyu değerlendirmiş ve onlardan devletlerinin kefaleti altındaki istikrazın olumsuz etkilenmemesi koşuluyla sorun olmayacağını öğrenmişti. İrtem, **Sultan Abdülaziz**, ss. 130-131.

³¹⁹ İlter Turan, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminde Öğrenci Siyasal Faaliyeti”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. XXIX, S. 1-4, s. 175; Cevdet Küçük, “Murad V”, **DİA**, C. XXXI, 2006, s. 184.

³²⁰ Riedler, **Osmanlı İmparatorluğu’nda**, s. 87.

³²¹ İlter Turan, **Osmanlı**, s. 175, Küçük, **Murad V**, s. 184.

³²² Riedler, **Osmanlı İmparatorluğu’nda**, s. 86.; Mahmud Celâleddin Paşa, Sultanın olayların yatışmasının hemen akabinde Mahmud Nedim Paşa’yı tekrar sadarete getirmek istediği ancak Paşa’nın bunu kabul etmediğini ifade eder. Mahmud Celâleddin Paşa, **Mir’ât-ı Hakikat**, s. 96.

³²³ Peker, **Sultan Abdülaziz’in**, s. 631.

Netice olarak darbeciler 26 Mayıs gecesi harekete geçer. Sultan Abdülaziz tutuklanır ve hal fetvası kendisine okunarak Topkapı'ya götürülür. Sultan Murad ise Dolmabahçe Sarayı'na götürülüp biat edilerek saltanatı ilan edilir³²⁴.

Padişah değişikliğine müteakip umûmî af ilan edilir, Namık Kemal ve sair sürgünler İstanbul'a geri döner³²⁵. Bu arada V. Murad'ın rahatsızlandığı anlaşılır, bilhassa Sultan Abdülaziz'in şüpheli ölümü bu rahatsızlığı daha da derinleştirir³²⁶. Öte yandan Erkan-ı Erbaa arasında anlaşmazlıklar baş gösterir. Mâbeyn başkâtipliğine kimin getirileceğinden başlayan bu anlaşmazlık meşrutiyetin ilanı hususuna kadar uzanır. Midhat Paşa ısrarla meşrutiyetin ilanı üzerinde durur, Hüseyin Avni Paşa ve Mütercim Rüştü Paşa ise buna muhalefet etmektedir³²⁷. Hüseyin Avni Paşa'nın Çerkez Hasan Paşa tarafından öldürülmesi dengeleri Midhat Paşa lehine çevirir. Nitekim Midhat Paşa meşrutiyetin ilan edilmesi için iyileşme umudu kalmayan V. Murad'ın yerine geçmesi muhtemel Şehzade Abdülhamid ile temasa geçerek kat'i bir teminat talebinde bulunur³²⁸. Şehzade Abdülhamid'in Kâğıthane'deki

³²⁴ Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, s. 53; M. Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, İletişim Yay., İstanbul, 1987, s. 77. Sultan Abdülaziz kendi seçtiği hükümet tarafından yapılan bir darbe ile hal edilmiştir. Hal fetvasında da akli dengesinin yerinde olmadığı dile getirilerek darbeye mazeret üretmeye ve meşruiyet kazandırılmaya çalışılmıştır. Peker, **Sultan Abdülaziz'in**, s. 631. Esasında Padişahın hal edilmesi hususunda fetva alınması fikri Midhat Paşa tarafından ortaya atılmıştır. Böylece darbeye meşruiyet kazandırılmak istenmiştir. Riedler, **Osmanlı İmparatorluğu'nda**, s. 90. Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi tarafından hazırlanan hal fetvası şöyledir. "Emirü'l-mü'minin olan zeyd muhtelliş'şu'ur ve umur-ı siyasiyyeden bî-behre olup, emvâl-i miriyyeyi mülk-ü milletin takat ve tahammül idemiyeceği mertebe masarif-i nefsiyyesine hasr ve umur-ı diniye ve dünyeviyeyi ihlal-ü teşviş ve mülk-ü milleti tahrib idüp bekası mülk-ü millet hakkında muzırr olsa hal'i lazım olur mu? El cevap; Olur. Ketebehu'l fakîr Hasan Hayrullah." İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sultan Abdülaziz Vak'asına Dair Vak'anüvis Lütfi Efendi'nin Bir Risalesi". **Belleten**, TTK. Yay., C. VII, S. 28, 1943, Ankara, ss. 359-360. Darbe başlamadan evvele Sultan Abdülaziz'in sâbık baş mabeyincisi Hurşit Bey darbeden haberi olur ve durumu Yusuf İzzettin Efendi'ye arz eder. Ancak Yusuf İzzettin Efendi durumu babasına aktaramaz ve Hafız Mehmet Bey'e iletir ancak konu her nasılsa Sultan iletilemez. İrtem, **Sultan Abdülaziz**, ss. 284-285.

³²⁵ Polat, **II. Meşrutiyet**, s. 18.

³²⁶ "Darbe V Murad üzerinde ağır bir sarsıntı yaratmış, kendisini yok etmek üzere alıp götürdüklerini sanmıştır. Saltanatının ilk günlerinde yakınında bulunanlar, sinirlerinin harap olduğunu saptarlar. Amcasının öldüğünü öğrenince, çok şiddetli mide bulantıları geçirir. Yeni sultan, Osman'ın kılıcını kuşanacağı Eyüp'teki merasime gidecek hale bir türlü gelemeyen ve tören durmadan ertelenir. Kamusal törenlere katılamaz, sefirlerin itimatnamelerini kabul edemez. Sürekli uykusuzluk çeker, sanrılar görür." Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, s. 56.

³²⁷ Uzunçarşılı'ya göre bu durumun nedeni şöyledir. "Sultan Abdülaziz'in saltanattan hal'i ile Beşinci Murad'ın hükümdar ilân edilmesine hali, erkânından Midhat Paşa'nın muvafakat etmesi Meşrutiyetin ilânıyla Millet Meclisinin açılmasını istemesinden dolayı idi; fakat Midhat Paşa'dan gayri hal erkânı yani sadr-ı âzam Mütercim Rüştü Paşa, serasker Hüseyin Avni Paşa ve onun peyki olan Kaptan-ı derya Kayserili Ahmed Paşa ise Sultan Abdülaziz'e gayz ve husumetlerinden dolayı onu tahttan indirmişlerdi. Binaenaleyh Beşinci Murad hükümdar olunca Midhat Paşa'nın emel ve arzusu diğer arkadaşları tarafından kabul edilmemişti." İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar", **Belleten**, C. XX, S. 77, 1956, s. 103.

³²⁸ Riedler, **Osmanlı İmparatorluğu'nda**, s. 96. "Çerkez bir subay olan Hasan, 15 Haziran Perşembe günü Midhat'ın konağında yapılan nazırlar toplantısını bastı ve Hüseyin Avni ile Hariciye Nazırı Raşid Paşa'yı öldürdü. Başka yaralananlar da oldu. Hasan'ın hedefi Hüseyin Avni'ydi, çünkü suikast hem kişisel, hem siyasal bir ölçü hareketiydi." Hasan Sultan Abdülaziz'in intikamını almak istiyordu. Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)**, C. II, s. 116.

çitliğinde yapılan görüşmede Şehzade Abdülhamid kendisine sunulan şartları kabul eder. V. Murad hal edilerek II. Abdülhamid'in saltanatı ilan edilir³²⁹ (31 Ağustos 1876).

II. Abdülhamid, Sultan Abdülaziz ve Sultan Beşinci Murat'ın başına gelenlerden büyük dersler çıkartır. 33 yıl sürecek olan saltanatında tatbik edeceği yönetim esaslarının belirlenmesinde burada edindiği tecrübeler belirleyici olur³³⁰.

2.1.2. Sorgulama, Test Etme ve Öğrenme Dönemi (1876-1878)

II. Abdülhamid'in tahta çıktığı ilk günden başlayıp 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi (93 Harbi) sonuna kadar devam eden bu süreç, II. Abdülhamid'in Tanzimat ve kısmen Yeni Osmanlı ideallerine bağlı kaldığı, Tanzimat döneminin farklı ekollerine mensup mevcut kadrolarla iş yapmaya devam ettiği bir dönem olmuştur. Bu dönem, mevcut kadroların iç ve dış politikaya dair önerileri tatbik edilirken aynı zamanda hem mevcut kadroları hem de mevcut politikaları sorgulama, test etme diğer bir ifade ile oyunun kurallarını öğrenme dönemidir³³¹.

II. Abdülhamid tahta çıktıktan sonra Bosna Hersek olayları münasebetiyle Hristiyan tebaaya yönelik reform beklentileri ve Midhat Paşa'nın başını çektiği Meşrutiyet taraftarlarının beklentileri ile karşı karşıya kalır. Bu beklentilere cevap vermek üzere Kanun-ı Esasi hazırlanması amacıyla bir komisyon tesis edilir. Komisyon taslak metin oluşturmak maksadıyla çalışmalara başlar. Bu arada Şura-yı Devlet azalığına seçilmiş olan Namık Kemal, Ziya Paşa ile birlikte Midhat Paşa başkanlığındaki Kanun-ı Esasi komisyonuna dahil edilmiştir. Komisyon bir taslak metin ortaya çıkarır. Böylece 113. Madde etrafında dönen yoğun tartışmalar başlar. Ayrıca taslağa göre 120 üyeli bir Mebûsan Meclisi ve 30 ile 50 arasında üyeden oluşan bir Ayan Meclisi planlanmıştır. Bu arada Balkanlarda Hristiyan azınlığa dair beklentileri görüşmek üzere İstanbul'da Tersane (İstanbul) Konferansı yapılır.

³²⁹ Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)**, C. II, s. 97; Levon Panos Dabağyan, **Osmanlı'da Şer Hareketleri ve Abdülhamid Han**, Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2006, ss. 174-175. Davison, Midhat Paşa'nın Şehzade Abdülhamid'e üç şart ileri sürdüğünü ifade eder. Bunlar "meşrutiyeti gecikmeden ilan etme, devlet yönetiminde ancak sorumlu danışmanlarının görüşlerine göre hareket etme ve saray kâtipliklerine Sadullah, Ziya ve Namık Kemal Beyleri atama"dır. Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)**, C. II, s. 122; Nevin Yazıcı, **Osmanlılık**, s. 86.

³³⁰ Peker, **Sultan Abdülaziz'in**, s. 633. Bu hususa dair Şerif Mardin, "Abdülhamit'in, tahta çıktığı zaman 1) hürriyetçi fikirleri yayan bir grup (Yeni Osmanlılar), 2) Bâbîâli erkânından bir grup, 3) askeri kuvvetlerden oluşan bir grup, 4) din adamlarından oluşan bir grup'la karşılaştığını söyleyebiliriz. Bu ittifak Osmanlı İmparatorluğu'nda seyfiye, kalemiye, ilmiye gibi ana meslek gruplarının bir ittifakından başka bir şey değildi. İttifakın Âli ve Fuat Paşa'dan artakalan bir sisteme karşı başarıyla kullanılmış olması, gerektiğinde Abdülhamit'e de yönelebileceğini gösteriyordu. Abdülhamit devrinin bütün iç politikası bu ittifakı çözmeye yarayacak bir kararlar silsilesi olarak değerlendirilebilir" değerlendirmesini yapar. Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s. 70.

³³¹ Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi", **Osmanlı Araştırmaları**, S. 47, İstanbul, 2016, s. 357.

Konferans görüşmeleri devam ederken II. Abdülhamid, Kanun-ı Esasiyi onaylar, meşruti döneme geçilir³³². Fakat Kanun-ı Esasi üzerinde devam eden tartışmalar devam eder. İngiltere'nin İstanbul Konferansı baş delegeşi Salisbury, "113. Madde mevcut iken yaptığınız kanunun hükmü olamaz" diye itiraz eder. Fransa, İngiltere ve Rusya için sonuç bir hayal kırıklığıdır³³³. Rumlar dışında kalan diğer azınlıklarda da (Romanya ve Bulgaristan) durum çok farklı değildir. Esasında onların beklentisi eşitlik ya da kaynaşma değil, bağımsızlıktır³³⁴.

113. madde etrafında dönen tartışmalar bir yana bırakılırsa Kanun-ı Esasi, Tanzimat boyunca tartışılmış birçok konuyu tek metin halinde toplamıştır. Kanunlar karşısında eşit olan tüm Osmanlı tebaasının temel hakları yasalarla güvence altına alınmıştır. Bazıları daha önceki reformlarla dile getirilmiş olmakla birlikte kişi dokunulmazlığı, mal varlıklarının güvencesi, basın ve dernek kurma özgürlüğü ile haksız verginin yasaklanması gibi konular Kanun-ı Esasinin getirdiği bazı düzenlemelerdir³³⁵. Diğer taraftan parlamenter sisteme geçişi sağlayan Kanun-ı Esasi, padişahın hak ve yetkilerini tanımlayarak sınırlandırılmıştır. Yine aynı şekilde yasama ve yürütme organlarının yetkileri tanımlanmış ve sınırlandırılmıştır. Kanun-ı Esasi'ye göre yürütmenin başı padişaktır. Ayrıca padişah, sadrazam ve bakanları seçer, kanun gücünde kararname düzenleme yetkisine sahiptir³³⁶. Bu düzenlemeler padişahın geleneksel haklarının çoğunu muhafaza ettiği yönünde eleştirilere ve çağdaş batı anayasaları ile kıyaslamalara neden olur. Davison bu mukayese ile ilgili olarak "Karşılaştırma yapılacaksa, herhalde Batı Avrupa'nın daha ileri siyasal rejimleriyle değil, ne anayasası ne de parlamentosu bulunan Rus İmparatorluğu'yla, 1850 öncesi Prusya ve Avusturya-Macaristan'la ya da "Liberal İmparatorluk" öncesi III. Napolyon rejimiyle yapılması gerekir" tespitinde bulunur³³⁷.

Büyük devletlerin iştiraki ile düzenlenen İstanbul konferansı daha önce Rusya tarafından belirlenen tekliflerin konferansın nihai kararları olarak belirlenerek Osmanlı

³³² Gülsüm Şimşek, **II. Abdülhamid Dönemi Siyasi Sürgünler**, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2018, ss. 31-32; Kırmızı, **Abdülhamid**, s. 35; Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, TTK. Basımevi, Ankara, 2007, ss. 219-232; Tarık Zafer Tunaya, "Osmanlı Anayasacılık Hareketi ve Hükümet-i Meşruta", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, C. VI, 1978, s. 229.

³³³ Kocabaş, **Sultan II. Abdülhamid**, ss. 41-42; Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, ss. 7-9. Örneğin, Fransa basınında Türk Anayasası "garip bir yaratık, ölü doğmuş" diye adlandırılırken, Rusya'da "şaşırtma, hile ve saçmalık" olarak ifade edildi. Mithat Aydın, "Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XXV, S. 39, s. 108.

³³⁴ Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)**, C. II, s. 164.

³³⁵ Riedler, **Osmanlı İmparatorluğu'nda**, s. 100.

³³⁶ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, ss. 7-9; Sonuç olarak yasama ve yürütme gücünün çoğu padişahla toplanmıştı. Meşrutiyyetin en önemli organı olan parlamentoya ise bütçeyi oylamak ve nazırlar tarafından sunulan yasa tasarılarını tartışmak gibi kısıtlı bir yetki verilmişti. Riedler, **Osmanlı İmparatorluğu'nda**, ss. 99-100.

³³⁷ Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)**, C. II, ss. 167-168.

Devletine bildirilmesi ile neticelenir³³⁸. II. Abdülhamid konunun Rusya ile yapılacak müzakerelerle çözülmesinden yanadır. Ancak Bab-ı Ali uzlaşmaz bir tavır sergiler³³⁹. Neticede tarihimizde 93 Harbi olarak bilinen ve ağır bir yenilgi ile neticelenecek olan 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi başlar.³⁴⁰

Diğer taraftan 93 Harbinin devam ettiği bu sıkıntılı günlerde Ziya Paşa ve Namık Kemal'in inisiyatif olarak Hediye-i Askeriyye Cemiyeti'ni teşekkül etmeleri ve harp yanlısı nümayişler tertip etmeleri II. Abdülhamid'i rahatsız etmiştir. II. Abdülhamid önce Sultan Abdülaziz darbesinde sorumluluğu olan ve anayasa hazırlama sürecinde baskıcı bir tavır sergileyen Süleyman Hüsnü Paşa'yı müşir rütbesi ile Hersek ordu kumandanlığına tayin ederek onu İstanbul'dan uzaklaştırdı³⁴¹. Ziya Paşa için de benzeri bir durum yaşandı. Ziya Paşa'nın *İstikbal* gazetesinde Mustafa Fazıl Paşa'nın 1867'de Sultan Abdülaziz'e gönderdiği mektubu yayınlaması rahatsızlık oluşturdu. Bunun üzerine II. Abdülhamid, Ziya Paşa'nın Berlin Büyükelçiliğine tayin edilmesini istedi. Ancak onun meclis seçimlerinde İstanbul'dan popüler bir aday olduğunu öğrendi. Bunun üzerine Midhat Paşa'ya Ziya Paşa'nın kat'i olarak Suriye Valiliğine tayin edilmesi emrini verdi. Böylece Ziya Paşa da İstanbul'dan uzaklaştırıldı³⁴².

II. Abdülhamid, Namık Kemal'in de sürgün edilmesini istemişti. Ancak Midhat Paşa bu konuda gevşek davranıyordu. Bu durum II. Abdülhamid'in endişelerini artırdı. Ayrıca Namık Kemal'e yakınlığı ile bilinen Ali Nazmi adındaki bir gencin dolabında "Hilafetin asıl sahibi olan Mekke Emîri Şerif Abdülmuttalib Efendi'ye verilmesi gerekir" ifadelerini içeren bir mektubun çıkması bu endişeyi artırdı³⁴³. Bab-ı Ali ve saray arasında ciddi bir gerginlik hâkimdi. Bunun üzerine Midhat Paşa, Ocak 1877'de konumuna uygun olmayan sert ve ağır bir dille kaleme alınmış tezkireyi, muhtevasını basına sızdırdıktan sonra saraya sundu. Sultan başlangıçta Midhat Paşa ile görüşmek istedi ancak olumsuz cevap vermesi üzerine Avrupa'ya

³³⁸ Kocabaş, **Kendi İtiraflarıyla**, s. 21; Mahir Aydın, "Doksanüç Harbi", **DİA**, C. IX, 1994, s. 498.

³³⁹ Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, **İlan-ı Hürriyet ve Sultan II. Abdülhamid Han**, Yeni Matbaa, İstanbul, 1960, s. 24. Nitekim Karadağ ile yapılan müzakerelerde Hristiyan ahaliden müteşekkil iki kasabanın Karadağ'a bırakılması ile müzakereler neticelenmek üzeredir. Ancak Bab-ı Ali bunu kesinlikle kabul etmez. Mahmud Celâleddin Paşa, **Mir'ât-ı Hakikat**, s. 96.

³⁴⁰ Çetinsaya, **II. Abdülhamid'in İç Politikası**, s. 358.

³⁴¹ Kemal Beydilli, "Süleyman Hüsnü Paşa", **DİA**, C. XXXVII, 2010, s. 90.

³⁴² Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)**, C. II, s. 174. Abdullah Uçman, "Ziya Paşa", **DİA**, C. XLIV, Ankara, 2013, s. 477.

³⁴³ Georgeon, Midhat Paşa'nın Avrupalı bir başvekil gibi hareket etmesinin Abdülhamid'in otoritesine zarar vermesi nedeniyle sürgün edildiğini ifade eder. Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, s. 79. Zuhuri Danişman, Midhat Paşa'nın aşkımları bazı kimseleri içki masasında toplayarak devlet erkânı ve haneden hakkında ileri geri konuşmasından kaynaklı olarak sürüldüğüne dikkat çekmektedir. Zuhuri Danişman, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C. XIII, Yeni Matbaa, İstanbul, 1960, s. 50. Enver Ziya Karal ise Midhat Paşa'nın 1877-1878 Harbinden sorumlu tutulması nedeniyle sürgün edildiğini ifade eder. Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 36.

sürgün edildi³⁴⁴. Namık Kemal ise hakkında verilen bir jurnal nedeniyle bir müddet hapis yattıktan sonra Midilli'ye sürgün edildi³⁴⁵.

Savaş esansında başkentte vuku bulan bir diğer hadise de sayıları üç bini bulan medrese talebelerinin nümayişleri idi. Bab-ı Ali'den bazı nazırların istifaları ile Midhat Paşa'nın Avrupa'daki sürgününden geri dönmesini talep eden talebeler, meclis binasını basarak savaşın iyi yönetilmediğini dile getirmektedirler. Adeta Sultan Abdülaziz dönemi öğrenci olaylarını hatırlatan bu hadise karşısında II. Abdülhamid göstericilerin taleplerini kabul eder. Fakat aynı zamanda bu olay II. Abdülhamid'e Midhat Paşa taraftarı bir kısım bürokrati da tasfiye etme imkânı tanır³⁴⁶.

93 Harbi sonunda imzalanan Edirne Ateşkes anlaşmasına müteakiben savaşta yaşanan ağır yenilgi ve sonuçları mecliste hararetli tartışmalara neden olmakta idi. Her ne kadar açık bir şekilde dile getirilmese de yenilgiden II. Abdülhamid sorumlu tutulmaya başlamıştı. Kamuoyunda oluşan bu algı üzerine II. Abdülhamid, savaşa devam ya da tamam konusunu görüşmek üzere mebuslarla özel bir toplantı yaptı. Toplantıda mebusların karar almakta zorlanmaları ve kendisini suçlar mahiyette konuşmalar yapması karşısında II. Abdülhamid, Kanun-ı Esasi'nin kendisine verdiği yetkiye dayanarak Meclis-i Mebusan'ı süresiz olarak tatil etti³⁴⁷ (13 Şubat 1878).

³⁴⁴ Çetinsaya, Buzpınar, **Midhat Paşa**, s. 9; Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, s. 93. "Padişah ile sadrazam arasındaki sürtüşmenin farklı kaynakları vardı. Bunlardan birisi, resmi atamalar ve özel olarak Midhat'ın yetersizlikle suçladığı Maliye Nazırı Galib Paşa'nın değiştirilmesi konusundaydı. Başka bir sürtüşme kaynağı, gayri-müslimlerin askeri okullara kabul edilmesi sorunuydu. Ancak bütün sürtüşme kaynakları sadece birbirine bağlı iki etmenden oluşan temel bir anlaşmazlığın belirtisiydi. Birisi, Abdülhamid'in, oldukça geniş bir halk tabanına sahip ve önceden iki padişahın indirilip, ikisinin tahta çıkarılmasında rol oynamış bir kişi olan sadrazamdan tamamen doğal olarak duyduğu korkuydu..." Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğunda Reform (1856-1876)**, C. II, ss. 175-175. Ali Haydar Midhat vakaya dair "Midhat Paşa'nın teb'idi Avrupa'da büyük bir tesir husule getirmişti. Hâdiseyi duyunca, Avusturya İmparatoru, Aman yarabbi, meğerse bu Türkler hakikaten gayri kabili islâh imişler demekten kendini alamamıştı; Fransız Reisi Cumhuriyet meşhur Mösyö Tiers, Türkiyenin en büyük düşmanı, böyle bir sırada, Sultana bundan daha iblisane bir tavsiyede bulunamazdı demişti. Prens Bismark, İngiliz matbuatı ve umum Avrupa gazetelerinde, bu teb'ide karşı bir isyanı vicdanî vuku bulmuştu." değerlendirmesinde bulunur. Midhat Paşa'nın Sultan Abdülhamid'e verdiği, ve teb'idine sebep olan takdir için bk. Ali Haydar Midhat, **Hatıralarım 1872-1946**, Güler Basımevi, İstanbul, 1946, ss. 26-28.

³⁴⁵ Akün, **Namık Kemal**, s. 370; Bolayır, **Namık Kemal**, s. 52.

³⁴⁶ Riedler, **Osmanlı İmparatorluğu'nda**, s. 80. Bu tasfiye ile sürgüne gönderilenler arasında Âgâh Efendi de bulunur. Yeni Osmanlılar içerisinde yer alan Âgâh Efendi Abdülhamid Döneminde Şura-yı Devlet üyeliğinde de bulunmuştur. Ancak daha sonra 93 Harbi sırasında öğrenci olaylarını tertiplemek suçlamasıyla Önce Bursa oradan Ankara'ya sürüldü. Daha sonra affedilen Âgâh Efendi, Rodos Mutasarrıflığına tayin edildi. Daha sonra Namık Kemal ile yer değiştirerek Midilli Mutasarrıflığına gönderildikten sonra Atina sefiri olarak görev yaparken orada vefat etti. Nuri Yüce, "Çapanzade Âgâh Efendi", **DİA**, C. I, 1998, s. 448.

³⁴⁷ Kocabaş, **Kendi İtirafıyla**, ss. 23-24; "Sultan Abdülhamid II, bu ilk "Osmanlı Meclis-i Mebusan"ını dağıtmakta haklı idi; çünkü Meclis'teki gayr-i müslim ve gayr-i Türk unsurun faaliyet ve davranışlarının devleti yıkıcı mahiyette olduğu açıkça belli olmuştu." Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990, s. 83.

93 Harbi sonrası ortaya çıkan bu buhranlı günlerin en önemli olayı (belki de Abdülhamid rejiminin kırılma noktası) Ali Suavi'nin tertip ettiği Çırağan baskınıdır. Esasında uzun yıllar Avrupa'da sürgün bulunan ve II. Abdülhamid'in cülusu ile İstanbul'a dönen Ali Suavi, Galatasaray Sultanisine müdür tayin edilir³⁴⁸. Ancak 93 Harbinde yaşanan hezimet, idari uygulamalar ve Galatasaray mektebi müdürlüğünden uzaklaştırılması ile Suavi'nin yükselme ihtirası, onun harekete geçmesine neden olur.³⁴⁹ Vaktiyle Filibe'de görev yapmış olan Suavi, harp nedeniyle İstanbul'a göç eden muhacirlerin yardımıyla sâbık Sultan Murad'ı kaçırmak ister. Bu sırada V. Murad taraftarlarının onu tekrar tahta çıkarmak istedikleri yönünde Çerkeş Nusrat Paşa ile Nişli Mahmud Bey ve Nafia Nazırlığı yapan Damad Mahmud Celâleddin Paşa'nın jurnalleri, II. Abdülhamid'in vehmini körüklemektedir. 20 Mayıs 1878 Pazartesi günü Ali Suavi ve bir kısım muhacir Çırağan sarayını basarak V. Murad'ı kaçırma teşebbüsünde bulunur³⁵⁰. Olaydan haberi olan Beşiktaş Zabıta Amiri Hasan Paşa, emrindeki askerlerle olaya müdahale eder ve çıkan çatışmada Ali Suavi başta olmak üzere 23 muhacir ölür, 15 muhacir de yaralanır. Sağ kalanlar tutuklanarak daha sonra yargılanır³⁵¹.

Çırağan Hadisesinden sonra II. Abdülhamid'in emri ile bir soruşturma komisyonu kurulur. Komisyon olayı enine boyuna araştırdıktan sonra sultana rapor sunar. Raporda daha önce verilen jurnallerde adı geçen Sadık Paşa, Gazi Osman Paşa, Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Ahmed Vefik Paşa gibi şahısların olayla bağlantısının olmadığı ortaya çıkar³⁵².

Esasında Çırağan hadisesi müşterek bir Jön Türk İhtilali olmaktan ziyade fevri ve ferdi bir olaydır. Lakin hadisenin sonrasında bıraktığı tesir oldukça büyük olmuştur³⁵³. Diğer taraftan Çırağan vakası ile ilgili yargılamaları devam ederken V. Murad'ı kurtarma ve yeniden tahta oturtma maksadında olan yeni bir örgüt tespit edilir. Farmason Cemiyeti üstatlarından

³⁴⁸ Hüseyin Çelik, *Ali Suavi*, s. 31.

³⁴⁹ Midhat Cemal Kuntay, *Sarıklı İhtilalci Ali Suavi*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, 1946, 107

³⁵⁰ Riedler, *Osmanlı İmparatorluğu'nda*, ss. 102-107; Hüseyin Çelik, *Ali Suavi*, ss. 41-42; Dabağyan, *Osmanlı'da Şer Hareketleri*, ss. 204-207; Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, ss. 107-109; Nurdan İpek Şeber, "Namlunun Ucundaki Padişah: II. Abdülhamid'e Karşı Planlanan Suikastler", *Türkiyat Mecmuası*, C. XXII, S. 1, 2012, s. 43; Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, Tan Matbaası, İstanbul, 1945, s. 18-19; Danişman, *Osmanlı İmparatorluğu*, ss. 110-111; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Ali Suâvi ve Çırağan Sarayı Vak'ası", *Belleten*, C. VIII, S. 29, TTK. Basımevi, Ankara, 1944, ss. 82-84; Tepedelenlioğlu, *İlan-ı Hürriyet*, ss. 32-33; Muhammed Harb, *Sultan II. Abdülhamid*, (Çev. Mustafa Özcan), Ark Kitapları, İstanbul, 2012, s. 251.

³⁵¹ Hüseyin Çelik, *Ali Suavi*, s. 42.

³⁵² "Müşkilat-ı hazıra (içinde bulunulan zorluklar) pek büyüktür, lakin çaresi pek kolaydır. Yarınki nüshanızda (sayınızda) bu çareyi kısacık şerh (açıklama) ve beyan edeceğim. Bugün bu mektubum, yarınki neşre enzar-ı umumiye'yi celb (Kamunun dikkatini çekmek) içindir" ifadeleri ile esasen Suavi darbe teşebbüsünden bir gün önce *Basiret* gazetesinde eyleme geçeceğine dair ipucu vermiştir. Hüseyin Çelik, *Ali Suavi*, ss. 40-42

³⁵³ Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2012, ss. 139-140. Olayın basındaki yansımaları için bk. *Vakit*, Nu. 927, 10 Mayıs 1294 / 22 Mayıs 1878, ss. 1-2;

Kleanti Skalyeri tarafından idare edilen bu kapsamlı örgüt tıpkı Suavi gibi V. Murad'ı yeniden tahta çıkarma hedefindedir³⁵⁴.

Aziz Bey, V. Murad'ın annesinin cariyelerinden Nakşifend Kalfa, Ali Şefkati gibi, ufak memuriyette bulunan kimseler örgüte mensup kişiler arasında yer almaktadır. İstanbul'un çeşitli semtlerine beyannameler yapıştırarak harekete geçen örgüt taraftar toplama ve infial oluşturma peşindedir. Komite, Aziz Bey'in evinde hazırlıklar devam ederken Hüsnü Bey adında bir örgüt mensubunun ihbarı ile örgüt çökertilmiştir. Kleanti Skaliyeri, Nakşifend Kalfa ve Ali Şefkati yurt dışına kaçmayı başarırken geriye kalanlar yakalanarak Çırağan Olayı ile birlikte yargılanmışlardır³⁵⁵.

Divan-ı Harp kararına göre önde gelen şahıslara verilen cezalar şöyledir; komitenin kurucularından ve teşvik edicisi Filibeli Hafız Nuri'nin idamına, komiteye mensup Ahmet Paşa, Hafız Ali ve Hacı Ahmed'in sırasıyla Kütahya, Ankara ve Kastamonu'ya müebbeden sürgün edilmelerine karar verildi. Olaydan haberi olan ve olay mahallinde görüldükleri tespit edilen Üsküdarlı Nuri'nin Rodos'ta İzzetpaşazade Süleyman ve Bağdatlı Süleyman Beyler, Sakız Adası'nda üçer sene müddetle kalabend edilmelerine karar verildi. Aynı şekilde Filibe ve Pazarcıklı olan 45 muhacire de 3 ile 10 yıl arasında kürek cezası verildi. Ayrıca Şehzade Selahaddin Efendi'nin lalası Nevşehirli Ali Ağa ile Kilercisi Ahmed Ağa da kalebend olarak cezalandırıldı. İdam cezaları ise padişah tarafından kalebentliğe tebdil edildi³⁵⁶. Öte yandan Avrupa'ya firar eden Ali Şefkati Bey gıyabında yargılanarak mahkum edildi³⁵⁷. Darbeden önce Suâvi'nin gönderdiği mektubu gazetesinde neşreden *Basiret* gazetesi sahibi Ali

³⁵⁴ Yunanistanlı olan Kleanti Skaliyeri öteden beri büyük paşaların himayesindedir. Beyoğlu'nda Ağa Hamamının üst tarafında ikamet eden Skaliyeri, İstanbul Prodos Mason Locası üstad-ı azamıdır. Kendisi gibi mason olan V. Murad'ı kurtarmak ve yeniden tahta çıkarmak istemektedir. Ramazan Balcı, **Çetelerin Hedefindeki Abdülhamid**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2011, ss. 40-43.

³⁵⁵ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, ss. 501-503; Riedler, **Osmanlı İmparatorluğu'nda**, ss. 123-144. Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt**, s. 78-79. "Komitenin planları arasında Sultan Abdülhamid'e suikast yapmak da vardı. Bu tehlikeli işi Doktor Agâh Bey kabul etmiş görünüyordu." Kuran, **Jön Türkler**, s. 19. Komite hakkında tafsilatlı bir malumat için. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "V. Murat'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skalyeri - Aziz Bey Komitesi", **Belleten**, C. VIII, S. 30, Nisan 1944, ss. 245-329.

³⁵⁶ Ramazan Balcı, **Çetelerin Hedefindeki**, s. 39.

³⁵⁷ "İzmir gümrükçüsü Reşid Efendi'nin oğlu olan Ali Şefkati Bey, Şûrayı Devlet Tanzimat Dairesi muavinlerindendi. Sultan Murad'ın tekrar tahta çıkarılması için faaliyette bulunan "İskalyeri-Aziz Bey Komitesi"ne katılmış, daha önce belirttiğimiz gibi, Sultan Murad'la da görüşmede başarılı olmuştu. Çok ciddi ve zeki bir kişi olan Ali Şefkati Bey, hürriyet aşkını ve Sultan Abdülhamid'e karşı beslediği düşmanlığı ölünceye kadar korumuştur. "Kleanti İskalyeri-Aziz Bey Komitesi" üyelerini sorgulayan ve yargılayan Divanı Harp, Ali Şefkati Bey'i gıyaben 12 seneye mahkûm etmişti. Fakat Ali Şefkati'nin mahkûmiyeti yalnız bu kadarla da kalmamış, 1879 tarihinde Napoli'de çıkardığı *İstikbal* gazetesinden dolayı da 18 Recep 1298 (Miladi 16 Haziran 1881) tarihinde ilan edilen cinayet mahkemesi kararıyla ölünceye kadar sürgün ve rütbe ve memuriyetten mahrum edilmiş ve mal varlığına el konulmuştur." Kuran, **Jön Türkler**, ss. 22-23.

Efendi'nin gazetesi kapatılarak kendisine yirmi beş lira para cezası verildikten sonra Kudüs'e sürgün edilmesine karar verilmiştir³⁵⁸.

II. Abdülhamid, 1876'dan 1878 yılına kadar geline süreçte darbe ve entrikalarda dolu iki hal olayının şahidi olmuştur. Bu hal olaylarının oluş biçimi, Sultan'ın kafasında daimi bir soru işareti bırakmış, bir gün kendisinin de benzer darbe ve entrika ile hal edilebileceği korkusu ile yaşamaya başlamış, bu korku, doğuştan vehimli olan Sultan'ın vehmini daha da artırmıştır. Sultan Abdülaziz'in ölüm vakası ve daha sonra gelişen Çırağan Vakası, Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi ise onun gerek mizacı ve gerekse yönetim anlayışı üzerinde müthiş olumsuz etki yapmıştır³⁵⁹.

2.1.3. Hesaplaşma ve Vesayetten Kurtulma Dönemi (1878-1884)

Berlin Anlaşmasından (13 Temmuz 1878) sonraki dönemde II. Abdülhamid Tanzimat politikalarını sorgular, bunlardan birçoğunu korurken bir kısmını geliştirir, bir kısmını da ciddi eleştiriye tabii tutar. Bilhassa büyük devletlerin Osmanlı Devleti, içinde elde ettikleri nüfuz, devletin ağır borç yükü, Hristiyan tebaa içinde cereyan eden ayrılıkçı eğilimler ve devletin Müslüman tebaayı korumada gösterdiği acziyet II. Abdülhamid'in rahatsız olduğu konulardandır³⁶⁰.

II. Abdülhamid, bilhassa Suavi Vakasından sonra herkese hatta en güvendiği adamlarına itimadını kaybetmiştir. Nitekim II. Abdülhamid, şüphelendiği yada kusurlu bulunduğu pek çok zevatı İstanbul'dan uzaklaştırmıştır. Bunlar arasında Heyet-i Ayan reisi olan (Küçük) Said Paşa (önce Ankara valiliğine, sonra itirazı üzerine) Bursa valiliğine; azledilen 'Başvekil' Mehmed Sadık Paşa Cezayir-i Bahr-i Sefid valiliğine; Mehmed Akif Paşa Konya valiliğine; Mabeyn Müşiri (İngiliz) Said Paşa Ankara valiliğine; Baş Mabeyinci Mehmed Nafiz Paşa IV. Ordu Müşirliğine gönderilmişlerdir³⁶¹. Damad Mahmud Celâleddin Paşa ise Tophane Müşirliğinden azledilerek, Ocak 1879 Trablusgarp valiliğine tayin edilerek İstanbul'dan uzaklaştırılır³⁶².

³⁵⁸ Uzunçarşılı, **Ali Suâvi**, s. 94.

³⁵⁹ Kocabaş, **Sultan II. Abdülhamid**, s. 102. "Çırağan Hadisesi'nden sonra Padişahın içerisinde bulunduğu evhamlı, ürkek durumundan en iyi yararlanan İngiltere olmuştur. Ali Suavi'nin Çırağan'a düzenlediği baskının askeri ve sivil uzantılarının, bağlantılarının kuruntusu ile büyük bir depresyon geçiren Sultana bugünlerde en yakın insanlardan biri İngiliz Elçisi Henry Layard olmuştur. Kendisinin her konuda destekleneceği garantisini veren elçi, Sultana Kıbrıs adasının İngiltere'ye üs olarak terkedilmesi şartıyla Savunma işbirliği antlaşması teklif etmiştir. Hasta, bitkin, stresli bir durumda olan Sultan, İngiltere'nin teklifini kabul etmiş ve Kıbrıs İngiltere'ye bırakılmıştır." Hüseyin Çelik, **Ali Suavi**, s. 44.

³⁶⁰ Çetinsaya, **II. Abdülhamid'in İç Politikası**, s. 360.

³⁶¹ Mahmud Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, C. II, Dergâh Yay., İstanbul, 1982, s. 1002; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Ali Suâvi**, s. 96.

³⁶² Çetinsaya, **II. Abdülhamid'in İç Politikası**, s. 359.

Midhat Paşa sadaret görevinden azledilerek Avrupa'ya sürgün edildikten sonra İtalya, İspanya, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerde bulunur ve hatta zaman zaman da çeşitli siyasi temaslara dâhil olur. Midhat Paşa 17 aylık Avrupa sürgününden sonra ülkeye dönmek istemiştir. II. Abdülhamid, Midhat Paşa'nın yurt dışındaki faaliyetlerinden rahatsız olunca affederek Girit'te ikamet etmesine müsaade eder³⁶³. Ancak bu olaydan kısa süre sonra Midhat Paşa Aralık 1878'de Suriye Valiliğine tayin edilir³⁶⁴. Midhat Paşa'nın buradaki görevi sırasında Kleanti Skaliyeri Komitesine mensup olup Suriye'ye sürülen Esad Efendi ile temas etmesi ve hakkında verilen jurnaller nedeniyle sakıncalı görülerek Aydın valisi sâbık Sadrazam Hamdi Paşa ile becayış yapmak suretiyle Aydın valiliğine tayin edilir³⁶⁵. Midhat Paşa'nın Suriye Valiliğinden alınmasının bir diğer gerekçesi de II. Abdülhamid'in onu göz önünde tutmak istemesidir. Esasında II. Abdülhamid, Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın oluşturduğu benzeri bir yapının Suriye'de oluşması ihtimalinden rahatsız olmuştur³⁶⁶.

Midhat Paşa Aydın Valiliğine tayin olduktan sonra II. Abdülhamid, Bab-ı Ali'ye haber vermeksizin amcası Sultan Abdülaziz'in katli ile alakalı bir araştırma komisyonu kurulmasını emreder. Süruri Efendi, Mahmud Nedim ve Cevdet Paşalar tarafından tertip edilen komisyon olayla ilgili kanıtlar toplamaya başlar³⁶⁷. Uzunçarşılı'ya göre esasında II. Abdülhamid, bu

³⁶³ Alpay Kabacalı, **Türkiye'de Siyasal Cinayetler**, Altın Kitaplar Basımevi, İstanbul, 1993, s. 49; Çetinsaya, Buzpınar, **Midhat Paşa**, s. 9.

³⁶⁴ Mithat Paşa buradaki görevi sırasında Yahudi cemaatin sorunları ile yakından ilgilenir. Nitekim 1871 yılında Yahudi haklarını korumak üzere kurulan Yahudi-İngiliz Örgütü Anglo-Jewish Association Cemiyeti, Osmanlı Devleti'nin Suriye Genel Valisi olarak Mithat Paşa'yı atamış olmasından; bu kadar seçkin bir temsilcisinin, o bölgedeki Yahudi topluluklarının entelektüel gelişimine ateşli bir ilgi duyduğundan dolayı çok memnun olduklarını ifade eder. Mithat Paşa 1880 Şubat'ında cemiyete ithafen bölgedeki Yahudilerle alakalı hazırladığı raporda şu ifadeler yer verir. "Büyük bir memnuniyetle belirtmeliyim ki, Beyrutlu Yahudileri modern medeniyet yönünde önemli ilerleme kaydetmiştir; istenecek hiçbir şeyi bırakmayan ve birçok şehrin onları kıskanabileceği bir model okulu vardır. Ne yazık ki Şam'da çok geri ve basit, ilköğretim kurumlarına bile sahip değiller. Sonuç olarak çocuklar kendilerini tamamen eğitimsiz buluyorlar ve tamamen cehalet içinde kalıyorlar. Beyrutlu Yahudiler ile Şamlılar arasındaki bu karşıtlık beni çok etkiledi, hemen onların yardımına koşmaya ve onları elimden gelenin en iyisini yaparak refahları için işbirliği yapmaya kararlıyım. Bu topluluk dindaşlarını gerçek yola doğru yönlendirebilen, zeki, ruhani bir sheften mahrum olduğundan, onların yeteneklerini ve engin bilgisini bir araya getirebilecek bir Hahama sahip olmak istemektedirler. Niş'te tesadüfen tanıştığım çok zeki bir adam olan Haham Marcadou'yu topluluğa önerdim, Öyleyse, topluluğun başına o kadar aktif ve zeki bir kişi getirilince, şimdi okul kurma işinde ona yardımcı olmak gerekir" Mithat Paşa'nın göndermiş olduğu bu rapor, memnuniyetle karşılanır ve konsey bunu dikkate alarak çalışmalarına baslar. **University of Southampton Archives (USA)**, MS 137-AJ95-150-4, The Ninth Annual Report of the Anglo-Jewish Association.

³⁶⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Midhat Paşa ve Taif Mahkûmları**, TTK. Yay., Ankara, 1950, s. 3; Ali Haydar Midhat, **Hatıralarım**, ss. 26-28. Mithat Paşa hakkında verilen jurnalde "Mithat ve Ahmet Eyüp Paşalar, her ne kadar birbirleri ile geçinmez gibi görünüyorsa da, hakikatte, her cihetten hem fikirler. Yakında birleşerek, Şam'da hükümet kuracaklar" denilmektedir. Bk Ali Haydar Midhat, **Hatıralarım**, s. 69.

³⁶⁶ Fatma Gedikli, "Midhat Paşa Suriye Layihası", **Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, C. VI, S. 7, 1999/2, s. 170

³⁶⁷ Kabacalı, **Türkiye'de**, s. 50.

hususta dair soruşturmayı daha cülûsuna müteakip başlayarak bunu bazen bizzat kendisi yapmış ve bazen Mâbeyn Başkâtibi Said Paşa vasıtasıyla yaptırtmıştır³⁶⁸.

Midhat Paşa'nın mahkeme edilmek üzere tevkif edilmesine karar verildikten sonra 17 Mayıs 1881'de hünkâr yaveri Binbaşı Hüsnü Bey İzmir'e gönderilir. Ancak Midhat Paşa bu sırada konağından kaçarak Fransız Konsolosluğuna iltica eder. Bu arada Fransız konsolosu Mösyö Pellisier İzmir'de bulunan diğer İtalya, Alman, İsveç, Norveç ve sair konsoloslarla görüşerek Midhat Paşa'nın muhafazasına karar verirler. Böylece konu uluslararası bir sorun haline dönüşür³⁶⁹. Bab-ı Ali Midhat Paşa'nın konsoloslukta tutulamayacağını bildirerek iadesini ister. Fransız konsolosluğu konunun çok boyutlu olduğunu dile getirmiş olsa da İzmir Alman Konsolosluğunun teslim edilebileceği yönündeki beyanı ve Cevdet Paşa'nın İzmir'e gelmesi Midhat Paşa'nın teslim olmasını sağlar³⁷⁰.

Bu arada Mütercim Rüştü Paşa'nın tevkif edilerek sorgulanması için harekete geçilir. Ancak paşanın uzun zamandır hasta olduğu için seyahat etmesinin mümkün olmadığı doktor raporu ile tespit edilir. Rüştü Paşa sorgusunun ardından Manisa'da bırakılır. Nitekim yaklaşık 6 ay sonra da vefat eder. Hal erkanı içinde yer alan bir diğer isim sâbık Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi görevinden azledildikten sonra Medine-i Münevvere'ye gönderilmişti. Mahkemenin başlaması akabinde İstanbul'a getirilmez bilahare mahkeme edilmek üzere ertelenir ancak kendisi Seyhülharemlîk'ten azledilir³⁷¹.

27 Nisan 1881'de başlayan ve üç gün süren davanın sanıkları şunlardır: V. Murad'ın Birinci Mabeyncisi Fahri Bey, İkinci Mabeyncisi Seyyid Bey, Miralay İzzet Bey, Pehlivan Yozgatlı Mustafa, Cezayirli Mustafa, Boyabatlı Hacı Mehmed, Binbaşı Necib Bey, Binbaşı Namık Paşazade Ali Bey, Damad Nuri Paşa, Damad Mahmud Paşa, Midhat Paşa, Mütercim Rüştü Paşa, Hasan Hayrullah Efendi'dir.

Sururi Efendi'nin başkanlığındaki mahkemenin üyeleri ise Rum Hristofidi, (Christophorides) Efendi, Macar dönmesi Emin Bey, Ermeni Takvor Efendi, Hüseyin Bey, Hacı Emin Bey'dir. Mahkemenin savcısı ise Lâtif Bey'dir³⁷².

Üç gün süren yargılama sonunda mahkeme, Sultan Abdülaziz'i yatağında katlettikleri gerekçesiyle, tahttan indirildikten sonra yaşadığı Fer'iye Sarayının korucu ve bekçileri

³⁶⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi**, TTK. Basımevi, Ankara, 1967, s. 124.

³⁶⁹ Kabacalı, **Türkiye'de**, s. 50.

³⁷⁰ Uzunçarşılı, **Midhat Paşa ve Yıldız**, s. 220. Kabacalı, İltica hadisenin Osmanlı Devleti ile Fransa arasında Tunus meselesinin hararetli günlerinde yaşandığına işaret ederek konunun hızla çözüme kavuşmasındaki rolüne dikkat çeker. Kabacalı, **Türkiye'de**, s. 51.

³⁷¹ Uzunçarşılı, **Midhat Paşa ve Yıldız**, s. 222

³⁷² Kabacalı, **Türkiye'de**, s. 52; Uzunçarşılı, **Midhat Paşa ve Yıldız**, s. 224.

Pehlivan Mustafa, Cezayirli Mustafa, Boyabatlı Hacı Mehmet, Mabeynci Fahri Bey, olay sırasında orada bulunan subaylardan Binbaşı Necib Bey, Namık Paşazade Binbaşı Ali Bey'i ölüm cezasına, olayla ilişkili gördüğü Seyyid Bey (V. Murad'ın İkinci Mabeyncisi) ile Miralay İzzet Bey'i onar yıla mahkûm etti. Midhat Paşa ile Abdülaziz'in damatları Mahmud Celâleddin ve Nuri Paşalar ise cinayeti hazırladıkları öne sürülerek ölüm cezasına çarptırıldılar³⁷³.

Mahkeme-i Temyiz Cinayet Dairesi (Yargıtay Ceza Dairesi) mahkemeden çıkan bu kararları ve itirazları bir kez daha değerlendirerek onayladı. Mahkeme kararları ve temyiz onayı, Adliye Nezareti'nin tezkiresiyle Meclis-i Vükela tarafından görüşülerek onaylandı. Sultan mahkeme kararları kesinleştikten sonra idam cezasına mahkûm olanların cezalarını ömür boyu hapse tahvil etti. 28 Temmuz 1881'de tüm mahkûmlar cezalarını çekmek üzere Taif'e yollanırken Sultan Abdülaziz'in hal fetvasını veren Hayrullah Efendi'nin de diğer mahkûmlara katılması sağlandı³⁷⁴.

Midhat, Mahmud ve Nuri Paşaların Taif'te sürgün bulundukları sürede haklarında firar edeceklerine dair jurnaller gelmeye devam etmiştir³⁷⁵. Bunlar arasında paşaların Fransa'nın Cidde konsolosluğu eli ile firar edecekleri ya da Sevakin adasına sığınacaklarına dair söylentiler bulunmaktadır. Bu minval üzere gelen haberler II. Abdülhamid'i çok rahatsız etmektedir. Mayıs 1884 yılına gelindiğinde ise paşaların vefat ettiği duyulur, haber ailelerine iletilir. Midhat Paşa'nın ölüm nedeni resmi kayıtlara şirpençe olarak geçmiştir. Kabacalı ve Karal, paşaların II. Abdülhamid'in emri ile boğularak öldürüldüklerini ifade eder³⁷⁶. Uzunçarşılı, Midhat Paşa'yı 2. bölük efradından Edirne'nin Bayezid mahallesinden Berber İsmail ve Mahmud Paşa'yı da yine 2. bölükten Karahisarlı Süleyman Çavuş ile 4. Bölükten Zileli Ali'nin boğduğunu ifade eder³⁷⁷. II. Abdülhamid'in böyle bir emri verdiğine dair elimize ulaşan herhangi kayıt olmadığını dile getiren Koloğlu, bir başka hususa dikkat

³⁷³ Kabacalı, *Türkiye'de*, s. 53.

³⁷⁴ Kabacalı, *Türkiye'de*, s. 53; İnal, *Son Sadrazamlar*, C. I, s. 388; Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Taif*, s. 10; Danışman, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 128. "Midhat Paşa hakkında verilen idam kararının ardından Avrupa basını Abdülhamid saltanatına en ağır saldırılarda bulundu. "Kaba bir komedi", "Bu mahkeme Batı'nın akli selimine hakarettir; keşke modern yargı yöntemlerini bırakıp eski, iple boğdurma yoluna başvursaydı", "Aziz'in intihar ettiğine şimdi daha çok inandık" türü eleştiriler yapan gazetelerin ülkeye sokulması yasaklandı." Koloğlu, *Abdülhamid Gerçeği*, ss. 277-278.

³⁷⁵ Konu Avrupa basınında da yer alır. 8 Ekim 1882'de Avrupa basını Kahire kaynağıyla, Midhat Paşa'nın Taiften kaçtığını yazar. Koloğlu, *Abdülhamid Gerçeği*, s. 277.

³⁷⁶ Kabacalı, *Türkiye'de*, s. 55; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 121.

³⁷⁷ "Paşalar 12 Receb 1301 ve 25 Nisan 1300 Çarşamba gecesi aynı saatte boğulmak suretiyle gözlerini hayata yummuşlardır. (7 Mayıs 1884 ile 8 Mayıs 1884 birbirine bağlayan gece yarısı)." Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Taif*, s. 58. Ali Haydar Midhat, babasının vefatı ile ilgili olarak "şurası muhakkaktır ki, Yıldızdaki keyfi muhakemenin ve Taif'deki facianın mes'uliyeti maneviyesini Fransa taşımaktadır." tespitinden bulunur. Ali Haydar Midhat, *Hatıralarım*, s. 79.

çekerek “muhafızlar, başlarından korkarak, böyle bir emri vaki ihdas etmeyi, kendi menfaat ve selâmetlerine muvafık görmeleri” ihtimali üzerinde de durulabileceğini dile getirmektedir³⁷⁸.

II. Abdülhamid iktidara geldiğinde devraldığı Tanzimat kadrolarını iki yıllık bir test etme ve öğrenme sürecinin sonunda tasfiye etmeye başlar. Esasında 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi sonunda imzalanan Berlin Anlaşması ile başlayan bu süreçte II. Abdülhamid iktidarının ilk yıllarında görev alan paşaların yahut sivil ve askeri memurların bir kısmını, geriye kalan sürede gösterdikleri performansları da göze alarak, kenara itmiştir. Cevdet Paşa ve Mahmud Nedim Paşa gibi muhafazakar Tanzimat paşaları ile süreci devam ettirirken fikren uyuşmadığı yada tehlikeli gördüğü bazı Tanzimat paşalarını da tasfiyeye tabi tutmuştur. Nitekim bu tasfiye süreci bilhassa 1875-1878 yılları arasında Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilmesi ile başlayan dönemde oynadıkları role göre değişmiştir. Bazı paşaların atıl görevlerle taşraya sürülmek suretiyle bir daha İstanbul’a gelememeleri sağlanırken, başta Midhat Paşa olmak üzere (bilhassa hal erkânı) bir kısmı ile ciddi bir hesaplaşmaya girilmiştir³⁷⁹. Koloğlu, II. Abdülhamid’in her fırsatta bu arınma ve tasfiye süreci savunduğunu ifade ederek Brunswick’e yazdırttığı kitapta yer alan “Eğer Osmanlı İmparatorluğu bir gelecek umuyorsa her şeyden önce Sultan, yönetici grubun diktatörlüğünü parçalamalıdır” ifadesinin bunun yansıması olduğunu dile getirir.³⁸⁰

Bu tasfiye süreci ile birlikte Meşrutiyetin en önemli destekçilerinden olan Yeni Osmanlıları da büyük ölçüde etkisiz hale getirirken aynı zamanda kendi bürokratik ekibini de kurmuştur. Ahmed Cevdet Paşa, Tunuslu Hayreddin Paşa, Mahmud Nedim Paşa, Uryanizade Ahmed Esad Efendi, Rauf Paşa, Safvet Paşa, Arifi Paşa, Küçük Said Paşa, Derviş Paşa, Nusret Paşa ve Yusuf Rıza Paşa bu dönemde II. Abdülhamid’in muteber gördüğü zevat arasında sayılabilir³⁸¹.

1878-1884 sürecinde Abdülhamid yönetiminin önceliklerinden biri de özellikle Berlin Anlaşması’ndan sonra ortaya çıkan milliyetçi fikirlerle beslenen ayrılıkçı eylemler, özerklik

³⁷⁸ Koloğlu, **Abdülhamid Gerçeği**, ss. 277-278.

³⁷⁹ Çetinsaya, **II. Abdülhamid’in İç Politikası**, ss. 369-370. Bu hususa dair bir örnek olarak Süleyman Hüsnü Paşa verilebilir. 93 Harbi sırasında müşir rütbesi ile Bosna Hersek Ordu Kumandanlığına tayin edilen Süleyman Paşa savaşta yaşanan hezimetin sorumluları arasında gösterilmekte idi. Nitekim savaş sonunda hükümet aleyhinde kışkırtıcı faaliyetlerde bulunma suçlamasıyla tutuklandı. İki gün İstanbul’da tutuklu kaldıktan sonra 28 gün tutuklu kalacağı Çanakkale’ye götürüldü. 16 Mart 1878’de Taşkışla’ya getirilen Süleyman Paşa Temmuz 1878’den Ocak 1879’a kadar süren beş buçuk aylık yargılamanın sonunda askerlikten tard edilerek ömür sürgün cezası ile Bağdat’a gönderildi. 7 Ağustos 1892’de elli dört yaşında burada vefat etti. Beydilli, **Süleyman Hüsnü Paşa**, ss. 89-92; Riedler, Süleyman Paşa’nın 1894’te vefat ettiğini yazar. Riedler, **Osmanlı İmparatorluğu’nda**, s. 151.

³⁸⁰ Koloğlu, **Abdülhamid Gerçeği**, ss. 338-339.

³⁸¹ Çetinsaya, **II. Abdülhamid’in İç Politikası**, s. 371.

talepleri ile vilayetlerde asayiş ve merkezi otoritenin tesisi konuları olmuştur. 93 Harbinin hemen öncesinde İşkodra, Yanya, Kosova ve Manastır vilayetlerinde yaşayan Arnavut ileri gelenleri Osmanlı Devleti'nin dağılması durumunda başka devletlerin esareti altına girme tedirginliği ile özerklik talebinde bulunmuşlardır. Ayastefanos Antlaşması bu korkularını daha da artırması üzerine 10 Haziran 1878 Prizren Kongresi toplanarak Prizren Birliği kurulmuştur³⁸². II. Abdülhamid Arnavutların özerklik talepleri karşısında Büyük Devletlerle pazarlıkların devam ettiği süreçte Prizren Birliğini desteklemiştir. Ancak özerklik taleplerine ne pahasına olursa olsun karşı koymuştur. Büyük devletlerle sorunu halleder halletmez ise siyasi ve silahlı direniş hareketlerini pasifize etmiştir. Özellikle Nisan 1881 sürecinde Prizren Birliğine ve Arnavut eşrafına karşı 'sopa' ve 'havuç' (sürgün ve taltif) siyasetlerini birlikte kullanmıştır³⁸³. Bu dönemde Arnavut coğrafyasında olaylara müdahil olan pek çok ayrılıkçı Arnavut, Anadolu'ya sürgün edilmiştir. Böylece Arnavut milliyetçiliği 1902 yılına kadar sürececek olan bir suskunluk dönemine girdi.

Sonuç olarak, Yıldız Mahkemesi ile II. Abdülhamid iç politikada tasfiye sürecini tamamlamıştır. 93 Harbi sonrasında ortaya çıkan ve rejimi tehlikeye sokan sorunlar halledilmiş, Arap ve Arnavut milliyetçiliği kıvılcımları bertaraf edilmiş, vilayetlerde asayiş sağlanarak devlet otoritesi tesis edilmiştir. Bundan sonraki süreci II. Abdülhamid'in yönetim esaslarını ve politikalarını oluşturduğu ve dahi tatbik ettiği "II. Abdülhamid'in gerçek saltanatının başladığı dönem" olarak tanımlayabiliriz³⁸⁴.

2.1.4. Mutlak İktidar Dönemi (1884-1908)

II. Abdülhamid tasfiye süreci tamamlandıktan sonra iç ve dış politikada belirlenmiş temel ilkeler uygulamaya başlamıştır. Çetinsaya, II. Abdülhamid'in iç politikada takip ettiği yönetim ilkeleri ve temel politikaları muhafazakârlık, mutlakıyet (Otokrasi), merkeziyetçilik, İttihad-ı İslâm³⁸⁵, reform ve statüko olarak başlıklandırır. Devletin toprak bütünlüğüne zarar

³⁸² Hamza Aktan, **Makedonya-Arnavutluk İlişkilerinde Arnavut Sorunu**, Logos Yay., Üsküp, Ağustos 2006, s. 64.

³⁸³ Çetinsaya, **II. Abdülhamid'in İç Politikası**, ss. 364-365.

³⁸⁴ Çetinsaya, **II. Abdülhamid'in İç Politikası**, ss. 372-373.

³⁸⁵ İttihad-ı İslâm politikası, 1875-1878 krizi/savaşı sonrasında imparatorlukta Müslim-gayrimüslim nüfus dengesinin değişmesi sonrası Tanzimat'tan itibaren takip edilen yaklaşımların (Osmanlıcılık) Hristiyan milliyetçiliğini önlemede bir faydasının olmadığına anlaşılmaya başlanması ile ortaya çıkan bir anlayıştır. Bu anlayış imparatorlukta Müslümanların öncelikli olduğu, farklı Müslüman unsurların ortak bir temelde birleştirilerek sosyo-ekonomik ve eğitim-kültür bakımından kalkındırılmaya çalışıldığı ve Hristiyan unsurlar karşısında her bakımdan üstün tutulduğu bir siyasettir. Çetinsaya, **II. Abdülhamid'in İç Politikası**, ss. 79-81. "II. Abdülhamid, İslâm Birliğini mümkün kılmaya matuf fikrî, mimarî, içtimai pek çok çaba gösterse de bu gayretlerinden net bir netice alması mümkün olmamıştır. Bu durumun temel sebebi ona destek veren yerli aydın kadrosunun oldukça yetersiz olmasıdır." Caner Arabacı, "II. Abdülhamid'e İslamcı Muhalefet", **Sultan II. Abdülhamid Dönemi**, İZÜ Yay., İstanbul, 2019, s. 220.

getirecek her şeye karşı durmak ve devletin bekası, kuvvet ve serveti ve halkın saadet, emniyet ve asayiş içinde yaşamalarını temin eylemek maksadına malik olarak belirlenen bu ilkeler Abdülhamid döneminin sonuna kadar tatbik edilmiştir.

II. Abdülhamid imparatorluğun kırılma noktasını bilmektedir. Bu münasebetle iç ve dış meseleleri gaileye dönüşmeden halledilmesi için çabalar. Elbette bu iç ve dış meselelerde hiç değişmeyen sabit bir politika izlendiği anlamına gelmez. Diğer taraftan II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin diğer Avrupa devletlerine kıyasla sahip olduğu eksiklerin giderilmesinin aynı zamanda imparatorluğun bekası için vazgeçilmez olduğunun farkındadır³⁸⁶. Bu sebeple II. Abdülhamid, seleflerinin başlatmış olduğu Batı Avrupa tarzında yenileşme faaliyetlerini kesintiye uğratmayarak, bunları daha da bir geliştirerek modern bir Osmanlı Devleti tesis etmeye gayret etmiştir. Bürokrasi başta olmak üzere askerî, iktisadî, eğitim, basın, iletişim ve ulaşım gibi birçok alanda ciddi başarılar elde etmiştir. Böylece II. Mahmut dönemi ile başlayan modern, merkezî bir devlet oluşturma gayretlerini, o günkü şartlarda önemli oranda gerçekleştirmiştir. Nitekim bu süreç, en nihayetinde kendi yönetimini devirecek olan modern fikir akımlarını benimsemiş, modern muhalif siyasî bir gençlik hareketinin de doğmasına neden olmuştur³⁸⁷.

II. Abdülhamid'in iç politikada benimsediği ilkelerden biri de muhafazakârlıktır. Dolayısıyla liberalizme (serbesti ve hürriyet) karşıdır³⁸⁸. Nitekim İngiliz parlamenter Bartlett ile yaptığı mülakatla “milletle niçin hürriyet vermiyorsunuz” sorusuna “hürriyet, keskin bir kılıçtır. Millet de cahildir. Kılıcı ele alırlarsa birbirlerini keserler.” demek suretiyle bu husustaki fikrini beyan etmiştir³⁸⁹. II. Abdülhamid iki kelimedenden çok rahatsız olmuş, duymak dahi istememiştir. Bunlar “hürriyet ve hal” kelimeleridir. Bilhassa amcasının başına gelenler, hürriyet lakırtısını dile getirenlerin eseri olması onu bu konu da daha temkinli olmaya zorlamıştır.³⁹⁰

II. Abdülhamid hürriyet ve serbestîye karşı olduğu gibi aynı zamanda meşrutî yönetim (anayasal ve parlamenter) biçimine de karşıdır. Ona göre imparatorluğun bekası ve

³⁸⁶ Çetinsaya, **II. Abdülhamid'in İç Politikası**, s. 382.

³⁸⁷ Alkan, **Abdülhamid ve Jön**, s. 126. “Mülkiye, maarif ve sanayi sahalarında temel kalkınma hamlelerine hız verildi. Mektep-i Mülkiye, Mektep-i Hukuk, Maliye, Baytar okullarının açılması, Darülfünun (Üniversite) ıslahı, demiryollarının inşası, fabrikaların kurulması, mülkiye ve adliye teşkilatının yeni esaslara bağlanması” yapılan çalışmalardan bazılarıdır. Kocabaş, **Sultan II. Abdülhamid**, ss. 286-287. II. Abdülhamid devri, Tanzimat devrinde alınan kararların ve yapılan kanunların uygulandığı devirdir. Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ötüken Yay., İstanbul, 1980, s. 263. “Ordunun ıslahı için ise Batıya öğrenciler gönderilmiş, memlekete askerî heyetler getirtilmiştir.” Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 567.

³⁸⁸ Gökhan Çetinsaya, “Abdülhamid Rejiminin Kilit Taşı: Merkeziyetçilik”, **Sultan II. Abdülhamid Dönemi**, İZÜ Yay., İstanbul, 2019, s. 16.

³⁸⁹ İnal, **Son Sadrazamlar**, C. II, s. 678; Çetinsaya, **II. Abdülhamid'in İç Politikası**, s. 375.

³⁹⁰ Kocabaş, **Sultan II. Abdülhamid**, ss. 141-145; Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, s. 158.

meselelerinin çözümü ancak otokrasi (mutlak monarşi) ile çözüme kavuşturulabilir³⁹¹. II. Abdülhamid meşrutiyetin farklı milletlerden teşekkül eden imparatorluklar için uygulanabilir bir rejim olmadığı kanaatindedir. Dahası böyle bir yönetimi, devletin bekası içinde oldukça tehlikeli olarak değerlendirir³⁹².

Merkeziyetçilik, II. Abdülhamid'in Devlet-i Aliye için vazgeçilmez olduğuna inandığı ve iktidarında mutlak surette tatbik ettiği bir diğer anlayıştır. Dolayısıyla her türlü adem-i merkeziyet (yerinden yönetim), otonomi (özerklik), tevsi-i mezuniyet (yetki genişliği) gibi anlayışları tehlikeli bulmuştur³⁹³. Bilindiği gibi gerileme döneminden itibaren Osmanlı Devleti'nin iç meselesi olan bazı sorunlar zaman zaman uluslararası boyut kazanmış ve bu durum sorunların çözümünü zorlaştırdığı gibi Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmasına olanak sağlamıştır. İşte II. Abdülhamid iktidarının katı bir merkeziyetçiliği benimsemesinin en temel saiklerinden biri budur³⁹⁴. Nitekim bu merkeziyetçilik hem merkezî idarede hem de vilayet idaresinde çok belirgindir. Merkezi idare açısından bakıldığında tüm güç sarayda toplanmıştır. Öyle ki, bu dönemdeki bütün politikaları fikir aşamasından uygulama aşamasına kadar en ince ayrıntısıyla bizzat kendisi belirlemiş ve kontrol etmiştir. Mutlak otorite kendisi olduğu için iç ve dış politika haricinde, askeri ve sivil bütün kurumlar, makamlar ve terfiler de zaman içinde doğrudan Yıldız'ın kontrolüne geçmiştir³⁹⁵.

Bu süreçte Yıldız sarayında oluşturulan danışmanlar ve bu danışmalara bağlı komisyonlar adeta bir hükümet gibi hareket etmiştir. "Avrupalılar, yerli Hıristiyanlar, 'süper alafranga' kalem efendileri ve en muhafazakâr tarikat şeyhleri" gibi farklı kesimlerden insanların katıldığı bu komisyonlar Bab-ı Ali'ye sunulacak her türlü teklifin ilk olarak değerlendirildiği yerdir. Buradan alınan raporlar danışmanlarca değerlendirildikten sonra son karar padişah tarafından verilmektedir. Diğer taraftan bürokratik hiyerarşinin tüm kuralları görmezden gelinerek taşradaki idareciler sıkı denetim altında tutulmuştur. Dahası İstanbul ile vilayetler arasında işlemesi gereken "Vali-Dâhiliye Nâzırı-Sadrazam-Sultan" iletişim kanalına

³⁹¹ Çetinsaya, **II. Abdülhamid'in İç Politikası**, s. 375.

³⁹² Asım Us, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1964, s. 194.

³⁹³ Çetinsaya, **Abdülhamid Rejiminin**, s. 18. Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, ss. 202-203.

³⁹⁴ "Dış güçlerin müdahalesini gerektirecek her konuyu erkenden haber alması gerektiğini düşünen padişah, Dâhiliye Nezaretini aradan çıkaracak şekilde valilerle doğrudan iletişim kanalları kurdu. Padişahın Mâbeyn sekreteryası adeta paralel bir Dahiliye Nezareti gibi iş görmeye başladı." Kırmızı, **Abdülhamid**, s. 223.

³⁹⁵ Çetinsaya, **Abdülhamid Rejiminin**, s. 18; Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, ss. 171-172. "Sultan, Bâbîâli'nin yetkisinde olan büyük, küçük bütün memur tayinlerine bile karışıyordu. Özellikle, nâzır, komutan, vali, elçi v.s, gibi yüksek memurların sicil ve ahvalini çok yakından takip ediyor, onlar hakkında her şeyi biliyordu. Sultan bunlardan birini reddederse, Bâbîâli onu tayin edemezdi. Bunların dışında, " II. Abdülhamid'in müdahale etmediği bir sınıf memuriyet vardır ki o da hâkimler idi. Bu tayinleri arz olunduklar veçhile aynen bilâtereddüd (tereddütsüzce) tasdik ederdi." Kocabaş, **Sultan II. Abdülhamid**, s. 111.

alternatif olarak doğrudan vilayet ile saray arasında bir iletişim kanalı oluşturulmuştur³⁹⁶. Sultan zaman zaman sadrazamların Bab-ı Ali'nin eski gücünün geri iadesi edilmesi konusunda beklentilerini ise “diktatörlük” olarak tanımlamıştır³⁹⁷.

Devrin Mâbeyn kâtiplerinden olan İsmail Müştak Bey, hatıratında II. Abdülhamid'in merkeziyetçi politikasını ve Yıldız sarayında kurulan komisyonları şöyle değerlendirir. “Abdülhamid'in koskocaman bir imparatorluğu nasıl olup ta sıkı bir daire-i merkeziyet içine almağa muvaffak olabildiğini, Arnavutluk dağlarından Erzurum hududuna, Karadeniz sahilinden Arabistan çöllerine kadar bütün bu sahai fasihai memaliki şamil ve müstakil bir nazarla nasıl ihata edebildiğini anlayamayanlar, kuvayı hükümetin Yıldızda mütemerkiz, enzar ve amalin oraya müteveccih olmasındaki hikmeti araştıranlar Yıldızın ruzei mesaisini bilmeli, bir karıncalığa benziyen kurbü saltanatta baş döndürücü bir hummayı faaliyetle işleyen makineyi, bütün umuru devletin buğday taneleri gibi, muti ve mütevekkil, bu makinaya düştüklerini görmelidir³⁹⁸.”

II. Abdülhamid iktidarının ilk yıllarında beraber çalıştığı Tanzimat ricalinin vefat etmesi ile 1890'lı yıllardan itibaren daha farklı bir askerî ve sivil bürokrasi ile çalışmaya başlar³⁹⁹. Devlet idaresinde otoriteyi tam anlamıyla tesis etmek için, imparatorluğun üç önemli topluluğu olan sivil bürokrasi, ordu ve ulemanın denetim altında tutulması gerektiğinin farkında olan II. Abdülhamid bu maksada mahsus olmak üzere çalışmalar yapar. Onun saltanatında sivil bürokrasi inanılmaz bir gelişme yaşar. 1900'lü yılların başına gelindiğinde devlet kapısında istihdam edilen memur sayısının yüz bin civarında olduğu söylenir. Katı bir hiyerarşi ve hatırı sayılır maaş farklarına rağmen gelişmiş bir bürokratik ağ kurulur⁴⁰⁰.

³⁹⁶ Çetinsaya, **Abdülhamid Rejiminin**, s. 21.

³⁹⁷ Mamut Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, C. III, Dergâh Yay., İstanbul, 1982, ss. 1494-1495.

³⁹⁸ İsmail Müştak Mayakon, **Yıldızda Neler Gördüm?**, Sertel Matbaası, İstanbul, 1940, s. 142. Yıldız'da görev yapan Mâbeyn katipleri Mülkiye'nin en parlak mezunları arasından seçilir. Mezun olur olmaz işe alınırlar. Onlara iyi davranılır, dolgun bir maaş verilir ve ihsanlarda bulunulur. Böylece Sultan Abdülhamid elinin altında en çok aradığı iki vusfa, yetkinlik ve kendi şahsına bağılılığa sahip bir idareciler topluluğu bulundurur. Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, s. 172. Kuruluşundan Sultan V. Murad'ın iktidarının sonuna kadar üç ile altı arasında değişen katip sayısı, II. Abdülhamid devrinin başından itibaren gözle görülür bir şekilde artarak 1896'da yirmi sekize yükseldi. Bu gelişme ve sayısal artış iş hacmindeki büyüme ile yakından ilgiliydi. Padişah, hükümeti devreden çıkarıp Babialî'de yapılması gereken işleri saraya aktarınca mabeyindeki işler çoğalırdı ve iş yoğunluğunun üstesinden gelebilmek için mabeyin personeli arttırılırdı. II. Meşrutiyet döneminde saray olağan çizgisine çekilince kitabetin mevcudu da beşe indirildi.” Ali Akyıldız, “Mabeyn-i Hümayun”, **DİA**, C. XXVII, 2003, s. 285.

³⁹⁹ II. Meşrutiyet döneminde de kariyerleri devam edecek olan Mahmud Şevket, İbrahim Hakkı, Hüseyin Hilmi Paşalar gibi. Çetinsaya, **II. Abdülhamid'in İç Politikası**, s. 388.

⁴⁰⁰ Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, s. 176.

Sultan, tasfiye süreci ile birlikte darbeci subayları ordudan uzaklaştırdıktan sonra subayların terfi ve tayinlerini çok yakından bizzat takip eder. Ordunun ruhuna aykırı bir şekilde hareket eden subayları birbirlerini ihbara teşvik eder. Payitahta yakın subayların lehine yapılan iltimaslar görmezden gelinir. Bu durum bir kısım subayı saraya yaklaştıırken bir kısmını da saraydan uzaklaştırır. 1880’li yılların başından itibaren tamamen kontrol altına alınan ordunun iç ve dış tehditlere karşı güçlü bir yapıya sahip olması için ciddi önlemler alınır.

II. Abdülhamid 1875-1878 sürecinde edindiği tecrübeye binaen ulemanın siyasete müdahil olma gücüne sahip olduğunun farkındadır. Bu sebeple onlara hem ihtiyatlı yaklaşmak hem de onları yakından denetlemek gerektiği kanaatindedir⁴⁰¹. II. Abdülhamid dönemi, Şeyhülislamlarından Hâlidefendizâde Cemâleddin Efendi’nin damadı Cemil Topuzlu (1866-1958) hatıralarında kayınpederinin meşihat makamında bulunduğu dönemi şöyle anlatır. “Bu padişah gayet vehimliydı. Daimî korkusu hal’edilmek idi. Sultan Murad’ın, hastalığından ötürü bir fetva ile tahttan indirildiğini hiç unutmazdı. Bu yüzden Şeyhülislâm olanlardan hem çekinir, hem de onları, tazyik eder ve tarassut altında bulundururdu. Nitekim 18 yıl “Makam-ı İftâ” da bulunan kayınpederim Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi de hiç rahat yüzü görmeden yaşamıştır. Efendi’nin daimî endişesini sürülmek teşkil etmiştir. Onun on sekiz yıllık “Makam-ı İftâ” yı işgal zamanı da âdeta bir mahpus hayatı şeklinde geçmiştir. Çünkü irade-i seniyesiz Süleymaniye’deki eski Şeyhülislâm Kapısından sokağa çıkamazdı. Yalnız haftada bir kere, cuma günleri selâmlık resminde bulunmak üzere araba ile Yıldız’daki camiye kadar giderdi. Açıkçası “tahte’l hıfz” (mahfuz) götürülürdü. Padişah, çok itimat ettiği Çerkeş Mehmet Ağa’yı arabacı tâyin etmişti. Mehmet Ağa’nın yanında bir Arnavut silâhşor bulunurdu. Arabayı da ayrıca iki atlı silâhşor takip ederdi. Araba daima aynı yoldan giderdi ve hiç bir yerde de durak yapamazdı. Cemaleddin Efendi, veliahta ve diğer şehzadelere rastladığı takdirde, hemen araba perdelerini indirmeğe ve hanedan mensuplarından tek kimseyi selâmlamamağa mecburdu!”⁴⁰²

Buraya kadar izah etmeye çalıştığımız II. Abdülhamid’in mutlak iktidarına yönelik ilk muhalif seslerin 1880’lerin sonunda duyulmaya başlandığı görülür. Özellikle 1890’ların

⁴⁰¹ Georjeon, **Sultan Abdülhamid**, s. 176.

⁴⁰² Cemil Topuzlu, **İstibdat Meşrutiyet Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım**, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yay., İstanbul, 1982, s. 41. “Sultan Abdülaziz ile Sultan Murad’ın meşihat makamınca hazırlanan fetvalarla tahttan indirilmeleri, Abdülhamid’i bu makama çok güvenebileceği bir kimseyi getirmeye sevk ettiğinden Cemâleddin Efendi yerleşmiş ilmiye geleneğine aykırı olarak mektupçuluktan şeyhülislâmlığa yükseltilmişti. II. Abdülhamid’in karakterini, hassasiyetini, meziyet ve zaaflarını çok iyi bilen Cemâleddin Efendi, son derece dikkatli davranarak onun saltanatının sonlarına kadar on yedi yıl altı ay gibi uzun bir süre bu mevkide kalabildi. Zaman zaman hakkında hükümdarı kuşkulandıracak jurnaller verildiyse de bunlar pek ciddiye alınmadı.” Mehmet İpşirli, “Cemâleddin Efendi”, **DİA**, C. VII, 1993, s. 309.

başında patlak veren Ermeni olaylarında yaşanan zaafiyetin hızlandırıp güçlendirdiği bu muhalefet hareketi, zamanla sivil ve askeri okullardaki öğrencilerden, gazeteci ve aydınlara, askeri ve sivil bürokrasi mensuplarından, bazı tarikat şeyhleri ve ulemaya kadar uzanan geniş bir halk kesiminden oluşur. Esasında Ermeni hadiseleri ve rejime yönelik siyasi muhalefet eşzamanlı olarak ortaya çıkar ve birbirini güçlendirir. Elbette bu iki hadisenin ivmesi, zaten doğal mecrasında giderek belirginleşen Abdülhamid iktidarının daha da güçlenerek otoriterleşmesine neden olur.

Bu noktada cevaplanması gereken zor soru “muhalefet mi otoriterleşmeyi getirdi, otoriterleşme mi muhalefeti” sorusudur⁴⁰³. Alkan’a göre her hâlükârda örgütlenme temayüllü içinde olan ve hatta örgütlenmeye başlamış olan muhalefet Ermeni hadiseleri sonrası canlanarak güçlenmiş ve eyleme geçmiştir⁴⁰⁴.

2.1.4.1. Jön Türklerden İttihat ve Terakki’ye Sürgün

Jön Türklük, II. Abdülhamid muhalifliğinin beslemesi neticesinde İstanbul’da yüksek mektep talebeleri ile bürokratlar arasında doğmuş, zamanla bunların bir kısmının yurt dışına kaçması ile Cenevre, Paris ve Mısır gibi yerlerde teşkilatlanarak basın yayın aracılığı ile faaliyette bulunan bir harekettir⁴⁰⁵. Bu hareket ilk olarak Mayıs 1889’da Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye talebesi olan Ohrili Dr. İbrahim Temo, Arapkirli Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İshak Sükûti, Kafkasyalı Mehmed Reşid, ve Bakülü Hüseyinzade Ali Beyler tarafından İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti adıyla teşkil edilmiştir⁴⁰⁶. Masonik bir örgüt olan Carbonari modeli esas alınarak teşkilatlanan cemiyetin ilk toplantısında tıbbiyeden Trabzonlu Abdülkerim

⁴⁰³ Çetinsaya, **II. Abdülhamid’in İç Politikası**, s. 388.

⁴⁰⁴ Alkan, **Abdülhamid ve Jön**, s. 134. Bu hususa dair dönemin tanıklarından Kazım Karabekir şunları söyler. “Medeni dünyanın her sahada terakki ederek hürriyet ve refaha doğru gittiğini gören ve anlayan milletseverler çoğaldıkça. II. Abdülhamid mensuplarının keyfi ve cahilane idaresiyle bitkin bir hale gelen halkımızın benliğini kaybederek müstemleke halkı olmaya sürüklendiklerini ve ordumuzun da âciz ellerde ve alaylı zabitler idaresinde günden güne zayıfladığını gören gençler; meşruti idareyi kurmayı ve onun koruyucusu olmayı hedef tutan “İttihad-ı Osmanî” namındaki cemiyeti teşkil etmişlerdi (1889). Sonraları İttihat ve Terakki namını alan bu teşekkül milleti hayli irşad etmesine ve büyük ümitler vermesine rağmen emeline muvaffak olamadı. II. Abdülhamid bunun teşkilatını haber aldı ve zulüm ve şenaati altında onu ezdi. Fakat milletin hürriyet ve adalet aşkı sönmedi. Bilakis sarayın baskısı arttıkça bu asil ruh da genişledi ve kuvvetlendi.” Kazım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1909)**, (Yay. Haz. Faruk Özerengin), Emre Yay., İstanbul, 2000, s. 28-29.

⁴⁰⁵ İsmail Küçükılınç, **Jön Türklük ve Kemalizm Kısacasında İttihadçılık**, Historia Yay., İstanbul, 2018, s. 19; Riedler, **Osmanlı İmparatorluğu’nda**, s. 149.

⁴⁰⁶ Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve İttihat Terakki**, Tan Matbaası, İstanbul, 1948, s. 61; Akşin, **Jön Türkler**, s. 22. Ernest Edmondson Ramsaur, **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, (Çev. Nuran Ülken), Sander Yay., İstanbul, 1972, s. 31; Galip Vardar, **İttihat ve Terakki İçinde Dönemler**, (Yazan: Samih Nafiz Tansu), İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1960, s. 27; Yuriy Aşatoviç Petrosyan, **Sovyet Gözüyle Jöntürkler**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 175. Kuran bir diğer eserinde cemiyetin kuruluş tarihi olarak 1892’yi ifade eder. Kuran, **Jön Türkler**, s. 30; **İbrahim Temo’nun İttihat ve Terakki Anıları**, (Yay. Haz. Bülent Demirbaş), Arba Yay., İstanbul, 1987, s. 14-15; Yusuf Ziya İnan, **Jön Türklerden İttihat ve Terakki Cemiyetine**, Bayramşık Yayınevi, İstanbul, 1978, s. 115; Kuran, **Millî Mücadele**, s. 155; İlay İleri, “Batı Gözüyle Meşrutiyet Kutlamaları ve Genel Af”, **OTAM**, C. XVII, S. 17, Ankara, Mayıs 2005, ss. 2-3.

Sebati, Üsküdarlı Şerafettin Mağmumî ve Asitaneli Asaf Derviş efendilerle Bosnalı Ali Rüştü Beyler cemiyete dahil olmuşlardır. Cemiyete hariçten iltihaklar devam etmiştir. Übeydullah Efendi, *Saadet* gazetesi başyazarı Ali Şefik Bey, Necip Dırağa, posta memuru Talât, Giridli Muharrem, Kosovalı İbrahim gibi sair zevat bunlardandır⁴⁰⁷.

Tıbbiyede İbrahim Temo, İshak Sükuti, Asaf Derviş, Cevdet, Nâzım, İbrahim Naci gibi sair zevatın çalışmaları ile yayılmaya devam eden cemiyet Mülkiye’de Ali Münif ve Beyrut’lu Emin Arslan Bey Harbiye’de ise Şeyh Zafir’in yeğeni zâdeğândan Hamit Bey vasıtası ile yayılma olanağı bulur⁴⁰⁸. II. Abdülhamid’in en büyük ıslahat sahalarından biri olan modern okullar devrin siyasi atmosferinin de etkisiyle kendi idaresine muhalif akımların arka bahçesi haline gelir⁴⁰⁹. Bu durum muhalif cemiyet teşkili yönündeki gayretleri artırır. Nitekim Kenan Tahir ve Abdülhalim Memduh Bey’in gayretleri ile böyle bir faaliyetin içine girmeye çalışan Ali Kemal Bey ve arkadaşları yakalanarak tevkif edilirler⁴¹⁰. Birkaç ay Zaptiye Nezareti binasında ve Hapishane-i Umûmî’de mevkuf kaldıktan sonra Fahri Bey ile birlikte "Vilayet maiyetine memur" namı ile ve bin kuruş maaşla Halep’e nefy olunur (1889)⁴¹¹. Aynı mahkeme neticesinde Abdülhalim Memduh Bey ise Konya’ya nefy edilir⁴¹².

Esasında Sultan, Tıbbiye’deki gizli bir örgütün varlığından, bu olaydan iki üç yıl sonra, aşağı yukarı 1892’de haberdar olabilmıştır. Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye’ye mensup üç talebenin Sultan’a yazdığı rapor sonrası olayın açığa çıkarılması için tahkikat başlatılır. İlk olarak okul komutanı Ali Saip Paşa görevinden alınır. Harb okulu komutanı Zeki Paşa’ya da herhangi bir komployu önlemesi talimatı verilir. Tahkikat neticesinde talebelerden başka, Abdullah Cevdet, Mehmet Reşit, Şerafettin Mağmumî tutuklanır. *Saadet* gazetesinin redaktörü, gazeteci Ali Şerif de tevkif edilenler arasında yer alır. Tevkif edildikten birkaç ay sonra mezkûr şahıslar “affı şahaneyle” serbest bırakılırlar⁴¹³.

Cemiyet, 1894 yılına kadar olan dönemde Abdülhamid yönetiminin baskısı ve bir takım tutuklamalara rağmen hızlı örgütlenme sürecini sürdürür. Cemiyet üyelerinden Ahmet Verdani, Doktor Nazım ve Ali Zühdi Bey artan baskılar sonrasında Avrupa’ya kaçar. Cemiyet namına Doktor Nazım Bey bir süredir Paris’te bulunan Ahmet Rıza Bey ile temasa geçerek

⁴⁰⁷ Kuran, *Millî Mücadele*, s. 155; İnan, *Jön Türklerden*, s. 117; Ramsaur, *Jön Türkler*, s. 31.

⁴⁰⁸ Ali Münif Bey’in *Hatıraları*, (Yay. Haz. Taha Toros), İsis Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 20.

⁴⁰⁹ Kırmızı, *Abdülhamid*, s. 47.

⁴¹⁰ Ali Kemal, *Ömrüm*, s. 117.

⁴¹¹ Abdülhalim Memduh, Mektebi Mülkiye son sınıf talebesi Midilli’li Hüsamüddin, *Düyun-ı Umumiye Ketebesinden şair Kastamonu’lu Fahri, Uşşakizade Süleyman ve İzmir’li Tahir Kenan Beyler de Ali Kemal Bey ile birlikte tevkif edilir* (1888). İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, C. II, ss. 844-845.

⁴¹² İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, C. II, s. 932.

⁴¹³ Petrosyan, *Sovyet*, s. 178; Cevri (Mehmet Reşit Şahingiray), *İnkılâb Niçin ve Nasıl Oldu*, Matbaa-i İctihâd, Mısır, 1909, ss. 29-30; Ramsaur, *Jön Türkler*, s. 35.

onu cemiyete dahil eder. Cemiyetin “efkar-ı mukaddesatı”nı takdir ettiğini ifade eden Ahmet Rıza Bey’in teklifi ile cemiyetin unvanı Osmanlı İttihâd ve Terakki Cemiyeti olarak değiştirilir. Ahmet Rıza Bey’in bir süredir yayın hayatını devam ettirdiği *Meşveret* gazetesi de cemiyetin resmi yayın organı olur⁴¹⁴.

Bu arada cemiyet mensubu bir grup yüksek mektep talebesi cemiyet nizamnamesini hazırlamak üzere harekete geçerler. Mithat Şükrü Bey’in önerisi ile başlanan çalışma Leskovikli Mehmet Rauf ve Ali Münif Beyler tarafından tamamlanır. Nizamname ile ilgili olarak gerek yurt dışında gerekse yurt içinde bulunan cemiyet mensupları ile fikir alışverişinde bulunulur. Hazırlanan nizamnamenin Paris veya Mısır’a gönderilip çoğaltılmasına karar verilir⁴¹⁵. Cemiyetin bu denli faaliyetler içinde bulunması hükümet nezdinde telaşa neden olur. Bunun üzerine yüksek mekteplerde cemiyet mensubu olduğu düşünülen öğrencilere yönelik bir çalışma gerçekleştirilir⁴¹⁶. Hükümetin hazırladığı 18 Aralık 1895 tarihli raporda cemiyetin en çok yayılma olanağı bulunduğu yüksek mekteplerle ilgili şu tespitlere yer verilir. “Şurası dahi arz olunur ki mekâtib-i âliyenin teşkili ahlâk ve efkâr-ı marziye ve siyret-i hasene eshabından hidemat-ı muhtelif-i devlete terbiyeli adam yetiştirmek maksad-ı hayırmersadına mübteni bulunduğu halde mevkufinden yüzbaşı ve eczacı ile beraber on bir kişinin Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne-ye mensub bulunması ve Mekteb-i Mülkiye taht-ı himaye-i feyzvâye-i cenâb ı mülûkânede iken anın şakirdanından da böyle fıkri faside iştirak edenler olması gerek bu iki mektebin ve gerek Mekteb-i Hukukun zabıta-i dâhiliyelerince adem-i dikkati ihsas ettirmiş olduğundan badezîn bilcümle mekâtib hey’et-i muallimin ve talebesini ve dahiliye zabitanı beyninde tederrüs-ü mefaside meydan bırakmayacak muamelât ve tedabir-i ihtiyatkârânenin tamamen ve kaviyen ittihazı maddesinin dahi mekâtib-i askeriye ve maarif nezaretlerine suret-i mahsusa da tebliğ ve tavsiyesi ilâve-i müzâkerât olunduğu muhat-ı ilm-ü âli buyuruldukda...”⁴¹⁷ Özetle raporda Devlet-i Aliye’ye

⁴¹⁴ Ramsaur, *Jön Türkler*, s. 30; Sönmez, *Ahmet Rıza*, s. 73; Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt*, ss. 179-180.

⁴¹⁵ *Ali Münif Bey*, s. 22; Leskovikli Mehmed Rauf, *İttihâd ve Terakkî Ne İdi?*, Ahmed Sâki Bey Matb., Dersaadet, 1327, s. 25.

⁴¹⁶ “Mekteb-i Harbiye’de, Cemiyetin faaliyetleri çerçevesinde bazı huzursuzlukların başladığı gözlemlendi. Mayıs ayında, bir sene evvel Harbiye’den mezun olan bir Cemiyet mensubu Atina’ya firar etmişti ve bu da yönetimi bir hayli telâşlandırmıştı. Bir arama sırasında, okul kütüphanesinde Sultan Murad’ın resmi bulundu. Yönetimin artan baskısı ve cemiyetin faaliyetlerini yoğunlaştırması sonucunda Harbiye’de Cemiyet mensubu olmalarından şüphe edilenlerin tutuklanmasına başlandı. Bu soruşturma doksan bir öğrencinin Zaptiye Nezaretine sevkî ile sonuçlandı. Bu sırada, Mülkiye’de de çeşitli öğrenciler üzerinde muzır hicviyeler bulundu. Burada yapılan tahkikatta, Cemiyetin bu okulda da yayıldığı ortaya çıktı...” Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt*, ss. 181-182.

⁴¹⁷ Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt*, ss. 401-402; Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Doğan Kitap Yay., İstanbul, 2014, ss. 124-125. Ahmet İhsan Bey hatıralarında raporda geçen bilgileri teyit eden şu ifadelerle yer verir. “Açılmaya çok elverişli olan beyinlerimizi aydınlatan birçok hocamız vardı. Merhum Murad Bey genel tarih dersinde çok büyük ibret levhaları verir ve bizi dünya devrimlerinin büyüklüğüne alıştırırdı. Bu aydın öğretmenin anlattıklarında, o zamana kadar gittiğim

sadık, sağlam karakterli ve ahlaklı insan yetiştirmesi beklenen mekteplerin vahim bir durumda olduğu dile getirilerek bu üzücü duruma son vermek için talebe ve hocalar üzerindeki denetimlerin artırılması gerektiği ifade edilir.

Öte yandan önce 1894 yılında Sason ayaklanması ardından, 1895 yılı Eylül sonundan Aralık başına kadar Anadolu sathında yirminin üzerinde Ermeni ayaklanması olur. Bu olaylar sadece ülkenin değil tüm dünyanın gözlerinin Dersaâdet'e çevrilmesine neden olur⁴¹⁸. Dersaâdet'te Ermeni nümayişleri düzenlenirken (30 Eylül 1895) cemiyette bu durumu fırsata çevirmek maksadı ile başta Yıldız civarı olmak üzere şehrin çeşitli yerlerine beyanname ve risaleler yapıştırır⁴¹⁹. Aynı yılın Kasım ayında cemiyet, çok sıkı güvenlik tedbirlerine rağmen amaçlarını ve cemiyetin üyelerinin hangi toplum tabakalarından oluştuğunu bildiren ikinci bir beyannameyi çeşitli yerlere ve özellikle camilere dağıtmaya muvaffak olur⁴²⁰.

Ancak bu çabalar ile cemiyetin özellikle beklediği “hayırlı” yabancı müdahalesini gerçekleştirmez dolayısıyla da darbe zemini tam olarak oluşmaz. Hükümet olaylarla ilgili derin ve geniş çaplı tahkikat başlatır. Soruşturmalar sonunda otuz dört cemiyet üyesi tutuklanır. Tevkif edilenlerin sorgusu ve muhbirlerin yardımı ile başta kuruculardan Doktor Abdullah Cevdet Bey ile beyannamelerin hazırlanmasında önemli rol oynayan Eczacı Mülâzımı Mustafa Efendi olmak üzere merkezin hemen bütün önemli üyeleri sürgüne

okullarda ya da evlerimizde dinlemeye alıştığımız boş inanışlardan, çorak geleneklerden iz bulunmazdı. Murad Bey, Mülkiye Mektebinden yetişecek efendileri, Türkiye’de uyanmasını dilediği yenilik ve uygarlık sevgisiyle doldurmak isterdi.” Ahmet İhsan Tokgöz, **Matbuat Hatıralarım**, İletişim Yay., İstanbul, 1993, s. 30-31. Petrosyan ise yurtdışında muhalifler tarafından neşredilmiş ve yabancı posta servisleri aracılığı ile temin edilen kitap, dergi ve gazetelerin talebeler arasında oldukça muteber olduğunu ifade eder. Petrosyan, **Sovyet**, s. 178. Ayrıca Cevri, Cemiyetin dört yıl içinde harıçteki azası ile dokuz yüz civarında mevcuda ulaştığını ifade eder. Cevri, **İnkılâb**, s. 25-27.

⁴¹⁸ Kırmızı, **Abdülhamid**, s. 9. “Esasında her şey O yaz İngiltere’nin Van konsolosunun, Ermenilerin bulundukları bölgeleri gezmesi ile başladı. Ardından Ermeniler tarafından Bitlis’in Sasun kasabası merkez olmak üzere, kanlı bir isyan başlatıldı. İsyan, yine kanlı bir biçimde bastırıldı. İngiltere şiddetli bazı girişimlere hazırlandı. Rusya, Almanya, Fransa, işi yokuşa sürdülerse de, yine de İngiltere, Rusya ve Fransa ile bir ıslahat programı sundu. Vali atamalarında büyükelçilerin görüşlerinin alınması, nahiye müdürlerinin seçimle gelmesi, Hristiyanların jandarma ve memur olabilmeleri gibi şeyler isteniyordu. Abdülhamit buna yanaşmayınca Ermeniler toplanıp Babîali üzerine yürüyüşe geçtiler (30 Eylül 1895). Padişah, buna engel olmak için asker göndermediyse de, Müslüman halk, Ermenilerin karşısına çıktı. 3 gün süreyle kanlı çatışmalar oldu. Büyük Devletlerin tepkisi üzerine, Abdülhamid, geniş kapsamlı bir ıslahat programını ilân etmek zorunda kaldı (8.11.1895). Ama gerçekte bu program tam olarak uygulanmadı. Zaten program tam olarak uygulansaydı da, önce özerklik, ondan sonra bağımsızlık peşinde olan Ermenilerin bununla tatmin olmayacaklarını herkes biliyordu. Ermeni eylemleri 1915’e değin sürüp gitmiştir.” Akşin, **Jön Türkler**, s. 25.

⁴¹⁹ Esas itibarı ile beyannamenin maksadı “bir taraftan Avrupa’nın nazar-ı dikkatini celp etmek bir taraftan da halkı hükümet-i müstebidenin cinayetlerinden haberdar etmek üzere ittihaz ” olarak açıklanır. Cevri, **İnkılâb**, s. 31.

⁴²⁰ Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt**, s. 184. Paris’te basıldığı tahmin edilen bir risale, Fransız İhtilâli’nin parolalarından biri olan “Vatan Tehlikede” başlığını taşıyordu. Risalede, “Meclis-i Mebusan’ın açılması, matbuatın özgür bırakılması, İngiltere’nin dostluğunun temin edilmesi, padişahın israfının engellenmesi, saray çalışanları içinde tensikata gidilerek tasarruf yapılmasını isteniyordu. Risalede savunulan bir başka görüş de, Doğu illerinde yapılacak bir ıslahat ile Ermenilerin isyan çıkarmalarının engellenebileceğiydi.” Serkan Yazıcı, **Osmanlı’da**, s. 83.

gönderilirler. Abdullah Cevdet Bey Trablusgarp'a, Süleyman Bey Şam'a, ve İbrahim Nazmi Bey de Manastır'a nefy olunurlar. Daha sonra cemiyetin Mısır şubesinden sorumlu olacak olan İsmail İbrahim Bey de sürgüne gönderilenler arasında yer alır. Aynı yıl ikinci beyanname eyleminde rolü olan ve Kadir gecesi Ayasofya Camii'nde evrakı muzırza tevzii suçuyla tevkif edilen Tıbbiyelilerden Gedikpaşalı Rifat ve Beylerbeyli Saffet de Ergani menfasına sürgün edilir⁴²¹.

Cemiyete yönelik soruşturma devam ederken hakkında tutuklama kararı bulunan İbrahim Temo Romanya'ya firar eder⁴²². Evrakı muzırza meselesinden mevkuf bulunan Vefalı Arif (Keçi Arif) ile Rauf Ahmed Beyler'in hapisshaneden kaçmaları ve Avrupa'ya gitmeleri bu tarihe tesadüf eder⁴²³. Ülke içinde asayişin temini ve idareyi kontrol altında tutmak için gerek bağımsızlık amacıyla ayaklanan azınlıklara gerekse cemiyete yönelik yapılan denetimler daha da etkin hale getirilir. Nihayet cemiyetin İstanbul merkez teşkilatına yönelik yapılan son tahkikatta İshak Sükûti ve arkadaşları tevkif edilerek Rodos'a sürgün edilir. Böylece cemiyetin İstanbul teşkilatı çöker⁴²⁴. Cemiyet mensuplarına yönelik denetimler sonucu sürgünde bulunan İshak Sukuti başta olmak üzere Tunalı Hilmi, İzmirli Refik Nevzat, Üsküdarlı Hasan Şakir, Üsküdarlı Akil Muhtar, Yenişehirli Şemsi, Babahaydarlı Nuri, Kavalalı Ahmed, Beykozlu Ali ve Üsküdarlı Seraceddin gibi pek çok cemiyet mensubu Avrupa'ya firar eder⁴²⁵. Aynı yıl yaşanan firar hadiseleri içinde en dikkat çekici olanı Dağıstanlı (Mizancı) Murad Bey'dir. Murad Bey II. Abdülhamid'e sunduğu reform layihalarının dikkate alınmaması ve Duyun-ı Umûmîye'de görevli bazı batılı tanıdıklarının teşviki ile Viyana üzerinden Paris'e gider. Burada batılı bazı bürokratlar ve Jön Türk ileri gelenleri ile temas kurar ancak beklediği ilgiyi görmez buna binaen Mısır'a geçerek *Mizan* gazetesini neşretmeye başlar⁴²⁶. Bir süre burada Mizan'ın neşriyatı ile alakadar olan Murad

⁴²¹ Kuran, **Millî Mücadele**, s. 159; Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt**, s. 185; Abdullah Cevdet, Sakarya vapuru ile sürüldüğü Trablusgarp'ta siyasi faaliyetlerine hiç ara vermeden devam etti. "Nitekim İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin burada Trablusgarp fevkalâde kumandanı Recep Paşa'nın yaveri Şevket Bey tarafından kurulan yedi numaralı grubunda çalışmaya başladığını görüyoruz. ... Ancak bu durum uzun sürmedi ve bir-buçuk yıl kadar sonra Abdullah Cevdet bir hafiyenin jurnali üzerine Vali Namık Efendi'nin emriyle tutuklandı ve dört aylık bir hapis döneminden sonra serbest bırakıldı. Bir süre sonra ise Süleyman Kadara isimli bir doktorun şikâyeti üzerine Fizan'a sürülmesine karar verildiğinden Abdullah Cevdet çareyi Fransızların yönetimi altında olan Tunus'a kaçmakta buldu. ... Sonunda bir İtalyan yelkenlisiyle Mehdiye'ye kaçan Abdullah Cevdet, buradan Marsilya'ya geçerek Avrupa'daki Jön Türklere iltihak etti." M. Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981, s. 30-31.

⁴²² İbrahim Temo, s. 51; Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt**, s. 187.

⁴²³ Kuran, **Millî Mücadele**, s. 159.

⁴²⁴ Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt**, s. 187.

⁴²⁵ Kuran, **Millî Mücadele**, s. 160; Firarilerin bir kısmı Cenevre'ye giderek orada cemiyetin teşkilatlanmasında görev alarak muhtelif Jön Türk neşriyatını ülkeye sokma gayretinde olurlar. Mithat Şükrü Bleda, **İmparatorluğun Çöküşü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979, s. 15.

⁴²⁶ Abdullah Uçman, "Mizancı Murad", **DİA**, C. XXX, 2005, s. 215; Hanioglu, **Bir Siyasal Düşünür**, ss. 31-32.

Bey, Temmuz 1896'da tekrar Paris'e döner ve Ahmed Rızâ'ya muhalefet eden Kaymakam Şefik, Çürüksulu Ahmed, İshak Sükûtî, Şerefeddin Mağmûmî, Süleyman Nazif ve Ali Kemal gibi Jön Türkler'in desteğiyle İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin başına geçer. Esasında Murad Bey, Jön Türklüğü Yeni Osmanlı hareketine benzeyen bir bürokrat entelektüel hareketine dönüştürmeye çalışır ancak başarısız olur⁴²⁷.

Yurt dışındaki Jön Türklerde bu gelişmeler yaşanırken, Ermeni kalkışması ile başlayan sıkı denetim ve cemiyete yönelik tahkikatlar sonrasında yapılan sürgünler ve firar hadiseleri ile çöken cemiyetin İstanbul teşkilatı yeniden yapılanma sürecine girer. Bu amaca matuf olarak Mekkeli Sabri Bey'in gayretleri ile başlayan çalışmaların sonunda Bab-ı Seraskeri dördüncü hesap şubesi müdürü Hacı Ahmed riyaseti altında Hüseyin Avni Bey ile Mekkeli Sabri Bey'den mürekkep İstanbul teşkilatı teşekkül eder. Ayrıca cemiyetin İstanbul merkez şubesine Hüseyin Avni Bey ve Nadir Bey (kâtip olarak) dahil edilir. Elbette teşkilatlanma yalnızca bununla kalmaz Müşir Fuat Paşa, Müşir Kâzım Paşa (Merkez komutanı), Şeyh Abdülkadir Efendi, Şeyh Naili Efendi (Kocamustafapaşa Bedeviyeye dergâhının şeyhi) ve biraderi Hakkı Bey (Şura-yı Devlet Âzâsı); Necib Paşa (eski sefirlerden) ve Esad Bey (Nafia muhasebecisi)'in de girmeleriyle oldukça önemli kişilerin dahil olduğu bir merkez komitesi ortaya çıkar. Ayrıca merkez teşkilatı altında muhtelif gruplar teşkil edilir. Şeyh Naili'nin başkanlığında ulema ve kadılardan teşekkül eden bir grup ile Yarbey Şefik Bey başkanlığında Seraskerlik'te teşekkül eden grup bunlar arasında yer almaktadır⁴²⁸. Böylece yeni oluşan bu yapı ile farklı bir terkip ortaya çıkar. Artık cemiyet Tıbbiyeliler ile kendini toplumun marjinalinde görenlerden teşekkül eden bir yapı olmaktan çıkarak ulema bürokrasi ve askeriye ayağını tamamlamış bir yapıya dönüşür⁴²⁹.

Yeni yapılanması ile güçlenen ve moral bulan cemiyette II. Abdülhamid düşmanlığı doruk noktasına ulaşmıştır. Artık hedef Sultan'ı devirmektir⁴³⁰. Bu nefret öyle bir noktaya ulaşır ki Brüksel İttihad ve Terakki Cemiyeti kâtibi Halil Ziya Bey, neşrettiği bir

⁴²⁷ M. Şükrü Hanioglu, "Jön Türkler", *DİA*, C. XXIII, 2001, s. 586. Murad Bey'in Jön Türklere katılımının cemiyete ciddi bir moral ve güç kazandırdığı, bilhassa Jön Türk basını açısından Murad Bey'in katılımının harekete yeni bir ses getirdiği muhakkaktır. Ancak Murad Bey'in temsil ettiği muhafazakâr-mütedeyyin kimlik az sayıda İslami hassasiyete sahip Jön Türk hareketi içinde belirleyici olmaktan ziyade ihtiyaç duyulduğunda kullanılan bir yan unsur olarak değerlendirilir. Küçükkinç, *Jön Türklük*, s. 20. Esasında Jön Türk basını da tıpkı cemiyetin kendisi gibi mütecanis değildir. Cemiyetin resmi yayın organlarında bile birbiri ile taban tabana zıt tezleri savunan makaleleri görmek mümkündür. Şura-yı Ümmet dışında kalan diğer yayınlar Avrupa'daki benzerleri gibi bir parti gazeteciliği meydana getirememişlerdir. Büyük çoğunluğu kısa ömürlü, bir kısmı Osmanlı yönetiminden para sızdırmak telaşı ile oluşmuş ve sayısı yüzün üzerinde Jön Türk basın organından bahsetmek mümkündür. Hanioglu, *Jön Türk*, s. 587.

⁴²⁸ Ramsaur, *Jön Türkler*, s. 46; Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt*, ss. 187-188; Petrosyan, *Sovyet*, ss. 183-184; İnan, *Jön Türklerden*, ss. 122-123; Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 351.

⁴²⁹ Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt*, s. 188.

⁴³⁰ Şeber, *Namlunun Ucundaki Padişah*, s. 32.

beyannamede çok açık bir şekilde II. Abdülhamid'in devrilmesi için yabancı müdahalesini talep eder.

“Türkiya’yı elyevm düçar olduğu mihnetlerden kurtarmağı devletler istedikleri takdirde bunu gayet suhuletle icra edebilirler. Şöyle ki: Sefain-i harbiyelerini Boğaz içine gönderip Abdülhamid’i bir ecnebi sefineye vaz’ eder ve ânın akabinde halife olmağa ehliyeti kalmamasına mebni hal’ olunduğuna dair Şeyhülislâm vasıtasıyla bir fetva ısdar eylerler ve bu meselenin tesviyesi ancak yirmi kişinin telefıyla hitam olabilir.”⁴³¹

Öte yandan bilhassa Ermeni meselesinden sonra İngiltere ve Amerika’da Türkler aleyhine kampanyalar düzenlenir ve II. Abdülhamid’e yönelik hakaret içeren yayınlar yapılarak isimler takılır⁴³². Özetle Avrupa kamuoyunda II. Abdülhamid’in bir dış müdahale ile olmasa bile içerden gerçekleşecek ihtilal ile devrilebileceği ve bunun Avrupa nezdinde memnuniyet oluşturacağı izlenimi ortaya çıkar⁴³³. Nitekim içerde ve dışarda böyle bir algının oluştuğu bu dönemde Cemiyetin İstanbul teşkilatı II. Abdülhamid’i tahttan indirmek maksadı ile bir plan tertip eder. Plana göre ilk olarak Galata Mevlevi Tekkesi aracılığıyla; Veliaht Reşad Efendi ile temasa geçilir ve ondan onay alınır. Ardından Müşir Kazım Paşa kumandasındaki askerlerle Bab-ı Ali basılacak, aynı zamanda II. Abdülhamid’in mukavemet etmesi engellenerek Şeyhülislamdan alınan hal fetvası iletilerek Şehzade Mehmet Reşat Efendi’ye önceden belirlenen yerde biat edilecektir. Ancak plan, İstanbul merkez teşkilatı

⁴³¹ “Bir Acayib Beyanname”, **Hürriyet**, Nu.49, 1 Mayıs 1896, s. 2; Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt**, s. 189.

⁴³² Ernest Edmondson Ramsaur, **Genç Türkler ve İttihat Terakki**, Kayihan Yay., İstanbul, 2001, s. 21. “Esasında Ermeni terörü devam ederken bütün oklar II. Abdülhamid’in üzerine çevrilir. Bu sırada İngiliz başbakanı olan Lord Gladstone, Sultan’ı "günah keçisi" ilân eder. Ona göre, olayların tek sorumlusu ve suçlusu II. Abdülhamid’dir. Onun yönetimi "şeytanın yönetimi" dir. "Ağıza alınmaz Türk"tür. Lakap olarak da "Büyük Katil", "Katil Sultan", "Büyük Cani"yi yakıştırır. Bununla da kalmaz, ona "Kızıl Sultan" lakabını o da yakıştırır. İngiliz gazeteci ve yazarların gözünde de Sultan, "Mel’ün, Allah’ın belâsı Abdülhamid" dir.” Kocabaş, **Sultan II. Abdülhamid**, ss, 179-182. “Basında ve matbuatta Abdülhamid’e yağmur gibi hakaret ve sövgü yağar. Assiette au beurre’le Fransa’da -Temmuz 1881 tarihli yasa ile karikatüristlerin kalemleri serbest bırakılmıştır- Punch ile İngiltere’de ve Simplicissimus ile Almanya’da, karikatüristler sanki zincirlerinden boşanmışlardır. Abdülhamid dergilerde ve kartpostallarda kâh elinde koca bir bıçak veya meşum bir çengel olan, elleri kan içinde bir kasap, kâh kana susamış ve insan etiyle beslenen yırtıcı bir hayvan olarak tasvir edilir.” Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, s. 356. Benzeri bir Abdülhamid idraki de Jön Türklerde de vardır. “Kızıl Canavar, Kan dökücü, Kızıl Sultan Abdülhamid, Baykuş, Bir zulüm heykelini andıran Kızıl Sultan” gibi tahkir ve tezyif ifadelerini dönemin Jön Türk matbuatında görmek mümkündür. Kocabaş, **Sultan II. Abdülhamid**, ss, 179-182. Benzer bir değerlendirmeyi de Ahmet Reşit yapar. “Sultan Hamid’i evvelâ katle inhimak ile itham etmeğe çalıştılar. Bu iftiranın Ermeni müfsitlerinden sonra muhteri ve naşiri Fransa’da müverrih Sorel ile İngiltere’de Vig (Whigs) fırkası lideri Gladston (Gladstone) dir. Sorel Müşarünileyhe «Kızıl Sultan» (Le Sultan Rouge) lâkabını taktı. Gladstone siyasî bir nutkunda ona «büyük canı» (Great criminal) sıfatını verdi. «Sorel» in hangi veçhile Türk ve Müslüman düşmanı olduğunu bilmiyorum.” Ahmet Reşit Rey, **Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922)**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1945, s. 14.

⁴³³ Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt**, s. 215.

katibi Nadir Bey'in darbe planını Askeri Okullar Genel Müfettişi Zülüflü İsmail Paşa ile paylaşması sonrası akamete uğrar⁴³⁴.

Darbe girişiminin ayyuka çıkması sonrası geniş çaplı bir tahkikat başlatılır. Tahkikatlar neticesinde hareketin tüm plânlayıcıları ile onlara yardım edenler ve bir kısım sempatizanlar da dahil olmak üzere tevkif edilir. Tutuklananlar ve daha sonra sürgüne gönderileceklerin başında; İstanbul komutanı Müşir Kâzım Paşa, Nâzım Bey, Polis Müdürü Hüsnü Bey, Jandarma komutanı Salih Paşa da bulunuyordu. Ayrıca yirmi iki yâver, saray görevlileri, on beş subay, askerî okullardaki görevliler ve aşağı tabakalardan üç yüz elli kişi tevkif edilir. Bunlara İstanbul teşkilatında önemli rolleri bulunan Şeyh Abdülkadir ve Şeyh Naili ile cemiyetin İstanbul yeniden teşkilatlanmasında önemli görevler üstlenmiş Mekkeli Sabri Bey'in de eklenmesi İstanbul teşkilatının yeniden bir çöküşe girmesine neden olur. Mahkûmlardan Şeyh Naili Efendi ve ailesi Humus ve Trablusgarp'a, Şura-yı Devlet Müdde-i Umûmî Muavinlerinden Hakkı Efendi üç yüz kuruş maaşla Humus'a, Rusemat Muhasebe Ketebesinden Ahmet Yümni Efendi üç yüz kuruş maaşla Bingazi'ye, Bab-ı Seraskeri Levazım Muhasebe Kalemî Müdürü Hacı Ahmet Efendi üç yüz kuruş maaşla Fizan'a, Mekteb-i Tıbbiye Talebesi'nden Mehmet Sabri Bey iki yüz kuruş maaşla Musul'a, Sicil-i Ahval kalemî Mümeyyizi Nurettin Bey Bağdat'a, Reji Memurin-i Sabıkasından Ömer Şevki Bey Kastamonu'ya ve Şeyh Abdülkadir Efendi de akrabalarıyla birlikte dört yüz elli lira harcırah ve sekiz bin kuruş maaş ile Medine'ye sürgün edilir⁴³⁵. Kazım Paşa ise nispeten hafif bir ceza ile tecziye edilerek İşkodra Valiliğine tayin edilir⁴³⁶.

İttihad ve Terakki Cemiyeti, 1896 darbe girişiminin akamete uğraması sonrası yapılan sürgünlerle aldığı darbeyi sarabilmek için 1897'de yüksek mektep talebeleri arasında yeni bir yapılanmaya gitti. Harbiye Mektebi talebeleri arasında Mahir Said Bey, Hüseyin Avni Bey şubelerini, Fazlı Bey ise Süleyman Paşa şubelerini teşkil ettiler. Cemiyetin bu yeni yapılanması, ilk hedef olarak Askeri Mektepler sorumlusu Zeki Paşa'yı öldürmek olarak belirler. Fakat bu girişim de akamete uğramış ve başarısız olmuştur. Giritli Halim Bey'in ihbarı ile başlayan tahkikatlar Harbiye, Tıbbiye, Mülkiye ve Mühendishanede öğrenim gören pek çok talebenin

⁴³⁴ Ramsaur, **Jön Türkler**, ss. 47-49. Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt**, s. 215-216. Esasında Paris'te bulunan Ahmed Rıza Bey böyle bir darbe girişimine karşıdır ve harekete geçilmeden evvela bunu İstanbul teşkilatı ile paylaşır. Bu durum İstanbul teşkilatında öyle bir rahatsızlık oluşturur ki Ahmed Rıza'yı Cemiyetten ihraç etme kararı alınır. Ancak darbeciler başarısız oldukları için bu karar gerçekleşmez. Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt**, s. 216.

⁴³⁵ Ramsaur, **Jön Türkler**, ss. 49-51. Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt**, ss. 454-455. Şeyh Abdülkadir her ne kadar Sultan Abdülhamid döneminde sürgün cezası ile kurtulmuş olsa da 1925 yılında Diyarbakır ve çevresinde meydana gelen Şeyh Said ayaklanmasında rolü olduğunun tespit edilmesi üzere idam edilmiştir. Ramsaur, **Jön Türkler**, s. 49.

⁴³⁶ Ramsaur, **Jön Türkler**, s. 50.

tevkif edilmesi ile devam eder. Mahir Sait Bey, Resmolu Ahmet Cevat, Aziz Semih, Aksaraylı Mehmet Ali ve Hasan Necmeddin gibi pek çok kimse de tevkif edilirken zamanla tevkif edilen mahkûm sayısı artarak iki yüz civarına ulaşır. Mahkûmlar Taşkışla'ya nakledilmesine müteakip Tayyar Paşa, Behçet, Miralay Mehmet ve Faik Beyler'in aza oldukları Reşit Paşa riyasetindeki Divan-ı Harpte muhakeme edilirler. Mahkeme sonundan mahkûmlar idamdan sürgüne muhtelif cezalara çarptırıldılar. İdam cezaları sürgüne tahvil edilir ve mahkûmlardan 78 kişi Şeref Vapuru ile Trablusgarp ve Fizan'a sürgün edilirler⁴³⁷.

Sürgünler Trablusgarp'a vasıl olduktan sonra Doktor Yüzbaşı Mehmet Reşit, Bahriye Mülazımı Sadık, Tıbbiyeden Selanikli Mehmet Aziz, İbrahim Ethem, Tıbbiyeden Nazım, Galip, Nazmi, Bahriye Mülazımı Sadık, Harbiye İdadisinden Hidayet Efendilerin Fizan'a götürülmeyerek Trablusgarp'ta kalmaları yönündeki emir vilayet idaresine tevdi edilir. Bir süre sonra kalan sürgünler için de Dersaadet'le yapılan yazışmalar neticesinde onların da Trablusgarp'ta kalabileceklerine dair izin alınır⁴³⁸.

Esasında pek çok açıdan sıkıntılı bir bölge olan Trablusgarp, Vali Recep Paşa'nın sürgünlere sağladığı kolaylıklarla daha rahat bir yaşam alanına dönüşür. Cemiyetin Trablusgarp şubesi kurularak İstanbul merkez teşkilatının birçok üyesi Afrika'daki yedinci şubenin üyesi durumuna getirilir. Ayrıca yerel imkânlar kullanarak gazete neşredilmeye başlanır⁴³⁹. 1898 yılından itibaren Trablusgarp'ta bulunan sürgünler arasında firar hadiseleri

⁴³⁷ Kuran, **Jön Türkler**, ss. 34-35; Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt**, ss. 217-218; Polat, **II. Meşrutiyet**, s. 31; Ali Fahri Ağababa, **Şeref Kurbanları**, Çatı Yay., İstanbul, 2007, s. 8; İbrahim Makan, **II. Abdülhamid Döneminde Trablusgarp ve Fizan Sürgünleri 1876-1909**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2012, ss. 63-64; Topuzlu, **İstibdat**, s. 47. Hasan Kayalı, **Jön Türkler ve Araplar**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1998, s. 54. Menfilerin menfa yolculuğu başlamadan evvela Taşkışla'ya bir fotoğraf makinesi getirilir ve tüm menfilerin fotoğrafları, tek tek çekilir. Fevzi Çakmak, "Bir Sürgünün Hikâyesi: Şeref Kurbanları ve Tıbbiyeliler", **Vatan ve Sıhhat**, (Editörler: Eren Akçiçek - Fevzi Çakmak), Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği Yay., İzmir, 2015, s. 32. Acehan, tahkikatlar neticesinde tutuklananların 324 tanesinin talebe olduğunu toplam mahkûm sayısının ise 630 olduğunu dile getirir. Acehan, **Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası**, s. 23. "Esasında mahkûmlar yargılanmaların sonunda on üç kişi idama, yirmi iki kişi müebbet kürek cezasına ve diğer kalanlar altı aydan yirmi seneye kadar muhtelif hapis cezalarına çarptırıldı." Çakmak, **Bir Sürgünün Hikâyesi**, s. 31. "Trablusgarp-Fizan, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda en korkulan sürgün yerlerinden biriydi. Açık hava hapishanesini andıran bu yere, siyasi suçlular ve merkezden uzaklaştırılmak istenen devlet görevlileri gönderilirdi. Bugünkü Libya olarak anılan Trablusgarp vilayetine bağlı, kıyıdan yaklaşık 600 km içeride bulunan Fizan, sahra çölünün doğu kısmında yer alan bir vahalar topluluğuydu. Bölgenin kuzeyi ve güneyi dağlarla, doğu ve batısı da çöllerle çevriliydi. Bölgede yegâne yaşam alanları, yer altı su tabakasının yüzeye yaklaştığı çukurluklar ve vadilerdi. Yağmurun bilinmediği bir yer olan Fizan, insana yaşam şansı vermeyen, sert, acımasız bir özelliğe sahipti. Karayolu ya da demiryolu ulaşımının olmadığı Fizan'a develerin sırtında, yaklaşık otuz ile kırk beş günlük bir yolculuktan sonra ulaşılıyordu." Çakmak, **Bir Sürgünün Hikâyesi**, s. 32. Kuran, Hicri 1313 yılında Tıbbiye mektebinde bir kısım öğrencinin isyan teşebbüsünde bulunmalarına istinaden Fizan'a sürgün edildiklerinden söz ederek bu talebelerin şunlar olduğunu ifade eder. Debbâğ Yunuslu Nuri, Nişancı Kenan, Sarıgüzelli Veli, Cibalili İbrahim, Keçecilerli Hamdi, İzmirli Mehmed, Samatyalı Cevad, Fenerli Mahmud, Fındıklılı Ata, Kassamçeşmeli Mithat ve Beşiktaşlı Refik Beyler. Kuran, **Millî Mücadele**, s. 160.

⁴³⁸ Çakmak, **Bir Sürgünün Hikâyesi**, s. 39.

⁴³⁹ Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt**, ss. 293-294.

başlar. Harbiyeden Şehzadebaşılı Arif ile Mirahorlu Hafız İsmail'in ardından Doktor Yüzbaşı Hamit, Şeyh Necmettin, kardeşi Vehbi, Tıbbiyeli Faik ve Vahyi Efendiler firar eder. Firar hadiselerini engellemek maksadıyla bir kısım tedbirler alınmış olsa da ilerleyen dönemde Ali Fahri Bey (Ağababa) ve Yusuf Akçura'nın bulunduğu bir grup firar ederek Trablusgarp'ı terk eder⁴⁴⁰.

Bütün bu süreç II. Abdülhamid'in mutlak/otokratik yönetiminin daha da belirginleşmesine; baskı, sansür, jurnal ve sürgün gibi uygulamaların çoğalmasına yol açar⁴⁴¹. Nitekim bu tür eylemlere müdahale etmek ve kontrol altına almak üzere bir 1880'li yıllara gelindiğinde Yıldız'da istihbarat işleriyle (umur-ı hafiye) uğraşan bir tür gizli polis teşkilatı oluşturulmuştur⁴⁴². 1884 yılına gelindiğinde ise hafiye teşkilatının ıslah ve inkişafı için Fransa'dan Mösyö Bonin getirilmiştir. Maksat ve mahiyeti daha önce belirlenmiş olan teşkilatta iki tip memur yer almıştır. Birincisi devletten maaş alan uzman hafiyelerdir. İkincisi ise her rütbeden devlet memurları ve sade vatandaşlardan mürekkeptir⁴⁴³. İkinci grupta yer alan hafiyeler her ne kadar gönüllü olsa da verilen jurnaller karşılığında bir ikbal ya da

⁴⁴⁰ Çakmak, **Bir Sürgünün Hikâyesi**, s. 45. Ali Fahri Bey Mısır'dan Cenevre'ye kaçarak Jön Türklere katılır, *İntikam, Tokmak, Beberuhi* gibi gazeteler çıkarır. Ağababa, **Şeref Kurbanları**, s. 9. Devrin tanıklarından Tahsin Uzer firar hadiseleri ile alakalı olarak şunları ifade eder. "Recep Paşa gönderilen bu gençlerin (Şeref Vapuru ile gönderilen sürgünlerin) bir kısmını himayesi altına aldı, bir kısmının da kaçmasına göz yumdu." Tahsin Uzer, **Makedonya Eşkyaçılık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, TTK. Yay., Ankara, 19999, s. 13. Ahmet Temir, sürgünlerin Fizan'a sevklerinin ertelenmesinin ödenek yoksunluğundan kaynaklandığını belirtir. Ayrıca Sultan Abdülhamid ve Jön Türkler arasında yapılan anlaşma gereği sürgünlere yönelik (şehir içinde rahatça hareket edebilmeleri gibi) olumlu yaklaşımlar firar hadiselerini artırmıştır. "Yusuf Akçura da böylece şehir içinde serbest hareket edebilmiş, askeri rütbesi iade olunmuş, bir müddet Erkânı Harbiye kaleminde çalışmış ve livalarda öğretmenlik de yapmıştır. Nitekim 1899 yılında Yusuf Akçura iki arkadaşı Ahmet Ferid ve Zühtü ile anlaşarak Binbaşı Şevket Beyin yardımıyla Tunus'a kaçarlar ve tahsillerine devam edebilmek için Avrupa'ya geçerek aynı yıl Paris'e ulaşırlar." Ahmet Temir, **Yusuf Akçura**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987, s. 28. Yusuf Akçura, "Fransa'da üç yıl öğrenim gördükten sonra, Osmanlı İmparatorluğu Makedonya bunalımı ile uğraşırken Rusya'ya yerleşti, 1905 devrimine katıldı, Çarlık tarafından sürgüne gönderildi ve 1908'deki Jön Türk devriminin zaferinden kısa bir süre sonra Türkiye'ye kaçtı. O tarihten sonra da İstanbul'a yerleşti. Jön Türk yönetiminin özgürlük saatlerini ve 1911-1912 Trablusgarp Savaşı'nın karanlık günlerini orada yaşadı. 1912-1913 Balkan Savaşları'nı ve Birinci Dünya Savaşı'nı da Bolşevik Devrimi sırasında bir yıl Rusya'da kaldı ve son olarak, Mustafa Kemal'in önderliğinde girilen yeni Türk devletini kurma çabalarına katıldı." François Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)**, Yurt Yay., Ankara, 1986, s. 11.

⁴⁴¹ Çetinsaya, **II. Abdülhamid**, s. 390.

⁴⁴² Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, s. 185; Ramazan Balcı, **Çetelerin Hedefindeki**, ss. 158-162; Mehmet Hocaoglu, **Abdülhamit Han'ın Muhtıraları**, Oymak Yay., İstanbul, ty, s. 12.

⁴⁴³ Şeber, **Namlunun Ucundaki Padişah**, s. 35; Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 265. Hafiyelerin tasnifi konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bu teşkilat içinde yer alan hafiyeleleri muhtelif gruplara ayırmak mümkündür. Bunlardan bir kısmı saray erkânı içinden olup doğrudan padişaha ulaşabilmektedir. Bir diğer kısım hafiyeleler ise İstanbul'da ya da vilayetlerde özel olarak hafiyelelik işleri ile meşgul uzmanlardır. Buna ilaveten saraya gönderdikleri jurnaller karşılığında ikbal yada maaşlarına ilave zam bekleyen bir grup yer alır. Son grupta yer alanlar ise saraya yakın bazı zevatın himayesindeki "avane"lerden mürekkeptir. Mahmud, **Hafiyelelerin Listesi**, yy., 1326, ss. 1-40; İlknur Haydaroglu, "II. Abdülhamid Döneminde Hafiye Teşkilatı Hakkında Bir Risale", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XVII, S. 28, 2005, ss. 166-118.

mükafat beklentisi olmaktadır. Bilhassa verilen jurnalın isabetine bakılmaksızın yapılan ödüllendirmeler sûiistîmalleri de beraberinde getirmiştir⁴⁴⁴.

Hafiyeler bilhassa şehzadeler ve ikametgahları, yüksek bürokratlar, askeri ve sivil yüksek mektepler, medreseler, tekke ve zaviyeler gibi geçmiş dönemlerde darbe ve benzeri hadiselerde dahli bulunan kurum ya da şahısları yakından takip etmektedir. Başta payitaht olmak üzere tüm Osmanlı toprakları istihbarı olarak taksim edilmiştir. Her bölge bir baş hafiye'nin idaresi altında toplanmıştır. II. Abdülhamid hafiye ağının yanı sıra istihbarat konusunda daha özgün bir araç olan fotoğrafı da ihmal etmemiştir. Başta sürgünler olmak üzere memleketin her köşesinin fotoğraflarını temin eder. Böylece fotoğrafı hem bir istihbarat aracı hem de propaganda aracı olarak kullanır⁴⁴⁵.

Dersaâdet'ten mutasarrıflıklara varıncaya kadar muhtelif yerlere teb'id edilen sürgünlerin (bilhassa siyasi sürgünler) faaliyetleri de gerek birinci grup (uzman) gerekse ikinci grup hafiye'ler (gönüllü) marifeti ile denetim altında bulundurulmaktadır. Bu sebeple bilhassa devlet görevlileri gözden düşmek kaygısıyla sürgünler ile görüşmekten imtina etmişlerdir. Ayrıca farklı menfalarda bulunan sürgünlerin birbirleri ile olan muhaberatı dahi takip edilmiş ve oluşması muhtemel komplo benzeri yapılar sıkı denetime tabi tutulmuştur. Bilhassa sürgünlerin yoğunluklu bulunduğu vilayetlerde (Konya gibi) bu tür denetimlere sık rastlanmaktadır.

⁴⁴⁴ "Sultan Hamid'in devr-i saltanatını karartan ve halkı kendisinden soğutan illet de jurnalcilikti. Casusluk (Hâfiyelik, jurnalcilik) âdeta sanat haline geldi. O sanata sâlik ve maharete mâlik olanlar, babaları, anaları, kardeşleri ve dostları hakkında bile -okuyanı inandıracak tarzda- jurnal verdiklerinden her ferd, birbirinden şüphelenerek babanın evlâda, evlâdın babaya emniyeti kalmadı. Ehibbâ (dostlar) ve akraba ile buluşup görüşmek, müşkülleşti. Hakkında jurnal verilip de bir belâyâ uğramamak için herkes dilsiz oldu. II. Abdülhamid, "yalan" jurnal sahiplerini istihbarat şebekesini gevşetebileceğinden korktuğu için cezalandırmazdı. İçinde "doğru" bilgiler olabileceği düşünülerek her jurnal, Sultan tarafından değil, Saray'daki ilgili memurlar tarafından okunurdu. Durum bu merkezde olmasına rağmen, bazı zamanlarda ise işe aşırı derecede "gınâ" girdiğinden bir kısım jurnaller okunmaz olmuştu. Jurnallerin Hünkâr tarafından açılıp okunduğu ve Sultan Hamid'in her gün binlerce jurnal alıp, irade verdiği hakkındaki haberler uydurmadır. S. Hamid'in bilhassa jurnallere el sürmediği hâlden sonra kendi dairesinde sandıklarla kapalı jurnal bulunmasıyla sabittir. Hünkâr'ın ehemmiyet verdiği jurnaller, bunları takdim eden adamların şahısları ve mevkilerine bağlıdır. Sadrazam, şeyhülislâm ve nâzırlara inhisar eden bu jurnalleri ekseriyetle açar okurdu." Kocabaş, **Sultan II. Abdülhamid**, ss. 120-124; Şeber, **Namlunun Ucundaki Padişah**, s. 36. İnal, **Son Sadrazamlar**, C. III, s. 1277. Dönemin Mâbeyn katiplerin Ahmet Reşit Bey ise bu hususa dair şu örneği paylaşır. "Tunus'lu Hayrettin Paşanın sadarete bulunduğu sırada aleyhinde yazılmış bir jurnalı Padişah bir gün - hem bir nevi tahdit, hem de gûya emniyet izharı tarzında- kendisine göstermiş. Müşarûnileyh dik sözlü bir zat imiş; kâğıdı okuduktan sonra Zatı Şahaneye iade ile "Efendim bu metanın alıcısı bulundukça satıcısı çok olur" demiş. Filhakika o metanın satıcıları - Sarayda bulundugum son seneler zarfında - o kadar çoğalmışlardı ki alıcının ne vakti ne de nakdi satıcıların hepsini memnun etmeğe yetişmez olmuş ve bu muhaceme bazan müşteriye usanç bile getirmişti. ... Zatı Şahanenin nihayet bir gün hiddetlenerek: "Şu adama söyleyiniz, artık bana hiçbir şey yazmasın,, diye feryat etmiş olduğunu Sarayda müstahdem olduğum esnada işitmiştim." Ahmet Reşit Rey, **Gördüklerim**, ss. 5-6.

⁴⁴⁵ Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, s. 185.

Esasında sürgünler üzerinde bir denetim ve baskı aracı olan hafiyecilik, denetimsizlik ve asılsız jurnallerin cezalandırılmaması nedeniyle başta üst düzey devlet memurları olmak üzere tüm Osmanlı tebaası için bir baskı aracına dönüşmüştür. Bilhassa paşalar arasında bir siyasi hesaplaşma aracına dönüşmesi II. Abdülhamid'i tahtında yalnızlaştırmıştır. Vidinli Yusuf Nuri adlı şahıs tarafından verilen jurnal bu konuya açıklık getirmesi bakımından önemlidir. İhbara göre Mahmud Celâleddin Paşa başkanlığında ve konağında sâbık Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi, vezirlerden Hurşit Paşa, sâbık Sadrazam Ethem Paşa, Şirvanizade Ahmet Hulusi Efendi, Sadaret Müsteşarı Rauf Bey, Dahiliye Nazırı Said Efendi, Sâbık Şeyhülislam Hayrullah Efendi'den oluşan bir cemiyet teşekkül etmiştir. Yine ihbara göre cemiyet II. Abdülhamid'e suikast planlamaktadır. Plana göre ise Kurban Bayramı alayı sırasında II. Abdülhamid, Gazi Osman Paşa ve Said Paşa katledilerek Şehzade Mehmed Reşad'a biat edilecektir⁴⁴⁶. İhbar üzerine derhal Divan-ı Harp kurulur. Konu ile alakalı pek çok kişi sorgulanır ve konu enine boyuna tahkik edilir Ancak Vidinli Yusuf Nuri'nin iddialarının doğruluğu bir türlü ispatlanamaz. Bu arada Divan-ı Harp hiçbir şahit dinlemeden Mahmud Celâleddin Paşa'yı Trablusgarp'a tayin etmiştir⁴⁴⁷.

Asılsız bir ihbar nedeni ile cezalandırılma korkusuna dair örnekleri bu dönemi anlatan hatıratlarda da görmek mümkündür. Örneğin; gazeteci Ahmet Emin Yalman, Alman mektebinden bir arkadaşını Babıâli Sicil Kalemi'ne tayin edilmesinden sonra sık sık ziyaret etmesi üzerine mümeyyizin kendisini uyararak şu ikazda bulunduğunu ifade eder. “Babıâli'de çok ahabplı olmak hoş görülmez. Senin ahabplarla görüştüğün göze çarpmıştır. Bu kusurun devam etmemesine dikkat et.” Yalman bu uyarıdan çıkardığı dersi ise şöyle dile getirir. “Bundan anladım ki istibdat devrinde herkes göz hapsindedir. Bir ahabpla sıkıca görüşebilmek, göze çarpan, jurnallere konu olan bir harekettir.”⁴⁴⁸ Mayakon ise takdir ve taltiflere gark olmuş bir müşirin hakkında verilen bir jurnal ile prangabend olması kadar kolay bir şey olamayacağını dile getirir⁴⁴⁹. Keza Ahmet İzzet Paşa Harbiye son sınıfta çok hürmet ettikleri iki hocalarının benzeri şekilde mevkisini kaybederek Şam'a sürüldüğünü belirtir⁴⁵⁰.

II. Abdülhamid iktidarında üzerinde çokça tartışılan konulardan biri de sansür konusudur. Zira Yeni Osmanlılarla birlikte neşriyat, yeniliği ve gelişmeyi sağlayan, küçük

⁴⁴⁶ BOA., Yıldız Esas Evrakı (Y. EE.), 19/41.

⁴⁴⁷ Ramazan Balcı, *Çetelerin Hedefindeki*, ss. 158-159. Bu olayla gözden düşen Mahmud Celâleddin Paşa, bir müddet sonra suçsuz olduğu ispatlanmış olsa da inzivaya çekilmiştir. Hatta birkaç kez Sultan Abdülhamid saraya davet ettiği halde davete icabet etmemiştir. Ali Akyıldız, “Mahmud Celâleddin Paşa”, *DİA*, C. Ek II, 2016, ss. 175-177.

⁴⁴⁸ Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1882-1922)*, C. I, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997, ss. 66-67.

⁴⁴⁹ Mayakon, *Yıldızda*, s. 181.

⁴⁵⁰ Ahmet İzzet Paşa, *İstiklal Harbinin Gerçekleri Feryadım*, C. I, Timaş Yay., İstanbul, 2017, ss. 28-29.

problemleri aktarmak suretiyle dünya ile ilişki kuran, bazı faydalı bilgiler veren ve okumayı geliştiren araç ve gerçek manada tartışmalara olanak sağlayan bir platform olmanın yanında muhalefetin en önemli ve güçlü silahı haline gelmiştir⁴⁵¹.

Sansüre yönelik hukuki düzenlemeler Abdülhamid iktidarından önce başlamıştır. Abdülhamid iktidarına gelindiğinde ise Kanun-ı Esasi'nin 12. Maddesindeki; "Matbuat kanunu dairesinde serbesttir" hükmü doğrultusunda basın kanun tasarısı hazırlamak üzere komisyon teşkil edilir. Komisyon çalışmaları kısa sürede tamamlanarak meclise sevk edilen tasarı uzun tartışmalara konu olur, sonuçta mizah gazetelerinin yasaklanmasını öngören hükümleri çıkarılarak kabul edilir. Ancak II. Abdülhamid üzerinde istemediği değişikliklerin yapılmasından rahatsız olur. Bu sebeple yürürlüğe konmaz. II. Abdülhamid döneminde bu alanda yapılan bir diğer düzenleme ise 1857 tarihli Basmahane Nizamnamesi hükümlerini geçersiz kılan 1884 tarihli yasal düzenlemedir. Buna göre yasayla yalnız matbaacılar değil, kitapçılar, dizgi harfi dökümcüleri, kitap ve süreli yayın çıkaracak olan kişilere de önceden izin alma şartı getirilir. Bu nizamnamenin peşi sıra 1895'te yayınlanan Matbaalar Nizamnamesi daha ağır şartlar içermektedir. Buna göre "yalnız yabancı ülkelerden gelecek yayınlar değil, "eyalet-i mümtaze" denen, Osmanlı Devleti'ne bağlı yerlerden gelecek olanlar için de izin alınması gerekiyordu. Yabancı ülkelerden gelecek olan padişahlar, dinler, hükümet ve ülke kuruluşları aleyhindeki, yergi yazılarını içeren ve edebe aykırı yayınlarla resimlere de el konulacak ve bunları taşıyanlar, satanlar, dağıtanlara da para cezası verilecekti. Yabancı kitapçılar da denetlenip aranabilecekti. Dizgi harfleri (hurufat) dökenlerle ve matbaalarla ilgili alabildiğine sıkı yeni hükümler getiriliyor, verilecek cezalar da artırılıyordu"⁴⁵².

Ağustos 1898'de bilumum matbaaların daima Zaptiye Nezareti altında bulundurulması hakkında buyruk çıkarılır. Mayıs 1900 tarihli Maarif Nezaretine yazılan buyrukta ise kitabevleri, basımevleri vb yerlerde bir takım muzır neşriyata tesadüf edildiği halde bunların izne tabii olduğunun öğrenildiği belirtilerek bundan sonra bu tür ihmallere izin verilmemesi istenir. Ayrıca neşriyatın basımından önce araştırmaya özen göstermekle birlikte matbaa ve kitapçıların denetiminin de Dâhiliye Nezareti ile birlikte yapılması istenmektedir. 1901

⁴⁵¹ "Özellikle yurt dışından yayın yapan gazete ve dergilerin eleştiri sınırlarını aşan yayınların yanında bölücü ve yıkıcı yayınlar yapması, çabaları daha da hızlandırmıştır." Mehmet Sena Köseadağ, "II. Abdülhamid Dönemi Siyasal Gelişmeleri ve Basın Rejimi", *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 16, Y. 2017, s. 119.

⁴⁵² Alpay Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1990, ss. 49-56.

yılında bütün eserlerin ilgili daire ruhsat vermezden evvela Matbuat-ı Dahiliye Müdüriyetinin incelemesinden geçmesi yönünde yeni bir buyruk verilir⁴⁵³.

II. Abdülhamid döneminde basın yayın kuruluşlarına yönelik denetleme faaliyetleri üç başlık altında toplanmaktadır. Bunlardan ilki Türkçe olarak ve azınlıkların dilleriyle yayınlanan gazetelerin sansürüdür. Bu uygulama 1878 yılında kurulan Matbuat-ı Dahiliye Müdüriyeti tarafından yapılmaktadır. Buna göre “gazetelerde yayımlanacak bütün yazı ve fotoğrafların prova baskıları, her akşam yazı işleri müdürleri tarafından sansür heyetine sunuluyor; sansür memurları gerekli gördükleri yazı, fotoğraf, cümle ve kelimeleri çıkardıktan sonra gazetelere basım izni veriyorlardı.”

Yabancı dillerde basılan gazetelerin denetimi ise Hariciye Nezareti’ne bağlı Matbuat-ı Hariciye Müdürlüğü’nce yapılmaktadır. Burada ise “yurt dışından gelecek her türlü gazete ve dergiler bu sansür heyetinin teftişinden sonra yurda sokulurken, uygun bulunmayan neşriyatın dağıtımları yasaklanmaktadır.”

Denetleme maksatlı oluşturulmuş bir diğer yapı ise Encümen-i Teftiş ve Muayene Komisyonudur. Maarif Nezaretine bağlı olarak çalışan bir başkan ve altı üyeden oluşan bu kurul siyasi olmayan yayın ve kitapların kontrolü ile görevlendirilmiştir⁴⁵⁴.

Esasında II. Abdülhamid döneminde basın yayın kuruluşlarına yönelik bu denli denetim faaliyetleri yapılmasına karşın büyük gelişmelerin yaşandığı görülür. Örneğin edebî, meslekî, fotoğraflı kadın ve çocuk dergilerinin kalite ve sayıları artarken gazetelerin 30 bine varan tirajlara ulaştığı görülür. Modern Osmanlı basınının doğuşu ve gelişiminin büyük ölçüde gerçekleştiği bu dönemde 50’ye yakın gazete yurt içinde yayın hayatına devam ederken 20 binin üzerinde kitap basılmıştır. Öte yandan II. Abdülhamid’e muhalif olan çok sayıda basın yayın kuruluşu da yurt dışında yayın hayatına devam etmiştir. Özellikle 1889’dan sonra sayıları artan bu gazeteler İngiltere, Fransa, Avusturya, Bulgaristan, İtalya, Yunanistan, Romanya, İsviçre, Brezilya, Belçika, Amerika, Kıbrıs ve Mısır gibi ülkelerde faaliyet gösterirken büyük çoğunluğu Türkçe olmakla birlikte bazıları Fransızca, Arapça, Almanca, İngilizce, İbranice yayın yapmışlardır. Bunların en önemlileri “1895’ten itibaren Paris’te Ahmet Rıza tarafından Türkçe ve Fransızca olarak yayınlanan *Meşveret*, 1896’da Mısır’da Mizancı Murat Bey tarafından yayınlanan *Mizan*, 1897’de İshak Sükûti ve Dr.

⁴⁵³ Kabacalı, **Başlangıçtan**, ss. 55-56.

⁴⁵⁴ Köseadağ, **II. Abdülhamid**, s. 124; Cevdet Kudret, **Abdülhamid Devrinde Sansür**, Milliyet Yay., İstanbul, 1977, s. 35; Server İskit, **Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yay., yy, 1943, s. 80.

Abdullah Cevdet tarafından Türkçe ve Fransızca olarak yayınlanmaya başlayan *Osmanlı* ve yine Ahmet Rıza tarafından Paris'te yayınlanan *Şûra-yı Ümmet* gazeteleridir.”⁴⁵⁵

II. Abdülhamid dâhilde ya da hariçte neşredilen matbuatın kamuoyu üzerinde ne denli etkili olduğunu bildiği için bunlarla yakından alakadar olmuştur. Yurt dışında neşredilen matbuata yönelik yapılabilecek faaliyetler sınırlı olmakla birlikte yakından takip edilerek bunlarla alakalı icap eden cevapları muhtelif suret ve vasıtalarla verilmiştir. Sefaretler eli ile yapılan bu takip sırasında devlet ve padişah aleyhinde tespit edilen materyaller Hariciye Nezareti Matbuat-ı Hariciye Müdürlüğü ile paylaşarak konu ile ilgili tekzip yayınlatılmış ya da ilgili devlet nezdinde yapılan diplomatik girişimlerle bu minval üzere yapılan yayınlar engellenmeye çalışılmıştır⁴⁵⁶. Bu tür girişimler neticesinde sonuç elde edilememesi durumunda ilgili matbuatın (evrak-ı fesadiye/muzır neşriyat) ülkeye girişi yasaklanmıştır⁴⁵⁷. Bu durum bilhassa 1889'dan sonra hızla artan ve gözetim altında tutulan yurt dışındaki Jön Türk basını içinde geçerlidir⁴⁵⁸. Nitekim bu nevi gazeteler (evrak-ı muzır) umumiyetle sefarethaneler ve ecnebi postahaneler marifeti ile gizlice ülkeye sokulmaya çalışılmıştır. Bu durum bu nevi yerlerin ve bu yerlere girip çıkan zevatın hafiye marifeti ile takip edilmesine neden olmuştur⁴⁵⁹. Ancak tüm bu tedbir ve yasaklara rağmen muhalif zevat çoğunlukla yasaklı yayınlara ulaşabilmiştir.

Daha önce belirtildiği üzere yurt içinde yapılan matbuat faaliyetleri sistemli ve düzenli denetimden geçtikten sonra neşredilmesine izin verilmiştir. Bu denetimlerden geçmeyen ya da izin verilmediği halde neşredilen yayınlar (evrak-ı muzır) ülke içine sokulması, taşınması, dağıtılması, bulundurulması durumunda sürgün başta olmak üzere farklı cezalar verilmiştir⁴⁶⁰.

⁴⁵⁵ Köseadağ, II. Abdülhamid, ss. 119-123.

⁴⁵⁶ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri*, s. 153; Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1931, ss. 117-118.

⁴⁵⁷ “Memalik-i şahaneye girmesi tamamen yasak olan *Daily News* gazetesinden başka *Times* ve *Piccolo* gazetelerinin de men edilmesi” BOA., *Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı* (A.}MKT. MHM.), 750/27; Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt*, s. 97. Sultan Abdülhamid gerek yabancı gerekse yerli basını kontrol etmek için hukuki ve diplomatik girişimlerin dışında ödüllendirme yöntemini de kullanmıştır. Bu amaçla muhtelif gazete ve gazetecilere nişan vermek ve ödenek tahsis etmek suretiyle matbuat kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973, ss. 69-71.

⁴⁵⁸ Cidde Kaymakamlığınca Dersaadet'e gönderilen bir yazıda İngiltere'de yayınlanan ve yurda sokulmaya çalışılan Arapça *İstikbal* ve *Hürriyet* isimli gazetelerin önlenmesi için hafiye tayin edilmesi istenmiştir. BOA., *Yıldız Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı* (Y. PRK. MK.), 1/36.

⁴⁵⁹ Tahsin Paşa, *Abdülhamit*, s. 118. 1908'de Meşrutiyetin İlanı'na kadar Türkiye'de kapitülasyonlar gereği olarak özel yabancı postaneler vardı. Muhtelif devletler Türkiye'de kendine özgü bir posta kurabiliyor, yurda istediği şeyleri sokup çıkarabiliyordu. Devletin bunları denetleme yetkisi yoktu.” Ebuzziya Tefik, *Yeni Osmanlılar*, ss. 202-203. Şair Eşref İzmir'de bulunduğu yıllarda İngiliz konsolosluk postası vasıtası ile Avrupa'da çıkan bütün Jön Türk gazetelerini rahatlıkla temin edebildiklerini ifade eder. Hilmi Yücebaş, *Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları*, Gül Matbaası, İstanbul, 1978, s. 102.

⁴⁶⁰ Namık Kemal'in “Vatan”, “Zavallı Çocuk”, “Gülñihal”, Ziya Paşa'nın “Endülüs Tarihi” adlı eserleri yasaklı eserlerden bazılarıdır. BOA., *Maarif Nezareti Mektubi Kalemi* (MF. MKT.), 394/8. Bu dönemde muzır neşriyat bulundurmak suçu nedeniyle sürgün edilen çok sayıda zevat bulunur. Örneğin Manastır'da ikamet

Örneğin Tanzimat devri devlet adamlarından Ahmed Kemal Paşa'nın oğlu Mehmed Said Efendi (Lastik Said) 1885'te atandığı Şura-yı Devlet Muhakemat Dairesi üyeliği görevi sırasında hakkında yapılan ihbar üzerine tahkikat başlatılmıştır. Tahkikat neticesinde düzenlenen mazbatada “Kasidecizade Ziya Efendi'nin ahval-i mefsedet istimâline dair verilen ihbarnamede, efendi-i muma-ileyhin, Avrupa'da Hilafet-i uzma-yı Osmaniye ve Saltanat-ı seniyye aleyhinde neşrolunmakta olan evrak-ı muzırraya delalet ve muavenet ve matbuat-ı muzırrayı memalik-i şahanede neşre cür'et etmekde bulunduğu arz u beyan olunması üzerine, Zabtiye Nezaretince ol babda icra olunan taharriyat sırasında muma-ileyhin kayın biraderi olan Şura-yı Devlet Bidayet Mahkemesi azasından Ferdi Bey'in hanesinde birçok evrak-ı muzırta bulunarak bunların kâmilten muma-ileyh Ziya Efendi ve Ferdi Bey ile mahkeme-i mezkûre reisi Said Bey tarafından müştereken tertib ve tahrir ikrarlarıyla mütebeyyen ve sabit olmak” üzere tespit edildiği ifade edilerek ceza kanununun elli beş ve elli sekizinci maddeleri mucibince müebbeden hapis ile kalebend edilerek Fizan veya Taif'e sürülmeleri istenmiştir⁴⁶¹. Nihayetinde sürgün yeri Yemen olarak belirlenen Kemalpaşazade Said Efendi'nin tüm bu suçlamalara maruz kalması “İntihab-ı Me'murin Komisyonu Layihası” ve daha sonra yazdığı “İsti'fa-yı Hümayun Şayiati” adlı eserleridir. Kasım 1898'de Padişah tarafından sürgün kararı onaylanan Said Efendi Meşrutiyetin ilanına kadar Sana'da (Yemen) sürgün hayatı yaşamıştır⁴⁶².

1897 yılına gelindiğinde Cemiyet iç ilişkilerinde kırılmanın hat safhaya ulaştığı bir dönemi yaşamaktadır. Ahmet Rıza Bey ile uzun zamandır yaşanan fikri ayrılık derinleşmiş ve cemiyeti sarsacak boyutlara ulaşmıştır. Yurt içi şubeler ve azalara yönetim ağır darbeler

etmesi gerektiği halde buradan firar ederek İsmail Kemal Bey'e ait muzır evrakları İlbasan, Mat ve Debre havalisinde dağıttığı ve devlet aleyhinde konuşmalar yaptığı tespit edilen İlyas Paşa torunu Hamdi Bey'in Diyarbakır'a sürülmesi kararlaştırılır. **BOA., Dahiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.),** 539/53.

⁴⁶¹ Mehmet Ali Beyhan “Bir II. Abdülhamid Devri Aydın'ının Profili: Lastik Said Bey”, **Osmanlı Araştırmaları**, C. XIII, S. 13, İstanbul, 1993, s. 185; **BOA., Y. EE.**, 94/70; Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt**, s. 338. Said Efendi ve sürgünü ile alakalı olarak Tahsin Paşa hatıralarında şunları paylaşır. “Kemal Paşa zade Sait Beyin ilim ve irfanını, Fransızcaya vukufu tamamını takdir ettiği için Avrupa gazetelerinin neşriyatına mukabele ve cevap yazmak lazım geldiği zaman Sait Bey'i saraya çağırır ve siyasi müdafaanamer yazdırırdı. Sait Beyin hicivde kuvvetli olduğunu ve o devrin vükelasını tehzil ettiğini bildiği için bu hicviyeleri getirtir, zevk ve lezzetle dinler, maamafih intişar etmemeleri için mülayimane ihtaratta bulunurdu. Sultan Hamit gençliğinde Sait Bey'in pederi meşhur Kemal Paşa'dan Farisi dersi almış olduğundan Sait Bey'i hem bu hatıra dolayısı ile hem de kendisinin iktidarı sebebi ile takdir ederdi. Maamafih günün birinde bu zatı bir jurnale kurban ederek senelerce zindan köşelerinde inletmekten çekinmedi. Sait Bey'in uğradığı bu zulüm Sultan Hamid'in kendi saltanatını hürriyet cereyanlarından masun tutmak için ledelhace nerelere kadar gidebileceğini göstermeğe kafidir.” Tahsin Paşa, **Abdülhamit**, s. 119.

⁴⁶² Said Efendi sürgünde iken yazdığı şu beyit ile duygularını özetler.

“Zabt olunmaz at gibi urdun beni yerden yere

Nesr u nazımdan neler çekdim senin eyli hâme ben” Beyhan, **Bir II. Abdülhamid**, ss. 184-185. Said Efendi sürgün edilmesine neden olan “İsti'fa-yı Hümayun Şayiati” adlı eserinde devletin iç ve dış politikalarını eleştirir, bu eser aynı zamanda istidrâk sanatı (över gibi görünerek zımnen kötöleme) açısından bir şaheser niteliğindedir. Beyhan, **Bir II. Abdülhamid**, s. 186.

indirmiş, Mısır şubesi ile ilişkiler tamamen kopma noktasına gelmiştir⁴⁶³. Cemiyet zaviyesinden durum bu ahval üzere iken II. Abdülhamid saltanatının doruk noktasına ulaştığı dönemin (1897-1902) arifesindedir. Anadolu’da başlayarak İstanbul’a taşınan, temelde Avrupa’nın müdahalesini amaçlayan 1894-1896 Ermeni isyanları dolayısıyla devletin içine düştüğü zaafı avantaj sayan Yunanlılar 6 Şubat 1897 Girit’te isyan başlatır. Masa başında İstanbul’dan bir taviz koparamayacaklarını anlamaları üzerine Yunan orduları Tesalya’da sınırı geçerek Osmanlı topraklarına saldırır. Bunun üzerine 17 Nisan’da başlayan savaş 19 Mayıs 1897’de ateşkes anlaşmasının imzalanması ile sona erer. 4 Aralık 1897’de barış anlaşması imzalanır. Bu askeri zafer II. Abdülhamid iktidarına hem imparatorluk içerisinde hem büyük devletler nezdinde hem de İslam dünyasında büyük bir itibar kazandırır. Aynı zamanda içerde Jön Türk muhalifleri ile Ermeni isyancılara dışarıda büyük devletlere Abdülhamid iktidarının dayanıklılığını göstermiş ve muhalif eylemleri geçici de olsa durdurmuştur⁴⁶⁴.

Jön Türkler arasında itilafların derinleştiği bu safhada II. Abdülhamid mezkûr harekete son vermek ve yurda avdetlerini temin etmek gayesiyle Ferik Ahmed Celâleddin Paşa’yı görevlendirir. Ahmed Celâleddin Paşa kendisine tevdi edilen görevi ifa etmek üzere Cenevre’ye gelerek burada Jön Türklerin ileri gelenleri ile görüşmeler yapar. II. Abdülhamid’in ciddi reformlar yapma niyetinde olduğunu ancak evvela yurda avdet etmeleri gerektiğini ifade eder. Yapılan görüşmelerde cemiyet mensupları Trablusgarp ve Fizan’daki mevkuların serbest bırakılmalarını talep eder. Buna binaen 14 Temmuz 1898’de bu yönlü bir irade beyan edilir. Buna göre tutuklular bir daha böyle faaliyetlerde bulunmayacaklarına dair yemin edecekler ve bunun karşılığında serbest bırakılacaklardır. Ancak bu mümkün olmaz. Çünkü hükümet affı sürgünlerin Trablusgarp’ta serbestçe dolaşmaları olarak planlamaktadır.

⁴⁶³ Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt**, s. 304.

⁴⁶⁴ Çetinsaya, **II. Abdülhamid’in İç Politikası**, ss. 391-392. Ahmet Rıza Bey’in cemiyete dahil olması, ilk dönemden itibaren Jön Türk hareketinde hiziplere yol açar. “dinsiz ve hamiyetsiz bir herif...miskin menfaatlerini temin etmek Yıldız cellatlarına rahmet okutacak bir surette Cemiyet-i milliyemize işkence edip gidiyor.” Şerafettin Mağmumi tarafından zikredilen bu sözler ona karşı duyulan hisleri göstermesi bakımından mühimdir. Öte yandan Murad Bey’in (Mizancı) Jön Türk hareketine dâhil olması bu ayrılığı kesinleştirmiştir. Böylece Jön Türk hareketi Paris’te Ahmet Rıza ve Cenevre’de Murad Bey olmak üzere iki kutuplu bir görüntü sergilemeye başlar. Ahmet Rıza Bey’in grubunda Halil Ganem, Doktor Nazım ve Şerif Bey yer alırken, Murad Bey’in grubunda Çürüksulu Ahmet Bey, İshak Sükûti ve Doktor Şerafettin Mağmumi yer alır. Sönmez, **Ahmet Rıza**, ss. 75-76. “Şahsi rekabet ve liderlik mücadelesi yanında, prensip ve fikir ihtilafının rolü de parçalanmada mühim rol oynamıştır. Ahmet Rıza Bey’in pozitivist temayülleri ve Auguste Comte felsefesinin bazı esaslarını içtimaî bir reform programı haline getirmek istemesi, Murad Bey grubunun temsil ettiği muhafazakâr zihniyetle bir çatışma halindeydi.” Birol Emil, **Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1979, s. 170. Murad Bey, bir politika adamı olarak, ılımlı reformlardan yana iken Ahmet Rıza ve arkadaşları daha açık, daha radikal program ileri sürüyorlardı. Ahmet Rıza’yla Murat Bey arasında, milliyetler sorununu ele alış bakımından da görüş ayrılıkları vardı. Ahmet Rıza, padişahın tebaası olan tüm Osmanlıların birliği ilkesinden hareket ederken, padişah ve çevresini Ermeni isyanlarından ötürü sık sık çarmıhına gererken, Murad Bey, sultanın Ermeni sorununda izlediği politikayı savunur. Petrosyan, **Sovyet**, s. 189-191.

Ayrıca hükümet cemiyetinin mensuplarının çeşitli memuriyetlere getirilerek basın yoluyla yaptıkları muhalefete son vermelerini istemektedir. Ancak bu talep cemiyet mensupları nezdinde büyük tepki görür. Hâsılı uzun pazarlıklar neticesinde anlaşma sağlanır ve başta Murad Bey olmak üzere Ağustos 1899'dan itibaren yurda dönmeye başlarlar. Anlaşmaya göre Cenevre'de çıkan *Mizan* gazetesi kapatılır, İshak Sükûti Bey Roma sefaretinde görevlendirilirken, Çürüksulu Ahmet Bey ise Belgrad ateşemiliteri olarak görevlendirilir. *İçtihad* dergisini çıkaran Abdullah Cevdet Viyana sefareti doktorluğuna atanırken, serasker yaveri Şefik Bey Bükreş, Ali Kemal Brüksel, Rauf Ahmet Bey ise Atina sefaretinde memuriyet görevlerine getirilir. Ayrıca Şerafettin Mağmumi ve bazı arkadaşları tahsillerine devam etmeyi tercih ederken Rahmi ve Süleyman Nazif de yurda dönmeye karar verirler⁴⁶⁵. Filibeli Hilmi, Bahriyeli Sami ve Doktor Nazmi Beyler ile 17 tıbbiyeli Fizan'dan af ile geri alınır. Lakin bilahare Hilmi ve Sami Beyler tekrar Fizan'a gönderilirler. Sami Bey Sahrayı Kebir tarihiyle Fizan'dan kaçmağa muvaffak olur⁴⁶⁶.

Cemiyet ile müzakereler devam ederken İstanbul'da da Cemiyetin yasa dışı yeni oluşum ve faaliyetlerine müsaade edilmez. Nitekim 1898 yılında Tıbbiye Mektebinde *Mebus* adlı bir gazete neşrine cesaret eden ve hatta on nüsha da yayınlayan Müştak Vasfi isminde bir Tıbbiyeli Rodos'a nefyedilir. Ertesi yıl Tıbbiye içinde risale tabetme girişiminde bulunan Tıbbiye talebelerinden Yenişehirli Refet, Yenişehirli Arif, Sultanselimli Refet, Sultanselimli İbrahim, Hacıkadınlı Hüsnü, Atpazarlı Fehmi Beyler Diyarbakır, Bağdat ve Yemen'e nefyedilir. Yine asker arasında II. Abdülhamid düşmanlığı propagandası yapan, Şamlı Mustafa Bey ile Beşiktaşlı Suphi Bey kürek cezasına çarptırılırken, İpekçi Kâni oğlu Hâmid'le arkadaşları Hikmet Süreyya, Trablusgarplı Zeki, Diyarbakırlı Mehmet, Fatihli Cevdet, Fatihli Avni, Nişantaşlı Kemal Beyler muhtelif mahallere nefyedilen zevat arasındadır⁴⁶⁷.

Ahmet Celâleddin Paşa'nın girişimleri sonrası Avrupa'da bulunan Jön Türklerin kahir ekseriyeti İstanbul'a avdet ederken Ahmet Rıza, Halil Ganem ve Doktor Nazım bu çağrıyla

⁴⁶⁵ Kuran, *Millî Mücadele*, s. 195; Sönmez, *Ahmet Rıza*, s. 79; *Meclis-i Mebusan ve Ayân Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları*, (Yay. Haz. Bülent Demirtaş), Arba Yay., İstanbul, 1988, s. 20; Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt*, ss. 305-308; Petrosyan, *Sovyet*, ss. 203-204; İnan, *Jön Türklerden*, s. 127; Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür*, ss. 37-41; Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, ss. 17-20; Emil, *Mizancı Murad*, s. 190; Akşin, *Jön Türkler*, ss. 46-50; Ramsaur, *Genç Türkler*, ss. 61-62; Kayalı, *Jön Türkler*, s. 51. Ahmed Bedevi Kuran, Sultan'ın Jön Türklerle görüşmek gayesiyle ilk olarak Ebuzziya Tevfik Bey ve Yusuf Ziya Paşa'yı Paris'e gönderdiğini ifade eder. Kuran, *Millî Mücadele*, s. 183; İnan, *Jön Türklerden*, s. 126.

⁴⁶⁶ Kuran, *Millî Mücadele*, s. 195; İnan, *Jön Türklerden*, s. 127; Cami Baykurt'un *Anılarında Son Osmanlı Afrikası'nda Hayat*, (Yay. Haz. Arı İnan), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2009, s. 144-145.

⁴⁶⁷ Kuran, *Millî Mücadele*, s. 198.

direnmeye devam ettiler⁴⁶⁸. Ancak bu durum cemiyetin II. Abdülhamid karşısında ağır bir darbe aldığını ve saygınlığını önemli ölçüde yitirerek bir çözülme süreci başlattığı gerçeğini değiştirmez⁴⁶⁹.

Cemiyetin bir çözülme sürecine girdiği bu safhada beklenmedik bir gelişme yaşanır. 14 Aralık 1899'da Damat Mahmut Celâleddin Paşa (1853-1903) oğulları Prens Sabahaddin ile Lütfullah'ı da yanına alarak Georgie vapuruyla İstanbul'dan firar eder; vak'a içerde ve dışarda büyük yankı uyandırır⁴⁷⁰. Esasında Damat Mahmut Celâleddin Paşa bir süredir münzevi bir hayat yaşamaktadır. Bu süre zarfında da kimi zaman gönderdiği layihalarla muhtelif hususlarla alakalı fikirlerini Sultan ile paylaşmaktan imtina etmez. Ancak Bağdat demiryolu projesi nedeniyle yaşadıkları fikir ayrılığı bu münasebeti kopma noktasına getirir. Paşa bu hususa dair hazırladığı layihada demiryolu imtiyazının İngilizlere verilmesinin Osmanlı menfaatleri açısından daha yararlı olduğunu savunur. Ancak bu öneri Abdülhamid nezdinde kabul görmez. Bu durum Paşa'nın yurt dışına çıkış gerekçesi gibi algılansa da esasında temel neden Paşa'nın İngiltere yanlısı bu duruşu karşılığında on iki bin sterlin talebinde bulunmuş olmasıdır⁴⁷¹.

Mahmud Paşa'nın firarı, çözülmek üzere olan Jön Türk hareketine âdeta bir can suyu olur. Geri dönmesi yönünde yapılan telkin ve teşebbüsler ise sonuçsuz kalır. Bu arada Paşa, Jön Türk hareketine güçlü bir katkı sağlamak maksadıyla Paris'ten Cenevre'ye gelerek kapanmak üzere olan *Osmanlı* gazetesini devralır. Ayrıca çeşitli Avrupa kentlerinde yaptığı çalışmalarla dağılmak üzere olan muhalefeti bir araya getirmeye çalışır⁴⁷².

II. Abdülhamid Damad Mahmud Celâleddin Paşa ve oğullarının muhalefet saflarına katıldığı böylesi bir dönemde ülke içindeki muhalifleri titizlikle kontrol etmeye çalışır. Bu

⁴⁶⁸ Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, s. 18; Petrosyan, *Sovyet*, s. 203.

⁴⁶⁹ Vaziyet Mehmet Rauf Bey'in zaviyesinde şöyle ifade bulur. "Muharebenin (1897 Yunan Harbi'ni kastediyor) sonunda kazanılan galibiyet için iç yüzünü muhakemeden aciz olan halkın gözünde zalim hükümetin nüfuz ve haysiyet kazanmasına ve fırkamızın halkın gözündeki teveccühün kırılmasına ve yok olmasına neden olduğu gibi Murad Bey'in dönüşü hürriyet mücahitlerine karşı zaten sarsılmış olan genel güveni de büsbütün ihlal etmiş idi." Leskovikli Mehmet Rauf, *İttihat ve Terakki Ne İdi* (Yay. Haz. Bülent Demirbaş), Arba Yay., İstanbul, 1991, s. 104.

⁴⁷⁰ Ali Akyıldız, *Damad Mahmud*, s. 175; Serkan Yazıcı, *Osmanlı'da*, s. 113; Akşin, *Jön Türkler*, s. 54. Ramsaur, *Genç Türkler*, ss. 72-73; Kuran, *Millî Mücadele*, s. 198; Celâl Bayar, *Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş*, C. III, Sabah Kitapçılık, İstanbul, 1997, s. 13. Hadise bir anda gerek Avrupa diplomasisi gerekse basınının en önemli sorunu haline geldi. Yabancı elçilerin raporlarında da vak'a mühim bir yer işgal etti. Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt*, s. 342.

⁴⁷¹ Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt*, s. 344; Serkan Yazıcı, *Osmanlı'da*, s. 115.

⁴⁷² Başlangıçta geri dönmek için ağır şartlar ileri süren Mahmud Paşa, ilerleyen dönemde İngiliz kefaleti ile dönebileceği yönünde sinyaller verir. Ancak ne Jön Türkler ne de İngilizler onun dönmesini istemediler. Hatta Mayıs 1900'de dönebileceği yönünde haberler almaları üzerine İngiliz hükümeti Sir Smith Bartlett adında birini göndererek Abdülhamid'e karşı muhalefet safında kalmasını sağladılar. Nitekim Paşa, 17 Ocak 1903'te Brüksel vefat etti. Akşin, *Jön Türkler*, s. 57.

dönemde yaşanan en dikkat çekici sürgün hadisesi Müşir Fuat Paşa'nın sürgünüdür. Elana kahramanı olarak meşhur olan Fuat Paşa, Damad Mahmud Celâleddin Paşa'nın firar ettiği 1899 yılına kadar II. Abdülhamid'in en yakınında bulunan askeri zevat arasındadır. Ancak mezkûr Mahmud Paşa olayı sonrasında Fehim Paşa tarafından hakkında verilen jurnale istinaden Divan-ı Harp'te yargılanan Fuat Paşa, padişaha suikast düzenlemek ve devlet görevlileriyle çatışmak suçuyla idamı kararlaştırılsa da II. Abdülhamid bu cezayı tüm rütbe ve nişanlarının alınarak Şam'a sürgün edilmesi yönünde tebdil eder. Faik Paşa'nın nezaretinde İzzettin Vapuru ile 22 Şubat 1902 günü Şam'a gelen Müşir Fuat Paşa, altı yıldan fazla bir süre burada ikamet etme mecburiyetinde kalır. Bu süre zarfında kimse ile görüşmesine izin verilmeyen Fuat Paşa, burada sıkı bir tarassut altında tutulur. Öyle ki Suriye Valisi her akşam “muhafazasına itina olunduğuna” dair rapor vermek durumunda kalır⁴⁷³.

Öte yandan Fuad Paşa'nın sürgünü sadece kendini değil ailesi ve yakın çevresini de olumsuz etkiler. Zira kısa süre içinde paşaya yakın pek çok zevat görevden alınır ya da sürgüne gönderilir. Nitekim bu maksada matuf olarak damadı Salih Hulusi Paşa 1903'te Diyarbakır'a sürülür⁴⁷⁴.

Fuat Paşa'nın sürgün edilmesinde rolü olan Fehim Paşa da Abdülhamid sürgünleri arasında yer alır. Esasında uzun süre II. Abdülhamid'e yakinen hizmet etmiş olan Fehim Paşa, Jön Türkler arasında oldukça kötü bir şöhrete sahiptir. Ancak İngiliz sefaretince hakkında yapılan ihbarın değerlendirilmesi sonrasında bir daha Payitahta geri dönmek üzere Bursa'ya sürgün edilmiştir⁴⁷⁵. Aynı dönemde sürgün edilen Ziya Gökalp ise İstanbul'da

⁴⁷³ Fuat Paşa, Sultan'a yakın ve debdebeli bir hayat yaşadığı dönemde Sultan'ın idare tarzı ve çevresindeki kişileri eleştirmekte bir beis görmez. Bu durum Fuat Paşa'yı Fehim Paşa'nın doğrudan hedefi haline getirir. Nitekim Tahsin Paşa bu durumu kastederek “Fuat Paşa'nın er geç bir siyasete kurban gideceğini görüyordum” der. Bu arada Fuat Paşa ile Fehim Paşa arasındaki restleşme bir süre sonra silahlı çatışmaya dönüşür. Aynı gün yapılan Cuma Selamlığına Fuat Paşa katılmaz. Üstelik Şehzadebaşı'ndaki konağı Damad Mahmud Celâleddin Paşa ile yakındır. Tüm bunları fırsat bilen Fehim Paşa, Fuat Paşa'nın Damat Mahmud Celâleddin Paşa ile beraber olarak padişah aleyhine bir harekât planladıkları ve emirlerinde silahlı adamlar besledikleri, bu yüzden kendi adamlarıyla Fuat Paşa'nın adamları arasında çatışma çıktığı hakkında bir ihbarda bulunur. Saro Dadyan, “Dört Devre Şahitlik Etmiş Bir Osmanlı Paşası Müşir Deli Fuat Paşa”, **Toplumsal Tarih**, S. 229, Y. 2013, s. 24-27; Tahsin Paşa, **Abdülhamit**, ss. 94-96. Müşir Fuat Paşa hakkında yapılan evinde muzır evrak bulunduğu yönündeki ihbar sonrası evi aranır. Nitekim Kadıköy ile Şehzadebaşı ve Ayas Paşa'daki hanelerinde birkaç gün süren teferruatlı aramalar neticesinde iki adet revolver silah ve bir miktar cephane ele geçirilir. **BOA., Yıldız Askeri Maruzat (Y. PRK. ASK.)**, 179/27. Netice olarak Fuat Paşa, Sultan Abdülhamid'in tutumunu ve jurnalciliği alenen eleştirmekle birlikte Meşrutiyet'in iadesi gibi bir amaca hiçbir zaman hizmet etmemiş, hatta bunu telaffuz dahi etmemiştir. Dadyan, **Dört Devre**, s. 27. Fuat Paşa hakkında Kuran tarafından verilen bir bilgi Sultan Abdülhamid'in Fuat Paşa'ya yönelik sıkı tarassudu izah eder mahiyettedir. “Gerçekten Jön Türkler sürgünde bulunan tanınmış şahsiyetlerle temasa geçme ve kaçmalarına yardım etme girişiminde bulunuyorlardı. Nitekim sürgünde bulunan Deli Fuad Paşa için Mısır'dan Halil adında eski sanayi okulu öğrencilerinden bir firariyi Şam'a göndermişlerdi.” Kuran, **Jön Türkler**, s. 180.

⁴⁷⁴ Dadyan, **Dört Devre**, s. 26; Cevdet Küçük, “Sâlih Hulusî Paşa (1864-1939)”, **DİA**, C. XXXVI, 2009, s. 39.

⁴⁷⁵ Fehim Paşa, “Musevî zenginlerinden Karako Efendi'yi gözüne kestirmişti. Fakat bu tesadüf Fehim Paşa'ya pahalıya mal oldu. Mevkii, şehâmeti elden gidip şeâmete münkalip oldu. Karako'ya adamlarından hafıyye(yi)

Baytar mektebi dördüncü sınıfına geçtiği yılın yaz tatilinde Diyarbakır'da iken gizli toplantılara katılmak, izinsiz cemiyet kurmak ve zararlı yayınları okumakla suçlanarak tevkif edildi (1898). Bir müddet sonra serbest bırakılıp İstanbul'a döndüğünde okula alınmadı. On ay kadar Taşkışla'da hapis yattıktan sonra memleketi Diyarbakır'a sürgün edildi⁴⁷⁶. Şair Eşref de Abdülhamid dönemi sürgünlerindedir. Eşref, Gördes Kaymakamlığı sırasında Mekteb-i Hukuk talebelerinden Mehmet Ali isimli öğrencinin fesad komitesi oluşturmak ve muzır evrak bulundurmak isnadı ile yaptığı ihbar üzerine İzmirli Hafız İsmail Efendi ve Tevfik Nevzat Bey ile beraber İstanbul'a getirilerek tevkif edilirler. Eşref burada mahkeme edildikten sonra bir yıl kadar mevkuf hayatı yaşar ve müteakiben İzmir'e sürgün edilir. Eşref Bey cezasını tamamlayarak geldiği İzmir'de bir jurnalle tekrar hapis ya da sürgün edilme korkusuyla Mısır'a firar eder⁴⁷⁷.

Damad Mahmud Celâleddin Paşa, Avrupa'ya firarı sonrası yurda dönmek üzere hükümetle muhtelif zeminlerde temas kurmasına karşın II. Abdülhamid'e karşı suikasta varan teşebbüslere dahil olmakta beis görmez. 1902 yılında Hoca Kadri, Hüseyin Sîret ve Damad

göndermişti. Dört bin altın verilmezse ticarethaneleri(nin) kapatılacağı, bir takım hayati tehditlerle birlikte anlatıldı. Karako ticarethanesi bu parayı tedarik için üç gün müsaade istedi. Bu müsaadeye pek güçlük nâil oldu. Karako'nun oğulları İngiliz himayesinde idi. Bu şekildeki cebri rüsûma tahammül edemediğinden İngiliz sefaretine müracaat etmişti..." Ahmet Muhtar Nasuhoğlu, **Yâd-ı Mâzi ve Hayatının Tarihi –Meşrutîyet'ten Cumhuriyet'e Bir Hukukçunun Hatıraları**, (Yay. Haz. Ömer Hakan Özalp-Ayşe Raziye Özalp), Dergâh Yay., İstanbul, 2007, ss. 187-188. Tahsin Paşa, Fehim Paşa'nın Sultan Abdülhamid'in Veliâht Reşat Efendi vehminden istifade eden bir olduğunu ifade ederek "Vakıa Fehim Paşa saray dahilinde hiç nüfuzu olmayan bir adamdan başka bir şey değildi. O kadar kuvvetli tanınmış olmasına rağmen huzuru hümayuna hiç girmemişti." tespitini yapar. Tahsin Paşa, **Abdülhamit**, s. 61.

⁴⁷⁶ M. Orhan Okay, "Ziya Gökalp (1876-1924)", **DİA**, C. XIV, 1996, s. 124; Esasında Gökalp İstanbul'da hemşehrileri aracılığı ile tanıştığı bu cemiyeti kısa sürede benimseyerek ateşli bir savunucusu olur. Yaz tatili için bulunduğu Diyarbakır'da da cemiyet faaliyetlerine devam eder. Ancak konu bir vasıta ile valinin kulağına gider. Bunun üzerine tahkikat başlatılır. Gökalp'in evinde yapılan aramada Ziya'nın bir akrabasına İstanbul'dan yazdığı mektup ele geçirilir. Ziya, mektupta padişahı ve idaresini kınıyor; hürriyeti savunuyordu. A. Vehbi Vakkasoğlu, **Tarih Aynasında Ziya Gökalp**, Yeni Asya Yayınevi, İstanbul, 1980, s. 24.

⁴⁷⁷ İbnülemin, Mahmud Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, C. I, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, ss. 334-335. Polat, **II. Meşrutîyet**, ss. 36-37. Eşref Bey'in mahkûmiyeti ile neticelenen olay şöyle gerçekleşir. Şair Eşref 10-15 gün izinle İzmir'e geldiği günlerde her gece âlem olur yenilir, içilir, eğlenilirdi. "Mabeyin sürgünlerinden olan Mustafa Bey de, ara sıra bu âlemlerde bulunduğundan -bir akşam evinde bir ziyafet tertip ederek başta Eşref olmak üzere - zaten bu ziyafetler ve eğlenceler tertipler onun şerefine yapılırdı. Avukat Nevzat, Memduh, Şekip, Güzel Hasan, Mevlevî şeyhi Nuri ve daha birçok kimseleri davet etmişti. Hayli zaman yenilip içildikten sonra şiirler, hükûmet aleyhinde hicivler, sövmeler -her vakit olduğu gibi- ortaya dökülüyordu. Fakat Mustafa, oturdukları yere bir kapı ile geçilebilen diğer odaya, İzmir polislerinden Yahudi (Rafael) i gündüzden saklamış. Bu hafiye Yahudi ile Mustafa da görüşülen her şeyi ertesi gün hazırladıkları jurnal halinde yerine yetiştirmiş. Talihin güzel bir tesadüfüne bakınız. Kendi namına ve şerefine tertip edildiği halde, bir akşam evvelki fazla içilmekten ileri gelen rahatsızlık dolayısıyla Eşref, belki de ömründe ilk defa olmak üzere bu ziyafete gelmemişti. Yani Eşref'in gelmemesinden son derecede üzülen Mustafa haini, hazırlanan jurnalde Eşref'in de varmış gibi gösterilmesini Yahudi polis Rafael'e çok ısrar etmişse de, Rafael buna nasılsa yanaşmamış ve talihin bir cilvesi olarak Eşref, arkadaşlarının uğradıkları acı, sürgün akıbetinden yakayı kurtarabilmişti. Memduh, Nevzat, Şekip, Şeyh Nuri Bitlis'e, Güzel Hasan, Meclisi idare kâtiplerinden Mahmud Kastamonu'ya sürülmüşlerdi." Yücebaş, **Şair Eşref**, ss. 164-165. Mahkeme Şair Eşref Bey'i Damad Mahmud Celâleddin Paşa'ya Avrupa'ya kaçmadan önce gönderdiği mektupları ve bazı devlet adamlarına yazdığı hicivyelerine istinaden bir yıl hapse mahkûm eder. Ömer Faruk Huyugüzel, "Şair Eşref", **DİA**, C. XXVIII, 2010, s. 304.

Mahmud Celâleddin Paşa tarafından yapılan plana göre Yıldız sarayının civarına dinamit yerleştirmek suretiyle suikast gerçekleştirilecektir. Nitekim dinamit temini için Hüseyin Siret Avrupa'ya gönderilir. Bu üç zevat ayrıca *Enternasyonal* adlı gazetede Ermeni azınlığı isyana davet ederek II. Abdülhamid'e hakaretler yağdırırlar. Ancak tüm bu planlar deşifre olur⁴⁷⁸. Nitekim Hüseyin Siret Adıyaman'a sürgün edilir⁴⁷⁹.

Abdülhamid döneminde Balkan coğrafyasında cereyan eden suikast, terör eylemi ve isyan girişimi gibi pek çok hadise de muhtelif sürgün vak'aları ile neticelenir. 1903 ilkbaharında Rusya'nın Mitroviçe Konsolosunun öldürülmesi, ardından ağustos ayında Manastır Konsolosu Rostkovsk'nin katledilmesi uluslararası bir krize neden olur. Ruslar hadisenin Manastır Valisi Ali Rıza Paşa tarafından tertip edildiğini ileri sürerler. Her ne kadar yapılan tahkikatta bu iddianın doğru olmadığı anlaşılmış olsa da krizin daha fazla büyümemesi için Vali Ali Rıza Paşa olayın ertesi günü görevden el çektiler ve İstanbul'a uğratılmaksızın Trablusgarp'a sürgün edilir⁴⁸⁰.

Damat Mahmud Paşa gibi uzun süre II. Abdülhamid'in hizmetinde bulunup daha sonra muhalefet saflarında yer alan bir diğer isim de Ahmed Celâleddin Paşa'dır. II. Abdülhamid'in baş hafiyesi olarak yurt dışındaki Jön Türklerin yurda dönmeleri için padişah adına Jön Türklerle pazarlıkları yürütür. Ancak Jön Türklerin yurda dönmelerinden sonra verilen sözlerin yerine getirilmemesinden çok rahatsız olur. Bunun üzerine Kelekyan Efendi'yi yanına alarak Fransız sefaretine ait Votür gemisiyle önce Korfu'ya ardından Mısır'a geçen Ahmed Celâleddin Paşa bir müddet sonra Paris'e intikal eder. Böylece o da muhalefet saflarına katılmış olur⁴⁸¹. Onunla birlikte kurenadan Arif Bey, yaverandan Ahmed Şevket ve

⁴⁷⁸ “Burada bahsi geçen Hoca Kadri Efendi, Mahmud Paşa'nın Mısır'da bulunduğu sırada *Kanun-ı Esasi* adlı gazeteyi çıkaran kişidir ki Mahmud Paşa kendisine çeşitli yardımlarda bulunmuştur. Siret ise Folkestone'da çıkarılan *Osmanlı* gazetesinin başyazarı Şair Hüseyin Siret'tir.” Şeber, **Namlunun Ucundaki Padişah**, ss. 46-47.

⁴⁷⁹ Hüseyin Siret ile birlikte İsmail Safa, Sivas'a, Mehmet Ubeydullah, Taif'e sürgün edilir. Tokgöz, **Matbuat Hatıralarım**, ss. 87-88; Polat, **II. Meşrutiyet**, s. 36. Bu üç zevat aynı zamanda başta İsmail Kemal Bey olmak üzere pek çok Jön Türk ile birlikte İngilizlerin Afrika'nın güneyindeki Kap sömürgesinde Boer'lerle savaşa destek bildirisine imza atmışlardır. Bildirinin tam metni ve imza sirküsü için. Hanoğlu, **Bir Siyasal Örgüt**, ss. 573-575. Bildiri münasebeti ile devrin Abdülhamid muhaliflerinden Ahmet İhsan Bey, Boerler savaşında alınan tavır ile alakalı şu değerlendirmede bulunur. “Meşrutiyetin ilanına kadar Abdülhamid yönetimine karşı yüreklerimizde beslediğimiz derin kin, sarayın sevmediği her şeyi bize sevdirecek kadar hepimizde acayip bir “yanlış görüş” yapmıştı.” Tokgöz, **Matbuat Hatıralarım**, s. 166.

⁴⁸⁰ Hasip Saygılı, “1903 Makedonya'sında Reformlara Tepkiler: Manastır Rus Konsolosu Aleksandır Rostkovski'nin Katli”, **Karadeniz Araştırmaları**, S. 39, Y. 2013, ss. 69-94. “O gün Rus konsolosu Bukova mesiresinden dönerken, jandarma karakolu önünde nöbet tutan erin kendisine saygı duruşunda bulunmamasına kızmış ve arabasını durdurup nöbet tutan eri tokatlamıştı. Bu küstahça saldırıya tahammül edemeyen karakol nöbetçisi silahını ateşleyerek konsolosu öldürmüştür.” Uzer, **Makedonya**, s. 154. Ruslar konsolos hadisesi üzerinden Rus nüfuzunun kuvvet ve ehemmiyetini göstermeğe çalışır. Bunun için de Rus konsolos Rostkovski'yi öldüren nefer Halim'in idamını Vali Ali Rıza rütbelerinden mahrum edilerek cezalandırılmasını istemektedirler. Tahsin Paşa, **Abdülhamit**, s. 143.

⁴⁸¹ Şeber, **Namlunun Ucundaki Padişah**, s. 47; Kuran, **Jön Türkler**, s. 119; Kuran, **Millî Mücadele**, s. 365.

biraderi Rıza Paşalarla Dr. Nihad Reşad Bey ve Kelekyan Efendi, Dr. Kerim Sebati Bey ile Dr. Bahaeddin Şakir Bey de Avrupa'ya gelerek ve Jön Türk camiasına katılırlar⁴⁸².

Ahmed Celâleddin Paşa Paris geldikten sonra II. Abdülhamid iktidarı ile yalnızca fikri muhalefet etmez. Aynı zamanda eyleme geçerek İstanbul'da karışıklık çıkarmak ve Sultan'a suikast düzenleme teşebbüsünde bulunur. Buna göre suikastı icra etmek üzere Ethem Ruhi Bey ve Arif Bey yola çıkar. Ancak Paris Sefiri Münir Paşa'nın verdiği malumat üzerine gerekli tedbirler alınır, fedailer İstanbul'a gelir gelmez yakalanırlar⁴⁸³.

Ahmed Celâleddin Paşa'nın Jön Türk hareketine katılması harekete önemli bir güç katmasına rağmen esasında cemiyet uzun süredir derin bir ayrılığın içindedir. Nitekim Avrupa'ya firarı sonra yok olmak üzere olan dağınık Jön Türk hareketini bir araya getirmek isteyen Damad Mahmud Celâleddin Paşa, Tunalı Hilmi Bey'in önerisi ile bir kongre terkip eder. "4-9 Şubat 1902'de Paris'te yapılan kongre istenen birleşmeyi temin etmek yerine rejim değişikliğinin gerçekleştirilmesi sürecinde ecnebi müdahalesinin talep edilip edilmemesi hususundaki anlaşmazlık yüzünden birbirine tamamen muhalif iki grubun ortaya çıkmasına sebep olur." Prens Sabahaddin ve İsmail Kemal liderliğindeki grup yalnız neşriyat ile inkılabın gerçekleşmeyeceğini bunun için yabancı müdahalesinin gerektiğini işaret ederek adem-i merkeziyetçiliği esas alan bir anlayış ortaya koydular. Ahmed Rıza liderliğindeki grup ise bunun kesinlikle kabul edilemez olduğunu ilan ederek yeni bir örgütlenmeye gideceklerini ilan ettiler⁴⁸⁴. Kongreden sonra Prens Sabahaddin-İsmail Kemal ikilisi, İngiliz desteğiyle

⁴⁸² Kuran, **Millî Mücadele**, 365; Yahya Kemal, **Siyasi ve Edebi Portreler**, İstanbul'un Fethi Cemiyeti Yay., İstanbul, 2018, s. 110. Ahmed Celâleddin Paşa'dan bir müddet sonra Paris'e gelen Bahattin Şakir Bey de Abdülhamid dönemi sürgünlerindendir. Yahya Kemal, konu ile alakalı olarak Bahattin Şakir Bey'in Sultan Abdülhamid'in Tüfekçibaşısı Arnavut Tahir Paşa'nın eşi Canan Hanımefendi'ye aşık olması münasebeti ile sürgün edildiğini dile getirir. Yahya Kemal, **Siyasi**, s. 110. Esasında bu iddia çok mümkün gözükmemektedir. Çünkü Şehzade Yusuf İzzettin Efendi'nin hususi tabibi olan Dr. Bahattin Şakir Bey aynı zamanda Paris merkezli cemiyetin payitahttaki en faal üyesidir ve hafiye tarafından takip edilmektedir. Yurt dışındaki cemiyet üyeleri ile haberleşme ve yardım toplama konularında çalışan Bahattin Şakir, Yusuf İzzettin Bey, yurt dışına gönderdiği para yardımlarının *Şura-i Ümmet* gazetesinde yayınlanması sonrası tevkif edilir. Bekirağa Bölüğünde iki gün tutulan Bahattin Şakir, buradan Erzincan'a sürgün edilir. Durumdan hemen haberdar olan cemiyet mensupları Bahattin Şakir'i kaçırmak için harekete geçer. Nitekim Erzincan'dan kaçan Bahattin Bey, İmeretie adındaki bir Fransız vapuru ile Mısır üzerinden Paris'e vasıl olur. Hikmet Çiçek, **Dr. Bahattin Şakir İttihat ve Terakki'den Teşkilatı Mahsusa'ya Bir Türk Jakoben**, Kaynak Yay., İstanbul, 2007, s. 18-22.

⁴⁸³ Şeber, **Namlunun Ucundaki Padişah**, s. 47; Kuran, **Jön Türkler**, ss. 122-123.

⁴⁸⁴ M. Şükrü Hanioglu, "İttihat ve Terakki", **DİA**, C. XXII, 2001, s. 479; Sönmez, **Ahmet Rıza**, ss. 86-90; Koloğlu, **Abdülhamid Gerçeği**, s. 401; Akşin, **Jön Türkler ve İttihat Terakki**, ss. 57-59. "1902 Cemiyet için bir dönüşüm yılı olmuştu. Çünkü cemiyetin kendi içinde yaşadığı dönüşüm, aynı zamanda içinden çıkılmaz derecede sorunların yaşadığı bir süreci de beraberinde getirmişti. Bu sorunlar arasında farklı etnik ve siyasi grupların cemiyet çatısı altında tavır ve politika üretmek istemeleri, cemiyetin içinde eski devlet adamlarının ağırlık kazanmasıyla başlayan belirsizlikler, muhafazakârlar, milliyetçiler, tıbbiyeliler, mahalli Jön Türkler... gibi bir çok grubun uzlaşmaz yaklaşımları siyasal belirsizliklerin yaşanmasına sebebiyet vermekteydi." Erdal Aydoğan, **İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası (1908-1918)**, Ötügen Yay., İstanbul, 2005, ss. 280-281.

darbe yapmayı amaçlayan Osmanlı Hürriyetperveran Cemiyeti'ni teşkil ettiler, *Osmanlı* gazetesi de bu yeni örgütün yayın organı haline geldi⁴⁸⁵.

Ahmed Rıza önderliğindeki grup başlangıçta organize olmakta zorlanmış olsa da bir müddet sonra İttihat ve Terakki Cemiyet adı altında bir araya gelir. Bahattin Şakir Bey'in Jön Türkleri yeniden bir araya getirme girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanması Ahmed Rıza ile icraatçıları ittifakı yeniden örgütlenme yönünden teşvik edici olur. Hâsılı bu kısa süreli sarsıntı sonrası Cemiyet 1906 yılı başında Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti adıyla yeniden örgütlenir, faaliyetlerini yürütmek üzere idari şubeler kurarak yeni nizamname tanzim eder ve 1906'da Kahire'de yayınlar⁴⁸⁶.

Avrupa'da muhalifler nezdinde hadiseler bu mecrada cereyan etmekte iken II. Abdülhamid iktidarı açısından 1902 sonrası süreç, giderek hızlanan ve rejimin düşüşünü hazırlayan olaylar düşünüldüğünde, birkaç yıllık rahatlama sonra rejimin doruk noktasına ulaştığı dolayısıyla aynı zamanda sonun başlangıcı olarak da okunabilir. 1902 sonrası bu dönem hem dış politikada sorunlarının ve hem de dış politika ile alakadar iç politika sorunlarının da arttığı, rejimin bu sorunlarla baş edemez hale geldiği veya çözme kapasitesini kaybettiği bir dönem olur⁴⁸⁷.

II. Abdülhamid'in saltanat yılları Ermeni meselesinin bağımsız bir Ermenistan kurma düşüncesine dönüştüğü yıllardır. 1890 başından itibaren artan Ermeni terörü 1905 yılında padişaha düzenlenen suikast ile zirve yapar. 1904'e kadar yapılan terör eylemleri ile istenilen yabancı müdahalesini gerçekleştiremeyen Ermeni Taşnaksütyun Cemiyeti Ocak 1904'te Sofya'da yapılan kongrede padişaha suikast düzenlemesi kararını alır.

Bu plana göre padişaha suikast düzenlendikten sonra Bab-ı Ali, Galata Köprüsü, Osmanlı Bankası, yabancı büyükelçilikler ile diğer bazı özel ve resmi kuruluşlar havaya uçurulacak, böylece kargaşa ve ihtilal çıkartılarak İstanbul kan ve ateş içinde bırakılacaktır. Planın gerçekleştirilmesi için bomba malzemeleri temin edilerek 40 kadar terörist organize edilir. Çeşitli alternatifler değerlendirildikten sonra bomba yüklü aracın Yıldız Camii çıkışına yerleştirmek suretiyle gerçekleştirilmesi karara bağlanarak bunun için özel araba tahsis edilir.

⁴⁸⁵ Hanioglu, **İttihat ve Terakki**, s. 479. Prens Sabahattin ve İsmail Kemal Trablusgarp'ta vazifeli Recep Paşa'yı dahil ederek istibdata son verecek bir darbe planı tertip ederler. Plana göre Trablusgarp'taki askerler manevra bahanesi ile gemilere bindirilerek payitahta getirilmek sureti ile darbe gerçekleştirilmiş olacaktı. Bu iş için İngiliz Dışişleri ile temas kurulmuş destek olarak İngiliz donanmasının desteğinin tesis edilmesi kararlaştırılmıştı. İşin mali desteğini temin edebilmesi için Türkiye Millî Kalkınma Bankası ve Hıdiv Abbas Hilmi Paşa ile temasa geçilmişti. Ancak bir müddet sonra planın uygulanmasının mümkün olmadığı ortaya çıkması üzerine vazgeçildi. Akşin, **Jön Türkler**, ss. 61-62.

⁴⁸⁶ Hanioglu, **İttihat ve Terakki**, s. 479.

⁴⁸⁷ Çetinsaya, **II. Abdülhamid'in İç Politikası**, s. 393.

21 Temmuz 1905 Cuma günü plan dâhilinde harekete geçen teröristler bombayı patlatmalarına karşın padişah olaydan yara almadan kurtulur. Üçü asker 26 kişinin hayatını kaybettiği 58 kişinin yaralandığı saldırının faillerinin yakalanması için derhal tahkikat başlatılır. Kısa sürede suçlular tespit edilip yakalanarak başta idam olma üzere muhtelif cezalarla tecziye edilirler. Olayın baş faili Edward Joris idama mahkum edilir. Ancak Belçika ile çıkan kriz nedeniyle II. Abdülhamid tarafından affedilir. Hadise Orta Doğu ve Kafkasya’da oluşacak yeni durumlarda etkin olmak isteyen büyük devletlerin ayrılıkçı Ermeni örgütleri silah, finans ve propaganda açısından destekleyerek Osmanlı Devleti’ne yön verme gayretinin bir tezahürü olması bakımından mühimdir. Nitekim bu yönlü çabalar sonunda konuyu içinden çıkılmaz bir hale getirecektir⁴⁸⁸.

Genel olarak bakıldığında Abdülhamid rejimi 1902 sonrası süreçte içerde hem aşiretler hem de sınır bölgelerinde ciddi sorunlarla karşı karşıya kalırken dış politikada ise Osmanlı iç politikası ile de yakından ilgilenen İngilizlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Nitekim Ağustos 1907’de ortaya çıkan Rus, İngiliz yaklaşması Osmanlı Devleti’nin İngiltere ile doğrudan mücadele etme konusunda imtina etmesine neden olmuştur⁴⁸⁹.

1905-1907 yılları arasında imparatorluğun çeşitli bölgelerinde yaşanan bir dizi halk hareketi/eşraf isyanı iç politikada Abdülhamid iktidarının yaşadığı bu badirelerden biridir⁴⁹⁰.

⁴⁸⁸ Haluk Selvi, **Sultan’a Suikast**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay., İstanbul, 2013, ss. 11-21. Sultan Abdülhamid, hakkında suikast planlanan tek hükümdar değildir. Çağdaşı olan imparatorların da aynı akıbete uğradıkları bilinmektedir. Rus İmparatoru II. Aleksandr, III. Aleksandr, II. Nikola, İspanya Kralı Alfonso ve Kraliçe Christina, Fransa Cumhurbaşkanı Carnot, Yunan Kralı George, Sırbistan Kralı Milan, İtalya Kralı Umberto ve İran Şahı, Amerikan Başkanı William MacKinley, Sırbistan Kralı Aleksandr ve Kraliçe Draga bu dönemde suikasta maruz kalan hükümdarlardır. Haluk Selvi, **Sultan’a Suikast**, s. 13; Şeber, **Namlunun Ucundaki Padişah**, s. 33.

⁴⁸⁹ Çetinsaya, **II. Abdülhamid’in İç Politikası**, s. 397.

⁴⁹⁰ Bu olayların esbabına yönelik değerlendirmeler muhtelif mahiyettedir. Küçükölünç’e göre 1905 sonrası Anadolu’nun muhtelif şehirlerinde meydana gelen halk hareketlerinin 1908 Meşrutiyetini kolaylaştırdığı iddiası asılsızdır. “Ayrıca 1905-1907 arasındaki Anadolu’daki ayaklanmaların Rus ve İran Devrimi ile organik bir bağı olmadığı gibi 1908 Meşrutiyetine herhangi bir katkısı da vaki değildir. Bu isyanlar, vergi merkezlidir; kuraklık ve yerel idarecilerin süistimali gibi arizî ve mahalli sosyal iktisadi sebeplerin yol açtığı, çözüm üretildiğinde de sonlanan hareketlerdir. Mesela 9 Aralık 1905’te Sinop’ta Müslim-gayrimüslim 2000’den fazla insanın isyanında telaffuz edilen mutasarrıf ve oğlunun zulmüdür.” Küçükölünç, **Jön Türklük**, s. 34-35. Buna karşın Petrosyan olayları sınıf çatışması ekseninde değerlendirerek menfilerin olaylardaki rollerine işaret eder. “Feodal despot rejimin tüm baskısını üzerinde duyan genç Anadolu-Türk burjuvazisi Anadolu’nun birçok kentinde, karşı-hükümetçi hareketlerin başına geçti. Buralarda muhalif havanın kızıştırılmasında, Küçük Asya’nın en ıssız köşelerine dağıtılmış olan politik sürgünlerin -Jön Türklerin - oynadıkları rol çok büyüktür.” Petrosyan, **Sovyet**, s. 234. Zafer Kars ise şu değerlendirmede bulunur. “İlerici siyasi akımlar halk kitlelerinin destek ve eylemi olmadan başarı kazanamazlar. Bu, Genç Türk hareketi için de geçerlidir. 1908 Devrimi’ni bir aydın ve subay kadrosunun başardığını, bu devrimin, kolağası Niyazi Bey’in isyanıyla başladığını sanmak bir yanılgıdır. Anadolu’daki demokratik kitle hareketlerinin 1908 Devrimi’nin gerçekleşmesinde payı büyüktür.... 1905 Rus Devriminin doğu halklarının uyanışında belirleyici bir rol oynadığı bilinen bir gerçektir. Anadolu’daki devrimci kitle eylemleri de bu devrimden kuvvetle etkilenmiştir. Kronolojik olarak 1905 Devrimi’nden hemen sonraya rastlaması, bu eylemlerin Doğu Anadolu’da kendini göstermesi (o dönemde devrimci düşünce ve eylemlerin kaynaştığı Kafkasya’ya yakın olması bakımından anlamlıdır) bu düşüncüyü doğrulayan kanıtlardır.” H. Zafer Kars, **1908 Devrimi’nin Halk Dinamiği**, Kaynak Yay., İstanbul, 1997, ss. 59-60. Aykut Kansu 1908 Devrimi

Nitekim bunlardan biri 1905 sonu ve 1906 başında, bir sürgün yeri olan Kastamonu’da vuku bulur. Devlet-i Aliye’nin içinde bulunduğu ekonomik buhran nedeniyle getirilen bir dizi yeni vergi düzenlemesi (Şahsî Vergi ve Hayvanât-ı Ehliye Rûsûmu gibi) ile şehirde bulunan siyasi menfilerin tazyik, tahrik ve teşviki vak’ının ortaya çıkmasında etkili olur⁴⁹¹. Hükümet hadisenin başka bölgeler için örnek teşkil etmesinden tedirginlik duyarken benzeri hadiseler Musul, Trabzon, Diyarbakır, Erzurum, Van, Çorum, Bitlis, Siirt, Çemişgezek ve Kerbela gibi yerlerde ortaya çıkar⁴⁹². Ayaklanmaların büyümesi ve ortaya çıkan genel memnuniyetsizlik üzerine hükümet bir takım yeni tedbirler alır. Ayrıca valiliklere birer talimatname yollayarak valilerin bölgelerinde teftiş gezilerine çıkmaları ve halktaki memnuniyetsizliğin nedenlerini tespit etmelerini ister⁴⁹³.

öncesi gerçekleşen bu eylemlerin Meşrutiyetin yeniden ilanında rolü olduğuna dikkat çekilmektedir. Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İletişim Yay., İstanbul, 1995, ss. 35-95.

⁴⁹¹ Mehmet Serhat Yılmaz, “II. Meşrutiyet Öncesi Kastamonu’da Bir Ayaklanma Girişimi (1906)”, **Karadeniz Araştırmaları**, S. 30, Y. 2011, ss. 123-142. İsyanın tertip edilmesinde başta şehirde menfi bulunan sâbık Şer’iye kadısı Esad Efendi, olmak üzere pek menfi görev almıştır. Nitekim şehirde suhuletin yeniden sağlanmasından sonra olayda dahli bulunan pek çok zevat sürgün edilmiştir. Mezkur Esad Efendi’nin sürgün yeri Fizan’a tebdil edilirken Muşlu Müftüzade Reşid Bey Safranbolu’ya, Eczacı Ali Rıza Bey ve arkadaşları Araç’a ve sürgünlerin bir diğer kısmı ise Tosya’ya gönderilmiştir. Malatya eski mutasarrıfı Reşid Bey, Ticaret Odası eski başkanı Hacı Bey de sürgünler arasındadır. Yılmaz, **II. Meşrutiyet**, s. 137.

⁴⁹² Çetinsaya, **II. Abdülhamid’in İç Politikası**, ss. 397-398; Kars, **1908 Devrimi’nin Halk Dinamiği**, s. 20. Millî Aşiret reisi İbrahim Paşa bir çok aşireti birleştirerek aşireti bir konfederasyona dönüştürür. Diyarbakır, Urfa, Halep, Mardin ve Musul bölgesinde Hamidiye Alaylarına mensup olmanın sağladığı imtiyaz ile önemli bir güç oluşur. “İbrahim Paşa, bazı devlet yetkililerinin desteğini ve maiyetindeki silahlı birliklerin avantajını şahsi çıkarları doğrultusunda kullanarak bölgedeki diğer aşiretlere karşı saldırılarda bulunmuş ve özellikle de Diyarbakır vilayetine bağlı bazı yerleşim merkezlerini yağmalamış ve ciddi mağduriyetlere yol açmıştır. Millî Aşireti’nin saldırıları karşısında Diyarbakır eşrafı sesini Babiâli’ye ve Sultan Abdülhamit’e duyurmak için iki defa postaneyi işgal etmiştir.” Oktay Bozan, “20. Yüzyılın Başında Eşraf-Aşiret Çatışması: Millî Aşireti Ve Diyarbakır Eşrafı Örneği”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XXXIII, S. 96, Y. 2017, s. 1; Küçükkılınç, **Jön Türklük**, s. 35. Bozan’a göre “İkinci Meşrutiyet öncesinde çok sayıda fikir ve düşünce adamının bir takım siyasi nedenlerle Diyarbakır’da sürgünde bulunmasının da önemli bir etkisinin olduğunu düşünmekteyiz. Ramiz Molla, Abdullah Mahir, Derviş Vahdeti ve Şeyh Tahir bunlardan bir kısmıdır. Ziya Gökalp ve Hacı Niyazi Çıkıntaş bu inanç ve fikir adamlarından etkilenmiştir.” Bozan, **20. Yüzyılın Başında**, s. 27. Bu isyan hadiseleri içinde en büyüğü ve en önemlisi Erzurum isyanıdır. Diğer şehirlerdeki ayaklanmalara göre hem daha iyi örgütlenmiş ve daha geniş bir kitleye yayılmıştır. Kansu, **1908 Devrimi**, s. 45; Kars, **1908 Devrimi’nin Halk Dinamiği**, s. 26. Bu hadise dikkatle tetkik edildiğinde isyanın siyasi bir sebeple değil, iktisadi vaziyetin perişanlığı nedeniyle ortaya çıkmıştır. Küçükkılınç, **Jön Türklük**, s. 40. Önder Göçgün’e göre 1906 yılında tamamen ekonomik saiklerle patlak veren isyan ne var ki, Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs Şahsi Cemiyeti’nin en faal üyelerinden Hüseyin Tosun Bey’in, Erzurum’da giriştiği bazı hareketlerle iş, tamamıyla siyasi bir mâhiyet kazanır. Önder Göçgün, “II. Meşrutiyet’e Öncülük Eden Bir Hareket Erzurum İhtilali ve Ona Dair Bazı Belgeler”, **Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi**, (Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu’nun Hatırasına Ayrı Basım), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1985, ss. 253-279. 1907 yılına gelindiğinde Erzurum olaylarının arkasındaki halk desteğinin zayıflaması üzerine hükümet Abdülvahhab Paşa eliyle isyanda rolü olan subayları nakil, becayış ve terfi suretiyle sürgüne gönderir. Ayrıca “Hüseyin Tosun başta olmak üzere pek çok kişi isyana kalkışmak suçlamasıyla tevkif edildi. Muhakeme neticesinde Hüseyin Tosun hapis cezasına çarptırıldı ve İstanbul’da umûmî hapishaneye gönderildi. Muhakeme edilen isimlerden dördü ise idam cezasına çarptırıldı; Hacı Akif Ağa, Durak Bey, Seyfullah Efendi ve Faruk Bey başta olmak üzere yirmi kadar isyancı ise müebbet kalebentlikle Sinop’a sürüldü.” Polat, **II. Meşrutiyet**, s. 40.

⁴⁹³ Yılmaz, **II. Meşrutiyet**, s. 138. Neticede hayvanât-ı ehliye rûsûmu ve vergi-i şahsî 25 Mart 1907’de kaldırıldı. Polat, **II. Meşrutiyet**, s. 41.

Esasında imparatorluk coğrafyasında yaşanan bu hadiseler ve genel huzursuzluk ortamına rağmen Abdülhamid iktidarını yıpratın ve sonunu getiren asıl mesele Makedonya Meselesi'dir. Hükümetin bu hayati mesele karşısındaki çaresizliğinden kuvvet alan muhalefet güçlenerek hızla büyür ve yayılır. II. Abdülhamid rejimine asıl darbeyi vuran ve meşrutiyetin yeniden ilanına sebebiyet veren asıl güç ise Makedonya'da görev yapan genç subaylar arasında örgütlenen İttihad ve Terakki Cemiyeti'dir⁴⁹⁴.

2.1.4.2. Meşrutiyetin Yeniden İlanı

Meşrutiyetin yeniden ilanı hususunda muhalefeti cesaretlendiren ve ona ivme kazandıran Makedonya Meselesi'nin kökleri Berlin Antlaşması'na kadar uzanır. 1901'den itibaren meydana gelen yoğun eşkıyalık olayları ise konunun yeniden büyük devletlerin gündemine yerleşmesine neden olur. Eylül 1902'de muhtariyet talepleri ile başlayan isyanlar, meseleyi uluslararası hale getirir. Bununla birlikte artan ulusal ve uluslararası baskılar karşısında II. Abdülhamid, Makedonya Vilayetlerinde yapılacak ıslahatları içeren bir irade yayınlar. Bu irade ile bölgedeki valilere geniş yetkiler verilerek karma polis ve jandarma tesis edilir. Öte yandan Vilayet-i Selase Umûmî Müfettişliği tesis edilerek başına Hüseyin Hilmi Paşa getirilir. Ancak olaylar durulmaz bilakis hızla artar. Ağustos 1903'e gelindiğinde yeniden ayaklanmalar başlar. Bunun üzerine Ekim 1903'te Avusturya ve Rusya'nın dikte ettiği Münzsteg reform programı kabul edilmek zorunda kalınır. Böylece Makedonya coğrafyasında yabancı vesayeti başlar⁴⁹⁵. Büyük devletlerin kimi uluslararası anlaşmalara bağlı resmi ve fiili müdahaleleri öyle noktalara ulaşır ki konsoloslar valilerden hatta Müfettiş-i Umûmî Hüseyin Hilmi Paşa'dan daha etkili ve yetkili hale gelir⁴⁹⁶. Bölgenin kaybedilmek üzere olduğunu düşünen ve bu durumun müsebbibi olarak II. Abdülhamid'i gören muhalifler tarafından bölgeyi korumak maksadıyla Talat Bey liderliğinde Eylül 1906'da Osmanlı Hürriyet Cemiyeti teşkil edilir⁴⁹⁷. Makedonya coğrafyasındaki siyasi durumunun çalışmalarını hayli kolaylaştırdığı cemiyet, bilhassa askeri zevat arasında (II. ve III. Ordu mensupları

⁴⁹⁴ Çetinsaya, **II. Abdülhamid'in İç Politikası**, s. 399.

⁴⁹⁵ Çetinsaya, **II. Abdülhamid'in İç Politikası**, s. 399.

⁴⁹⁶ Küçükılınç, **Jön Türklük**, s. 41.

⁴⁹⁷ Çetinsaya, **II. Abdülhamid'in İç Politikası**, s. 400; Petrosyan, **Sovyet**, s. 251; Bleda, **İmparatorluğun Çöküşü**, s. 22; Hanioglu, **İttihat ve Terakki**, s. 479. Cemiyetin kurucuları şunlardır. "1-Rüştiye-i Askeriye müdürü Binbaşı Bursalı Tahir Bey. 2- Rüştiye-i Askeriye Fransızca muallimi Binbaşı Naki Bey 3- Selânik eşrafından Rahmi Arslan Bey 4- Mithat Şükrü Bey (Bleda) 5- Talât Bey 6- Üçüncü Ordu Müşiriyeti yaveri Yüzbaşı Kâzım Nami Bey (Duru) 7- Mülâzimievvel Ömer Naci Bey 8- Merkez Kumandanlığında müstahdem Mülâzimievvel İsmail Canbolat Bey 9-Mülâzimievvel Hakkı Baha Bey (Pars) 10-Edip Servet Bey (Tör)" Ziya Şakir, **İttihat ve Terakki -I, Nasıl Doğdu?**, Akıl Fikir Yay., İstanbul, 2014, s. 165-166; Halil Menteşe, **Osmanlı Mebûsan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları**, (Yay. Haz. İsmail Arar) Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1986, s. 18; Tevfik Çavdar, **Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1995, ss. 47-52; Akşin, **Jön Türkler**, s. 60; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, C. III, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1989, s. 15.

arasında) hızla yayılır. 1907 yılına gelindiğinde Dr. Nazım Bey'in çalışmaları neticesinde Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile Terakki ve İttihat Cemiyeti, İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında birleşir. Selanik cemiyetin dâhili merkezi olurken Paris ise harici merkezi olur⁴⁹⁸. Birleşmeye müteakip Aralık 1907'de Paris'te II. Jön Türk Kongresi tertip edilir. Prens Sabahaddin Bey'in başkanlık ettiği kongre beyannamesiyle 1- II. Abdülhamid'i tahttan feragate icbar, 2- İdare-i haziranın esasen tebdili, 3- Usulü meşveret ve meşrutiyetin tesisi (Ayan ve Mebusan meclisleri) talep edilir. Bu taleplerin gerçekleştirilmesi için hükümetin efal ve harekâtına karşı silâh ile mukavemet etmek, hükümeti hazıraya vergi vermemek, ordular dâhilinde telkinatta bulunmak ve umumî bir kıyam tesis etmek gerektiği üzerinde durulur⁴⁹⁹. Bu iki olay ile değişen ulusal ve uluslararası konjonktür cemiyetin yayılma hızına ciddi bir ivme kazandırır. Nitekim Nisan 1908 tarihi itibarıyla cemiyet, Rumeli'de Edirne, Draç, İşkodra, Manastır, Selanik, Üsküp, Tiran, Yanya, Ohri, Serez ve Tikveş ile altmış sekiz küçük merkezde teşkilat kurar. Debre, Ergiri, Görice gibi bazı merkezlerde de yapılanmaya gider⁵⁰⁰.

Öte yandan 1907 yılında İngiltere ve Rusya arasında sağlanan ittifak sadece bölgesel ve uluslararası dengeleri değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda Abdülhamid rejiminin dış politikada takip ettiği denge politikasının sonunu getirerek Osmanlı Devleti'nin paylaşılması ihtimalini akıllara getirmiştir. Nitekim İngiltere ve Rusya yakınlaşmasının bir neticesi olarak 1908 yılının başından itibaren Makedonya meselesinde ortak hareket etmeye başlamışlardır⁵⁰¹.

Üye sayısı yalnız Makedonya'da iki bini geçen İttihad ve Terakki Cemiyeti bu gelişmeler karşısında eyleme geçerek başta padişah olmak üzere vekiller heyeti üyelerine ve Harbiye Nazırı Mehmed Rıza Paşa'ya ayrı ayrı ihtarnameler göndererek Makedonya'da yeni reformlar yapılmasını amaçlayan İngiliz-Rus tasarılarına karşı konulmaması halinde ihtilali başlatacağı tehdidinde bulunur. Bunun üzerine bölgedeki olayları anlamak ve değerlendirmek üzere soruşturma başlatılır. Ancak Mahir ve Recep Paşalar riyasetinde gönderilen heyetlerin başarısız olması ve bazı hafiyelere yönelik suikastler üzerine daha fazla malumat almak maksadıyla Merkez Kumandanı Miralay Nâzım Bey payitahta davet edilir⁵⁰². Nazım Paşa'nın

⁴⁹⁸ Akşin, **Jön Türkler**, ss. 62-63; Halil Menteşe, **Osmanlı Mebûsan**, s. 19; Hanioglu, **İttihat ve Terakki**, s. 480; Bleda, **İmparatorluğun Çöküşü**, ss. 22-32; Çetinsaya, **II. Abdülhamid'in İç Politikası**, s. 400; Tunaya, **Türkiye'de Siyasi**, C. III, s. 16; Çavdar, **Talat**, s. 53; Uzer, **Makedonya**, ss. 22-23.

⁴⁹⁹ Kuran, **Jön Türkler**, ss. 151-152.

⁵⁰⁰ Hanioglu, **İttihat ve Terakki**, s. 480.

⁵⁰¹ Çetinsaya, **II. Abdülhamid'in İç Politikası**, s. 400.

⁵⁰² Halil Menteşe, **Osmanlı Mebûsan**, s. 19. Makedonya'dan payitahta dönen İsmail Mahir, Hüseyin Hilmi Paşa ve Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa'nın damadı Ali Paşa'yı sadakatsizlikle suçlar. Bunun üzerine Bursa'ya sürülür. Meşrutiyetin ilanı sonrası İttihatçılar tarafından düzenlenen suikastla öldürülür. Akşin, **Jön Türkler**, s. 85.

İstanbul'a gitmek üzere olduğu haberini alan İttihatçılar Nazım Paşa'ya suikast düzenler, Ancak Nazım Paşa yaralı olarak kurtulmayı başarır⁵⁰³.

Meşrutiyetin ilanını hızlandıran esas olay ise 9-12 Haziran 1908 tarihinde İngiltere ile Rusya arasında yapılan Reval Toplantısı'dır. Bu toplantı ittihatçılarda var olan vehmin cinnete dönüşmesine neden olur⁵⁰⁴. Nitekim 3 Temmuz günü garnizondaki subayların cuma namazında olmalarından yararlanan Resneli Niyazi ve adamları, gerekli silah, cephane ve parayı alarak dağa çıkar. Dağa çıkanlar 200 kadar asker, bir o kadar da başıbozuk ve sivildir. Aralarında Resne Belediye Reisi Hoca Cemal, Maliye Müfettişi Tahsin Efendi ve Polis Müdürü Tahir Bey de bulunmaktadır⁵⁰⁵. Bu hadisenin Üçüncü Ordu Müşiri İbrahim Paşa tarafından Mâbeyn başkitabetine bildirilmesi üzerine Mitroviçe'de on sekizinci fırka kumandanı Şemsi Paşa olayları araştırmak ve suçluları cezalandırmak üzere görevlendirilir. Ancak Şemsi Paşa 7 Temmuz'da cemiyet fedailerinden Atıf Bey (Kamçıl) tarafından öldürülür. Şemsi Paşa'nın katline müteakip olayları bastırmağa Müşir Tatar Osman memur edilir. Aynı zamanda İzmir'den Selanik'e asker sevkine başlanır. Ancak Tatar Osman Paşa da

⁵⁰³ Halil Menteşe, **Osmanlı Mebûsan**, s. 19; Ziya Şakir, **Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı Talat- Enver- Cemal Paşalar**, Akıl Fikir Yay., İstanbul, 2011, s. 109.

⁵⁰⁴ Küçükkılıncı, **Jön Türklük**, s. 55; Akşin, **Jön Türkler**, ss. 62-63; Tunaya, **Türkiye'de Siyasi**, C. III, s. 21. Meşrutiyetin yeniden ilanından Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesine varan bir dizi hadisenin fitilini ateşleyen Reval Görüşmelerinde Makedonya'nın İngiltere ve Rusya tarafından Osmanlı Devleti'nden koparılmasına neden olan çok önemli kararların alındığı iddia edilir. Bu kararlar için bk. Uzer, **Makedonya**, s. 86-87. Alkan ise "İngiliz Kralı VII. Edward ve Rus Çarı II. Nikola'nın Reval'de gerçekleştirdikleri buluşmanın tek amacı Osmanlı Devleti veya Makedonya değil, o günkü konjonktürde, özellikle de Alman Kaiserreich'ı karşısında bir gövde gösterisi yapmak ve gündemde olan bazı konular hakkında görüş alışverişinde bulunmaktır. Nitekim gerek görüşmeye katılan Rus ve İngiliz diplomatların ifadeleri ve gerekse ilgili zabıt gösteriyor ki, başta Osmanlı Devleti olmak üzere Makedonya'nın paylaşılması konusunda herhangi bir nihai karar alınmadığı gibi, bir paylaşım söz konusu dahi edilmemiştir. Nitekim yukarıda da geçtiği gibi, İngiltere tarafından kralla birlikte buluşmaya katılan diplomatlar böylesi bir nihai karar alma yetkisine zaten sahip değillerdi. Bu bağlamda görüşmenin, Avrupa'daki bazı siyasi çevrelere, özellikle de Alman Kaiserreich'ına karşı İngiliz-Rus yakınlaşması şeklindeki bir gövde gösterisi amacı taşıdığı söylenebilir... Durum bu şekilde açık olmasına rağmen, Jön Türklerin Reval buluşmasını oldukça abartılı bir şekilde ve ısrarla gündeme getirmelerinin nedenini nasıl izah etmek gerekiyor? Jön Türklerin bu davranışının muhtemel iki izahı olabilir. Öncelikle, bir şekilde başta yabancı gazeteler olmak üzere diplomatik çevrelerden duydukları haberlere kendileri de samimiyetle inanmış ve vatanperver olarak tepkilerini göstermişlerdir. Bu tespiti yapmakla birlikte, gerek Jön Türk subayları ve gerekse aydınlarının gazetelerde çıkan her habere inanılmayacağını bilmeleri gerektiğini düşünüyoruz. Dolayısıyla bu aşamada ikinci bir izahı gündeme getirmek gerekiyor. Bu haberlere gerçekten inanmamışlardı, fakat bunu, siyasi bir hareketin mensubu olarak mücadele ettikleri II. Abdülhamid yönetimine karşı bir propaganda aracı olarak kullanmak istemişlerdi. Böylece hem ihtilal sürecini hızlandırmış, hem de isyanlarını Osmanlı kamuoyu huzurunda olabildiğince meşrulaştırmışlardır." şeklinde değerlendirir. Necmettin Alkan, "1908 Jön Türk İhtilalinin Başlamasında Reval Buluşmasının Önemi", **Toplumsal Tarih Dergisi**, S. 175, Y. 2008, s. 52. Reval Görüşmelerinde tam bir karar alınmadığına değerlendirme için bk. Fikret Adanır, **Makedonya Sorunu**, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 2001, s. 266. "Sultan Hamit bu mülakattan hayli kuşkulandı ve bir cuma günü Rusya sefirinden bu mülakat hakkında izahat istedi. Rusya sefiri Reval mülakatının Tibet arazisi üzerinde İngilizlerle bir anlaşmadan ibaret olduğunu söylemiş ve meseleyi ehemmiyetten ari ve sırf iki devlete ait gibi göstermeğe çalışmıştı. Abdülhamit buna ne dereceye kadar inandı bilemezsem de herhalde işin vahametini layığı ile takdir ettiği görülüyordu." Tahsin Paşa, **Abdülhamit**, s. 248.

⁵⁰⁵ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, Kaynak Yay., İstanbul, 1995, s. 20; Uzunçarşılı, **1908 Yılında İkinci**, s. 108.

İttihatçı fedailer tarafından dağa kaçırılır⁵⁰⁶. Bu arada II. Abdülhamid sadaret makamında değişikliğe giderek Ferid Paşa'yı azleder ve Said Paşa'yı Sadaret makamına getirir. Ayrıca Rıza Paşa da Seraskerlik makamından azledilerek yerine Ömer Rüştü Paşa tayin edilir. Esasen tüm bu tedbirler için geç kalınmıştır. Nitekim Tatar Osman Paşa'nın dağa kaldırılması, Şemsi Paşa'nın katli ve müfettişi umûmî Hüseyin Hilmi Paşa'nın "benden başka İttihat ve Terakkiye girmedik kimse kalmamıştır", mealindeki yazısı ile asker, polis ve jandarmanın cemiyete iltihak ettiğine dair gelen haberler II. Abdülhamid'i meşrutiyetin yeniden ilanına icbar eder⁵⁰⁷.

Bunun üzerine II. Abdülhamid'in emri ile 23 Temmuz günü sarayda bir toplantı tertip edilir. Toplantıda Makedonya'dan gelen haberler değerlendirilir. Zira çok sayıda meşrutiyet talebinin yanında bazı yerlerde meşrutiyetin ilan edildiği yönünde haberler gelmektedir. Nitekim II. Abdülhamid, Heyet-i Vükela üyeleri ile yaptığı değerlendirmede meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi zaruretinin hâsıl olduğu ortaya çıkar. Bu durum karşısında II. Abdülhamid direnmeyi bırakarak meşrutiyetin ilanına karar verir. Böylece en kısa sürede seçimlerin yapılarak Mebûsan Meclisi'nin toplanacağı ve Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe konulacağı ilan edilir⁵⁰⁸ (24 Temmuz 1908).

Esasen meşrutiyetin yeniden ilanı İttihat ve Terakki için beklenmedik bir başarıdır. Zira II. Abdülhamid'in mücadele etmeyi bırakıp meşrutiyeti yeniden ilan etmesi gerek ülkeyi (halkı) gerekse bürokratik kadroyu büyük bir şaşkınlık ve kargaşaya düşürür. Hükümetin morali bozulur, bürokratik kadro neredeyse tümüyle çalışamaz hale gelir⁵⁰⁹. Halk nezdinde ise başlangıçta ortaya çıkan büyük şaşkınlık zamanla toplumun kahir ekseriyetinde memnuniyete dönüşürken ve bazı yerlerde kutlamalar tertip edilir⁵¹⁰.

⁵⁰⁶ Uzer, **Makedonya**, ss. 91-92; Tahsin Paşa, **Abdülhamit**, ss. 76-79; Kuran, **Jön Türkler**, ss. 159-160; Rahmi Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, TTK. Basımevi, Ankara, 1988, s. 29; Alkan, **Abdülhamid ve Jön**, s. 139; Ahmad, **İttihat ve Terakki**, ss. 25-26; Uzunçarşılı, **1908 Yılında İkinci**, ss. 111-112; **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı (HHP.)**, 18/1187.

⁵⁰⁷ Tahsin Paşa, **Abdülhamit**, s. 78. Cemiyet mensubu subaylar meşrutiyet yeniden ilan edilmesini isteyen arızalar ve Manastır, Köprülü ve Serez gibi yerlerde meşrutiyeti ilan ederek Sultan Abdülhamid'in meşrutiyetin yeniden ilanına zorlamak ister. **BOA., Y. EE., 71/51; BOA., Y. EE., 71/69; BOA., Y. EE., 71/68**; Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, C. I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s. 564.

⁵⁰⁸ Hanioglu, **İttihat ve Terakki**, s. 480; Uzer, **Makedonya**, s. 92; Petrosyan, **Sovyet**, s. 318; Kuran, **Jön Türkler**, s. 160; Ramsaur, **Jön Türkler**, ss. 155-156; Ahmad, **İttihat ve Terakki**, s. 31; Kansu, **1908 Devrimi**, ss. 135-137. Tahsin Paşa, Sultan Abdülhamid'in Vükela Heyeti ile yaptığı değerlendirme sonunda şu değerlendirmeyi yaptığını ifade eder. "Kanunu Esasi'nin ilanı benim zamanımda olmuştur. Bunun müessisi benim; bir müddet hasbellüzum meriyeti tatil edilmişti. Heyeti Vükelaya gidiniz, bunları söyleyiniz ve ilanı için mazbatanın yazılmasını iade ettiğimi tebliğ ediniz!," dedi." Tahsin Paşa, **Abdülhamit**, s. 266. Benzeri bir değerlendirme için bk., Hasan Amca, **Doğmayan Hürriyet Bir Devrin İç Yüzü 1908-1918**, Arba Yay., İstanbul, 1989, s. 24.

⁵⁰⁹ Ahmad, **İttihat ve Terakki**, s. 31.

⁵¹⁰ Uzer, **Makedonya**, s. 92; Kansu, **1908 Devrimi**, s. 136.

II. Meşrutiyetin ilanı hadisesine sürgünler zaviyesinden bakıldığında sürgünler fikri bağlamda meşrutî idareye geçme sürecinin olgunlaşmasının yanı sıra II. Abdülhamid idaresine karşı muhalifliğin taşraya yayılmasına katkı sağlar. Ancak II. Meşrutiyetin ilanında sürgünlerin doğrudan etkisi söz konusu değildir. Binaenaleyh meşrutiyet, çoğunluğunu III. Ordu mensubu subayların oluşturduğu Selanik ve Manastır çevresinde mücadele eden İttihatçıların gayretleri neticesinde ilan edilmiştir⁵¹¹.

Sonuç olarak meşrutiyetin yeniden ilanı ile fiili olarak iktidarı büyük oranda sona eren Abdülhamid dönemi bu süre içinde üç ciddi krizle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bunlar 93 Harbi ve sonrasında yaşanan olaylar, Ermeni meselesi (1894-1896) ve Makedonya meselesi (1903-1908). Bu krizler her zaman iç muhalefeti ve büyük devletlerin dış müdahalesini tetiklemiş, 1897'deki gibi çözüm bulunduğu takdirde rejimin devamı sağlanırken 1908'deki gibi çözüm bulunamadığı takdirde ise rejimin sonunu getirmiştir. Bununla beraber hiç şüphesiz sultanın hem yaş olarak hem de iktidar olarak yorgunluğu, kendi politikalarını devam ve tatbik edecek ikinci ve üçüncü adamları bulamaması da bu durumun nedenleri arasında sayılabilir⁵¹².

⁵¹¹ Polat, **II. Meşrutiyet**, s. 52.

⁵¹² Çetinsaya, **II. Abdülhamid'in İç Politikası**, s. 401.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ KONYA SÜRGÜNLERİ

3.1. II. Abdülhamid Dönemi'nde Konya'ya Sürgün

Osmanlı Devleti'nde bilhassa Tanzimat'tan sonra artarak devam eden sürgün vakaları II. Abdülhamid döneminde zirveye ulaşmıştır. Yukarıda muhtelif örneklerle izah etmeye çalıştığımız bu sürgünlerden dönemin önemli sürgün şehirlerinden olan Konya da payını almıştır. Zira II. Abdülhamid döneminde pek çok kişi muhtelif nedenlerle Konya'ya sürgün edilmiştir.

Daha önce izah edildiği üzere II. Abdülhamid meşrutiyetin Osmanlı Devleti için önemi ve faydasına inanmakla birlikte tatbiki için ülkenin buna henüz hazır olmadığı kanaatinde idi. Tahta çıkışından kısa bir süre sonra bu düşüncelerle otoriter bir yönetim kurması kendisine karşı güçlü bir muhalefetin doğmasına neden oldu. II. Abdülhamid'e göre kendisi gibi düşünmeyen Mithat Paşa'nın başını çektiği bir grup, iradesini tahakküm altına almak istiyordu. Nitekim devlet ve millet menfaati için Mithat Paşa, Namık Kemal, Ziya Paşa Ebuzziya Tevfik ve Nuri Bey gibi zevat sürgün vb. yöntemlerle tasfiye edilerek bu vesayet ortadan kaldırılmıştır⁵¹³. Öte yandan Sultan Abdülaziz'in hal' olayından ders alan II. Abdülhamid bu uğurda kendisine zararlı olabilecek bütün kuvvetli ve nüfuzlu devlet adamlarını İstanbul'da tutmayarak onları uzak yerlerde görevlendirilmiştir. Journallere hedef olan, ihtilâl provaları içerisinde yer alan paşalar bile hapis ve ölümle cezalandırılmayarak,

⁵¹³ Kocabaş, **Sultan II. Abdülhamid**, s. 129. Ayşe Osmanoğlu hatıratında bu hususa dair II. Abdülhamid'in şu ifadelerine yer verir. "Biliyorsunuz ki ilk Meşrutiyeti ben ilân etmişim ve daima Meşrutiyet taraftarı olarak kaldım. Lâkin biz Japonlar gibi millet-i vahide değiliz. Muhtelif unsurlardan müteşekkil olan İmparatorluğumuzda yıkılmak tehlikesi bizi çok korkutmuştu. Bu sebepten bir zaman için kaldırmaya lüzum görüldü." Ayşe Osmanoğlu, **Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)**, Selçuk Yay., İstanbul, 1986, s. 136. Enver Ziya Karal, II. Abdülhamid'in kuruntulu ve otoriter bir yönetim politikası benimsemesini şöyle analiz etmektedir. "Abdülhamit II., hayatını ve tahtını tehlikelerle çevrili görüyor, kendisini korumak için de hileye karşı hile kullanmayı meşru bir usul olarak kabul ediyor. Dolayısıyla da kimseye itimat etmeyerek herkese karşı kuruntulu davranıyor. Abdülhamit II.'nin kuruntulu olmasına sebep olan yalnız çekingen oluşu da değildir. Buna Osmanlı tarihinin padişahlar için bir içgüdü fişi, bir giyotin durumuna gelmiş olmasının tesirini de eklemek gerektir. Bu tahtta XIX. asrın başından padişah olduğu tarihe kadar, şu trajedilerin oynanmış olduğunu görüyordu. Selim III., devleti kurtarmak hususunda ıslahat yaptığı için katledilmişti. Mahmut II., katledilmek üzere iken dama çıkmak suretiyle ve Alemdar'ın müdahalesi ile ölümden kurtulmuştu. Mustafa IV., deli olmasına rağmen, padişah yapılmak istendiği için katledilmişti. Abdülmecit, Kuleli vakasında, katledilmekten güç bela kurtulmuştu. Abdülaziz, evvela tahttan indirilmiş, sonra intihar etmiş veya öldürülmüştü (Abdülhamid'e göre katledilmişti). Murat V. çıldırmış ve tahttan indirilmişti. Bu trajik olayların sebep ve gayesi ne olursa olsun, onları hazırlayanlar da seyyiye sınıfı ile ulema sınıfı temsilcileri idi. Abdülhamit II'nin İstibdadı bu iki sınıfa karşı saltanatın tepkisini temsil etmektedir." Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 247.

mevcut görevlerine eş görevlerle İstanbul dışına sürülmüşlerdir. Sultan'ın aleyhinde olan işsiz, güçsüz aydınlar bile kendilerine memuriyet verilerek İstanbul'dan uzaklaştırılmışlardır⁵¹⁴.

Bir dönem II. Abdülhamid'in en yakınında bulunmuş Tahsin Paşa sultanın sürgün siyasetini şöyle tanımlar. "Sultan Hamit, İstanbul'dan birçok kimseleri jurnaller üzerine, vilayetlere teb'id etmişti. Bu teb'id edilenlerin bir kısmı hiçbir vazifeye haiz olmayarak, sadece bir maaşla ikamete memur edildiler, bir kısmı da memuriyetle gönderilirlerdi. Uhdelerine bir vazife ve memuriyet tevdi olunarak gönderilenler başka bir vilayet veya memuriyette iyi iş görecektir kabiliyette olsalar bile bunları inha etmeğe kimse cesaret edemezdi. Bir kimsenin nefy suretiyle vilayetlerde herhangi bir memuriyete tayini o kimsenin orada uzun müddet kalması demektir; bu kabil insanları ikamete memur edildikleri yerden başka mahalle naklen memur etmek kendileri üzerindeki menfilik sıfatını yavaş yavaş unutturulabileceği ve günün birinde bunların İstanbul'a da gelmelerine yol açabileceği için buna müsaade olunmazdı"⁵¹⁵. Esasen II. Abdülhamid 1896 komplosu failleri başta olmak üzere pek çok menfiyi idamla cezalandırılacak iken sürgün ile tecziye etmesi, kötülüğe karşı iyilikle mukabele etme ve çeşitli memuriyetler vererek onları minnettar bir hizmetkâr haline getirme çabasının bir sonucudur. Böylece bir takım makam ve mevkiler yoluyla Jön Türkleri kazanmayı ve bunları kendi yönetimiyle uzlaştırmayı; dolayısıyla da pasifize etmeyi düşünmüştür⁵¹⁶.

Nitekim II. Abdülhamid'in kendisine karşı muhalif faaliyetler içinde bulunan Jön Türklerin çeşitli görevlere getirilmesi suretiyle minnettar ve hizmetkâr hale getirilmesi düşüncesi uzun vadede başarısız olmuştur. Çünkü çeşitli makamlara getirilen bu Jön Türklerden bir kısmı, muhalif faaliyetlerden tamamen vazgeçmemişler ve hâlen aktif olan dava arkadaşlarından kopmamışlardır. Örneğin; Tunalı Hilmi Bey 1500 Frank maaşla getirildiği Madrid Sefareti Başkâtiplik görevi sırasında aldığı maaşla muhalif Jön Türklere yardımda bulunmuştur⁵¹⁷.

⁵¹⁴ Kocabaş, **Sultan II. Abdülhamid**, s. 128; Mehmet Aydın, **II. Abdülhamid Han'ın Liderlik Sırları**, İzci Yay., İstanbul, 1999, s. 121-122. "İl Abdülhamid döneminde, sürgünlere gittikleri yerlerde malî sıkıntılara düşmemeleri için sürgün edilenlere, devlet yönetiminde vali, mutasarrıf, defterdar, çeşitli daire müdürlükleri ya da katiplikler verilmiş; devlet zararlı bulduğu insanları merkezden (İstanbul'dan) uzaklaştırırken, gönderdiği yeni çevrelerde onlara yeni bir "uyum" şansı, iktidara bağlılık fırsatı tanımış ve onların hareketlerini jurnallerle kontrol etmeye çalışmıştır. Bunun en büyük zararı, çeşitli menfaat beklentileri ile sürgün olduğu bilinen insanlar hakkında hazırlanan iftira dolu düzmece raporlarla bu insanların tekrar tekrar sıkıştırılıp devlet küstürülmesi olmuştur." Uçar, **Millî**, s. 15.

⁵¹⁵ Tahsin Paşa, **Abdülhamid**, s. 146.

⁵¹⁶ Alkan, **Abdülhamid ve Jön**, s. 135. Ahmet Uçar'a göre bugün ve geçmişte iktidarların muhaliflere karşı takip ettiği bu politikayı tashih-i itikat" yani "inancını devletin istediği doğrultuda düzeltme" politikası olarak tanımlar. Uçar, **Millî**, ss. 15-16.

⁵¹⁷ Uçar, **Millî**, s. 135

II. Abdülhamid'in sürgün siyasetinin uzun vadede başarısız olmasının bir diğer gerekçesi de her ne kadar muhalefetin İstanbul'dan uzaklaştırılmasını sağlamış olsa da menfilerin bazıları menfalarından firar edip diğer muhaliflerle birleşerek yeni şubeler açmışlardır. Ayrıca menfiler, bu sayede imparatorluğun en ücra köşelerine kadar ilerleme davasının havariliğini yapma şansını elde etmişlerdir. Nitekim bilhassa siyasi sürgünler kentlerden kırsal kesime kadar kendi düşüncelerini taşıyarak bazı yerlerde örgütlenme şansı dahi elde etmişlerdir⁵¹⁸.

Diğer taraftan II. Abdülhamid döneminde sürgüne gönderilen kişilere (siyasi sürgünler) bakıldığında kahir ekserisinin iyi eğitilmiş (çoğunluğu asker ve doktor) olduğu görülür⁵¹⁹. Elbette bu durum muhaliflerin tıbbiye ve askeri mekteplerde sağlam bir teşkilatlanma içinde olduklarını da göstermesi bakımından önemlidir. Bu noktada üzerinde durulması gereken bir diğer husus da sürgünlerin menfalarında bir kısım tarikat ya da benzeri yapılar tarafından kendi menfaatleri doğrultusunda kullanılmış olduğudur. Her ne kadar İttihatçılar kurumsal manada doğrudan hiçbir tarikatla ilişki içinde olmamış olsa da bir kısım menfi menfasında oradaki etkin tarikat tarafından kollanmıştır. Örneğin; Bektaşî ve Mevlevî tekkelerinin Anadolu'ya sürgün edilmiş olan cemiyet mensuplarına maddi ve manevi destek verdikleri, bilinen bir gerçektir⁵²⁰.

Nitekim Mevlevî tekkesinin merkezi konumda bulunan Konya'da sürgünlerin Mevlevîlerle olan ilişkileri sürekli tarassut altında tutulmuştur. II. Abdülhamid dönemi Mabeyn-i Hümayun kâtipliği ve Konya Valiliği görevlerinde bulunmuş olan Mehmed Tevfik Biren hatıralarında her iki görevi esnasında yapılan yazışmalarda "Çelebi Efendi'nin niyetlerine ve hâl ve hareketlerine dair mütemadiyen tahkikat icra olunduğuna" şahit olduğunu ifade eder⁵²¹. Esasında Mevlevî tekkesi ve Çelebi Efendiye yönelik bu yaklaşım Avlonyalı Ferid Paşa'nın Konya valiliği döneminde zirveye yapmıştır. Öyle ki II. Abdülhamid'in gözüne girmek isteyen Avlonyalı, Mevlâna Dergâhı Postnişini Abdülvahid Çelebi Efendi'ye Konya'yı gerçekten de dar etmiştir. Nitekim Abdülvahid Efendi, padişaha

⁵¹⁸ Acehan, **Osmanlı Devleti'nin Sürgün**, s. 22; Ramsour, **Genç Türkler**, s. 164; Alkan, **Abdülhamid ve Jön**, s. 136. "Hükümet, kuşkulandığı öğrencileri, subayları ve memurları özellikle Hicaz, Bağdat, Suriye ve Trablusgarp gibi uzak vilayetlere sürgün etmiş, gidenler, buralarda da benzer propagandayı sürdürmüşlerdir. Sempatizan subaylar sayesinde, bu vilayetlerin başkentlerindeki başlıca askeri birliklerinde Jön Türk propagandası hızla yayılmıştır." Kayalı, **Jön Türkler**, s. 53. Alkan'a göre "II. Abdülhamid'in sürgün siyaseti, Jön Türk Hareketinin sonunu getirmemiş, aksine olumlu olarak akışını belirlemiş; başlangıçta sadece İstanbul'la sınırlı olan hareket böylece başta Anadolu olmak üzere geniş Osmanlı coğrafyasına yayılmıştır." Alkan, **Abdülhamid ve Jön**, ss. 137-138.

⁵¹⁹ Acehan, **Osmanlı Devleti'nin Sürgün**, s. 22

⁵²⁰ Ramsour, **Genç Türkler**, s. 143

⁵²¹ Biren, **II. Abdülhamid**, s. 219.

yazdığı ve yedi yüz senelik asaletini vurguladığı bu şikâyet telgrafının devamında, "vali-i bî-insaf görevden alınmazsa kendisinin Konya'yı terk edeceğini, Ferid Bey Konya'dan gidinceye kadar ailecek Eskişehir'de oturmak istediğini, gerekirse bunun için postu bırakacağını ifade etmiştir. Saraydan kendisine verilen cevapta, kesinlikle şehri terk etmemesi gerektiği ve valinin ihtar edilerek gerekli tahkikatın yapılması için bir memur gönderileceği bildirilmiştir⁵²².

Ferid Paşa selefi Ali Kemali Paşa zamanındaki gibi davrandığını iddia ettiği Çelebi Efendi hakkında Dâhiliye Nezareti'ne cevaben gönderdiği yazıda şu malumatı paylaşır. Çelebi Efendi, Rusya konsolosunun davetine azimet ile sarhoş olmak ve birtakım manasız nutuklar irad ederek hürriyet namına şarap içmek, alenen fahişe getirmek gibi uygunsuzlukların yanı sıra Konya'da ihya ve inşa etmek istediği Bektaşî dergâhının resmen açılmasının engellenmesi yönünde gayret göstermektedir. Ayrıca Ferid Paşa, Çelebi'nin İnşaat ve İstihkâm Dairesi Başkâtibi iken devletin bazı mühim evrakını Rusya Ataşemiliteri'ne satması cihetiyle Konya'ya sürgün edilen Hasan Fehmi Efendi ile ülfetine izin vermeyerek sürgünlerle münasebetine mani olmuştur. Yine Beşiktaş sarayında Şehzade Reşad Efendi'nin dairesine gitmesi üzerine Konya Vilayeti'ne zabtiye mülâzımlığıyla gönderilen Süleyman Efendi'yi -Çelebi'nin gösterdiği hüsn-i muamelenin manasını anlayarak- Sille nahiyesine sonra da Bozkır ve Hadim taraflarına sürmüştür. Bütün "ulemanın şikâyetlerine rağmen İzmir'den birtakım fahişeler celb ile ahlak-ı umumîyi ifsad edegelmesine mebni ihtarlarda bulunmuş" olması olarak belirtilmiştir⁵²³. Diğer taraftan Ferid Paşa'nın Çelebi Efendi ile olan bu mücadelesinde kendisine en büyük yardım Mevleviliğin merkezi olan Konya'da genelde Nakşibendi olan medrese ulemasından gelmiştir. Nitekim mahalli ulema ile el ele uygulanan yenilikçi eğitim politikaları, yani modern okulların yaygınlaştırılması ve medreselerin ıslahı, Konya'da Mevleviliğin gücünün aşınmasına da yol açmıştır⁵²⁴.

⁵²² Kırmızı, **Avlonyalı**, s. 137. Tahsin Paşa Konya'nın imarına müteallik bir çok icraatta bulunan Ferid Paşa'nın bilhassa "Konya Mevlevî dergahı şeyhinin tarassudu ahvali hususunda gösterdiği dikkat ve ihtimam Ferid Paşa için vesile-i ikbal olmuştur" tespitinde bulunur. Tahsin Paşa, **Abdülhamit**, s. 66.

⁵²³ Kırmızı, **Avlonyalı**, s. 141. Ferid Paşa Çelebi'yi şöyle tanımlar. "Abdülvahid Konya'dayken Bektaşîlerle takılan, İstanbul'dayken Merdivenköy'deki Bektaşî tekkesine devam eden, Manisa'da Farsça öğrenmek vesilesiyle İranlılardan ve Bektaşîlerden noksanlarını tamamlayan, herkesi Şii yapmak isteyen bir rafizidir." Kırmızı, **Avlonyalı**, s. 142.

⁵²⁴ Kırmızı, **Avlonyalı**, ss. 136-146. Esasen "Konya ve çevresini Nakşibendilik ile tanıştıran Mustafa el-Hadimî (öl. 1734) ise de, asıl sirayet Mevlana Halid-i Bağdadî'nin (öl. 1827) müridlerinden Bozkırlı Şeyh Muhammed Kudsî (öl. 1852) ile olmuştur. Nakşibendi meşayihinin aynı zamanda ulemadan olmaları, bizzat medrese kurup tedris ediyor olmaları, kendilerini ehl-i ilim için cazibe merkezine dönüştürmüş ve Konya'da müderrislerin Nakşibendi olması gibi bir gelenek doğurmuştur. Mevlevilerin medreselere aynı ilgiyi göstermemiş olmaları da böyle bir çizginin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Askerlikten ve bazı tekaliften, mesela temettü vergisinden muaf olup büyük bir nüfuza sahip olan Mevlevilere karşı dengeyi güçlendirmek için Konya'da medreselerin ve

Esasında Anadolu'da büyük itibarı bulunan Mevleviliğin en önemli postunda oturan bir şeyhin II. Abdülhamid devrinde valilerle sorunlar yaşamasının arkasındaki temel saikler arasında veliaht Reşad Efendi'nin bu dergâha mensup olması⁵²⁵ ile Mevlevi şeyhlerinin sultana kılıç kuşatıyor olması yer alır⁵²⁶. Ayrıca II. Abdülhamid'in tahta çıkarılması hususunda en mühim rollerden birini üstlenen Şeyh Osman Selahaddin Dede'nin başkentini hatırı sayılır Mevlevi tekkelerinden biri olan, Yenikapı Mevlevihane'sinin postnişi olması⁵²⁷ ve en mühimi 1896 yılında II. Abdülhamid'e yönelik düzenlenen suikast girişiminde Galata Mevlevi Tekkesi aracılığıyla veliaht Reşad Efendi ile temasa geçilmesi Sultan'ı bu konuda vehimli davranmaya sevk etmiştir. Nitekim bu durum Konya'dan gönderilen evraka karşı sarayı daha temkinli davranmaya zorlarken, aynı zamanda padişahın vehmini tahrik ederek menfaat temin etmek isteyenlere olanak sağlamıştır. Örneğin Mevlevi dergâhı aşçıbaşının İstanbul'a hareket etmesi dönemin Konya valisi tarafından şifreli telgrafla saraya bildirilir. Esasında bu davranışın temelinde valinin kendisi dışında biri tarafından saraya bildirilmesi durumunda kendisine karşı oluşabilecek itimatsızlığı önleme ve aynı zamanda bir anlamda fırsatçılara izin vermeme gayesi yatar⁵²⁸.

mekteplerin durumlarını iyileştirme çalışmalarının sarayca teşvik gördüğü, hünkârın medreselileri kayırdığı da iddia edilmiştir.” Kırmızı, **Avlonyalı**, s. 146.

⁵²⁵ Faiz Demiroğlu, **Abdülhamid'e Verilen Journaller**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1955, s. 109; Kırmızı, **Avlonyalı**, s. 194.

⁵²⁶ Serhat Aslaner, **İlmiye Sınıfının II. Meşrutiyeti Algılayışı (Konya Örneği)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2006, s. 25. “Kılıç Kuşanma, Türklerin İslamiyetten evvelki devletlerinde de kudret haşmet kahramanlık sembolü olarak benimsenmiş Millî töreleri idi. Yavuz Selim'in Mısır'ı Fethi ve Hilafeti Osmanlı Hakanlığı'nın emanetine alışından sonra "kılıç kuşatma alayı" Millî vasfı yanında, dini veçhesini de aldı. Eskiden kılıcı yeni hakana; en yaşlı gazi takarken bundan böyle; ya nakib-ül-eşraf veya Mevlevi Dergâhı Postnişini'nin kuşatması tercih edildi. II. Abdülhamit; Mevlevilerin yeni padişaha kılıç kuşatma geleneğini; “Şazeli Tarikatı'na girip, Şazeli Şeyhi Sunûsi'ye, kendisine kılıç kuşattırarak” bozdu. Tekkeleri; daha sıkı denetim için 1866 (1283)'de 17 maddelik nizamname ile kurulan Meclis-i Meşayih'in etkinliğini artırdı. “Kuruluştan maksat; Tekke ve Zaviyelerden birinin şeyhliği boşaldığı ya da aralarındaki bir anlaşmazlığı gidermek ve gereğini ifa etmek üzere Şeyhülislam ile Evkaf-ı Hümayun Nezâreti'ne karşı sorumlu bir durumda olmaktır.” Ahmet Atalay, **Millî Mücadele'de Konya Kuvâ-yı Milliyeçileri (İlk Meclise Girenler)**, Damla Ofset Yayınevi, Konya, 1997, ss. 141-142.

⁵²⁷ Osman Selahaddin Dede, Midhat Paşa ile Abdülhamid arasındaki aracılık görevi yapan zevattandır. Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, s. 59. “Osman Selahaddin Dede gerek Mithat Paşa'nın ekibinin tasfiyesi gerekse Veliahd-ı Saltanat Reşad Efendi'nin Mevlevî oluşu yüzünden Mevlevîler pasifize edilmiştir. Bir zamanların kudretli Şeyhi ve Meclis-i Meşâyih'in ilk reislerinden Mesnevihân Osman Selahaddin Dede ise “uzlet-nişin” olarak ahir ömrünü sessiz sedasız tamamlamıştır. Ardından gelen oğlu Celalettin Efendi de benzer durumlar yaşamıştır. Mevlevîlerin ayinlerini büyük bir kontrol ve tarassut altında yapmaya çalıştıkları o devirde yaşamış olan İhtifalci Mehmed Ziya gibi yazarlar tarafından ilginç anekdotlarla anlatılmıştır. Bu sıkıntının Konya'daki Mevlana Âsitanesi'ndeki Çelebi Efendi'yi de kapsadığı ifade edilmelidir. Özellikle, II. Abdülhamid'e karşı geliştirilen İttihat ve Terakki muhalefetine Bektaşîlerin ve Mevlevîlerin desteklerinin alınması bir ölçüde onların da gayrimemnun zümresinden olmalarıyla izah edilebilir. Nitekim her iki tarikat da II. Meşrutiyet sonrası hızla yükselişe geçmişlerdir.” Tafsilat için bk. Muharrem Varol, “Yıldız Sarayının Tekkeleri ve II. Abdülhamid'in Tarikat Siyaseti”, **Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul**, (Editör Coşkun Yılmaz), İstanbul, 2013, ss. 217-218

⁵²⁸ Demiroğlu, **Abdülhamid'e Verilen Journaller**, ss. 109-110; Tahsin Paşa, **Abdülhamit**, s. 145.

Abdülhamid döneminde Konya, coğrafi konumunun sağladığı kolaylıkla Antalya sancağı üzerinden Akdeniz’e kıyısı olması münasebeti ile muhalif fikirlerin yayılma olanağı bulabildiği bir kenttir. Bilhassa Rodos üzerinden yasaklı yayınlar kolaylıkla temin edilebilmiştir. Öte yandan kentte bulunan yabancı ülke konsoloslukları da muhalifler için yurt dışı şubeleri ile haberleşme ve Jön Türk neşriyatının kente sokulmasına imkân tanımıştır⁵²⁹.

II. Abdülhamid döneminde sürgünler gerek mahkeme kararı gerekse padişahın iradesi ile sürülmektedir. Nitekim suçun mahiyetine göre muvakkat ya da müebbet olarak gönderilen bu menfiler, belirlenen ceza sürelerinin sonunda genellikle başka yerlerde ikamete memur olarak görevlendirilmektedir. Bu dönemde Konya’da bulunan sürgünlerin, eşkıyalık, rüşvet, zimmete para geçirme, halkı isyana teşvik etmek, muzır evrak bulundurmak, padişaha suikast teşebbüsünde bulunmak gibi farklı nedenlerle gönderildikleri müşahade edilir. Bu nedenler arasında özellikle eşkıyalık nedeni ile gönderilen menfi sayısının çokluğu dikkat çekici seviyededir. Öte yandan kentte bulunan sürgünlerin imparatorluğun muhtelif bölgelerinden gönderildikleri görülür. Arnavutluk’tan Irak’a, Suriye’den Anadolu’nun muhtelif kentlerine kadar pek çok yerden menfi Konya’ya gönderilmiştir.

Abdülhamid döneminde Konya’da bulunan menfi sayısı zaman zaman kontrol edilebilir olmaktan çıkarak mühim sayılara ulaşmıştır. Nitekim vilayet idaresinde rahatsızlık oluşturan bu durum karşısında hükümetten gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Örneğin; Dersaadet’ten otuz bir kişinin Konya Vilayetine teb’id edilmesi üzerine Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen 8 Eylül 1310 (20 Eylül 1894) tarihli yazı ile Konya’da bulunan sürgün sayısının kontrol edilebilir olmaktan çıktığını, Konya Vilayetinin denize kıyısı olması, tren güzergâhında bulunması ve etrafının açık olmasının eşkıyalık ve benzeri suçları işlemiş tehlikeli suçluların kontrol edilmesini zorlaştırdığı ifade edilmiştir. Konya’da asayişin temini ve menfilerin firarının engellenmesi için Diyarbakır ve Musul gibi vilayetlerin menfiler için daha uygun menfalar olacağı dile getirilmiştir⁵³⁰. Aynı şekilde 13 Temmuz 1314 (25 Temmuz 1898) tarihinde Konya Valiliği’nce Dâhiliye Nezareti’ne gönderdiği evrakta Konya’da bulunan jandarma ve polis sayısının az olması nedeni ile menfi sayısının kontrol edilebilir olmaktan çıktığı belirtilerek, firar ve benzeri vakaların yaşanmaması adına bundan sonra menfiyyen gönderilecek şahısların Rodos ve Akka gibi kalesi bulunan mahallere gönderilmesini talep edilmiştir⁵³¹.

⁵²⁹ Serhat Aslaner, “Taşrada Jön Türklük yahut Meşrutiyet Fikrinin Konya’ya İntikali”, **Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, C. XIII, S. 25, 2008/2, s. 93.

⁵³⁰ **BOA., DH. MKT.**, 292/36.

⁵³¹ **BOA., Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.)**, 1164/87271.

Bu dönemde Konya'da bulunan menfiler sürgün nedenleri bakımında tetkike tabi tutulduğunda siyasi sürgünler ve adli sürgünler olarak tasnif etmek mümkündür. Elimizdeki arşiv belgelerinin Konya'daki sürgünleri, gönderilme nedenleri konusunda daha ayrıntılı malumata ulaşmamızı engellemesi bizi böyle bir tasnife zorlamaktadır. Bilhassa adli sürgün vakaları için daha çok geçerli olan bu durum sağlıklı veri analizleri yapılmasını zorlaştırmaktadır. Şimdi bunları eldeki belge ve bilgiler ışığında izah etmeye çalışalım.

3.1.1. II. Abdülhamid Dönemi'nde Konya'ya Yapılan Siyasi Sürgünler

II. Abdülhamid dönemi siyaseten sürgün vakalarının en yoğun olduğu dönemlerden biridir. Nitekim siyasi saiklerle sürgün edilen bu zevatın bir kısmı da Konya'ya gönderilir. İngiliz Ali, Ziya Paşa, Ebuzziya Tevfik, Abdülhalim Memduh, İbrahim Aczi Kendi ve Hasan Rüştü Okumuşgil/Kel Şair bunlar arasında en tanınmışlarıdır.

3.1.1.1. Ziya Paşa (1829-1880)

Asıl adı Abdülhamid Ziyâeddin olan Ziya Paşa 1829'da İstanbul'da dünyaya gelir. Babası Galata Gümrüğü kâtiplerinden olan Ferîdüddin Efendi aslen Erzurumludur. Mahalle mektebindeki eğitiminin ardından Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye'ye devam eder. Daha sonra devam ettiği Beyazıt Rüşdiyesi'nde okurken bir yandan da Arapça ve Farsça öğrenir. Memuriyete on yedi yaşında iken Dâire-i Sadâret-i Uzmâ Mektûbî Kalemi'nde kâtip olarak başlar. Sadaret kalemine intisap ettiği bu yıllar aynı zamanda şiir bilgisi ve aruzu öğrendiği dönem olur. 1856'da Sadrazam Mustafa Reşid Paşa vasıtasıyla Mâbeyn-i Hümâyûn beşinci kâtibi olarak girdiği saray, ona bir yandan Fransızca öğrenmek suretiyle Batı kültür ve edebiyatının kapılarını açarken bir yandan da onun siyasette yükselme hırsına kapılmasına neden olur⁵³².

1858'de Mustafa Reşit Paşa'nın vefatı ile sarsılan itibarını Sultan Abdülaziz'in tahta çıkışı sonrası geri kazanır. Bu arada Âli Paşa ile aralarında başlayan husumet zamanla büyüyerek kendi aleyhine dönüşür. Nitekim bu husumetin bir tezahürü olarak Mâbeyn-i Hümâyûn'daki görevine son verilerek Zaptiye Müsteşarlığına getirilir. İki hafta sonra Atina Sefiri olarak görevlendirilir ancak görevi kabul etmemesi üzerine "paşa" unvanı verilerek Kıbrıs Mutasarrıflığına tayin edilir. Buradaki görevinin ardından Meclis-i Vâlâ azalığı, Bosna Müfettişliği ve Deâvî Nâzirliği(Adliye) görevlerinde bulunur. Ziya Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırma kararlılığını sürdüren Âli Paşa bir süre sonra onu Amasya mutasarrıflığına tayin

⁵³² Önder Göçgün, **Ziya Paşa**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İzmir, 1987, ss. 1-3; Uçman, **Ziya Paşa**, s. 475; Şükrü Kurgan, **Ziya Paşa**, Varlık Yay., İstanbul, 1963, s. 3; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, C. IV, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, ss. 1983-1984.

ettirir. Buradaki iki yıllık görevinin ardından Canik Mutasarrıflığı görevinde bulunduktan sonra payitahta döner. *Muhbir* gazetesinde yayımlanan yazılarında Bâbîâli'nin iç ve dış politikalarını açıkça eleştirmeye başlar. Osmanlı Devleti'nin Suriye, Sırbistan ve Girit'te başlayan ayaklanmalar karşısında çaresiz kalması ve ardından yaşanan toprak kayıpları sonrası Âli Paşa'ya yönelik artan eleştirileri onun Yeni Osmanlılar hareketi içinde saf tutmasına vesile olur. Bu arada Âli Paşa'nın emri ile önce Kıbrıs daha sonra Rodos'a görevlendirilen Ziya Paşa görevi reddederek Paris'te Yeni Osmanlıların hamiliğini üstlenen Mustafa Fazıl Paşa'nın davetini kabul ederek Paris'e kaçar. Ziya Paşa, Avrupa'da bulunduğu sürede Namık Kemal ile birlikte Londra'da *Hürriyet* gazetesini çıkarır. Namık Kemal'in yurda dönmesinden sonra Ziya Paşa, Avrupa'da bir süre yalnız sürdürdüğü muhalif faaliyetlerini Ali Paşa'nın vefatı ile sonlandırarak 1871'de yurda döner⁵³³.

1872 yılı başlarında Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'de kurulan İcra Cemiyeti reisliği görevine getirilen Ziya Paşa, daha sonra 1876 yılına kadar devam edeceği Şura-yı Devlet üyeliğine tayin edildi. Mayıs 1876'da Mithat Paşa ve ekibi tarafından ordunun desteği ile yapılan Sultan Abdülaziz darbesini destekledi. Darbeden sonra Mâbeyn-i Hümâyün başkâtipliğiyle Maarif Müsteşarlığına tayin edildi. Ancak başta Namık Kemal olmak üzere sürgünlerin affı konusunda aceleci davranması nedeni ile uzun süre kalamayarak azledildi. II. Abdülhamid'in çıkışı sonrası bir süre Kanun-ı Esâsî Encümeni üyeliği ve 93 Harbi sırasında kurulan Hediye-i Askeriye Cemiyeti'ne başkanlık yaptı. Meclis-i Mebusan'ın açılmasından sonra İstanbul mebusluğu için muhtemel adaylar arasında gösterilirken II. Abdülhamid tarafından vezir rütbesi ve paşa unvanı Suriye valiliği görevine atandı⁵³⁴.

Esasında Ziya Paşa'nın bu ataması, sıradan bir vali görevlendirilmesi değildi. II. Abdülhamid, idaresi karşısında ayak bağı olabilecek, bir zihniyetin ya da vesayetin tasfiyesi idi. Ziya Paşa yaklaşık beş ay kadar Suriye Valiliği görevini sürdürdü. Bu sürede gerek Müslim gerekse gayrimüslim halk ile sorunlar yaşadı. Özellikle savunduğu serbest fikirler Müslüman halk nezdinde rahatsızlık oluştururken, izlediği sıkı para politikası yüzünden de

⁵³³ Uçman, **Ziya Paşa**, s. 476; Göçgün, **Ziya Paşa**, ss. 4-8; Kurgan, **Ziya Paşa**, 3. Ziya Paşa, Girit meselesinde sorumlu olarak gördüğü Âli Paşa'ya hitaben meşhur *Zafername* adlı eserini neşreder. “Ziya Paşa bu olayı vesile yaparak, çağının bütün bozukluklarını sosyal, siyasal ve ekonomik düzensizliklerini birbiri peşine sıralar. Kaba sözlerden sakınmakla beraber, gerek Ali Paşa'yı, gerekse Fuat Paşa'yı, özel hayatlarına varıncaya kadar didikler. Onları imparatorluğun içinde bulunduğu kötü durumun baş sorumlusu olarak kabul eder.” Ziya Paşa, **Zafername**, (Yay. Haz. Fikret Şahoğlu), Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1953, s. 20.

⁵³⁴ Uçman, **Ziya Paşa**, s. 477; Kurgan, **Ziya Paşa**, s. 4. “Abdülhamid de matbuat sahasında ilk hamleyi Ziya Paşa'ya yaptı. Ziya Paşa'nın İstanbul milletvekili seçilme ihtimalini ortadan kaldırmak için, Ziya Paşa'nın vekilliğini destekleyen *İstikbal* Gazetesi'ni irade ile kapatmıştır.” Süleyman Kani İrtəm, **Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür- Abdülhamid'e Verilen Jurnaller**, (Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 1999, s. 186; Kuran, **İttihat Terakki**, ss. 50-51

Hristiyan ve Yahudilerle uyum sağlayamadı⁵³⁵. Nitekim Ziya Paşa “meslek ve hareketi, o havalinin ehemmiyeti mahsusa-i idaresiyle mütenasib olmamağla tahvili memuriyeti iktiza eylediğinden” denilmek suretiyle buradaki görevinden alınarak 15 Haziran 1877 (3 Haziran 1293) de Konya'ya sürgün edildi⁵³⁶.

Envai zahmet ve mihnet dolu oldukça zorlu bir yolculuk neticesinde Konya'ya gelen Ziya Paşa bu durumu şöyle değerlendirir⁵³⁷:

“Vali-yi Şam olarak üç buçuk ay

Konya'ya sonra güründü gitmek

Dağda dondum, ovalarda yandım

Mersin üstü Karaman'a giderek

Göstere göstere germ ü serdin

Dünyayı Konya'yı öğretti felek”

Esasında Ziya Paşa Konya'yı çok beğenmiş, burada bir kısmı menfilerden müteşekkil geniş bir ilim muhiti de bulmuştu⁵³⁸. Ancak Ziya Paşa, yaklaşık bir yıl süren görevi sırasında oldukça tartışmalı bir idare sergilemiştir. Nitekim döneminde Konya'dan payitahta yazılan imzasız jurnal evrakı bu hususa dair bilgiler ihtiva etmektedir. Buna göre Ziya Paşa yönetim anlayışı ve halkla olan iletişimi bakımından halkı, hânedân-ı zîşân-ı saltanat-ı seniyyeden ve valilik makamından nefret ettirecek minvaldedir.

Ziya Paşa halktan olabildiğince uzak durur ve onlara asla yüz vermez. Ancak pis işlerle uğraşan insanlarla (haşeratı karın/sürgünler gibi) her gece içki meclisleri tertipleyerek gayri meşru işlere cesaret etmekte ve vilayete bağlı sancak ahalisinin dahi ızanını bozacak ifsat işleri ile meşgul olmaktadır.

⁵³⁵ Göçgün, **Ziya Paşa**, s. 10; Süleyman Nazif, **İki Dost**, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1925, s. 77. Uçman, **Ziya Paşa**, s. 477.

⁵³⁶ Aslaner, **Taşrada Jön**, s. 79; Göçgün, **Ziya Paşa**, s. 10; Süleyman Nazif, **İki Dost**, s. 79; Kurgan, **Ziya Paşa**, s. 4; İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, C. IV, s. 2002; Bereketzade İsmail Hakkı, **Yad-ı Mazi**, Nehir Yay., İstanbul, 1997, s. 257.

⁵³⁷ İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, C. IV, s. 2002; Göçgün, **Ziya Paşa**, s. 11. Bu dönemde Akşehir Kaymakamı olan Bereketzade İsmail Hakkı Bey'in hatıratında Ziya Paşa'ya dair edindiği izlenimi şöyledir. “Paşa, son zamanlarında fikren ümitsiz ve cismen pek zayıf ve hasta olduğundan insanın; o hükümet konaklarını inşa eden, bu kadar yollar açarak, o yollarda kervansaraylar, Amasya'da dere boyunca rıhtımlar yaptıran Amasya mutasarrıfı Ziya Bey, sanki Suriye'de, Konya'da, Adana'da valilik eden bu Ziya Paşa değil imiş diyeceği gelir. Paşa'nın neşesi yerinde olduğu zaman bezm-i sohbetine doyum olmazdı. Tatlı fıkraları, nükteli sözleriyle arkadaşlık mahfelinin yüzünü güldürdü. Bize evlât muamelesi eder, vazife ifasında şayet ifratımı görse onu bir güzel şekle bağlardı.” Bereketzade İsmail Hakkı, **Yad-ı Mazi**, s. 258.

⁵³⁸ Mehmet Önder, **Ziya Paşa'nın Konya'daki Kitapları ve El Yazması**, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/31670/001517096006.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (05.06.2020)

Belgeye göre vilayet dâhilinde muzır şahıslardan biri olan İzmir’de *Hürriyet* isimli gazetesinden, menfi İzmirli meşhûr Menteşelizâde Emin Efendi’nin birâderi Salih isimli gayr-ı sâlih şahsı eğitimi yetersiz olmasına rağmen Antalya’ya memuriyetle görevlendirmiştir. Ayrıca mezkûr sancak genelinde Hoca İbrahim Efendi ile ittifak ederek ahali arasında ifsat yayılması için mübaşeret etmektedir. Yine mezkûr sancakta saltanat-ı seniyyeye sadık mutasarrıf Ahmet Bey Efendi’nin bu minvalde ortaya çıkan ifsat faaliyetlerini engellemek için çalışması üzerine kendisini görevinden azletmiştir.

Ziya Paşa hakkındaki bir diğer iddia da sürekli görüştüğü Konya Tahrîr Emlâk Mümeyyizi Sadık Bey’in Akseki Kazası’nda vâki olan tadilatı sırasında ahalinin fukaralarına zam ile varlıklı kişilerin emlâkının tenzil-i kıymetleri hakkındaki gayri meşru işler mukâbilinde elde edilen beş yüz lira ve zâhire ihrâcıyla ile alakalı Teke Sancağı mutasarrıflığından takdîm olunan evrâkı ehemmiyetsiz bularak Dersââdet’e havale etmediği yönündedir.

Yine belgeye göre ahaliye karşı oldukça sert ve müsamahasız olan Ziya Paşa, Mahir, Hayri ve Midilli’de bulunan Kemal Beyler ile sürekli muhabere halinde olup Meclis-i Mebusan’ın açılmasına yönelik talimat vermektedir. Belgenin devamında gayr-ı meşru işlerle meşgul olduğu muhakkak olan vali hakkında gerekli tahkikatın yapılması talep edilir⁵³⁹.

Öte yandan Ziya Paşa, beraberinde taşıdığı kütüphanesinden eli ile seçtiği ve ekserisi kendi yazdığı kitaplardan teşekkül eden 35 ciltlik bir külliyyatı Konya’daki Yusuf Ağa Kitaplığına vakfetmiştir. Bu kitaplar evvelâ ayrı bir yerde (Kütüphane-i Ziya Paşa) adı ile bulundurulmuş, bilâhare kitaplığa hasredilmiştir. Ziya Paşa’nın vakfettiği bu kitaplar arasında üç ciltlik *Harabatı*, *Zafername*, *Terci-i ve Terkid-i Bendleri*, muhtelif edebî ve tarihî yazma, basma eserler vardır⁵⁴⁰.

Ziya Paşa, Konya Valiliği sırasında tefecilerle mücadele ederek ve çeşitli imar faaliyetlerine de girişir. Uçman, kendisi hakkında verilen jurnallerinde bu çalışmalarından

⁵³⁹ BOA., *Yıldız Arzuhal Jurnal*, (Y. PRK. AZJ.), 2/35. Ayrıca ilgili evrak için bk. Ek 1. Bereketzade İsmail Hakkı Bey’in hatratında bahsettiği bazı örnekler belgede yer alan iddiaları destekler mahiyettedir. Örneğin Meclis-i İdare-i Vilâyet’in Müslüman olmayan üyelerinden birinin, görevini ihmal etmesi üzerine kızarak şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur. “Bu halkı evvelâ sopa ile terbiye etmeli, sonra kendilerine hürriyet vermeli, nafilere yere Avrupa köşelerinde gençliğimizi çürütmüşüz.” Bereketzade İsmail Hakkı, *Yad-ı Mazi*, s. 258.

⁵⁴⁰ Mehmet Önder, *Ziya Paşa’nın Konya’daki Kitapları ve El Yazması*, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/31670/001517096006.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (05.06.2020). Esasında Kütüphane-i Ziya Paşa, ilk olarak Selimiye Camiinde kurulmuştur. Burada bulunan 73 eser daha sonra Yusuf Ağa Kütüphanesine taşınmıştır. Yusuf Ağa Kütüphanesi hakkında tafsilatlı malumat için bk. Müjgan Cunbur, “Yusuf Ağa Kütüphanesi ve Kütüphane Vakfı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. I, S. 1, 1963, s. 205.

rahatsız olan çevreler tarafından yapıldığını ifade eder⁵⁴¹. Nitekim Ziya Paşa hakkında yapılan şikayetler Dersaadet nezdinde itibar görmüş ikamete memur olarak görev yaptığı Konya Valiliği sona erdirilerek görev yeri Adana'ya tahvil edilmiştir⁵⁴².

Ziya Paşa Adana Valiliği sırasında ciddi imar faaliyetlerinde bulundu. Adana'da ilk tiyatro binası onun döneminde inşa edildi. İstanbul'dan tiyatro topluluğu getirilerek oyunlar sergilendi. Yeni okullar açıldı. Devlet memurlarına yönelik hizmet içi kurslar düzenlendi. Fransızca kurslar düzenledi. Fransızca eğitmenler getirdi⁵⁴³.

Bu arada Ziya Paşa'nın Adana'da giriştiği faaliyetler çeşitli hoşnutsuzluklara ve şikâyetlere neden oldu⁵⁴⁴. Ancak Paşa Kıbrıs'ta başlayan ve Amasya'da nükseden rahatsızlığının yeniden ortaya çıkması üzerine durumu ağırlaştı ve vefat etti.

3.1.1.2. Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey (1848-1913)

II. Abdülhamid dönemi Konya sürgünleri arasında en dikkat çekici şahıs hiç şüphesiz Ebuzziya Tevfik Bey'dir. Konya Vilayeti dâhilinde bulunan Şereflikoçhisar'dan (Bugün Ankara'ya bağlı) İstanbul'a gelip yerleşmiş bir ailenin çocuğu olarak 1848'de İstanbul'da dünyaya gelmiştir⁵⁴⁵.

Tahsil hayatına ilk olarak Sultanahmet'te Cevri Kalfa Sıbyan Mektebi'nde başlayan Ebüzziya Tevfik Bey 1857'de babasının ölümü üzerine "peder- mande" denilen usule göre babasının yerine aynı daireye memur olarak alınır. Memuriyet hayatı Maliye'nin çeşitli kalemlerinde çalıştıktan sonra Şura-yı Devlet'te devam eder. Esasında Ebüzziya Tevfik Bey belirli ve düzenli öğrenim görmeden kendisini yetiştirmiştir. Asıl eğitimini ise Şinasi ve Namık Kemal gibi devrinin öncü edebiyatçılarından almıştır⁵⁴⁶.

1864'te *Ruzname-i Ceride-i Havadis*'te çalışmaya başlayan Ebüzziya, Namık Kemal'in teşviki ile *Tasvir-i Efkar* gazetesine geçer. Memuriyet hayatı ile birlikte genişleyen

⁵⁴¹ Uçman, *Ziya Paşa*, s. 477; Göçgün, *Ziya Paşa*, s. 18.

⁵⁴² Göçgün, *Ziya Paşa*, s. 18; Uçman, *Ziya Paşa*, s. 477; Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar*, s. 796.

⁵⁴³ Uçman, *Ziya Paşa*, s. 477. Ziya Paşa'nın Adana Valiliği hakkında tafsilatlı malumat için bk. Taha Toros, *Şair Ziya Paşa'nın Adana Valiliği*, Yeni Adana Basımevi, Adana, 1940.

⁵⁴⁴ Göçgün, *Ziya Paşa*, s. 11; Örneğin eşraftan bir kısım kimse ile anlaşmazlık yaşar (bazı kararları eşraf tarafından saraya şikayet edilir) ve buna mukabil Sava, Ahmed, Veliyyüddin ve Lütfi adlı şahısları şehirden sürgün eder. Nitekim mezkûr şahıslar haksızlığa uğradıklarını hükümsüzce nefy olunduklarını iddia ederek af talebinde bulunurlar. *BOA., Şura-yı Devlet, (ŞD.)*, 1705/33.

⁵⁴⁵ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar*, s. 8; Ziyad Ebüzziya, "Ebüzziyâ Mehmed Tevfik", *DİA*, C. X, 1994, s. 374. Ebüzziya'yı dedeleri Hacı Hasan'a ve Enbiya Dede'ye bağlayan sağlıklı bir şecere henüz yapılamamış olmakla birlikte Ebüzziya'nın ailesi Atçekenler'dendir. (Esbkeşan) Dedeleri Eskiil'de, Koçhisar'da oturmuşlar, buralarda yurt tutmuşlardır. İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, C. II, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul, 1974, s. 2341.

⁵⁴⁶ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar*, s. 8; Ziyad Ebüzziya, *Ebüzziyâ*, s. 374; Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri*, s. 2343.

çevresi onun ikbaline de yeni kapılar açar. Bu arada Tanzimat sonrası bir muhalefet hareketi olarak ortaya çıkan Yeni Osmanlı Cemiyeti'ne dâhil olur. 1868 yılına gelindiğinde ise Mithat Paşa'nın başında bulunduğu Şura-yı Devlet dairesinde göreve başlar. Mithat Paşa'nın bu görevden alınmasından sonra çeşitli kamu kuruluşlarında görev yapan Ebüzziya, bir süre sonra istifa ederek memuriyet hayatına son verir. Şinasi'nin ölümü sonrası Mustafa Fazıl Paşa tarafından devralınan *Tasvir-i Efkâr* matbaası Menapirzade Nuri, Kayazade Reşat ve Namık Kemal Bey'in haklarından feragat etmesi üzerine Ebüzziya Bey'e devredilir⁵⁴⁷.

Matbaanın tamamen Ebüzziya'ya devredilmesinden sonra Namık Kemal Bey'in *İbret* gazetesi de burada basılmaya başlanır. Ancak *İbret* gazetesinin yaptığı muhalefet ve elde ettiği tiraj hükümeti rahatsız edince gazete sahiplerinden Nuri Bey Ankara mektupçuluğuna Reşad Bey Bilecik kaymakamlığına gönderilir. Ebüzziya Bey'de İzmir'de yeni kurulan Muhakeme-i Kebire-i Merkeziye başkâtipliğine tayin edilerek İstanbul'dan uzaklaştırılmak istense de Mahmud Nedim Paşa hükümetinin düşmesi sonrası bu sürgün kararı iptal edilir. Öte yandan Namık Kemal Bey'in Gelibolu'ya sürgün edilmesi *İbret* gazetesini mefluç duruma düşürür. Ebüzziya Tevfik ise *Hadika* ve *Sıraç* gibi gazetelerle yayın hayatını devam ettirmeye çalışır. Ancak burada yapılan yayınların hükümet nezdinde rahatsızlık oluşturması üzerine *Sıraç* ve *İbret* hükümet tarafından kapatılır. Ardından “muzır neşriyatta” bulunmak gerekçesiyle Ebüzziya ile Ahmed Midhat Efendi Rodos'a, Namık Kemal Magosa'ya, Menapirzade Nuri ve Bereketzade İsmail Hakkı Bey de Akka'ya sürgün edilir⁵⁴⁸.

Ahmet Mithat Efendi ile beraber Rodos'ta kale hapsinde tutulan Ebüzziya Bey bir süre sonra burada hazırladığı yazıları İstanbul'da Şemsettin Sami Bey aracılığı ile yayınlamaya başlar⁵⁴⁹. Öte yandan sürgün olması nedeni ile yazılarında kullanamadığı Mehmed Tevfik yerine Ebüzziya (Ziya'nın babası anlamında) ismi ilk kez burada ortaya çıkar. II. Abdülhamid'in tahta çıkmasında sonra İstanbul'a dönen (10 Haziran 1876) Ebüzziya Bey Kanun-ı Esasi'nin hazırlanması için oluşturulan komisyon çalışmalarına katılır. Aynı

⁵⁴⁷ Ebüzziya Tevfik, **Yeni Osmanlılar**, s. 8; Ziyad Ebüzziya, **Ebüzziyâ**, s. 374; Şahap Nazmi Çoşkunlar, “Ebüzziya Tevfik Hayatı ve Eserleri” **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, C. VI, S. 4, 1957, ss. 65-66; Adnan Akgün, **Ebüzziyâ Tevfik'in Mecmua-i Ebüzziyâ'daki Hatıraları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1987, s. 3.

⁵⁴⁸ Ziyad Ebüzziya, **Ebüzziyâ**, s. 374; Çoşkunlar, **Ebüzziyâ Tevfik**, s. 66; Ebüzziya Tevfik, **Yeni Osmanlılar**, s. 9; Akgün, **Ebüzziyâ**, s. 4. Nuri, Ebüzziya Tevfik ve Agah Efendi'nin Mahmut Nedim tarafından İstanbul'dan uzaklaştırılmak üzere memurluklara tayinlerinin arz tezkiresi ve Namık Kemal, Ebüzziya Tevfik ve arkadaşlarının sürgün edilmelerinden sonra *Hakaikü'l-Vekayi* ve *Basiret* gazetelerinde yapılan değerlendirmeler için bk. **İSAM**, **Ziyad Ebüzziya Evrakı (ZE.)**, 31/813.

⁵⁴⁹ Ebüzziya Bey burada hapishanedeki mahkûmlarla yakından ilgilenerek onların yetenekleri dahilinde hassas ve ince sanat eserleri öğrenmeleri için çalışır. Nitekim bu çalışmalar neticesinde mahkûmlar Rodos zindanında birbirinden güzel ve her biri en az ikişer mecdiyeye satılabilecek tütün ve sigara kutuları yapmaya başladı. Böylece her türlü yardıma bu insanlar yeniden kazanç ve hayat zevkine ulaştılar. Ebüzziya Tevfik, **Yeni Osmanlılar**, s. 312-316.

zamanda sarayda kurulması tasarlanan Cem'iyet-i Mütercimîn'e de dahil edilir. 93 Harbi sonrasına gelindiğinde ise II. Abdülhamid'in giriştiği tasfiye sürecinden nasibini alır ve Bosna mektupçuluğuna tayin edilir. Ebüzziya'nın buradaki görevi, Bosna- Hersek'in Avusturya tarafından geçici olarak işgaline kadar sürer. İstanbul'a dönüşünde Mekteb-i Sanayi (Sultan Ahmed Erkek San'at Okulu) Müdürlüğü'ne getirilir. Ancak bu görevde uzun süre kalamaz. Kendisini siyasetten tamamen soyutlayarak matbaa, mecmua ve editörlük işlerine yoğunlaşır. Ancak hafiyeler bir taraftan, jurnalcılar diğer taraftan rahat vermezler, Konya'ya, sürülene kadar 10 defa tutuklanıp Zaptiye Nezaretinde, Yıldız Mahkemelerinde sorguya çekilir, evi ve matbaası birçok defa basılarak evrakına el konulur⁵⁵⁰. Nitekim II. Abdülhamid'in hafiyelerinden Baba Tahir tarafından verilen bir jurnal sonrası Konya'ya sürgün kararı verilir⁵⁵¹.

⁵⁵⁰ Konyalı, **Abideleri ve Kitabeleri**, ss. 2351-2352; Ziyad Ebüzziya, **Ebüzziyâ**, ss. 375-376; Çoşkunlar, **Ebüzziya Tevfik**, ss. 68-69.

⁵⁵¹ Konyalı, **Abideleri ve Kitabeleri**, s. 2352. Ebüzziya Tevfik, **Yeni Osmanlılar**, s. 8-10; Tokgöz, **Matbuat Hatıralarım**, s. 106. Konyalı bu olayı şöyle izah eder. "Yunus Nadi'yi çocuk yaşında yanına alıp yetiştirmiş olan bu adam (Baba Tahir) para ile ferman ve sahte berat da düzenlemekle meşhurdur. Ebüzziya'nın matbaasına göz koyan Baba Tahir verdiği ve verdirdiği jurnallerle Abdülhamid'in şüphesini ve Ebüzziya'yı oğlu ile sürdürüp küçük oğlu Velid'i (17 yaşında) evinde göz hapsine aldirtmış, matbaayı mühürlenmiş, sonra da satışı için irade çıkartmıştır. Ebüzziya göre 10 bin altına mâl olan matbaayı kapatmak için 1000 altın da kıymet biçtirilmiştir. Ebüzziya'nın Hünkâra yolladığı dilekçeler araya girenlerin tavassutu, Abdülhamid'in haksızlık etmekte olduğunu anlaması satışı durdurmuş matbaa da kurtulmuştur." Konyalı, **Abideleri ve Kitabeleri**, s. 2352. Ebüzziya Konya'dan oğlu Velid'e yazdığı mektupta sürgüne gönderilme nedenini şöyle anlatır. "Beni bu belâya uğratan hiç şüphe etmem ki Baba Tahir dedikleri *Malûmat* gazetesinin sahibi olan edepsizdir. Çünkü Mecmuâ'nın (*Mecmuâ-i Ebuzziyâ*) son sayısı olan 93. nüshada Ali Kemal Bey'in seyahâtini anlatan mektubunu Sultana jurnal etmiş. O mektupta kimseye zerre kadar dokunur bir şey yoktu, olsa bile Maarif Nezâreti'nin incelemesinden geçmiş, onun izni bulunan bir makaleden ben niçin sorumlu olabilirim? Hâlbuki Ali Kemal imzasıyla eserler yayımlamak yasakmış. Bunu Maarif Nezâreti bilmezse benim bilmememe kimsenin bir şey dememesi gerekir. Hâlbuki Maarif Nezâreti bu basın idaresine o yolda bir Padişah buyruğu tebliğ olunmuşmuş (bu) konuda azarlanmıyor ve sorumlu olmuyor da kabahat bana yükleniyor." Aynı mektupta Ebüzziya sürgüne gönderilmesinin bir başka gerekçesi olarak Paris'te açılacak olan müze için ısrarla izin talebinde bulunması ve bu durumun padişah nezdinde firar edeceği yönünde bir endişeye sebebiyet vermesine bağlamaktadır. Ayrıca sürgün edilmesine neden olabilecek olan matbaasındaki yasaklı yayınları ise şöyle açıklar. "Matbaada iki çuval ile büyücek bir zarf vardır ki ağızları bağlı ve benim mühürümle mühürlüdür. Bunların içinde Zaptiye Nazırı'nın bu memuriyete atanışından beri üç yıldır Avrupa'da yayımlanan memlekete girmesi yasak gazeteler vardır. Onları saklayışımın sebebine gelince kendilerinden evvel bu görevde bulunan Nâzım Bey (Beyoğlu Mutasarrıfı ve Zaptiye Nâzırı sonra Paşa Beyrut, Suriye, Akdeniz adalar, Aydın ve Edirne valisi) zamanında matbaaya gelenleri Haçik ile gönderirdim, onlar da Mabeyn'e sunarlardı. Nazım Paşa'nın azlinden sonra kendisine bir tezkere yazıp "Benim gönderdiğim gazeteleri ne yapardınız?" diye sordum. "Mâbeynde Şamlı İzzet Bey'e (ikinci Mâbeynci ve II. Abdülhamid'in en güvendiği sadık adamlarından Arap İzzet Halo Paşa) gönderirdim. İkinci haftasında İzzet Bey Haçik'e: "Beyefendi'ye söyle, ben böyle şeylerin competenti değilim, Bir daha bana getirme" demişler. Aradan bir hafta geçmeden şevketli Padişah Efendimiz beni Avrupa'ya memur buyurmuşlardı. Dönüşümde birçok gazete buldum. Ondan sonra bir torba peyda ederek doldurdum doldukça mühürledim. Bunun sebebi şudur ki: hükümet benim matbaama ve öbür matbaalara böyle gazeteler geldiğini bilirdi. Onları yaksaydım günün birinde "Hani ya sana gazeteler geliyordu, ne yaptın? Dedikleri vakit yaktım diyecek olsam inanmayacaklar hayır sen onları dağıtıyordun" diyeceklerdi. Aksini ispat ise güçtü. Onun için bu yolu seçtim ve kapaklarını açıp dâne olduklarını anladıkça torbaya atardım. Hatta geçen sene bir gece Zaptiye Nâzırı Beyefendi benim yokluğumda matbaayı arattırdığını haber alıp da kendilerine üzüntülerimi açıkladığım zaman matbaaya bir memurla özür bildirdikleri sırada Haçik ile torbaları getirtip o memura da göstermişim." **İSAM, ZE.**, 7/226. Ebuzziya Bey, Konya'ya vürudundan bir yıl sonra hakkındaki iddialara dair bir arıza yazarak; Londra'da Ermeni emellerine hizmet ettiği iddia edilen risale ile Avrupa'ya firar edeceği yönündeki

Bu kararın ardından Ebüzziya Tevfik Bey, oğlu Talha ile birlikte 11 Nisan 1900’de, Ağustos 1908’e kadar kalacakları Konya’ya gelirler⁵⁵². Vilayet polis serkomiseri Hasan Efendi tarafından karşılanan Ebüzziya ve oğlu, Konya Valisi Avlonyalı Ferit Paşa tarafından bir müddet misafir edilir. Daha sonra Konya’da bulundukları sürece ikamet edecekleri “Ebüzziya Köşkü” olarak bilinen eve yerleştirilir⁵⁵³.

Ebüzziya Konya’daki ilk birkaç gününde “Konya’nın şâyân-ı temaşa mebânî-i kadîmesini, bu harâb-âbâtta Selçûkîlerin yadigârı olan ve hemen cümlesi mahkûm-ı indirâs bulunan mesâcid ve ma’âbidi kemâl-i te’essürle” ziyaret eder. Bu arada Mâbeyn Başkâtibinden bir telgraf alır. Buna göre İstanbul’da bulunan matbaasına bilirkşi tarafından yedi yüz lira değer biçilerek Hazine-i Hassa-i Şahâne’ye devri talep edilir. Ebüzziya bu talebe verdiği cevapta tüm Osmanlı topraklarında bir ikincisi olmayan oldukça modern bir matbaaya sahip olduğunu dolayısıyla belirlenen bedelin çok üzerinde bir değere sahip olduğunu ifade eder. Ayrıca 19 senedir emek vererek kurmuş olduğu matbaasını satmak istemediğini şayet padişahın lütfuyla geri dönerse matbaanın geleceğini çocuklarının belirlemesini istediğini belirtir⁵⁵⁴.

Ebüzziya Bey kısa sürede geniş bir çevre edindiği Konya’nın sosyal kültürel ve ilmi hayatına mühim hizmetlerde bulunur⁵⁵⁵. Bu çalışmalardan biri halıcılık sahasında gerçekleşir. Esasında Ebüzziya Tevfik devrinin en kuvvetli kûfî hat ve arabesk tezyinat üstatlarından biridir. Dolayısıyla İstanbul’da matbaasında bastığı eserlere kûfî yazılarla yaptığı kapaklarda ve birçok binanın süslemelerinde yaptığı desenlerdeki örnekleri kullanarak hat modelleri

iddıları reddeder. **BOA., Y. EE.,** 14/78. Ali Işık söz konusu arızanın Ebüzziya’nın Konya’ya sürgün edilmesine ışık tuttuğunu ifade eder. Ali Işık, “Ebüzziya Tevfik’in Konya’daki Sürgün Yılları”, **Merhaba Akademik Sayfalar**, C. XIX, S. 31, s. 485.

⁵⁵² Kırmızı, **Avlonyalı**, s. 150. Ebüzziya’nın oğlu Talha, Galatasaray Sultani’sinin son sınıfında iken siyasi faaliyette bulunmak ithamı ile babası ile beraber sürgüne yollanır. Ziyad Ebüzziya, “Konya Halıcılığı ve Ebüzziya Tevfik’in Siyasi Mesajlı Halıları”, **Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler**, (Hazırlayan Feyzi Halıcı), Güven Matbaası, Ankara, 1985, s. 465.

⁵⁵³ Akgün, **Ebüzziyâ**, s. 172. Ebüzziya Köşkü, bugünkü Kâzım Karabekir Caddesi’nin devamında Battıçıkta’ya varmadan sağdaki köşk sitelerinin bitişiğinde idi. Kırmızı, **Avlonyalı**, s. 151; Ebüzziya’nın menfi olarak bulunduğu şehre dair tasvirleri şöyledir. “Arabalar İstanbul’da bindiğimiz arabalardan her sûretle muntazam ve nazîf. Hususen "Viktorya" dedikleri geniş arabalardır. Demiryoluna amûd güzel bir şoseye dahil olduk ki cihet[ey]nine ikişer sıra kavak ve söğüt fidanları gars edilmiş. Yol ortası arabalara mahsus. Yaya kısımlarıyla beraber yirmi altı metre arzında geniş ve müstakim bir şose. Yarım kilometreden sonra cepheye bir karakolhane görüldü, şoseyi sağa ve sola olarak ikiye taksim ediyordu. Biz karakolhanenin sağ cihetine saptık. Bu kısmın solunda etrafı parmaklıkları Millet Bahçesi bulunuyor. ... Her taraf kerpiç, her yer yıkık duvarlardan, toprak yığınlarından ibaret. Sanki büyük bir muharebe olmuş, şehir topa tutulmuş da büyüt ve emâkin tahrip edilmiş. ... Hane-i valiye gidinceye kadar geçtiğimiz sokaklar, İstanbul’un esvâkına nisbetle hem geniş, hem daha temiz. Fakat oluklardan akan san [yağmur] sularından tahaffuz müşkil. Büyük caddelerden sapılan aralık sokaklar alelumum iki taraflı duvar ve kapılardan ibaret. Sokak üzerinde ev yok gibi. Buralardaki evler tahtânî binalardan ibaret. Pencereler umumen havlu makamındaki bahçeciklere nazırmış...” Akgün, **Ebüzziyâ**, ss. 173-174.

⁵⁵⁴ Akgün, **Ebüzziyâ**, s. 182-183; **İSAM, ZE.,** 7/226.

⁵⁵⁵ Karataş, **Osmanlı**, s. 381.

hazırlayacak, bunlarla hem pek güzel seccadeler meydana getirilebilme hem de eski Selçuk hat geleneğini ihya edebilme gücüne sahiptir⁵⁵⁶. Nitekim Talha Konya'dan, İstanbul'da ev hapsinde bulunan kardeşi Velid'e yazdığı mektupta “matbaacılıkla halıcılık arasında müşabehet de vardır. Her iki sanatta da resimden anlamak, resimle iştilal etmiş olmak, meydana asar-ı nefise getirmek bu suretle çabucak terakki etmek için en birinci şeraittedir. Bey babamın ise güzel çiçekler yapmak, zarif tezyinat vücuda getirmekteki istidadı, hüsn-ü intihabı sence de malûmdur” diyerek bu hususun altının çizmiştir⁵⁵⁷.

Konya Valisi Avlonyalı Ferit Paşa'nın teşviki ile çalışmalara başlayan Ebüzziya, oğlu ile beraber işe koyulmuş, İstanbul'dan kûfî çalışma dosyalarını getirtmiş, desenleri hazırlamış, pratik ve teknik icadlarda pek becerikli olan oğlu Talha'nın halı tezgâhlarında yaptığı ilâvelerle kurulan yeni tarz tezgâhta ilk duvar “levha seccadeler” dokunmuştur. Bunlar pek ince bir zevkle ve renklerle hazırlanmış, düz pastel zeminler üzerine daha koyuca tonlarda dokunmuş hafif ve zarif “rumî” desen üzerine, büyük bir başarı ile çizilip itina ile ve kusursuz dokunmuş kûfî Ayet-i Kerîme, Hadis-i Şerif, Kelâm-ı Kibar'lardan ibarettir. Bu halılar duvar seccadesi ve duvar halı süslemesi olarak yapılmışlardır. Bu çalışmaların sonunda sergi ise sadece Konya'nın değil Anadolu halıcılığının gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bilhassa ıslah edilmiş tezgâhlar ve yeni motifler bu yeni bir bakış açısının ortaya çıkmasında öncülük etmiştir⁵⁵⁸.

⁵⁵⁶ Ziyad Ebüzziya, **Konya Halıcığ**, s. 475. “Ebüzziya iyi bir ressam ve üstad bir hattat, Kûfî hat üstadıdır. Resimde çini mürekkeple yaptığı desenler çok başarılıdır. Ne yazık ki bu eserlerden, bilinen, elde sadece iki parça vardır. 1881 tarihini taşıyan bu iki manzaradan biri, Ayasofya'dan Yerebatan-Divan Yolu'nun başlangıcına bakış, diğeri Eminönü'nden Karaköy'ün görünüşüdür. Yaptığı başarılı sulu boya çalışmalarından sadece dört portre günümüze kadar ulaşabilmiştir. Batının arabesk, bizim rûmî dediğimiz Türk tezyini san'atında Ebüzziya'nın ince zevki pek güzel eserler yaratmıştır. Sultan Abdülhamid Yıldız Sarayı'na ilâve ettirdiği bölümleri, imar ve ihya ettiği kısımları yeniden düzenletirken yaptırdığı süslemelerin Türk tarzında olmalarını istemiş, bunları devrin bu sahada üstadlarından bulunan Ebüzziya Tevfik'e yaptırmıştır. Yıldız Sarayı'nın salonlarındaki bütün arabesk tezyinat ve tavandaki kûfî iratla yazılmış: “La galibe İllallah..(Allah'tan başka gâlib yoktur.” yazıları onundur. Yine Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'nın arka tarafına yaptırdığı bugünkü Barbaros Bulvarı üzerinde, Balmumcu'ya ulaşmadan evvelki Yıldız Camii'nin içini çepeçevre kucaklayan, kuşaktaki çini üzerine yapılmış nefis kûfî «Sure-i Mülk», mihrabın üzerindeki kûfî Besmele, onun eseridir. Bu Besmelenin, sağ tarafında şakulî olarak yine kûfî hatla yazılmış, çiniye geçirilmiş Ebüzziya'nın imzası vardır.” Konyalı, **Abideleri ve Kitabeleri**, s. 2349. Ebüzziya Bey bu husustaki marifetini dönemin Konya valilerinden Mehmet Tevfik Bey için de kullanır. Mehmet Tevfik Bey hatıralarında bundan şöyle bahseder. Kûfî yazıda dahî mahir olan Ebüzziya, mektup zarflarımın kapaklarına mühür yerine yapıştırılmak üzere bu yazı ile üstünde isminin harflerinin bulunduğu kırmızı renkli pul şeklinde küçük ve yuvarlak bir takım kâğıtlar yaptırarak hediye etmişti ki, ben bunları yazıda latin harflerinin kabulüne kadar kullandım. Talebi üzerine bir aralık afv-ı şâhâneye mazhariyeti hakkında Mabeyn Başkitâbetine iş'arda da bulunmuş olmama rağmen bunun bir faydası olmadı ve Ebüzziya Tevfik Bey Meşrutiyet'in ilânına kadar Konya'da sürgün olarak kaldı.” Biren, **II. Abdülhamid**, s. 224.

⁵⁵⁷ **İSAM, ZE.**, 12/404

⁵⁵⁸ Ziyad Ebüzziya, **Konya Halıcığ**, ss. 469-479; Konyalı, **Abideleri ve Kitabeleri**, s. 2350. Avlonyalı Ferid Paşa, Ebüzziya Tevfik Bey'in ikinci eşi Tepedelenli Ali Paşa'nın torunu, Yanyalı Hayreddin Paşa kızı İffet Hanım'ın öz dayısıdır. Ziyad Ebüzziya, **Konya Halıcığ**, s. 466; Konyalı, **Abideleri ve Kitabeleri**, s. 2342. “Bu dokunan duvar seccadelerinden bugüne kadar dokundukları ve mevcudiyetleri tespit olunabilenler şunlardır 100x145 cm. ebadında 5 adet,

Ziyad Ebüzziya, burada yapılan çalışmaların sadece halıcılık faaliyeti olmadığını aynı zamanda Ebüzziya'nın çalışmalar üzerine yazdığı yazılarla siyasi mesajlar verdiğini ifade eder. Ona göre bu yazılar matbaası kapatılan ve sesi kısılan bir menfinin haykırışıdır. Burada yer alan “El-hükmü lil-galib, El-fevzü li'l-ilmi leys'el-fevzü li'l-alemi ve El-Hakku ya'lû velâ yu'lâ aleyh” ifadeleri bunun tezahürüdür⁵⁵⁹.

Ebüzziya Tevfik Bey, Konya'da II. Abdülhamid ve idaresine karşı muhalif duruşunu değiştirmeyerek devam ettirir. Esasında bu, payitahtta beklenen ve bilinen bir vaziyettir. Zira Mâbeyn başkitabetinden Konya Valiliğine gönderilen yazıda bu konuya dikkat çekilerek Ebüzziya Bey'in muhafazasına azami ölçüde dikkat edilmesi istenir. Buna mukabil Konya Valisi Ferid Paşa tarafından verilen cevapta ise Ebüzziya Bey'in Konya'ya vürudundan itibaren muhafazasına ve eylemlerine ileri derecede dikkat edildiği ifade edilir. Hatta zahirde Ebüzziya Bey'e hizmet maksatlı gibi gözüken hakikatte ise gözaltında tutarak sürekli teyakkuz halinde bulunulduğundan bahsedilir. Ayrıca geceli ve gündüzlü bir zabıt sürekli kapısında bekletilerek Ebüzziya Bey'in kimlerle temas ettiği ve icabında da bu münasebetlere müdahale edildiği üzerinde durulmuştur⁵⁶⁰ (26 Şubat 1316/11 Mart 1901).

Ebüzziya Bey, kendisine yönelik payitahttan yapılan bu uyarılar mukabilinde alınan tedbirleri aşarak çok sayıda gizli faaliyetin içinde bulunur. Nitekim bunlardan biri, bir kısım bürokrat ve sürgün ile şehrin önde gelenlerinin katıldığı gizli toplantılardır. Kazım Hüsnü Bey'in Pirî Mehmet Paşa Camii gündeğüsündeki Ser tariki Mevlâna'dan Ali Çelebi'nin evi

118x182 cm. ebadında 2 aded,

157x323 cm. ebadında 1 aded,

57x146 cm. (takribi) ebadında 1 aded

olmak üzere 9 aded. Bunlardan 6 adedinin de hâlen kimlerde olduğu malûm; 3'ü ise meçhuldür. Bu meçhullerden birinin, bundan 10 yıl kadar evvel vefat eden Satvet Lütfi Beyin terekisinde satıldığı biliniyorsa da, hâlen kimde olduğu tespit olunamamıştır. Yine Ebüzziya'nın bir yazısından, bir aded seccadenin Paris'e Ahmed Rıza Bey'e hediye yollandığı malum ise de, bunun da ne olduğu bilinmiyor. Velid Ebüzziya Beyin çalışma masasının arkasında duvarda asılı iken çekilmiş bir resimden mevcudiyeti bilinen bir parçanın da ne olduğu meçhuldür. Ayrıca, Bakırköy'de Ebüzziya köşkünde bulunan ve ebadı 57x146 olan levha halıdan küçük bir parça daha vardı. Bu da Velid Beyin vefatından sonra yok olmuştur. Beş adedi malûm olan seccadeler “El-hükmü li'l-galib” ibaresini taşımaktadır.” Bunlardan biri Ziyad Ebüzziya tarafından Mevlana Müzesine armağan edilmiştir. Bu seccadenin üzerinde dokumuş olan kimsenin ismi “Abdülaziz Konevi” yazılıdır.” Ziyad Ebüzziya, **Konya Halıçı**, ss. 469-471.

⁵⁵⁹ 1. “El-hükmü li'l-galib” sözünün manası: “Geçerli olan hüküm daima galib olanındır” demektir Burada “daima galibi olan” Cenab-ı Hak'dır. Yani “Daima galebe çalan hüküm sadece Cenab-ı Hakkın hükmüdür!” demektir.

2. “El-fevzü li'l-ilmi leys'el-fevzü li'l-alemi” nin ma'nası: “Zafer ve ilerleme ancak ilim ile olur alem (bayrak) ile olamaz”. “Alem, bayrak, hünkârî temsil ettiğinden burada “Padişah” anlamına gelmekte ve “Zafer ve yükselme padişahın isteği ve emri ile değil ancak ilim ile olur!” demektir.

3. “El-Hakku ya'lû velâ yû'lâ aleyh” in mâ'nası: “Hak yücedir, Ondan yücresi yoktur”. Bazı kimselerce Hazret-i Ali'ye nisbet edilerek “emsal'i Ali”, bazılarınca ise “kelâm-ı kibar” sayılan bu sözde bulunan “Hak” kelimesi” “Esmâ-i Hassa” dan olduğuna göre, daha açık bir ifade ile: “Yüce olan Cenab-ı Hak'dır, Ondan üstün yücelik yoktur” denilmektedir.” Ziyad Ebüzziya, **Konya Halıçı**, s. 484.

⁵⁶⁰ BOA., Y. PRK. UM., 53/57. Söz konusu evrak için bk. Ek 2

yanındaki hanelerinde on beş günde bir yapılan bu toplantılara Ebüzziya Tevfik, Arnavut Murat Bey (Toptanizade), Maarif Müdürü İzmirli Azmi Bey, Kadaifçizade Süleyman Efendi (filozof yönlü birisidir), *Babalık* gazetesi sahibi Nedimbeyzade Yusuf Mazhar, Baytar İbrahim, Faik Bey (Kaltakkıran) ve Talha Ebüzziya katılmaktadır⁵⁶¹.

Menfi olması münasebeti ile evinin önünde jandarma bekleyen Ebüzziya Bey, bu toplantılara nöbetçi jandarma erine para vermek suretiyle katılır. Toplantı sonunda ise sabaha karşı kimse görmeden evine bırakılır. Ebüzziya bu toplantılarda hürriyet hakkında konferanslar vermekte, esaretten kurtulmanın yollarını anlatmaktadır. Bazen medyumluk yaparak oğlu Ziyad'ın ruhunu çağıran Ebüzziya bazı katılımcıların korkmasına hatta baygınlık geçirmesine sebep olmaktadır. Katılımcılar üzerinde güçlü bir tesiri vardır. Zira “okul eğitimi değil, gizli membalarından akıp gelen bir hürriyet ve inkılâp havasının tesiri gençleri, baştaki kızıl Sultan aleyhinde kin ve gayzla doldurmaktadır. O kadar ki artık feverana hazır hale gelmişlerdir. Sansür tarafından yasaklanmış şiirler, kitap ve gazeteler gizlice ellerinde dolaşmakta, iç dünyalarındaki ateşi yakmaktadır.”⁵⁶²

Toplantının müdavimlerinden biri de Aziz Efendi'dir⁵⁶³. İlk defa görende “zebani” ürküntüsü bıraktığı söylenen bu adamın sanata karşı büyük bir ilgisi vardır. Halıcılık başta olmak üzere birçok sanat dalı ile yakından ilgilenmiştir. Halıcılık ile alakalı tahsil görmek maksadı ile Mısır'da bulunmuştur. Ancak bu seyahatin esas gayesi halıcılık değil bombacılık öğrenmek ve gerektiğinde suikast teşebbüslerinden birini bomba ile gerçekleştirebilmektir. Aziz Efendi, Ebüzziya'nın Konya'da yaptığı “hürriyeti irşad” faaliyetlerinden nasibini

⁵⁶¹ Selçuk Es, “Unutulmuş Kahramanlar: Hürriyet Fedaisi Konyalı Aziz Efendi”, *Şehir Postası*, 13- 23 Mart 1964, s. 2; Atalay, *Millî*, s. 110; Caner Arabacı, “Abdülaziz Efendi (d. 1284-ö. ?)”, *Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar*, C. IX, S. 20, s. 305.

⁵⁶² Caner Arabacı, “Abdülaziz Efendi(1868–1908)”, *Konya Ansiklopedisi*, C. I, Kültür Yay., Konya, 2010, ss. 12-13; Selçuk Es, *Ebüzziya*, s. 652. Ebüzziya Bey gerek mezkur toplantılar gerekse sair münasebetleri ile Konya'da meşrutiyet algısının yayılmasında etkili olmuştur. Bilhassa vilayet dahilinde görevli memurlar ile eğitilmiş zevat arasında meşrutiyetçi anlayış ciddi manada yayılmıştır. Nitekim bu düşüncelerden etkilenen ve yetişmesinde Ebüzziya Bey'in etkili olduğu kişilerden biri de Abdülkadir Erdoğan'dır. Tafsilat için bk. Semavi Eyice, “Erdoğan Abdülkadir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XI, Ankara, 1995, s. 288. Ayrıca Ebüzziya Bey'in bu süreçte Bekir Sami Paşa Medresesi talebelerinden İbrahim Hakkı Konyalı ve ileride İttihat ve Terakki'den mebus seçilerek Osmanlı Mebûsan Meclisi'nde Konya'yı temsil edecek olan ilmiyeden Sivaslı Ali Kemal Bey ile ilişki içinde olduğu bilinmektedir. Odabaşı, *20. Yüzyıl*, s. 199; Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri*, s. 2343.

⁵⁶³ “Aziz Efendi devrin Konya ulemasından Abdülbasir Efendi hocanın oğludur. Konya'nın Orta Sinan Mahallesi 69 numaralı hanesinde 1284 yılında doğmuş, kardeşi daha doğrusu ağabeyi 1276 doğumlu Hasan Efendi'den sekiz yaş küçüktür. Başka kardeşleri olmayıp iki erkek kardeşten Aziz Efendi çocuk denecek yaşta atılgan, cesur, gözünü pıtraktan sakınmaz, ele avuca sığmaz bir genç olarak yetiştirmeye başlamış ilk tahsilini mahalle mektebinde yaptıktan sonra babasının müderrisi bulunduğu medreseye devam etmiş, medreseyi bitirememiştir. Buna sebep de sanata karşı büyük hevesi olup bu arzusunu yenmek maksadıyla halıcılık üzerine fazlaca düşmüş, aynı zamanda her sanata da bir alâka duymuştur.” Selçuk Es, *Unutulmuş*, s. 2

almıştır. Zira “istibdat kâbusundan kurtulmayı” bir takıntı haline getirmiştir. Öyle ki her gördüğü insanı “mukaddes gayenin ölçüleri” ile değerlendirmektedir⁵⁶⁴.

II. Abdülhamid idaresine karşı harekete geçmeyi kafasına koyan Aziz Efendi, ilk olarak Ebüzziya Tevfik Bey’i kaçırmayı planlamaktadır. Fakat Ebüzziya, onu II. Abdülhamid’e suikast düzenleme konusunda yüreklendirmektedir. Nitekim kısa süre sonra harekete geçilerek planlar yapılmaya başlanır. En nihayetinde sultana takdim edilmek üzere sanat değeri olan bir halı dokunarak padişaha hediye etmek ve görüşme sırasında, tabanca veya bıçakla öldürmek üzere plan yapılır. Çizim ve desenleri bizzat Aziz Efendi tarafından yapılan halı seccadenin modeli Büyük Karatay Medresesi’nin kubbesindeki çiniler alınarak ince desenler tasarlanır. Halının ortasında “Sultan İbnüssultan el Gazi Abdülhamid-i sani edâmallahü mülke” (Sultan oğlu sultan II. Abdülhamit’i Allah tahtında daim eylesin) sağdan sola ve soldan sağa iki defa yazılacak, altına imza olarak “Aziz Konevî” konmasına karar verilir. Kenar motifleri ise minare ve Sahip Ata Camii kapılarının motifleri ile tamamlanacaktır. Tasarımı bu şekilde yapılan halı Konya Mebusu Kâzım Hüsnü Bey’in kardeşleri Hatice (ö. 1949), Nazime (ö. 1957, S. Es’in annesi) ve Naciye Hanımlar (ö. 1918) tarafından çok gizli olarak dokunur. Dört metre yirmi santim boyu ile bir metre yirmi santim eninde ipek ve yünden dokunan; kıyıları ipek ibrişimden saçaklarla çevrilip, gülsuyu ile tütsülenerek kâğıda sarılıp sandık ambalajına konulan halı seccade, üç buçuk ayda tamamlanır.

Yanında halı sandığı ile İstanbul’a gelen Aziz Efendi burada sâbık Konya Valisi Sadrazam Avlonyalı Ferit Paşa ile görüşür. Esasında Ferit Paşa, Ebüzziya Bey ile gizlice mektuplaşmaktadır⁵⁶⁵. Ancak halının sultana takdimi konusunda daha önce Aziz Efendi’ye aracılık etmekten vazgeçer. Halıyı bizzat kendisinin sunabileceğini ifade eder. Nitekim halı Sultan’a takdim edilir. Halıyı dokuyanlara “Şefkat Nişanı” ile 500 lira Hamidiye “el-Gazi altunu” ihsan edilirken, gayretlerinden dolayı Aziz Efendi’ye de yüz sarı lira ihsan buyrulur. Aziz Efendi planları gerçekleştiremeden geri döner.

Sultan’a suikast konusunda kararlı olan Aziz Efendi ve arkadaşları Meram’da Kurşuncuların Hacı Tahir Efendi’nin bağında yapılan toplantıda yeniden harekete geçmeye

⁵⁶⁴ Caner Arabacı, **Abdülaziz Efendi**, ss. 305-306; Selçuk Es, **Unutulmuş**, s. 2

⁵⁶⁵ Ferit Paşa’nın tavrı ile alakalı olarak Abdülhamid Kırmızı şöyle bir bilgiyi paylaşır. “İngiliz Reji Nazırı’nın sonraki Konya valilerinden Tevfik Bey’e anlattığına göre, Ferid Paşa Konya’daki sürgünler arasında maruf bazı kimselerle beraber olduğu sırada Hünkâr’ın aleyhinde atıp tutmak itiyadında iken, bir yandan da o sürgünler aleyhinde Saray’a ihbarlarda bulunur ve hatta onlara atfettiği neviden hareketleri kendi de pervasızca icradan çekinmezmiş. Nitekim bir sene sonra Ebüzziya’nın durumunu soran saraya cevabında Ferid Paşa birden istibdat valisi rolüne bürünür ve Ebüzziya’ya verdiği hoş izlenimden çok farklı bir lisan kullanır” Kırmızı, **Avlonyalı**, s. 153.

karar verir. İdadide resim öğretmeni Akşehirli Bekir Efendi'nin Ebüzziya ile yaptığı özel bir görüşme neticesinde plan netleşir. Buna göre İstanbul'da örgütlenen gizli bir teşkilâtın desteği alınarak gerçekleştirilecektir. “Yeni bir çift ayakkabı hazırlanarak mektup, ayakkabı ökçesine yerleştirilip kapatılır. Aziz Efendi, ayakkabının keşfine karşı, kompartımana başkalarına göstermeden yerleştirip görünüşte sahip çıkmayarak tedbirli davranacaktır. İstanbul'daki ihtilalcilerle buluşunca onlar aracılığı ile bir şekilde saraya girecek ve ceketinin sol kol içine yerleştirdiği on beş santimetre boyundaki son derece keskin bıçakla suikastı gerçekleştirecektir.” Nitekim Aziz Efendi 1906 yılı sonlarında İstanbul'a gitmek üzere yola çıkar. Fakat ihtilalci grup içinde yer alan Baytar İbrahim (Baytar Müfettişi Tatar İbrahim) Dâhiliye Nezareti'ne çektiği telgrafla konu hakkındaki malumatı paylaşır. Konya'dan yola çıkan Aziz Efendi İstanbul'a gelir buradan İzmir'e geçer. İzmir'den vapurla İstanbul'a geldiğinde gerekli tedbirler alınmıştır. Aziz Efendi burada tutuklanır⁵⁶⁶. Aziz Efendi şifreli telgrafla rağmen arkadaşlarını ele vermez. Ticaret için İstanbul'a geldiğini söyler.

Selçuk Es, “hürriyet aşığı” olarak tanımladığı Aziz Efendi'nin vefatı ile ilgili iki iddia ortaya atar. Bunlardan biri mahpushanede cellatlar tarafında boğulup Haydarpaşa taraflarına gömüldüğüdür. Diğeri ise hapisanede başlayan ve çok sayıda mahkûmun da ölümüne neden olan tifodan vefat ettiği yönündedir.⁵⁶⁷

Ebüzziya'nın Konya'daki örtülü eylemleri yalnızca bununla kalmaz. Gerek yurt içinde gerekse yurt dışında bulunan muhaliflerle mektuplaşır. Nitekim bunlardan birini daha geç bir dönemde Jön Türk hareketine katılan Ahmed Celâleddin Paşa'ya yazar. Ahmed Bedevi Kuran'ın verdiği bilgiye göre Ebüzziya, Ahmed Rıza tarafından firari Mahmud Paşa'ya yazılmış olan bir mektupta kendisi hakkında Avrupa'ya kaçırılması zımında teşebbüsatta bulunmak üzere iki İngiliz'in Konya tarafına gönderildiği yönündeki iddialardan duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş ve ne Ahmed Rıza ile anlaşabileceğini ne de Mahmud Celâleddin Paşa'nın anlaşabileceğini belirterek böyle bir olayın söz konusu olmadığını ifade etmiştir. Nitekim konu daha sonra Mâbeyn başkitabetince de araştırılarak ilgili kişilerin savunması alınmıştır⁵⁶⁸.

Ebüzziya Bey üzerinde kurulan tüm gözetim ve denetime rağmen fırsat buldukça II. Abdülhamid idaresine karşı olan zevat ile haberleşme çabası içinde olur. Nitekim bunlardan biri de Müstecabizade İsmet Bey'dir. Bir ara yaveran-ı padişahiden Ahmed Celâleddin Paşa'nın hususi kâtipliği ile iştigal eden İsmet Bey *Terakki* mecmuasında ser muharrirlik

⁵⁶⁶ Caner Arabacı, **Abdülaziz Efendi**, s. 307; **BOA., Yıldız Kamil Paşa Evrakı**, (Y. EE. KP.), 27/2638.

⁵⁶⁷ Caner Arabacı, **Abdülaziz Efendi**, ss. 305-306; Selçuk Es, **Unutulmuş**, s. 2; **BOA., DH. MKT.**, 1285/33.

⁵⁶⁸ Kuran, **Jön Türkler**, ss. 175-178.

yapmaktadır. *Sabah* ve *İkdam* gazetelerinde de görev yapmış olan İsmet Bey, İstanbul'da bulunan Jön Türklerle temas halinde olmasının yanında Ebüzziya Bey ile mektuplaşmaktadır. Bunun üzerine Aralık 1901'de katıldığı bir iftar yemeğinde uyarılır. Ancak o bunu dikkate almaz. Nitekim hakkında verilen bir jurnal üzere evine baskın yapılır. Bir kısım muzır evrak ele geçirilerek tutuklanır. Mahkeme sonunda arkadaşları Yunus Nadi, Nuri İzzet ve Remzi ile birlikte sürgün olarak Bodrum Kalesi'nde kalebentliğe mahkûm edilir. Ancak dönemin İzmir Valisi Kamil Paşa'nın aracılığıyla sürgün yeri Midilli'ye tahvil edilir⁵⁶⁹.

Ebüzziya Bey'in Konya'dan mektup gönderdiği bir başka şahıs da Hüsnü Bey'dir. Nitekim Mamûretü'l-Aziz tercümanı Hüsnü Bey'e gönderilen mektubun öğrenilmesi üzerine (24 Mayıs 1318/9 Haziran 1902) vilâyet adliye müfettişliğince hemen Ebuzziya Tevfik Bey hakkında soruşturma başlatılmış ve sorguya alınmıştır. Ayrıca Ebuzziya Tevfik Bey'in evine baskın yapılmış ancak suça konu olabilecek herhangi bir delil bulunamamıştır. Ebuzziya Bey sorgusunda mektupta kendisinin Konya'ya sürülmesinde dahil olan Zabtiye Nazırı ile sair bazı zevat hakkında mütalaada bulunduğunu beyan etmiştir. Bunun üzerine Ebuzziya Bey hakkında mahkeme süreci başlatılır. Ayrıca mektubun Konya postahanesinden gönderildiği, yazının Ebuzziya Bey'e ait olmayacak surette kötü olması ve posta memurunun yerine birini bırakmasından ileri geldiği ifade edilmiştir. Bu olaydan sonra Ebuzziya Bey göz hapsine alınmış evden çıkması engellenerek bir süre için haberleşmesi yasaklanmıştır⁵⁷⁰. Öte yandan konu ile alakalı devam eden mahkeme sürecinde Ebüzziya Bey'e sekiz ay hapis cezası verilmiştir. Ancak gerek sorgulama ve gerekse mahkeme sürecinde gösterdiği iyi halin dikkate alınması istenmiştir⁵⁷¹.

Ebüzziya ile alakalı bir başka mektup hadisesi de Ankara'da ortaya çıkar. Hassa orduyu hümayununa mensup dokuzuncu alayın ikinci süvari hisar taburunun birinci bölük yüzbaşı olup muvakkaten Ankara'da müteşekkil Divân-ı Harp kitabesinde müstahdem Saadettin Efendi'nin Konya'da menfi bulunan Ebuzziya Tevfik Bey ile mektuplaşmalarının tespit edilmesi üzerine şahıs tevkif edilerek sorguya alınmıştır. Sorgusunda Ebuzziya Bey'i

⁵⁶⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Karesi Meşahiri**, C. II, Hüsn-i Tabiat Matbaası, İstanbul, 1341, s. 41; M. Fatih Andı, "Müstecabizade İsmet Bey", **DİA**, C. XXXII, 2006, s. 131. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, İsmet Bey'in arkadaşı Mehmed Suûd el-Mevlevî'ye dayandırarak verdiği bilgiye göre İsmet Bey'in tutuklanmasının esas gerekçesi İngilizlerin Transol muharebelerinde kazandıkları başarıyı tebrik etmek üzere İngiliz Büyükelçiliğine giden muhalif ekip içerisinde yer almasıdır. Uzunçarşılı, **Karesi**, s. 42.

⁵⁷⁰ **BOA.**, **Y. PRK. UM.**, 58/104.

⁵⁷¹ **BOA.**, **Yıldız Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı (Y. PRK. AZN.)**, 23/15. Dönemin Konya Valisi mahkeme sürecinde Konya'ya sürülen Hüsnü Bey ve Ebüzziya Tevfik hakkında şunları ifade eder. "Ebüzziya Mehmet Tevfik Bey, Selânikli Hüsnü Bey bu vilâyette kaldığım müddet zarfında bu iki tanıdığım ara sıra evime gelip benimle görüşürlerdi. İkisi de kıymetli insanlardı, hele Ebüzziya matbuat tarihinde daima ismi yaşayacak kişilerdendi" Biren, **II. Abdülhamid**, s. 223.

kaçırma niyetinde olmadığını, hatta Ebuzziya Bey'i şahsen tanımadığını ama gıyabında kendisine muhabbet beslediğini, hediye gönderdiğini belirtmiştir. Ayrıca Saadettin Efendi mahkeme sırasında Devlet-i Aliye'ye sadakatsizlik eden bir Ermeni'yi de yanında bulundurduğunu itiraf etmiştir. Mahkeme sonunda Saadettin Efendi'nin, ceza kanunnamesinin elli beşinci maddesi mucibince altı sene müddetle kalebent edilmesine ve yirmi ikinci maddesi uyarınca da askeriye'den tard edilmesine karar verilmiştir⁵⁷².

Ebuzziya Konya'da ailesi ile sık sık mektuplaşır. Bilhassa İstanbul'da kalan Velid ile yakından ilgilenir. Kimi zaman ona psikolojik destek sağlamaya çalışırken kimi zaman da yazım tekniği ve sair edebi konularda onu yetiştirme ve yönlendirme gayreti güder⁵⁷³. Ayrıca İstanbul'da yapılması gereken hususi işlerin takibi (matbaa işleri gibi) yada Konya'da bulamadığı bazı ihtiyaçların (kurna, musluk ve çamaşır teknesi gibi) temini konularında Velid'den yardım ister.⁵⁷⁴

Bu dönemde Ebuzziya Bey ile birlikte kentte çok sayıda sürgün bulunmaktadır. Bunlar çoğunlukla birbirleri ile temas halindedirler. Bunların birbirleri ile olan ilişkilerinin yanı sıra sair ilişkileri de gözetim altında tutulmaktadır. Bilhassa Ebuzziya Bey'in Mevlevi tekkesi ile olan ilişkileri bu minval üzere sıkı denetime tabi tutulmaktadır. Nitekim bu maksada matuf olarak gönderilen yazıda "Konya'da ikamete memur bulunan Ebuzziya Mehmed Tevfik Bey'in Çelebi Efendi ile zinhar görüşmemesi için kendisine tenbihat icrası ile beraber daima tarassud ettirilerek şayet onunla görüşmeye cür'et ederse hemen hapsedilip keyfiyetin atebe-i ulyâya arz ve iş'ar kılınması irade-i seniye iktizasındandır" denilmektedir. Bu uyarının muhatabı olan dönemin Konya Valisi Mehmet Tevfik Bey (1867-1956) mezkur yazıyı okuduğunda kendisinde "Ebuzziya Tevfik Bey'in Çelebi Efendi ile görüşerek Reşad Efendi'yi tahta çıkarmak çaresini birlikte müzakere ettiklerine veya edeceklerine dair veya buna benzer şu veya bu şekilde Padişah'a jurnal verilmiş olduğu" yönünde kanaat hâsıl olduğunu ifade eder⁵⁷⁵.

Ebuzziya Bey Konya'da hakkında tahkikat icra edilmesini gerektiren şikâyetlere de konu olur. Nitekim bunlardan biri Ebuzziya Tevfik Bey'in hizmetinde çalışan Kostantina adlı Yunan kadının şikâyetidir. Mezkûr kadının 19 Haziran 1316/2 Temmuz 1900 tarihinde Dersaadet'e gönderilen evrakında Ebuzziya Tevfik Bey'in kendisini mezhep değiştirmeye zorladığını belirterek şikâyet eder. Bunun üzerine söz konusu kadının İstanbul'a dönmesi

⁵⁷² BOA., Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y. MTV.), 219/56.

⁵⁷³ İSAM., ZE., 7/232; İSAM., ZE., 7/234.

⁵⁷⁴ İSAM., ZE., 7/240; İSAM., ZE., 7/230

⁵⁷⁵ Biren, II. Abdülhamid, s. 219.

uygun görülür⁵⁷⁶. Bu arada vilayet idaresince konuya dair yapılan tahkikatta Konstantina, Ebuzziya Bey ile birlikte Konya'ya geldiğini kendisinin din değiştirmeye zorlanmadığını söz konusu şikayetin İstanbul'da bulunan bir akrabası tarafından kendisini hükümet vasıtasıyla İstanbul'a aldırılmak maksadıyla yapıldığını itiraf etmesi üzerine konu kapanır⁵⁷⁷.

Meşrutiyet'in yeniden ilanına müteakip Temmuz 1908'de çıkan genel af ile İstanbul'a dönen Ebuzziya fiilen politikaya atılarak İttihat ve Terakki Fırkasına dâhil olur. Seçimlerde Teke Sancağı mebusluğuna intihap olunan Ebuzziya Bey matbuat ve matbaa işlerini bırakmaz⁵⁷⁸. Konya'ya sürgün edilmesine istinaden kapatılan ve tahrip edilen Galata'da Çınar Sokakta bulunan matbaasını yeniden açmak için harekete geçer⁵⁷⁹. Daha önce birkaç kez başvurusu reddedilmesine rağmen en nihayetinde matbaasını harekete geçiren Ebuzziya, ayrıca Konya'ya sürgün edilmesine istinaden kapatılan ve tahrip edilen matbaanın kira bedeli ile tamir masraflarının ödenmesini talep eder⁵⁸⁰. Bunun yanı sıra Dâhiliye Nezaretine yazdığı istidasında “sekiz buçuk sene mukaddem Konya'ya tağrib edildiği sırada matbaasında taharriyât icrasıyla üç bin cilt (Lugat-ı Ebuzziya) ile yedi yüz cilt (millet-i müsellime) ve altı yüz cilt (Numûne-i Edebiyat) ve Kemal Bey'in Osmanlı tarihine âid bin yüz adet resim klişesi kaldırılmış, bunların iadesi ve şayet kitaplar çevirmek ve klişeler istimâl olamayacak hâle gelmiş ise tazminini” talep etmiştir. Ayrıca Erenköy'deki ikametgâhında bulunan ve matbuat memurlarınca teslim alınan çok kıymetli eski eserlerin verilmesini ya da tazmin edilmesini talep etmiştir. Nitekim yapılan tahkikatta eserleri teslim alan memurlar nezdinde yapılan soruşturmada eserlere ulaşılamadığı ve buna mukabil zararın tazmin yoluna gidileceği ifade edilmiştir⁵⁸¹.

Ebuzziya Bey İstanbul'a döndükten sonra Şinasi'nin varislerinden *Tasvir-i Efkar*'ı satın alır, bu gazeteyi *Yeni Tasvir-i Efkar*⁵⁸² olarak çıkarmaya başlar. 31 Mart vakasından sonra İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf fırkaları arasında yaşanan siyasi rekabet sırasında

⁵⁷⁶ BOA., DH. MKT., 2378/16.

⁵⁷⁷ BOA., Hariciye Nezareti Tahriratı (HR. TH.), 246/27.

⁵⁷⁸ BOA., DH. MKT., 2679/60. Ebuzziya Bey, bu vazifesi sırasında Mebusan Meclisine sunduğu bir takrirle vazifesinden azledilen Dergâhı Mevlâna Postişini Abdülvahid Çelebi Efendi'nin vazifesine iadesi hakkında çalışma yapar. Ancak konunun padişahın uhdesinde bir yetki olduğu dile getirilerek takrir reddedilmiştir. Tafsilat için bk. Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi (MM. ZC.), D. I, C. I, İkt. 3, 19. İnikad, [15 Kânunuevvel 1326], ss, 600-601.

⁵⁷⁹ BOA., Zabtiye (ZB.), 324/27; BOA., ZB., 324/33; BOA., DH. MKT., 1273/65.

⁵⁸⁰ BOA., DH. MKT., 2617/13.

⁵⁸¹ BOA., DH. MKT., 1292/5

⁵⁸² “Bu gazete de çok zaman yaşadı. Matbaa ve idarehanesi Divanyolu'nda Sağlık Müzesi'nin üst tarafında bugün [1938] büyük bir garaj olan binanın alt katında idi. Ebuzziya Tevfik Bey'in vefatından sonra oğulları Talha ve Velid Beyler tarafından, Nuruosmaniye civarında Şeref Sokağında ve köşe başında tesis olunan matbaada neşrine devam olundu.” Süleyman Tevfik Özzorluoğlu, *Abdülhamid'in Cinci Hocası Ebü'l Hüda*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, ty, s. 84.

gazetesi sık sık kapatılır, bu durum karşısında Ebüzziya gazetenin adını değiştirerek yayın hayatına devam etmeye çalışır. Bu arada Bab-ı Âli baskını sırasında kısa süreli bir tutukluluk yaşar, ardından serbest kalır. Her bakımdan nevi şahsına münhasır zat olan Ebüzziya Bey 27 Ocak 1913'te vefat eder⁵⁸³.

3.1.1.3. Abdülhalim Memduh Bey (1866-1905)

Şair, yazar ve edebiyat tarihçisi Abdülhalim Memduh, II. Abdülhamid'e muhalefeti ile tanınan Jön Türk yazarları arasında yer alır. Kaymakam bir babanın oğlu olarak 1866'da İstanbul'da dünyaya gelir⁵⁸⁴. Abdülhalim Memduh'un düzenli bir eğitim hayatı olmamıştır. Nitekim bir müddet lisan mektebine devam ettikten sonra hukuk mektebine girer. Burada eğitim hayatına devam ederken aynı zamanda Hariciye Nezareti Hukuk-ı Muhtelite Kalemî'nde de çalışır, diğer taraftan da çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazar. Bu dönem aynı zamanda yazarın edebi manâda en verimli olduğu yıllardır. Zira hayatının büyük bir kısmı sürgünlerle geçmesi münasebeti ile çalışmalarını yayınlama olanağı bulamaz⁵⁸⁵.

Abdülhalim Memduh, yazı hayatına henüz yeni girdiği yıllarda tanıştığı kişiler ve kurduğu dostluklar ilerleyen dönemde onun edebi ve siyasi fikirlerinin şekillenmesinde etkili olur. Bunlardan biri Halit Ziya Bey (Uşaklıgil), diğeri Ali Kemal Bey'dir. Halit Ziya Bey yazarın yeni edebiyat çevreleri ile temas etmesinin yanı sıra üretkenliğini teşvik eder. Ali Kemal Bey ise siyasi fikirlerinin şekillenmesinde oldukça etkili olur. Ali Kemal Bey *Gülşen* adlı dergiyi çıkardığı günlerde tanıdığı Memduh ile ilgili şunları yazar⁵⁸⁶.

“Abdülhalim Memduh bir garibe-yi hilkat idi. Sırf gösteriş için elinden ne gelirse yapardı. Daima herkesi harikulade hareketlerle, hallerle mebhut kılmak isterdi ve garip o ki kılardı. Hâlbuki hakikatte öyle bir harikulade istidada malik değildi. Evvela Muallim Naci'ye fevkalade bir adavettir tutturdu. Hatta bir kere “Muallim Efendi...” diye mecnunane bir mektup bile yazdı. Sonra Abdülhak Hamid Bey'e çılgıncasına bir muhabbet izhar etmeğe kalkıştı. Cihanın aleyhinde bulunurdu, alemi zemmederdi. Önüne geleni mübalağa ile

⁵⁸³ Ziyad Ebüzziya, *Ebüzziyâ*, s. 376; Çoşkunlar, *Ebüzziya Tevfik*, s. 70.

⁵⁸⁴ Abdülhalim Memduh Bey daha sonra bu hususu dair şunları yazar.

“Seksen üç salı rebiinde gelip

Geçti mihnetle rebii (Ömrüm)

Aleme, dehri görür görmez ben

Sürmedim zevkini gam çekmekten” İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, C. II, s. 932.

⁵⁸⁵ Özcan Aygün, “Abdülhalim Memduh (1866-1905)”, *DİA*, C. XXIX, 2004, s. 85; İsmail Toluay, *Tezkirecilikten Edebiyat Tarihçiliğine Geçiş ve Abdülhalim Memdûh'un Târih-i Edebiyât-ı Osmâniyye'si: İnceleme-Metin*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2006, s. 41.

⁵⁸⁶ Ali Kemal, *Ömrüm*, ss. 104-105.

taklidini yapardı, fakat hoş sohbet idi, her meclisi şenlendirirdi. Lakin hıfz-ı lisan nedir bilmediği için o devre göre mücessem tehlike idi. Öyle tazyik altında bile :

Bu halkın mülkünü seyr et harababad lazımsa

Bu mülkün halkını söylet sana feryad lazımsa

diye alenen şiirler söyleyen o idi. padişaktan en ufak bir zabıta memuruna kadar bütün o idare erkanına biperva istihfaf eylerdi, bazen tahkir bile ederdi. Bir gün Tepebaşı bahçesinde idi. Sultan Abdülhamid'in marşı çalınıyordu. Memduh kurşun kalemiyle masanın mermerine şu beyti yazdı.

Milletin va esef, son demini ihbar eyler,

Marşının sâmie gelen . . . gibi murdar sesi

biz güldük lakin korkanlar aramızdan sıvıştılar, gittiler, onlara nazaran Memduh o derece tehlikeli bir adamdı.”

1887 yılında Avrupa'ya giden Ali Kemal, dokuz ay burada kaldıktan sonra yurda döner. Ali Kemal'in gelişi, Abdülhalim Memduh için hapisanelerden sürgünlere uzanacak bir sürecin başlangıcı olur. Nitekim Memduh, Ali Kemal ve ortak arkadaşları Fahrettin Reşat ile birlikte Beyoğlu'ndaki İsviçre mektebine giderek Almanca dersi almaya başlarlar. Ders çıkışlarında beraber eğlenmeye çalışan grup Abdülhalim Memduh' un pervasız tavırları bütün temkin ve ihtiyatlarına rağmen zaman zaman Ali Kemal ve Fahrettin Reşat' ı da taşkınlıklara sevk eder. Bu durumdan (hürriyet, müsavaat, uhuvvet yazılı levha ile resim çektirmek gibi) rahatsız olan Fahrettin Reşat gruptan ayrılır. Ancak bu ayrılık Ali Kemal ve Memduh'u temkinli davranmak konusunda etkilemez⁵⁸⁷.

Bu sıkı arkadaşlık ve mesai neticesinde Abdülhalim Memduh bir gün “Azizim hazırlan. Öyle sizin geçenlerde yaptığınız gibi çocukça değil, fakat ciddi, fakat hafı bir cemiyet teşkil ediyoruz. Şimdilik alttan alta neşriyat ile daha sonra faaliyet ile, icraat ile elden geleni yapacağız. Bu memleketi istibdattan kurtaracağız” der. Ali Kemal hatıratında Memduh ile meseleyi mütalaa ettiklerinde “Memduh'un aklına bu tasavvuru koyan kim diye merak ederken bir vesile ile Tahir Kenan” adlı bir zat olduğunu öğrendiğini ifade eder. Aslında her ne kadar Memduh “çocukça” olarak nitelese de Ali Kemal Avrupa'dan döndükten sonra

⁵⁸⁷ Bilal Öngül, **Abdülhalim Memduh'un Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2002, ss. 31-33. Ali Kemal hatıratında Almanca dersi aldığı günlerle ilgili şunları yazar. “Akşamları mektepten çıktığımız zaman doğru evimize gitmez, bir kere mutlaka Beyoğlu'nu kolağan ederdik Fakat sefahat zevk için değil, gezmek, Fransızca gazeteleri okumak, siyasetten bahs etmek, siyasetle meşgul görünmek için kolağan ederdik.” Ali Kemal, **Ömrüm**, s. 105.

mülkiyeden arkadaşları ile gizli örgütlenme içerisine girmiştir. Hatta bu örgüte bir nizamname tanzim ederek cemiyet üyelerinin bir alâmeti olarak mavi püsküllü bir fes giymeğe karar verirler. Haftada bir yapmaya karar verdikleri toplantıların ilkinde Ali Kemal reis seçilir. Ancak bu toplantıların dördüncüsü zabıta tarafından basılır ve azalar tevkif edilirler. Daha sonra karakolda bir gece sorgulanan Ali Kemal ve arkadaşları nasihat edilerek serbest bırakılırlar.

Bu olay dikkatlerin Ali Kemal üzerinde toplanmasına neden olsa da Abdülhalim Memduh'un Ali Kemal'e yaptığı teklif onun içindeki muhalif düşünceleri etkiler. Zira hemen harekete geçerek cemiyete kimi alıp kimi almayacaklarını düşünmeye başlarlar. Midillili Hüsamettin ve Düyun-ı Umumiye ketebesinden Kastamonulu Fahri ve sair bir kısım arkadaştan oluşan grup toplantı yapar. Bu arada Tahir Kenan ve Memduh çoktan harekete geçmiştir. V. Murat ve Mithat Paşa lehinde bir beyanname hazırlamışlardır. Ancak beyanname basılmadan baskın yapılır. Ali Kemal hatıralarında kendilerini Tahir Kenan'ın jurnallediğini ifade eder. Baskın sonrasında yapılan aramada beyanname Memduh'un üzerinde bulunur. Öte yandan sorgulamada birçoğu durumu itiraf eder.

Durumun Zaptiye Nezaretince anlaşılması üzerine Ali Kemal ve arkadaşları için yaklaşık dokuz ay sürecek olan tutukluluk süresi başlar. Aslında Memduh bu durumdan çok da rahatsız olmaz. Çünkü polis nezaretinde de olsa pek çok şeyi yapabilmektedir⁵⁸⁸. Ali Kemal kendisinin o günlerde yurt dışına kaçma niyetinde olduğunu buna karşın Memduh'un buna taraf olmadığını ifade eder. Nitekim Memduh'un bu tavrını şöyle değerlendirir⁵⁸⁹;

“Her nedense Memduh bu teşebbüsten pek hoşnut görünmüyordu. Çünkü acibelamal bir mahlûk idi. Evvela tevkif edilmemize başlıca sebep olmuştu. Saniyen tevkif olunurken mahut yaftayı hafiyen imha edeceği yerde zabıta memurlarına hissettirecek tarzda saklamağa kalkışarak bilakis meydana çıkarmıştı. Salisen esnayı istintakta beraat etmemize mani olmak için ne lazımsa yapıyordu. Nihayet böyle mevkuf iken de lisanını bir türlü tutamıyor, mevkiimizi büsbütün tehlikeye düşürüyordu.

⁵⁸⁸ Aygün, **Abdülhalim Memduh**, s. 85; Öngül, **Abdülhalim**, ss. 34-35; Toluay, **Tezkirecilikten**, s. 42. Bu tutukluluk günlerinde “Memduh ise her lisanda, her fende yed-i tula sahip gibi davranması ve etrafını hayrete düşüren tavırlarıyla tam bir neşe kaynağıdır. Her gün dışardan ziyaretine gelen hayranlarını kabul eder, onlara nasihatler verir. O zamanlar Mekteb-i Tıbbiye' de okuyan Abdullah Cevdet de Memduh' un böyle meftunlarından.” Öngül, **Abdülhalim**, s. 36. Ayrıca Tahir Kenan Efendi tarafından muzır neşriyatta bulunacaklarına dair ihbar üzerine tevkif edilerek Dersaâdet'te polis nezaretinde bekletilen ve henüz durumları netleşmeyen mezkur şahıslar için on kuruş yevmiye tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. **BOA., DH. MKT., 1625/79.**

⁵⁸⁹ Ali Kemal, **Ömrüm**, s. 117.

Niçin böyle yapıyordu? Öyle sanıyorduk ki ismet-i fikir ve vicdanına rağmen bu genç bir kusura malik idi, o da gösteriş, hırs-ı şöhret idi. Bu saika ile mahbes menfayı cana minnet biliyordu, bir vesileyi şan ve şeref addediyordu. Bilakis o musibetlerden mahrumiyeti bir idbar gibi telakki ediyordu. İşte iptidadan intihaya bu endişe ile çabaladı, durdu.”

Temmuz 1889 başına gelindiğinde Memduh, Ali Kemal ve arkadaşları başkâtip Süreyya Paşa tarafından Mabeyn-i Hümayun’da ağırlanırlar. Süreyya Paşa, padişahın kendilerini affedeceğine yönelik bir konuşma yapmakta iken Memduh beklenmedik bir çıkış yaparak “Paşa hazretleri, şimdiye kadar sustum, fakat artık sabredemiyeceğim. Merhamet buyurdunuz. Gerek siz, gerek beyefendiler hazeratı deminden beri aftan, atıfetten, eşfak-ı şamilü'l afaktan bahis buyurdunuz. Af ve atıfet nedir? Ne cinayet işledik ki muhtac-ı af oluyoruz. Hele ne atıfet gördük ve göreceğiz. Her halde o şamilü'lafak diye tavsif buyurduğunuz eşfakın Sultan Ahmet Meydanı’nda şümulü yok imiş, çünkü biz, biçare gençler aylardan beri zindanlarda zillet ve sefaletle nahak yere perişan olduğumuz, canilerle bir tutulduğumuz halde hiç imdadımıza şıtab eden olmadı. İstikbalimiz mahv edildi, ümitlerimiz ayak altına alındı. Kuru bir candan maada hayattan bir naimimiz kalmadı. Hâlâ aftan, atıfetten bahsediyorsunuz. Arkadaşlarımı bilmem, fakat ben kendi hesabıma rica ederim, şevketmeab efendimize arz ediniz. Mahbese, menfaya, hatta ziyade bir cezaya razıyım. Ölümü böyle zilletle yaşamağa tercih ederim, hiçbir inayete talip değilim” der.

Bu çıkış Memduh ve arkadaşlarının bütün af ihtimallerini ortadan kaldırmakla kalmaz aynı zamanda onları içinde uzun yıllar kalacakları menfa yollarına düşürür. Nitekim iki gün sonra münasip memuriyetlerde değerlendirilmek üzere Ali Kemal ve Kastamonulu Fahri Halep’e, Hüsamettin Şam’a, Uşakizade Süleyman Bağdat’a, Tahir Kenan Yemen’e, Memduh Konya’ya sürülür⁵⁹⁰.

Kararın ardından Abdülhalim Memduh ve Ali Kemal bir Rus vapuruna bindirilerek Mersin üzerinden Konya’ya vasıl olmak üzere yola çıkarılır. Memduh’u uğurlayanlar arasında Süleyman Nazif de vardır. Bu esnada Memduh fotoğrafın arkasına şu beyti yazarak takdim eder⁵⁹¹.

“Kalsın Nazif, sende şu zati beta ile

⁵⁹⁰ BOA., DH. MKT., 1667/46; Öngül, **Abdülhalim**, ss. 38-39; Aygün, **Abdülhalim Memduh**, s. 85; Toluay, **Tezkirecilikten**, s. 42; Ali Kemal, **Ömrüm**, ss. 122-123. Acehan, Memduh ve arkadaşlarının sürgün nedeni ile ilgili şunları ifade eder. “Abdülhalim Memduh Bey, İkinci Abdülhamid Hariciye Nezaretinde görevli iken (aynı zamanda Mekteb-i Hukuk ikinci sınıf öğrencisidir) *Mizan*’daki yazılarından ve yönetim aleyhinde konuşmalarından dolayı tutuklanıp Konya’ya sürgün edilmiştir.” Abdullah Acehan, **Sürgün Kalemler (1839-2000)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2011, s. 23.

⁵⁹¹ Öngül, **Abdülhalim**, s. 40; İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, C. II, s. 932.

Bir yadigarı mihneti pür zulmet ömrümün

Bu iğtirabı nabezemanı teemmülen

Didarı infilakına et lanet ömrümün.”

Vapur İzmir ve Rodos’a uğrayarak Mersin’e ulaşır. Memduh Konya'ya gitmek üzere Ali Kemal ile vedalaşır. Ali Kemal iki kız kardeşi ve annesi ile Halep’e devam ederken Memduh Konya yolunu tutar. Memduh Konya'ya geldiğinde vali Sururi Paşa’dır. Bilahare Hacı Hasan Bey (Paşa) vali olur. Memduh burada vilayet maiyetine memur olarak 1000 kuruş menfi maaşı ile işe başlar⁵⁹².

Memduh başlangıçta Vali Hacı Hasan Paşa ile çok iyi anlaşır. Ancak tam olarak ortaya konulmamış bazı iddialar (gammazlık gibi) vali ile aralarının açılmasına neden olur. Vali Hacı Hasan Paşa’dan sonra Ali Kemali Paşa Konya valiliğine getirilir. Memduh bu dönemde de vilayet tercümanlığı görevini sürdürür. Özellikle Fransızca’ya olan vukufiyeti onun bu görevi sürdürmesinde etkili olur. Bu arada Memduh Hakkari’de kaymakam olarak görev yapmakta olan Babası Ali Ragıp Efendi’yi kaybeder. Bu olaydan sonra gayet zarif, edebi zevki olan, oğlu gibi müstehzi ve mukallid bir kadın olan validesi, oğlunun mezhimi menfasına yalnız ruhen değil, cismen de iştirak eder⁵⁹³.

Abdülhalim Memduh zaman zaman çeşitli vasıtalarla irtibat kurduğu bazı kalem ehli Konyalı zevat üzerinde etkili olur. Nitekim bunlardan biri de Konya ulemasından Mustafa Fikri Efendi’dir. Üç şark dilini hakkıyla öğrenen Mustafa Fikri Efendi’nin uzun yıllar edebiyat alanındaki yükselişinde Abdülhalim Memduh’un çok ciddi tesiri olur⁵⁹⁴. 1894 yılına gelindiğinde Cenap Şehabettin’in sıhhiye müfettişi olarak Konya'ya atanması Memduh’u çok sevindirir. İki eski dost bundan sonra günleri çoğunlukla beraber geçirirler.

⁵⁹² Öngül, **Abdülhalim**, s. 41; İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, C. II, s. 933. Tahir Kenan, Süleyman Tevfik, Hüsameddin, Ali Kemal, İbrahim Fahri ve Abdülhalim Memduh Efendiler, Mekteb-i Mülkiye-i şâhânedede dahil oldukları bazı muzır eylem ve söylemlerine binaen Yemen, Konya, Bağdat, Halep ve Suriye vilayetlerine sürgün edilmişlerdir. Menfilerin menfalarına ulaşmalarının ardından şahısların yıllık biner kuruş maaşla istihdam edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu itibarla Konya’ya sürgün edilen Abdülhalim Memduh Bey’in Konya’da yıllık bin kuruş bir maaşla istihdamı sağlanmıştır. **BOA., DH. MKT.**, 1678/33.

⁵⁹³ Öngül, **Abdülhalim**, s. 42; İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, C. II, s. 933.

⁵⁹⁴ Aslaner, **Taşrada Jön**, s. 83; M. Ali Uz, **Konya Alimleri ve Velileri**, Meram Belediyesi Kültür Yay., Konya, 2015, s. 392. “Mustafa Fikri Efendi 1381/1864 yılında Konya’da doğdu. Saraç-zade Abdülgani Efendi’nin oğludur. Ayan Beyzade adıyla anıldı. İlk tahsilini müteakip medrese tahsili gördü ve hususi surette Farsça okudu. Ermenekli Kel Şair adıyla maruf Şair Rüştü ile Veled Çelebi’nin medrese arkadaşısıdır. Hayatını kazanmak için bir süre Abdül-vahid Çelebi’nin çocuklarını okutmuş ve Sanayi Mektebi’nde de Türkçe muallimliği yapmıştır. Hayatı yoksulluk ve sefalet içerisinde geçen Mustafa Fikri Efendi, 1337/1921 yılında tutulduğu felçten kurtulamayarak vefat etti. Mensur ve manzum çalışmaları vardır. Naci Fikret Baştaç, Mustafa Fikri Efendi’nin oğludur.” Uz, **Konya**, s. 392.

Hayatı boyunca hiç evlenmemiş olan Memduh, Konya'da H. Hanım adında genç bir kıza âşık olur. Cenap Şehabettin'in naklettiğine göre iki sevgili şehrin civarındaki تنها kırlarda buluşup görüşür. Abdülhalim Memduh bu kızla evlenmek üzere ailesi ile görüşür ancak ailesi sürgün olması nedeni ile kızı vermez. Bir süre sonra memur olan kızın babası tayin isteyerek Konya'dan ayrılır. Bu durum Memduh için tam bir hayal kırıklığı olur⁵⁹⁵.

Abdülhalim Memduh Konya'da bulunduğu süre zarfında çeşitli zemin ve zamanlarda Konya dışında bulunan bazı zevat ile temas etmeye çalışır. Bunlardan biri İbnülemin M Kemal İnal'ın İstanbul'da oturdukları Mercan Mahallesi Mühürdar Emin Paşa Sokağı'nda oturan Şah İsmail ve Ahmet Çavuş adlı Konyalılarıdır. İnal'ın bahsettiğine göre Memduh bunlardan Şah İsmail' le İstanbul' daki işleri için muhabere eder. Şah İsmail kendince mühim ve muteber zevata göndereceği mektupları Mahmut Kemal İnal'a yazdırır. Aynı şekilde muteber gördüğü Memduh'a gönderdiği mektupları da yine ona yazdırır. İnal kendisinin yazdığı bu mektuplarda “eski divan kâtiplerine rahmet okutacak derecede garib lügatler ile tumturaklı cümleler” yazdığını ifade eder. Nitekim bu üslubun Memduh nezdinde de itibar gördüğünü belirtir. Bunun dışında Memduh zaman zaman arkadaşı Süleyman Nazif'e de edebi konulardan bahsettiği mektuplar yazar⁵⁹⁶.

Yaklaşık sekiz yıl Konya'da menfa hayatı yaşayan Abdülhalim Memduh menfasının denize kıyısı olan bir yer olması hususunda Zaptiye Nazırı Nazım Paşa nezdinde talepte bulunur. Ancak bu talep onun hiç beklemediği bir şekilde Trablusgarp olarak cevap bulur. Bu üzücü ve beklenmedik durum karşısında Memduh annesini de alarak İzmir üzerinde (Memduh annesini Trablusgarp'a götürme niyetinde değildir) Trablusgarp'a gitmek üzere Konya'dan ayrılır.

Bu sıralarda İzmir Valisi Kamil Paşa'dır. Kamil Paşa Abdülhamid döneminde zaman zaman sadaret görevinde bulunmuş ancak bu sıralar II. Abdülhamid tarafında tenzil-i rütbe ile İzmir Valiliğine atanmıştır. Onun İzmir Valiliği'ne getirilmesi ile İzmir, bilhassa muhalifler için oldukça rahat bir yer olur. Kamil Paşa bir kısım menfinin tebdil-i menfa yaparak İzmir'e gelmesine de vesile olur.

Abdülhalim Memduh ve validesi İzmir'e geldiklerinde Memduh'u daha önceden şahsen ya da gıyabında tanıyan bir grup Abdülhamid muhalifi Kamil Paşa nezdinde harekete geçer. Memduh'un validesinin ağzından Kamil Paşa'ya bir arzuhal yazılır. Arzuhalde Memduh'un validesi için oğlundan başka kimsesi olmayan gariban bir kadın olduğu ve

⁵⁹⁵ Cenap Şehabettin, “Aziz Hatıralar”, **Peyam-ı Sabah**, 14 Temmuz 1337, s. 3

⁵⁹⁶ İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, C. II, ss. 936-937; Öngül, **Abdülhalim**, ss. 42-43.

Trablusgarp'ta yaşamasının çok zor olduğu dile getirilerek İzmir'de kalması için yardım talebinde bulunulur. Nitekim Kamil Paşa ilgili istidayı Zaptiye Nezaretine havale eder. Evrak ilgili kurumlarca değerlendirildikten sonra onay alır. Böylece Memduh'un yeni sürgün yeri İzmir olur⁵⁹⁷.

Mahmut Kemal İnal'a göre bu olay biraz farklı gelişir. Buna göre Memduh, Trablusgarp'a doğru yola çıkmışken İskenderiye'de firar eder. Buradan sultana, Afrika'nın havası ile imtizaç edemeyeceğinden menfasının başka münasip bir mahalle tahvilini isteyen bir istida gönderir. Böylece sürgün yerinin İzmir olmasına müsaade edilir. Esasında İzmir basınında çıkan haberler de M. Kemal İnal'ı doğrulamaktadır.

Abdülhalim Memduh İzmir'de daha önce yapmakta olduğu vilayet tercümanlığı görevine devam eder⁵⁹⁸. Bunun yanında zaman zaman da adliye müfettişi olarak taşraya görevlendirilir. Gündelik hayatında ise çoğunu önceden tanıdığı bir arkadaş grubu ile karşılaşır. Tokadizâde Şekip, Dr. Ethem, Tevfik Nevzat, Mevlevi şeyhi Nuri, Hasan Rüştü, Şair Eşref ve sair zevattan oluşan bu ekip her akşam bir evde toplanır, yer içer, saz, söz ve zevk içinde sabaha kadar eğlenir. Şair Eşref'in İzmir'e geldiği günlerde daha coşkulu olarak tertip edilen bu eğlenceler kısa süre sonra Memduh'un İzmir'den uzaklaştırılmasına neden olur.

Kâmil Paşa'nın İzmir'de sürgünleri himaye etmesi Mabeyni rahatsız etmektedir. Nitekim bu durumu kontrol altına almak üzere Sami Paşazade'nin yeğeni Hasan (Hüsnü) vali yardımcısı olarak görevlendirilir. Ancak bu atamadan beklenen yarar görülmemesi üzerine Ferik Tatar Şakir Paşa gönderilir. Nitekim Tatar Şakir hemen harekete geçerek Kamil Paşa tarafından himaye edilen sürgünlerden Mustafa ile anlaşarak Memduh ve arkadaşlarının faaliyetleri hakkında bir jurnal hazırlayarak saraya sunar. Böylece Memduh ve arkadaşları içinde tutuklanma ve sürgün süreci başlamış olur. Yapılan sorgulama ve tahkikat sonrası Avrupa'da hükümet aleyhine faaliyette bulunan, hatta II. Abdülhamid'e tahkir ve tehdit dolu mektuplar yazan İzmirli Jön Türk Nazif Ağazâde Şefik'le iletişim kurmak ve padişah aleyhinde ileri geri konuşmak suçuyla İzmir Mevlevi şeyhi Nuri Efendi, Abdülhalim Memduh, Tokadizade Şekib, *Hizmet* gazetesi sahib-i imtiyazı Doktor İbrahim Edhem,

⁵⁹⁷ Yücebaş, *Şair Eşref*, s. 156-158. İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, C. II, ss. 932-933; Öngül, *Abdülhalim*, ss. 43-45; Toluay, *Tezkirecilikten*, s. 41. Kamil Paşa yalnız İzmir menfilerini himaye etmekle kalmaz elini yakın vilayetlerde bulunanlara da uzatmaktan geri kalmazdı. Nitekim Konya'da bulunan Abdülhalim Memduh'un dışında, Midilli'de kalebent bulunan Müstecabizade İsmet'i de İzmir'e nakletmişti. Yücebaş, *Şair Eşref*, s. 101.

⁵⁹⁸ **BOA., BEO.**, 1637/122742. Maliye Nezareti, Dahiliye Nezaretince Aydın vilayet tercümanlığında istihdam edilen Abdülhalim Memduh'a İki bin beş yüz kuruş maaş tahsis edilmesi gerek görülmesi durumunda da bu miktarın tesviye edilmesini karara bağlamıştır. **BOA., BEO.**, 1661/124531.

başmuharrir Nevzad Efendi'nin Bitlis'e, dava vekili Hasan, Emlak Kalemi ketebesinden Mahmud ve muhasip Cevdet Efendiler Kastamonu vilayetine nefy edilirler⁵⁹⁹.

Böylece Memduh için İzmir'de devam eden menfa hayatı yirmi altı ayın sonunda neticelenir. Diğer taraftan kendisinin Bitlis'e vasıl olmasına müteakiben yayınlanan irade-i seniyyede islah-ı nefis edinceye kadar Bitlis'te istihdam edilen Abdülhalim Memduh'un validesinin 30 lirayı bulan harcırah ve her türlü masrafının temin ve tesviye olunarak Bitlis'e gönderilmesi istenir⁶⁰⁰. Oldukça zorlu yolculuklar neticesinde Bitlis'e ulaşan Memduh ve arkadaşları buranın havasına ve suyuna uyum sağlamaya çalışırken bir yandan da boş durmayarak menfayı bir mektep haline getirirler. Doktor Ethem ulum-ı tıbbiye, Tevfik Nevzat ulum-ı iktisat dersleri verir. Bir taraftan Bitlis'te yaşamının yollarını ararken, diğer taraftan da İran ve Afganistan üzerinden Mısır'a kaçmanın yollarını ararlar. En nihayetinde buna gerek kalmaz. Zira Bitlis'te geçen yedi ayın sonunda Abdülhalim Memduh'un önerisi üzerine padişaha çektikleri sıkıntıları anlatan acıklı bir telgraf ile 1900 Mart'ının sonunda biraz da vali Mecit Efendi ve kumandan Ferik Ali Paşanın yardımıyla affedilirler⁶⁰¹.

Af sonrası Trabzon ve İstanbul üzerinden İzmir'e gelen Memduh, eski görevi olan vilayet tercümanlığına geri döner. Ancak yine çeşitli jurnallere konu olmaya devam eder. Bitlis'e sürgününde mühim rol oynayan Ferik Şakir Paşa tarafında yazılan bir jurnalde Memduh'un "ıslah kabul etmez efkâr-ı muzırâ ahabından bulunmasına ve İstanbullu olduğu halde Dersaadet'te kalmak istemeyerek Kâmil Paşa'nın himayesine müftelikten (muhtaç olarak) İzmir'e gelmiş olmasına nazaran, mumaileyh meslek-i sabıkasında devam ederek birtakım gençlerin efkârını zehirleyecek ifsâdâtta hâli kalmayacağı şimdiden anlaşılmaktadır" denilir. Bu nedenle de Memduh'un kaymakamlık benzeri bir görevle merkezden uzaklaştırılmasının yararlı olacağı ifade edilir⁶⁰².

Öte yandan Memduh Bitlis'e sürgün edildiği dönemden itibaren maaş alamadığı için maddi sıkıntı yaşar. Alamadığı maaşının tazmini ve mevcut maaşının tesviyesi için nezaret nezdinde girişimlerde bulunur. Ancak hakkında verilen jurnaller nedeniyle yeniden sürgün edilme korkusu ve maddi sıkıntılar sonrası bir İngiliz vapuru ile Malta üzerinden Avrupa'ya firar eder⁶⁰³.

⁵⁹⁹ BOA., BEO., 1369/102612; BOA., İrade-i Hususi (İ. HUS.), 77/13; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, C. II, s. 933; Aygün, *Abdülhalim Memduh*, s. 85; Öngül, *Abdülhalim*, s. 68. Toluay, *Tezkirecilikten*, s. 43.

⁶⁰⁰ BOA., Y. EE. KP., 10/919; BOA., Y. EE., 150/8.

⁶⁰¹ Öngül, *Abdülhalim*, ss. 76-78; Toluay, *Tezkirecilikten*, s. 43.

⁶⁰² BOA., Y. PRK. ASK., 151/16.

⁶⁰³ BOA., Y. PRK. UM., 51/32.

Abdülhalim Memduh firarı sonrası ilk olarak Londra'ya gider. Bu arada hakkında bir soruşturma komisyonu oluşturulmuş ve tahkikat başlatılmıştır. Hükümet aleyhinde neşriyatta bulunma suçlamasıyla başlatılan tahkikat Londra elçiliği aracılığıyla kendisine takdim edilir. Memduh bu suçlamaları reddederek kendisinin firari olmadığını hatta burada bir memuriyet talebinde bulunduğunu ifade eder. Ayrıca firarına yönelik suçlamalardan affedilmesi yönünde talepte bulunur⁶⁰⁴. Bir taraftan af talebinde bulunurken diğer taraftan da Ali Kemali Paşazâde ve Necmeddin Kemali ile birlikte Paris'te *Le Liberal Ottoman* adlı Fransızca siyasi bir gazete yayımlamaya başlar. Gelişmeleri yakından takip eden elçilik basın yayın faaliyetleri ile alakalı olarak Memduh'un savunmasını alır. Buna göre Memduh, uzun süredir ödenmeyen maaşının ödenmesi için böyle bir çalışma içine girdiğini ifade eder. Ancak bu açıklama Paris büyükelçiliğince inandırıcı bulunmaz. Memduh'un muhalif bir yapılanma içinde olduğu Mısır'a giderek çeşitli yayınlar yapacaklarını belirtir⁶⁰⁵. Aslında Abdülhalim her ne kadar ekonomik gerekçeler ileri sürerek af talebinde bulunmuş olsa da firarı sonrasında muhalif duruşunu değiştirmez. Zira Şubat 1902'de Paris'te yapılan birinci Jön Türk kongresinin katılımcılarından biridir⁶⁰⁶.

Fransa'dan sonra zaman zaman İngiltere ve Tunus'ta bulunan Memduh, Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın kızı Prenses Nazlı'nın ihsanıyla verdiği özel dersler sayesinde geçimini sağlamaya çalışır⁶⁰⁷. Bu arada sağlık sorunları yaşayan Memduh uykusuzluk hastalığı nedeniyle aldığı bir ilacın etkisiyle 21 Temmuz 1905'te 39 yaşında İngiltere'nin Folcestone kentinde vefat eder. Cenazesi Abdülhak Hamid'in ilgisi ve Prenses Nazlı Hanım'ın yardımları ile kaldırılarak Tunus'a defnedilir⁶⁰⁸.

⁶⁰⁴ BOA., Yıldız Resmi Maruzat (Y. A. RES.), 110/38.

⁶⁰⁵ BOA., Yıldız Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y. PRK. EŞA.), 37/30.

⁶⁰⁶ Kuran, *Jön Türkler*, s. 98. Ayrıca Avrupa'daki Jön Türk basının önemli ayaklarından biri olan Şûra-yı Ümmet'te yazılar yazar. Öngül, *Abdülhalim*, s. 89.

⁶⁰⁷ Aygün, *Abdülhalim Memduh*, s. 86. "İngiltere'de Folkstone'da bir mektepte okuyan Tosun Cemil Paşa'nın oğlu Adil Bey'e on beş sterlin maaş karşılığında dersler verir." Öngül, *Abdülhalim*, s. 93.

⁶⁰⁸ BOA., Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS.), 1804/59; BOA., Yıldız Hususi Maruzat (Y. A. HUS.), 490-8; Aygün, *Abdülhalim Memduh*, s. 86; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, C. II, s. 933; Öngül, *Abdülhalim*, s. 94. Abdülhalim Memduh'un vefatı üzerine Şair Eşref 51 beyitten mürekkep bir mersiye yazar.

"Dinleyin şimdi biraz da menkabe Memduh için

Vakıa ye'sü füturun hame bidermanıdır

Sormayın dahilde merhumun ikametgahını

Habsü nefyin daimi suretle bir mihmanıdır

Sürgün olmak üzre biçare vatan da muttasıl

Birtakım jurnal nivisin mazharı bühtanıdır

Son zem anlarda firar etti vatandan harice

Çünkü menfiyen seyahat eskiden idmanıdır

Kainata az gelir öyle nedimü nüktedan

Her zarafet bezminin bir murgı hoş elhanıdır

Bahşederdi girdiği meclislere şevku surur

Sohbeti şirininin hala gönül hayranıdır

3.1.1.4. Hasan Rüştü Okumuşgil (1869-1936)

1285/1869 Ermenek'te doğan Konyalı şair ve edip Hasan Rüştü, Karamanoğlu Musa Bey Medresesi müderrislerinden İsmail Hakkı Efendi'nin oğludur⁶⁰⁹. Aynı zamanda Tol Medresesi mütevellisi olan İsmail Hakkı Bey'in vefatı sonrası yetim kalan Hasan Rüştü dayıları ve amcalarının yardımı ile rüştiye tahsilini tamamlayarak 1301/1883-1884 yılında Konya'ya gelir. Yusuf Ağa kütüphanesinin yanında bir küçük hücrede ikamet ederken yaklaşık dört yıl süren medrese tahsilini tamamlar. Bu sırada, daha sonra Konya Müzesi'ne memur olduğu zaman âmiri olacak olan Naci Fikret'in babası Ayan Beyzâde Mustafa Bey'le birlikte okur, arkadaş olurlar. 1305/1889 yılına gelindiğinde Konya'daki eğitimini tamamlayarak İstanbul'da bulunan dayılarının yanına gider. Burada zamanın meşhur âlimlerinden Atıf Bey'den kelâm, tab'iyat; en mahir ediplerimizden olan Muallim Naci'den Şark Edebiyatı'na ait önemli dersler alır. İstanbul'da Arnavut Hanında kalan Hasan Rüştü bu sırada Adanalı Ziya⁶¹⁰ ile tanışır. Samih Rıfat'ın çıkardığı *Resimli Gazete* ve Bursa'da çıkan *Nilüfer* dergilerinde yazıları çıkar. Nitekim bu çalışmalar onun edebiyat dünyasında tanınmasına vesile olmasının yanı sıra tahsil hayatına etki eder. Zira şair Emin Bey, Ahmet Mithat Efendi ve Maarif Nazırı Ali Münif Bey'in nüfuzu ile Mülkiye Mektebi'ne kayıt

Gölgede kor meclis aralıkta eski Haşmeti
Hasmını hecveylemekte asrının hassanıdır
Rihlet etti, galiba sultanı istikbal için
Çünkü Ömri padişahının de son avanıdır
Etti Folkeston tarikile azimet cennete
Şüphesiz gurbette hakkın mazharı gufranıdır
Bir bilenden eyledim tahkik metrukatını
Bir kırık hame, fakirin servetli samanıdır
İşbu tarihi kiraet eyleyen ihvandın
Maksadım merhum için bir fatiha ihsanıdır
Ben daha çok söylemek isterdim ey Eşref fakat
Susmağa mecbur eden kafiye'nin fıkdanıdır
"Kabri" haricte kalınca söyledim tarihini
Şahidi hürriyetin Memduh Bey kurbanıdır"

İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, C. II, s. 935-936.

⁶⁰⁹ Aslında Hasan Rüştü Okumuşgil'in ailesi müderris hanedanı denilebilir. Zira Ermenek'in Karamanoğullarına Osmanlılara geçmesinden itibaren müderrislikle iştigal eden bir ailedir. Caner Arabacı, **Konya**, s. 35.

⁶¹⁰ 1859'da Adana'da doğan şair Adana Rüştüyesi'nde okudu. 16 yaşındayken o sırada Adana valisi olan Ziya Paşa için yazdığı hicviyeyi vali konağının kapısına yapıştırdı. Ne ceza alacağı merakla belenirken, yeteneğini fark eden Ziya Paşa onu öğrenim görmesi için İstanbul'a gönderdi. Burada bir süre Mekteb-i Tıbbiye'ye devam eden şair bir süre sonra ayrılarak derbeder bir hayat yaşar. "Daha sonra bir tanıdığı aracılığı ile Evkaf Nezâreti'nde bir kaleme memur olarak girdi; bu kaleme devrin tanınmış şairleriyle tanışma ve dostluk kurma fırsatı buldu. Bu arada yine sefil bir hayat sürmeye başladı. Sarhoş olarak dolaştığı bir gün yolda seraskerin arabasına yaklaşıp küfür edince yakalanıp tevkif edildi. Hapisten kurtarılmak için arkadaşları tarafından deli olduğu söylenince tımarhaneye atıldı. Ancak bir süre sonra deli olmadığı anlaşıldı ve Fizan'a sürüldü. 1894'te bir fırsatını bulup Fizan'dan Mısır'a kaçtı. Daha sonra affedilerek İstanbul'a döndü. Sadrazam Cevad Paşa'ya takdim ettiği bir arzual üzerine Afyonkarahisar evkaf müdürlüğüne tayin edildi (1895). 1910 yılında emekliye ayrıldı; ölüm tarihi olan 26 Ağustos 1932'ye kadar burada derbeder bir hayat sürdü." Abdülkadir Karahan, "Adanalı Ziya", **DİA**, C. I, 1998, s. 353; Süleyman Kara, **Ermenekli Hasan Rüştü'nün Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2004, s. 3.

ettirilir. Edebiyata olan ilgisi nedeniyle Ziya Paşa ve Namık Kemal şiirlerini çokça okuyan Hasan Rüştü, II. Abdülhamid idaresine muhalif kanaatlere sahip olur. Bu düşüncelerle yazdığı bazı şiirlerini güvenilir arkadaşları ile paylaşır. Ancak bu şiirler Zaptiye Nazırı Nazım Paşa'ya ulaşır. Bu sırada mülkiye son sınıf öğrencisi olan şair okulun bitirme sınavlarına giremeden tutuklanır⁶¹¹.

Üç yıl hapis yattıktan sonra Zaptiye Nazırının kollaması ile doğum yeri olan Ermenek'e sürgün edilir. Ermenek'te babasının müderrislik yaptığı Tol Medresesi'nde dersler okutur, başına toplanan gençlere bir yandan da istibdadın, II. Abdülhamid idaresinin zulümlerini bir bir sayıp dökerek bu suretle adeta intikam alır. Şair, Ermenek'te sürgün bulunduğu sürede gözlerden uzak kalarak kendini unutturduğunu düşünür. Ve nihayet ilk fırsatta İstanbul'a döner. Burada yenilikçi fikirlere sahip olduğunu düşündüğü arkadaşları ile toplantılar yapar. Fakat bu durum uzun süre devam etmez, yakalanır. Dört ay hapisten sonra İzmir'e sürgün edilir⁶¹².

Hasan Rüştü İzmir'deki ilk günlerinde yanlış anlaşılma münasebeti ile bir süre hapis yatmış olsa da burada aradığı ortamı bulur. Zira daha önce de belirttiğimiz gibi Kamil Paşa'nın sürgünlere yönelik himayesi söz konusudur. Öte yandan Hasan Rüştü, İzmir'de çıkan *Köylü* gazetesine yazdığı yazı ve şiirlerle kendisini edebi çevrelere tanıtmaya olanağı bulur. Nitekim kendisi gibi sürgün olan şair Müstecabizade İsmet, Maraşlı Kâmil, meşhur hicivci şair Eşref, Ruhî ve Nevşehirli Said'le sıkı arkadaşlık kurar. Özellikle şair Eşref, sofraya sıkça beraber oturduğu Hasan Rüştü'ye derin bir sevgi ve hürmet duymaktadır. Nitekim bu muhabbet o kadar artar ki; bir gün, Mevlâna diyarının gülü saydığı ve fakat aynı zamanda saçları döküldüğü için “kel” lakabı ile de anılan bu sevgili dostu için; eski yazıda “kef” ve “lam” harfleriyle aynen yazılan “gül” ile “kel”in tevriyesinden faydalanarak, şunları yazar;

Yıkmaya pek çok çalıştı rüzgâr;

Etti Mevlana himayet, yıkmadı.

iftihar etsin vücudunla vatan,

⁶¹¹ Caner Arabacı, **Millî Mücadele**, ss. 184-185; Halit Bardakçı, **Bütün Yönleriyle Ermenek**, Çaba Matbaası, Konya, 1976, s. 389; Uz, **Konya**, s. 422; Memduh Yavuz Süslü, **Ermenekli Hasan Rüştü Hayatı ve Eserleri**, Yeni Kitap ve Basımevi, Konya, 1937, ss. 11-13. Kara, **Ermenekli**, s. 4.

⁶¹² Aslaner, **Taşrada Jön**, s. 86; Caner Arabacı, **Millî Mücadele**, ss. 185-186; Süslü, **Ermenekli Hasan**, ss. 14-15; Halit Bardakçı, **Bütün**, s. 390. Hasan Rüştü İzmir'e sürgün edilmesinin sorumlusu olarak Zaptiye Nazırı Nazım Paşa'yı görür ve onu şöyle hicveder;
Kızmasın nazır-ı zabtiye muhannes Nazım
Meslek-i hicvi o gösterdi o duyurdu bana
Rûy-i ikbâline iclâline için
Kendisi... yedi sürgün hâpı yutturdu bana. Kara, **Ermenekli**, s. 7.

Ermenek'den sen gibi gül (kel) çıkmadı...⁶¹³.

Şair, İzmir'e geldikten sonra geçimini sağlamanın yollarını arar. Bu amaçla valiliğe başvurarak iş talebinde bulunur. Bunun üzerine Vali Kamil Paşa onu İzmir Gece Lisesi'nde Coğrafya öğretmenliğiyle görevlendirir. Lâkin maaşının verilmesinde ihtilâf çıkınca paşa da bu meblağın belediyece karşılanmasını sağlar. Bunun dışında zaman zaman seyyar kitapçılık yapan şair, Türk, Rum, Yahudi ve Ermeni çocuklarına dersler verir. Bu öğrenciler arasında Neyzen Tevfik de bulunur.

1908'de Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi ile “hürriyete kavuşan” şair, ilk fırsatta resmi olarak atanma talebinde bulunur. Ancak tayin istemediği bir yere Debre'ye çıkar. Bunun üzerine tayin yerinin değiştirilmesini isteyen şu mısraları yazar;

Debre'nin zîri de bâlâsı da rüzgârlı imiş

Altı da üstü gibi barit imiş ol şehrin.

Arnavut kurşununu hazmedemem gerçi açım

Yok mudur midem için başka taamı dehrin.

Nitekim Hasan Rüştü'nün tayini Midilli'ye yapılır. Böylece resmi olarak Midilli Lisesi edebiyat öğretmenliği görevine başlar. Burada içkiyi bırakan şair beslenmesine çok dikkat eder. Şair buradaki görevi sırasında halk arasında çok sevilmesine karşın giyim kuşamına dikkat etmez oldukça pejmürde bir haldedir. Bunun üzerine okul müdürü (M. Şemsettin Günaltay) tarafından uyarılır.

Midilli'nin Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine Akhisar'a gelerek özel bir okulda Türkçe öğretmenliği yapar. Daha sonra Alaşehir İdadisi Türkçe öğretmenliğine tayin edilir. Burada üç yıl görev yapan şair, buradan sonra aynı zamanda son durağı olan Konya Erkek Lisesi Edebiyat ve Felsefe muallimliğine tayin edilir. Öğrencileri arasında aynı zamanda Konya'da sürgün olan Hıfzı Veldet de yer alır. Velidedeoğlu onu ve öğretmenliğini şöyle anlatır; “Fesinin üzerinde kendine özgü, dar bir beyaz sarığıyla Hasan Rüştü, Divan Edebiyatı konusunda derin bir bilgiye sahipti. Derslerinde kendi şiirlerinden bahsetmeyen,

⁶¹³ Cemal Can, “Ermenekli Şair Hasan Rüştü Üzerine Bir Araştırma Hasan Rüştü'nün Sürgündeki Yaşamı”, **Yeni Konya**, 1 Aralık 1984, s. 2. Önder Göçgün, **Şair Eşref**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1988, s. 47; Caner Arabacı, **Millî Mücadele**, ss. 185-186; Süslü, **Ermenekli Hasan**, ss. 17-18. “İzmir Valisi Kamil Paşa, Eşref gibi Ermenekli Hasan Rüştü Efendi'yi de himayesi, altına alır. Eşref de, kendisini hiç boş, yalnız bırakmaz. İzmirli gazeteciler ise, sık sık bu iki şairi bir araya getirirler, meclisler kurarlar ve o arada birçok şiirlerini, sözlerini, yazılarını alırlar.” Göçgün, **Şair Eşref**, s. 46.

yüzü hiç gülmeyen bir öğretmendi.”⁶¹⁴ Daha sonra Konya Kız Muallim Mektebinde de görev yapan şair. Bir süre sonra öğretmenlikten ihraç edilir. Bu durum onu sıkıntıya sokar. Bunun üzerine aynı zamanda arkadaşı olan Konya Valisi İzzet Bey onu müze müdürlüğüne tayin eder. 1934 yılına kadar burada görev yapan şair 1936’da yakalandığı zatürreden kurtulamayarak vefat eder⁶¹⁵.

3.1.1.5. İbrahim Aczi Kendi (1883-1965)

Emekli öğretmen, gazeteci, yazar, şair, ressam İbrahim Aczi Kendi 1883 Konya’da dünyaya gelir. Babası Kurşuncuzâde Ethem Efendi’nin oğlu Mahmut Efendi (1315-1899)’dir. Annesi Beyşehir Yunuslar Köyü’nden Ali Efendi ile Havva Hanım’ın kızı Emine Hanım (1859 -1910)’dır.

Kendi, eğitim hayatına o dönem sıbyan mektebi olarak anılan Konya Piri Mehmet Paşa İlkokulu’nda başlar. Ardından bir müddet medreseye devam eder. 1895 yılına gelindiğinde Konya İdadisine geçer. Bu arada özel hocalardan Arapça, Farsça dersleri alır. Bunun yanı sıra güzel sanatlara olan merakı sebebiyle de, Avusturyalı Mösyö Şelizenger’den resim dersleri alır. Öte yandan İbrahim Aczi, eğitim hayatına İstanbul’da devam etmek için İstanbul Mülkiye Mektebi sınavlarına girer ve kazanır. Ancak buradaki eğitim hayatı bir süre sonra sona erer. Zira o dönem mülkiye öğrenciler arasında gizliden gizliye yayılan II.

⁶¹⁴ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Anıların İzinde**, Birinci Kitap, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1977, ss. 116-117. Şair öğretmenliği konusunda yapılan eleştirilere şu cevabı verir;

“Tarz-ı tedrisime beyhude kabahat bulma
Tutmadın rağbet ü gayret yolunu sen oğlum
İyi dinle, iyi anla, iyi hıfzet yoksa

Hap yapıp ilmi sana yutturamam ben oğlum” Kara, **Ermenekli**, s. 33. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, İstiklal Harbi yıllarında Konya’da sürgün bulunur. Ankara lisesinde tahsil hayatına devam eden Velidedeoğlu ve arkadaşları, okulda yaşadıkları sorunların okul idaresince sümenaltı edilmesi ve sonrasında Maarif Vekaletinin de aynı yaklaşım içinde olması üzerine konuyu Heyet-i Vükelaya iletmek istemeleri üzerine Maarif Nezaretince idareten Konya’ya sürgün edilmişlerdir. Aralık 1920’den Haziran 1921’e kadar Konya’da sürgün bulunan Velidedeoğlu, hastalığını gerekçe göstererek af talebinde bulunmuş ve talep bakanlıkça kabul görmüştür. Tafsilatlı malumat için bk. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Bir Lise Öğrencisinin Millî Mücadele Anıları**, Varlık Yay., İstanbul, 1971; Velidedeoğlu, **Anıların**, ss. 92-105.

⁶¹⁵ Caner Arabacı, **Millî Mücadele**, ss. 18-193; Süslü, **Ermenekli Hasan**, ss. 18-36; Halit Bardakçı, **Bütün**, s. 390; Uz, **Konya**, s. 422; Kara, **Ermenekli**, ss. 25-37; Mehmet Önder, “Vefatının 20. Yıldönümünde Ermenekli Hasan Rüştü Nam-ı Diğer Kel Şair”, **Yeni Konya**, 20 Ocak 1967, s. 2. “Hasan Rüştü bekar olduğu için Konya’daki Terkenli Esad Efendi ve Başaralı hanlarında yaşamıştır. Ölmeden bir yıl önce Pürçüklü mahallesinde bir ev tutmuştu. Ancak ev sahibi bir kadındı. Hasan Rüştü’nün odasında mangal ve soba yakmasına yangın yapar evim yanar endişesiyle kesinlikle müsaade etmiyordu. Hasan Rüştü kış gelince ben mutlaka ölürüm deyip duruyordu arkadaşlarına. Şair nitekim bu soğuk odada kış gelince üşümüş ve zatürre olmuştur.” Cemal Can, “Ermenekli Şair Hasan Rüştü Üzerine Bir Araştırma Vali İzzet Beyin Dost Eli Uzanıyor”, **Yeni Konya**, 3 Aralık 1984, s. 2

Abdülhamid muhalifliği ve meşrutiyet yanlısı fikirlere kapılır. Nitekim Mithat Paşa taraftarı olduğu iddiasıyla kendi memleketine sürgün edilir⁶¹⁶.

Esasında İbrahim Aczi gibi babası Mehmet Efendi ve dedesi Kurşuncu-zâde Ethem Efendiler de hür düşünceli ve uyanık insanlardır. Dedesi Ethem Efendi de vaktiyle düşünceleri yüzünden Konya'ya sürgün edilmiştir. Kendi, Konya'ya sürgün olarak geldiğinde yalnız değildir. Zira Konya'da çok sayıda sürgün bulunmaktadır. O da başta Ebüzziya Tevfik ve Tevfik Hüseyin Vehbi Bey olmak üzere Konya'da bulunan sürgünlerle temas halinde olur. Anılarında paylaştığı bilgiler sürgünlerle yakın ilişki içinde olduğunu göstermektedir⁶¹⁷.

1907 yılında Karaman Maliye Kâtipliği'ne atanan Kendi, böylece memuriyet hayatına başlar. Bu görevini devam ettirirken aynı zamanda rüştiyede de edebiyat ve Farsça muallimliği yapar. Daha sonra Barla ve Afşin Nahiye Müdürlüklerindeki görevinden sonra 17 yıllık memuriyet hayatına son vererek öğretmenlik mesleğine geçer. İbrahim Aczi öğretmen olduktan sonra Hatunsaray, Akviran, Hadim, Hocalar, Belekler ve Gözlü köylerinde uzun yıllar görev yaptıktan sonra 1936 yılında emekli olur.

Yazar ve araştırmacı olmasının yanı sıra şehrin edebiyat ve folkloru üzerine çalışmalar da yapan Kendi, çok erken yaşlarda başladığı sanat ve araştırma merakını ömrünün son gününe kadar sürdürmüş, 9 Ağustos 1965 tarihinde Konya'da vefat etmiştir⁶¹⁸.

3.1.1.6. Ayaşlı Şakir (1871-1917)

Edebiyat dünyamızın az bilinen şahsiyetlerinden biri olan Muallim Ayaşlı Şakir Bey 1871'de Ankara'nın Ayaş kazasında dünyaya gelir. Babası, Ayaş'ın Dervişimam Mahallesi halkından Nazif Ağa olup kendi emlâki ile geçinen ümmî bir adamdır. Şakir küçük yaşta annesini kaybedince teyzesinin ve Ayaşlı Es'at Muhlis Paşa'ya mensup olan büyük annesinin himayesinde yetişir.

⁶¹⁶ Serdar Ceylan, "İbrahim Aczi Kendi (1883-1965)", **Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar**, C. XV, S. 18, s. 274; Aslaner, **Taşrada Jön**, s. 86; Ahmet Çelik "Konya'da Okul Anıları-I İbrahim Aczi'nin Okul Anıları" **Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar**, C. XV, S. 18, ss. 278-280. "Yazar ve araştırmacılığı yanında şair de olan İbrahim Bey, "Aczi" mahlasını kullanmıştır." Serdar Ceylan, **İbrahim Aczi Kendi**, s. 276.

⁶¹⁷ Serdar Ceylan, **İbrahim Aczi Kendi**, s. 274; İbrahim Aczi Kendi, "Devirler Arası Konya", **Işık**, 18 Eylül-10 Aralık 1962.

⁶¹⁸ Serdar Ceylan, **İbrahim Aczi Kendi**, s. 274. Erken yaşlarda başlayan sanat ve araştırma merakı ile çok sayıda çalışmaya imza atan Kendi, folklor ve edebiyatla ilgilenir. Bir kısım yazıları *Şehir Postası*, *Babalık*, *Ekokon*, *Yeni Meram* ve *Yeni Konya* gazetelerinde yayınlanır. Vefatından sonra ailesi vasiyeti üzerine bazı sulu boya resimlerle birlikte kitaplığındaki 135 kitabı Konya Milli Kitaplığına devreder. Halen Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü'ne

bağlı Yusuf Ağa Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan çalışmalarından yayınlanan eserleri şunlardır; "1- Aşık Şem-i Konuşuyor, 2- Mevlâna ve Ruh-ı Mesnevî (Çeviri ve Açıklama), 3- Tercümeler ve Fikirler, Mevlâna ve Ömer Hayyam'ın eserlerine dair yanlış görüşlerin tenkidi, 4- Hayal Bahçesi, (Kendi şiirleri), 5- Konya Mezar Folkloru, (Konya mezarlıkları, türbeleri ve ünlü şahsiyetlerin kabirleri) 6- Uyan Ey Türk Hanımı." Serdar Ceylan, **İbrahim Aczi Kendi**, s. 277.

Tahsil hayatına Ayaş İptidaisinde başlayan Şakir, bu arada babasının teşviki ve gayretleri ile hafızlık eğitimini tamamlar. Ardından rüştiyeye girer ve 13-14 yaşlarından buradan mezun olur. Gayret ve zekâsıyla bütün hocalarının takdirini kazanan Şakir, Arapça ve Farsça öğrenmeye başlar. Nitekim bu dillerde tercüme yapabilecek mertebeye geldiğinde şiir söylemeye başlar. Ayaş'taki eğitimini tamamlayan Şakir, öğrenimini ilerletmek üzere İstanbul'a gider. Burada bir yıl kadar medreseye devam ettikten sonra 1889'da Dârül Muallimin'in ibtidâî kısmına girer. Daha sonra bu okulun iptidâî, rüşdî ve âlî edebiyat bölümünü bitirerek diplomasını alır. Şakir'in İstanbul'da aldığı eğitim ve edindiği deneyim onun kendini geliştirmesine olanak tanır. Bu sayede *Mektep* gazetesinde şiirleri neşredilmeye başlanır⁶¹⁹.

Ayaşlı Şakir Dar'ül Muallimin'i Âliye edebiyat şubesinden diplomasını aldıktan sonra 1895 tarihinde ilk memuriyeti olan Konya İdadisi müdür muavini saniliği ile birlikte tarih, coğrafya muallimliğine tayin olur. Burada altı yıl görev yapan Şakir, öğrencileri nezdinden iftihar vesilesi olacak bir irfanperverlik ortaya koyar. Derslerinde yalnızca kendisine sunulan müfredat programı dâhilinde değil onun da ötesinde milletin saplandığı cehalet çıkmazından kurtulmanın yollarını arar. Bu dönemde Şakir'in öğrencileri arasında Faik Soyman, Muhlis Koner, Naci Fikret Baştak, Ferid Uğur, Mümtaz Bahri Kuru, Namdar Rahmi Karatay, Feridun Nafiz Uzluk, Saip Ragıp Atademir, Sadi Irmak, Mehmed Tahir Mihçizade, Nuri Karayüklü, Muhsin Binal gibi şahsiyetler yer alır. 1901 yılına gelindiğinde “Konya'nın sillesinden Sivas'ın Tokat'ına gidiyoruz” diyerek tanımladığı Tokat İdadi Müdürlüğüne olan tayini gerçekleşir.

Ayaşlı Şakir Bey Konya'da bulunduğu sürede Sivaslı Ali Kemali Bey ile Kambur Tefvik Bey'in öncülüğünü yaptığı, aralarında Mevlevi bilgin ve şairlerinden Filibeli Sıdkı Dede, Yağlıtaş Medresesi Müderrisi Çumralı Hacı Hüseyin Efendi, Süleymaniye Medresesi Müderrisi Tavaslı Osman Efendi, Kıbrıslı Faik Bey ve Konya Zahire Borsası Komiseri Balıkesirli Abdülaziz Mecdi (Tolun) gibi aydın fikirli, ileri görüşlü, gönül ehli, irfan sahibi kimselerin bulundukları “bezm-i muhabbet” adlı toplantılara katılır. Özellikle Ali Kemali Bey ile yakınlığı oldukça ileri düzeydedir. Öte yandan Şakir Bey Konya'da görevli olduğu sırada, Konya Redif Taburu Miralayı Hayri Bey'in kızı Zehra Hanım'la evlenir.

Şakir Efendi zeki, nezih, özgür düşüncelere sahip olduğu için öğrencilerine de bu minvalde fikirler telkin etmiştir. Hatta bu sebeple zaman zaman ders notlarına el konulması

⁶¹⁹ Önder Göçgün “Yakın Devrin Bir Mütefekkir Şairi: Ayaşlı Şakir Efendi”, **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S. 3, 1986, s. 137; Uz, **Konya**, s. 381.

söz konusu olmuştur. Ancak kendisinin oldukça vesveseli ve vehimli olması istibdattan son derece korkması cinnet getirmesine sebep olur. Nitekim Tokat'ta iken bir gün, bir cülus merasimi sırasında dayanamayıp kürsüye fırlayan Şakir Efendi, Abdülhamid idaresini ve Hükümet'i, bilhassa gençler üzerindeki sosyal ve siyasî baskılarından dolayı şiddetle tenkid eder. Büyük bir cesaretle, ağza alınmayacak kadar ağır sözler söyler. Güçlülükle kürsüden indirilen Şakir Bey görevinden azledilerek önce Ayaş'a sürülür ardından sürgün yeri, kendi isteği üzerine, Konya olarak değiştirilir. Böylece üç yıl süren Tokat macerası (Mayıs 1902) Konya'da son bulur. Şakir Efendi bu durumu şu dizelerle ifade eder⁶²⁰.

“İstanbul’u yazdım olarak haylıca meşgul

Göya edip ahlâfım için faile memul

Fahreylerim eyleser o töhmet beni mes'ul

Bir azli değil mahbes ü menfayı düşündüm”

Şakir Efendi'nin Konya'ya gelişi ile birlikte Ali Kemali Bey onu himayesine alır. Garipler Mezarlığı civarında yaptırdığı bir hücreye yerleştirir. Orada Ali Kemali'den başka kimseyi kabul etmez ve ruh sağlığı her geçen gün daha kötüye gider. Son yıllarda Ali Kemali Bey'i bile dinlemez hale gelen Şakir Efendi, her şeyden ve herkesten şüphe eder duruma gelir ve hatta kendisinin hafiyeler tarafından takip edildiği vehmine kapılır. Nitekim girdiği psikolojik bunalımla birlikte yaptığı yemek yememe eylemi sonucu 18 Haziran 1917'de vefat eder⁶²¹. Konu, dönemin yerel basının “Konya'nın ilmi hayatında büyük bir mevki olan eski İdadi'nin birinci muavini Şakir Efendi, geçen gün hücresinde vefat etmiştir. Vilayetimizin bugünkü uyanık neslinin gözlerini ilk defa açan, istibdat devrinin bütün acılarını felaketlerini kendisine mahsus bir eda ile talebelerinin ruhuna nakşeden Şakir Efendi idi...” şeklinde değerlendirilir⁶²².

⁶²⁰ Faik, M. Muhlis, **Muallim Ayaşlı Şakir Hayatı ve Şiirleri**, Babalık Matbaası, Konya, 1933, s. 39; Uz, **Konya**, s. 381; Murat Yüksel, **Ayaşlı Muallim Şakir Hayatı ve Şiirleri**, Tuğra Ofset, Isparta, 2004, s. 13; Aslaner, **Taşrada Jön**, s. 87. Ayaşlı Şakir,

“Bozulmuş bezmi yaran çâşenii mey değişmiştir
Tarabgahı cihanda nağmei hey hey değişmiştir
Bugün bence hulasa, kıblei ruhum Muhammedle
Hudayış lemyezelden maada her şey değişmiştir.

kıt'asını Tokad'dan Konya'ya getirilirken - buhranı cinnet içinde - bir tütün paketine yazdığı, hastahane ziyaretine gelenlerden birkaçına iki yüz beyitli bir manzumesini -düşünmeden - ezber okuduğu, evvelce felsefe ve tasavvuf ile iştigal eylediği ve yazma iki divançesiyle “Tac” isimli manzum bir risalesi bulunduğu mervidir.” İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, C. IV, s. 1736.

⁶²¹ Faik, M. Muhlis, **Muallim**, ss. 45-46 ; Yüksel, **Ayaşlı Muallim**, s. 40-46; Uz, **Konya**, s. 381; İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, C. IV, s. 1736; Aslaner, **Taşrada Jön**, s. 88.

⁶²² **Türk Sözü**, 21 Haziran 1917, ss. 1-2.

3.1.1.7. Azmi Bey (1858-1940)

1275/1859 senesinde Narda'da⁶²³ doğan Azmi Bey, ilk Osmanlı Mebûsan Meclisi Azası ve Narda eşrafından Ömer Şevki Paşa'nın oğludur⁶²⁴. Tam adı Mustafa Azmi Ömer olan Azmi Bey, babasından aldığı hususi eğitimin ardından Priştine Mekteb-i Rüşdiyyesi'ne devam ederek aliyyülâlâ derece ile şهادetname almıştır. Ardından üç yıl Mekteb-i Sultani'ye devam eden Azmi Bey, 1295/'te (1879) Mekteb-i Mülkiye'ye girer 1299'da (1883) bu okuldan aliyyülâlâ derecesi “mülazemet ruusu” ve “ulûm-i siyasiye şهادetnamesi” ile mezun olur. Mezuniyetine müteakip öğretmenlik mesleğini seçerek Maarif Nezareti Rüştîye Mektepleri İdaresi kâtipliği ile devlet hizmetine girer. Buna ilaveten Galatasaray Sultanisinde (Mekteb-i Sultani) Lisan-ı Osmani muallimliği ve Dar'ül Muallimin'de Coğrafya muallimliği yapar.

Azmi Bey, Haziran 1300'de (1884) yeni bir atama ile Ticaret Nezareti'ne bağlı Orman Maadin Umum Müdürlüğü tercüme-i funun kalemine atanır. Ertesi yıl Maarif Nezareti Encümen-i Teftiş ve Muayene Azalığına⁶²⁵, 1891'de İbtidai Mektepler Şubesi Müdürlüğüne,

⁶²³ Yanya Eyaleti Preveze Sancağına Narda/Narde Kazası

⁶²⁴ “Ömer Şevki Efendi, aslen Arnavutluk'un güneyinde ve Yunanistan sınırında bulunan Narda kasabasından olup gençliğinde yoksul bir aileye mensup iken tahsil yaparak Abdurrahman Paşa'nın yanında katipliğe başlamıştı. Kabiliyeti ve zekası sayesinde Abdurrahman Paşa'nın gözüne giren Ömer Şevki Efendi, Abdurrahman Paşa'nın kız kardeşi Afife ile evlendirilmiştir. Daha sonra devlet hizmetine giren Ömer Şevki Efendi, devlet kademelerinde yükselip I. Meşrutiyet döneminde mebusluk ve mutasarrıflık görevlerinde bulunmuştur. Afife Hanım ve Namık Kemal'in ninesinin annesi Nuriye Hanım kardeşidir. Namık Kemal İstanbul'a ilk gelişinde Besim Ömer Paşa Konağında ikamet eder ve ailesi hakkında hatıratında tafsilatlı malumat verir. Afife Hanım ve Ömer Şevki Efendi'nin biri kız dördü erkek olmak üzere toplamda beş çocuğu vardır. Bunlar Besim Ömer, Macide Ömer, Agâh Ömer, Kemal Ömer ve Mustafa Azmi Ömer'dir.” Mehmet Kavak, “Besim Ömer Paşa ve Ailesinin Hususi Evrakı”, **3. Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumu**, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay., İstanbul, Ağustos 2018, s. 407-408. Ömer Şevki Paşa merhum Narda eşrafındandır, 1294 senesi içtima eden Meclis-i Mebusan'da Kosova mebusu olarak bulunur. Ömer Şevki Paşa 1312 senesinde Kastamonu'ya sürgün edilir. Burada bilahare Sinop mutasarrıflığına tayin olunur. Serhat Aslaner, “Mebusân-ı Kirâmın Terceme-i Hâl ve Sergüzeştleri: Meşrutiyet Devrinden Unutulmuş Bir Biyografi Risalesi” **Belleten**, C. LXXVII, S. 280, 2013, s. 974. Ömer Şevki Paşa'nın Sinop Mutasarrıflığı sırasında zaman zaman hakkında şikayete istinaden tahkikata maruz kalmıştır. **BOA., DH. MKT.**, 545/26. “Bunlardan ömrünün yarısı 19. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, diğer yarısı ise genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kuşaklarında geçmiş olan Prof. Dr. Besim Ömer Akalın, hayatı, yetiştiği ortam, eğitimi, mesleki, idari görevleri ile örnek bir yaşam sergilemiş; üstlendiği görevler ve faaliyetleri ile Türk eğitim ve sağlık tarihine önemli katkılar getirmiş, ülkemizde doğum bilgisi, çocuk sağlığı ve hastalıkları, kadın hastalıkları gibi üç ayrı tıp dalında; ebe, hemşire ve hastabakıcılık eğitiminde önemli boşluklar dolduran hizmetlerde bulunmuş bir Osmanlı-Türk aydınıdır.” Yeşim Işıl Ülman, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Döneminde bir aydının portresi: Besim Ömer Akalın (1861-1940)”, **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, Y. 2004-2005, S. 10-11, ss. 435-464.

⁶²⁵ O günlerde *Ümran* adlı bir dergi çalışması yapan Ahmet İhsan hatıralarında Azmi Bey ile ilgili şunları paylaşır. “Ben o zaman okuldan yeni çıkmış yirmi yaşında bir gençtim. Derginin yayınlarını Ebussuud Caddesi'nde Mahmud Bey Matbaası'nda dindirdikten sonra provaları toplar, encümen başkâtibine götürürdüm. Encümen başkâtibi, açık kahverengi bir Hintliydi. Rastık gibi kara parlak, cılalı saçları vardı; Türkçesi çetrefildi. Encümenin, sanırım on beş kadar üyesi vardı. Mekteb-i Mülkiye'de benden üç yıl yukarı sınıfla bulunup benden daha önce diploma alan iki zat üyeler arasına eklenmiş olduğu için, Encümen'in içinde bile okul arkadaşlığı dayanışması kurmuştum. Çünkü getirilen müsveddeleri Encümen başkanı alır, üyelere dağıtırdı. *Ümran*'ın denetimini ve *Ümran*'dan sonra çıkardığım Jules Verne'in fenni romanlarının onaylanmasını bu iki aziz arkadaşım yaparlardı ve yolunu bulup benim yazılarımı kendilerine havale ettirirlerdi. Bu arkadaşlarımdan biri,

1893'de ise Rüştîye Mektepler Müdürlüğüne terfi eder. Bu arada Temmuz 1893'den Haziran 1897'ye kadar Ziraat Bankası İdare Meclisi Azalığında; Ocak 1894'den Mart 1897'ye kadar Hamidiye Yüksek Ticaret Mektebi Coğrafya Muallimliklerinde de görevlendirilir. 1895'de İdadi Mektepler Müdürlüğüne (Orta Öğretim Genel Müdürlüğü) terfi eder⁶²⁶.

Azmi Bey, bürokrasinin çeşitli kademelerinde bu görevleri ifa ederken hakkında verilen bir jurnal her şeyin değişmesine neden olur. Bir ilkokul öğretmeni tarafından verilen jurnalde “Sultan II. Abdülhamid’e suikast yapmak için dinamitli zarf hazırladığı” iddia edilir. Bunun üzerine Azmi Bey’in evine gece yarısı başlayan ve sabah tamamlanan bir baskın yapılır. Azmi Bey’e ait Fransızca ve fen kitaplarıyla mektepteki not ve yazı defterleri ve bazı resimleri alınarak zapt edilir. Bâb-ı Zabtiye’ye de yapılan iki saatlik sorgulamanın ardından İstanbul Beyoğlu’nda bulunan Taşkışla’ya götürülür. Burada yeniden sorgulanan Azmi Bey tahliye olma umuduyla üç ay hapis yatar. Taşkışla’da geçen bu üç ayın ardından Azmi Bey hakkında jurnal veren öğretmenle birlikte nefy edilir. Nitekim Azmi Bey anılarında Taşkışla’dan Konya’ya uzanan süreci şöyle anlatır⁶²⁷. “Her gün ailemin, akrabamın afiyetleriyle mübeşşer olduğum vesâit bana üç ay sonra Konya’ya nefy olunacağımı, orda Maarif Müdürlüğü’ne tayin edildiğimi bildiriyordu. Nihayet İstanbul’dan yevm-i mufarakat geldi. Hayat-ı sa’iyânemden üç mahı gasb eden, hücre-i sefilâneme veda ederek Bâb-ı Zabtiye’den polis refakatiyle çıktım. Haneme uğratılmadan nefy ve tağrîb olunuyordum. Haydarpaşa İstasyonu’ndan yine nasılsa akrabamla veda edebilerek polis refakatiyle “memuriyetime” gidiyordum. Hanesine uğratılmadan paltosuz bir redingoda eşyasız, uşaksız Kastamonu’ya nefy olunan pederimden bir sene sonra ben de Konya’ya Maarif Müdüriyeti’ne 1313 (1897) senesi Eylül’ün yirmi dokuzunda mahfuzen i’zam olunuyordum.”

Konya Maarif Müdürlüğü’ne tayin olunan Azmi Bey, verdiği kefalet senedinin uygun bulunmasının ardından Zabtiye tarafından kendisine mürur tezkiresi hazırlanır. Azmi Bey,

saygıdeğer Dr. Besim Ömer Paşa’nın büyük kardeşi, eski valilerimizden Azmi Beyefendi’dir. Azmi Bey, okulda aydınlanma ve gelişmenin âşığı olduğu için, bu baskı kurulunda adeta kurtarış makinesi olmuştu ve bu duyguların yöneltişiyle birkaç yıl sonra Abdülhamid tarafından Konya’ya sürgün edilmişti. Azmi Bey, Meşrutiyet ilan edilince Konya’dan geldi; Preveze’den mebus seçilip Meclis-i Mebusan’a katıldı ve ikinci başkan oldu. Sonra da Meclis’ten ayrılarak Bursa valiliğine gitti. *Ümran*’ı sansür eden Encumen-i Teftiş ve Muayene’de Azmi Bey’le birlikte öteki okul arkadaşım Rakım Bey olmasaydı, bu dergiyi çıkaramazdım.” Tokgöz, **Matbuat Hatıralarım**, ss. 42-43.

⁶²⁶ Ali Çankaya, **Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)**, C. III, Mars Matbaası, Ankara, 1968, ss. 159-160; Kavak, **Besim Ömer**, s. 434; Serhat Aslaner, **Mebusân-ı Kirâm**, ss. 974. 1889 tarihinde pazar ve cuma günleri hariç haftanın diğer günlerinde *Maarif* adında gazete çıkarılmasına müsaade edilir. İmtiyaz sahibi olan Azmi Bey gazetesinin siyasi ve fenni konular içerikli olacağını beyan eder. 1889 yılı itibarı ile henüz otuz yaşlarında olan Azmi Bey, bir yandan resmî işlerde koşuştururken diğer taraftan bu tarz neşriyatla meşgul olur. Onun eğitim alanındaki tecrübesi ise ona referans olur ve hızlıca terfi etmesine olanak sağlar. BOA., **İrade-i Dahiliye (İ. DH.)**, 1121/87626; Kavak, **Besim Ömer**, s. 434.

⁶²⁷ Aslaner, **Mebusân-ı Kirâm**, s. 976; Kavak, **Besim Ömer**, s. 435; Çankaya, **Son Asır**, s. 160.

Konya'da görevine 1800 kuruş maaşla başlar. Bu maaşa Konya İdadisi'nde Kitabet-i Resmiye muallimliğinin ücreti olan 31 kuruş ayrıca ilave edilir. Bir süre sonra Haziran 1314'te (1898) ve Mart 1315'te (1899) bu maaşa iki yüz elli kuruş zam yapılır⁶²⁸. Bunun yanı sıra Konya Mekteb-i Sanayi Komisyonu riyasetinden dolayı Matbaa-i Vilayet hâsılatından Meclis-i İdare kararıyla Nisan 1316'da (1900) 300 kuruş tahsis edilir. Teşrin-i Evvel 1318'de (1902) de yine Mektebi İdadi Ziraat Şubesi Coğrafya Ziraî muallimliğine istinaden seksen kuruş maaşına ilave edilir.

Bu arada Azmi Bey, Konya'nın havasıyla imtizaç edemediği yönünde istizanı üzerine Ağustos 1316'da (1900) vekâleten Niğde Mutasarrıflığına tayin edilir⁶²⁹. Nitekim "ifa-yı hüsn-i hizmet ve ibrâz-ı meâsir-i kârgüzârî ve memduhiyet eylediğim" diye tamınladığı görev Kanun-ı Sani 1316'da (1900) halefinin gelmesi üzerine sona erer. Tekrar Konya'ya dönen Azmi Bey, 30 Nisan 1317 (13 Mayıs 1901) tarihinde tertiplenen halı ve kilim sergisi komisyonu riyasetinde fahriyyen görev alır. Altı buçuk yıl Konya'da görev yapan Azmi Bey, bu süreyi "dahil-i vilayette mekâtibin tezyîd u ıslahına bilâ-ye's u fütur son derece bir faaliyetle ve kemal-i ciddiyetle çalıştığımı ve lehü'l-hamd muvaffak da olduğumu kemal-i fahr ile arz idebilirim" şeklinde değerlendirir. Nitekim bu çalışmalarının bir karşılığı olarak kendisine "üçüncü rütbeden Nişan-ı Osmani " ve "üçüncü rütbeden birer kıta Nişan-ı Mecidi " verilir.⁶³⁰

Burada Kazım Hüsnü, Ebuzziya Tefik, Abdülaziz Efendi, Toptanîzade Murat Bey gibi meşrutiyet taraftarları ile toplantılara katılan Azmi Bey'in, Konya'da geçen altı buçuk yılın ardından ahval-i sıhhiyesini gerekçe göstererek yaptığı becayış talebi kabul edilir. Bunun üzerine Hüdavendigar Maarif Müdürü Hulusi Bey ile 13 Kanun-i Evvel 1319'da (26 Aralık 1903) becayış yapar⁶³¹. Ancak aleyhinde verilen jurnal üzerine Bursa'daki üçüncü günü Konya'ya dönmesi istenir. Nitekim Azmi Bey'in tüm nüfuzunu kullanarak ısrarla yaptığı müracaat neticesinde İzmir ve Bursa dışında bir yer olan Ankara tayini münasip görülür. Ancak buradaki görevi de kabul etmez. Azmi Bey Meşrutiyet'in yeniden ilanına kadar kaldığı Bursa'da "Bursa yerli mahsuller sergisi komiserliği" gibi idari görevlendirmelerle meşgul olur. Bu arada Teşrin-i Evvel 1322'de (Kasım 1906) başlayıp üç ay süren ve Kânun-ı Sâni

⁶²⁸ BOA., MF. MKT., 375/55; BOA., MF. MKT., 502/24; BOA., MF. MKT., 441/49; BOA., MF. MKT., 400/17.

⁶²⁹ BOA., Y. A. HUS., 444/106; BAO., BEO., 2101/157503.

⁶³⁰ BOA., İrade Taltifat (İ. TAL.), 205/64; BOA., İ. TAL., 240/37; Aslaner, *Mebusân-ı Kirâm*, s. 977; Kavak, *Besim Ömer*, s. 435; Çankaya, *Son Asır*, s. 160.

⁶³¹ BOA., BEO., 2237/167770; BOA., İrade Maarif Nezareti (İ. MF.), 9/48; Aslaner, *Taşrada Jön*, ss. 85-86.

1322’de (Şubat 1907) son bulan Karahisar-ı Sahip mutasarrıflığı görevini vekâleten yürütür⁶³².

Meşrutiyetin yeniden ilanı sonrasında İstanbul’a gelen Azmi Bey dört bin beş yüz kuruş maaşla Mekteb-i Sultânî müdüriyetine tayin edilir. Ancak Ekim 1908’de yapılan seçimlerde Preveze sancağında mebus seçilmesi üzerine bu görevinden istifa eder. Ancak meclis çalışmalarına katılamaz Zira Mebûsan Meclisine dahil olmadan Hüdavendigar Valiliğine tayin edildiği için istifa eder. Bunun üzerine İntihab-ı Mebusan Kanunu’na göre yeniden seçim yapılması kararlaştırılır⁶³³.

Azmi Bey’e I. Hüseyin Hilmi Paşa Sadaretinde Maarif Nezareti teklif edilir ancak idare mesleğinde daha muvaffak olacağını ifade ederek reddeder. 1910 yılında geçici bir süre Kastamonu Valiliği görevinde bulunan Azmi Bey daha sonra yine Bursa Valiliğine dönmüştür. 1914 yılına gelindiğinde siyasi çekişmelerden yorulan ve sağlığı bozulan Azmi Bey kendi talebi üzerine 5000 kuruş emekli maaşı bağlanarak emekli edilir. 15 Ocak 1940 tarihinde İstanbul’da vefat eden Mustafa Azmi Bey, Merkez Efendi Mezarlığına defnedilir⁶³⁴.

3.1.1.8. Sait Efendi (1877-?)

Sait Efendi 1877’de Kosova vilayet merkezi Üsküp’te dünyaya gelir. Babası Arnavutluk ulemasından Üsküplü İdris Efendi’dir. Sait Efendi, ilk tahsilini mekâtib-i ibtidaiyede yaptıktan sonra medresede devam eder. Evvelâ Kosova vilayeti dersiamlarından Süleyman Zeki Efendi, daha sonra Nabi Efendi, ardından pederi İdris Efendi’den dersler alır. Sait Efendi’nin babası İdris Efendi Fatih Medresesi mezunlarından olup hocası Mısır mollalığıyla ahirete irtihal eden Hafız Şakir Efendi’dir⁶³⁵.

İdris Efendi ve mahdumu Sait Efendi, II. Abdülhamid döneminde Konya’ya sürgün edilen zevat arasında yer alır. Sait Efendi’nin “tavır ve evda-ı hak-perestânemizi beğenmeyen veya beğenip de öyle-bir rengi nâ-sâzı in’ikâs ettirmek cilvesinde görünen felek bizi baba oğul bir pîr-i sal hurde ve bir şâbb-ı belâ-dîde beraber olarak Türkiya’nın enhâ-yı garbından aksa-yı şarkına doğru atmıştı” dediği sürgün Üsküp’te vuku bulan bir dizi karmaşık hadise neticesi gerçekleşir.

Esasında İdris Efendi, 93 Harbi yıllarından itibaren II. Abdülhamid idaresine karşı tavır alır. Sait Efendi’nin aktardığına göre babası, 93 Harbi sırasında “Midhat Paşa merhumun

⁶³² Aslaner, **Mebusân-ı Kirâm**, s. 977; Kavak, **Besim Ömer**, s. 435; Çankaya, **Son Asır**, s. 160; Mehmet Zeki Pakalın, **Sicill-i Osmani Zeyli**, TTK. Yay., Ankara, 2008, ss. 18- 19.

⁶³³ **BOA., DH. MKT., 2736/69; BOA., DH. MKT., 2722/24.**

⁶³⁴ Pakalın, **Sicill-i Osmani**, s. 19. Kavak, **Besim Ömer**, s. 435; Çankaya, **Son Asır**, s. 160.

⁶³⁵ Aslaner, **Mebusân-ı Kirâm**, s. 968.

emeldaş-ı ahrarânesi, Süleyman Paşa mağfurun da karîn-i hâss u halisi olub mesai-i milliyet-küsterisinden dolayı fidyeye-i meşrutiyet olan vücudunu tufanlı günlerde İstanbul surlarından yuvarlayarak bir zaman çoban kisvesiyle hazreti Halil'e hemrah olan ve geçen Sırbîye ve Rusya muharebatında Fatih'te davul çaldırarak bin kişiden mürekkeb gönüllü ilmiye taburu teşkil eden ve ilâ maşallah Şıpka'da İsvoti Nikola fedai hücumlarında pişvâ-yı akranı olarak Gran Dük'ün [Grand Duke] güllerini sine-i himmetiyle karşılayan Kemal'in kalemi kadar vatan için kavi bir kılınç savuran pederim İdris Efendi" aynı şekilde Yunan Harbi sırasında da üç dört yüz adamı ile harbe iştirak eder. Savaş sonunda adamlarıyla Üsküp'e dönen İdris Efendi "daha o günden itibaren bu zat idare-i acize ve müstebiddenin Teselya ve Girit zayıyatı gibi misâl-i şum-emsâlini kendisine bir ders-i intibah ve çare-endiş görerek memlekette surette ders okutur, sirette ebna-yı vatanı kıla-ı istibdada karşı silahlandırmaya sa'y ederdi."⁶³⁶

Bununla da yetinmeyen İdris Efendi, halkın desteğini sağlamak maksadıyla 1316 (1900) yılı başından itibaren vilayet merkezinde Üsküp Gazi İsa Bey Camii'nde halka bu minvalde sohbetler yapar. Nitekim bilhassa Yakova cihetindeki bir kısım halkın desteğini de sağlamıştır. Bundan sonraki süreçte meydana gelen olayları ve gayelerini Sait Efendi şöyle izah eder⁶³⁷; "Evvela memleketimizde bazı münasebetsiz icraatı vesile edinerek bunların men'ini, ve yavaş yavaş tevsi-i mikyas ederek şu günki netice-i maksudeye destres olmanın esaslarını kurmaya başlamış idik. Bu hali sevmeyen hükümet memurları, kibiri o vaktin mümtaz valilerinden sayılan Hafız Paşa merhumdur, birkaç kişiden toplanma bir kuvvetü'z-zahr ile bu hareketimize karşı şedid bir reaksiyon teşkiline var kuvvetiyle çalışmış idi. Biz İslâm hristiyan birkaç bin kişi ile en büyük camilerimizden olan Sultan Murat Cami-i şerifimizde ictimâ ettik. Müracaatlara başladık. Kısmen de harekâtımızı elbette o nuru söndürmeye kıyam eden kuvvetin tefriğine döndürdük. Evvelce niyette yok iken muahharen bilmeceburiye Hafız Paşa'nın da tebdili istirhamına koyulduk. Ve ısrar ettik. Bu hal ve hareket serkeşâne bir surette vaki olmuş değil belki namuskarane ve mutazallımane bir tavırda cereyan etmişti. On iki gün heman umum denecek derecede ehl-i belde camilere iltica etti,

⁶³⁶ Aslaner, **Mebusân-ı Kirâm**, s. 969.

⁶³⁷ Aslaner, **Mebusân-ı Kirâm**, ss. 968-970. Aslında XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Makedonya genelinde yoğun bir şekilde yaşanan asayiş sorunu Yakova'da da fazlasıyla hissedilmiştir. Bilhassa yüzyılın ortalarına doğru daha belirginleşir. Tanzimat ıslahatlarına muhalefet eden Yakovalılar askere alınmaya ve yeni vergiler düzenlemelerine güçlük çıkarmışlardır. Yakova'da eşkıyalığı önlemek ve asayiş sağlamaya çalışılmıştır. Karakollar inşa edilmiş kaza askerî açıdan güçlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca asayişin ihlal eden olayların yatıştırılması için bölgeye zaman zaman nüfuzlu kişiler ya da çeşitli heyetler gönderilmiştir. Alınan tedbirlere ve merkezi ve yerel idarenin bütün gayretlerine rağmen Yakova'da asayişin sağlanmasını güçleştiren birçok unsur vardı. Bunlardan biri kan davaları diğer yabancılara müdahaleleridir. Bölgedeki idarecilere güvenlik konusunda gerekli dikkati göstermeleri, asayiş bozmaya yönelik hareketlere karşı önleyici tedbirler almaları ve Avusturya ile Osmanlı Devleti arasındaki iyi ilişkilere zarar verecek muameleden özellikle sakınmaları istenmiştir. Tafsilat için bk. Mucize Ünlü, "Tanzimat Sonrasında Yakova" **Studies of The Ottoman Domain**, C. VII, S. 13, Ağustos 2017, ss. 116-123.

çıkmadı. Çünkü çıkıldığı taktirde bâ-defter ahali-i mutî'adan yetmiş seksen kişinin teb'îd ve hanümanlarının söyündürülmesi [söndürülmesi] için şimendüfer lokomotifleri sitim [istim] üzerinde bekliyordu.”

Olayların hızla büyümesi ve iki bin kişiye yakın bir kalabalığın İstanbul'a hareket etmek istemesi ve bunun yanı sıra isyancıların Rus konsoloshanesini basacağı yönünde ihbarların gelmesi üzerine payitahttan konunun daha yakından araştırılması için aralarında İbrahim Hakkı Bey'in de bulunduğu bir teftiş heyeti gelir. Ardından sükûneti tesis etmek için bir dizi tedbir alınır. İlk olarak Vali Hafız Paşa görevinden alınır. Ayrıca olaylara müdahil olan bir kısım halka yönelik bir af çıkarıldığı ilan edilir. Bu arada olayların baş sorumlusu olarak görülen İdris Efendi ve taifesi (mahdumu Sait vesair) derdest edilerek İstanbul'a gönderilir⁶³⁸.

Selanik üzerinden hususi bir trenle İstanbul'a getirilen İdris Efendi, mahdumu Sait Efendi ve Müderris Hacı Celâleddin Efendi ile sair zevat burada elli gün kadar tutulduktan sonra haklarında verilen karar gereği Trabzon, Bursa, Mamûretü'l-Aziz ve Bitlis'e teb'id edilirler. Bitlis'e teb'id edilen İdris Efendi ve mahdumu Sait Efendi burada iki yıl menfa hayatı yaşadktan sonra Üsküp'te bulunan aileleri affedilmeleri yönünde talepte bulunurlar. Nitekim bu talepleri padişahın cûlus münasebeti ile değerlendirilerek kısmi bir af ile menfaları Bitlis'ten Konya'ya alınır⁶³⁹. Konya'ya izam olan mezkûr şahıslar burada da sık sık affedilmeleri yönünde talepte bulunurlar⁶⁴⁰. Bu arada Sait Efendi “Konya ahrar ulemasından Tavasî Osman Fevzi Efendi'nin halka-i tedrisinden” aldığı derslerle eğitimini tamamlayarak icazetname alır⁶⁴¹.

Müderris Celâleddin Efendi'nin Konya'da Zabtiye Nezâret-i Celile'sinin 27 Nisan 1318 (10 Mayıs 1902) tarihli tahriratı ile burada resmi hizmette istihdamı sağlanır. Ancak buradan temin edilen maaş Celaledin Efendi ile birlikte kalan Üsküplü Hoca İdris Efendi ile mahdumu Sait Efendi'lerin zaruri ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktır. Mezkur şahıslar şehirde ikamet etmek için dört meci diye karşılığında bir ev kiralarlar. Ayrıca yemek için dört meci diye karşılığında aşçı temin edilmiştir. Bunun yanı sıra günlük sair ihtiyaçların temini için halktan alınan yardımlarda söz konusudur. Buna göre halktan bin iki yüz kırk iki buçuk kuruş borç alınmış ancak sürekli ihtiyaçların böyle karşılanamayacağı için belediyeden de dokuz yüz elli beş kuruş alınmıştır. Ancak tüm bu yardımlar geçim sıkıntısını çözüme

⁶³⁸ BOA., Y. PRK. UM., 49/126.

⁶³⁹ BOA., Y. PRK. UM., 51/61; BOA., DH. ŞFR., 282/157.

⁶⁴⁰ BOA., Y. A. HUS., 467/14.

⁶⁴¹ Aslaner, *Mebusân-ı Kirâm*, s. 971.

kavuşturamamasına istinaden Üsküplü Hoca İdris Efendi ile mahdumu Sait Efendi'nin münasip surette istihdam edilerek yeterli miktarda maaşın bağlanması talep edilir. Böylece menfîler iâşe temin edecek ve hayatlarını ikame ettirecektir.

Konya'da menfî olarak bulunan Hoca İdris ve Müderris Hacı Celâleddin Efendilerle İdris Efendi'nin mahdumu Sait Efendi birçok kez af talebinde bulunurlar ancak reddedilir. Haziran 1321 (Haziran 1905) itibarı ile Hoca İdris Efendi vefat eder. Üsküp'te yaşayan karısı da vefat edeli iki yıl olmuştur. Bu durum Sait Efendi ve yakınlarında affedilmeleri yönündeki beklenti ve talepleri artırır⁶⁴². Nitekim mezkûr şahıslarla birlikte sürgün edilen diğer şahıslar memleketlerine avdet etmeleri sonrası Sait Efendi ve yakınlarından gelen ve perişanlıklarını anlatan af talepleri yine reddedilir. Bunun üzerine Said Efendi tebdil-i menfa talebinde bulunarak menfasının Rodos'a tebdil edilmesini ister⁶⁴³. Mezkur şahıslar tarafından yapılan ısrarlı af taleplerinin reddedilmesi Hoca İdris Efendi ve mahdumunun Üsküp'teki potansiyeli sürgün kararına konu olan olayın bir kalkışmanın ön adımı olması bu tavırda etkili olması muhtemeldir. İki yılı Bitlis ve dört yılı Konya'da geçen menfa hayatından sonra Sait Efendi Üsküp'e döner. Belki de bu menfa hayatının bir neticesi olarak (ki muhtemeldir) meşrutiyetin yeniden ilanı sonrası Üsküp mebusu olarak Mebûsan Meclisi'nde görev yapar⁶⁴⁴.

3.1.1.9. Mehmet Faik Kaltakkıran (1870-1978)

Mehmet Faik 1286'da (1870) Edirne'de dünyaya gelir. Babası Edirneli Ahmet Badi Bey'dir⁶⁴⁵. 1299'da Trabzon rüştiyesinden mezun olduktan sonra hususi muallimlerden hikmet, kimya, tarih, riya ziye, Fransızca, İngilizce ve Almanca dersleri alır. Faik Bey, memuriyet hayatına Trabzon Vilayeti mektubi ve muhasebe kalemlerinde başlar. Ardından

⁶⁴² BOA., DH. MKT., 751/14; BOA., Y. A. RES., 123/112; BOA., BEO., 2643/198219; BOA., Y. PRK. UM., 59/74. "Kürdistan, Harput, Sivas dağlarında aldığı soğukların tesiriyle o mücahid-i muhlis, o pîr-i hürriyet ruh-i pürfütuhunu arzın o zamanki sath-ı melunundan pervaz ettirdi gitti. Konya'da medfun, Şemsi Tebrizi'nin peyk-i merkadi olmakla bahtiyardır." Aslaner, *Mebûsân-ı Kirâm*, s. 971. İdris Efendi hastalık sürecinde Bursa'ya nakli konusundan tebdil-i menfa talebinde bulunur ancak kabul edilmez. BOA., Y. A. HUS., 473/16.

⁶⁴³ BOA., Y. A. HUS., 477/111.

⁶⁴⁴ Aslaner, *Mebûsân-ı Kirâm*, s. 971.

⁶⁴⁵ "Ahmed Bâdî Efendi, İbrâillî Kaltakkıran Mehmed Ağa'nın oğludur. Edirne'de Kirişhane semtinde doğdu. Babasının ölümü üzerine ailesini geçindirmek için bir taraftan tahsiline devam ederken diğer taraftan da hattatlık, nakkaşlık ve sıvacılık gibi işler yaptı. Bilhassa hat sanatında büyük bir kabiliyet gösterdi. Bâdî Efendi 1863'ten 1866'ya kadar Filibe, Edirne, Tekirdağ, Vize ve Lüleburgaz seyyar arazi tahrir memurluklarında bulundu. 1868'de Edirne Vilâyeti üçüncü sınıf emlak muharriri, 1869'da başkâtip oldu. 1871'de vilâyet tahrir emlak mümeyyizliğine terfi ettikten sonra Yanya, Bosna, Kastamonu vilâyetlerinde çalıştı. 1883 yılında Trabzon vergi tahrir müdürü oldu; aynı yıl ikinci sınıf Osmanlı rütbesiyle mükâfatlandırıldı. 1884'te Diyarbekir, 1889'da Edirne vilâyeti vergi ve tahrir müdürlüklerinde bulundu. Burada iken oğlu Fâik Bey'in meşrutiyetçiler arasında yer alması, Konya emlak müdürlüğü görevi ile Edirne'den uzaklaştırılmasına sebep oldu. 1901'de Bursa Vilâyeti vergi ve tahrir müdürlüğünde bulundu ve gösterdiği faydalı hizmetlerden dolayı üçüncü rütbeden Osmanlı nişanı ile taltif edildi. 1907'de emekli oldu; tedavi için gittiği İstanbul'da öldü. Mezarı Eyüp'te Merdivenli Kabristan'dadır." Tafsilat için bk. Erkut Güngör, "Ahmed Bâdî Efendi (1839-1910)", *DİA*, C. II, 1989, s. 46-47.

Edirne Vilayetinde ecnebi kalemi mütercimliği ile bilahare nüfus ve pasaport memurluğu görevlerini ifa eder⁶⁴⁶.

Faik Bey Edirne’de görev yaptığı dönemde II. Abdülhamid idaresine karşı muhalif, gizli bir yapılanmanın içinde yer alır. Genellikle (nüfus katibi Kaltakkıran) Faik Bey’in ev sahipliği yaptığı Hafız İbrahim⁶⁴⁷, Merkez Hastanesi başhekimisi Dr. Mehmet Bey, Süvari alay tabibi Dr. İsmail Bey, Mülkiye İdadi Müdürü Behçet Bey, gümrük memuru Necip Efendi ve Posta İdaresi katiplerinden Talat Efendi’nin katıldığı toplantılar tertiplenir⁶⁴⁸. Evrak-ı muzırira olarak tanımlanan ve yurt dışından gönderilen yayınların okunduğu, çeşitli ülke sorunlarının tartışılarak ne yapmalı sorusuna cevap aranmaya çalışıldığı toplantılardır bunlar. Nitekim ileride Osmanlı Hürriyet Cemiyet’inin lideri olacak olan Talat Efendi’nin zihninde “eğer bir toplum özgürlük, eşitlik ve kardeşliğin sağlanacağı bir meşruti yönetim için ayaklanacaksa, bu ancak güçlü bir örgütün öncülüğü ile olabilir” düşüncesi bu toplantılarda ortaya çıkar. Ancak toplantılara iştirak edenlerden biri olan Mülazım Said Efendi, durumu ihbar eder. Bunun üzerine 1895 yılında siyasi cemiyet-i hafiye teşkili ve evrak-ı muzırira neşri iddiası ile tevkif edilirler. Konunun tam olarak aydınlanması için geniş bir tahkikat süreci başlatılır. Sorgulamalar yaklaşık altı ay sürer. Toplantılara katılan askerler askeri mahkemede yargılanırken Faik Bey, Talat Efendi ve diğer zevat sivil mahkemelerde yargılanır.

Uzun bir tahkikat sürecinin sonunda mahkeme, “İttihat ve Terakki” adlı bir cemiyet teşkiline teşebbüs eden Hafız İbrahim’i ceza yasasının 58. maddesi gereğince altı yıl kalebentliğe, diğerlerini ise gene aynı madde uyarınca fakat bazı hafifletici nedenleri göz önünde tutarak üçer yıl kalebentliğe mahkûm eder. Faik Bey ise beş yıl kalebentliğe mahkûm olur. Edirne hapishanesinde 28 ay yattıktan sonra Faik Bey ve arkadaşları (Talat Bey ve sair zevat) bir kandil münasebeti (Kadir Gecesi) ile affedilirler. Bu onların beklemedikleri bir affi şahanedir. Ne var ki ikinci ordu kumandanının isteği ile Edirne’de oturmaları sakıncalı bulunur. Kaltakkıran Faik Konya’ya, Hafız İbrahim memleketi olan Kosova’ya sürgün

⁶⁴⁶ Mehmet Faik Kaltakkıran’ın Hâl Tercümesi, **TBMM Arşivi**, D. 5, Nu. 125.

⁶⁴⁷ “İttihat ve Terakki’nin en ateşli üyelerinden birisi olan Hafız İbrahim Bey, Talat Bey’le birlikte Cemiyet’in Edirne şubesini teşkilatlandırıp geliştirmekte fedakârca çalışmış samimî istibdat aleyhtarı vatanperver bir şahsiyettir. Fikren Talat Bey’i çok etkileyen Hafız İbrahim, hapis ve sürgün cezasını çektikten sonra II. Meşrutiyet’te İpek milletvekili olarak meclise girmiş, uzun süre de İttihat ve Terakkî’nin merkez-i umumi üyeliğini yapmıştır. Arnavut olmakla beraber bu devirde Arnavutluk davası gütmeyen nadir inkılapçılardan birisi olan Hafız İbrahim Bey, Cumhuriyet’in ilk yıllarında hilâfet meselesinden dolayı İstanbul İstiklâl Mahkemesince Lütfi Fikri Bey’le birlikte mahkûm edilmiş, daha sonra yaptıkları müracaat üzerine Birinci Büyük Millet Meclisi’nin çıkarttığı özel bir kanunla 1924 Şubat’ında affedilmişlerdir.” Faruk Huyugüzel, **Necip Türkçü**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1988, s. 28.

⁶⁴⁸ Ziya Şakir, **Yakın Tarihin**, s. 21. Faik Bey ile Talat Efendi aynı mahallede doğup büyüdüğü için eski bir arkadaşlıkları vardır. Çavdar, **Talat**, s. 23.

edilirken Talât Efendi, Hafız İbrahim'le birlikte Kosova'ya gitmek istediye de buna izin verilmez ve Selânik'e gönderilir⁶⁴⁹.

Faik Bey'in Konya'ya sürülmesi üzerine pederi Ahmet Badi becayış yapmak suretiyle Konya Vergi müdürü olarak Konya'ya tayin olur. Faik Bey, Konya'da iptida nafia başkatibi tayin olunarak altı sene menfa hayatı yaşar. Avlonyalı Ferit Paşa'nın emriyle yapılan Konya Su Deposu kitabesi hattat ve şair Ahmet Badi Bey'in eseridir. Bu dönemde Konya sürgünlerinden olan İbrahim Aczi Kendi'nin aktardığı bilgiye göre;⁶⁵⁰ “Badi Efendi'nin oğlu genç ve yakışıklı Faik Bey o sırada Ferit Paşa'nın hususi kâtibidir. Yazısı çok güzel olduğundan Babı Âli'ye gidecek olan bütün mahrem yazılar onun kalemiyle gider. Ferit Paşa sadrazam olup İstanbul'a giderken Faik Bey'i de beraberinde götürür.”

İstanbul'a avdeti sonrası Reji idare-i umumiyesi tahriratı Türkiye kaleminde Türkçe mütercimliğine tayin edilen Faik Bey, 1907 yılına gelindiğinde Talat Efendi ile yolu yeniden kesişir. Selanik'te Posta – Telgraf müdürü tarafından Talat Efendi hakkında verilen “padişaha başkaldıran azılı bir şaki” olduğu yönündeki jurnali haber alan ve o günlerde sâbık Konya

⁶⁴⁹ Çavdar, **Talat**, ss. 23-30, Halil Menteşe, **Osmanlı Mebûsan**, s. 18. Bu hadiseyi yaşayanlar arasında Faik Bey'le mektuplaşmak suretiyle dahil olan Mürefte'deki Rûsûmat İdaresi Mubassırlığı görevini ifa etmekte olan Mehmet Necip (Türkçü) Bey ile bu sırada askerlik görevini yapmakta olan Mehmet Şeref (Aykut) Bey de bulunur. Nitekim tahkikat sırasında ele geçen mektuplar mezkûr şahısların tecziye edilmelerine neden olur. Mahkeme Mehmet Necip Bey'e 1313 senesi Şaban'ının 26. gününden itibaren beş sene müddetle kalebent edilmesine ve hitam-ı müddet-i mahkûmiyetinde beş sene dahi Zabtiye Nezaretine altına alınması yönünde karar verir. Mehmet Şeref'in ise daha ağır bir cezaya çarptırılarak 8 yıl süreyle Trablusgarp'a sürgün edilmesi kararlaştırılır. Huyugüzel, **Necip**, ss. 24-28; Sezen Sevgil, **Edirne Milletvekili Mehmet Şeref Aykut ve Birinci TBMM'deki Faaliyetleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2016, ss. 8-9.

⁶⁵⁰ İbrahim Aczi Kendi, “Devirler Arası Konya”, **Işık**, 18 Eylül-10 Aralık 1962; Mehmet Faik Kaltakkıran'ın Hâl Tercümesi, **TBMM Arşivi**, D. 5, Nu. 125; Niyazi Adıgüzel, **Edirneli Ahmet Bâdi'nin “Riyâz-ı Belde-i Edirne” Adlı Eserinin Tezkire Kısmı**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2008, s. 8. Ahmet Badi Bey tarafından neşredilen kitabede

Şeh-i sahib kerem âli himmet Abdülhamid Han kim
Hemare âb-ı lûtfun bez lider alâ ü ednaya
Eşed-di ihtiyacı arz olunca Konya'nın suya
Buyurdu başalanılsun iktizay-i hal-i icraya

Vezir i sâdıki Vali Ferid Paşa-i derya dil
Ne semte tutsa yüzcûlar gibi sây eyler ihyaya
Çayırbağı'ndan etdi celb bu ma'î musaffâyı
Getürdü ahenin mecra ile bu cay-i vâlâya

Derûn-ı şehre bundan suyu kol kol eyleyip taksim
Çalışdı canı-ü dilden beldeyi iska-ü ırvaya
Dahî ervah-ı sipteyn-i Resûlullahı şâd etdi
Akıtdı ma-i safi fisebilillah her caya

Bu sudan nûş idenler kaldırub eylesin isal
Dua-yi padişahiyi icabetgâhı mevlâya
Temaşa eyleyüb resm i kuşadın çakeri Bâdi
Du mısrala iki tarih-i garra çekti imlâya
İbrahim Aczi Kendi, “Devirler Arası Konya”, **Işık**, 18 Eylül-10 Aralık 1962.

valisi, Sadrazam Avlonyalı Ferit Paşa'nın yanında Kalem-i Mahsus Müdürü olarak çalışan Faik Bey, Talat Bey'e durumu haber verir. Zira Talat Bey hakkında görevinden tard edilerek derhal sürgün edilmesi istenir. Bunun üzerine harekete geçen Talat Bey vali nezdinde girişimde bulunur. Sonuç olarak görevinden tard edilmiş olsa da sürgün edilmekten kurtulur⁶⁵¹.

Faik Bey, 1324 (1908) Temmuz'unda meşrutiyetin yeniden ilan edilmesinden sonra Edirne mebusu olarak Mebusan Meclisi'ne dahil olur. 1327'de (1911) meclisin feshi sonrasında yeniden Edirne mebusu olarak meclise girer. Faik Bey, Balkan Harbi yıllarında meclisin kapatılmasına müteakip Büyük Kabine olarak adlandırılan Ahmet Muhtar Paşa hükümeti döneminde 72 arkadaşı ile birlikte tevkif edilir. Bekirağa bölüğünde geçen 26 günün ardından serbest kalır. Edirne'nin Bulgar tarafından işgal edilmesi üzerine Edirne'nin kurtuluşu için tesis edilen çeşitli gönüllü kuruluşlarda görev yapar. Ayrıca Edirne'nin kurtuluşu için Avrupa'ya gönderilen heyet içerisinde yer alır. 1329 (1913) yılında yapılan seçimlerde yeniden Edirne mebusu olarak meclise giren Faik Bey, Mondros Mütarekesinden sonra Edirne ve İstanbul'da faaliyetlerde bulunur. Bu minvalde Edirne ve çevresinin işgaline engel olmak gayesiyle tesis edilen Trakya Paşaeli Cemiyetinde görev alır. Tüm yurttaki müdafaa-i hukuk cemiyetlerinin birleştirildiği Sivas Kongresinde Edirne'yi temsil eder. İngilizler tarafından İstanbul'un işgali sonrasında tutuklanarak Malta'ya sürülür. 24 Mart 1336 (24 Mart 1920) tarihinde İstanbul'a gitmemek şartı ile serbest bırakılmasının ardından Ankara'ya gelerek 1337 (1921) tarihinden itibaren Büyük Millet Meclisi'nde Edirne'yi temsilen görev yapar. 1339 (1923) tarihinde yapılan seçimlerde yeniden Edirne mebusu olarak seçilen Faik Bey bu dönemde ayrıca meclis ikinci başkanlığı görevini yürütür⁶⁵². Faik Bey, 1943 yılına kadar aktif siyaset içinde yer alır. Aynı zamanda İstiklal Madalyası sahibi olan Faik Bey, 1978 yılında vefat eder.

3.1.1.10. Hakkı Şinasi Erel (1869-1941)

Hakkı Şinasi Bey, 3 Mart 1285/15 Mart 1869 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelir. Babası Harbiye Nezareti memurlarından Ali Şinasi Bey'dir. Hakkı Şinasi Bey, ilköğrenimini Kadıköy Bahriye ilkokulu'nda yaptıktan sonra aynı yerde rüştiyeyi tamamlar. Hakkı Bey, 1306/1890 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'den bahriye yüzbaşı olarak mezun olur. Ardından ilk görev yeri olan Kasımpaşa Bahriye hastanesinde çalışmaya başlar. Hakkı Şinasi Bey, 14 Şubat 1309/24 Şubat 1894 tarihinden kolağası olarak Almanya'ya ikmal-i tahsil için

⁶⁵¹ Çavdar, **Talat**, s. 55; Halil Menteşe, **Osmanlı Mebûsan**, s. 21.

⁶⁵² Mehmet Faik Kaltakkıran, **Hâl Tercümesi**, TBMM Arşivi, D. 5, Nu. 125.

gönderilir. üç yıl sonra İstanbul'a dönen Hakkı Bey Bahriye Hastanesi'nde çalışmaya başlar. Hakkı Şinasi Bey 24 Mayıs 1314 /5 Haziran 1898 tarihinde yeni açılan Etfal Hastanesi ikinci hekimliğine tayin olur. Ardından 10 Mayıs 1320'de /23 Mayıs 1904 Miralay olarak görev yapmakta iken Hakkı Şinasi ve Hariciye Nezareti daire müdürlerinden Mustafa Ruhi Bey, II. Abdülhamid'i zehirleyeceği gerekçesi ile önce Bursa'ya ardından Konya'ya sürülür⁶⁵³.

Meşrutiyetin yeniden ilanına kadar dört yıl Konya'da kalan Hakkı Bey'e bu süreçte hanımı Resmiye Hanım da eşlik eder⁶⁵⁴. Meşrutiyetin ilanı üzerine İstanbul'a dönerek Bahriye Merkez Hastanesi Baştabipliği'ne atanır. 2 Ağustos 1915'te albaylığa yükseltlen Hakkı Bey, 23 Nisan 1916'da Varşova'da toplanan Tıp Kongresine Bahriyeden delege olarak katılır. 16 Aralık 1916'da Hükümet tarafından gönderilerek İsviçre, Almanya ve Avusturya'daki verem sanatoryumlarını üç ay süre ile inceleme görevini üstlenir.

6 Aralık 1917-25 Şubat 1918'e kadar tanınmış Mühassıs Doktor Reyno ile birlikte Kütahya Çamlık, Bursa Uludağ, İzmir Bozdağ, Yaman Dağ'ı, Gölcük Yaylası ve İstanbul Alemdağı verem sanatoryumlarında bilimsel incelemede bulunan Hakkı Bey 4 Ekim 1918'de tümamiralliğe yükseltir. Hakkı Bey 3 Aralık 1923'te tabip miriliva rütbesi ile tekaüt edilir

Bu arada İstanbul Meclisi umûmî azası ve belediye reis vekâleti görevlerinde bulunur. Dönemin meşhur hekimleri arasında yer alan Dr. Amiral Hakkı Şinasi Erel, Cumhuriyet'in ilanından sonra TBMM'de ikinci ve üçüncü dönem İstanbul (1923-1931), dördüncü dönem Erzurum (1931-1935), beşinci ve altıncı dönem İstanbul (1935-1941) milletvekilliği yapar. 30 Ekim 1941'de Moda'daki evinde vefat eder⁶⁵⁵.

3.1.1.11. Diğer Siyasi Menfiler

Abdülhamid döneminde yukarıda zikredilen zevat dışında da siyasi sürgünler bulunmaktadır. Bunlardan biri Jön Türklerin önde gelenlerinden aynı zamanda 1908 meşrutiyetin ilanına müteakip Meclis-i Mebûsan başkanlığı yapan Ahmet Rıza Bey'in babası İngiliz Ali Bey'dir⁶⁵⁶. Ali Bey, bir görüşe göre İngilizce bilmesinden ve Kırım Savaşı sırasında İcadiye Kasrı'na yerleşen İngilizlerle dostluğundan dolayı, bir başka görüşe göre ise o dönemin İngiliz modasına uygun giyindiği için "İngiliz" lakabıyla anılır. Ali Bey, Hariciye memurudur. Daha sonra Şurâ-yı Devlet ve Ayan Meclisi üyeliklerinde bulunan Ali Bey,

⁶⁵³ Hakkı Şinasi Erel'in Hâl Tercümesi, **TBMM Arşivi**, Nu. 332; Aslaner, **Taşrada Jön**, s. 81; İbrahim Aczi Kendi, "Devirler Arası Konya", **Işık**, 18 Eylül-10 Aralık 1962; Kuran, **Jön Türkler**, s. 180; Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi II. Dönem 1923-1927**, C. III, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yay., Ankara, 1995, s. 400.

⁶⁵⁴ **BOA., BEO.**, 3254/243998.

⁶⁵⁵ Hakkı Şinasi Erel'in Hâl Tercümesi, **TBMM Arşivi**, Nu. 332; Öztürk, **Türk Parlamento**, s. 401.

⁶⁵⁶ Kuran, **Jön Türkler**, s. 27;

İslamiyet'i kabul etmiş Avusturyalı asil bir ailenin kızı Naile Hanım'la evlidir⁶⁵⁷. Hakkında çok fazla malumat bulunmayan Ali Bey, Meclis-i Mebusan'ın feshinden hemen sonra II. Abdülhamid'i tahttan düşürmek maksadıyla V. Murat'la ilişki kurmasına istinaden Konya'ya sürülür⁶⁵⁸.

Bu dönemde Konya'da bulunan siyasi sürgünlerden bir diğeri de Selanikli Hüsnü Bey'dir. Esasında Hüsnü Bey memuriyete Dersaadet'te Bab-ı Ali İstişare Odası muavini olarak başlamış daha sonra Mamuratü'l-Aziz tercümanlığına tayin edilmiştir⁶⁵⁹. Ancak burada bulunduğu süre zarfında Selanikli Hüsnü Bey'in Konya'da menfi Ebuzziya Tefvik Bey ile mektuplaştığının anlaşılması üzerine durum Mamuratü'l-Aziz Vilayetine bildirilerek Hüsnü Bey'in evinin aranması istenmiş ve kendisinin de yargılanmak üzere Konya'ya gönderilmesi talebinde bulunulmuştur⁶⁶⁰. Nitekim Hüsnü Bey, mahkeme sürecinde Konya'da bulunması maksadıyla Konya Vilayetine nakledilir. 21 Ağustos 1323 (3 Eylül 1907) tarihli tezkire ile işten el çektilir mahkeme sonucu beklenen Selanikli Hüsnü Bey, mahkeme sonucu beraat ederek Konya Vilayet Tercümanlığında ikamete memur edilmiştir. Daha önce iki bin kuruşu olan maaşı Konya Vilayet Tercümanlığında sekiz yüz olarak belirlenir⁶⁶¹. Hüsnü Bey Konya'da yaklaşık üç buçuk yıllık görevinin ardından ihtisasına ve istidadına uygun Hariciye Nezareti'nde ya da sefaretlerde görevlendirilme talebinde bulunur⁶⁶². Nitekim Hüsnü Bey; 1912 yılında ve Balkan Muharebesinin ilanından sonra, Tekirdağ Mutasarrıflığı'ndan iken Aydın'a tayin edilir, 1917 de Manisa mutasarrıflığı görevini ifa eder⁶⁶³.

Asakir-i Şahane eczacı yüzbaşılığından mahreç Mehmet Rıza Bey de Konya'ya siyaseten sürülen zevattandır. Mehmed Rıza Efendi Girid Fırka-i Askeriyesi altmış birinci alayın dördüncü taburu eczacısı iken Dersaadet'te karşılaştığı Ahmed Hidayet Bey'in teşviki ile Avrupa'da eğitimini tamamlamak niyeti ile kandırılarak Atina'ya kadar götürülmüştür. Ancak mesleğini de geride bırakarak Avrupa'ya firar etmek üzere iken Atina Sefaretinde akliselikle hareket ederek her şeyi ikrar etmiş ve Hidayet Bey ile Dersaadet'e teslim olmuştur (6 Ağustos 1311/19 Ağustos 1895).

⁶⁵⁷ Akşin, **Jön Türkler**, s. 39.

⁶⁵⁸ Petrosyan, **Sovyet**, s. 176; Aslaner, **Taşrada Jön**, s. 78.

⁶⁵⁹ **BOA., BEO.**, 3523/264165; Almanya'da Heidelberg Darülfünunu'nu bitiren ve Dersaadet'e gelen Selanikli Hüsnü Efendi'nin Adliye Nezâretine iş çalışma talebinde bulunması üzerine kendisinin tahsiline binaen Meclis-i Maarif'e gönderilmesi düşünülmüştür. **BOA., MF. MKT.**, 203/21.

⁶⁶⁰ **BOA., ZB.**, 465/73.

⁶⁶¹ **BOA., BEO.**, 3464/259742; **BOA., DH. MKT.**, 1061/22; **BOA., ŞD.**, 2778/63.

⁶⁶² **BOA., BEO.**, 3523/264183; **BOA., DH. MKT.**, 2704/42; Aslaner, **Taşrada Jön**, s. 81.

⁶⁶³ Asaf Gökbel, Hikmet Şölen, **Aydın İli Tarihi**, C. I, Ahmet İhsan Basımevi, İstanbul, 1936, s. 144.

Yüzbaşı Mehmet Rıza Efendi yanında arkadaşı Ahmed Hidayet Bey ile Atina'da, Pire üzerinden Marsilya'ya gitmek üzere iken idam cezası ile yargılanmayacağı garantisi altında İstanbul'a getirilmiştir. Mehmet Rıza Bey, hakkında yapılan tahkikat sonrası arkadaşı Ahmed Hidayet'in Londra'da basılan *Hürriyet* ve Atina'da neşrolunan *Vatan* gazetelerinin muhabir ve muharriri olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Maarif Nezareti'ne mensup Nail ve Erkân-ı Harbiye Dairesi'nden Nuri ve Sami Beylerle ülkenin siyasetine dair muhabere halinde olduğunu, söz konusu gazetelere malumat toplamak maksadıyla Avrupa'dan geldiği belirtmiştir.

Öte yandan Mehmed Rıza'nın anlattığına göre arkadaşı Ahmed Hidayet, Aydın Sancağı Söke Kazasında İngiliz tebasından Mösyö Flark'ın yanında bulunmuş babası Mısırlı Mehmed Tayyib Efendi'nin vefatı sonrası ise Mösyö Flark ve Mısırlı Zeynep Hanım'ın tavsiyeleri ile Mekteb-i Sultaniye girmiş ve altı yıl eğitim almıştır. Buradan sonra Mısır Vapur Kumpanyası Acente kitâbetinde ve Alyans İsrailit Mektebi'nde görev yapmış ve Avrupa'ya giderek iki yıl Paris'te Kütüphane-i Umûmi-i Ünse-i Şarkıye kısmında görev yaptıktan sonra bir buçuk yıl İskoçya'nın Edinburgh şehrinde Dârü'l Fünûn Kütüphânesi, görev yapmış daha sonra ise Londra'da çıkan *Hürriyet* gazetesinde çalışmıştır⁶⁶⁴.

Atina'dan Dersaâdet'e gönderilen ve efkar-ı muzırta erbabından olduğu anlaşılan Ahmed Hidayet ile Mehmet Rıza adlı şahısların hükümet gözetiminde olmak üzere Konya ve Kastamonu'ya sürülmeleriyle, ihtiyaçlarına binaen kendilerine üçer kuruşluk yevmiye tahsis edilmesi, sürgün mahallerine vusullerinde bu şekilde muamele olunması kararlaştırılmıştır⁶⁶⁵.

Mehmet Rıza Konya'ya geldikten bir süre sonra evlenir. Ancak çeşitli suçlara karışır, güven vermez. Önce Beyşehir Doğanbey kazasında pederine ait zahire ambarlarını soyarak buradan elde ettiği para ile tekrar Yunanistan'a kaçmak ister. Ancak Antalya'da yakalanarak tekrar Konya'ya getirilir. Bu vukuatı üzerine Dâhiliye Nezareti kendisine tahsis edilen yevmiyenin kesilerek ihtiyaç sahibi bir başka menfiye verilmesini ister. Ayrıca Mehmet Rıza bir müddet hapisaneye gönderilir. Mehmet Rıza Bey hapisten çıktıktan sonra Bozkır'a teb'id edilir. Ancak buradan da kaçma girişiminde bulunması üzerine firar etmesi daha zor olan Hadim kazasına teb'id edilir. Burada 6 ay kaldıktan sonra Hadim Kaymakamlığı'nın mezkûr şahsın takibinin daha sağlıklı yapılması için merkeze alınması talebi üzerine vilayet merkezine tekrar alınır. Vilayet merkezine gelen Mehmet Rıza Bey daha önce aldığı ancak

⁶⁶⁴ BOA., BEO., 678/50825.

⁶⁶⁵ BOA., DH. MKT., 419/2; BOA., BEO., 941/70515. Mehmet Rıza Efendi, Yunanistan'a firar eylemesinden dolayı askeri ceza kanunname-i hümayunun yüz otuz ikinci maddesi hükmünce Konya'ya teb'id edilir. BOA., BEO., 962/72123.

kesilen yevmiyesinin tekrar verilmesini talep eder. Bu talep olumlu karşılanarak üç kuruş yevmiye bağlanır⁶⁶⁶.

TBMM I. devre Isparta mebuslarından Mehmet Nadir (Süldür) Efendi de II. Abdülhamid dönemi Konya sürgünlerindendir. Isparta Eşrafından Süldürzade İsmail Ağa'nın oğlu olarak 1855'te Isparta'da dünyaya gelen Mehmet Nadir Efendi 1882'de Liva Tahrirat Kâtibi olarak devlet hizmetine girer. Karaağaç, Yalvaç ve Elmalı kazalarında görev yaptıktan sonra memurluktan ayrılarak Isparta'ya dönen Mehmet Nadir Efendi, II. Abdülhamid'e karşı muhalif düşüncelerle Jön Türklerden olduğu yönünde yapılan ihbar üzerine önce Konya ardından Sivas'a sürülmüştür. Meşrutiyetin ilanı sonrası dava vekilliği yapan Mehmet Nadir Efendi, 1918'de Isparta Belediye Başkanlığına seçilmiştir. Bu görevde iken Millî Mücadeleye katılarak Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetinde çalışmıştır⁶⁶⁷.

II. Abdülhamid döneminde yapılan sürgünlerin mühim gerekçelerin birini de muzır evrak taşımak ya da bulundurmamak oluşturur. Bursa'da saatçilik yaparken dükkânında evrak-ı muzır bulunduran ve efkar-ı fesat erbabı oldukları tahkik ve tespit edilen İsmail ve biraderleri Mehmed ile Halil'in Konya'ya teb'id edilmesi kararlaştırılmıştır (1 Teşrin-i Sani 1314/13 Kasım 1898). Ayrıca mezkûr şahıslar hakkında daha sonra yapılan tahkikatta aynı zamanda asker kaçağı oldukları tespit edilmiştir⁶⁶⁸.

Bu dönemde Konya'da bulunan menfilerin mühim bir kısmı imparatorluğun muhtelif bölgelerinde halkı kin ve düşmanlığa sevk ederek ifsad faaliyetlerinde bulunan şahıslardan oluşmaktadır. Örneğin Beyrut ahalisinden Nihle Kalafat, Müslüman ve Hristiyan ahali arasına fesat soktuğu gerekçesiyle tevkif edilerek kaçma riski az ve muhafazası uygun bir yer olmasına istinaden Konya'ya teb'id edilmiştir⁶⁶⁹ (19 Teşrin-i Evvel 1304/31 Ekim 1888). Yine Erbab-ı fesattan olması dolayısıyla Konya'ya sürülen, burada iki yıl ikamet ettikten sonra bilahare affedilen Ergiri sancağı dâhilindeki Himare nahiyesinin Vono karyesi ahalisinden Orifis Kaznacı'nın yeniden fesada başlaması ve bazı sakıncalı kişilerle birlikte dinamit hazırlamak vb işlerle uğraşmakta olduğunun gözlenerek ahali tarafından şikâyetlere konu olması üzerine bölgeden uzaklaştırılarak tekrar Konya'ya teb'id edilmiştir⁶⁷⁰ (26 Kanun-ı Sani 1314/7 Şubat 1899). Aynı şekilde Kosova Vilayetinde ifsatta bulunduğu tespit edilen Manasya Veleli Naçe, Sadareten gönderilen 29 Mart 1317 (11 Nisan 1901) tarihli emir ile

⁶⁶⁶ BOA., BEO., 1475/110591; BOA., ŞD., 1742/3; BOA., ŞD., 1731/3.

⁶⁶⁷ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C. III, TBMM Vakfı Yay., Ankara, 1994, s. 475-476.

⁶⁶⁸ BOA., BEO., 1230/92203.

⁶⁶⁹ BOA., DH. MKT., 1561/82.

⁶⁷⁰ BOA., DH. MKT., 2178/105; BOA., BEO., 1360/101975.

Konya'ya sürgün edilir⁶⁷¹. Yine Tefenni Kazası Gülhisar Nahiyesine bağlı Edeblipınar karyeli olup ahaliyi iğfal ve ifsad eden, Hükümet-i Seniyye aleyhine bazı tefevvühata (dedikodu münasebetsiz konuşma) cüret eden Hafız Mustafa Efendi ile Süleyman Ağa'nın Hadim kazasına teb'idlerine karar verilmiştir⁶⁷² (27 Şubat 1312/11 Mart 1897). Ayrıca zaman zaman Konya'da ifsad faaliyetlerinde bulunan şahıslarda vilayet sınırları dahilinde münasip yerlere sürgün edilmiştir. Örneğin; Konya'da Rumlarla Müslümanlar arasında karışıklık çıkartmaya çalışan Haratoni adlı şahıs muvakkaten Hristiyan bulunmayan Karapınar'a sürgün edilmiştir (21 Kanun-ı Evvel 1309/2 Ocak 1894)⁶⁷³. Yine Ayvacık Kazası eski Kaymakamı olan Yorgi Gogovi'nin Hristiyan ahaliyi Müslüman ahaliye karşı kışkırtması gerekçesi ile ceza kânununun elli sekizinci maddesi mucibince Girit Divân-ı Harb-i Örfisi kararıyla müebbed kalebentlik cezası verilmiştir. Ancak bu karar daha sonra müebbeden nefye dönüştürülerek Konya'ya nefy edilmesi kararı verilmiştir (18 Kânûn-ı Sâni 1305/30 Ocak 1890). Ayrıca bu süreç zarfında İstanbul'da tutulan ailesini yanına almasında bir mahzur görülmediği belirtilmiştir⁶⁷⁴.

Bu arada Konya'da bulunan menfiler arasında casusluk suçu nedeniyle sürgün edilen menfiler de bulunur. Örneğin; Kars muhacirlerinden Emin b. Ömer ile Arzuhalci Arab Fehmi Erzurum'da Ecnebilere memleket ahvali hakkında malumat verdikleri (casusluk yaptıkları) gerekçesi ile Zabtiye Nezareti emri ile Konya'ya sürgün edilmiştir. Buna göre orduda çavuş olarak görev yaparken ihraç edilen Emin bin Ömer ile Arzuhalci Arab Fehmi'nin Konya'da kendilerine bir kefil bulmaları istenmiştir. Ancak Konya'ya yabancı olan şahısların kefil temin edememeleri üzerine her gün karakola gelerek zabıt nezaretinde isbat-ı vücut etmelerine karar verilmiştir⁶⁷⁵.

Konya'ya sürülen siyasi menfiler elbette yalnızca bu isimlerden ibaret değildir. Bunların yanı sıra; Bahriye eczacılarından İbrahim Halil Bey, Mâbeyn-i Hümayun şifre kâtiplerinden Hüseyin Vehbi Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarından Deli Fuat Paşa'nın oğlu Haydar Bey, Hüseyin Bey, Cemal Bey, Arnavutluk eşrafından Toptanzâde Murat Bey⁶⁷⁶, veliaht sarayı civarında gezmek ve II. Abdülhamid'e hastalık bulaştırma

⁶⁷¹ BOA., DH. MKT., 2471/86.

⁶⁷² BOA., ŞD., 1732/1.

⁶⁷³ BOA., DH. ŞFR., 163/30.

⁶⁷⁴ BOA., DH. MKT., 1697/63.

⁶⁷⁵ BOA., DH. MKT., 1779/9; BOA., ŞD., 2561/19.

⁶⁷⁶ Toptanzâde Murad Bey, 1310/1895 tarihinde Trablusgarp'a sürgün edilir. Burada geçen altı buçuk yıl sonunda affa uğrayarak Konya'da ikamete memur edilir. Mayıs 1317'de (1902) göreve başlayan Murad Bey Meşrutiyetin yeniden ilanı sonrası çıkarılan af ile İstanbul'a avdet etmiştir. BOA., İ. HUS., 171/127. Murad Bey ile alakalı yaşanan bir hadise şöyledir. Karaman'da iki cami imamı Karaman müftüsüne karşı onu kullanarak uygun olmayan bir fetva alırlar. Bu fetva Konya'da sürgün bulunan Toptanzâde Murad Bey'i de dâhil ederek

zannıyla sürülen Harbiye Mektebi talebelerinden Cemil ve Hüsameddin Beyler, gibi çok sayıda zevat Konya'ya sürülmüştür⁶⁷⁷. Yine Konya İdadi Mektebine yerleştirilmesi kaydıyla sürgün edilen Aram Veledi Melkon Basmacıyan ve refiki Asvasador Veledi Hristo, bir miktar maaşla Konya'da istihdam edilmek üzere Konya'ya sürgün edilen Dava Vekili Mustafa Hıfzı Efendi, İstanbul'da bulunması gayr-ı caiz görüldüğü için Konya'ya gönderilen eczacı ve kimyager Ali Halil Efendi, bazı münasebetsiz hallerinden dolayı İstanbul'da bulunması sakıncalı görülen Hadimli Mehmet Efendi ile Hassa ordu-yı Hümayun Seyyar Topçu Alayının Birinci Taburunun Üçüncü Bölüğü Cebhane Çavuşu iken ilişkisi kesilerek Konya'ya gönderilen Lofçalı Ali Galib bunlardan bazılarıdır⁶⁷⁸. Görüldüğü üzere farklı saiklerle çok sayıda siyasi sürgünün bulunduğu şehir aynı zamanda adli sürgünler için de önemli menfadır. Şimdi II. Abdülhamid döneminde Konya'ya gönderilen adli sürgünleri izah etmeye çalışalım.

3.1.2. II. Abdülhamid Döneminde Konya'ya Yapılan Adli Sürgünler

II. Abdülhamid döneminde sürgün cezası siyasi suçlar dışında farklı suç türleri için de tatbik edilmiştir. Nitekim bu hususa dair yapılan çalışmalarda sürgün cezalarının daha çok kamu düzenini tehdit eden suçlar için tayin edildiği görülmüştür. Asayiş bozma, eşkıyalık hareketlerine katılma ve halkın huzur ve güvenliğini tehdit bunların başında gelir. Bunun yanı sıra iftira, hırsızlık, veraset anlaşmazlığı, küfür etmek ve müneccimlik gibi sıradan ve gündelik suçların da sürgün gibi ağır bir cezaya çarptırılmasının esas nedeni bu suçu işleyen kişilerde, suç işleme alışkanlığının yerleşmiş olmasından kaynaklanmaktadır⁶⁷⁹.

Osmanlı hudutları dahilinde çeşitli yerlerde eşkıyalık faaliyetlerinde bulunarak asayiş bozan ve devlet iradesine gölge düşüren şahısların bir kısmı Konya'ya sürülmüştür. Örneğin Fethi bin Sultan'a ait nukudun (nakit para) gaspı iddiasıyla tevkif edilen ancak herhangi bir

ilan ederler. Toptanzâde Murad Bey hiç haberi olmadığı bu uydurma hadise karşısında çaresiz kalır. Hadise bir jurnalle saraya da ulaşır. Olayın araştırılması neticesinde olaya sebebiyet veren kişiler cezalandırılır. Sâbık Konya valilerinden Mehmet Tevfik olayla ilgili şunları paylaşır. “Evvela derhal Konya'ya gelmesi için Karaman Kaymakamı'na bir telgraf çektim ve kendisini getirmek için Karaman'a bir sivil memur gönderdim. Bir yandan da burada sürgün olarak yaşayan Toptanzâde Murad Bey'i görüşmek üzere Hükümet Konağına çağırdım. Derhal davetime icabet eden Murad Bey hiç de tehlikeli bir adama benzemiyordu. Aramızda aşağı yukarı şöyle bir mükâleme cereyan etti: O “Burada ikamete memur olduğumdan ve polisin de beni daima gözaltında tuttuğu malum olduğundan dolayı, Karaman'a gitmek istesem de gidemem. Bununla beraber sizi temin ederim ki, gizlice gitmediğim gibi gitmeyi hatırıma bile getirmediğim ve orada ne bildiğim ne de tanıdığım bir kimse vardır, ne de o taraflara işim düşmüştür. Binaenaleyh, orada hiç kimseye hiçbir iş havale etmedim.” Nitekim valilik yolu ile yapılan tahkikat neticesinde Karaman müftüsünün rakibi olan iki hocanın her birinin Konya Vilâyeti içinde valilik tarafından münasip görülecek birer kasabaya sürülüp orada ikamete memur edilmeleri sağlanır. Karaman Müftüsü Nuri Efendi'nin vilâyetlerin birinde bir kaza naipliğine tayin olunmasına karar verilerek, memuriyeti meşihattan vilâyete tebliğ olununcaya kadar Konya'da bekleyip meşihatın tebligatı üzerine yeni memuriyet mahalline azimet etmesine karar verilir. Biren, **II. Abdülhamid**, s. 228-229.

⁶⁷⁷ Kuran, **Jön Türkler**, ss. 179-180; Aslaner, **Taşrada Jön**, ss. 80-81; **BOA., Y. PRK. UM.**, 80/56.

⁶⁷⁸ **BOA., Y. PRK. UM.**, 80/56.

⁶⁷⁹ Neşe Erim, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalabendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme”, **Osmanlı Araştırmaları IV (The Journal of Ottoman Studies IV)**, İstanbul, 1984, s. 87.

dahilleri bulunmadığı anlaşılan Gerheoğulları Hasan ve Hüseyin ile Mihal ve İvâd adlı eşhâsın (şekâvet-i müstemmire ashâbından-eşkîya) süregelen eşkıyalık faaliyetleri münasebeti ile teb'id edilmelerine karar verilmiştir. Buna göre Hasan ve Hüseyin Konya, Mihal ve İvad ise Kastamonu'ya sürülürler⁶⁸⁰ (20 Temmuz 1310/1 Ağustos 1894). Yine Prizren Kazası'na tâbi Zalçiste Karyesi'ne gece baskın yaparak eşkıyalık yaptıkları esnada ahalinin gayretleri ile derdest edilen ve uzun zamandır eşkıyalık yaptıkları yöre halkından Müslüman ve gayrimüslimlerce dile getirilen Ramazan bin Abbas ile İlyas bin Ramazan yakalandıktan sonra Selanik'e gönderilmişlerdir. Burada mezkur şahıslar hakkında yapılan tahkikat tertip ve tayin olunan cürümlerin kanuni hükümlerinin gereği olarak Selanik Divan-ı Harbi kararıyla dört sene müddetle Konya'ya nefy edilmeleri kararlaştırılmıştır⁶⁸¹ (28 Rebîul'ahir 1305/13 Ocak 1888). Bir başka örnek olarak Yunus Bahoş verilebilir. Manastır Vilayeti dâhilinde eşkıyalık faaliyetleri sürdüren Debre-i Bala kazasına tabi Zabron Karyeli Yunus Bahoş, Sebeşte Karyesinden (köyünden) gayrimüslim bir vatandaşı cerh (yaralama) etmesi üzerine tevkif edilir. Mezkur şahsın uzun zamandır eşkıyalık yapması ve bundan sonra bu bölgede yaşamaya devam etmesi durumunda, eşkıyalığa devam etme potansiyelinin yüksek olmasına ve “merkûmun şekâvet-i müstemirre ve fazayih-i mükerrere ashâbından” olmasına istinaden 15 Temmuz 1309 (27 Temmuz 1893) tarih ve bin yüz otuz dört numaralı tezkere ile Konya'ya sürgün edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca Yunus Bahoş ile alakalı olarak Konya Vilayetine gönderilen bir uyarı yazısında mezkûr şahsın oldukça tehlikeli olduğu belirtilerek firar etmemesi için sürekli gözetim altında tutulması istenmiştir. İlaveten şahsın Konya'da asayiş bozması yada firar girişiminde bulunması durumunda Trablusgarp'a nakledilebileceği belirtilmiştir⁶⁸². Aynı şekilde Adapazarı'nda ikamet etmekte olan Kambolat Bey ve mahdumları Zabtiye Mülâzımı Mustafa ve diğer mahdumu Bahriye Mülâzımlığı'ndan matrud (tard edilmiş/atılmış) Mithat'ın mezkur bölgede asayiş ihlal ederek hükümetin çalışmasına engel olmalarına istinaden 20 Temmuz 1321 (2 Ağustos 1905) tarihinde Trablusgarp'a teb'id edilmeleri hakkında karar çıkmıştır. Ancak şahısların durumlarına binaen Anadolu'da geçinebilecekleri ve asayişin temin edilmiş olduğu Konya'ya sürülmeleri uygun görülmüştür⁶⁸³.

Osmanlı mülkü dâhilinde bir çok yerde ortaya çıkan fevri ve ferdi olaylar bölgenin hassas sinir uçlarına temas etmesi durumunda hızla büyüyerek kitlesel bir eyleme hatta bir isyana dönüşebilmektedir. Nitekim bu durumun farkında olan Osmanlı idaresinin bu minval

⁶⁸⁰ BOA., BEO., 453/33953.

⁶⁸¹ BOA., İ. DH., 1071/84041.

⁶⁸² BOA., DH. MKT., 91/21; BOA., BEO., 289/21637.

⁶⁸³ BOA., DH. MKT., 995/14.

üzere tedbirler alarak sürgün cezalarına başvurduğu görülmektedir. Örneğin Kosova Vilayeti Vulçitrin, Priştine ve Preşova kazaları ahalisinden Süleyman bin Hasan, Musallih bin İbrahim, Osman bin Numân, Tahir bin Hasan, Numân bin Azem, Bayram bin Azem, Ömer bin Receb, Salih bin Ahmed ve Süleyman bin Muhtar adlı şahısların şekavet ehli oldukları, halka zarar verdikleri gerekçesiyle ceza kanunnamesinin elli sekizinci maddesine istinaden onar yıl süre ile Konya'ya nefy ve teb'idlerine karar verilmiştir. Buna göre olayla ilgili şahıslardan Tahir'in pederi tarafından verilen arzuhalde Tahir'in kaçırılan kız kardeşi Zeliha'yı kurtarmak için uğraşı nedeniyle böyle bir olayın içinde yer aldığı belirtilmiştir. Mezkur Tahir beş arkadaşı ile birlikte kız kardeşini kurtarmak ve kaçırılanları katl etmek isterken yakalanmıştır. Ayrıca şahıslardan Bayram'ın da Konya'dan firar ederek bu gruba dahil olduğu tespit edilmiştir. Şahısların cezalarının sonuna kadar burada kalmaları ve firarlarına bir daha meydan verilmemesi gerektiği belirtilmiştir⁶⁸⁴ (12 Teşrîn-i Evvel 1302/24 Ekim 1886). Yine Kumanova'nın İzilkokan Karyesi(köyü) sakinlerinden Zekeriyya bin Abbas, mezkur köy sakinlerinden Veli Selim'in hanesine geceleyin girerek burada bulunan Kanber bin Selim'in zevcesinin ırzına cebren tasallut etmek istemiş ise de kadının feryadı üzerine muvaffak olamayarak kasabaya kaçmıştır. Kasabada kolluk kuvvetlerince olay büyümeden Zekeriyya bin Abbas tevkif edilmiştir. Ancak Veli ve Kanber aileleri şahsı şikâyet etmek yerine mezkur şahsın katlini istemektedirler. Aslında Zekeriyya bin Abbas, daha öncede Dumânofçalı gayrimüslim Tenka bint-i Korki hanesine girme teşebbüsünde bulunmak gibi bölgede yaşayan gayrimüslim ahalinin ırzına ve malına tasallut olmuştur. Ancak gerek akrabalık bağları ve gerekse insanları tehdit etmesi nedeniyle hakkında bugüne kadar resmi bir kayıt yapılmamıştır. Bundan sonra bölgede olayların bir kıyama dönüşmemesi ve asayişin temini için şahsın uygun bir mahale teb'id edilmesi talep edilmiştir. Buna istinaden mezkur şahıs 24 Haziran 1317 (7 Temmuz 1901) tarihinde Konya'ya sürgün edilmiştir⁶⁸⁵. Bu hususu tamamlayıcı bir başka örnek olarak Hüseyin bin Ferhad verilebilir. 9 Teşrîn-i Evvel 1317'de (22 Ekim 1901) Mitroviçe'nin Hüseyin Çavuş Mahallesi ahalisinden Hüseyin bin Ferhad'ın Prizrenli Kuyumcu Korgi veledi Dimoyi cerh etmesi ile başlayan olay bölgedeki kolluk kuvvetlerinin yetersiz kalması sonucu hızla büyümüştür. Bölge ahalisi olaylarda ihmali bulunan Mitroviçe Kaymakamı ve polis müdürünün görevden alınmasını istemiştir. Olayların fitili ateşleyen ve bilhassa Hristiyan tebaanın güvenliğini tehdit eden bölgenin huzuruna zarar veren Hüseyin Ferhat ile İsa, Şaban, Şerif ve İlyas Devleti-i Aliye'ye sadık Arnavutlar arasında ciddi bir rahatsızlık oluşturmaktadır. Bu nedenle mezkûr şahısların Konya'ya teb'id

⁶⁸⁴ BOA., İ. DH., 969/76589.

⁶⁸⁵ BOA., İ. DH., 1386/43; BOA., İ. DH., 1386/43.

edilmelerine karar verilmiştir⁶⁸⁶. Benzer gerekçelerle Konya'ya sürülen bir başka şahıs da İsa Bolati'dır. Kosova Vilayeti Priştine Sancağı Mitroviçe kazasında sakin İsa Bolati etrafına topladığı iki yüz kadar adamla güvenlik ve asayiş tehdit etmesi ve daha büyük olaylara sebep olabilecek olmasına istinaden ivedilikle Konya'ya sürgün edilmesi istenir⁶⁸⁷.

Öte yandan bu dönemde Konya aynı zamanda kitlesel asayiş ihlallerine neden olarak devlet otoritesini sarsan, halkın huzur ve güvenliğine zarar veren çeşitli grupların/aşiretlerin sürüldüğü bir menfa olmuştur. Buna dair ilk örnek II. Abdülhamid iktidarının ilk yıllarında yaşanır. 93 Harbi sonrasında imzalanan Berlin Anlaşması'nda Arnavutluk sınırlarında yer alan bazı yerlerin Karadağ'a bırakılması sonrası bir kısım Arnavut kararlara itiraz ederek isyan çıkarmışlardır. Bununla yetinmeyen isyancı Arnavutların Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakacak uluslararası sorun başlatmaları üzerine bölgeye gönderilen Derviş Paşa isyanı bastırmış bunlardan bazılarını tutuklayıp idam ettirmiş, ileri gelenlerini ise sürgüne göndermiştir⁶⁸⁸.

Söz konusu sürgün kararlarının bir kısmında daha sonra muhtelif gerekçelerle değişikliğe gidilmiştir. Örneğin Anadolu'nun çeşitli vilayetlerine (Kastamonu Balıkesir gibi) gönderilen sürgünlerden 197 kişi Antalya üzerinden Konya'ya gönderilerek burada iskan edilmeleri kararlaştırılır. Kosova Vilayetine bağlı Niş, Ürgüp, Kurşunlu ve sair mahallerden asayiş ihlallerine neden olan mezkur şahısların bir kısım ailelerini geride bırakıp malları ve eşyaları ile Anadolu'ya teb'id edilmeleri kavm-i sadık Arnavutlar nezdinde olumsuz bir durum oluşturacak olması ve hatta daha büyük olaylara neden olması muhtemel olduğu tespiti yapılmıştır. Ayrıca bu şahısların Anadolu'da meskûn halk ile geçinememeleri ihtimali nedeniyle Kosova Vilayeti dâhilinde münasip bir mahalde değerlendirilmeleri talep edilmiştir. Nitekim söz konusu talep Dersaâdet tarafından da münasip görülerek evvelki karar iptal edilmiştir⁶⁸⁹.

⁶⁸⁶ BOA., İ. DH., 1390/26; BOA., BEO., 1752/131381.

⁶⁸⁷ BOA., BEO., 1944/145768.

⁶⁸⁸ Fahri Maden, "Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)", *Avrasya Etütleri Dergisi*, C. XXIX, S. 1, 2011, s. 130. Ayastefanos Anlaşması ile Arnavutların meskûn oldukları toprakların çoğu yeni kurulan Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ ile Yunanistan'a verilmesi üzerine Arnavut aydınları ve yurtseverleri 30 Mayıs 1878'de İstanbul'da bir araya gelerek "Arnavut Haklarını Savunma Komitesi"ni kurarlar. Prizren Birliği olarak ifade edilen komite bir yandan Arnavut topraklarını yabancı devletlerin işgaline karşı savunmak için silahlı mücadele verirken, diğer yandan da Arnavutluk'a özerk bir statü kazandırmak umuduyla siyasi faaliyetlere başlar. Arnavut ulusal hareketinin çıkış noktası olan bu hareket başlangıçta II. Abdülhamid tarafından desteklenmiştir. Ancak hareketin Arnavutluk'un özerkliğine doğru giden bir yapıya dönüşmesi ve Yunanistan ile olan sınır probleminin çözülmesi sonrası ortadan kaldırılması gerektiğine karar vermiştir. Maden, *Arnavutluk'un Bağımsızlık*, s. 61.

⁶⁸⁹ BOA., A.)MKT. MHM., 485/60; BOA., Y. PRK. AZJ., 3/72.

Bu hususa dair bir başka örnek Musul Vilayetinde eşkıyalık faaliyetleri yapan Hemavendlilerin sürgünüdür. Esasında Hemavend aşireti Musul Vilayetine bağlı Süleymaniye Sancağı dâhilinde bulunan Baziyan kazası bölgesinde ikamet etmekte ve Musul'da Berzenci, Talabani ve Caf aşiretlerine nispetle küçük bir aşirettir. XVIII. yüzyıl ortalarında İran'dan bölgeye göç eden aşiret mensuplarının bir kısmı yağma ve soygunla yaşamakta köylere ve kervanlara saldırıp mal ve eşyalarını soyarak ahaliyi katletmektedir. Nitekim Osmanlı Devleti artan şikâyetler üzerine bölgede sorun çıkaran aşiret mensuplarını ıslah etmek maksadıyla tedbir alır. Bu amaçla cahil ve vahşi aşiret mensuplarını ıslah etmek üzere mektepler tesis ederken bir yandan da onları çeşitli iş kollarında çalışmaları için istihdam etmeye çalışır. Ancak bu çabalar genel olarak başarısız olur. Bunun üzerine daha şiddetli tedbirler alma yoluna gidilir⁶⁹⁰.

İlk olarak 1887'de İsmail Hakkı Paşa olağanüstü yetkilerle donatılarak Hemavendlileri ıslahla görevlendirilir. İsmail Hakkı Paşa, Kerkük'e ulaşarak çalışmalarına başlar. Mahalli aşiretlerden müfrezeler tertip ederek eşkıyayı takibe alır. Bu çalışmalar neticesinde birçok defa eşkıya ile çatışmaya girilerek nihayetinde teslim olmak zorunda bırakılmışlardır⁶⁹¹. Ardından bölgede huzur ve asayiş yeniden temin etmek maksadıyla daha önce Musul, Mardin ve Hakkâri'ye sevk edilmiş olan Hemavend Aşiretine mensup eşkıyanın Konya, Adana, Ankara ve Sivas'a sürgün edilmesine karar verilir. Buna göre Hemavendlilerden Adana ve Ankara'ya elliser, Sivas'a yüz ve Konya'ya yirmi üç kişi sürgün edilir. Başlangıçta bu şahısların deniz aşırı bir mahale sürülmesi düşünülür ancak daha sonra bu fikirden vazgeçilerek Anadolu'nun iç kesimlerinde köy ve kasabaların daha uygun olacağına karar verilir. Ayrıca şahısların hanelerinin inşası ve şimdilik iaşelerini karşılamaları maksadıyla yevmiye tahsis edilmesi istenir⁶⁹².

Bu arada Hemavendlilerin sürgün edilmelerinden bir süre sonra Sivas, Adana ve Ankara'dan toplam 20 menfi firar eder. Bunun üzerine yapılan değerlendirmede

⁶⁹⁰ Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Orhan Özdi, **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul**, Global Strateji Enstitüsü Yay., Ankara, 2005, s. 211; Süleyman Demirci, Fehminaz Çabuk, "Hemavend Kürt Aşireti'nin Musul Vilâyeti ve Osmanlı-İran Sınır Boylarındaki Eşkîyalık Faaliyetlerine Dair Bir Değerlendirme", **Journal of History Studies**, C. VII, S. 3, 2015, s. 42; İsmet Demir, Uğurhan Demirbaş, **Musul – Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525 – 1919)**, Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 1993, s. 176; **BOA., Sadaret Umum Vilayet Evrakı (A.) MKT. UM.**, 522/6. Rıza Paşa tarafından gönderilen evrakta Hemavend aşireti 10 şubeye taksim edilmiştir. Bunlar Çelebi, Reşevend, Remevend, Sitebis, Devletyar, Kablesuri, Safrevend, Sofivend, Yâremirvend, Hema'il olarak sıralanır. **BOA., Y. EE.**, 12/34. Bilhassa Süleymaniye Kerkük yolunu hedef alan Hemavend eşkıyası devlet görevlilerinin katline sebep olmaktadır. Nitekim Ekim 1890'da 70-80 kadar Hemavend'li, Miralay Seyfullah Bey, Süleymaniye Tabur Ağası, 41 süvari ve 17 piyade zabiti ile 7 askerinin bulunduğu kervana saldırmıştır. Askerlerden ve diğer yolculardan bazıları katledilmiştir. **BOA., Y. PRK. ASK.**, 65/100; **BOA., Y. PRK. ASK.**, 65/106.

⁶⁹¹ **BOA., Y. MTV.**, 32/7; **BOA., A.) MKT. MHM.**, 493/53; **BOA., Y. PRK. ASK.**, 39/100.

⁶⁹² **BOA., DH. MKT.**, 1446/29; **BOA., A.) MKT. MHM.**, 494/64.

Hemavendlilerin Bingazi ve İşkodra'ya sürgünü planlanır. Ardından 11 Mart 1888'de Adana'dan 150 Hemavendli İzmir yoluyla Bingazi'ye gönderilmek için vapura bindirilir⁶⁹³. 21 Nisan 1888'e gelindiğinde 205 Hemavendli daha Dolmabahçe vapuru ile Bingazi'ye gönderilir. Üç gün sonra 301 Hemavendli daha Ali Saib Paşa vapuru ile yine Bingazi'ye gönderilir. 159 kişi ise İstanbul'a getirilir⁶⁹⁴. Ancak Trablusgarp'ta çeşitli alanlarda istihdam edilerek ıslah-ı nefis olmaları beklenen Hemavendliler rahat durmazlar ve firar ederek Musul'a geri dönmeye başlarlar⁶⁹⁵. Musul Vilayet idaresince asayişin temini için yeniden kabul edilen Hemavendliler bölge için sorun olmaya devam etmişlerdir⁶⁹⁶.

Diğer taraftan çeşitli bölgelerde münferit faaliyetlerde bulunarak suç işleyen (cinayet yaralama vb) şahıslar da Konya'ya sürülmüştür. Örneğin İstapan veledi Ohannesyan, Maksûdzâde Timur Bey'in katlinde dahil olduğu gerekçesiyle 24 Teşrîn-i Evvel 1321 (6 Kasım 1905) tarihinde Konya'nın Beyşehir kazasına teb'id edilir. Ohannesyan İstanbul Mahmud Ağa mahallesi Parmak Kapu caddesinde on numaralı hanede ikamet etmekte olup 1280/1863 tarihinde dünyaya gelmiştir⁶⁹⁷. Aynı şekilde Hamidabad Sancağına mülhak İslam karyesi ahalisinden ruhsatsız ettikleri tütünlerin sökülmesi için gönderilen yüzbaşı ile tabur ağası Şakir Ağa'nın darb ve cerhinde bulunan İzzet Ağa ve arkadaşları Konya'ya teb'id edilmiştir⁶⁹⁸ (10 Temmuz 1312/22 Temmuz 1896). Bir başka örnek Dıragomanlı Hayreddin ve biraderi Tevfik Beyler'dir. Vidineli kazası dâhilinde ikamet etmekte olan mezkur şahıslar bir takım cani ve katilleri çiftliklerinde saklama, bu şahıslar üzerinden tehdit, rüşvet alma, hırsızlık ve hatta ahaliden zorla para toplama gibi eylemlere dahil olmalarına binaen teb'id edilmiştir. Hayreddin Bey Sivas'a, biraderi Tevfik Bey'de Konya'ya sürülmüştür (6 Mart 1317/19 Mayıs 1901)⁶⁹⁹.

Bu dönemde Konya'da bulunan menfiler arasında rüşvet, yolsuzluk, zimmetine para geçirme gibi suçlarına istinaden sürgün edilen şahıslar da bulunur. Örneğin Aksaraylı Mehmet Bey tarafından şikâyetle konu olması üzerine Konya'ya sürgün edilen Memduh Bey, İhale memurluğu görevlerinde bulunduğu Arapsun, Ürgüp, Niğde ve Aksaray'da zimmetine para geçirme, devleti zarara uğratma, halkı şantajla tehdit yolu ile para devşirme ve padişaha hakaret gibi suçlarına binaen Konya'ya sürgün edilmiştir (Haziran 1311/Ağustos 1895)⁷⁰⁰. Bu

⁶⁹³ BOA., A.İMKT. MHM., 496/39.

⁶⁹⁴ BOA., Yıldız Zabtiye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. ZB.), 4/9.

⁶⁹⁵ BOA., A.İMKT. MHM., 499/32.

⁶⁹⁶ Demir, Demirbaş, Musul, 274; Demirci ve Çabuk, Hemavend, s. 42.

⁶⁹⁷ BOA., Dahiliye Muamelat (DH. TMİK. M.), 251/45.

⁶⁹⁸ BOA., ŞD., 1727/6.

⁶⁹⁹ BOA., DH. MKT., 479/45.

⁷⁰⁰ BOA., DH. MKT., 401/6.

hususla dair bir başka örnek de Ragıp Efendi'dir. Konya Defter-i Hakani memuru iken başkâtip Ahmet ve Tabur kâtipleri Osman ve Yusuf Efendilerle beraber evrakta sahtecilik yaptıkları tespit edilen Ragıp Efendi, Ermenek kazasına teb'id edilir (12 Nisan 1306/24 Haziran 1890)⁷⁰¹.

Bunun dışında bir kısım gündelik ve sıradan suçlar nedeniyle Konya'ya sürülen menfiler bulunur. Örneğin Yanya Vilayetine bağlı Aydonat kazası Pankar Çiftliği ahalisinden Dima ve Nikola küfür ettikleri gerekçesi ile 9 Teşrin-i Evvel 1315 (21 Ekim 1899) tarihinde Konya'ya sürülür⁷⁰². Yine kötü fiillerinden (ef'al-i şenaat) dolayı Prizren Bidayet Mahkemesi'nce sürgünlerine karar verilen şahıslardan Abdülğafur'un Adana'ya, Yakub'un Konya'ya, İshak'ın Ankara'ya, Hüseyin'in Hüdavendigar'a ve İbrahim'in de Aydın'a gönderilmeleri münasip görülmüştür (24 Teşrin-i Sani 1320/7 Aralık 1904)⁷⁰³. Ayrıca Üsküdar'da dükkânında yasak silah bulunduran ve daha evvel cinayetten sabıkalı olan Kamacı Çerkez Ömer Dersaâdet'e gelmemek ve firar etmesine imkan verilmeyecek şekilde Konya'ya sürgün edilmiştir (8 Mayıs 1321/21 Mayıs 1905)⁷⁰⁴. Bir başka örnek olarak İstanbul'da sürekli sarhoş olup sürekli serserilik yapan Artin veled-i Karabet Konya'ya sürgün edilmiştir⁷⁰⁵. Yine Sungurlu kazası ahalisinden Kalaycı Serkez oğlu Rapail benzer muzır eylemler nedeniyle Konya'nın Bozkır kazasına teb'id edilmiştir⁷⁰⁶. Bir başka örnek de Mitroviçe Kasabası'nın Çeleb Verdi Mahallesi'nden Mitroviçe Belediye Reisi sâbıkı Mustafa Ağa'nın mahdumu Elyes'tir. Mitroviçe Kaymakamlığı'ndan alınan bilgeye göre Elyes Hristiyan ahaliden Meyhaneci Dano'nun oğlu Mikel'in hanesine cebren girerek efrâd-ı ailesini rezil eylediği, Dano'nun kalfası Jeyu'yu darp ettiği, Gıbtî Hazır'ın hânesinin kapısını kırarak girdiği, hane halkını tehdît ve darp ettiği gibi Hristiyan ahaliye tecavüz ve hakarete bulunması nedeniyle beş sene müddetle (1317/1901 yılı itibarı ile) Konya'ya nefy edilmiştir⁷⁰⁷.

Tüm bu örneklerin dışında Konya'da bulunan menfiler arasında sürekli din değiştirdiği için sürülen şahıslar da bulunur. Örneğin Rodos'da mukim Musevi ahalisinden Caleb isimli şahıs bundan birkaç yıl evvel ihtidâ ile Mehmed Nuri ismini almışken tekrar eski dinine rücu

⁷⁰¹ BOA., ŞD., 2614/36.

⁷⁰² BOA., DH. MKT., 2269/29

⁷⁰³ BOA., DH. MKT., 915/56

⁷⁰⁴ BOA., ZB., 441/16.

⁷⁰⁵ BOA., ZB., 441/30

⁷⁰⁶ BOA., DH. TMIK. M., 28/43.

⁷⁰⁷ BOA., BEO., 3127/234460.

etmiştir (19 Mayıs 1320/1 Haziran 1904). Bu nedenle mezkûr şahsın Konya'nın Hristiyan'ı az kazasına teb'id edilmesi kararlaştırılmıştır⁷⁰⁸.

3.1.3. Konya'da Bulunan Menfilerin Sevk ve İdareleri

Kara veya deniz yolu ile sevk edildikleri cihette Konya'ya gelen menfiler, burada vilayet idaresi ve kolluk kuvvetlerince takibat altında tutulurlarken aynı zamanda gerek vilayet idaresinden gerekse merkezi idareden bir dizi talepte bulunurlar. Bunlar arasında menfa değişikliği, yevmiye ve harcırah talepleri başta gelenlerdir. Şimdi Konya'da bulunan menfilerin idaresine yönelik faaliyetleri izah etmeye çalışalım.

3.1.3.1. Tebdil-i Menfa Talepleri

Menfilerin sık sık talepte bulunduğu hususlardan biri menfa değişikliğidir. Zira bu durum aynı zamanda kısmi bir ceza affı anlamına gelir. Merkezi idarenin onayı ile ancak uygulanabilen menfa değişiklikleri mahalli idarenin önerisi doğrultusunda yapılabildiği gibi doğrudan merkezi idarenin tasarrufu ile de uygulanabilmektedir. Menfinin iradesi dışında yapılan bu değişikliğin başlıca sebepleri arasında menfinin sürgününe konu olan suçu işlemeye devam etmesi ya da bir başka suça teşebbüs etmesi, siyasi ve idari sebepler ile menfinin muhtemel firarını önleme maksadı yer alır.

Nitekim Konya'da bulunan menfilerin bir kısmı bu gerekçelerle Konya'dan başka menfalara nakledilirken yine bir kısım menfi de farklı bir menfadan Konya'ya gönderilmiştir. Örneğin Ermenek Kazasına teb'id edilmiş olan Konya Defteri Hakâni memuru Ragıp Efendi'nin halk arasında nifak çıkarmasından dolayı Adana Vilayeti sınırları içinde bulunan Elbistan'a nakli kararlaştırılmıştır (17 Nisan 1309/29 Nisan 1893)⁷⁰⁹. Yine İpek Sancağı'na bağlı Gavsine Kazasına tabi Martonik ve Veşay Karyeleriyle İşkodra Cebal Kazasına bağlı Garude ahalisinden Sadri bin Kanber ve Ramo bin Şaban'ın Avusturya postasına tasallut ve hırsızlık girişiminde bulunmalarına binaen ceza kanunnamesinin elli sekizinci maddesine istinaden müebbeden Konya'ya teb'idlerine karar verilir. Ancak daha sonra bu karar yeniden değerlendirilerek mezkur menfilerin ikişer yıl müddetle Adana'ya sürülmeleri

⁷⁰⁸ BOA., DH. MKT., 840/80.

⁷⁰⁹ BOA., BEO., 190/14193. Nitekim Ragıp Efendi'nin tebdil-i menfa etmesine dair alınan karar tatbik edilmemiştir. Çünkü hakkında yapılan suçlamalara istinaden yapılan yargılama sonunda bila müddet Ermenek'e sürgün edilmesi kararlaştırılmış ise de daha sonra Konya İcra Mahkemesi'nde yapılan yargılama neticesinde ceza kanunun doksanıncı maddesine istinaden bir yıl süreyle memuriyetten tard ve altı ay süreyle hapsedilmesine karar verilmiştir. Ancak kendisinin üç yıl evvel Konya'dan Ermenek'e sürgün edilmesi akabinde iki zevcesi birbirini müteakip vefat etmiş ve üç çocuk kimsesiz kalmıştır. Çocukların durumu ve Ragıp Efendi'nin yaşadıklarına binaen Ragıp Efendi Teşrin-i Sâni 1310 (Aralık 1894) tarih ve iki yüz numaralı mazbata ile affedilmiştir. BOA., BEO., 559/41863; BOA., BEO., 663/49715; BOA., DH. MKT., 342/35; BOA., ŞD., 1721-20.

kararlaştırılmıştır (8 Eylül 1303/20 Eylül 1887)⁷¹⁰. Bir başka örnekte ise Sivas'tan Konya'ya sürgün edilen Karslı Şükrü Efendi'nin Konya'ya getirildikten sonra sürgün kararının usulsüz olduğu tespit edilmiştir. Buna göre mezkûr şahıs mahalline iade edilir (25 Kanun-ı Sani 1317/8 Aralık 1901)⁷¹¹. Öte yandan bazı menfiler hakkında verilen tebdil-i menfa kararı da Konya'da bulundukları sürede gösterdikleri iyi hal üzerine iptal edilmiştir. Örneğin eşkıyalık yaptıkları gerekçesi ile müebbeden Konya'ya teb'id edilen Yakovalı Süleyman Vukuş ve refikasının Konya'ya vasıl olduktan sonra Trablusgarp'a nakli kararlaştırılmıştır. Ancak daha sonra mezkûr şahısların Konya'da gösterdikleri iyi hallerine istinaden iptal edilerek burada kalmalarına karar verilmiştir⁷¹² (19 Kanun-ı Evvel 1303/31 Aralık 1887).

Bunun yanı sıra farklı yerlerde sürgün olarak bulunan bir kısım menfinin de kendi iradeleri olmaksızın menfaları Konya olarak tebdil edilmiştir. Örneğin Ahmed Es'ad Efendi 16 Haziran 1318 (29 Haziran 1902) tarihinde Aydın Vilayetine teb'id edilir. Ancak Aydın Valisi Kamil Paşa, mezkur menfinin padişah hakkında hakaretamiz sözlerine durmaksızın devam ettiğini ve firar etme ihtimali olduğunu, sahil vilayeti olması münasebeti ile de Aydın Vilayetinin bunun için oldukça uygun olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, Valilik Ahmed Es'ad Efendi'nin kendi istidasını da dikkate alarak menfasının Ankara yahut Konya ile tahvil edilmesini istemiştir⁷¹³. Esasında Ahmed Esad Efendi, Mâbeyn-i Hümâyûn mütercimlerinden iken üç yüz yedi senesinde Haleb'e gönderilmiş daha sonra İzmir'e getirilmiştir. Ancak burada suç ile bağı koparmaması ve Vali Paşa ile yaşadığı husumet onun menfasının Konya olarak tebdil edilmesine neden olmuştur⁷¹⁴. Yine ahlaka mugayir hallerine istinaden Sivas'a ikamete memur olarak sürgün edilen Mustafa Neşet'in Sivas'a vasıl olmasından sonra burada istihdam edilemeyecek olduğunun anlaşılması üzerine sürgün yeri Konya olarak değiştirilir (20 Temmuz 1311/1 Ağustos 1895)⁷¹⁵.

Menfa değişiklikleri aynı zamanda menfinin talebi üzerine de gerçekleştirilebilmektedir. Menfiler başta sağlık nedenleri olmak üzere ekonomik gerekçeler, ailenin perişan durumda olması, mevcut menfanın havasına imtizaç edememesi gibi gerekçelerle menfa değişikliği talebinde bulunmuşlardır. Örneğin Konya Polis memuru olarak görev yapmakta iken bazı uygunsuz hareketlerine istinaden memuriyetten tard edilerek Kale-i Sultaniye'ye sürgün edilen Konyalı Burhanettin, Konya'da bulunan ailesinin kendisinden

⁷¹⁰ BOA., DH. MKT., 1452/5.

⁷¹¹ BOA., DH. ŞFR., 276/49.

⁷¹² BOA., DH. MKT., 1474/44.

⁷¹³ BOA., Y. MTV. 231/145.

⁷¹⁴ BOA., DH. MKT., 400/53.

⁷¹⁵ BOA., BEO., 663/49715.

başka kimsesi olmadığı ve perişan durumda olduklarını beyan ederek Konya'ya naklini talep eder (29 Kanun-ı Sani 1323/11 Şubat 1908)⁷¹⁶. Bunun üzerine talebi kabul edilen Burhanettin'in memur refakatinde Konya'ya nakli sağlanmıştır⁷¹⁷. Bir başka örnek bazı münasebetsiz ve gayrı nizamı hareketlere cüret etmesine istinaden Kastamonu'ya sürgün edilen Asitaneli Mehmed Sadık Bey, buranın havasına alışmadığını ve Konya'da bulunan Nakşibendi Şeyhi Bahaeddin Efendi'nin⁷¹⁸ yanında bulunmak istediğinden menfasının Konya'ya tebdil edilmesini istemiştir. Kastamonu Vilayetinden Dersaadet'e gönderilen arzuhalin değerlendirilmesi sonrası şahsın Konya'ya gönderilmesi uygun görülmüştür⁷¹⁹ (21 Haziran 1323/4 Temmuz 1907). Yine Istabl-ı Amire (padişahın atlarına mahsus yer) kâtiplerinden müteveffa Mehmed Efendi'nin oğlu olup mevkuf bulunan ve belediye çavuşluğunda istihdam edilmek üzere Ereğli'ye sürgün edilen Ali Efendi'nin buranın havasına uyum sağlayamaması nedeniyle menfasının Adana'ya tahvil edilmesi yönündeki talebi kabul edilerek buraya sevk edilmiştir⁷²⁰ (23 Teşrin-i Evvel 1323/5 Kasım 1907).

Menfa değişikliklerinde menfiler için her bakımdan en uygun yerler tercih edilmiştir. Örneğin daha önce Canik Sancağına bağlı Fatsa Kazası dâhilinde iskân edilmiş oldukları halde uygunsuz hallerine binaen sürgün kararı verilen Gürcü muhacirlerinden Sühalâza Kabilesinin rüesası Hasan, birâderleri Hüseyin, Kurşûm, Hâfız Ahmed ve İskender isimli şahıslar ile ailelerinden müteşekkil on kişinin Konya Vilayeti'ne sevk edilmişlerdir. Ancak Konya'ya sürgün edilen şahısların burada yaşadığı ekonomik sıkıntı ve Fatsa'ya dönmeleri durumunda bölgenin asayişine zarar verecek olmaları nedeniyle Sivas Vilayeti dahilinde Sorgun Köyü yakınlarında Kars muhacirlerinden metruk araziye mezkur şahısların iskan edilmeleri ve yine tarım ve hayvancılık için alet edevat ile üç bin beş yüz kuruş harcırah verilmesi karara bağlanmıştır⁷²¹ (1 Kânûn-ı Sâni 1309/13 Kasım 1893).

3.1.3.2. Yevmiye Harcırah ve İstihdam Talepleri

Konya'da bulunan menfilerin en çok talepte bulundukları konu kuşkusuz bir işte istihdam edilerek yevmiye tahsis edilmesidir. Esasında menfilere yevmiye tahsisi

⁷¹⁶ BOA., ZB., 441/74.

⁷¹⁷ BOA., ZB., 441/75.

⁷¹⁸ “Konya'ya bağlı Bozkır'ın Karacahisar köyünde doğdu. Memiş Efendi diye tanınan Şeyh Muhammed Kudsi'nin büyük oğludur. Diğer yedi kardeşi gibi ilk dinî bilgileri babasından aldı. Kardeşlerinin eğitim ve öğretimleriyle de bizzat ilgilendi. Bir süre Bozkır'ın Hoca köyünde kaldıktan sonra 1862'de Konya'ya gitti. Konya Valisi Bekir Sâmî Paşa tarafından yaptırılan (1849) ve Paşa Dairesi diye de bilinen Bekir Sâmî Medresesi'ne müderris oldu. 22 Cemâziyelevvel 1324'te (14 Temmuz 1906) Konya'da vefat etti ve Konya'nın güneyindeki Hacı Abdülfettah Çavuş Mezarlığı'na defnedildi.” Ali Osman Koçkuzu, “Bahâeddin Efendi (1831-1906)”, *DİA*, C. IV, 1991, s. 458.

⁷¹⁹ BOA., DH. MKT., 600/10; BOA., ZB., 104/24.

⁷²⁰ BOA., DH. MKT., 1038/56

⁷²¹ BOA., BEO., 361/27042; BOA., ŞD., 1796/7; BOA., BEO., 293/21935.

yapılmaktadır. Ancak pek çok menfi bu meblağın yetersiz olduğu gerekçesi ile artırılması yönünde talepte bulunmuştur⁷²². Bu taleplerin bir kısmı doğrudan menfi tarafından yapılırken bir kısmı da merkezi idarenin tasarrufunda gerçekleşmiştir. Örneğin Dersaâdet'ten gönderilen yazı ile Mısır Hidivi Abbas Paşa'nın adamlarından olup Konya'ya sürgün edilen Hacı Ali b. Hasan'ın yanında zevcesinin de bulunması ve perişan durumda olmasına istinaden üç yüz yâda dört yüz kuruş maaşla belediye çavuşluğuna istihdam edilmesi istenmiştir⁷²³ (20 Eylül 1311/2 Ekim 1895). Ancak Konya Valiliğinden verilen cevapta mezkûr şahsa münasip bir memuriyet bulunmadığının bildirilmesi üzerine şahsa yevmiye tahsis edilmesi istenmiştir⁷²⁴ (24 Kanun-i Sani 1311/6 Aralık 1895). Yine Seraskerlik İstihkâm ve İnşaat Dairesi mümeyyizi iken azledilerek Konya'ya sürülen Fehmi Efendi'nin maişetini temin için mahallince bir hizmetle vazifelendirilmesi istenir⁷²⁵ (12 Ağustos 1305/2 Eylül 1889). Ancak bu talep kabul görmez. Esasında Konya'da bulunan menfilerin büyük bir kısmı çeşitli işlerde istihdam edilmiş ya da kendi imkanları ile mütehassıs oldukları alanlarda kendi imkanları ile istihdam oluşturmuşlardır. Ancak menfilerin çalışma alanları ile ilgili bazı talepleri uygun görülmemiştir. Nitekim İnşaat-ı Askeriye Dairesi mümeyyizi iken sürgün edilen mezkûr Fehmi Efendi istihdam talebinin reddedilmesi sonrasında geçinebilmek için dava vekilliği yapma talebi de kabul edilmemiştir⁷²⁶ (20 Kanun-ı Sani 1306/1 Şubat 1891).

İstihdamı talep edilen bir başka menfi Trabzon sâbık Polis Komiseri Şükrü Efendi ile Konya Tevkifhanesi sâbık müfettişi Mustafa Neşet Efendi ve arkadaşlarıdır. Konya Vilayetine gönderilen evrak ile Konya Tevkifhanesi müfettişi iken ceraim-i siyasiyeye mebni muhakeme edilip daha sonra beraat eden Neşet Efendi'nin memuriyet isteğine istinaden iade-i memuriyetin uygun olmamakla birlikte başka bir memuriyette değerlendirilmesi talep edilir. Ayrıca söz konusu evrakta Konya'da menfi Trabzon Polis Komiser-i sabık Şükrü Efendi ile Hacı Ali ve Şakir adlı şahısların da Konya'da istihdam edilmesi istenir. Buna göre Konya'da istihdam edilemeyecekleri yönünde daha önce verilen bilgilendirme hatırlatılarak bu şahısların başkaca menfalara gönderilmesinin ekonomik sosyal bakımdan uygun olmadığı belirtilip bir şekilde mutlak surette istihdam edilmeleri istenmiştir⁷²⁷ (14 Şubat 1314/26 Şubat

⁷²² Karataş, **Osmanlı**, s. 370.

⁷²³ **BOA., DH. MKT.,** 413/11; **BAO., BEO.,** 771/57793.

⁷²⁴ **BOA., BEO.,** 744/55793.

⁷²⁵ **BOA., DH. MKT.,** 1642/17; **BOA., DH. MKT.,** 632/70.

⁷²⁶ **BOA., DH. MKT.,** 1808/44.

⁷²⁷ **BOA., DH. MKT.,** 2170/72; **BOA., DH. MKT.,** 2103/51.

1899). Şayet bu hiçbir şekilde mümkün değilse mezkûr şahıslara münasip miktarda yevmiye tahsis edilmesi istenir⁷²⁸.

İkamete memur olarak görev yapan menfilerin zaman zaman yerlerine çeşitli nedenlerle yeni memurlar istihdam edilmiş ve bu menfiler de başka görevlere tayin edilmiştir. Örneğin 1311/1895 yılında Konya'ya nefy edilen Hüseyin Vehbi Bey, Vilayet Tercümanlığı görevini yürütürken yerine Yorgaki Efendi tayin edilmiştir. Hüseyin Vehbi Bey'in bu hususa dair arzuhalı üzerine kendisine verilen cevapta almakta olduğu maaş temin edilemediğinden yerine tayin yapıldığı ancak sekiz yüz kuruş maaşı kabul etmesi durumunda başka atamalarda değerlendirilebileceği ifade edilmiştir⁷²⁹.

Dâhiliye Nezareti zaman zaman benzeri durumlarla nefy ve tağrib edilen şahıslar arasında yevmiye ve maaş hususunda bir muvazene oluşturmak maksadıyla artışa gitmiştir. Örneğin, menfiyen Konya'da bulunan Preşovalı Duran ve Esad ile Prizrenli Ramazan adlı kimselere zaruret hallerine istinaden sair menfilere verildiği kadar Dâhiliye tahsisatından (vilayet bütçesinden) münasip miktar yevmiye veya maaş tahsis edilmesi 19 Mart 1305 (31 Mart 1899) tarihli yazı ile talep edilmiştir⁷³⁰. Yine bu muvazenenin bir neticesi olarak Yenişehirli Atıf'a verilen yevmiyesine üç kuruş ilave yapılmıştır⁷³¹ (23 Şubat 1319/7 Mart 1907). Aynı şekilde Şarköy muhacirlerinden olup gazete muharrirliği yapan ve âdaba mugayir hallerinden dolayı Konya'ya sürgün edilen Vedat Bey de kendisine emsali nispetinde yevmiye tahsisi edilmesini istemiştir. Nitekim Vedat Bey'in talebinin değerlendirmesi neticesi kendisine tahsis olunan yevmiyenin muvazene dahilinde karşılığı olmadığından dolayı gelecek senenin muvazenesiyle tahsisat suretine zam ve ilave edilerek meselenin halledileceği ifade edilmiştir. Hâsılı 19 Mayıs 1317'den (1 Haziran 1901) itibaren gazeteci Vedat Bey'e tahsis olunan beş kuruş yevmiyeye ilaveten Rodos'ta vefat eden Ahmet Bin Yahya'nın beş kuruş münhal yevmiyesinin eklenmesi kararlaştırılmıştır⁷³². Ayrıca mezkûr tarihten itibaren ödenmeyen 1430 kuruş ücretin Hazine-i Celile tarafından havale edilerek vilayet defterdarlığınca ödenmesi istenmiştir⁷³³ (20 Mart 1318/2 Nisan 1902).

⁷²⁸ BOA., BEO., 1181/88527.

⁷²⁹ BOA., DH. MKT., 2792/36. Mâbeyn şifre kâtibi iken Konya'ya gönderilerek ikamete memur olan Hüseyin Vehbi Bey 1311 yılında geldiği Konya'da iki yıl ikamete memur olarak görev yapar. Bu süreçte iki bin kuruş olan maaşında yüzde on tenzilat yapılarak bin sekiz yüz kuruş olarak belirlenir. Meşrutiyetin yeniden ilanı sonrası siyasi mütekaaitlerden olması sebebi ile maaş bağlanan Hüseyin Vehbi Bey'e ilgili tenzilat çerçevesinde maaşının Hazinece ödenmesi kararlaştırılır. BOA., DH. MKT., 2762/35.

⁷³⁰ BOA., DH. MKT., 1639/101.

⁷³¹ BOA., DH. MKT., 826/24.

⁷³² BOA., DH. MKT., 2569/117; BOA., DH. MKT., 2547/95.

⁷³³ BOA., DH. MKT., 467/16.

Benzer bir yevmiye artırım talebi bu muvazene dâhilinde değerlendirilmiştir. Buna göre Selanik Vilayeti'ne bağlı Yakova Kazasından 30 Kânun-ı Sâni 1301 (11 Şubat 1886) tarihinde Selanik İdare-i Örfiyesi kararıyla Konya'ya sürülen İslam, Mürteza, Salih, Şaban, Molla Adem, Muslih, Hamza Fevzi ve İbrahim adlı şahıslara ihtiyar ve fukaradan olduklarına istinaden mal sandıklarından otuzar kuruş maaş tahsis edilmesi, ayrıca padişahın sadakası olarak üçer kuruş yevmiye tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. Yevmiyelerin tahsisi ve vilayet emvalinde kayda geçirilmesi istenmiştir (2 Kânun-ı Evvel 1302/14 Ekim 1886). Mezkûr şahısların üçer kuruş hesabıyla 1302 Şubat'ıyla 1303 Mart (Şubat 1887-Mart 1887) yevmiyeleri olarak 1062 kuruş vilayet bütçesine aktarılmıştır⁷³⁴.

Eczacı zabıtlığından ihraç edilerek Konya'ya sürgün edilen Mehmed Rıza da Eylül 1311'den (Ekim 1895) itibaren aldığı üç kuruş yevmiyenin yetersiz kaldığını beyan ederek gerekli tesviye yapılmasını istemiştir. Esasında firarına istinaden kendisine tahsis edilen yevmiye kesilen Mehmet Rıza Bey'e Konya'ya getirilmesinden sonra yeniden yevmiye tahsis edilmiştir⁷³⁵.

Maaş konusunda sık sık talepte bulunan Konya menfilerinden biri de Selanikli Hüsnü Bey'dir. Ebuzziya Tevfik Bey'le muhabere etmesine istinaden Konya'ya getirilen Selanikli Hüsnü Bey mahkeme sürecinde dört buçuk ay maaş almamıştır. Mamuretü'l-Aziz Vilayetindeki görevinde iki bin kuruş maaş tahsis edilen Hüsnü Bey'e mahkemeden beraat etmesinden sonra sekiz yüz kuruş maaş bağlanmıştır. Hüsnü Bey Dâhiliye Nezaretine verdiği arzuhal ile maaş alamadığı süre oluşan kaybının tazmin edilmesini talep etmiştir. Ayrıca Konya'da üç buçuk yıl menfa hayatı süresince maaşında herhangi bir artırım olmadığını oysa Ebuzziya Bey'in maaşın artırım yapıldığını aksine kendisinin maaşının azaldığını ifade ederek düzeltilme talebinde bulunmuştur. Yapılan tahkikatta Hüsnü Bey'in maaşına yönelik tahsisatın Bingazi Livası Umur-ı Ecnebiye Müdürlüğü'ne tayin olunan Yusuf Raci Efendi'nin maaşına yapıldığı anlaşılmıştır. Bingazi Mutasarrıflığı ile yapılan yazışmalar sonrası Hüsnü Bey'in kaybı hesaplanarak maaşının kendine iade edileceği bildirilmiştir. Meşrutiyetin yeniden ilanı sonrası taleplerini yenileyen Hüsnü Bey'e verilen cevapta oluşan her türlü zararının hesaplanarak tazmin edileceği ifade edilmiştir⁷³⁶.

⁷³⁴ BOA., DH. MKT., 1391/22; BOA., DH. MKT., 1824/93; BOA., DH. MKT., 1443/43; BOA., DH. MKT., 2002/72;

⁷³⁵ BOA., DH. MKT., 2396/87; BOA., DH. MKT., 2344/6; BOA., BEO., 813/60914.

⁷³⁶ BOA., DH. MKT., 2530/22; BOA., DH. MKT., 2408/27; BOA., DH. MKT., 1061/22; BOA., BEO., 3523/264183; BOA., BEO., 3464/259742; BOA., DH. MKT., 2687/29; BOA., ŞD., 2778/63.

Konya'dan farklı vilayetlere yapılan menfa değişikliklerinde menfinin yol masrafları ve diğer giderleri Konya Vilayetince karşılanabilmektedir. Keza Konya'dan Ankara'ya nakledilmesi kararlaştırılan Papaz Karabet Efendi'nin yol masrafı olan 984 kuruş Maliye Nezaretince verilen emre binaen Konya Vilayetince karşılanmıştır⁷³⁷ (12 Teşrin-i Evvel 1317/25 Ekim 1901). Buna dair bir başka örnek des Selanikli Hüsnü Bey'in sevkidir. Ebüzziya Bey ile teati ettiği için Konya'ya tebid edilen Hüsnü Bey ve mahdumlarına refakat eden Zabtiye mülazımı ve efradının harcırahları ile Hüsnü Bey'in araba masrafları 2908 kuruş olarak hesap edilerek Vilayet bütçesine aktarılmıştır⁷³⁸ (10 Kânûn-ı evvel 1307/22 Ekim 1891). Aynı şekilde bu durumun tam aksi örnekleri de görmek mümkün elbette. Örneğin Konya ve Kastamonu'ya teb'id edilen İzolili Ali ve Abdullah ağalarla Dersim rüesasından Tali Ağa'nın Bingazi'ye nefy masrafları, nakliyeleriyle sevk memurları harcırahı olan 3739 kuruşun gittikleri vilayetlerce karşılanması kararlaştırılmıştır⁷³⁹ (15 Eylül 1309/27 Eylül 1893). Dolayısıyla burada en önemli husus sevk kararının nasıl tanzim edildiğidir. Öte yandan maaş ve yevmiye hususunda belli bir muvazene dahilinde yapılan düzenlemeler harcırah konusunda da yapılmıştır. Örneğin Konya Vilayetince 1310/1895 yılı Mayıs ayında mahall-i ahara teb'id edilen eşhasın mesarif-i sereferiyesiyle memur harcırahı olarak dahil bulunan beş yüz otuz yedi buçuk kuruşun maliye nezareti ile cereyan eden müzakerat neticesinde yetersiz olduğu tespit edilerek düzeltilmesi hususunda talepte bulunulmuştur⁷⁴⁰.

Bu dönem menfilerinin bir kısmı meşrutiyetin ilanı sonrası dahi geçmiş dönemde maaş ve yevmiye konusunda uğradıkları zararı tazmin yoluna gitmişlerdir. Örneğin Toptanîzâde Tiranlı Murat Bey 27 Teşrin-i Sâni 1324 (10 Aralık 1908) tarihli arzuhalinde, mahkeme edilmeksizin Trablusgarp'a sürgün gönderildiğini, burada geçen altı buçuk yıl sonunda affa uğrayarak Konya'da ikamete memur edildiğini, Konya'da yedi buçuk yıl menfa hayatı yaşadığını beyan ederek geçen on dört yıl süresince bütün mal varlığını bırakarak zarara uğradığını beyan etmiş ve zararının tazmin edilmesini istemiştir. Nitekim yapılan tahkikatta 9 Mayıs 1317 (22 Mayıs 1901) tarihinde Konya'ya ikamete memur olarak gönderilen Tiranlı Murat Bey 2500 kuruş maaş ile işe başlamış ancak 1500 kuruş kısmının ödenmediği tespit edilmiştir. Dâhiliye Nezaretinin emriyle mezkûr şahsa ödenmeyen kısmının vilayet emvalinden ödenmesi istenmiştir⁷⁴¹.

⁷³⁷ BOA., DH. MKT., 1882/5.

⁷³⁸ BOA., DH. MKT., 1906/40.

⁷³⁹ BOA., DH. MKT., 82/32.

⁷⁴⁰ BOA., BEO., 1006/75427.

⁷⁴¹ BOA., DH. MKT., 495/27; BOA., İ. HUS., 171/127.

3.1.3.3. Af Talepleri ve Firar Hadiseleri

Menfilere yönelik sık sık ilan edilen umûmî ve hususi aflar onları bu konuda cesaretlendirmiştir. Zira Konya'da bulunan menfilerin büyük bir kısmı bu minvalde talepte bulunmuştur. Birinci bölümde izah edildiği gibi menfiler çeşitli nedenlerle af talebinde bulunurlar. Bunlar arasında sağlık sorunları, ailenin perişanlığı, ekonomik zorluklar en çok görülen nedenlerdir. Nitekim bunlardan biri Dıragomanlı Hayreddin ve biraderi Tevfik'tir. Mezkûr şahıslar üç yıllık menfa hayatının sonunda kendilerinin ailelerinin perişan bir halde olduklarını, geçinmekte zorlandıklarını, memleketlerinde mallarının ve sair işlerinin perişan durumda olduğunu beyan ederek af talebinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine Dâhiliye Nezaretince yapılan değerlendirme sonucunda şahısların ve ailelerinin durumlarına binaen affedilmelerine karar verilmiştir⁷⁴².

Menfinin affına yönelik taleplerin bir kısmı ailesi ya da yakınları tarafından yapılmıştır. Örneğin Yakova ahalisinden Süleyman oğlu İslam'ın ailesi tarafından yapılan af talebi üzerine yapılan tahkikatta *Tarik* gazetesinde yer alan bir yazı üzerine nefy olunduğu iddia edilen mezkur şahsa ait herhangi bir emare bulunamamıştır. Nitekim Yakovalı İslam'ın affa mazhar olduğu 21 Mart 1304 (2 Nisan 1888) tarihli emre istinaden kendisine tebliğ edilir⁷⁴³. Ailesi tarafından yapılan af talebine istinaden affa uğrayan bir başka şahısta Mürteza b. Mehmed'tir. Kosova Vilayetinde Veysel Paşa tarafından ıslah olması maksadıyla evinde derdest edilerek nefy ve teb'id edilen ve daha sonra affedilen Süleyman'ın baskın sırasında evinde misafir Yakovalı Murtaza bin Mehmed isimli çocuğun yanlışlıkla suçsuz olarak Konya'ya teb'id edildiği anlaşılr (27 Şubat 1304/11 Mart 1889). Konya vilâyetiyle Zabtiye Nezâreti arasında yapılan yazışmalar neticesi durumun anlaşılması üzerine Yakovalı Murtaza bin Mehmed affedilmiştir (15 Mart 1305/27 Mart 1889)⁷⁴⁴. Aslında mezkur şahısla birlikte Konya'ya sürgün edilen sekiz şahıstan üçü (Hamza Fevzi, Molla Adem ve Salih) burada vefat etmiştir. Konya'da bu şahıslardan dört kişi (İslam, Muslih, Şaban ve İbrahim) kalmıştır. Bu şahısların ikisi yetmiş-seksen yaşlarındadır. Konya'da menfi Yakova ahalisinden dört menfinin (İslam, Müslîh, Şaban ve Adem) ailelerince verilen istidada şahısların ikisinin çok yaşlı olduğu, diğerlerinin ıslah oldukları ve memleketlerinde ailelerinin perişan durumda olduğu beyanıyla affedilmeleri istenmiştir. Sadaret tarafından yapılan değerlendirme sonrası şahısların da affedilmesi karara bağlanmıştır⁷⁴⁵. Ailesince hakkında af talep edilen bir başka

⁷⁴² BOA., DH. MKT., 479/45.

⁷⁴³ BOA., İ. DH., 1075/84385; BOA., DH. MKT., 1363/105.

⁷⁴⁴ BOA., DH. MKT., 1615/131; BOA., DH. MKT., 1610/68; BOA., DH. MKT., 1610/82;

⁷⁴⁵ BOA., DH. MKT., 1626/118; BOA., DH. MKT., 1603/30.

menfi de Mitroviçe Belediye Reis-i sâbıkı Mustafa Ağa mahdumu Elyes'tir. Buna göre Mustafa Ağa mahdumunun ıslah nefis olacak kadar menfa hayatı yaşadığını ve benzeri durumdaki şahısların affedildiğini iddia ederek af talebinde bulunur (16 Temmuz 1323/29 Temmuz 1907)⁷⁴⁶.

Yaşadığı mağduriyete istinaden affedilen bir başka şahıs da Van ahalisinden olup millet-i İslamiye arasında nifak çıkarmalarına istinaden Konya Vilayeti Karapınar Kazasına teb'id edilen Abdurrahman Ağazade Hamdi Bey ile Hacı Yusuf Efendilerdir. Mezkûr şahıslar, Kanuni Sultan Süleyman döneminden beri ailesinin Van'da devletin çok önemli kademelerinde sadakatle hizmet ettiğini, kendilerinin dini bütün imanı kâmil insanlar olarak haklarında isnat edilen suçlamaların külliye yalan olduğunu, yaşlarının seksene yakın olduğunu bu sebeple burada (köy şartlarında) yaşamaya uygun olmadığını ayrıca bir buçuk yıllık sürgün hayatları boyunca gösterdikleri tavırlarının yanı sıra bu sürede ailelerinin perişan bir halde olmasına mebni Van'a geri dönmelerine müsaade edilmesi talebinde bulunurlar⁷⁴⁷. Ayrıca yaptığı başvuruda Yusuf Sadık Bey kendileri hakkında affedildiklerine dair irade bulunmasına rağmen sâbık Van Valisi Hamdi Paşa'nın engellemeleri nedeniyle bir buçuk yıldır haksız yere mağduriyet yaşadıklarını dile getirmiştir. Yusuf Sadık Bey, Hamdi Paşa'nın göreve geldiği günden bugüne kadar kendi taraftarlarını koruduğunu, kendisine karşı olan pek çok günahsız ve gayretli insanı da hile ve desise ile mağdur ettiğini ifade etmiştir. Garezi yolu ile tevkif edilen insanlara da Komiser Nuri Bey vasıtası ile mahpushanede işkence ettiğini belirtmiştir. Diğer taraftan Hamdi Paşa ve Van İstinâf Ceza Reisi Mehmed Emin Efendi'nin görevi kötüye kullanma isnadıyla hakkında tahkikat yapılmak üzere görev değişikliği yapılır. Yusuf Sadık Bey Vali Paşa hakkındaki iftirada kendilerinin dahil olmadığını ancak Vali Paşa'nın bunu bilmediğini ve kendilerine karşı sonsuz bir kin beslediğini düşündüklerini ifade eder. Nitekim 7 Kanun-ı evvel 1309 (19 Aralık 1893) tarihli mezkur şahısların talebi Dâhiliye Nezaretince değerlendirilerek mezkur menfilerin Van dışında istedikleri yerde (ikamet edecekleri belirterek) ikamet etmelerinde bir sakınca görmeyerek sürgün cezalarının sona ermesine karar vermiştir⁷⁴⁸. Bunun üzerine Abdurrahman Ağazade Hamdi Bey ile Hacı Yusuf Bey tarafından yapılan Tokat'ta ikamet talepleri onaylanır⁷⁴⁹.

Osmanlı sınırları dahilinden bölücü ve yıkıcı eylemlerde bulunan ve büyük Ermeni ayaklanmalarının ayak sesleri olan olaylara karışan bir kısım Ermeni, Konya'ya nefis

⁷⁴⁶ BOA., BEO., 3127/234460.

⁷⁴⁷ BOA., BEO., 202/15076; BOA., BEO., 110/8196.

⁷⁴⁸ BOA., DH. MKT., 153/33.

⁷⁴⁹ BOA., Y. A. HUS., 326/39.

edilmiştir. Nitekim Ermeni Patriği'nce Adliye Nezareti üzerinden Mâbeyn-i Hümâyûn'a sunulan bir arizada Trablusgarp ve Konya ile Kudüs-i Şerîf'e nefy ve iclâ edilmiş olan Ermeniler nâdim ve pişman olarak bu kadar müddet menfada kalmaları cezâ-yı kâfi olduğu dile getirilmiştir. Patrik, Konya'da bulunan Ermeni menfilerin suçlarını itiraf eden ve pişman olduklarını dile getiren arzuhallerin patrikhanede olduğunu hatta bu arzuhallerin Ermeni komitecilere karşı kullanılabileceğinin altını çizer. Ancak Patrik Efendi arizasında menfilerin nedametlerinden ve keyfiyet-i istirhamlarından bahs ettiği arzuhallerini takdim etmemiştir.

Öte yandan Adliye Nezareti'nden ilgili arizaya binaen Mâbeyn-i Hümâyûn'a gönderilen yazıda Ermeni Patriği'nin ancak kendi mezhebine dair ruhani işlerle meşgul olması gerektiği bunun dışındaki sair işlerle ilgili müdahalelerinin kabul olunamaz olduğunun altı çizilmektedir. Ayrıca Ermeni Patriğinin bir müddetten beri Osmanlı tebaası içinde yer alan mezhep mensupları ile devlet arasında bir vasıta-i resmiye olmak fikrinde olduğu Mezâhib Nezareti'nin dahi bunu sakıncalı bulduğu ifade edilmektedir. Menfilerin rikâb-ı hümâyûna takdim olunmak üzere göndermiş oldukları arzuhâllerinin Patrikhane uhdesinde tutulması da tenkit edilmiştir⁷⁵⁰.

Diğer taraftan Ermeni hadiseleri nedeni ile sürgün edilen şahıslar da peyderpey yaptıkları başvurular neticesi affa uğrar. Bunlardan biri Vanlı Manuk veledi Bogos adlı şahıstır. Konya'da menfi olarak bulunan Vanlı Manuk 1311/1895 yılı itibarı ile tevkif edilerek iki ay Dersaâdet'te tutulur. Ardından Ermeni hadiselerine katıldığı gerekçesi ile Konya'ya sürülür. Burada iki yıl ikamet ettikten sonra Konya'da yaşadığı perişanlığı nedeniyle af talebinde bulunur. Bunun üzerine şahsın umûmî affa istinaden affedildiği Konya Valiliği'ne bildirilir. Konya Valiliği şahsın oldukça tehlikeli olduğu gerekçesi ile affının uygun olmadığını bildirir. Ancak Dersaâdet'ten ikinci emir ile şahsın afv-ı umumiden dolayı tahliye olacağı 10 Nisan 1313 (22 Nisan 1897) tarihinde bildirilir⁷⁵¹. Af talebinde bulunan bir diğer Ermeni menfi de Toros ve Serkez adlı şahıslardır. 6 Mayıs 1307'de (18 Mayıs 1891) Konya'ya sürgün edilen Toros ve Serkez adlı Ermeniler Konya'da yaşadıkları zaruret hallerine ve uzun süredir Konya'da bulunmalarına ailelerinin perişan haline istinaden af talebinde bulunurlar⁷⁵². Ancak mezkur şahısların memleket dâhilinde suç potansiyeli taşıdıkları ve Rusya'ya kaçma

⁷⁵⁰ BOA., Y. PRK. AZN., 4/2.

⁷⁵¹ BOA., DH. TMIK. M., 32/63; BOA., DH. TMIK. M., 29/36.

⁷⁵² BOA., A.İMKT. MHM., 613/33.

risklerinin bulunduğu gerekçesi ile bu talepleri reddedilir (18 Kanun-ı Evvel 1312/30 Aralık 1896)⁷⁵³.

Menfiler zaman zaman makbul ve makul şahısların kefaleti ile affa uğramışlardır. Yanya Vilayetine bağlı Himare Nâhiyesi Rum ahalisinden Orifis Kaznacı Konya Vilayet merkezine teb'id edilir. Mezkur şahsın menfada geçen sekiz ayın sonunda af talebinde bulunması üzerine kefil bulması istenir (17 Ağustos 1893). Bunun üzerine Eylül 1894 tarihinde kasaba ahalisinden seksen kişilik bir liste Nahiye Müdüriyetine verilir. Nahiye Müdürü bu listeden on yedi kişinin kefalet senedini kabul ederek tanzim edip Argiri mutasarrıflığına teslim eder. İlgili evrak Yanya Vilayeti üzerinden Dâhiliye Nezaretine ulaştırılır. Bunun üzerine mezkûr şahsın affı onaylanır⁷⁵⁴. Ancak Kaznacı'nın affa uğradıktan sonra sürgüne konu olan suçu yeniden işlemesi üzerine tekraren Konya'ya sürgün edilir⁷⁵⁵. Bu örnekte de görüldüğü üzere affedilerek memleketlerine avdet eden menfiler yeniden suç işlemeleri durumunda tekraren sürgün edildiler. Örneğin Ma'mûratü'l-Aziz Vilâyetine tâbi İzolili nâm-ı diğer Kâdı Karyesi ahalisinden Abdullah Hilmi ve biraderi Ali Ağa'nın birbirleri ile olan hukuk-ı şahsiye davasından dolayı yöre halkının bu durumdan bizar oldukları yönündeki şikâyetler üzerine mezkur şahıslar teb'id edilmiştir. Buna göre Kasımağazade Abdullah Hilmi Kastamonu'ya, biraderi Ali Ağa ise Konya'ya gönderilmiştir. Ancak daha sonra yapılan tahkikat ile şikâyetlerin garazkâr olduğunun anlaşılması, menfada bulundukları bir yıllık süre ve bu sürede gösterdikleri iyi halleri nedeniyle affedilmişleridir. Kasım Ağazade Ali Ağa ve Kasım Ağazade Abdullah Ağa Konya ve Kastamonu'da geçen bir yıllık menfa hayatından sonra affa mazhar olarak 25 Haziran 1309'da (7 Temmuz 1893) memleketlerine avdet etmişlerdir. Ancak Mezkur şahıslar tekrar, ahaliye zulüm ve asayiş ihlal ettiklerinden ayrıca ahaliden pek çok kişinin rahatsızlıklarını dile getirdikleri dilekçeleri üzerine Mamuratü'l Aziz Valiliğinin de tavsiyesi ile bir müddet Harput'da ikamet ettirilip hal

⁷⁵³ BOA., Y. A. HUS., 365/5; BOA., BEO., 604/45248. Mağduriyetlerine istinaden af talebinde bulunan mezkur şahıslar Sivaslı Fesci Toros, Çemişgezekli Demirci Sarkiz ve Kızıl Komite nâmıyla icra-yı fesad eden Ermeni cemiyet-i fesadiyesi reisi Rusya Devleti tebaasından Agop Vart Badriko'nun refiki olarak onun ile birlikte hareket etmeleri sebebiyle af talepleri reddedilmiştir. BOA., DH. MKT., 427/36. Esasından Kızıl Komite ve reisi Agop Vart Badriko Rusya tarafından korunmaktadır. Nitekim Rusya Büyükelçiliği tarafından ısrarla karşı çıkıldığı halde İstanbul'dan uzaklaştırılmalarına karar verilen Kızıl Komite adıyla Ermeni fesat hareketlerine karıştığı belirlenen Agop Vart Badriko'nun, yakalandığı ancak Rusya Büyükelçiliği Tercümanı Maksimof tarafından Zaptiye Nezâreti'nden alınarak himaye edildiği ve Badriko'nun evinde komitenin mührünü taşıyan bir takım evrak bulunduğu halde Rusya Büyükelçiliği memurlarının bunları Zaptiye'ye teslim etmedikleri belirlenmiştir. BOA., Y. PRK. ZB., 6/42. Tafsilatlı malumat ve bu dönem Rus Ermeni ilişkileri için bk. Recep Karacakaya, Ahmet Semih Torun vd., **Osmanlı Belgelerinde Ermeni -Rus İlişkileri (1841-1898)**, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 2006, ss. 52-79

⁷⁵⁴ BOA., BEO., 421/31559; BOA., BEO., 593/44410; BOA., BEO., 579/43420.

⁷⁵⁵ BOA., BEO., 1360/101975.

ve hareketleri anlaşıldıktan sonra memleketlerine gitmemek üzere yeniden teb'id edilmeleri istenmiştir⁷⁵⁶.

Aynı ya da benzer suç veya suçları nedeniyle belirli bir bölgeden sürgün edilen şahısların affında da eş güdümlü hareket edilmiştir. 24 Kanun-i Sani 1294 (6 Şubat 1879) tarihinde vuku-ı ahireden dolayı Konya'da sürgün bulunan mahpus ve menfi 68 Bulgar'dan burada hastalanarak vefat eden biri hariç 67 menfi irade-i seniyye ile affedilmiştir⁷⁵⁷.

Haklarında yapılan jurnalle ile bila muhakemesiz teb'id edilen bir kısım şahıslar da suçsuz olduklarına dair arzuhalleri sonrası yapılan tahkikat ile serbest bırakılmıştır. Karapınar'da menfi olarak bulunan Rum milletinden Haratoni'nin arzuhalı üzerine yapılan tahkikatta herhangi bir suç tespit edilememesi üzerine memleketine dönmesine müsaade edilmiştir⁷⁵⁸.

Sürgün süresini tamamlayarak ıslah-ı nefis olduklarına kanaat edilen menfiler affedilmiştir. Necid ve Basra'dan Konya'ya teb'id edilmiş olan Mehmed ve iki refiki ile Konya'da sürgün bulunan Mitroviçeli İlyas'ın memleketine iadesi kararlaştırılmıştır⁷⁵⁹ (1 Eylül 1325/14 Kasım 1909).

Konya'da bulunan menfilerin büyük çoğunluğunun çeşitli gerekçelerle yaptıkları af taleplerinin bir kısmı kabul edilirken bir kısmı da reddedilmiştir. Avusturyalı Doktor Evilak meselesinden dolayı Selanik'den Konya'ya nefy edilen terzi Anistan Astoyanof ve Kitapçı Kostanti Corci'nin, buranın havasına imtizaç edememeleri sebebiyle yaptıkları af başvurusu kabul edilmiş ve Dersaâdet'e azimetlerine müsaade olunmuştur⁷⁶⁰ (14 Ağustos 1308/26 Ağustos 1892). Bir başka örnek de Adam Netatyan adlı Ermeni menfidir. Mezkûr şahıs Van, Bitlis ve Muş taraflarında fesat hareketlerinde bulunmaktan dolayı Van Vilâyeti İstinâf Cezâ Mahkemesi'nce arkadaşları ile beraber Konya vilayetine tabi Aksaray Kazasına sürgün edilir (1302/1886). Nitekim Natetyan'ın biraderi ve mekteb talebesi Kabril Nesanyan bir arzuhal vererek abisinin affını talep eder. Buna göre abisinin Van İstinâf Mahkemesince haksız yere sürgün edildiğini ve ölüm derecesinde hasta olmasına istinaden affedilmesini ister. Kabril Nesanyan tarafından verilen arzuhal Zabtiye Nezareti'nde yapılan değerlendirmede uygun görülmeyerek reddedilmiştir (27 Teşrîn-i Sâni 1304/9 Aralık 1888)⁷⁶¹.

⁷⁵⁶ BOA., DH. MKT., 42/4; BOA., BEO., 363/27164.

⁷⁵⁷ BOA., HR. TH., 30/27.

⁷⁵⁸ BAO. DH. MKT., 249/59.

⁷⁵⁹ BOA., BEO., 3146/235911; BOA., BEO., 3029/ 227129.

⁷⁶⁰ BOA., DH. MKT., 1978/66; BOA., BEO., 35/2616.

⁷⁶¹ BOA., DH. MKT., 1573/35.

Bunların dışında Mekteb-i Harbiye birinci sınıf talebelerinden Hüsameddin sınıf arkadaşlarının iftirasına binaen mektepten tard edilerek iki yıl süreyle Konya'ya nefy edildiğini beyan etmiştir. Hüsamettin Konya'ya geldikten bir müddet sonra haksız yere sürgün edildiğini, daha on yedi yaşında olduğunu, ailesinin perişan olduğunu beyan eden arzuhal ile Adliye Nezareti'ne başvurmuştur (21 Ağustos 1322/3 Eylül 1906)⁷⁶². Yine bazı uygunsuz hareketlerine istinaden Konya'ya teb'id edilen Müderris Hadimi Mustafa Efendi Konya'da yaşadığı sürede maruz kaldığı sıkıntılar sonrası kendisi, mesai arkadaşları ve talebelerince verilen arzuhalde affını talep etmiştir. Mustafa Efendi arızasında Konya'nın havasına alışamadığını İstanbul'da bulunan ailesinin perişan durumda olduğunu ve İstanbul'da bulunan talebelerinin tahsilini devam ettirmek isteğine istinaden af talebini dile getirmiştir⁷⁶³ (20 Kanun-ı Evvel 1292/ 1 Ocak 1897). Bir başka örnek Manastır Bidâyet Mahkemesi azâsı Taşko veledi Mihail Bika, üzerinde evrâk-ı muzırrâ bulundurmasından dolayı üç sene müddetle Konya'ya tard ve teb'id edilmiştir. Taşko sürgün süresinin hitam bulması sonrası verilen beş yıl müddetle zabıta nezaretinde tutulma süresinin bitmek üzere olmasına istinaden memleketine gönderilme talebinde bulunmuştur⁷⁶⁴ (29 Haziran 1308/11 Temmuz 1892). Gerek Rum Patrikhanesi ve gerekse Avusturya büyükelçiliğinin de ricacı olduğu menfi affedilmiştir⁷⁶⁵.

Bu dönemde Konya'da bulunan menfiler arasında zaman zaman firar hadiseleri meydana gelir. Örneğin Bozkır'da menfi Merican veledi Raykır'a firar eder. Ardından Anamur'da yakalanan mezkûr menfi Konya'ya iade edilir⁷⁶⁶ (28 Kanun-ı Sani 1322/10 Şubat 1907). Firar eden bir kısım menfi de yakalandıktan sonra başka bir menfaya gönderilmiştir. Örneğin Konya'ya sürgün edildikten sonra firar eden Ahmed Tevfik yakalandıktan sonra çavuş nezaretinde Adana'ya gönderilir⁷⁶⁷ (18 Mayıs 1322/31 Mayıs 1906).

Bir kısım menfi sürgün kararı çıktıktan sonra Konya'ya vasil olmadan firar etmiştir. Örneğin Bala Kasabası'nın Varoş Mahallesi ahalisinden ve fesat takımından Mıta veled-i Kosta'nın Konya'ya teb'id kararı alınmasına rağmen hakkında yapılan tahkikat sırasında Bulgaristan'a firar ettiği ve Sofya'da olduğu tespit edilmiştir⁷⁶⁸ (1 Teşrin-i Sani 1317/14 Kasım 1901). Menfi sayılarının artması onların takibini zorlaştırmıştır. Nitekim Konya'dan

⁷⁶² BOA., Y. A. RES., 138/24.

⁷⁶³ BOA., İ. DH., 746/60966.

⁷⁶⁴ BOA., DH. MKT., 1970/126; BOA., İ. DH., 1275/100298; BOA., BEO., 12/875; BOA., DH. MKT., 1891/1; BOA., DH. MKT., 1900/18.

⁷⁶⁵ BOA., DH. MKT., 1961/87.

⁷⁶⁶ BOA., ZB., 389/131.

⁷⁶⁷ BOA., ZB., 441/20.

⁷⁶⁸ BOA., BEO., 1727/129470; BOA., DH. MKT., 2564/96.

firar eden menfiler Sırrı ve Tahsin Beyler Mersin'e geldiklerinde Mâbeyne müracaat ederek firari olduklarını beyan ederek kendilerini ihbar etmeleri neticesinde durum anlaşılmıştır⁷⁶⁹ (19 Temmuz 1317/1 Ağustos 1901).

Menfilerin firar etmesi durumunda ilgili şahsa kefil olan kişiler de sorumlu tutulmuştur. Nitekim Aslen Giritli olan ve fesat eylemlerde bulunması nedeniyle Konya'ya teb'id edilen Ayvacık Kazası sâbık Kaymakamı olan Yorgi Gogovi'nin firar etmesi üzerine Dersaâdet'ten gönderilen yazıda mezkur şahsa kefil olan şahsın tespit edilip gerekli işlemlerin yapılması istenmiştir⁷⁷⁰ (28 Teşrin-i Sani 1306/9 Şubat 1891). Firar hadiselerinin yaşanması sonrası hemen ilgili kurumlarla irtibata geçilerek gerekli tedbirlerin alınması için çalışma başlatılır. Örneğin Üsküdar Bağlar Sokağı yirmi iki numaralı hanede maaile ikamet etmekte iken fesad faaliyetlerinden dolayı Konya'ya teb'id edilmiş olan Çerkez Ömer isimli şahıs, Konya'ya geldikten sonra ikinci veya üçüncü günü firar etmiştir. Zaten sabıkalı olan merhum ikamet adresi olması münasebeti ile Üsküdar'a avdet etmiş olabileceği ve görüldüğü yerde derdest edilmesi konusunda Üsküdar ve Beyoğlu Mutasarrıflığı uyarılmıştır⁷⁷¹ (22 Eylül 1321/5 Ekim 1905).

3.1.3.4. Menfilere Yönelik Tahkikat, Tebligat ve Malumat Talepleri

Menfinin Konya'ya sürgün kararı çıktığı günden itibaren merkezi idare ile vilayet idaresi arasında muhabere başlar. Nitekim Menfilerin sevkleri sonrası haklarında gerekli malumat Konya Valiliği'ne bildirilir ve mucibince tedbirin alınması istenir. Firar yada benzeri risklere karşı uyarılarda bulunulur. Örneğin Bedirhan Paşa yakınlarından olup Bitlis'te askerî muhafaza altında bulundurulmuş ve buradan Tai'fe gönderilen Mehmed Bey'in Konya'ya getirilmesine karar verilir. Ayrıca söz konusu menfinin vapurla sevk edileceğinden iskeleye çıkışında firarına meydan verilmemesi konusunda uyarılarda bulunulur⁷⁷² (21 Şubat 1317/6 Mart 1902).

Ayrıca menfilerle ilgili özel olarak gerek merkezi idare tarafından gerekse vilayet idaresince tahkikat yapılması istenmiş ve elde edilen malumat, ilgili kurumlarla paylaşılmıştır. Örneğin Manastır Vilayeti Kozana Kazası ahalisinden Toto, 7 Temmuz 1310 (19 Temmuz 1894) tarih ve doksan beş numaralı arzuhal ile memleketine avdet etmesine müsaade edilmesine yönelik talebine binaen hakkında tahkikat yapılmıştır. Yapılan tahkikatta Toto Kalimer Kozan sâbık belediye reisi ve tüccardan Kokolorum Papa isimli kimseye bir yıl

⁷⁶⁹ BOA., DH. MKT., 2519/44.

⁷⁷⁰ BOA., DH. MKT., 1790/143.

⁷⁷¹ BOA., ZB., 598/108.

⁷⁷² BOA., DH. MKT., 449/2.

vadeli atmış Osmanlı altını vermiş ve bunu hile ve desise ile geri almak istemesine istinaden teb'id edildiği anlaşılr. Ayrıca şahıs Konya'da altı aylık menfa hayatından sonra firar ederek Yenişehir'e muvasalat etmiştir. Bunun yanı sıra teb'id edilmeden evvel serseri güruhundan bazı kimselerle hudud-ı hakaniye tecavüz ettiğini beyan etmiştir. Hariciye Nezaretinden konu ile ilgili alınan bilgiye göre Toto Kalimer'in pasaportsuz olarak Yunanistan'a gidip geldiği ve orda kendisinin başını çektiği üç kişilik bir çete kurarak hudud-ı hakâniye tecavüz ettiği ve hatta Manastır'a bağlı Serfice Mutasarrıflığı'ndan alınan bilgiye göre menfinin tard edilmesinden sonra bu minvalde olayların yaşanmadığı belirlenmiştir. Tato Kalimer hakkında yapılan bu tahkikattan sonra kendisinin talebi, hemşiresi (kız kardeşi) ile çocukları ve arkadaşlarının kefil olma yönündeki isteğinin değerlendirilmesi sonucu menfinin kefaletle memleketine avdet etmesine izin verilmiştir⁷⁷³ (20 Mart 1312/1 Nisan 1896). Benzer bir tahkikat İtalyan Rahib Behnova için yapılmıştır. Buna göre Beyrut'dan Haleb'e oradan da Konya'ya sürgün edilen İtalyan Rahib Behnova'nın, İstanbul'a gelmesinde mahzur olup olmadığı ile sürgün edilme sebebinin bildirilmesine dair Beyrut Vilayeti'nden bilgi talep edilmiştir⁷⁷⁴.

Konya'da bulunan menfilerin bir kısmı ise burada bulundukları sürede vefat etmiştir. Örneğin Vanlı Keşiş oğlu Kigork, 13 Ağustos 1312 (25 Ağustos 1896) tarihinde menfi bulunduğu Konya Vilayeti Bozkır Kazasında eceliyle vefat etmiştir⁷⁷⁵. Yine Yakovalı menfilerden Molla Adem ve Hamza Fevzi bunlar arasında yer alır⁷⁷⁶.

Öte yandan bazı dönemlerde Konya'da bulunan menfi sayısı kontrol edilebilir olmaktan çıkarak mühim sayılara ulaşmıştır. Nitekim böyle zamanlarda Konya Valiliği merkezi idare ile muhabere ederek ilgili tedbirlerin alınmasını istemiştir. Konya Vilayetinden gönderilen 16 Teşrîn-i Sâni 1302 (28 Kasım 1896) tarihli evrakta Konya'da çok sayıda menfi olduğu sayının artması ile menfilerin kontrolünün zorlaştığı ifade edilmiştir. Buna binaen Dersaadet'ten verilen cevapta ise memleketlerine ya da sair mahallere teb'id ve tard edilen eşhasın hırsızlıkla mahkûm, sabıkalı yankesici ve serseri takımından olduğu bunların İrade-i Seniyye ve Şura-yı Devlet kararıyla gönderildikleri ifade edilmiştir. Konya'da bulunan yüz elli dokuz menfinin içerisinde son birkaç yılda gönderilenlerin oranının kırk civarında olduğu ve bunların Selanik ve sair vilayetlerden gönderilenlerden teşekkül ettiği belirtilmiştir. İlâveten yapılan değerlendirmede Konya Merkez Hapishanesi'nin harap durumda bulunduğu

⁷⁷³ BOA., BEO., 761/57075; BOA., DH. MKT., 348/67.

⁷⁷⁴ BOA., DH. ŞFR., 76/243.

⁷⁷⁵ BOA., BEO., 110/8196.

⁷⁷⁶ BOA., DH. MKT., 1406/1.

ancak menfiler hapishanede ikamet etmediklerinden dolayı fazla şahsın gönderilmesinde şikâyeteye mahal olmadığı ifade edilmiştir⁷⁷⁷ (9 Mart 1305/21 Mart 1889). Vilayet genelinde menfi sayısının artışı ve duyulan rahatsızlığın dile getirildiği bir diğer evrak da 8 Eylül 1310 (20 Eylül 1894) tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilir. Buna göre Konya'da bulunan sürgün sayısının kontrol edilebilir olmaktan çıktığını, Konya Vilayetinin denize kıyısı olması, tren güzergâhında bulunması etrafının açık olması nedeniyle eşkıyalık ve benzeri suçları işlemiş tehlikeli suçluların kontrol edilmesini zorlaştırdığı ifade edilmiştir. Konya'da asayişin temini ve menfilerin firarının engellenmesi için Diyarbakır ve Musul gibi vilayetlerin menfiler için daha uygun menfalar olacağı dile getirilmiştir⁷⁷⁸.

Yine 7 Temmuz 1314 (19 Temmuz 1898) tarihinde Konya'dan Dersaâdet'e gönderilen bir diğer yazıda Konya'da çok sayıda menfi olduğu, jandarma ve polis tertibatındaki noksanlıklara istinaden bunların muhafazasının zorlaştığı ve mümkünse menfilerin Rodos ve Akka gibi firar riskinin az ve muhafazanın kolay olduğu yerlerin tercih edilmesi talebinde bulunulmuştur⁷⁷⁹. Konya Vilayeti ile Dersaâdet arasında benzer bir muhabere Kanun-i Sani 1317'de (Ocak 1902) de gerçekleşmiştir. Konya Valiliği, Zaptiye Nezareti'ne gönderdiği evrak ile mevcut durumu değerlendirmiştir. Buna göre Konya'ya gönderilen menfi sayısının artması ile menfilerin muhafazası ile diğer iş ve işlemlerini zorlaştırdığı ve bu şekilde menfi gönderilmeye devam edilirse firar olaylarının yaşanmasının kaçınılmaz olacağının altı çizilmiştir⁷⁸⁰.

Vilayet idaresince menfi sayılarındaki artışa istinaden yapılan şikâyetler karşısında zaman zaman Konya'da bulunan menfilerin kimler olduğu, mevcut durumları, memleketleri, sürgün nedenleri, sayıları ve sair bilgileri talep edilmiştir. Nitekim Konya Valiliğince menfilerin sayıları ile ilgili yapılan şikâyetlere Dersaâdet'ten verilen cevapta menfilerin durumu ve sair bilgilerinin kendilerinde olduğu ifade edilerek menfilerin rastgele gönderilmediği bu durumun diğer menfalar için de geçerli olduğu ifade edilmiştir. II. Abdülhamid döneminde Konya'da bulunan menfilerle ilgili ilk rapor 24 Mayıs 1303'te (5 Haziran 1887) hazırlanır. Vilayet merkezinde 31 menfinin bulunduğu belirtilen raporda 28 menfi hakkında kısıtlı bilgiler mevcuttur. Buna göre 1303 (1887) ile 1310 (1895) yılları arasında muhtelif tarihlerde sürgün edilen bu menfilerin tamamı erkektir. Ayrıca bunların 17 tanesi gayrimüslimdir. Bunlardan 11 menfi Rum, 5 menfi Ermeni ve 1 menfi de Rus'tur.

⁷⁷⁷ BOA., DH. MKT., 1608/11.

⁷⁷⁸ BOA., DH. MKT., 292/36.

⁷⁷⁹ BOA., DH. MKT., 2090/28; BOA., BEO., 1164/87271.

⁷⁸⁰ BOA., DH. MKT., 2584/16.

İmparatorluğun çeşitli yerlerinden sürgün edilen Müslüman menfilerin sayısı ise 11'dir. Bunların büyük bir kısmı serserilik, dolandırıcılık, hırsızlık ve cinayet gibi münferit suçlara mebnî sürgün edilen şahıslardan teşekkül etmektedir. Bunun dışında casusluk ve ifsat faaliyetlerinde bulunmaları nedeni ile sürgün edilen menfiler de bulunmaktadır⁷⁸¹.

Konu ile ilgili hazırlanan ikinci rapor 1 Temmuz 1320 (14 Temmuz 1904) tarihli dir. Raporda yine vilayet merkezinde mezkur tarih itibarı ile bulunan menfilerin isimlerine yer verilmiştir. Nitekim “menfiyen Konya’da bulunanların Ebuzziya Tevfik ve Selanikli Hüsnü, Mabeyn-i Hümâyûn memurlarından bulunmuş olduğu hâlde ihraç edilmiş olan Hüseyin, Arnavud Tevfik, Murad ve Fehim Beylerle Nüfus Nazırı Ramiz Paşa ve Trabzon Vilâyeti polis komiserliğinde bulunmuş olan Şemsi ve Üsküblü Hoca İdris Efendi mahdumu Said ve yine Üsküblü müderris Celâleddin ve Vaiz Hüseyin Zühdü ve tabur kitabetinden mahreç Mazhar efendilerle tekke tahrirat kitabetinden mahreç Cemal Bey ve mekteb-i tıbbiyeden mahreç Atıf Efendi, Hacı Ali, İstanbullu Neşet, polis komiseri diğer Neşet Efendiler, Mitroviçeli İlyas, etıbbâ-yı bahriyeden doktor Şinasi Bey oldukları ve serseri güruhundan Ermeni milletinden İyas ve marangoz Hayk ve Gazinocu Anastaş ve Bulgar firarisi Çaycı Hristo ve Hacı Karakaş Manasya’nın tevârih-i muhtelifede zabtiye nezaretinden ma‘rûzdur” denilmektedir⁷⁸².

Konya’da bulunan menfiler ile ilgili bir başka rapor da 9 Ağustos 1321 (22 Ağustos 1905) tarihinde hazırlanmıştır. Raporda vilayet genelinde tutulan 110 menfiye ait kısa malumat paylaşılmıştır. Raporda geçen kısıtlı bilgilere göre Konya’da 31, Seydişehir’de 1, Karaman’da 3, Bozkır’da 3, Antalya’da 2, Karaağaç’ta 1, Eğirdir’de 1, Isparta’da 1, Burdur’da 2, Niğde’de 4, Ürgüp’te 1 menfi bulunmaktadır. Bu menfilerin arasında 7 Rum, 6 Ermeni ve 2 Bulgar olmak üzere toplam 15 gayrimüslim bulunmaktadır. Rapora göre menfiler imparatorluk mülkü dahilinde bulunan İstanbul (15), Vidin (1), Tiran (1), Selanik (1), Prizren (1), Üsküp (2), Ruscuk (1), Batum (1), Edirne (1), Mitroviçe (1), Siroz (1), Kula (1), Bosna (1), Karaman (2), Manastır (1), Niğde (10), Ürgüp (2), Arabsun (3) ve Isparta’dan gönderilmiştir. Ayrıca menfiler Şura-yı Devlet azası başta olmak üzere Üsküp müderrisi, etıbbâ-yı bahriye (Bahriye Doktoru), polis ikinci komiseri, cephe çavuşu, kahveci ve talebe-i ulûm gibi toplumun farklı kesimlerinden kişilerden oluşmaktadır. Tamamı erkeklerden müteşekkil menfiler 1307 (1891) ile 1320 (1905) yılları arasında gönderilmiştir⁷⁸³.

⁷⁸¹ BOA., DH. MKT., 292/36; BOA., BEO., 2368/ 177569.

⁷⁸² BOA., Y. A. HUS., 475/79.

⁷⁸³ BOA., Yıldız Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. DH.), 13/57. Mezkur evrak için bk. Ek 3.

Meşrutiyetin yeniden ilanı sonrası Konya'da bulunan menfilerle ilgili yeni rapor 4 Teşrîn-i Evvel 1327 (17 Aralık 1911) tarihinde gönderilir. Raporda yer alan 143 menfinin vilayet genelinde ikamet ettirildikleri yerlere göre dağılımı şöyledir;

Tablo 1. 4 Teşrîn-i Evvel 1327/17 Ekim 1911 tarihi itibarı ile Konya'da bulunan menfilerin vilayet genelinde dağılımı:

Menfa	Sayısı
Konya	102
Hamidabad	14
Niğde	12
Burdur	4
Teke	1
Ürgüp	10
Yekun	143

Çoğunluğu eğitimli kişilerden oluşan söz konusu menfilerin 13'ü gayrimüslim ikisi ise mühtedir. Ayrıca rapora göre çoğunluğu İstanbul'dan sevk edilen menfilerin 18'i adli suçları nedeniyle sürgün edilmiştir⁷⁸⁴. 1876'dan 1909'a kadar süren II. Abdülhamid'in iktidarı döneminde Konya'da bulunan menfiler ve bunlara dair cereyan eden hadiseler bu şekilde gerçekleşmiştir. Ancak Konya II. Abdülhamid sonrası II. Meşrutiyet döneminde de (1909-19018) mühim bir menfa olma özelliğini devam ettirmiştir. Şimdi bu dönemi izah etmeye çalışalım.

⁷⁸⁴ BOA., Y. PRK. UM., 80/56. İlgili evrak için bk. Ek 4.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ VE SÜRGÜN

4.1. II. Meşrutiyet Dönemi

Meşrutiyetin yeniden ilanı ile II. Abdülhamid dönemi fiili olarak sona ermiştir. 24 Temmuz 1908’de başlayan bu yeni süreç II. Meşrutiyet dönemi olarak ifade edilir. Çalışmamız sırasında bu yeni dönemi iki başlık altında inceleyeceğiz. Bunlardan ilki meşrutiyetin yeniden ilanından 23 Ocak 1913’te yapılan Bab-ı Ali Baskınına kadar olan dönemdir. Sarayın nüfuzunu büyük ölçüde kaybetmesi ile güçlenen Bab-ı Ali ve Cemiyet arasında çekişmelerin yaşandığı bu dönemde ortaya çıkan hadiselerle ilgili olarak sürgünlerin yapıldığı görülür. Bab-ı Ali Baskını ile Cemiyetin iktidara nezaret ve teftiş vazifesi yürüttüğü birinci dönem sona ermiş, 30 Ekim 1918’te yapılan Mondros Mütarekesine kadar sürecek olan mutlak iktidar dönemi başlamıştır.

Türkiye’nin yakın tarihine damgasını vurmuş ilk ve en büyük siyasal örgüt olan İttihat ve Terakki⁷⁸⁵, 1908’de meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi ile Osmanlı siyasetinin mühim aktörlerinden biri olmuştur. 1917 yazında Merkezi Umumi’de Talat Paşa kendisine sorulan

“Paşam, İttihat ve Terakki Nedir?” sorusuna “Ne olduğunu ben de pek bilmiyorum..... Ama idaresi pek müşkül bir şey!” der.

O esnada aynı soru ile muhatap olan Ziya Gökalp ise:

“İttihat ve Terakki Türk milletinin ruhundan kopmuş bir mefkûre hamlesidir” der⁷⁸⁶.

Berkes, İttihat ve Terakki’yi tam anlamıyla toplumsal temeli oluşmamış yamalı bir ideoloji ile koca bir imparatorluktaki halkların temsilcisi olmak isteyen siyasi bir parti olarak tanımlar⁷⁸⁷. Buna karşın Feroz Ahmad’a göre İmparatorluk içinde büyük bir kitleyi peşinden sürüklemeyi başaran ilk siyasal örgüttür. Bu nedenle halkçı bir nitelik kazandığını ifade eder⁷⁸⁸.

4.1.1. Meşrutiyetin Yeniden İlanından Bab-ı Ali Baskınına Değın İktidar Mücadelesi ve Sürgünler

23 Temmuz 1908 tarihi, Osmanlı siyasi tarihi açısından bir milat olur. Zira ihtilalle birlikte mutlaki yönetim sona erer; yerine hükümdarın hâkimiyet alanını sınırlayan ve devlet

⁷⁸⁵ Tunaya *Türkiye’de Siyasi*, C. III, s. 21

⁷⁸⁶ Muhittin Birgen, *İttihat ve Terakki’de On Sene*, (Haz. Zeki Arıkan), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 64.

⁷⁸⁷ Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, ss. 403-404.

⁷⁸⁸ Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s. 196.

yönetiminin şartlarını belirleyen anayasal ve parlamenter bir sisteme geçilir. Lakin Osmanlı Devleti ne kurum ne yönetici ne de toplumsal olarak böyle bir sisteme henüz hazır değildir. Bunun hazmedilebilmesi için uzun bir zamana ihtiyaç vardır. Hangi kurumun ne ile uğraşacağı, insanların bugünden yarına hangi sorunlarla karşılaşacağı konusunda rehberlik edecek bir yapı da mevcut değildir⁷⁸⁹. Nitekim bu beklenmedik gelişme gerek ülkeyi, gerekse bürokrat kadroyu büyük bir kargaşaya düşürür, hükümetin morali bozulur, bürokratik mekanizma hemen hemen tümüyle çalışamaz hale gelir. Nüfuz ve güçlerinin sınırını kestiremeyen kabine üyeleri, bütün inisiyatiflerini kaybetmiş durumdadır. Meşrutiyetin ne anlama geldiğini bilmeyen bir kısım halk ise bugüne kadar işleyen tüm kanunların çöktüğü düşüncesine kapıldığı için Trabzon, Bursa ve Konya'da taşkınlıklar yaşanır⁷⁹⁰.

Diğer taraftan meşrutiyetin yeniden ilan edilmesinde büyük pay sahibi olan İttihat ve Terakki, hükümet kurmayı düşünmediği için II. Abdülhamid idaresinde görev almış birçok devlet adamı iş başına gelir. Zira kendisine ittihatçı denilen askerler henüz küçük rütbeli birkaç subaydan ibarettir. Rumeli'de Bulgar ve Rum çeteleri ile savaşıp ün kazanmış bu gençlerin devlet idaresinde görev yapmaları beklenmez⁷⁹¹. Dolayısıyla cemiyet açısından bir kaht-ı rical söz konusudur. Karpat'a göre İttihatçıların başlangıçta iktidara gelmekten çekinmesinin temelinde yurdun temel sorunlarına çözüm getirecek bir programa sahip olmamaları ve toplumun karşılaştığı sorunlara uygun çözüm sağlayacak kararlar alacak bilgiden ve anlayıştan mahrum olmaları yer alır⁷⁹².

Bu arada II. Abdülhamid, yeni döneme yumuşak bir geçiş sağlamak amacıyla kısa süre sonra görevi Kamil Paşa'ya teslim edecek olan Said Paşa'ya hükümet kurma görevi

⁷⁸⁹ Alkan, **Selanik İstanbul'a**, ss. 44-45; Ramazan Balcı, **Çetelerin Hedefindeki**, s. 167.

⁷⁹⁰ Ahmad, **İttihat ve Terakki**, s. 31. Örneğin Konya'da darbe girişiminin hemen ertesi günü hoca kılığındaki üç kişi camilerde vaaz vererek halkı kıyama davet eder. Birkaç gün boyunca şehri korku teslim almasına rağmen Konya halkı isyan çıkarmayı reddeder. Halkı isyana davet eden şahıslar tutuklanır. Konya valisinin hastalık bahanesiyle müdahil olmadığı olaylar Mevlevi dervişlerin de halkı teskin eden konuşmaları ile kapanır. Aykut Kansu, **İttihatçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi**, İletişim Yay., İstanbul, 2016, s. 123.

⁷⁹¹ Ramazan Balcı, **Çetelerin Hedefindeki**, s. 166; Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul, 2000, s. 141.

⁷⁹² Kemal Karpat, "İttihat ve Terakki Cemiyeti 31 Mart 1909, Ayrım Noktası ve Cumhuriyet'e Mirası", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, S. 46, Y. 11, Ekim 2008, s. 28-29; Konu ile ilgili olarak Ahmet İzzet Paşa ise "İttihat Terakki ileri gelenleri de başlangıçta gerçekten övülmeye değer bir nefis feragatiyle akılcı ve ölçülü davrandılar. Padişah tahtında bırakıldı. İşlerin başına eski tanınmış devlet adamları getirildi" değerlendirmesinde bulunur. Ahmet İzzet Paşa, **İstiklal**, C. I, s. 67. Asım Us ise "hâdiselerin gelişmesi gösterdi ki İkinci Meşrutiyeti ilânda rol oynayan vatanseverler bu İmparatorluğun yaşamasını ve kuvvetlenmesini temin edebilecek siyasi tecrübeden mahrum imişler. 10-25 Temmuz inkılâpçıları Abdülhamit istibdadının kötülüklerinden en çok ızdırap çeken Türk ordusunun Selanik, Manastır taraflarında genç subaylarını kendi aralarına alarak saray idaresine karşı gelmişler ve ikinci defa olarak Yıldız Sarayını Kanun-ı Esasi'yi ilâna mecbur eylemişlerdir. Fakat o günkü hal ve şartlar içinde memleketi kurtaracak idare adamlarını bulamamışlardır" değerlendirmesinde bulunur. Asım Us, **Gördüklerim**, s. 221.

verir⁷⁹³. Ardından meşrutiyetin ilanı hususunda samimiyetini göstermek maksadıyla hafiyeliğin kaldırıldığını ilan eden bir ferman yayınlar. Ancak padişahın bu fermanı başta cemiyet olmak üzere kamuoyu nezdinde yeterli bulunmaz. Nitekim meşrutiyetin yeniden ilanı, bu uğurda büyük sıkıntılara maruz kalmış kitleler nezdinde umûmî af beklentilerini de beraberinde getirir; zira II. Abdülhamid'in 1908 Temmuz'una kadarki idaresi boyunca muhalif fikirlere sahip olmak, muzır neşriyatta bulunmak, cemiyet-i fesadiyeye üye olmak vb. suçlamalarla pek çok kimse hapis ve sürgün edilmiştir. Dolayısıyla bu insanlar için derhal af çıkarılmalıdır. Nitekim cemiyetin en öncelikli talebi de bu olur⁷⁹⁴.

Esasında meşrutiyetin ilanına müteakip Rumeli'deki siyasi suçlular için af çıkarılmıştır. Ancak bu affın tüm Osmanlı tebaasını kapsamaması hükümet nezdinde tepkilere yol açar. Hükümet, bu tepkilerin önüne geçmek için affı 28 Temmuz'da âdî suçları da içine alan genel affa dönüştürür. Ardından Şura-yı Devlet, çıkarılan affı, adi ve idari suçları da içine alacak şekilde genişleterek yeniden düzenler ve tüm vilayetlere tebliğ eder⁷⁹⁵. Umûmî af yasasıyla başlangıçta siyasi suçtan tutuklu bulunan Rumeli'deki İttihatçılar serbest bırakılır, ardından peyderpey diğer suçlular da serbest bırakılmaya başlanır. Toplumun genelinde memnuniyetle karşılanan bu uygulama Makedonya'da bilhassa Müslüman ahali arasında başlangıçta sevinçle karşılansa da bir süre sonra tereddüt ve korkuya neden olur. Zira köylerini yakan akrabalarını katleden kendilerini bölgeden uzaklaştırmak için her türlü zulmü reva gören komitacılar bilhassa Bulgarlar, çıkarılan af ile kendilerine verilen teminat neticesi silahlarıyla dağdan şehirlere inmişler, bahar havasının sona ermesi ile tekrar komitacılık faaliyetlerine başlamışlar, hatta silahlanmaya daha da hız vermişlerdir⁷⁹⁶.

Diğer taraftan affın uygulanmasında karmaşa ve belirsizlikler baş gösterir. Bazı yerlerde siyasi suçlardan sürgün edilenlerin afftan yararlanamayacağı yönünde uygulamalar yapılır. Vilayet idaresinde bulunan görevliler bu konuda uygulamada birliği sağlayamaz. Musul ve Diyarbakır gibi bazı yerlerde siyasi suçlular affa rağmen salıverilmez. Firarilerin durumu ise tam bir muammadır. Konya ve İzmit gibi yerlerde umûmî affın kendilerini kapsadığını iddia eden bazı mahkûmlar firar eder. Tüm bu karmaşa ve kargaşa karşısında

⁷⁹³ Alkan, **Selanik İstanbul'a**, s. 47; Kansu, **1908 Devrimi**, s. 158; Hasan Taner Kerimoğlu, "İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında Sürgün ve Firariler Sorunu ve Fedakaran-ı Millet Cemiyeti", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C. VII, S. 2, İzmir, 2007, s. 133

⁷⁹⁴ Kerimoğlu, **İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında**, s. 133; Polat, **II. Meşrutiyet**, s. 53-54. Aykut Kansu'ya göre sürgündeki Müslümanların sayısı altmış bin civarındadır. Kansu, **1908 Devrimi**, s. 140.

⁷⁹⁵ Taner Aslan "II. Meşrutiyet Dönemi Genel Af Uygulamaları", **Akademik Bakış**, C. III, S. 5, 2009, s. 44; Kerimoğlu, **İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında**, 134; **Sabah**, Nu. 6754., 15 Temmuz 1324 / 28 Temmuz 1908, s. 1. "Rumeli-i şahanede tarik-i şekavete süluk edenlerin bazı şeraitle afları" ilgili kanun için bk. **Düstür**, Tertib II, C. I, s. 3-5;

⁷⁹⁶ Küçükılınç, **Jön Türklük**, ss. 56-58.

hükümet af uygulamaları sırasında yaşanan aksaklıları çözmek üzere bir takım düzenlemelere gider. Örneğin âdî suçlardan mahkûm olan kişilerden cezasının üçte ikisini çekenlerin aftan yararlanması sağlanır. Öte yandan umûmî af siyasi suçlar nedeniyle mülteci olarak yabancı ülkelere sığınan kişileri de kapsamaktadır. Bu tanıma dâhil olan bir kısım mülteci de aftan yararlanmak üzere başvuruda bulunur⁷⁹⁷.

Umûmî af sonrası menfalarında bulunan menfiler ile diğer affa uğrayan şahıslar memleketlerine avdet eder. Bunların bir kısmı için Dersaâdet'te çeşitli gösteriler tertip edilir. Bunlardan biri gösterileri “hürriyet şerbeti ile kafaları dumanlanan ve her gelen kafiye lüzumlu lüzumsuz gösterişler neticesi bizden esirgenmeyen Türk misafirperverliklerinden” diye tanımlayan tanınmış Jön Türklerden İbrahim Temo için yapılır⁷⁹⁸. Bir diğer gösteri Elana kahramanı Müşir Fuat Paşa için yapılır. Kendisini karşılamaya gelenlerin hürriyet çılgınlıklarına “hürriyet iyidir, fakat siz daima yaşasın kanun” diye bağırın diyen Fuat Paşa'ya İstanbul'a döndükten bir süre sonra tüm rütbe ve nişanları geri verilerek iade-i itibar yapılır⁷⁹⁹. Konuya dair bir başka örnek Sabahattin Bey'dir. Umûmî af sonrası dönüşü merakla beklenen Sabahattin Bey'in Paris'ten İstanbul'a hareketi de birçok Jön Türk, bir kısım Ermeni ve gazetecilerin katıldığı bir törenle yapılmıştır⁸⁰⁰. Nitekim Sabahattin Bey için İstanbul'da merasim tertip edilir⁸⁰¹.

Umûmî af sonrası menfilerin memleketlerine dönüşü ile birlikte meşrutiyetin yeniden ilanı hususunda bir sahiplenme tartışması da başlar. Çünkü halk tarafından bir kısım menfiye gösterilen bu ilgi sonrası kendilerini kahraman-ı hürriyet olarak gören bu insanlar “istibdat” döneminde kaybetmiş olduklarını geri almak, her şeyden önce bir işe sahip olmak istiyorlardı. İlk günlerin coşkusunun geçmesinin ardından kendilerini mağdurin-i siyasi olarak tanımlayan zevat, meşrutiyetin yeniden ilanı sonrası sorunlarının çözümü için kaynak olarak gördükleri İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne müracaat eder⁸⁰². Zira cemiyet, meşrutiyetin ilanı sonrası saray ve Bab-ı Ali dışında yeni bir güç merkezi haline gelmiştir. Nitekim Cemiyet kendisine yapılan başvuruları cevapsız bırakmayarak bir takım girişimlerde bulunur. Ancak bu girişimler

⁷⁹⁷ Taner Aslan, **II. Meşrutiyet**, ss. 43-47.

⁷⁹⁸ **İbrahim Temo**, s. 183.

⁷⁹⁹ Dadyan, **Dört Devre**, s. 26; Fuat Paşa, “Kasım 1909'da Sultan Mehmed Reşat tarafından Ayan azası tayin edildi. İttihatçılara da karşı bir isim olarak bilinen Fuat Paşa, bir müddet Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın başkanlığını da üstlendi.” Dadyan, **Dört Devre**, s. 26. Fuat Paşa'nın dönüşünün basında yansımaları için bk. **Servet-i Funûn**, Nu. 19, 31 Temmuz 1324 / 13 Ağustos 1908, s. 2.

⁸⁰⁰ **Sabah**, Nu. 6798, 15 Ağustos 1324 / 28 Ağustos 1908, s. 1.

⁸⁰¹ Kerimoğlu, **İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında**, s. 134; **Sabah**, Nu. 6804, 21 Ağustos 1324 / 03 Eylül 1908, s. 1.

⁸⁰² Sina Akşin, “Fedakaran-ı Millet Cemiyeti”, **AÜSBF Dergisi**, C. XXIX, S. 2, 1974, s. 125; A.V., **İhtilal Fırkalarının Teşebbüs-i İhaneti Yahut Fedakaran-ı Millet Cemiyeti**, (y.y.) 1326, ss. 2-3.

beklentileri karşılamaktan uzaktır. Esasında cemiyet mağdurin-i siyasi olarak bir takım girişimlerde bulunan bu insanları kahraman-ı hürriyet olarak görmez. Zira cemiyet mensuplarına göre meşrutiyetin yeniden ilan edilmesinde gerçek güç İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşerek ona güç katan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti mensuplarıdır. Dolayısıyla gerçek hürriyet kahramanı olarak da kendilerini görmektedirler. Nitekim Ali Haydar Mithat Bey bu konuda ittihatçıları destekleyen şu tespiti yapar; “yeniden dirilen Türkiye hakkında her taraftan takdirler yağmağa başlamıştı Avrupa gazeteleri, ihtilalin muvaffakiyetini, Avrupa da çalışan Jön Türklerle, memleket içinde çalışan İttihat ve Terakki teşkilâtı arasında taksim ediyorlardı. Hâlbuki bu görüş hakikate aynen tevaful etmemekteydi. Hariçte çalışanlar ihtilal hareketi üzerinde çok az müessir olmuşlardı. Asıl işi, Resne dağlarında, Manastırda, Selanik’te çalışanlar başarmıştı. Binaenaleyh, bu hareket, Avrupa gazetelerinin dedikleri gibi Jön Türklerin direktif ve tesiri altında başarılmış değildi.”⁸⁰³

Sonuç olarak meşrutiyetin ilanı ile başlayan yeni dönem gerek Jön Türkler gerekse siyasi menfiler açısından tam bir hayal kırıklığıdır. Zira tanınmış jön Türkler başta olmak üzere pek çok menfi beklediğini bulamaz. Örneğin Meşrutiyetin yeniden ilanı sonrası yurda dönen Sabahattin Bey, İttihat ve Terakki toplantılarına çağrılır ancak kendisine, Meşrutiyetçilere yardım yapan Mısır prensleri gibi ancak protokolde bir yer verilir. Ayrıca toplantılarda Ahmet Rıza’nın terbiye harici tacizlerine maruz kalır. O da bunun üzerine Cemiyet merkezine birkaç kere gittikten sonra Cemiyet’le bağını keser⁸⁰⁴. Yine Abdullah Cevdet de 1908 Temmuz’undan sonra da uzun bir süre Jön Türk hareketi sırasında Terakki ve İttihad liderleriyle olan sürtüşmelerinden çekindiğinden ülkeye dönmez. Nihayetinde İstanbul’a geldiğinde ise Ahrar Fırkasının destekçileri arasında saf tutar⁸⁰⁵. Benzer bir başka örnek de Mizancı Murat Bey’dir. Meşrutiyetin yeniden ilanı sonrası Murat Bey Şura-yı

⁸⁰³ Ali Haydar Midhat, **Hatıralarım**, s. 189. Bu hususta Tefvîk Çavdar da şu değerlendirmede bulunur. “İttihat ve Terakki bilindiği gibi Selanik’te oluşturulan bir gizli Cemiyet’in Paris’teki grupla birleşmesi sonucu bu ismi almıştır. 1908 hareketini yapan doğrudan doğruya yurt içindeki örgüttür. Talât Bey ve arkadaşları gerek örgütlenme, gerekse son darbeyi vurma konusunda bütünüyle bağımsız hareket etmişler, tüm bu mücadelede deyim yerinde ise Paris’teki Genç Türklerin öyle önemli bir tuzu - biberi bulunmamıştır. Nitekim İttihat ve Terakki cemiyeti içerisinde bunlardan ancak Ahmet Rıza grubuna mensup olan bir kaç yer almış ve 1918 sonuna kadar etkin olabilmıştır.” Çavdar, **Talat**, s. 137. Celâl Bayar da anılarında İkinci Meşrutiyet’i kimler hazırladı ve kimler ilan etti? sorusuna şu cevabı vermiştir. “Esas itibarıyla Paris’te, Avrupa’nın diğer merkezlerinde, hâsılı memleket dışında çalışan Genç Türklerin toplu veya fert olarak hiçbirisinin az önce söylediğimiz gibi, İkinci Meşrutiyet’in ilanında fiili bir tesir ve nüfuzları olmamıştı. Prens Sabahattin Bey’i ve onun gibi inkılap uğrunda uğraşan fedakârları bir tarafa bırakalım, Ahmed Rıza Bey dahi İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin anavatanındaki çalışmaları, ihtilal hazırlıkları hakkında bir fikir ve malumata sahip değildi. Zaten ihtilaller esaslı bir kalite olarak, ancak memleket içindeki teşkilatla yapılır ve idare edilir. 1908 Meşrutiyet İnkılabı, Osmanlı namı altında tamamen Türk milliyetçiliğini temsil edenlerin silaha sarılmasından doğmuştur. Celâl Bayar, **Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş**, C. I, Sabah Kitapçılık, İstanbul, 1997, s. 134.

⁸⁰⁴ Sina Akşin, “31 Mart Olayına Değin Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası”, **AÜSBF Dergisi**, C. XXVII, S. 3, 1972, s. 548; Ziya Şakir, **İttihat ve Terakki - I**, s. 668.

⁸⁰⁵ Hanioglu, **Bir Siyasal Düşünür**, ss. 287-288.

Devlet'ten istifa ederek *Mizan*'ı yeniden çıkarmaya başlar. 17 Temmuz 1324 / 30 Temmuz 1908 tarihli bu nüshasında Murat Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne müracaat ederek kendisinin hala cemiyet mensubu olduğunu ve yine vaktiyle istifasının cevaplanmadığı gerekçesi ile cemiyetin İstanbul şubesi reisi olduğunu bu sıfatla da neşriyata başladığını ifade eder. Bunun üzerine Cemiyet *Tanin* gazetesi aracılığıyla şu cevabı verir; “Sizin hakkınızda hey’et-i merkeziyyenin re’yi şudur: Hey’et sizi kat’iyyen efrâd-ı cemiyetten tanımaz. Şube reisi sıfatıyla değil, hiçbir suretle Cemiyet nâmına bir harekette bulunmanıza da müsaade göstermez.”⁸⁰⁶ Cemiyetin bu yaklaşım tarzı, bütün hayat düzenleri sarsılmış, her türlü geçim vasıtasından yoksun bu insanların (menfilerin) cemiyete karşı amansız muhalife dönüşmesine neden olur⁸⁰⁷. Bilhassa basın yayın faaliyetleri ile İttihat ve Terakki’yi en sert şekilde eleştiren bu zevat arasında *İkdam*’da Ali Kemal, *Serbesti*’de Hasan Fehmi ve Mevlanzade Rıfat Bey⁸⁰⁸, *Mizan*’da Murat Bey, *Volkan*’da Derviş Vahdeti gibi II. Abdülhamid dönemi sürgünleri bulunur.

Meşrutiyetin yeniden ilanına müteakip tatbik edilen umûmî af ile menfalarından dönen menfiler Bâb-ı Âli ve İttihat Terakki nezdinde girişimlerde bulunarak rütbe ve nişanların iadesi, maaşların devamı, bir memuriyete tayinleri vb. hususlarda yardım taleplerinde bulunur. Ancak talepler beklendiği ölçüde çözüm bulmaz. Bunun üzerine menfiler 12 Ağustos 1908’de Sultanahmet Meydanı’nda bir miting yapar. Bu sırada aralarında istişare olanağı bulan menfiler, dernek kurmaya karar verir. Nitekim bu maksada matuf olarak Fedakâran-ı Millet Cemiyeti teşkil edilir. Cemiyetin kurucuları arasında başkan Avnullah Kazimi⁸⁰⁹, muhasip üye Ali Vefa, Dr. Ali Saip, sandık emini Asitaneli Behçet, Ertuğrul Şakir bulunur.

⁸⁰⁶ Birol Emil, **Mizancı Murad**, s. 205-206; **Tanin**, Nu. 1, 19 Temmuz 1324 / 1 Ağustos 1908, s. 3.

⁸⁰⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa**, C. II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971, s. 60.

⁸⁰⁸ Mevlanzade Rıfat Bey, Sinop Cezaevi müdürü olarak görev yapmakta iken Sinop Mutasarrıflığının uygunsuz hareketlerde bulunmak ve Sultan Mehmet Reşat’ın adamı olmak iddiasıyla şikayeti üzerine önce Çorum’a ardından Kayseri’ye sürgün edilir. Murat Issı, “Mevlanzade Rıfat Bey”, **Toplumsal Tarih**, S. 196, Nisan 2010, ss. 72-81. Mevlanzade, daha sonra Yemen’in Sana şehrinde sürgün hayatı yaşayan Mevlanzade Meşrutiyetin yeniden ilanına müteakip İstanbul’a dönmüştür. Yakup Kaya ve Ersin Müezzinoğlu, “Siyasi ve İdeolojik Kimliğiyle Mevlanzade Rıfat Bey”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C. VI, S. 3, 2017, s. 1977.

⁸⁰⁹ “Cemiyetin başkanı Avnullah Kazimi, hem eski bir firari hem de eski bir sürgündü. Asıl adı Mehmet Selim olan Avnullah Kazimi, kardeşi Tevfik Bey’le [Süleyman Tevfik Zorluoğlu] *Mürüvvet* gazetesini çıkarırken “istibdat” yönetiminin kuşkusunu çekmiş ve tutuklanacağını anlayınca yurt dışına kaçmıştır. Bir süre yurt dışında kaldıktan sonra, sürgün bulunan babasının yanına gelen Mehmet Selim, bir yaşında ölmüş olan kardeşinin nüfus kağıdını kullanmaya başlamıştır. Bir süre Müşir Fuat Paşa’nın kâtipliğini yapan Avnullah Kazimi, 1901 yılında Fuat Paşa olayında tutuklanmış ve müebbet kürek cezasına çarptırılarak Sivas’a sürgün edilmiştir. Sivas’taki sürgün günlerinde kaçmak için bir takım girişimlerde bulunduğu anlaşılan Avnullah Kazimi’nin bu hareketleri, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Eczacıbaşı Mirliva Refik tarafından Saray’a ihbar edilmiştir. Bunun üzerine Avnullah Kazimi’nin daha güvenli bir yer olan Sinop’a nakledilmesine karar verilmiştir. Avnullah Kazimi, meşrutiyetin ilanı ile birlikte İstanbul’a dönmüş ve ‘kahraman-ı hürriyet’ olarak karşılanmıştır.” Kerimoğlu, **İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında**, s. 140.

Ayrıca Necib Nadir Bey, Süleyman Şefik Paşa, İsmail Hakkı Bey (Paşa), Mutedil Hürriyetperveran Fırkası Reisi İsmail Hakkı Paşa da cemiyetin müteşebbisleri arasında yer almaktadır⁸¹⁰.

Diğer taraftan Cemiyet, aynı miting de alınan karar gereğince ilgililere sesini duyurmak ve propaganda yapmak amacıyla *Hukuk-ı Umumiye* adlı gazeteyi çıkarmaya başlar. 16 Eylül 1908 günü yayına başlayan *Hukuk-ı Umumiye*'de Necib Nadir, Mevlânzade Rifat, Doktor Ali Saib ve Ahmed Esad Beyler sıra ile sorumlu müdürlüğü üstlenirken yazı kadrosunda Hasan Fehmi Bey de yer alır. Aslında Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin temel amacı, sürgünden dönenlerin ve siyasi suçluların haklarının korunmasıdır. Ancak cemiyetin tüzüğünde çok farklı amaçlara da yer verilir. Meşrutiyet ve meşrutiyet esaslarını korumak, milletin ahlakının güçlendirilmesi gibi daha ziyade ülkenin genel siyaseti ile ilgili amaçlar belirlenir. Esasında Fedakâran-ı Millet Cemiyeti, İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi toplumun her alanında söz sahibi olmak isteyen bir cemiyettir. Ancak belirli bir zümreye hitap eden oligarşik bir yapısının olması onun bu minvalde hareket etmesini engellemiştir. Nitekim siyasal alanda başarısızlığa uğrayan cemiyet, mağdur ve muhtaç olanların başvurduğu, işsizlere iş bulma kurumuna dönüşür. Bu nedenle çok sayıda işsiz, dolayısıyla adî suçlular ve eğitimsiz yoksul halk da buraya başvurur, hiç biri geri çevrilmez. Böylece Cemiyet'in üye sayısı günden güne artar. Bu durum taban kaybetme korkusu içinde bulunan İttihad ve Terakki yönetiminde rahatsızlık oluşturur⁸¹¹.

Diğer taraftan cemiyet, menfi ve firarilerin sorunlarını gündemde tutarak kamuoyunun dikkatini çekmeye çalışır. Mitingler tertip etmek suretiyle Meclis-i Mebûsan, Meclis-i Ayan ve hükümet nezdinde etkili olmaya gayret eder. Ayrıca *Hukuk-ı Umumiye* gazetesi aracılığıyla menfalarından dönüş yapmayan ya da haber alınamayan kayıp menfilerin aileleri ile irtibat kurması için çalışma yürütür. Bu amaçla Kâmil Paşa hükümeti ve II. Abdülhamid nezdinde girişimlerde bulunan cemiyet, II. Abdülhamid'den de nakdi yardım temin eder⁸¹².

Umumî af sonrası memleketlerine dönüş yapan menfi ve firarilerin durumu uzun süre Osmanlı kamuoyunu meşgul etmeye devam eder. Zira menfilerin çok sayıda talebi vardır. Bunlardan biri menfilerin menfalarına dönüşü için gerekli meblağın temini hususunda

⁸¹⁰ Akşin, **Fedakaran**, s. 126; Murat Çulcu, **İttihat ve Terakki I. Meşrutiyet'ten II. Meşrutiyet'e**, E Yay, İstanbul, 2011, s. 252; Kerimoğlu, **İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında**, s. 136.

⁸¹¹ Çulcu, **İttihat ve Terakki**, ss. 252-253; Kerimoğlu, **İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında**, s. 137; Akşin, **Fedakaran**, ss. 128-129.

⁸¹² Hasan Tamer Kerimoğlu, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Genel Haklar Savunusu Yapan Bir Gazete: Hukuk-ı Umumiye", **ÇTTAD**, C.VIII, S. 18-19, Bahar-Güz 2009, s. 26; Polat, **II. Meşrutiyet**, ss. 87-88; Kerimoğlu, **İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında**, s. 137.

olmuştur. Nitekim bu maksatla yapılan talepler büyük oranda kabul edilerek menfinin ihtiyacı karşılanmıştır. Siyasi menfilerin yol masrafları dışında bir diğer talebi de menfalarında bulundukları sürede zaruri ihtiyaçlarının karşılanması için kendilerine bağlanan yevmiye ve maaşların devam etmesi hususundadır. Dâhiliye Nezareti ve Maliye Nezareti'ne bu maksatla yapılan talepler değerlendirilmiş ve neticesinde elden geldiğince bu talepler karşılanmaya çalışılmıştır. Elbette ikamete memur olarak bulunan menfilerin maaşları hususunda bir takım sorunlar ortaya çıkar. Bunun üzerine hükümet bir dizi karar alarak menfilerin mağdur edilmemesi için gayret eder⁸¹³.

Menfilerin hükümetten talep ettiği öncelikli meselelerden biri de mesleklerine uygun bir memuriyete yerleştirilmeleridir. Kendilerinin meşrutiyet uğrunda büyük acılara duçar olmuş olarak gördükleri içinde devr-i sâbık ricalin devlet kademelerinden el çektirilerek, bunu gerçekten hak eden olarak kendilerinin göreve getirilmesini istemektedirler. Ayrıca memuriyetten uzaklaştırıldıkları için emeklilik haklarından mahrum olan menfiler için de menfalarında geçen sürenin emeklilik yıllarına eklenmesini talep etmektedirler. Hükümet bu talepler üzerine memuriyet talebinde bulunan menfilerden dilekçeler almaya başlar. Ayrıca siyasi nedenlerle sürülmüş olup sürülmeden evvel memur olanların boş kalan memuriyetlere tercihen atanmasını kararlaştırır⁸¹⁴.

Menfi ve firarilerin hükümetten çok sayıda talepte bulunmasına karşın bunların menfiler nezdinde yeterli cevap bulmaması konunun Mebûsan Meclisine taşınmasına neden olur. Nitekim Kastamonu Mebusu İsmail Mahir Efendi'nin, “menfilerin sebebi felâketi olanlar hakkında icabı madeletin icrasına, rütbelerin ilgasına ve mühür yerine imza kullanılmasına dair takriri” meclisin gündemine geldiğinde konunun meclisin yetkisinde olup olmadığı konusunda uzun tartışmalar yaşanmıştır. Ardından söz alan mebuslar devr-i sabıkta sürgün edilen menfilerin sürgün nedenleri ve haklarında verilen jurnalleri tespit etmenin zorluğu üzerinde durarak ve konu ile ilgili hükümetin bir kanun tezkiresi hazırlaması gerektiği dile getirilir⁸¹⁵. Ancak hükümet bu konuda meclis tarafından bir kanuni düzenlemeye ihtiyaç olmadığı kanaatiyle düzenlemeye giderek daha önce memur olmayanların yevmiye ya da maaş haklarının olmadığı, memur olanların ise önceki görevleri nispetinde bir göreve tayini

⁸¹³ Polat, **II. Meşrutiyet**, ss. 88-100; **Hukuk-ı Umûmiye**, Nu. 1, 3 Eylül 1324 /16 Eylül 1908, s. 1-2.

⁸¹⁴ Kerimoğlu, **İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında**, s. 146; **Hukuk-ı Umûmiye**, Nu. 1, 3 Eylül 1324 /16 Eylül 1908, s. 1-2.

⁸¹⁵ **MM. ZC.**, D. I, C. II, İkt. 1, 10. İnikad, 30 Kânunevvel 1324, s. 351.

için çalışılacağı ancak öğrenci olanların öğrenim sürelerinin geçmiş olması münasebeti ile polislik gibi bir mesleğe tayin edileceği kararı alınmıştır⁸¹⁶.

Menfiler nezdinde ciddi rahatsızlık oluşturan bu karar sonrası çok sayıda miting yapılarak karar protesto edilir. Nitekim gerek hükümet ve gerekse İttihat ve Terakki üzerinde bir baskı aracına dönüşen bu durum karşısında çoğunlukla menfiler lehinde bir yaklaşım sergilenerek talepler büyük oranda karşılanmaya çalışılır.

Bu arada menfi ve firarilerin sorunlarıyla meşgul olan Fedâkarân-ı Millet Cemiyeti, menfilerin durumunu istismar ederek menfaat temin ettiği yönünde eleştiriler almaya başlar. Nitekim menfilere yönelik bir kısım işlerin takibi (iş bulma, yardım toplama gibi) sırasında bazı devlet görevlilerinin tehdit edildiği yönündeki iddialar neticesinde cemiyete yönelik tutuklamalar başlar. Avnullah Kâzımî Bey başta olmak üzere kırk kadar kişi siyasî menfi ve firarileri kışkırtarak ihtilal hazırlığında olmak iddiasıyla tutuklanır. Ancak daha sonra yapılan tahkikatta iddiaların asılsız olduğu anlaşılır. Ardından tutuklular serbest bırakılır. Ancak bu olay İttihat ve Terakki'nin kendi dışında cemiyetlerin varlığına tahammül edemediğini ortaya çıkarmıştır. Nitekim Fedâkarân-ı Millet Cemiyeti'nin gücünü kırabilmek maksadıyla İttihatçıların Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa nezdinde yaptığı girişimler neticesinde cemiyet reisi Avnullah Kâzımî Bey, Kerkük Mutasarrıflığı'na tayin edilir⁸¹⁷. *Hukûk-ı Umûmiye* mesul müdürü Necip Nadir Bey de Derne'ye kaymakam olarak atanır⁸¹⁸. Netice itibarı ile bu atamalar sonrası cemiyet faaliyetleri durma noktasına gelir ve nihayet 31 Mart Vak'ası'na müteakip kurulan Divan-ı Harbi Örfi kararı ile kapatılır⁸¹⁹.

Meşrutiyetin yeniden ilanı sonrası önemli bir siyasi güç haline gelmesine karşın hükümette görev almayarak aynı zamanda siyasi sorumluluk da üstlenmeyen İttihat ve Terakki, kendisini meşrutiyetin en büyük ve yegâne koruyucusu olarak görmektedir. Zira II. Abdülhamid başta olmak üzere tüm devlet ricalinden hatta memurlardan sadakat yemini talep eder⁸²⁰. Nitekim mezkur yemin üç şey üzerine yapılır. Bunlar Kanun-i Esasi'nin hükümlerine uyma, İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhinde fesat çıkaranlara karşı çıkma ile padişah, din,

⁸¹⁶ **Sabah**, Nu. 6955, 23 Kanun-ı Sâni 1324 / 5 Şubat 1909, s. 3; Kerimoğlu, **İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında**, s. 142.

⁸¹⁷ **Serbesti**, Nu. 128, 12 Mart 1325 / 25 Mart 1909, s. 2; Avnullah el-Kâzımî, **Dîvân-ı Örfî ve Avnullah el-Kâzımî**, Numûme-i Tıbbâ'at Matbaası, Dersââdet, 1327, s. 6-9. Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'ne yönelik yapılan baskın *Tanin* gazetesinde "Dünkü Şayia Bir Cemiyeti Fesadiye" başlığıyla verilir. Haberde cemiyetin Bab-ı Aliye gelerek bir takım taleplerde bulunacaklarını ancak bu talepler karşılanmazsa İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni basarak bulduklarını kesecekleri ifade edilir. **Tanin**, Nu. 162, 31 Kanun-ı Evvel 1324 /13 Ocak 1909, ss. 3-4.

⁸¹⁸ **Hukuk-ı Umûmiye**, Nu. 23, 25 Eylül 1324 / 8 Ekim 1908, s. 1; Kerimoğlu, **İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında**, s. 144; Çulcu, **İttihat ve Terakki**, ss. 257-258.

⁸¹⁹ Kerimoğlu **İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında**, s. 144; Polat, **II. Meşrutiyet**, s. 89.

⁸²⁰ İsmet İnönü, **Genç Subaylık Yıllarım 1884-1918**, (Yay. Haz. Sabahattin Selek), Yenigün Yay., İstanbul, 1997, s. 54; Kansu, **1908 Devrimi**, s. 143.

millet ve vatana hizmet etmedir. Dolayısıyla cemiyet kendi varlığı ile meşrutiyetin varlığını özdeşleştirmiştir.

Öte yandan böyle bir yemin metninin ortaya çıkmasının bir diğer nedeni de cemiyetin II. Abdülhamid'e olan güvensizliğidir. Cemiyet Sultan'ın ilk fırsatta kendilerini harcamasından korkmaktadır. Nitekim bu durumun farkında olan II. Abdülhamid Selanik'ten gelen heyeti kabulünde “Bütün efrad-ı millet Terakki ve İttihat Cemiyeti âzasındandır. Ben de reisleriyim. Artık birlikte çalışalım, vatanımızı ihya edelim” diyerek bu korkuyu teskin etmeye çalışır⁸²¹. Ayrıca Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin bulunduğu bir toplantı sırasında II. Abdülhamid “meşrutiyeti hiçbir zaman ibtâle tasdî itmeyup devâm-ı mer'îyetine bizzat iltizâm ve saltanatında bulundukça muhafazasına semî ve akdem ile bu meslekten inhirâf itmeyeceğime vallahi billahi...” diyerek yemin eder⁸²².

Esasında yemin merasimlerinden ilki Maarif Nazırı Haşim Paşa'ya yapılır. Bu sırada neye uğradığını şaşırıp oldukça zorlanan Paşa, ertesi gün istifasını yollayarak Maarif Nazırlığından çekilir. Benzer sadakat yeminleri merkezde ya da taşrada asker veya sivil pek çok memurdan alınır. Örneğin; meşrutiyetin ilanının ertesi günü İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Bursa Şubesi tarafından İngiliz konsolosluğu önünde düzenlenen gösterilerde “Yaşasın Hürriyet! Kahrolsun istibdat!” sesleri arasında İngiltere'yi, İngiliz Anayasasını ve hükümdarını öven konuşmalar yapılır. Ardından Vali Mehmet Tevfik (Biren) Bey'den benzer bir konuşma yaparak sadakat yemini etmesi istenir. Ancak Vali Bey'in bundan kaçınması üzerine iki gün süre tanınır, yine reddederse görevinden alınarak İstanbul'a gönderileceği bildirilir⁸²³.

Bu arada Said Paşa'nın istifası sonrası kurulan Kamil Paşa Hükümeti görev başında iken 14 Eylül 1908'de Mebûsan Meclisi ilk toplantısını yapar. Ancak iç siyasi dengeler oldukça karmaşık durumdadır. Nitekim bu durumu fırsat bilen Avusturya-Macaristan 1876'dan beri işgal altında bulundurduğu Bosna-Hersek'i, Yunanistan ise Girit'i ilhak ederken

⁸²¹ Ali Cevat Bey, **İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi – II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey'in Fezleke'si**, (Yay. Haz. Faik Reşit Unat), TTK. Yay., Ankara, 1985, s. 163. Ramazan Balci, **Çetelerin Hedefindeki**, s. 168. Mâbeyn katibi Ali Cevat Bey de bu korkunun farkında olduğu için II. Abdülhamid'e Mebusan Meclisinin açılışında vekillere güven telkin eden konuşma yapmasını tavsiye ederek “Millet Meclisini teşkil eden azanın hemen kaffesi değilse de ekserisi bizim aleyhimizde bulunan yani ya kendileri, yahut müteallikan bihakkin veya li-garazin haps edilmiş veyahut nefy olunmuş adamlardan ibaret” olduğunu belirtir. Bunun üzerine II. Abdülhamid “Bu teb'id edilenler kanunen teb'id edilmişlerdir. Ben şahsen kimseyi icra-yı garaz için nefy etmedim. Bunların zararı yok. Fakat ahalinin emniyetsizliğine çok teessüf ederim. Bu emniyetsizlik pek fena bir şeydir” diyerek kendini savunur. Ali Cevat Bey, **İkinci Meşrutiyetin İlanı**, s. 28.

⁸²² Alkan, **Selanik İstanbul'a**, ss. 63-65; **Şeyhülislam Esbak Cemaleddin Efendi Merhûmun Hâtrât-ı Siyâsiyesi**, M. Hovagimyan Matbaası, Dersaadet, 1336, s. 6-7.

⁸²³ Biren, **II. Abdülhamid**, s. 448; Kansu, **1908 Devrimi**, s. 144.

Bulgaristan bağımsızlığını ilan eder⁸²⁴. Gerek iç politikada gerekse dış politikada ortaya çıkan gelişmeler, ilanından bu yana Meşrutiyet rejiminin karşılaştığı ilk politik krizdir. Oysa Osmanlı kamuoyu ve özellikle Meşrutiyetin ilanı için II. Abdülhamid idaresine muhalefet etmiş Jön Türkler parlamentonun açılışıyla birçok sorunun kendiliğinden çözüleceğini beklemektedir⁸²⁵. Dolayısıyla mevcut durum mezkûr zevat açısından tam bir hayal kırıklığıdır. Nitekim meşrutiyetin ilanı sonrası yurda dönen Ali Haydar Mithat hatıralarında bu durumu “bütün ümit ve hayallerim sarsıldı. Ben ne bekliyordum, ne bulmuştum. Vaziyeti idareye muktedir, ortada hâkim bir kuvvetten eser yoktu” diyerek izah eder⁸²⁶. Said Halim Paşa ise “Kanun-ı Esasi'nin, cemiyetimizin siyasi ve iktisadi durumunu akşamdan- sabaha değiştirecek mucizeli bir kudrete sahip olduğunu; pek bayağı olan iç çekişmelerimizi bize unutturacağını ve hepimizi yalnız Osmanlı vatanının şan ve azametini düşünen necip ve büyük bir Osmanlı ailesi halinde birleştirip kaynaştıracığını ummuştuk. Yazık ki, daha ilk seneden itibaren bütün bu tatlı ümitler ve güzel hayaller uçup gitti” değerlendirmesinde bulunur⁸²⁷.

Meşrutiyetin ilanı sonrası iç politikada kargaşa ve karmaşaya neden olan gelişmelerden biri de tensikat mevzusudur. Buna göre İttihat ve Terakki yönetimi, memurların sicillerinin incelenerek, II. Abdülhamid döneminde hafiyelik ve jurnalcılık yapanların tespit edilip, şaibeli olanların ayıklanarak görevden alınmasını istemektedir. Esasında II. Abdülhamid dönemi memurinin tasfiyesini içeren bu süreç ilk olarak saray ve hükümetteki yüksek düzeyli temsilcileriyle başlamış; kimi eski ve yeni nazırların tutuklanması ve kimilerinin dairelerden yaka paça çıkarılmalarıyla sürmüştür⁸²⁸.

İmparatorluğun taşradaki vilayetlerinde de durum çok farklı değildir. Nitekim İzmir’de bazı devlet memurlarının tutuklanıp Selanik’e sevk edilmesi; Edirne’de öldürölmelerine karar verilen paşalarla mülkiye erkânının adları beyanname biçiminde yazılarak meydanlara asılması; Bursa ve Diyarbakır’da odaları basılan valilere istenmeyen memurları işten

⁸²⁴ Carcer V. Findley, **Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007**, (Yay. Haz. Adem Koçal), Timaş Yay, İstanbul, 2012, s. 205; Tevfik Çavdar, **İttihat ve Terakki**, İletişim Yay, İstanbul, 1991, s. 40; Abdurrahman Şeref Efendi, **Tarih Musahabeleri**, s. 284; Ramazan Balcı, **Çetelerin Hedefindeki**, s. 170; Kocabaş, **Kendi İtiraflarıyla**, ss. 192-193.

⁸²⁵ Doğan Çetinkaya, **1908 Osmanlı Boykotu Bir Toplumsal Hareketin Analizi**, İletişim Yay, İstanbul, 2004, s. 13; Alkan, **Selanik İstanbul’a**, ss. 54-61.

⁸²⁶ Ali Haydar Midhat, **Hatıralarım**, s. 189.

⁸²⁷ Said Halim Paşa, **Buhranlarımız**, (Yay. Haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul, ty, s. 51.

⁸²⁸ Nursel Manav, “II. Meşrutiyet’te Abdülhamid Dönemi Kadrolarının, Tasfiyesi ve Tekaid Sandıkları”, **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. II, S. 1, Haziran 2017, s. 241-242; Alkan, **Selanik İstanbul’a**, s. 72. Hükümet şaşkınlık içinde olayları seyrederken kimi nazır, vali, subay ve memurların işlerinden atılmasını isteyen listeler Bab-ı Ali ve Saray’a yağmaya başlar. Söz ayağa düşer. Eski nazırlar evlerinden kaldırılıp Zaptiye Nezareti’ne götürölür. Kimi devlet adamlarının arabaları limon kabuğu ve çürük yumurta yağmuruna tutulur. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, TTK. Yay., Ankara, 1999, s. 43.

kovmasını talep eden baskılar bu minvalde ortaya çıkan hadiselerdir. Yine Manisa, Isparta, Antalya, İzmit, Rize’de mutasarrıfların görev yerlerini terk etmeleri için zorlanması, Trabzon ve Zara’da memurların dairelerinden cebren atılması bu hususta yaşanmış benzer hadiselerdir⁸²⁹.

Bu ve benzeri gelişmelerin ardından tensikat, hükümet programına alınır. Ardından tüm nezaretlerden çok sayıda memur ve asker tasfiye edilir. Tensik edilen memurların artan tepkileri üzerine konu ile ilgili bir kanun tasarısı hazırlamak üzere Şura-yı Devlet görevlendirilir⁸³⁰. 1909 yılında yürürlüğe konulan kanunla memur, asker ve ilmiye mensuplarından bazıları yaş haddinden zorunlu olarak emekli edilir; bir kısmına ma’zuliyet maaşı bağlanır ve bir kısmı da tazminat ödenerek görevlerinden uzaklaştırılır. Emekli ve mazuliyet aylıkları, memur ve ilmiye mensupları için Mülkiye Tekaüd Sandığı, askerler için Askeri Tekaüd Sandığı tarafından tediye edilirken; tazminatlar ise hazine kaynaklarınca ödenir. Ancak, bir süre sonra tazminatlarını iade edenlere yine sandıklarca ma’zuliyet maaşı tahsis edilmesine karar verilir. Çok sayıda memur, ilmiye mensubu ve askerlerin emeklilikleri veya azledilmeleri nedeniyle bunlara yaşlılık veya mâzûliyet aylığı bağlanması sandıkların gelir-gider dengelerini alt üst eder. Sandıklarda ortaya çıkan sorunları çözmek ve gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamak maksadıyla Fransız bir uzman görevlendirilir. Fransız uzmanın önerileri doğrultusunda emeklilik yasalarında hem asker hem de mülkiye memurları aleyhine pek çok değişiklik yapılır. Dolayısıyla tensikattan kurtulan memur, ilmiye mensubu ve askerler emeklilik hakları için büyük fedakârlıklar yapmak zorunda bırakılır⁸³¹.

Meşrutiyetin yeniden ilanı sonrası başta İstanbul olmak üzere ülke genelinde asayiş sorunları yaşanır. Zira meşrutiyet sonrası çıkarılan genel affın kapsamı oldukça geniştir. Dolayısıyla affa mazhar olan çok sayıda mahkûm ve menfi memleketlerine dönüş yapar. Necmettin Alkan’ın, Abdurrahman Şeref Efendi’ye dayanarak verdiği bilgiye göre İstanbul’da 15000 civarında serseri, hırsız ve yağmacı bulunmaktadır. Hüseyin Cahit’in deyimi ile polis gücü felce uğramış şehirde yaşam, insanlara güven vermekten uzaktır. Öyle ki nizamı temin ve tesis etmesi beklenen Ertuğrul Süvari Alayı’na mensup bir kısım askerin gezintiye çıkan Alman bir tüccarın karısı ve baldızına tecavüz etme cesaretini gösterebildiği

⁸²⁹ Abdülhamit Kırmızı, “Meşrutiyette İstibdat Kadroları: 1908 İhtilali’nin Bürokraside Tasfiye ve İkame Kabiliyeti”, **100. Yılında Jön Türk Devrimi**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2010, ss. 337-338.

⁸³⁰ Hüseyin Cahit, *Tanin*’deki “Dairelerde Tensikat” adlı başyazısında yapılan tensikatın aynı zamanda bir ıslah çalışması olduğunu hem nitelik hem de nicelik bakımından böyle bir çalışmanın elzem olduğuna işaret edilmiştir. Hüseyin Cahit, “Dairelerde Tensikat”, *Tanin*, Nu. 18, 5 Ağustos 1324 / 18 Ağustos 1908, s. 1

⁸³¹ Manav, **II. Meşrutiyet’te**, ss. 141-258; Alkan, **Selanik İstanbul’a**, ss. 70-73; Erkan Tural, **Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2016, ss. 100-126.

hale bürünmüştür⁸³². Özetle buraya kadar izah edildiği üzere cereyan eden hadiseler, ortaya çıkan siyasi ve sosyal durum ile başta payitaht olmak üzere ülke genelinde ortaya çıkan asayiş problemleri 31 Mart hadisesinin ayak sesleri durumundaydı. Nitekim Fethi Okyar bu hususta “Otuzbir Mart Vak’ası’nın sebeplerini bir bir sıralamak kanaatimce ciltler doldurur. Çünkü böylesi olmasa da İstanbul’un kargaşalık içinde olduğu sükûn ve asayişin temelinden oynadığı, bir şeylerin beklendiğini anlamak için, dahi olmaya lüzum yoktu” değerlendirmesinde bulunur⁸³³.

4.1.1.1. 31 Mart Vak’ası ve Sürgünler

İttihat ve Terakki’nin meşrutiyetin yeniden ilanından sonra takip ettiği nezaret ve teftiş politikası hükümetler nezdinde ciddi bir baskı unsurudur. Nitekim bu durum Said Paşa kabinesinin dağılmasında önemli bir rolü olur⁸³⁴. Aslında ittihatçılar içinde bu durumdan rahatsız olanlar da bulunmaktadır. Örneğin Ahmet Rıza anılarında Alman Elçiliğinin kendilerine yönelik olarak “İnkılabı İttihat ve Terakki yaptı, hâlbuki memleketi başkaları idare ediyor. Niçin devlet idaresini elinize almıyorsunuz?” şeklindeki eleştirisine katıldığını ifade ederek İttihat ve Terakki’nin daha çok sorumluluk alması gerektiğini ifade eder⁸³⁵.

Diğer taraftan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin siyasi sorumluluk almadan devlet işlerine karışması, ordunun siyasetten çekilmek istememesi, azil sürecinde olan Harbiye ve Bahriye nâzırları Ali Rızâ ve Ârif Hikmet Paşalar’ın azline itirazda bulunması cemiyet ile Kamil Paşa arasında anlaşmazlık ortaya çıkmasına neden olur. Nitekim İttihat ve Terakki’yi devlet işlerinden, orduyu da siyasetten uzaklaştırmak isteyen Kamil Paşa, İttihatçı sempatzanını Harbiye ve Bahriye nazırlarını görevden alır. Ayrıca İttihatçıların payitahttaki en büyük güvencesi olan Avcı Taburlarını İstanbul’dan uzaklaştırmak ister⁸³⁶.

⁸³² Alkan, **Selanik İstanbul’a**, ss. 80-81; Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2000, ss. 52,77.

⁸³³ Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yay, İstanbul, 1980, s. 31. “İstanbul gibi bir kentte bile vapura ve tramvaya para vermeden binmeyi özgürlük gereği sayanlar çıktı. Taşrada vergi memurlarını şimdi özgürlük var diye ters yüzüne gönderenler oluyordu. Kimi yerlerde özgürlüğü yabancı ülkelerin birinden gelmiş bir rahibedir diye anlatanlar görülüyordu Kentlerde, hamallar, kapıcılar, bekçiler; köylerde köylüler, Padişah’ın Anayasa’ya bağlılık andı içtiğini işitince bunun yeni bir halife olup olmadığı konusunda duraksamaya düşmüşlerdi. Özgürlüğün bu anlama alınması kötü kişilerin işlerini kolaylaştırıyordu. İstanbul’da güven kalmamıştı. Hırsızlık olayları artmış, güpegündüz soygunculuk başlamıştı. Sokaklara yapıştırılan duyurularda, cebinden 7 kuruştan eksik para çıkanların kulağı kesileceği bildiriliyordu.” Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, s. 53.

⁸³⁴ Kansu, **1908 Devrimi**, ss. 169-170; Ahmad, **İttihat ve Terakki**, s. 38. Harbiye ve Bahriye Nazırlarını tayin yetkisinin padişahın uhdesinde olması İttihatçıları rahatsız eder. Nitekim Said Paşa ile bu konuda mutabık kalamamaları üzerine kendisini “kat’i olarak meşrutiyete muhalif” gördüklerini ifade etmeleri üzerine Sadi Paşa görevinden istifa eder. Ardından can güvenliği gerekçesi ile İngiliz Sefaretinden yardım talep eder. Alkan, **Selanik İstanbul’a**, s. 47; İnal, **Son Sadrazamlar**, C. II, s. 1074.

⁸³⁵ **Meclis-i Mebusan**, s. 35.

⁸³⁶ Ramazan Balcı, **Çetelerin Hedefindeki**, s. 170; Atilla Çetin, “Kamil Paşa”, **DİA**, C. XXV, 2002, s. 393. Doğan Avcıoğlu’na göre Kamil Paşa, aynı zamanda Harbiye ve Bahriye Nezaretlerinde yapılacak değişikliklerle

Bu gelişmeler Kamil Paşa'yı İttihatçıların yeni hedefi haline getirir. Nitekim Avcı Taburları üzerinden kendilerine yönelen tehdide karşı harekete geçen İttihatçılar, Sadrazam Kamil Paşa'yı izahat vermek üzere meclise çağırır. Meclise gelmeyen Kamil Paşa süre ister, bu süre ona tanınmayarak konu güven oylamasına taşınır. Meclisin aldığı güvensizlik kararı sonrası İkinci ve Üçüncü Ordu'nun çeşitli birlikleri ile donanmadan gelen ve sadrazamı istibdat idaresini ihyaya çalışmakla itham eden telgraflar üzerine Kamil Paşa görevinden azledilir⁸³⁷.

Hükümetin istifası üzerine İttihatçıların teşviki neticesinde Hüseyin Hilmi Paşa sadarete getirilir. Nitekim Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadrazam olması ile birlikte Cemiyet, her ne kadar gizli bir baskı grubu olarak kalsa da hükümet üzerindeki etkinliğini artırır⁸³⁸.

Esasında İttihat ve Terakki, her ne kadar meşrutiyetin yeniden ilanı sonrası resmi anlamda siyasi sorumluluk üstlenmese de Said Paşa döneminden itibaren iktidarın güçlü bir denetleyicisi olmuş, Kamil Paşa döneminde ise bu durum artarak devam etmiştir. Elbette bu durum cemiyet karşısında kurumsallaşmış muhalif yapıların ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Nitekim bunlardan ilki Prens Sabahattin Bey'in başını çektiği Nureddin Ferruh (Alkend), Ahmet Fazlı, Kıbrıslı Tevfik, Nazım, Şevket, Celalettin Arif, Mahir Sait gibi isimlerin kurucusu olduğu, Osmanlı Ahrâr Fırkası'dır⁸³⁹.

Cemiyet karşıtı muhalefeti güçlendirerek siyasi kutuplaşmayı artıran bir diğer hadise de meşrutiyetin yeniden ilanı ile başlayan ve 31 Mart Vak'ası öncesi daha da belirginleşen cemiyet muhaliflerine yönelik siyasi suikastlardır. Bilindiği gibi bunlardan ilki ihtilal sürecinde, suikast kararını "emr-i kudsîye" olarak değerlendiren Mülazım Atıf Bey tarafından

ordu üzerinde güçlü bir tesiri olan Alman nüfuzunu kırmak istemektedir. Bu düzenleme ile bütün kuvvetlerin düzenlenmesi işini İngiltere ve Fransa'ya vermek karardır. Doğan Avcıoğlu, **31 Mart'ta Yabancı Parmağı**, Yenigün Matbaası, İstanbul, 1988, s. 41. Nigehban-ı Meşrutiyet (Meşrutiyetin bekçisi) olarak ifade edilen Avcı Taburları İttihatçıların payitahttaki en büyük dayanakları idi. Zira "Bu taburların kumandanları ve subaylarının çoğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensuptu." Bayar, **Ben de Yazdım**, C. I, s. 149.

⁸³⁷ Ramazan Balcı, **Çetelerin Hedefindeki**, s. 170; Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, ss. 477-478; Çetin, **Kamil Paşa**, s. 393; Avcıoğlu, **31 Mart'ta**, s. 46; Çavdar, **İttihat**, s. 137. Bu dönemde II. Abdülhamid'in hal edileceğine dair bir şayia yayılır. Kamil Paşa'nın azledilmesine müteakip Enver Bey ve Avcı Taburunun komutanı Remzi Bey, saraya giderek darbe söylentilerini yalanlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bağlılığı konusunda sultana güvence verirler. Ali Cevat Bey, **İkinci Meşrutiyetin İlanı**, s. 36; Hilmi Kamil Bayur, **Sadrazam Kamil Paşa**, Sanat Basımevi, Ankara, 1954, s. 301.

⁸³⁸ Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, ss. 477-478; Ramazan Balcı, **Çetelerin Hedefindeki**, s. 170; **Meclis-i Mebusan**, s. 34.

⁸³⁹ Şenol Kaluç, "Osmanlı Ahrar Fırkası'nın Kuruluşu, Faaliyetleri ve Sonu", **Liberal Düşünce Dergisi**, S. 53-54, 2009, s. 195; Ahmad, **İttihat ve Terakki**, s. 195; Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Osmanlı Ahrar Fırkası: Programı, İçtüzüğü, Beyannameleri", **Liberal Düşünce Dergisi**, S. 6, 1997, s. 102. Osmanlı Ahrar Fırkası hakkında tafsilat için bk. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C. I, Hürriyet Vakfı Yay, İstanbul, 1988, ss. 142-171. Mezkur Fırkaya müteakiben Osmanlı Demokrat Fırkası, Heyet-i Müttefika-i Osmaniye Fırkası, Mutedil Hürriyet Perveran Fırkası, Ahali Fırkası ve Sosyalist Fırkası gibi siyasi oluşumlar teşekkül ederek İttihat Terakki karşısında muhalefetin genişlemesine neden olmuşlardır. Nevzat Artuç, "II. Meşrutiyet'in İlanı", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, S. 45, Y. 11, 2008, s. 79.

Şemsi Paşa'ya, Manastır'da gerçekleştirilmişti⁸⁴⁰. Nitekim benzer hadiseler daha sonra da devam etmiştir. Örneğin hafiyelik yaptığı iddiasıyla Selanik'te katledilen Giritli Yüzbaşı Bahaeddin bunlardan biridir. Aynı şekilde hürriyetçi zabıtlar, hafiye olduklarını iddia ettikleri Yüzbaşı İbrahim, Süvari Yüzbaşı Ali ve sivillerden Şuayp ile Manastır'da topçu alayı müftülerinden Mustafa Efendi'yi de öldürmüşlerdir⁸⁴¹.

31 Mart'a doğru hızla yol alındığı bu dönemde gerçekleşen bir diğer suikast da II. Abdülhamid'in sadık hafiyelerinden olup "Ejderha" namıyla anılan İsmail Mahir Paşa'nın katlidir. Sultan Mahmud Türbesi yakınlarında gerçekleşen olayın faileri tespit edilememiştir⁸⁴². Ancak Hasan Fehmi Bey'in katli tüm bunların dışında toplumda bilhassa cemiyet muhalifleri nezdinde infiale neden olur. *Serbesti* gazetesi başyazarı olan Hasan Fehmi Bey, yanında bir arkadaşıyla köprüden geçerken arkasından sıkılan kuşunla öldürülür. Tek parti yönetiminin sakıncalarına dikkat çekerek İttihatçıları gizli bir fesat kuruluşu olarak tanımlayan Hasan Fehmi Bey'in katli, İttihat ve Terakki'ye olan tepkilerin zirveye çıkmasına neden olur⁸⁴³.

Katilleri tespit edilemeyen bütün bu cinayetler İttihat ve Terakki muhaliflerinin cemiyete karşı bir an önce harekete geçme isteğini tetikler. Nitekim 31 Mart Hadisesi'ni kışkırtanlar Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesinden faydalanırlar⁸⁴⁴. Esasen Meşrutiyetin yeniden ilanından 31 Mart Hadisesi'ne kadar geçen sürede vuku bulan bir yığın hadise mezkûr olayın gerçekleşmesinde birer kilometre taşı olmuştur. Bu hadiselerin ilki Edirne Vak'asıdır.

Meşrutiyetin ilanına müteakip (26 Temmuz 1908) İttihat ve Terakki tarafından Selânik'ten Edirne'ye gönderilen Erkan-ı Harp Kolağası Hasan Ruşenî Bey (Barkın)

⁸⁴⁰ Kolağası Resneli Ahmed Niyazi, **Hatırat-ı Niyazi Yahut Tarihçe-i İnkılab-ı Kebir-i Osmani'den Bir Sahife**, Sabah Matbaası, İstanbul, 1326, s. 155.

⁸⁴¹ Ali Birinci, "31 Mart Vakası'nın Bir Yorumu", **Türkler**, C. XIII, Yeni Türkiye Yay., İstanbul, 2002, s. 341; Alkan, **Selanik İstanbul'a**, ss. 87-88.

⁸⁴² Kabacalı, **Türkiye'de**, ss. 84-87; Birinci, **31 Mart**, s. 341; Amca, **Doğmayan Hürriyet**, ss. 64-67; Alkan, **Selanik İstanbul'a**, ss. 87-88; Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, s. 88.

⁸⁴³ Kabacalı, **Türkiye'de**, ss. 88-89; Birinci, **31 Mart**, s. 341; Amca, **Doğmayan Hürriyet**, ss. 77-79; Alkan, **Selanik İstanbul'a**, ss. 87-88; Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, s. 88; Mustafa Turan, **Elli Beş Yıldır Esrarı Milletten Gizli Kalmış Olan Taş Kışlada 31 Mart**, Çelikkilt Matbaası, İstanbul, 1964, s. 50; Kocabaş, **Sultan II. Abdülhamid**, ss. 406-409; Tokgöz, **Matbuat Hatıralarım**, s. 176, Ali Cevat Bey, **İkinci Meşrutiyetin İlanı**, s. 46. Cinayet ile ilgili olarak şair Celâl Sahir yazdığı şiirde

"Hak için haykıranlardan birisi öldü, kurşunla susturuldu sesi..."

Ey garip anne, ey zavallı Vatan, sen bu alçak çocuklarından utan..."

ifadelerini kullanır. Yalman, **Yakın Tarihte**, s. 108. Hüseyin Cahit hatıralarında Hasan Fehmi Bey'in cenazesine katılımın çok yüksek olduğunu kendisinin de katılmak istediğini ancak artan tepkiler karşısında katılamadığını dile getirir. Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, s. 109.

⁸⁴⁴ Birinci, **31 Mart**, s. 341; Hikmet Bayur, "II. Meşrutiyet Devri Üzerinde Bazı Düşünceler", **Belleten**, C. XXIII, S. 90, Y. 1959, ss. 273-274. "31 Mart Vak'ası'nda (13 Nisan 1909) dikkati çeken ilk hususun Avcı taburları içinde H. Fehmi'nin hemşerilerinin, yâni Arnavutların bulunmasıydı." Birinci, **31 Mart**, s. 347.

meşrutiyet kutlamaları sırasında kürsüye çıkmadan “Padişahım çok yaşa” levhasını kılıcıyla parçalayıp, inerken de bir binbaşının yakasındaki, nişanı koparıp yere atması büyük tepkilere neden olur. Ruşenî Bey’in usulsüz ve üslupsuz davranışlarından sonra padişahın öldürüldüğü ya da öldürüleceği kanaatini edinen bir kısım asker isyan eder. İsyancı askerler herhangi bir yağma ya da serkeşlikte bulunmasalar da İttihatçılar nezdinde telaşa neden olur. “küçük ölçüde bir Otuzbir Mart” olarak değerlendirilen isyan Yüzbaşı Cavit Bey’in gayretleriyle sona erdirilir. Ayrıca padişahın sağlığına yönelik şüpheleri ortadan kaldırmak üzere her kıtadan seçilen sekiz-on temsilciden teşekkül eden üç yüz kişilik bir heyet, trenle, İstanbul’a gidip dönerek Padişah’ın selâmını tebliğ eder. Ancak olay burada kapanmaz. Zira İttihatçılar bu isyanı bir izzet-i nefis davası hâline getirmiştir. Ortalık yatıştıktan bir süre sonra, isyanın elebaşlarından yedi çavuş memleketlerinden alınıp Hasan Ruşeni Bey tarafından teşkil edilen mahkemelerde yargılanarak kışla çeşmesinin yanında kurulan darağaçlarında asılır⁸⁴⁵.

31 Mart sürecinde ortaya çıkan en dikkat çekici muhalif yapılanma, Derviş Vahdeti’nin liderliğinde teşekkül eden İttihad-ı Muhammediye Cemiyeti’dir. Çıkardığı *Volkan* gazetesi ile bazı asker ve medreseliler üzerinde tesiri olan Derviş Vahdeti, 31 Mart Hadisesi’nin doğrudan tertipçilerinden olmasa da isyana en çok sahip çıkan ve gazetesiyle asker arasında tahrik ve teşviklerde bulunan gazetecilerdendir⁸⁴⁶. Nitekim *Volkan* gazetesinin 5 Şubat 1324 (18 Şubat 1909) tarihli sayısında yer alan “Hücümât Ahrârâre” başlıklı yazısında “Acele et *Mizan!* Arş ileri *Serbesti!* İmdâd! *Osmanlı!* Sebât et *İkdâm!* Hakperest matbû‘ât! Hep hücum edelim; işte kal‘a-i istibdâd! İşte şâhid-i hürriyet, zincirlerle bağlanıyor, bize, imdâd! diye kollarını uzatıyor...” diyerek adeta ihtilal çağrısında bulunur⁸⁴⁷. Esasında meşrutî idareyi savunan ve İttihatçı bir ruh taşıyan Derviş Vahdeti, meşrutiyetin yeniden ilanından sonra İttihatçıların yeni bir istibdat yönetimi ortaya koyarak meşrutî ilkelerden uzaklaşması ile İttihatçılardan uzaklaşarak muhalefet saflarında yer alır. Dolayısıyla İttihatçılar karşısında her ne kadar dini söylemler üzerinden muhalefet geliştirmiş olsa da

⁸⁴⁵ Serkan Yazıcı, “Edirne Ayaklanması (1908)”, *Edirne’nin Fethi’nin 650. Yılı Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Trakya Üniversitesi Yay., Edirne, 2012, ss. 330-334; Apak, *Yetmişlik*, s. 31-32; Birinci, *31 Mart*, ss. 344-345; İnönü, *Genç Subaylık*, ss. 49-50; Karabekir, *İttihat ve Terakki*, ss. 222-224; Alkan, *Selanik İstanbul’a*, ss. 153-156.

⁸⁴⁶ Birinci, *31 Mart*, s. 350; Azmi Özcan, “İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti”, *DİA*, C. XXIII, 2001, ss. 475-476; Ali Cevat Bey, *İkinci Meşrutiyetin İlanı*, ss. 45-46; İsmail Hami Danişmend, *Sadr-ı a’zam Tevfik Paşa’nın Dosyasındaki Resmî Ve Hususî Vesikalara Göre: 31 Mart Vak’ası*, Yeni Matbaa, İstanbul, 1961, s. 23; Kansu, *İttihatçıları*, ss. 64-65. Necdet Aysal, “Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 37-38, Mayıs-Kasım 2006, s. 17-18. Vahdeti, Dahiliye Nazırı Memduh Paşa’yı yakından tanıyan Cemiyet-i Rûsumiye azasından Faik Bey’in delaletiyle İstanbul’a gelip 600 kuruş maaşla İskan-ı Muhacirin Komisyonu’nda göreve başlar. Bu sırada Memduh Paşa hakkında Padişaha jurnal yazması üzerine Diyarbakır’a sürgün edilir. Bayar, *Ben de Yazdım*, C. I, s. 126; Çavdar, *İttihat*, s. 47-48; Avcioğlu, *31 Mart’ta*, s. 66.

⁸⁴⁷ *Volkan*, Nu. 49, 5 Şubat 1324 / 18 Şubat 1909, s. 1; Polat, *II. Meşrutiyet*, s. 158.

Vahdeti'nin geliştirmiş olduğu hareket siyasî ve dini manada muhafazakâr, gelenekçi, mürteci sayılamaz. Diğer taraftan Vahdeti iç politikada kendisi gibi ittihatçı muhalifi ve Kıbrıslı olan Kamil Paşa'nın destekçiliğini yaparken, dış politikada ise yine Kamil Paşa üzerinden İngiliz yanlısı olarak tasnif edilir⁸⁴⁸.

Bu dönem aynı zamanda Abdülhamid dönemi devlet ricaline yönelik sürgün hadiselerinin yaşandığı bir dönemdir. Said Paşa döneminde Dâhiliye Nazırlığı görevini yürüten Mehmed Memduh Paşa, sâbık Serasker Rıza Paşa, Tophane Müşiri Zeki Paşa, Şehremini Reşid, Birinci Fırka Kumandanı Sadeddin, İkinci Fırka Kumandanı Şevket, Mabeyin Başkâtibi Tahsin Paşa, Bahriye Nâzırı Hasan, kurenadan Ragıp, askerî mektepler müfettişi İsmail, Maarif Nâzırı Haşim ve Kabasakal Mehmed Paşalarla Ebü'l-Hüda Efendi'nin oğlu ikinci kitapçı Hasan, sâbık Zaptiye Nâzırı Hamdi, Matbuat Müdürü Ebu'l-mukbil Beylerin başını çektiği ve "Hükûmet-i Hamîdiyye Enkazı" olarak tanımlanan 106 kişi Kamil Paşa'nın emri ile birer birer konaklarından alınarak Zaptiye Nezareti'ne getirilir, oradan da Harbiye Nezareti'ne gönderilir. Haklarında mahkeme süreci devam etmekte iken Büyükada'ya muvakkaten sürgün edilerek polis nezaretinde tutulurlar. Hükümet bu tedbiri alarak mezkûr şahıslara yönelik oluşması muhtemel saldırıları ve firarlarını önlemeye çalışırken aynı zamanda Abdülhamid devri devlet ricali bir hesaplaşma sürecine de dâhil olur⁸⁴⁹.

31 Mart Hadisesi'ne giden süreçte yaşanan önemli hadiselerden biri de Kôr Ali hadisesidir. Halıcılar Camii Müezzini Kôr Ali, 6 Ekim'de Fatih Camii'nde verdiği vaazda cemaatine meşrutiyet ve parlamenter sistem karşıtı söylemlerde bulunur. Ardından kendisini destekleyen bir kısım insanla birlikte sloganlar atarak Yıldız Sarayı'na yürür. Bununla da kalmayan Kôr Ali ve avenesi, Sadrazam ve Şeyhülislam efendilerin arabalarına saldırır. Olayların kontrolden çıkması üzerine mezkûr şahıslar tevkif edilir. Ancak böylesi bir olayın ortaya çıkışı ve büyümesi İttihat ve Terakki yönetiminde ciddi bir rahatsızlık oluşturur. Hatta II. Abdülhamid'in bu konuda duyduğu rahatsızlık da "göstermelik endişe" olarak

⁸⁴⁸ Zekeriya Kuşşun- Kemal Kahraman, "Derviş Vahdeti", **DİA**, C. IX, 1994, ss. 198-200; Sina Akşin, **Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, ss. 32-36; Teoman Alpaslan, **31 Mart Ayaklanması**, Kum Saati Yay., İstanbul, 2009, ss. 242-247; Cevat Rıfat Atilhan, **31 Mart Faciası**, Aykurt Neşriyat, İstanbul, 1959, s. 121-122; Ziya Şakir, **İttihat ve Terakki – II Nasıl Yaşadı**, Akıl Fikir Yay., İstanbul, 2014, s. 668; Avcıoğlu, **31 Mart'ta**, ss. 15-16.

⁸⁴⁹ Özzorluoğlu, **Abdülhamid'in Cinci Hocası**, ss. 88-90; Kansu, **İttihatçıları**, s. 78; Tanin, Nu. 36, 23 Ağustos 1324 / 5 Eylül 1908, s. 4; Akşin, **Şeriatçı**, s. 18. "Ada misafiri" olarak ifade edilen mezkur şahısların bir kısmı burada yaşamaya devam ederken bir kısmı farklı yerlere sürgün edilir. Örneğin sâbık Dâhiliye Nazır Memduh Paşa buradan Sakız adasına sürülür. Zekeriya Kuşşun, "Mehmed Memduh Paşa (1839-1925)", **DİA**, C. XXVIII, 2003, ss. 495-497. Ebü'l-Hüda Efendi ise daha evvel burada satın aldığı evinde münzevi bir hayat yaşadı. Özzorluoğlu, **Abdülhamid'in Cinci Hocası**, s. 90.

değerlendirilir. Öte yandan süreç içerisinde yargılanan olayın failleri çeşitli cezalarla tecziye edilir. Bunlardan Kör Ali, ceza kanununun 66. maddesi mucibince müebbeden nefyine karar verilerek Manastır'a gönderilir. Bir süre sonra da Selanik Vilayeti Gevgili Kazasına bağlı Kesendire'ye nakledilir. Yine aynı olay nedeniyle halkı tahrik ederek Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'ya hakaret ettiğine karar verilen İbrahim bin Musa'nın da Ergani Madeni'ne sürgün edilmesine karar verilir⁸⁵⁰.

Aynı dönemde kamuoyunu meşgul eden diğer önemli hadise de Taşkışla Hadisesi'dir. 1905 yılında orduya alınmış İkinci Fırka-i Hümayuna mensup Taşkışla'da görevli 87 asker Cidde'ye sevk edilmek istenir. Ancak yeni görev yerlerine gitmek istemeyen askerler bu karara karşı çıkarak kendilerine tezkere verilmesini talep eder. Olaya Avcı Taburları ile müdahale edilmesi üzerine çatışma çıkar. Üç çavuş ölür, bir kısmı da yaralanır. Olayın failleri tevkif edilir. Mahmud Muhtar Paşa öldürülen çavuşların ibret olması için Yıldız civarında asılarak gösterilmesini talep eder. Ardından Kamil Paşa'nın müdahalesi ile konu kapanır. İttihat ve Terakki idaresince mesele “devr-i sabıkta şımarıklığa alışan bir kaç neferin tedibinden ibaret” olarak değerlendirilir. Diğer taraftan bu olaydan sonra ordu içerisinde disiplini sağlamak amacıyla bir takım emirler yayınlanır. Özellikle subayların siyasetle uğraşmamaları ve tiyatrolarda oyunculuk etmemeleri gibi ordu disiplinini bozan ve erlere de saygısızlık yaptığına inanılan faaliyetler yasaklanır, ancak bu durum ordu içindeki gergin ortamı daha da artırır⁸⁵¹.

Bu arada II. Abdülhamid'in özel muhafız alayında olarak bilinen Hassa Ordusunda görevli Arap ve Arnavut askerlerin içine belli sayıda Türk askeri yerleştirilmesi planlanır. İttihat ve Terakki'nin talebi doğrultusunda yapılan bu planlamada amaç II. Abdülhamid'in payitahttaki gücünü kırmaktır. Ancak bu karara itiraz eden Arap ve Arnavut askerler, Türkleri kışla dışına çıkarır. Bunun üzerine I. Ordu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa, Avcı Taburları ile olaya müdahale eder. Sadrazam Hüseyin Hilmi ve Harbiye Nazın Ali Rıza Paşaların müdahalesi ile kan dökülmeden suhulet sağlanır. Fakat netice itibarı ile İttihat ve Terakki'nin

⁸⁵⁰ Aydemir, **Makedonya'dan**, C. II, ss. 115-117; Doğan Duman, “31 Mart Vak'ası'nın İki Öncü Habercisi: Kör Ali ve Beşiktaş Olayları”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, S. 42, Winter III 2016, s. 106; Tanin, Nu. 178, 16 Kanun-ı Sani 1324 / 29 Ocak 1909, s. 3; Kansu, **1908 Devrimi**, ss. 280-281; Bayar, **Ben de Yazdım**, C. I, s. 136; Bu olay 31 Mart hadisesinin provası sayılabilir. Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, s. 67; “Kör Ali, İstanbul'un büyük camilerinin, özellikle Fatih ve Süleymaniye camilerinin bulunduğu medreseler çevresinde ne olduğu belirsiz parazitlerinden birisidir. Özensiz saçları ve sakallarıyla, perişan kıyafetiyle, rengi atmış sarığıyla, nasıl geçindiği belli olmayan bu cins yarı deli, yarı serseri insanlara, o dönemde sıkça rastlamak mümkün olup, Kör Ali de bunlardan birisidir.” Alpaslan, **31 Mart**, ss. 206-212.

⁸⁵¹ **A.g.e.**, ss. 212-216; Aydemir, **Makedonya'dan**, C. II, s. 216; Ali Cevat Bey, **İkinci Meşrutiyetin İlanı**, s. 120;

isteği doğrultusunda Hassa Ordusunda görevli Arap ve Arnavut askerler önce Taşkışla'ya nakledilir; ardından Arap askerler Şam'a, Arnavut askerler ise Selanik'e sevk edilir⁸⁵².

Esasında bir süredir payitahttaki asker arasında, İttihatçı subayların kâfir oldukları, şeriatı kaldıracakları ve kendilerini de kâfir yapacakları gibi propagandalar dolaşmaktadır. Bilhassa avcı taburlarında bulunan askerler diğer asker kardeşlerine karşı cephe aldıkları, onları ezdikleri ve ülkenin kâfirleştirilmesine alet oldukları ile suçlanarak, kısa bir süre sonra asker- halk tarafından ezilecekleri tehdidinde bulunmaktadır. Ayrıca "Talebe-i Ulûm" olarak ifade edilen medrese öğrencilerinin askere alınacağı yönünde söylentilerin ayyuka çıkması "din elden gidiyor" propagandasının daha da yoğun olarak işlenmesine neden olur⁸⁵³.

Sonuç olarak mart ayına gelindiğinde siyasi hava oldukça sıkıntılıdır, fırtına alametleri belirmeye başlar. İttihat ve Terakki, bu siyasi iklimde iç ve dış sorunlar arasında sıkışarak otoriter bir yola saplanmış durumdadır. Nitekim *İkdam* gazetesinin 12 Mart 1909 tarihli nüshasında Rıza Nur, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin katı tutumuna dikkat çekerek bu konuda uyarılarda bulunur⁸⁵⁴.

Hülâsa korkulan hadise 12-13 Nisan 1909 (31 Mart 1325) gecesi gerçekleşir. Buna göre Taşkışla'da bulunan 4. Avcı Taburunda görevli askerler subaylarını bağladıktan sonra Sultanahmet'e gelir ve Meclis-i Mebûsan-ı kuşatır, Kılıç Ali ve Yıldız kışlasında bulunan askeri de isyan teşvik eder. Netice itibarı ile Yıldız'daki 5., 6. ve 7. Alaylarda görevli askerlerin katılımı ile isyana iştirak eden asker sayısı hızla artar. Ayrıca İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ile medrese talebeleri ve hocaları da isyana destek verenler arasında yer alır. Ayaklanmaya 4. Avcı Taburunda görevli Arnavut Hamdi Yaşar Çavuş, bölük emini Mehmet, kamacı ustası Arif önderlik etmektedir. Olaylar karşısında telaşa düşen Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa isyan sabahı konuyu görüşmek üzere Vükela Heyeti'ni toplantıya çağırır. Nitekim bu toplantı sonunda ilk olarak Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi, Ders Vekili Halis Efendi ve Şerif Mehmet Sadık Paşa'dan oluşan bir heyet asilere nasihat vermek üzere gönderilir. İsyancılar Şerif Mehmet Sadık Paşa'yı katlederek taleplerinin gerçekleştirilmesi durumunda ancak isyana son vereceklerini ilan ederler⁸⁵⁵. Bu talepler; kabinenin istifası, Meclis-i

⁸⁵² Alpaslan, **31 Mart**, ss. 219-221; Birinci, **31 Mart**, s. 346; Kansu, **İttihatçıları**, s. 68; Alkan, **Selanik İstanbul'a**, ss. 159-160. Hassa ordusunda görev yapan Arnavut askerlere "tüfekçi" ve Arap askerlere de "sarıklı zuhaf" denilir. Alpaslan, **31 Mart**, s. 219.

⁸⁵³ Alpaslan, **31 Mart**, s. 224; Hikmet Bayur, **II. Meşrutiyet**, s. 275.

⁸⁵⁴ **İkdam**, Nu. 5314, 27 Şubat 1324 / 12 Mart 1909, s. 1.

⁸⁵⁵ Alkan, **Selanik İstanbul'a**, ss. 167-169; Ramazan Balcı, **Çetelerin Hedefindeki**, s. 173; Azmi Özcan, "Otuzbir Mart Vak'ası", **DİA**, C. XXXIV, 2007, ss. 9-11; Avcıoğlu, **31 Mart'ta**, s. 123; Ramazan Balcı, **Çetelerin Hedefindeki**, ss. 174-175; Ali Cevat Bey, **İkinci Meşrutiyetin İlanı**, ss. 48-56; Alpaslan, **31 Mart**, ss. 265-268;

Mebusan'dan Ahmet Rıza, Hüseyin Cahit, Cavit, Rahmi (Arslan) ve Talât Bey'in ihracı, alaylı zabitanadan açığa çıkarılarak mağdur edilenlerin iadeleri, ahkâm-ı şer'iyenin tatbiki, Kâmil Paşa'nın sadarete, Nazım Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne getirilmeleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dağıtılması, erbab-ı kıyam hakkında aff-ı şâhâne ilânı ve Meclis-i Mebûsan riyasetine İsmail Kemal Bey'in seçilmesidir⁸⁵⁶.

İsyancıların bu talepleri karşısında Hüseyin Hilmi Paşa görevinden istifa eder. Esasen Hüseyin Hilmi Paşa olaylar karşısında basireti bağlanmış ve tereddütler yaşar. Nitekim II. Abdülhamid yeni görevi Tevfik Paşa'ya verir. İttihat ve Terakki'nin çok sıcak bakmadığı yeni hükümette Harbiye Nezaretine Ethem Paşa getirilir. Bu arada birinci günün sonunda kabine değişikliği ve ardından ilan edilen umûmî af sonrası istekleri kısmen karşılanan isyancı askerler kışlalarına dönmeye başlar⁸⁵⁷.

Asiler, isyan süresince yabancılara ya da Hristiyanlara herhangi bir zarar vermez. Buna karşın ayaklanmanın ilk saatlerinden itibaren kendileri ile temas eden bazı şahıslar katledilir. Örneğin; meclis tarafından II. Abdülhamid'e gönderilen heyette yer alan Lazkiye Mebusu Emin Aslan Bey, Hüseyin Cahit'e benzetilerek Ayasofya Meydanı'nda öldürülür. Aynı şekilde Bahriye Nazırı Rıza Paşa ile Yıldız Sarayı'na gitmekte olan Adliye Nazırı Nazım Paşa'da asiler tarafından katledilenlerdendir. İsyancılar tarafından katledilen bir diğer isim de Âsar-ı Tevfik Zırhlısı süvarisi ve Bahriye Silahendaz Tabur komutanı Ali Kabuli'dir. Bunun yanı sıra isyancılar bilhassa mektepli zabıtları hedef alır. Nitekim Rum asıllı Yüzbaşı Romilos İspatari, Süvari Mülazım Mümtaz, Süvari Mülazım-ı Evvel Yusuf, Süvari Mülazım-ı Evvel Nureddin, Süvari Mülazım Salahaddin bunlardan bazılarıdır. Ayrıca Kâtip Esat Bey, Zabıt Muhtar Bey ve Zabıt İhsan Efendi de katledilir⁸⁵⁸.

Bu arada dönemin ulemasından ileri gelenlerin mensup olduğu Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye, “Mebusân-ı Kirâm Hey'et-i Muhteremesiyle Millet-i Necîbe-i Osmâniye'ye” beyannamesini yayımlayarak hem askerleri hem de halkı sükûnete davet eder. Ardından isyanın beşinci günü (17 Nisan'da) Osmanlı siyaseti yapan farklı fırka ve cemiyetler “Hey'et-i Müttefika-i Osmaniye” adı altında bir araya gelerek bir beyanname yayınlar. “Bütün

⁸⁵⁶ Birinci, **31 Mart**, s. 347.

⁸⁵⁷ Alkan, **Selanik İstanbul'a**, ss. 172-173; Alpaslan, **31 Mart**, s. 269; Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, TTK Basımevi, Ankara, 1987, s. 29.

⁸⁵⁸ Alkan, **Selanik İstanbul'a**, ss. 190-195; Alpaslan, **31 Mart**, s. 269. Azmi Özcan, **Otuzbir Mart**, s. 10; Ali Cevat Bey, **İkinci Meşrutiyetin İlanı**, s. 59. Akşin, **Şeriatçı**, s. 64. Kansu, **İttihatçıları**, s. 79. Taner Aslan, “31 Mart Hadisesi Üzerine Vilayetlerde Çıkan Olaylar Karşısında Alınan Tedbirlere ve Askerî Faaliyetlere Dair Yazışmalar”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 28, 2010, s. 9. Ayşe Osmanoglu, Ali Kabuli'nin Mâbeyn-i Hümayuna getirilmesi üzerine II. Abdülhamid'in “Bırakınız çocuklar. Allah aşkına bana bağışlayınız” diye bağırmasına rağmen süngülediğini ifade eder. Ayşe Osmanoglu, **Babam**, s. 143.

Osmanlıları el birliği ile çalışmaya davet eden” bu beyanname Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye'nin beyannamesi gibi başarısız olur⁸⁵⁹.

31 Mart gecesi payitahtta başlayan askeri isyana⁸⁶⁰ dair haberin Selanik’e ulaşması ile birlikte kısa sürede büyük tepkiler ortaya çıkar. Nitekim İttihat ve Terakki yönetimi de hemen harekete geçer ve ilk olarak İstanbul’da haber alınmayan Merkezi Umûmî yerine Selanik’te yeni bir Merkezi Umûmî teşkil eder. Zira İstanbul’daki Merkezi Umûmî üyeleri ile irtibat kurulamadığı için mevcut gelişmelere dair kararlar alınması için yeni merkeze ihtiyaç hâsıl olur. Ardından İstanbul’daki gelişmeler karşısında sivil halkı organize etmek maksadıyla gösteriler organize edilir. Otuz bine yakın kişinin katıldığı bu gösteriler, Selanik’te yeni bir heyecan havası ortaya çıkarır. Bütün bu faaliyetlerin yanı sıra üçüncü olarak başta II. Abdülhamid ve isyanın başlamasından sonra kurulan Tevfik Paşa hükümetini kontrol altına almak amacıyla protesto telgrafları gönderilir. Buna karşın saraydan yapılan açıklamalarda Kanun-i Esasi’ye sadakat vurgusu yapılarak itidal çağrısında bulunulur. Ayrıca Harbiye Nezareti’den Selanik’e gönderilen telgrafla Kanun-i Esasi’nin güvende olduğu payitahtta emniyetin tesis edildiği dolayısıyla başkaca bir hadiseye meydan verilmemesi için ordunun Selanik’ten İstanbul’a hareket etmemesi gerektiği ifade edilir. Ancak bu açıklamalar Selanik’teki İttihat ve Terakki yönetimini ikna etmekten uzaktır. Zira Hüseyin Hüsnü Paşa’nın komuta ettiği Hareket Ordusu 15 Nisan’da yola çıkar. 22 Nisan’da Yeşilköy’de komutasını Mahmut Şevket Paşa’nın devraldığı ordu, ertesi gün dört koldan İstanbul’a giriş yapar⁸⁶¹. 24 Nisan’da ordu şehrin hâkimiyetini tamamen ele geçirir. Maçka Kışlasında vuku bulan kısa süreli çatışmaların dışında ciddi bir direniş olmaz. Buna rağmen birkaç yüz kişi öldürülür. 25 Nisan’da şehirde sükûnetin tam olarak sağlanması ve suçluların yargılanması

⁸⁵⁹ Bayar, **Ben de Yazdım**, C. I, s. 126; Ali Cevat Bey, **İkinci Meşrutiyetin İlanı**, s. 135; Alkan, **Selanik İstanbul’a**, ss. 174-176; Akşin, **Şeriatçı**, ss. 131-134.

⁸⁶⁰ Ali Birinci hadisenin nasıl tanımlandığı hususunda şu değerlendirmeyi yapar. “31 Mart Vak’ası’nın dikkati çeken ilk büyük hususiyeti askerî bir hareket olmasıdır. Bir irtica olarak tavsif edilmesi esas itibarıyla bir yorum meselesi olarak sonradan ortaya çıkmıştır. Ertesi günü gazetelerdeki ilk isimlendirmeler bu gerçeğin doğru bir isimlendirmesinden başka bir şey değildir. Bazı örnekler şöyle sıralanabilir: Hâdis-i askeriye, harekât-ı askeriye, 31 Mart ihtilâl-i askeri, hareket-i askeriye, askerî kıyam, askeri bir iğtişâş.” Birinci, **31 Mart**, s. 346. Dönemin mühim şahsiyetlerinden Mizancı Murad Bey ise “O hareket (31 Mart) şekil itibarıyla te’dir terbiyeyi daimi muhal isyan olmak ile beraber irticai yani Kanun-i Esasi’nin ve meşrutiyetin aleyhine mahsus ve münhasır bir isyan-ı irtica değildir” olarak değerlendirir. Mehmed Murad, **Tatlı Emeller Acı Hakikatler**, yy, İstanbul, 1330, s. 64.

⁸⁶¹ Alkan, **Selanik İstanbul’a**, ss. 214-219; Polat, **II. Meşrutiyet**, s. 174-177; Dabağyan, **Osmanlı’da Şer Hareketleri**, s. 226-237; Aydemir, **Makedonya’dan**, C. II, ss. 165-166; Apak, **Yetmişlik**, ss. 35-37; Akşin, **Şeriatçı**, ss. 138-140; Atılhan, **31 Mart Faciası**, ss. 140-142; Celâl Bayar, **Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş**, C. II, Sabah Kitapçılık, İstanbul, 1997, ss. 1-21; Kansu, **İttihatçıları**, s. 93; Nasuhoğlu, **Yâd-ı Mâzi**, ss. 215-219.

maksadıyla İdâre-i Örfiyye ilân edilir. Böylece bu müessif olayın sorumlularından hesap sormak üzere Divân-ı Harb-i Örfî'ler kurulur⁸⁶².

Divân-ı Harb-i Örfî'lerin kurulmasından sonra ortaya çıkan en önemli gelişme II. Abdülhamid'in hal edilmesidir. Esasında bu konuda ilk karar Hareket Ordusu Yeşilköy'e ulaştığında alınır. Zira İstanbul'da toplanamayan Ayan ve Mebûsan Meclisi üyeleri Yeşilköy'e kadar giderek Hareket Ordusu'nun kontrolündeki bölgede "Meclis-i Millî"yi teşkil eder. Meclis-i Millî 22 Nisan'da Yeşilköy'de yaptığı gizli toplantıda II. Abdülhamid'in hal edilmesini karara bağlar⁸⁶³. Lakin İstanbul'da isyan eden askerlerin bilhassa ikinci fırka askerlerinin hal sözü kulaklarına giderse durumun daha karışık bir hal alacağı muhakkaktır. Bunun üzerine Mahmut Şevket Paşa Yeşilköy'de ilgili zevat ile görüşerek konunun Yıldız'ın gücü kırılana kadar gizli kalmasını ister⁸⁶⁴. Diğer taraftan Mahmut Şevket Paşa, II. Abdülhamid'e de hal konusunda güvence vermeyi ihmal etmez. Bu arada II. Abdülhamid, Hareket Ordusu'nun şehre girişinden itibaren kan dökülmemesi için çok yoğun çaba göstererek olayın daha vahim noktalara gitmesini engeller. Hareket Ordusu şehre hâkim olduktan sonra hal için gerekli hazırlıklara da başlanır. Nitekim Mahmut Şevket Paşa'dan gelen "harekât-ı askeriye'nin hitama ermiş" olduğunu ifade eden telgrafın Meclis'te okunmasından sonra saltanat değişikliği konusu mecliste görüşülmeye başlanır. Meclis büyük bir galeyan halinde bu değişikliği kabul eder. Hal kararı alındıktan sonra bu kararın tebliği için Ayandan Bahriye eski nazırı Arif Hikmet Paşa, Orman Heyet-i Fenniyesi Reisi Ermeni Katolik milletinden Aram Efendi, Meclis-i Mebusan'dan Draç mebusu Arnavut Esat Paşa, Selanik Mebusu Musevi Emmanuel Karasu'dan oluşan bir heyet oluşturulur⁸⁶⁵. Heyet, kararı

⁸⁶² Azmi Özcan, **Otuzbir Mart**, s. 10; Alpaslan, **31 Mart**, ss. 367-369; Kansu, **İttihatçıları**, ss. 113-115; Akşin, **Şeriatçı**, s. 216; Alkan, **Selanik İstanbul'a**, ss. 248-249.

⁸⁶³ İnönü, **Genç Subaylık**, s. 70; Halil Menteşe, **Osmanlı Mebûsan**, s. 19; Bayar, **Ben de Yazdım**, C. II, s. 23; Uzer, **Makedonya**, s. 244; Petrosyan, **Sovyet**, s. 244; Danişmend, **Sadr-ı-a'zam**, s. 136. Mustafa Turan, **Ellî Beş**, s. 79; Nasuhoğlu, **Yâd-ı Mâzi**, s. 215.

⁸⁶⁴ Ramazan Balcı, **Çetelerin Hedefindeki**, s. 177; Ahmet Rıza, **Anılar**, Yenigün Yay., İstanbul, 2001, ss. 46-49; Alpaslan, **31 Mart**, ss. 387-390; Alkan, **Selanik İstanbul'a**, ss. 259-264; Çavdar, **İttihat**, s. 52; Ali Cevat Bey, **İkinci Meşrutiyetin İlanı**, ss. 142-143; Okyar, **Üç Devirde**, ss. 36-37. Kocabaş, **Sultan II. Abdülhamid**, s. 425; Küçükkılınç, **Jön Türklük**, ss. 75-76. Rahmi Apak, asker'in harekâta bakışını gösteren şu hatırayı paylaşır. "Ben, taburun Dördüncü Bölüğünde idim. İkinci Bölükten bir çavuş: yahu, bizi nereye götürüyorlar? Padişahın askerlerine karşı kavga etmeye gidiyormuşuz, Müslüman Müslümanı öldürür mü? tarzında konuşmuş. O bölükteki ajan arkadaşımız derhal binbaşıya haber vermiş. Bu çavuşu bir bahane ile Lüleburgaz istasyonundan geriye yolladılar." Apak, **Yetmişlik**, s. 37.

⁸⁶⁵ Ramazan Balcı, **Çetelerin Hedefindeki**, s. 180; Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, s. 32; Danişmend, **Sadr-ı-a'zam**, s. 154; Ziya Şakir, **Sultan Abdülhamid'in Son Günleri**, Çatı Yay., İstanbul, 2003, s. 16; Alkan, **Selanik İstanbul'a**, ss. 279-284; Ziya Şakir, **İttihat ve Terakki – II**, ss. 353-354. "Bu kişilerin "hal fetvasını" tebliği edenler arasında bulunmaları büyük bir siyasi hatadır." Uzer, **Makedonya**, ss. 244-245. Bir başka ittihatçı Hüseyin Cahit ise "Bu kurula katılmayı çok isterdim. Yerinde kalabilmek için o kadar zorbaca hareket etmiş olan padişaha, milletin bir yargısını haber verirken onu görmek sanırım pek az bulunabilecek bir gözlem fırsatı olurdu" değerlendirmesinde bulunur. Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, s. 168-169. Dönemin tanıklarından Süleyman Nazif, 31 Mart Hadisesi ile alakalı olarak 31 Mart Hadisesi'ni II. Abdülhamid ihdas etmediğini hatta

II. Abdülhamid'e tebliğ eder. Bunun üzerine II. Abdülhamid, Çırağan Sarayı'nda kalma isteğini dile getirir. Esat ve Arif Hikmet Paşa hayat-ı şahanelerinin emniyette olduğunu ancak kalacakları yerin tayini konusunda yetkileri olmadığını ifade eder. Bu talep Ahmet Rıza Bey, Talât Bey, Gazi Ahmet Muhtar ve Sait Paşaların Harbiye Nezareti'nde Mahmut Şevket Paşa'yı ziyaretinde değerlendirilir ve II. Abdülhamid'in Selanik'e sürgün edilmesi kararlaştırılır. Nitekim bu son kararı II. Abdülhamid'e tebliğ etmek üzere Hüsnü Paşa, Hadi Paşa, Galip Bey ve Fethi Bey'den (Okyar) oluşan heyet teşkil edilir. II. Abdülhamid ile görüşen heyet, ona Selanik'e nakledileceğini tebliğ eder. Sultan, istemeyerek de olsa karara razı olur. Böylece 33 yıllık saltanatı sona eren II. Abdülhamid özel bir trenle Selanik'te ikamet edeceği Alatini Köşküne doğru yola çıkarılır⁸⁶⁶. 1 Kasım 1912'ye kadar burada sürgün hayatı yaşayan II. Abdülhamid, sıkı bir denetime tabi tutulur. Binbaşı Fethi Bey komutasında kırk kişilik bir jandarma birliği tarafından muhafaza edilen Sultan'ın dışarı ile temas kurması yasaklanır. Bunun dışında mektup ve telgraf gibi vasıtalarla muhabere etmesine de mani olunur. Burada vaktini çoğunlukla marangozluk ve demircilikle geçiren II. Abdülhamid, Balkan Harbi nedeni ile Selanik'in elden çıkması üzerine Beylerbeyi Sarayı'na nakledilir. Tahttan indirildikten sonra meydana gelen gelişmeleri üzüntü ile takip eden Sultan, 10 Şubat 1918'de vefat eder⁸⁶⁷.

Bu arada 31 Mart Hadisesi ardından sükûnetin tekrar sağlanmasından sonra Hüseyin Hilmi Paşa yeniden hükümeti kurar. 25 Nisan'da kurulmuş olan Divan-ı Harb-i Örfi ve Divan-ı Harp mahkemeleri çalışmalarına başlar. Birinci Daireye Tophane Nazırı Hurşit Paşa, İkinci Daireye Topçu Livası Hasan Rıza Paşa ve Üçüncü Daireye Nazif Paşa başkanlık

ayağına kadar gelen fırsatı değerlendirmedikçe ifade ederek olayın Kamil Paşa mahdumu Sadi Paşa tarafından planlandığını ifade eder. Süleyman Nazif, **Yıkılan Müessesese**, İlhami-Fevzi Matb., İstanbul, 1927, s. 8. 31 Mart Hadisesi, İttihatçılar için ne kadar şaşırtıcı ise II. Abdülhamid için de o kadar şaşırtıcı olmuştur. Zira olayın kanlı ve kinli bir hal alması için bir müdahalede bulunmamıştır. Okyar, **Üç Devirde**, s. 32. 31 Mart Hadisesinde II. Abdülhamid'in rolü ile alakalı bir diğer görüş de Mithat Şükür Bey'e aittir. Ona göre "31 Mart vakasında Abdülhamid'in doğrudan doğruya rolü yoktu. Fakat hadise patladığı zaman ve sonra, kendi nüfuz ve kudreti hesabına bundan yararlanmayı düşünmüş ve programını yapmıştı muhakkak. Bu konuda Talât da benim fikrime katılıyordu." Bleda, **İmparatorluğun Çöküşü**, s. 91.

⁸⁶⁶ Petrosyan, **Sovyet**, ss. 256-259; Ali Cevat Bey, **İkinci Meşrutiyetin İlanı**, ss. 84-87; Amca, **Doğmayan Hürriyet**, s. 91; Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, ss. 107-108; Okyar, **Üç Devirde**, ss. 36-38; Bôcüzade Süleyman Sami, **Üç Devirde Gördüklerim**, (Yay. Haz., Hasan Babacan, Servet Avşar), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 2008, s. 46. Birinci, **31 Mart**, s. 358; Danişmend, **Sadr-ı a'zam**, ss. 155-156; Kocabaş, **Sultan II. Abdülhamid**, s. 447. "II. Abdülhamid'in ikamet edeceği Alatini Köşkü, Selanik Yahudisi bir banker ve sanayici ailesi olan Alatini'ler için inşa edilmişti. Köşk iki yıl önce Makedonya'daki uluslararası jandarma kuvvetine komuta eden İtalyan komutan Robilant Paşa'ya kiralanmıştır. Bu general onu kendiliğinden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin emrine mi vermiştir, yoksa köşke el mi konmuştur? Sultan'ı denetim altında tutmak için, bir piyade alayı ve bir jandarma müfrezesi yerleştirilir ve köşkün çevresinde kuş uçurtulmaz. Parmaklıkların yerine yüksek duvarlar örülür. Bahçede aceleyle bekçilerin kalacağı ek binalar inşa edilir. Ziyaretler yasaklanır ve dışarıdan gelen her şey çok sıkı denetlenir." Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, s. 498.

⁸⁶⁷ Cevdet Küçük, "II. Abdülhamid 1842-1918", **DİA**, C. I, 1988, s. 223; Ayşe Osmanoğlu, **Babam**, ss. 170-210; Petrosyan, **Sovyet**, ss. 604-608; Tepedelenlioğlu, **İlan-ı Hürriyet**, ss. 64-65; Bleda, **İmparatorluğun Çöküşü**, s. 69; Polat, **II. Meşrutiyet**, ss. 183-184;

etmektedir⁸⁶⁸. Divan-ı Harb-i Örfî'lere ilaveten onların işlerini kolaylaştırmak maksadıyla Tahkikat Heyetleri tesis edilir. Ayrıca vatandaşların şifahi ya da yazılı olarak bilgi verebilecekleri ve Erkânı Harbiye Kaymakamı Fahreddin Bey'in riyasetini üstlendiği Divân-ı Harb-i Örfî Tetkikat Komisyonu kurulur. Ancak bu durum şahıslar arasında bir hesaplaşma vesilesine dönüşür. Zira konu ile alakalı alakasız pek çok kişi şikâyet edildiği için tevkif edilir. Öyle ki İstanbul'da halk, hayat ve haysiyet endişesine düşer⁸⁶⁹.

Nitekim tevkif edilen şahıs sayısı o kadar artar ki Harbiye Nezareti karşısında yer alan Çifte Saraylar bile hapisane haline getirilir. Bekirağa Bölüğü'nün ilk mevkıfları arasında ise Abdülhamid'in baş musahibi Cevher Ağa ile musahiplerden Nadir Ağa, tüfekçilerden Miralay Halil Bey, Abdülhamid'in tütünlerini kıymaya memur kıyıcı Mustafa, Enderunlu Mustafa, Maarif Meclisi azalarından Nadir Fevzi, Rüşumat İstatistik Kalemi Müdür Muavini Tevfik Behçet Paşazade Hakkı Beylerle, isyanın ilk günü Ayasofya Meydanı'nda toplanan askerin vaziyetini Meclis-i Mebusan'a izah eden ve Encümen odasında Babanzade Hakkı Bey ile tartışan Hoca Rasim Efendi bulunur. Bunların dışında 31 Mart Hadisesi'nde dahil olduğu düşünülen asker ya da sivil pek çok kişi tevkif edilir. Bunlar arasında 31 Mart Hadisesi'nde isyancılara önderlik eden, Erzurumlu Hamid Çavuş ve arkadaşları, mezkûr hadisesinin tertipçilerinden olup İzmir'de yakalanan Derviş Vahdeti, sâbık polis müdürü Muhib, Çerkez Mehmet Paşa, Arnavut Halil Paşa ve Tahir Bey'in de içinde olduğu 70 kişi idam edilir⁸⁷⁰.

Alkan'ın *Die Neue Zeitung* gazetesine dayandırarak verdiği bilgiye göre üç günde 3000 kişi mahkeme edilir. Bir hafta sonunda Harbiye Nezareti'nden 6000 kişi tutuklanır. Bu sayı daha sonra 15 000'e çıkar⁸⁷¹. Tutuklamalar kısa süre sonra 31 Mart Hadisesinde rolü olduğu iddia edilen İttihat ve Terakki muhaliflerine yönelir. Örneğin Prens Sabahattin Bey ve Mizancı Murat Bey tutuklanır. Ahrar Fırkası kapatılır. Ancak Prens Sabahattin Bey, Mahmut Şevket Paşa'nın araya girmesi ile yargılanmadan serbest bırakılır. Mizancı Murat Bey, Rodos Adası'nda müebbet kalebentliğe mahkûm edilirken, *Serbesti* gazetesi sahibi firari Mevlanzâde Rıfat Bey'in 10 sene müddetle sürgüne gönderilmek üzere görüldüğü yerde tutuklanmasına ve sahibi olduğu *Serbesti* gazetesinin kapatılmasına karar verilir⁸⁷².

⁸⁶⁸ Alkan, *Selanik İstanbul'a*, s. 249.

⁸⁶⁹ Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki – II*, ss. 387-388; Mustafa Turan, *Elli Beş*, ss. 75-76.

⁸⁷⁰ Uzer, *Makedonya*, s. 252-253; Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki – II*, ss. 387-388; Alkan, *Selanik İstanbul'a*, s. 250; Mehmet Selâhattin, *Bildiklerim Muhalif Hatıralar*, (Yay. Haz. Ali Birinci, Cüneyd Okay), Vadi Yay., Ankara, 2006, s. 22.

⁸⁷¹ Alkan, *Selanik İstanbul'a*, ss. 248-249.

⁸⁷² Alkan, *Selanik İstanbul'a*, s. 250; BOA., DH. MKT., 2896/25.

31 Mart Vak'ası sonrası Divân-ı Harb-i Örfler de yargılanan asker veya sivil pek çok şahıs çeşitli gerekçelerle sürgün edilir. Meşrutiyet aleyhinde telkinatta bulunmak, Hareket Ordusu ve devlet ricali hakkında münasebetsiz sözler sarf etmek, askeri isyana teşvik etmek, İttihat ve Terakki aleyhinde bulunmak, anasır-ı muhtelifeyi birbirlerine karşı kışkırtmak bu minvalde gerçekleşen sürgünlerin nedenlerinden bazılarıdır⁸⁷³. Örneğin meşrutiyet aleyhinde söz söyleyen Gümülcineli Şeyh Abdülkadir bin İsmail üç yıl süreyle Sakız Adası'na sürülür⁸⁷⁴. Yine meşrutiyet idaresi aleyhinde tahrikâtta bulunan Manastırlı Ali oğlu Mustafa Divan-ı Harb-i Örfi kararıyla beş sene müddetle Midilli'ye kalebent olarak gönderilir⁸⁷⁵. Meşrutiyet aleyhinde faaliyette bulunan Zinon Palaska'nın Ankara'ya, Fettah Poza'nın Sivas'a, Müderri Murteza'nın Konya'ya, Hafız İbrahim'in Karahisar'a ve Hacı Abdullah'ın Kayseri'ye üç yıl süreyle sürgün edilmesi kararlaştırılır⁸⁷⁶. Bursa'da halkı meşrutiyet aleyhinde kışkırtan Ali oğlu İsmail'in üç yıl süreyle Sivas'a sürülmesine karar verilir⁸⁷⁷. Yine Bursa'da halkı meşrutiyet aleyhinde kışkırtan Trablusgarplı Muhammet bin Muhammet'in süresiz olarak Trablusgarp'a sürülmeleri kararlaştırılır⁸⁷⁸. Müslümanlarla Hristiyan ahali arasında çatışma çıkarmaya çalışan Beyrut ahalisinden Hacı Abbas Bisnûn bin Said, Divan-ı Harb-i Örfi tarafından beş sene müddetle Bodrum'a sürgün edilir⁸⁷⁹. Yine 31 Mart Hadisesi sırasında asi askerleri isyana teşvik eden Maarif Nezareti Meclis Kalemi Mümeyyizi İhsan Efendi müebbeden Rodos'a sürgün edilir⁸⁸⁰. Bir başka örnek ise Zincirlikuyu Karakolhanesinde memur süvari ferîği Hüsnü ile Mirliya Saip Paşalar, Sultan V. Mehmet Reşat'ı gözetleme faaliyetleri içinde olduklarının tespit edilmesi üzerine müebbeden Limni adasına sürgün edilir⁸⁸¹. Bu arada 31 Mart Hadisesi'nden sonra yapılan tevkif ve sürgünler nedeniyle toplumda oluşan tedirginliği ortadan kaldırmak üzere İrade-i Seniyye yayınlanır. Buna göre 31 Mart hadisesi münasebeti ile gerekli takibatın yapıldığı artık mezkûr nedenlerle memleketin hiç bir yerinde hiç kimse hakkında takibat ve sualin vaki olmaması karara bağlanır⁸⁸².

31 Mart Vak'ası sonrası Divan-ı Harb-i Örfi mahkemelerinde yargılanarak sürgün edilenler arasında II. Abdülhamid devri ricâlinden zevatta bulunur. Bir kısmı daha önce

⁸⁷³ Serkan Yazıcı, *Osmanlı'da*, s. 260; Polat, *II. Meşrutiyet*, s. 190.

⁸⁷⁴ BOA., Dahiliye Tahrirat Kalemi Evrakı (DH. EUM. THR.), 38/14; BOA., DH. EUM. THR., 37/20; BOA., Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH. MUİ.), 103/19.

⁸⁷⁵ BOA., DH. MUİ., 94/4.

⁸⁷⁶ BOA., DH., MUİ., 80/15.

⁸⁷⁷ BOA., DH. MUİ., 108/32; BOA., DH. EUM. THR., 44/20.

⁸⁷⁸ BOA., ZB., 456/55.

⁸⁷⁹ BOA., BEO., 3633/272423.

⁸⁸⁰ BOA., İrade-i Askeri Evrakı (İ. AS.), 87/3.

⁸⁸¹ BOA., İ. AS., 87/8; BOA., DH. MKT., 2882/43.

⁸⁸² BOA., DH. MKT., 2882/55; BOA., İ. AS., 88/20.

Büyükkada'ya sürgün edilmiş olan bu zevat, hafiyelik yapmak, rüşvet yoluyla haksız kazanç elde etmek gibi suçlardan yargılanır. Emvâl ve emlaklerinin haczedilmesi, rütbe, nişan ve madalyalarının iptal edilip geri alınması, tekaütten düşürülerek Osmanlı Devleti hudutları dâhilinde herhangi bir kalede beş yıl süreyle nezaret altına alınmaları II. Divân-ı Harb-i Örfî'since karara bağlanır. Buna göre II. Abdülhamid'in Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa, Dâhiliye sâbık Nazırı Memduh Paşa ve İstanbul sâbık Şehremini Reşid Paşa Sakız Adası'na, Harbiye sâbık Nazırı Mehmed Rıza Paşa Midilli'ye, Bahriye sâbık Nazırı Rami Paşa, Tophane-i Amire Müşiri Zeki Paşa, Hicaz sâbık Valisi Ahmed Ratib Paşa ve Birinci Muhafız Alayı sâbık Kumandanı Saadeddin Paşa Rodos'a, Mekatib-i Askeriye sâbık Müfettişi İsmail Paşa Bodrum'a ve sâbık Mabeyinci Ragıp Paşa da İstanköy'e sürgün edilir. Çoğunluğu Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti dâhilindeki adalara gerçekleşen devr-i sâbık ricalin sürgünü toplamda yedi yüz kişiyi bulmaktadır⁸⁸³.

Öte yandan sürgün konusunda hukuki düzenlemeye gidilerek Kanun-ı Esasi'nin 113. Maddesinde yapılan değişiklikle padişahın sürgün yetkisi elinden alınır. Buna karşın Divan-ı Harbi Örfilerin bu yetkileri aynen korunur. Dolayısıyla bu yasal zemin üzerinden yeni sürgünlerin yapılmaya devam edildiği görülür⁸⁸⁴. Örneğin Hüdavendigar Vilayetine bağlı Gedüs (Gediz) karyesinde ahaliyi meşrutiyet aleyhine isyana tahrik ve teşvik eden Manastır'da Sekizinci Alayı Üçüncü Taburu Cerrahlığından müstafî Hafız Ali müebbeden Rodos adasına sürgün edilir⁸⁸⁵. Yine hükümet aleyhine ileri geri konuştuğu mahkeme kararı ile tespit edilen sigara ağızlıkçısı Rıfat üç sene müddetle Kayseri'ye sürgün edilir⁸⁸⁶.

31 Mart Vak'ası'ndan sonra Divan-ı Harbi Örfiler üzerinden sürgün edilen bir diğer gürûh da matbuat ehlidir. Zira bu gürûhtan cemiyet ve faaliyetlerine yönelik yapılan eleştiriler ciddi bir rahatsızlık oluşturur. Aslında cemiyete göre kendisine yapılan bu eleştiriler bizatihi meşruti yönetime hatta devletin varlığına yönelik maksat ihtiva eder. Dolayısıyla mutlak surette son verilmesi gerekir. Nitekim 1913 sonrası süreçte cemiyet karşıtlığının devlet karşıtlığı (fırka devlet anlayışı) haline dönüştüğü bu anlayışa istinaden çok sayıda matbuat ehli sürgün edilir. Örneğin bunlardan biri olan Mehmet Asaf Bey *İnsaniyet* gazetesinde neşrettiği “Caka ve Tahakküm” adlı makalesine istinaden Divan-ı Harbi Örfî'de yargılanarak Bursa'ya sürgün edilir. İnuğur, Mehmet Asaf Bey'in mezkûr makalesine istinaden İttihatçı fedailer tarafından öldürülmek istendiğini ve hatta Ömer Seyfettin'in kendisini bu hususta

⁸⁸³ Kansu, *İttihatçıları*, s. 136-137; Polat, *II. Meşrutiyet*, s. 207; BOA., *Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)*, 128/14; BOA., *İ. AS.*, 85/57; BOA., *ZB.*, 414/65.

⁸⁸⁴ Polat, *II. Meşrutiyet*, s. 210.

⁸⁸⁵ BOA., *İ. AS.*, 97/21.

⁸⁸⁶ BOA., *İrade-i Harbiye Evrakı (İ. HB.)*, 33/12.

tedbirli olması için uyardığını ifade eder⁸⁸⁷. Yine efkâr-ı umumiye'yi galayana getirecek şekilde neşriyatta bulunduğu mahkeme kararı ile sabit görülen *Genç Türkler* gazetesi müdürü Ziya Şakir Efendi de Kastamonu'ya sürgün edilir⁸⁸⁸. Aynı şekilde bu dönemde Konya'ya sürgün edilen Hüseyin Kâmi Bey ve İhsan Fikri Bey de bu minvalde gerçekleşen sürgünlere örnek olarak zikredilebilir.

31 Mart Hadisesi sonrası İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin nezaret ettiği hükümetlerin takip ettiği siyaset ve Divan-ı Harb-i Örfiler de muhaliflere yönelik alınan kararlar fikri temelleri farklı muhalif yapıların ortaya çıkmasına neden olur. İsmail Kemal Bey'in liderliğini üstlendiği Mutedil Hürriyetperverân Fırkası, tanınmış Jön Türklerden Şerif Paşa tarafından kurulan Islahât-ı Esâsiye-i Osmaniye Fırkası, İbrahim Temo tarafından kurulan Osmanlı Demokrat Fırkası, Gümölcine Mebusu İsmail Bey'in liderliğini yaptığı Ahali Fırkası ve Hüseyin Hilmi Bey'in Osmanlı Sosyalist Fırkası bunlardan bazılarıdır⁸⁸⁹. Muhalif oluşumlar özellikle 31 Mart Hadisesi'nden sonra yapılan tasfiye ve atamalar ile Divan-ı Harb-i Örfi'ler üzerinden yapılan baskıcı siyaseti eleştirirler. İttihat ve Terakki nezdinde ciddi bir rahatsızlık oluşturan bu durum istenmeyen hadiselerin yaşanmasına neden olur. Nitekim *Sadâ-yı Millet* gazetesi başyazarı Ahmet Samim, Hasan Fehmi benzeri bir cinayete kurban gider⁸⁹⁰. Hadisesinin vukuu sonrası harekete geçen Mahmut Şevket Paşa, geniş çaplı bir tahkikat başlatır. Islahât-ı Esâsiye-i Osmaniye Fırkası'nın Bursa, İzmir, Trabzon, Şam ve Köprülü'deki şube üyelerinin çoğu ile Dûyun-ı Umûmîye de görevli bazı yüksek rütbeli memurlar ve

⁸⁸⁷ M. Nuri İnuğur, "Türk Basınına yıllarca emek veren, Mehmet Asaf Borsacı", *Marmara İletişim Dergisi*, S. 2, Nisan 1993, s. 165; Polat, *II. Meşrutiyet*, s. 214.

⁸⁸⁸ *BOA., DH. EUM. THR.*, 106/47; *BOA., DH. EUM. AYŞ.*, 17/63.

⁸⁸⁹ Tunaya *Türkiye'de Siyasi*, C. I, ss. 142-256. Meşrutiyet idaresi altında siyasi faaliyette bulunmak iddiasıyla ortaya çıkan ve burada bahse konu olan siyasilerin bir kısmı ilerleyen dönemde ayrılıkçı faaliyetler içinde bulunması oldukça ilginçtir. Örneğin Arnavutluk'un meşhur reislerinden İsmail Kemal bunlardan biridir. Arnavut ihtilalcilerin bir çoğu gibi mason olan İsmail Kemal Bey, bir ara Avrupa'da cerayan eden Jön Türk hareketinin başına Ahmet Rıza'nın yerine getirilmek istenir. Ancak bu gerçekleşmez. Zira İsmail Kemal Bey sadece Arnavut otonomisi ile ilgilenmektedir. Meşrutiyetin yeniden ilanından sonra da çalışmalarını bu yönde sürdüren İsmail Kemal Bey, İttihat ve Terakki'ye karşı çetin bir muhalefet yürütür. Nitekim 1912 Seçimleri ardından Arnavutluk isyanlarının destekleyenler arasında yer alır. Ardından Balkan Savaşları sırasında ortaya çıkan yeni konjonktürden istifade ederek Arnavutluk bağımsızlığını ilan etmesinde önemli rol oynar. 1318 (1902) tarihli bir arşiv belgesinde hakkında yapılan değerlendirmede İsmail Kemal Bey'in ekmeğini yediği vatanına ihanet ettiği ve devletin başına gaile açmak isteyen bu adamın yakalanıp İstanbul'a getirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. İhsan Burak Birecikli, "Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1870-1908)", *Genç Bakış*, C. III, S. 5, Kış 2009, ss. 95-114; *BOA., Y. EE.*, 15/21. Yine II. Abdülhamid Döneminden Avrupa'da sefaret görevlerinde bulunmuş olan Şerif Paşa da Meşrutiyetin ilanından bir süre sonra İttihatçılara karşı organize bir muhalefet hareketi geliştirmeye çalışır. 1908 sonrası süreçte Kürt Teavün Cemiyetinin kurucuları arasında yer alan Şerif Paşa, Birinci Dünya Savaşı sonrası da kurulan Paris Barış Konferansına Kürt Delegasyonu adına katılır. Konferansa "Kürt Ulusal Taleplerini ve Kürdistan Haritasını" sunar. Ancak İngiltere'nin bu konuda isteksiz davranması, İstanbul'daki Kürt ileri gelenlerin Şerif Paşa'ya desteğini çekmesi başarısız olmasına neden olur. Taner Aslan, "Saidpaşazade Mehmet Şerif Paşa Muhalefeti ve İkinci Meşrutiyet Döneminde Yasaklanan Bir Risalesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXX, S. 50, 2011, ss. 1-48.

⁸⁹⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, s. 218-221; Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki – II*, ss. 589-595; Yalman, *Yakın Tarihte*, ss. 124-125; Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, ss. 195-196.

Galata'daki Fransız Postahanesi'nde çalışan Hafız Sami ile Saim Efendilerin de aralarında bulunduğu 60'a yakın kişi tutuklanır. Tutuklular arasında Rıza Nur da bulunmaktadır. Rıza Nur'un da içinde olduğu bir kısım tutuklu serbest bırakılırken pek çoğuna başta sürgün olmak üzere muhtelif cezalar verilir⁸⁹¹.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı ortaya çıkan bir diğer muhalif oluşum da bizzat parti içinde teşekkül eden Hizb-i Cedit hareketidir. Cemiyet mensubu Miralay Sadık ve Karesi Mebusu Abdülaziz Mecdi (Tolun) Bey'in liderlik ettiği hareket, orduda masonluğun yasaklanmasını, sıkıyönetimin kaldırılmasını, padişah, hükûmet ve parlamento arasında denge sağlanması ile İttihatçı nazırların istifalarını talep etmektedir. 1911 Selanik Kongresinde dile getirilen bu talepler sonrası bir süre dizginlenen hareket, Kasım 1911'de kurulan Hürriyet İtilaf Fırkası'na ön ayak olmuştur. Esasında 1911 baharına gelindiğinde Hizb-i Cedit hareketi ile İttihat Terakki'nin azılı muhaliflerinden gazeteci Zeki Bey'in faili meçhul bir cinayete kurban gitmesi cemiyeti bölünme noktasına getirmiş ve cemiyete ciddi yara açmıştır. Nitekim böyle bir dönemde ortaya çıkan Trablusgarp Savaşı, cemiyete muhalifleri karşısında yaralarını sarma imkânı tanımıştır⁸⁹².

1912 baharında yapılan sopalı seçimlerde kazanılan başarı ile daha da güçlenen cemiyetin karşısına Arnavutluk isyanları çıkar. Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensubu Rıza Nur, Divan-ı Harb-i Örfi tarafından sürgün edilen Yakovalı Rıza, İsa Bolatin ve eski mebuslardan Priştineli Hasan ile Necip Draga gibi şahısların öncülük ettiği hadise kısa sürede büyür. Ekseriyetini Arnavut asıllı subayların teşkil ettiği bir kısım asker dağa çıkar. Firariler, Meclis-i Mebûsan'ın dağıtılarak seçimlerin yeniden yapılmasını, umûmî bir af ilan edilmesi ve Mahmut Şevket Paşa başta olmak üzere bazı şahısların yargılanmasını talep etmektedir. Esasında bu talepler Halaskâr Zabitan grubunun talepleri ile örtüşmektedir. Nitekim iç siyasette ortaya çıkan bu gerginliği daha fazla sürdürmek istemeyen İttihatçılar geri adım atar.

⁸⁹¹ Kansu, **İttihatçılar**, ss. 185-186; Akşin, **Jön Türkler ve İttihat**, s. 182; Ferhat Ateş, "II. Meşrutiyet Sonrası Kurşunla Sansür Geleneği Bir Muhalefet Tasfiyesi Örneği Olarak Ahmet Samim Cinayeti", **Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ASED)**, C. II, S. 2, Y. 2018, s. 89. "Dr. Rıza Nur'la birlikte Topal Osman ile örgütün bazı başka üyeleri de serbest kaldı. Şerif Paşa ile onun ülkeyle bağlantısını sağlayan Kemal Bey ise Divan-ı Harbin 26 Ekim tarihli oturumunda giyaben yargılanıp ömür boyu hapse mahkûm edildiler. Giyaben yargılanan Şerif Paşa'nın eşi beş yıl sürgün, Dr. Münir Bey ise on beş yıl hapis cezası aldı. Temmuz ayından beri görülmekte olan Cemiyet-i Hafiye davası Kasım sonunda suçlu bulunan on dokuz kişinin daha çeşitli cezalara çarptırılmasıyla son buldu." Kansu, **İttihatçılar**, s. 187.

⁸⁹² Yücel Yiğit, "İttihat Ve Terakki Fırkası İçinde Parti İçi Muhalefet: Hizb-i Cedit Hareketi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. XIV, S. 28, Bahar 2014, ss. 103-125; Çavdar, **İttihat**, s. 63; Akşin, **Jön Türkler**, ss. 191-192; Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, ss. 138-140; Mustafa Güncü, "İkinci Meşrutiyet Gazetecilerinden Zeki Bey Suikastının Kamuoyunda Yankıları", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. XVI, S. 33, Güz 2016, ss. 61-70. Kendisine karşı uzun süre ihtiyatlı davranılan Miralay Sadık Bey bir ara Selanik'e sürgün edilir. Lütfi Simavi, **Osmanlı Sarayının Son Günleri**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, ty, s. 199.

Mahmut Şevket Paşa'nın istifasının hemen ardından Sadi Paşa hükümeti de istifa eder. Yeni hükümet Gazi Ahmet Muhtar Paşa tarafından kurulur⁸⁹³.

Kurulmasından kısa bir süre sonra Halaskâr Zabitan grubunun tahakkümü altına giren yeni hükümetin ilk icraatlarından biri Meclis-i Mebusan'ı feshetmek olur. Sivil bir darbe olarak nitelenen bu karar sonrasında Divan-ı Harbi Örfi lağvedilirken, mağdurlarına yönelik olarak umûmî af ilan edilir. Ayrıca tüm sivil ve askeri memurların siyasetle meşgul olmayarak görevlerini lââyık-ı veçhile yapmaları için bir dizi çalışma yürütülür⁸⁹⁴. Bunun yanı sıra kamu kurum ve kuruluşlarına yapılan atamalarda İttihatçı muhalifi olarak bilinen kişiler tercih edilir, İttihatçılara ait önemli gazeteler kapatılır, İttihatçı memurlar görevden alınırken önde gelen bazı İttihatçılar tutuklanır⁸⁹⁵.

Esasen devlet en buhranlı günlerini yaşamaktadır. Zira İtalyanların Trablusgarp Harbi sonrası Oniki Ada'yı işgal edip Çanakkale'yi kuşatarak İstanbul'u tehdit ettiği bu dönemde Balkan Harbi patlak verir⁸⁹⁶. Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ ittifakı Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eder. Bunun üzerine Ahmet Muhtar Paşa hemen İtalyanlar ile görüşmeler yaparak Trablusgarp Harbini sona erdirecek Uşi Anlaşmasını imzalar. Çünkü Osmanlı Devleti için hayati öneme sahip Rumeli coğrafyası büyük tehdit altındadır. Öte yandan Balkan Harbi ile ortaya çıkması beklenen birlik ve beraberlik ruhundan eser yoktur. Hükümet, yaşanan tüm hadiselerin tek sorumlusu olduğunu düşündüğü İttihatçılara karşı çetin

⁸⁹³ Suat Zeyrek, "II. Meşrutiyet'te Demokratik Muhalefetin Sonu: Arnavut İsyanları ve Sonuçları", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 33, Y. 2012/2, ss. 323-336; Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, Altındağ Yay., İstanbul, 1967, ss. 377-378; Kansu, **İttihatçılar**, ss. 348-350, 373; Ziya Şakir, **İttihat ve Terakki – II**, ss. 739-740; Polat, **II. Meşrutiyet**, s. 234.

⁸⁹⁴ Küçükkılınc, **Jön Türklük**, ss. 160-163. Meclis-i Mebûsan'ın feshi ile alaklı Sultan Mehmet Reşat'ın iradesi ve Meclis-i Âyan'ın tasdiki için bk. **Meclî-i Âyan Zabıt Ceridesi (MA. ZC.)**, D. 2, C. 1, İçt. 1, 33. inikad, 23 Temmuz 1328/1912, ss. 386-387.

⁸⁹⁵ Ahmet Ali Gazel, "İttihat ve Terakki'nin 1913 Kongresinde Hükûmetine ve Şahsına Yönelik İthamlara Ahmet Muhtar Paşa'nın Cevabı", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)**, S. 54, Y. 2015, Erzurum, s. 627; Kansu, **İttihatçılar**, s. 373. Bu anlayışın bir gereği olarak Mâbeyn Başkatibi Halid Ziya (Uşaklıgil) ile Baş Mabeyinci Lütfi Simavi görevlerinden alınır, yerlerine Paris Büyükelçiliği'nde Müsteşar olarak görev yapan Halid Hurşid Bey ile Bab-ı Ali ricalinden Rıfat Bey atanır. Kansu, **İttihatçılar**, s. 373.

⁸⁹⁶ Osmanlı Devleti iç siyasi çekişmelerle meşgul olmakta iken Balkanlarda meydana gelen gelişmelere kulak tıkar. Nitekim "Said Paşa kabinesi. Fransa'nın ikazlarına ve Atina'daki Türk maslahatgüzarı Galib Kemali Bey'in (Söylemezoğlu) ihtarlarına rağmen Balkan ittifakının kurulacağına inanmıyordu. Nitekim Sofya elçiliğinden Hariciye nazırlığına getirilen Asım Bey, 15 Temmuz 1912'de Meclis-i Meb'usan'da yaptığı bir konuşmada Balkanlar'dan imanı kadar emin olduğunu, burada Osmanlı Devleti'ne karşı bir ittifakın kurulamayacağını söylüyordu. Bu düşünceler içinde bulunan hükümet, Sırbistan'ın Avrupa'dan satın aldığı silahların Selanik Limanı'ndan Belgrad'a sevk edilmesine bile izin vermiştir." Öte yandan bu anlayış Ahmet Muhtar Paşa sadaretinde de devam eder. Zira "Balkan ittifakını el altından destekleyen Rusya'nın savaş olmayacağı konusunda Hariciye Nazırı Noradungian (Noradounghian) Efendi'ye verdiği teminata güvenerek Rumeli'deki 120 tabur talimli askerini terhis eder. Cevdet Küçük, "Balkan Savaşı", **DİA**, C. V, 1992, s. 23. Hasan Amca, memleketin umûmî manzarasını İstanbul'un fethedildiği günlerdeki Bizans'a benzeterek "Muhalefet mevkiinde kalanlar, iktidarın bu vahim durumundan istifade etmeyi düşünüyordu. Her gün, tehlikeyi yaklaştıracak şartların çıkmasına sanki yardım ediyorlardı" tespitinde bulunarak siyasi kamplaşmaya dikkat çekmektedir. Amca, **Doğmayan Hürriyet**, s. 114.

bir mücadele başlatırken siyasi çatışma ve partizanlık cephe savaşı askere kadar sirayet etmiştir⁸⁹⁷.

Bu arada savaş başladıktan kısa süre sonra yaşanan mağlubiyetlerin haberi İstanbul'a ulaşır. Dolayısıyla hükümete yönelik tepkiler hızla büyür. Nitekim artan tepkiler ve mevcut durum karşısında görevi daha fazla devam ettiremeyen Ahmet Muhtar Paşa, 28 Ekim 1912'de istifa eder. Kamil Paşa 29 Ekim'de hükümeti kurarak görevine başlar. Mamafih Kamil Paşa'nın sadarete gelişi harbin seyrinde olumlu bir tesir oluşturmaz. Zira Bulgar orduları Çatalca'ya dayanır, Yanya, İşkodra, Manastır ve Selanik elden çıkar⁸⁹⁸. Payitaht büyük devletlerin kayıtsız kaldığı savaştan kaçan muhacirlerle dolar. Bu vahim tablo karşısında Kamil Paşa, 3 Aralık 1912'de Bulgaristan ile mütareke yaparak barış görüşmelerine başlar⁸⁹⁹.

Savaşa dair bu gelişmeler yaşanırken Kamil Paşa, iç politikada İttihatçılara karşı önemli bir mücadele içine girer. İttihatçı pek çok memur görevinden uzaklaştırılarak Cemiyete yönelik müsadere işlemleri yapılır. Ayrıca bir kısım İttihatçı ile ilgili takibat başlatılır. Zira İttihat ve Terakki komitesine mensup bazı şahısların Sadrazam ve bazı mebuslarla ilgili suikast planlamaya başladıkları yönünde ihbar söz konusudur. Kamil Paşa, sükûnetin ve selametnin tesis edilmesi için mutlak surette İttihatçıların bertaraf edilmesi gerektiğini düşünür. Binâenaleyh Hükümet 10 Kasım'da İttihatçılara yönelik baskıları artırır. İlk olarak Cemiyet şubelerini kapatmaları için İttihatçılara 11 Kasım'a kadar mühlet tanınır. Bunun üzerine Cemiyet bir süre için siyasi faaliyetlerine ara verdiğini ilan eder. Ayrıca Kamil Paşa ile temasa geçerek gerilen siyasi ortamı yumuşatmak ister. Ancak bu girişim başarısız olur⁹⁰⁰.

Kendisi aleyhine örgütlü muhalefet yapan İttihatçılardan kurtulmak isteyen hükümet, barış müzakereleri ile eş zamanlı olarak İttihatçı liderler ile Cemiyet'e destek veren gazeteci,

⁸⁹⁷ Çavdar, **Talat**, s. 219. Dönemin tanıklarından Ali Fethi Bey bu durumu hatıralarında şöyle dile getirir. "Arnavutluk harekâtının yıpranması, meşrutiyetin ilanı ile uzun süre askerde kalmış, talim görmüş askerin terhis malzeme kıtlığı hazinenin darlığı birer menfi sebepti. Fakat asıl felaket ordunun gırtlığına kadar politikaya gömülmesi idi. Hatırladıkça elem duymamak mümkün değildir. Savaş içinde öylesine olaylar cereyan etti ki, tüyler ürpertir. Bazı zabıtların kalpaklarındaki şekil, İttihatçılığı, bazılarının ki ise İtilafçılığı belirtiyordu. Kimler sokmuştu bu korkunç uçurumu ordunun içine? Ben, İkinci Meşrutiyet'in beyannamesini yazmış, İttihat ve Terakkinin ilk yayılmasında emek vermiş, Sultan Hamit kendisine teslim edilmiş, nihayet bu firkanın umûmî kâtipliğini yapmış adam olarak, bu sualin cevabını veremem. Kalbinde vatan muhabbeti, ihtiraslarının üzerine çıkabilmiş hangi kişinin havsalası böylesine ihaneti alabilirdi?" Okyar, **Üç Devirde**, s. 157.

⁸⁹⁸ Cevdet Küçük, "Bab-ı Ali Baskını", **DİA**, C. IV, 1991, s. 389; Ahmet Halaçoğlu, "Balkan Savaşları", **Türkler**, C. XIII, Yeni Türkiye Yay., İstanbul, 2002, s. 298-299.

⁸⁹⁹ Bayram Kodaman, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", **Türkler**, C. XIII, Yeni Türkiye Yay., İstanbul, 2002, s. 179-180.

⁹⁰⁰ Kansu, **İttihatçıları**, ss. 443-445; Polat, **II. Meşrutiyet**, s. 245; Oğuz Kaan, "Balkan Savaşları'nda Osmanlı'nın Siyasal Durumu: İktidar Muhalefet İlişkisi", **Uluslararası Balkan Sempozyumu Balkan Savaşlarının 100. Yılı**, Bağcılar Belediyesi Kültür Yay., İstanbul, 2012, s. 643.

ordu mensubu ve diğer kimseler hakkında geniş çaplı bir operasyon başlatır. 13 Kasım 1912'de başlayan ve yaklaşık iki hafta devam eden tutuklamalarda çok sayıda İttihatçı tutuklanır. İzmit eski mebusu İsmail Canpolat, Edirne eski mebusu Faik (Kaltakkıran), İstanbul eski mebusu ve Nafia eski Nazırı Bedros Haladjian, Kastamonu eski mebusu ve eski Adliye Nazırı Necmeddin (Kocataş), Gümölcine eski mebusu ve Dâhiliye eski Nazırı Hacı Adil (Arda), Niğde eski mebusu ve Evkaf eski Nazırı Ürgüplü Mustafa Hayri Bey, Kırk Kilise eski mebusu ve Maarif eski Nazırı Emrullah Efendi, Selanik mebusu seçilip daha sonra mebusluktan ayrılarak Selanik Valisi olan Hüseyin Kazım Kadri Bey ve Babanzade İsmail Hakkı Bey tevkif edilen İttihatçı zevat arasında yer alır. Bu arada Hüseyin Cahit, Ahmet Rıza, Cavid Bey gibi bir kısım İttihatçı yurt dışına kaçmayı başarırken Prens Said Halim Paşa ve Talat Bey gibi tutuklanmayıp göz hapsinde tutulan İttihatçılar da vardır.

25 Kasım itibarı ile sayıları dört yüze varan tutuklular arasında gazeteciler de bulunur. *Hak* gazetesi başyazarı Süleyman Nazif ile birlikte Abdullah Cevdet ve Salah Cimcoz, *Tanin* gazetesi'nden Muhittin Bey (Birgen), Hüseyin Suad (Hüseyin Cahit'in ağabeyi), Aka Gündüz, Hakkı Cemil ve *Tercüman-ı Hakikat* başyazarı Ahmed Ağaoğlu bunlardan bazılarıdır.

Öte yandan yine 25 Kasım'da resmen kamuoyuna duyurulan iddianame de mevkûflar, hükümeti düşürmek, cephede savaşan askerleri tahrik ederek savaşın gidişatını olumsuz etkilemek, Padişah ve Kamil Paşa Kabinesi'nin diğer birkaç üyesine karşı bombalı saldırı planlamakla suçlanır. Aynı gün yapılan bir diğer açıklamayla içlerinde üç paşanın da olduğu bir tutuklu kafilesinin Konya'ya sürgüne gönderileceği ilan edilir.

Esasen İttihatçı muhalefeti tamamen kırmak için yapılan mezkûr tevkifler hükümet nezdinde de bir takım rahatsızlıklar oluşturur. Nitekim bunun bir yansıması olarak Divan-ı Harb-i Örfide değişikliğe gidilerek reisliğe İsmail Kami Paşa, azalıklara ise Miralay Lütfi, Miralay İhsan, Kaymakam Hurşit, Binbaşı Refet ve süvari binbaşı Mustafa Reşit Beyler getirilir. Böylece Konya'ya sürgün kararı iptal edilen İttihatçılar birer birer tahliye edilir. Aslında İngiltere'den beklediği desteği bulamayan Kamil Paşa'nın iç politikada yeni bir destek bulma ve gerginliği azaltma maksadına matuf yapılan bu tahliyeler beklenen tesiri göstermez⁹⁰¹.

Tahliyelerin ardından Kamil Paşa hükümetinin İttihatçılara yaklaşımı ve Balkan Devletleri ile imzalanması muhtemel bir anlaşma ile Edirne ve çevresinin kaybedilebilecek olması İttihatçıları hükümete karşı harekete geçmeye zorlar. Nitekim bu maksatla Harbiye

⁹⁰¹ Kansu, *İttihatçıları*, ss. 451-504; Polat, *II. Meşrutiyet*, s. 251; Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, s. 245.

Nazırı Nazım Paşa ile görüşmeler yapılır. Bu arada hükümet büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne verdiği Edirne'nin Balkan ittifakına, Ege adalarının da büyük güçlerin tasarrufuna bırakılmasını içeren notayı görüşür. 22 Ocak'ta gerçekleşen Şura-yı Saltanat toplantısında bu notaya istinaden imparatorluğun Asya'da kalan topraklarının güvenliği için Balkan İttifakı ile anlaşmanın daha uygun olacağı uygun görülür. Bu durum İttihatçılar açısından Bab-ı Ali baskınına kaçınılmaz kılar. Mahmut Şevket Paşa ve Nazım Paşa ile son görüşmelerini yaparak hazırlıklarını tamamlayan İttihatçılar 23 Ocak'ta harekete geçer. Enver Bey, Yakub Cemil, Mümtaz, Mustafa Necib, Ömer Naci gibi İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinden müteşekkil bir grup Bab-ı Ali'yi basar. Çıkan arbedede başta Harbiye Nazırı Nazım Paşa olmak üzere dokuz kişi ölür. Ardından Kamil Paşa'dan alınan istifa mektubu Enver Paşa eliyle saraya ulaştırılarak Sultan Mehmet Reşat'ın da onayı ile Mahmut Şevket Paşa'nın sadareti ilan edilir⁹⁰².

Tarihimizde Bab-ı Ali baskını olarak ifade edilen bu hadise, aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin Birinci Dünya Harbi sonuna kadar devam eden mutlak iktidarının da başlangıcına tekabül eder. Böylece 1914 genel seçimlerine kadar Meclis-i Mebusan'ın kapalı olduğu, 1914 sonrasında ise ülkenin kavanin-i muvakkat ile yönetildiği ve tek parti oligarşisi olarak tanımlanan yeni dönem başlar⁹⁰³.

4.1.2. İttihat ve Terakki'nin Mutlak İktidarı ve Sürgün (1913-1918)

Mahmut Şevket Paşa kabinesinin kurulmasından sonra hükümetin muhaliflere yönelik ilk icraatı onlardan gelebilecek bir tehlikenin önüne geçmek maksadıyla Rıza Nur ve Ali Kemal gibi şahısları tevkif ettirmek olur. Ayrıca hükümetin güvenle çalışmasını sağlamak üzere eski kabine üyeleri Sadrazam Kamil Paşa, Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, Maliye Nazırı Abdurrahman ve Dâhiliye Nazırı Ahmet Reşid Beyler emekli aylıkları ile yolluklarını vermek suretiyle memleket dışına çıkmaya zorlanır. Merkez komutanlığında tutuklu bulunan

⁹⁰² Ziya Şakir, **İttihat ve Terakki – II**, ss. 788-794; Oğuz Kaan, **Balkan Savaşları'nda**, s. 643; Kodaman, **II. Meşrutiyet Dönemi**, s. 180; Hasan Babacan, "Enver Paşa", **Türkler**, C. XIII, Yeni Türkiye Yay., İstanbul, 2002, ss. 267-268; Kansu, **İttihatçıları**, ss. 530-531; Çavdar, **Talat**, ss. 248-250; Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, ss. 194-197; Çavdar, **İttihat**, ss. 71-74; Amca, **Doğmayan Hürriyet**, ss. 122-124; Polat, **II. Meşrutiyet**, ss. 263-265; Cevdet Küçük, **Bab-ı Ali**, s. 390; Celâl Bayar, **Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş**, C. IV, Sabah Kitapçılık, İstanbul, 1997, ss. 22-33; Küçükkılınç, **Jön Türklük**, s. 165; Akşin, **Jön Türkler**, ss. 233-234; Türkgeldi, **Görüp İstittiklerim**, s. 78. Aydemir, **Makedonya'dan**, C. II, ss. 184-185; Okyar, **Üç Devirde**, ss. 183-185. Feroz Ahmad, mezkur hadiseyi "Tarihte "Babıâli Baskını" olarak bilinen bu darbeyi, Edirne'nin elden gittiğine inanan İttihatçıların umutsuzluk içinde giriştikleri bir hareket olarak nitelemek yanlıştır. Darbe, uzun süreden beri düşünülmekte, hazırlanmaktaydı. Darbenin nedenini Kâmil Paşa'nın Sadrazamlığa getirilmesinde aramak daha yerinde olur" şeklinde değerlendirir. Ahmad, **İttihat ve Terakki**, s. 161.

⁹⁰³ Suat Zeyrek, "II. Meşrutiyet Döneminde İktidar – Muhalefet Çekişmeleri Üzerine Genel Bir Bakış", **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. VI, S. 2, Y. 2013, ss. 53-54; Cevdet Küçük, **Bab-ı Ali**, s. 390.

Ali Kemal ve Rıza Nur da benzer şekilde maaş bağlanarak Avrupa'ya gönderilir⁹⁰⁴. Bunun yanı sıra hükümete karşı Bâb-ı Âli benzeri bir baskın olabilir endişesiyle İttihatçı zabıtlardan teşekkül eden iki adet hususi tabur hazırlanır. İstanbul'da zabıtana yardımcı olmakla görevlendirilen bu taburların asıl görevi muhalif hareketleri takip etmektir⁹⁰⁵.

Esasen kabinenin teşkilinden itibaren hükümet muhaliflere yönelik olarak intikam duygusundan uzak ılımlı bir politika takip etmek emelindedir⁹⁰⁶. Balkan Harbi'nin ortaya çıkardığı olağanüstü durumun neticesi ortaya çıkan bu anlayış muhalefetin tamamında etkisini göstermemiş olsa da bilhassa muhalif basın tarafından takdirle karşılanır⁹⁰⁷. Bu arada muhalifler çeşitli zeminlerde Mahmut Şevket Paşa ile temas kurarak beklentilerine cevap arar. Örneğin Çürüksulu Ahmet Paşa ve Bahriye Müsteşarı Rüstem Paşa, Mahmut Şevket Paşa ile görüşerek Lütfi Fikri ve Ali Kemal gibi muhaliflerin beklentilerini iletir. Diğer taraftan Mahmut Şevket Paşa İttihatçıların muhaliflere yönelik kararlarına zaman zaman müdahale ederek daha dengeli yönetim anlayışı ortaya koyma çabasıdadır. Nitekim Cemal Paşa'nın Sıhhiye Meclisi ikinci reisi Namık Bey'i sürgüne yollama kararına itiraz ederek "Mahkeme kararı olmaksızın sürgüne yollamak âdetinden vazgeçiniz!" uyarısında bulunur⁹⁰⁸.

Bâb-ı Âli baskını sonrası muhaliflerin birçoğu gönüllü/zorunlu sürgün yoluyla yurt dışına çıkarılmıştır. Payitahtta kalan en dikkat çekici muhalif Prens Sabahattin'dir. Nitekim O da hükümete karşı Bâb-ı Âli benzeri bir baskın peşindedir. Taklib-i hükümet teşebbüsü namıyla mâruf plana göre muhalifler, Bâb-ı Âli önünde tertip edilecek mitinglerle hükümet baskı altına alınacak ve gerçekleştirilebilirse hükümet düşürülerek âdem-i merkeziyet prensiplerini tatbik eden Prens Sabahattin liderliğinde yeni bir hükümet kurulacaklardır⁹⁰⁹. Bu maksatla hazırlanan beyanname matbaada basılır ancak plan tatbik aşamasına geçilmeden, muhaliflere karşı teyakkuz halinde olan Cemal Bey, mezkûr beyannameyi ele geçirir. Ardından yapılan tahkikat sonrası Satvet Lütfi, Ahmet Bedevi, Serdar Sıtkı, Muşlu Sait, Hasan, Binbaşı Avni, Salih ve Mahmut Beylerin aralarında bulunduğu çok sayıda kişi

⁹⁰⁴ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, s. 203; Cemal Paşa, **Anılarım 1913-1922**, (Yay. Haz. Fahri Parin), Paraf Yay., İstanbul, 2010, ss. 14-17; Cevdet Küçük, **Bab-ı Ali**, s. 390; Çulcu, **İttihat ve Terakki**, s. 310.

⁹⁰⁵ Polat, **II. Meşrutiyet**, s. 271. Örneğin Mahmut Şevket "Büyük Devletler'e Edirne'yi Bulgarlara bıraktığımızı bildiren notayı verdiğimizden beri Sait Paşa, Babıali'ye gelmeye korkuyordu. Halk Babıali'yi basar, Kamil Paşa'nın başına gelenler kendi başına da gelir diye çekiniyordu" tespitinde bulunur. **Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, Arba Yay., İstanbul, 1988, s. 77.

⁹⁰⁶ Cemal Paşa, **Anılarım**, s. 16.

⁹⁰⁷ Akşin, **Jön Türkler**, ss. 234-236.

⁹⁰⁸ **Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, s. 140. Esasında Mahmut Şevket Paşa, pek çok konuda İttihatçılarla kan uyuşmazlığı yaşar. Nitekim kendini İttihatçılardan ayrı bir yerde konumlandırarak "Ben müstakil fikirli bir adamım. İttihat ve Terakki'nin oyuncağı olamam. İttihat ve Terakki Umûmî Merkezi, sathi fikirli adamlardan mürekkeptir" değerlendirmesinde bulunur. **Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, s. 29.

⁹⁰⁹ Ziya Şakir, **İttihat ve Terakki – III, Nasıl Öldü?**, Akıl Fikir Yay., İstanbul, 2014, ss. 37-38; Cemal Paşa, **Anılarım**, s. 26; Kuran, **Jön Türkler**, ss. 323-325.

tutuklanır. Müteakiben Divan-ı Harb-i Örfi’de yapılan yargılamalar ile Binbaşı Avni Bey beraat ederken mülâzim Lûtfi Sinop’a, Hasan, Said, Serdar Sıtkı ve Tefvîk Beylerin de başka bir yerlere sevk edilmesine karar verilir. Ayrıca Satvet Lûtfi, Ahmed Bedevi, Boşnak Sıtkı, Salih, Mahmud Beylerin ise müebbet kürek cezası ile Bodrum’a gönderilmesine karar verilir⁹¹⁰. Bu arada haklarında tahkikat devam eden Prens Sabahattin ve Nihat Reşat, Talat Bey’inde uyarısı ile Avrupa’ya sığınır⁹¹¹.

Taklib-i hükümet dâhilinde ortaya çıkan gelişmeler hükümetin muhaliflere yönelik ılımlı yaklaşımını ortadan kaldırdığı gibi aynı zamanda muhaliflerin eleştiri oklarını Mahmut Şevket Paşa’ya yöneltmesine neden olur. Nitekim aralarında Polis Müdüriyeti Kısım-ı Siyasî sâbık Müdürü Muhip Bey, Yüzbaşı Kazım, Şevki, Pertev Tefvîk, Gümölcineli İsmail Hakkı, Damat Salih ve Şerif Paşa gibi isimlerin bulunduğu bir grup muhalif gizli bir komite tertip ederek başta Sadrazam Mahmut Şevket Paşa olmak üzere Talât Bey, İstanbul Muhafızı Cemal Bey ve Polis Müdürü Azmi Bey’in katlini planlar⁹¹². Hedeflerine ulaşması durumunda aynı zamanda bir hükümet değişikliği yapmayı planlayan komite, muhaliflere karşı teyakkuz halinde olan İstanbul Muhafızı Cemal Bey tarafından deşifre edilir. Ancak gerekli tedbirleri alan Cemal Bey’in uyarılarına kulak asmayan Mahmut Şevket Paşa, 11 Haziran 1913 günü Bâb-ı Âli’ye gitmek üzere Harbiye Nezareti’nden çıktıktan bir süre sonra suikasta kurban gider⁹¹³.

Mahmut Şevket Paşa’ya yapılan suikastın ardından hemen olayın faillerine yönelik tahkikat başlatılır. Nitekim kısa süre sonra olayın faillerinden olduğu düşünülen çok sayıda şahıs tutuklanarak Divan-ı Harbe sevk edilir. Divan-ı Harb-i Örfi riyyasetinde yapılan değişiklikten sonra⁹¹⁴ yapılan yargılamalarda zanlılar hakkında muhtelif kararlar verilir. Buna göre mahkeme Prens Sabahattin, Dâhiliye sâbık nazırı Ahmet Reşit, Gümölcineli İsmail Hakkı, Kürd Şerif Paşa, Midhat Paşa’nın oğlu Kemal Midhat, Pertev Tefvîk, Kaymakam Zeki, Nazmi Paşazade Abdurrahman, Nazmi, Hikmet, Jandarma yüzbaşılığından müteakit

⁹¹⁰ Kuran, *Millî Mücadele*, ss. 598-602; Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki – III*, ss. 37-38; Kuran, *İttihat Terakki*, s. 292.

⁹¹¹ Akşin, *Jön Türkler*, ss. 232-234.

⁹¹² Kabacalı, *Türkiye’de*, ss. 163-167. Komitede yer alan diğer isimler şunlardı. “Miralay Fuat Bey, Kemal Mithat Bey, Kaymakam Zeki Bey, Topal Tefvîk, Hakkı, biraderi Ziya, Yüzbaşı Mehmed Ali, mektep mubassırı Abdullah Safa, Şoför Abdurrahman, Gözlüklü Emin, Şoför Cevat, Jandarma Kemal ile Jandarma Kâzım, Kâzım’ın biraderi Hikmet, Hakkı, jandarma yüzbaşılığından müteakit Mehmet ve Kavaklı Mustafa” Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki – III*, s. 45.

⁹¹³ Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki – III*, ss. 53-55; Cemal Paşa, *Anılarım*, s. 45; Polat, *II. Meşrutiyet*, s. 287; Çulcu, *İttihat ve Terakki*, s. 315; Kabacalı, *Türkiye’de*, s. 159; Akşin, *Jön Türkler*, ss. 234-236; Kuran, *Jön Türkler*, s. 323-325; Bayar, *Ben de Yazdım*, C. IV, s. 110-112; Aydemir, *Makedonya’dan*, C. II, ss. 396-397; Çavdar, *İttihat*, s. 78.

⁹¹⁴ Ahmet Bedevi, Ferik Tefvîk Paşa’nın görevinden uzaklaştırılarak Binbaşı Remzi Bey’in riyyaset makamına getirilmesini adil bir yargılamanın önüne geçilmesi için yapıldığını iddia eder. Kuran, *Millî Mücadele*, s. 605.

Mehmet, Kavaklı Mustafa Beyleri gıyâben, Yüzbaşı Kazım, Erkan-ı Harp miralayı Fuat, Şevki, Muhip, Topal Tevfik, Mehmet Ali, Hakkı, Abdullah Safa, Ziya, jandarma efradından Kemal, Şoför Cevat ve Damat Salih Paşa vicâhen idama mahkûm eder⁹¹⁵. Ayrıca Süleyman Paşazade Âdil ile Damat Salih'in adamı Gözlüklü Emin Bey müebbet kalebentliğe mahkûm edilirken Raif, Kara Ahmet ve Ragıp Beyler de on beşer sene kürek cezası ile tecziye edilir. Miralay Kemal, Şeyhli Mustafa, Sadık, İsmail, Mehmed, Kasabın Fehmi adlı şahıslar ise mahkeme kararı ile beraat eder. Damat Salih Paşa'nın kardeşleri Tahir Hayreddin ile Mehmed Hayreddin de sınır dışına çıkmak şartı ile serbest bırakılanlar arasında yer alır. 23 Haziran 1913'te Sultan Mehmet Reşat'ın onayına sunulan mezkûr kararlar kısa süre sonra uygulanır⁹¹⁶.

Bu arada Mahmut Şevket Paşa'nın suikastı ile dağılan hükümet Said Halim Paşa'nın Sadaretinde yeniden tertip edilir. Hariciye Nezareti'ni de Said Halim Paşa'nın deruhte ettiği kabinede Harbiye Nezaretine Başkumandan vekilliği de uhtesinde kalmak kaydıyla İzzet Paşa, Dahiliye Nezaretine Talât Bey, Şûray-ı Devlet Riyasetine Halil Bey, Bahriye Nezaretine Çürüksulu Mahmud Paşa, Maliye Nezaretine Rıfat Bey, Nafia Nezaretine Osman Nizami Paşa, Ticaret Nezaretine Süleyman Elbistanî Efendi getirilerek her bakımdan tam manasıyla İttihatçı bir kabine teşkil edilir⁹¹⁷.

Mahmut Şevket Paşa suikastı yeni hükümetin muhalefete bakışında derin bir sarsıntıya neden olur. Dolayısıyla Mahmut Şevket Paşa hükümeti döneminde takip edilen ılımlı politika terk edilir. Yeni dönemin mutlak muktediri olan İttihatçı hükümetler muhalefete karşı oldukça sert ve ezici bir politika takip eder. Nitekim bunun ilk örneği Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra payitahtta bulunan muhalif zümrelerin muhtemel muzır eylemlerine fırsat vermemek üzere derdest edilerek sürgün edilmesidir. Esasen muhaliflere yönelik böyle bir hazırlık hali hazırda mevcuttur. Zira İstanbul Muhafızı Cemal Bey daha evvel alınan

⁹¹⁵ BOA., İ. HB., 134/26; Çavdar, *İttihat*, s. 79; Kabacalı, *Türkiye'de*, s. 163; Akşin, *Jön Türkler*, s. 237; Kuran, *Millî Mücadele*, s. 605; Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s. 161; Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, s. 237; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, s. 203; Damat Salih Paşa hakkında verilen idam kararı Fransa ile Osmanlı Devleti arasında da tartışmalara neden olur. Zira Fransa Tunuslu Hayrettin Paşa'nın mahdumu olan Damat Salih Paşa'nın Fransa'ya gönderilmesini talep eder. Mamafih müspet bir netice alamaz. Esasen Sultan Reşat da Damat Salih Paşa'nın en azından ömür boyu hapis cezası ile cezalandırılması yönünde ciddi bir baskı kurmuş ancak Cemal Paşa'nın "Zat-ı Şahane Salih Paşa'nın idamına irade vermezse ben irade olmaksızın onu asarım sonra siz beni asarsınız" çıkışı nedeni ile idam kararını onaylamıştır. Okyar, *Üç Devirde*, s. 197; Kabacalı, *Türkiye'de*, s. 169.

⁹¹⁶ BOA., İ. HB., 134/26; Kuran, *Millî Mücadele*, s. 606; Kabacalı, *Türkiye'de*, s. 169; Akşin, *Jön Türkler*, s. 237; Polat, *II. Meşrutiyet*, s. 291;

⁹¹⁷ Okyar, *Üç Devirde*, s. 197; Çavdar, *İttihat*, s. 79; Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki – III*, s. 67; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, s. 210.

istihbarata binaen böyle bir hazırlık yapmıştır⁹¹⁸. Aralarında *Alemdar* gazetesinden Refii Cevad (Ulunay) ve Kadir Bey, *İkdam* gazetesinden Osman Nuri Efendi, *Vazife* gazetesi sermuharriiri Ferid Bey, Doktor Ferruh Niyazi Bey, Evkaf Müzesi Müdürü Abdülkadir Efendi, Mülga Demokrat Fırka kâtibi Muhlis Selahaddin Bey, dava vekilleri Ali Rıza, Necati ve İbrahim Hakkı Beyler, *Adalet* gazetesi mesul müdürü Aziz Nuri Efendi, Amasya sâbık Mebusu İsmail Hakkı Paşa, Üçüncü Ordu topçu livalılarından mütekaid Mehmed Şükrü Paşa, İstanbul sâbık mebusu ve Kudüs Mutasarrıfı Tahir Hayreddin Bey gibi tanınmış simaların da aralarında bulunduğu 452 kişi tevkif edilerek bir müddet İstanbul’da sorgulandıktan sonra 18 Haziran 1913 tarihinde Bahr-i Cedit vapuruyla Sinop’a sürgün edilir⁹¹⁹.

Sinop sürgünleri ile asayiş tehdit eden serseri güruhundan bir grup da İstanbul’dan uzaklaştırılır. Ancak İttihat ve Terakki açısından en önemlisi mevcut (Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi) ve muhtemel muhalif yapılara karşı kesin bir darbe indirilmesidir. Dönemin tanıklarından Ahmet İhsan Bey, Mahmut Şevket Paşa suikastı ile ortaya çıkan bu durumu şöyle tanımlar. “Mahmut Şevket Paşa cinayetine katılanlardan kaçanlar kurtulmuş, kaçamayanlar cezalandırılmıştı. Kuşkulananlar da Sinop Kalesine doldurulmuştu. Hükümet değişince İttihatçılar bir soluk almışlardı. Genel savaşın çıkışına kadar istedikleri gibi, rahat rahat davrandılar. Gazeteler İttihatçıydı; görevleri İttihat hükümetinin yaptıklarını alkışlamaktı.”⁹²⁰ Nitekim Mahmut Şevket Paşa sadaretinden itibaren hükümete yönelik eleştirel yazılar kaleme alan Refik Halit Bey de Sinop’a sürgün edilen zevat arasında yer alır. Sinop’ta geçen üç yılın ardından önce Çorum (1916) daha sonra Ankara ve en sonunda Bilecik’e tebdil-i menfa eden Refik Halit Bey hatıralarında Sinop sürgünü ve ittihatçıların sürgün siyasetine dair şu satırları kaleme alır:⁹²¹ “ Koca imparatorluk bu.... Tam sürgün

⁹¹⁸ Cemal Paşa, *Anılarım*, s. 48; Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki – III*, s. 63;

⁹¹⁹ Kuran, *Jön Türkler*, s. 333; Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, s. 236; Kuran, *İttihat Terakki*, s. 292; *Tasvir-i Efkâr*, Nu. 794, 7 Haziran 1329/20 Haziran 1913, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, Nu. 795, 8 Haziran 1329/21 Haziran 1913, s. 2; *Tasvir-i Efkâr*, Nu. 797, 10 Haziran 1329/23 Haziran 1913, s. 2; *İkdam*, Nu. 5865, 6 Haziran 1329 / 19 Haziran 1913, ss. 1-2; *İkdam*, Nu. 5866, 7 Haziran 1329/ 20 Haziran 1913, s. 1. Refii Cevad Bey, İttihat ve Terakki’nin genel olarak muhaliflere yaklaşımını şöyle değerledir; “Bu (Mahmut Şevket Paşa suikastı sonrası verilen idam kararları ve sürgün cezaları) bana hiç garip gelmedi. Çünkü Hilmi Beyin ağzından kaç defa işitmişim. Bu memleketi kurtarmak için mutlaka bir Saint Barthélemy’ye ihtiyaç var. Yani çoluk çocuk İttihat ve Terakkiye muhalif olanları tamamıyla kesmek lazım geliyor. Güzel zihniyet değil mi? Herhalde İttihat ve Terakki bir Saint Barthélemy yapmadı ise de ondan aşağı bir şey de yapmadı. Eline geçirdiğini astı, kesti, sürdü. Kalanları da "Uzun su"nun serseri Yahudisindeki "Roden'leri bile hayrete düşürecek şeytanlıklarla mahvetti. Ocaklarına incir dikti. Halbuki ezilen millettir.” Refii Cevat Ulunay, *Menfalar Menfiler Sürgün Hatıraları*, Arma Yay, İstanbul, 1999, s. 63.

⁹²⁰ Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, s. 241.

⁹²¹ Refik Halid Karay, *Bir Ömür Boyunca*, İnkılap Yay., İstanbul, 2015, s. 75; M. Orhan Okay, “Refik Halid Karay”, *DİA*, C. XXIV, 2001, ss. 480-482; Refik Halid Karay, *Minelbab İlelmihrab*, İnkılap Yay., İstanbul, 2009, ss. 118-119. Sıkı İttihatçı muhalifi olan Refik Halid Çorum’da geçen günlerini yad ettikten sonra şu değerlendirmede bulunur: “Genç politikacılara söylüyorum: Sakın ittihatçılar gibi siz de menfayı zararsız ve idari bir ceza addetmeyiniz. Ben ne şöhret, ne makam hırsı ile fırkacı oldum. Beni Hürriyet ve İtilaf’a sokan

cezasıyla devlet idaresine uygun, ucu bucağı bulunmaz, kuş uçmaz, kervan geçmez, yılan bağırsağını süremez menfalar ülkesi! Sonra bizi bula bula cennet gibi Sinop'lara, Çorum'lara, Bilecik'lere sürmüşlerdi; zira menfa sayılacak memleketlerin en korkunçlarını Meşrutiyet idaresi tasfiye edip işin içinden çıkıvermişti. Hâlbuki sürgün cezası rekorunu da yine o idare kırmış, müstebit padişahı geride bırakmıştı; düşününüz ki, İttihatçılar yalnız bir defasında Sinop'a vapur dolusu sürgün göndermişler, az görmüşler, arkadan da her postada bir miktar daha yollamaya devam etmişlerdi. Ellerinden gelse karaya incecik bir berzahla bağlı yarımadacağı çöktüreceklerdi, mübarekler! Bunların yekûnu padişahın otuz üç sene süren kötü idaresindeki mecmû hesaptan galiba fazla idi!"

Said Halim Paşa hükümeti döneminde sürgün faaliyetlerinin devam ettiği görülür. Nitekim bunlardan biri Müşir Kazım Paşa'dır. Mahmut Şevket Paşa suikastında adı geçen isimler arasında yer alan Kazım Paşa önce Ankara'ya sürgün edilir, ardından kendi talebi üzerine menfası Gemlik'e tebdil edilir⁹²². Yine Konya sâbık mebusu Zeynelabidin Efendi de "Konya'da halkı ifsada çalıştığı" gerekçesiyle İstanbul'da kurulan Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılanarak Gemlik'e sürgün edilir⁹²³. Ahali arasında karışıklık çıkararak isyana tahrik ve teşvik eden Dağıstanlı Ahmet Vahit bin Hacı Mehmet Tevfik Efendi Divan-ı Harb-i Örfi tarafından Sinop'a sürgün edilir⁹²⁴. Yine Yunanlılar ile temas halinde bulunduğu tespit edilen Zaralı Mustafa Kazım bin Mazlum ile Edirne de Bulgaristan lehine faaliyette bulunduğu tespit edilen Edirneli Hafız Hilmi bin Rahmi ve şüpheli hareketleri bulunan İşkodralı Salih Efendiler Sivas'a sürgün edilen zevat arasında yer alır⁹²⁵. Dâhiliye Nazırı Talat Paşa aleyhinde kötü söz söyleyen Üsküdar Polis Müdüriyeti Kısım-ı Adli Mukayyidi Manastırlı İbrahim Edhem sınır dışı edilir⁹²⁶.

Diğer taraftan sürgün cezası gerektiren adli suçlara karışan şahıslar da sürgün edilmeye devam edilir. Örneğin İstanbul Üsküdar'da bir kadını dövdüğü mahkeme kararı ile sabit görülen hastane sâbık Başkâtibi Faik Efendi Ankara'ya sürgün edilir⁹²⁷. Yine İstanbul'da hırsızlık ve yankesicilik gibi suçları işlediği tespit edilen İtalya tebaasından Angelo Giuseppe

Damat Ferit Paşa değildir; aleyhimde, bila sual ve cevap sürgün kararını verdiği için Talat Paşa'dır, Cemal Paşa'dır!" Karay, **Minelbab**, s. 65.

⁹²² Polat, **II. Meşrutiyet**, s. 300.

⁹²³ **BOA., Dahiliye Emniyet-i Umumiye Birinci Şube Evrakı (DH. EUM. 1. Şb.)**, 10/25; Zeynelabidin Efendi hakkında tafsilatlı bilgi için bk. Ahmet Çelik, "Zeynelabidin Efendi ve Siyasi Görüşleri", **Merhaba Akademik Sayfalar**, C. XI, S. 4, s. 55-61.

⁹²⁴ **BOA., Dahiliye Emniyet Şubesi Evrakı (DH. EUM. EMN.)**, 45/6.

⁹²⁵ **BOA., DH. EUM., 1. Şb.**, 6/2.

⁹²⁶ **BOA., DH. EUM., 1. Şb.**, 1/16.

⁹²⁷ **BOA., DH. EUM. THR.**, 23/14.

Zoceoloda Ankara'ya gönderilir⁹²⁸. Aynı şekilde hırsızlık ve sair suçları sabit görülen Dersaadetli Vasıf bin Mehmed ise Sivas'a sürgün edilir⁹²⁹. Bir başka örnek olarak kadınları fuhuşa teşvik ettiği tespit edilen Rusya tebaasından Avram veledi Arsin Maklis İstanbul'dan sürgün edilirken ayrıca Osmanlı tebaasına kabulünü isteyen talebi reddedilir⁹³⁰. Yine yalan yere şهادette bulunduğu belirlenen Erenköylü Yazıcı Sırrı, Divan-ı Harb-i Örfi kararıyla Sivas'a sürgün edilir. Ancak burada da bazı yolsuz hareketlerde bulunan şahıs Kastamonu'ya nakledilir⁹³¹. Bursa'da evinde üç kadına fuhuş yaptırarak ahali arasında infiale neden olan İbrahim Naim Efendi ise İstanbul'a sürgün edilir⁹³².

Bu ve benzeri münferit suçlara istinaden tatbik edilen sürgünlerin yanında taşrada meydana gelen çeşitli kitlesel eylemler nedeniyle de sürgün cezalarına başvurulur. Nitekim Rusya'nın kışkırtmaları ile Mart 1914'te başlayan Bitlis olayları neticesinde sürgün cezaları verilir. Gayda Tekkesi Şeyhi Şehabeddin, aynı tekkenin idari işleriyle meşgul amcazadesi Seyyid Ali ve Şeyhin Halifesi Molla Selim'in liderlik ettiği isyan, alınan askeri ve idari tedbirler ile kısa sürede bastırılır. Ardından Bitlis'te kurulan Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılanan isyancılardan on iki kişi idam edilirken, Bitlis sâbık Mebusu Sadullah, Şeyh Nasreddin Simekli Sadık, Nasrullah ve Cibranlı Cündî Ağalar aileleri ile birlikte müebbeten Taif'e sürgün edilir. Ancak Mayıs 1330'da (Haziran 1914) Bitlis'ten yola çıkarılan menfiler Taif'e ulaşmadan menfaları Medine'ye tebdil edilir⁹³³. 122 kişinin yargılandığı bu davada hadiseye ön ayak olduğu tespit edilen 45 kişi de Trabzon ve Sinop'a sürgün edilir⁹³⁴.

Osmanlı Devleti Ekim 1914'te İttifak Devletleri yanında harbe girdikten sonrada yukarı da çeşitli örneklerini verdiğimiz siyasi ve adli sürgün cezaları tatbik edilmeye devam eder. Ancak Cihan Harbi'nin getirdiği olağanüstü şartlar beklenmedik sürgün hadiselerinin yaşanmasına da neden olur. Bunlardan biri muhâsım devlet tebaasının sürgünüdür. Osmanlı Devleti Cihan Harbine dâhil olunca Osmanlı mülkü dâhilinde yaşayan ecnebilerin büyük bir kısmı doğrudan hasım devlet tebaası haline gelir. Aslında Osmanlı Devleti XVIII. yüzyıldan itibaren ecnebi devlet vatandaşlarını askeri, mali, eğitim ve tıp alanında istihdam etmeye başlamıştır. İlaveten kapitülasyonların genişletilmesi ve müteakiben Duyun-ı Umumiye idaresinin kurulması bu sayıyı hızla artırır. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı arifesine

⁹²⁸ BOA., Dahiliye Emniyet-i Umumiye Birinci Şube Evrakı (DH. EUM. 5. Şb.), 30/39.

⁹²⁹ BOA., Dahiliye Emniyet-i Umumi Kısım-ı Adli Kalemi (DH. EUM. KADL.), 18/30.

⁹³⁰ BOA., Dahiliye İdare-i Umumiye Evrakı (DH. İ. UM.), 29/26.

⁹³¹ BOA., DH. EUM., 1. Şb., 13/20.

⁹³² BOA., Dahiliye Emniyet Evrak Odası Kalemi Evrakı (DH. EUM. VRK.), 27/35.

⁹³³ BOA., DH. ŞFR., 41/46; BOA., DH. ŞFR., 42/102; Erdal Aydoğan, "Yeni Belgeler Işığında Bitlis Vukuatı", TAED, S. 49, 2013, s. 309-322.

⁹³⁴ Polat, II. Meşrutiyet, s. 312.

gelindiğinde resmi ya da gayr-ı resmi nedenlerle Osmanlı topraklarında yaşayan çok sayıda ecnebi bulunmaktadır⁹³⁵. 15 Kasım 1914'te Meclis-i Vükela'da konu değerlendirilir ve alınan kararlar ile hasım devlet tebaasına karşı izlenecek politika belirlenir⁹³⁶. Ancak İtilaf Devletleri'nin kendi topraklarında yaşayan Osmanlı vatandaşlarına yönelik uluslararası hukuktan yoksun yaklaşımı Meclis-i Vükela kararlarının tam anlamıyla uygulanmasını engeller. Zira Osmanlı Devleti bu ülke vatandaşlarına karşı mütakabiliyet esasları dairesinde hareket etmek zorunda kalır⁹³⁷.

Muhâsım devlet tebaasının bir kısmı ABD ve İspanya gibi tarafsız devletlerin diplomatik misyonları eliyle ülke dışına çıkarılırken bir kısmı da çeşitli gerekçelerle Osmanlı topraklarındaki farklı yerlere sürgün edilerek muhafaza edilir⁹³⁸. Bu minvalde gerçekleşen sürgünlerin başında savaş esirlerinin sürgünü yer alır. Gerek muharebe neticesinde ele geçirilmiş gerekse misilleme gerekçesi ile esir edilen şahıslar hükümetçe münasip görülen yerlere sürgün edilmiştir. Örneğin İtilaf Devletleri tarafından Marmaris'in köylerinde şehit veya esir edilen Osmanlı tebaasına karşılık vilayet dâhilinde bulunan Fransız, İngiliz ve İtalyan tebaası Kastamonu'ya sürgün edilmiştir⁹³⁹. Yine Fransızların denetiminde bulunan Meis Adası Rumları tarafından Kale karyesinden kaçırılan altı erkek bir kadın mukabilinde İstanbul'da yaşayan Fransa tebaasından aynı sayıda kişi Çorum'a sürgün edilir⁹⁴⁰.

⁹³⁵ Ramazan Sonat, **I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Muhâsım Devlet Tebaası Politikası (1914-1918)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2014, s. 7.

⁹³⁶ **BOA., MV.**, 194/36.

⁹³⁷ Musa Kılıç, "Birinci Dünya Savaşı Sürecinde İtilaf Devletleri Vatandaşlarının Zorunlu İkamet Merkezlerinden Biri Olarak Urfa Mutasarrıflığı", **Asia Minor Studies**, C. VII, S. 1, 2019, s. 72-80.

⁹³⁸ **A.g.m.**, s. 73.

⁹³⁹ **BOA., DH. ŞFR.**, 71/209; **BOA., HR. SYS.**, 2149/22. İtilaf Devletleri Birinci Dünya Savaşı boyunca uluslararası sözleşmelere aykırı hareket ederek Anadolu sahillerini bombardımana tutmuş, Anadolu'da bulunan Rum çetelerini de kullanarak can ve mal kayıplarına neden olmuştur. Kerim Sarıçelik, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletlerine Karşı Anadolu'nun Akdeniz Kıyılarında Aldığı Bazı Tedbirler", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 21, Konya, 2007, s. 173-189. Ayrıca Ege ve Akdeniz sahillerinde çalışan Osmanlı, Avusturya ve Alman ticaret gemilerini esir alır. **BOA., DH. EUM.**, 5. Şb., 6/59; Sonat, **I. Dünya Savaşı**, s. 9. Esasen ilk olarak 1899 tarihinde kabul edilen ardından 1907 yılında yeniden revize edilen ve Osmanlı Devleti'nin de taraf devletler arasında yer aldığı sözleşmeye aykırı bu davranış karşısında Osmanlı Devleti, sözleşmeden doğan haklarını kullanır. Zira Osmanlı Devleti ilgili devletleri nezdinde verdiği protesto notalarından olumlu sonuç alamaz. Bunun üzerine

"1- İtilaf Devletleri tarafından şehit edilen, yaralanan veya esir alınan Osmanlı uyruklu sayısı kadar, Osmanlı Devleti'nde ikamet eden İtilaf Devleti vatandaşının bulundukları yerlerden başka yerlere sürgün edilmesi,

2- İngiliz, Fransız veya Rus uyruklu olup Osmanlı Devleti'nde üst düzeyde görev yapan itibarlı kişilerden bir kısmının tutuklanarak, aileleri yanlarında olmaksızın ülkenin iç kısımlarına gönderilmesi,

3- İtilaf Devletleri'nin, Osmanlı Devleti'ndeki ekonomik kurumlarının mallarına ve menfaatlerine tedbir konularak neden oldukları kişisel ve mali hasarların diyet bedellerinin tazmin ettirilmesi" şeklinde bir politika takip edilir. Mehmet Temel, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında 1907 Tarihli Lahey Sözleşmelerine Aykırı Davranan İtilaf Devletleri'ne Karşı Osmanlı Devleti'nin Aldığı Bazı Önlemler", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S. 6, 2004, s. 72.

⁹⁴⁰ **BOA., DH. EUM. 5. Şb.**, 33/2.

Muhâsım devlet tebaasına yönelik olarak yapılan sürgünlerin bir diğer gerekçesi casusluk faaliyetleridir. Zira İtilaf Devletleri Birinci Dünya Savaşı'nın başından itibaren Osmanlı topraklarında hâlihazırda sürdürdükleri casusluk faaliyetlerini artırarak devam eder⁹⁴¹. Savaş sırasında beşinci kol faaliyeti olarak icra edilen bu eylemler karşısında harekete geçen Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri lehine casusluk faaliyetinde bulunan şahısları münasip mahallere sürgüne tabi tutmuştur. Örneğin Bağdat'ta bulunan Rusya tebaasından Mehdi Kulu Şirvani'nin birkaç kez tutuklandığı halde casusluğu devam eden bir hain olduğunun kesin olarak tespit edilmesi üzerine yaşlı ve âma olmasına rağmen Sivas'a sürgün edilir⁹⁴². Yine Heybeliada'daki Aya Triyada Manastırı'nda ilahiyat öğrencisi iken muhâsım devlet tebaası olarak İstanbul'a getirilen Rus tebaasına mensup keşiş Stamo Schofranatch Stantovitch ve Rus Sefareti'nde görevli refiki Nesedor'un şüpheli davranışları nedeniyle iç bölgelere sürgün edilmesi istenir⁹⁴³.

Ayrıca muhâsım devlet tebaasına mensup ve potansiyel tehlike arz eden şahıslar da sürgüne tabi tutulur. Örneğin İtalyan tebaasına mensup Mois ve Menahem muhâsım devlet tebaası olması münasebeti ile Kastamonu'ya sürgün edilir⁹⁴⁴. Yine benzer şekilde Cebel-i Lübnan ahalisinden Mihail Şiman da Giresun'dan Yozgat'a sürgün edilir⁹⁴⁵.

Memleketin durumu ve İttifak Devletleri aleyhinde propaganda yaparak iç karışıklık çıkarmak isteyen muhâsım devlet tebaası da sürgün edilen zevat arasında yer alır. Örneğin Osmanlı Devleti aleyhine propaganda yapan Yunan tebaasından Jan Koviran, 28 Nisan 1334 (28 Nisan 1918) tarihinde Bursa-Orhaneli'ne sürgün edilir. Benzer şekilde Osmanlı aleyhinde faaliyette bulunduğu tespit olunan Karadağlı Milo oğlu Anderya Vokotiç ve Boju veledi Anderya Domoziç 13 Şubat 1332 (26 Şubat 1917) tarihinde Ankara'ya sürgün edilir⁹⁴⁶.

Bir kısım muhâsım tebaa da askeri gerekçelerle sürgün edilir. Genellikle sahil kesimi ya da cephe hattına yakın bölgelerden Konya ve Çorum gibi iç bölgelere yapılan bu sürgünlerde maksat, muhâsım tebaanın İtilaf Devletleri ile olan muhtemel bağıni koparmaktır. Nitekim bu maksada matuf olmak üzere Zonguldak Ereğli ve Kozlu kazalarında bulunan bilumum muhâsım devlet tebaasının sahile 5 saat uzaklıktaki iç bölgelere sürgün edilmesi

⁹⁴¹ Sonat, **I. Dünya Savaşı**, s. 15. Dönemin tanıklarından Kazım Karabekir, konuyu casuslarla ve yabancı propagandalarla mücadele başlığı altında şöyle değerlendirir: "Memleketimizde korkunç casus ve propaganda yuvaları olduğunu biliyorduk. Fakat ne yapabildik? Yabancı bankalar, şirketleri, ticarethaneleri, fabrika ajanları aralarındakiler şöyle dursun, bizim gizli yerlerimize kadar girmiş şüpheli kimseler vardı." Kazım Karabekir, **Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik**, (Yay. Haz. Faruk Özerengin), C. II, Emre Yay, İstanbul, 2000, s. 249.

⁹⁴² BOA., DH. EUM. 5. Şb., 9/7.

⁹⁴³ BOA., HR. SYS., 2147/2.

⁹⁴⁴ BOA., DH. EUM. 5. Şb., 72/44.

⁹⁴⁵ Sonat, **I. Dünya Savaşı**, s. 18.

⁹⁴⁶ A.g.m., s. 19.

kararlaştırılır⁹⁴⁷. Yine 1916 yılında Rusların Erzurum ve Trabzon bölgelerinde işgal faaliyetlerine başlaması üzerine Merzifon bölgesinde bulunan muhâsım devlet tebaası İstanbul'a sevk edilir⁹⁴⁸.

Tüm bunların dışında suç teşkil eden münferit eylemlere katılan ya da suç işleme potansiyeline sahip muhâsım tebaanın da sürgün edildiği görülür. Nitekim dolandırıcılık ve hırsızlık suçlarından dolayı sınır dışı edilmesi gereken Avusturya tebaasından Hers veledi Yoko Konya-Bozkır'a sürgün edilir⁹⁴⁹. Aynı şekilde yankesicilik ve kasa soygunu gibi suçlardan sabıkalı ve her kötülüğü yapmaya meyyal Yunan tebaasından Todori veledi Spiru, idari olarak mahzurlu olmayan bir sürgün yeri olan Ankara'ya gönderilir⁹⁵⁰.

Birinci Dünya Savaşı sürecinde ortaya çıkan olağanüstü şartların getirdiği bir diğer sürgün hadisesi de Ermeni tehcidir. Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri karşısında savaşa girişi ile birlikte artarak devam eden Ermeni isyanları bilhassa Kafkas Cephesi'nde Osmanlı ordularını zor durumda bırakır. Zira bir taraftan ilerleyen Rus orduları ile savaşırken diğer taraftan Ermeni çetelerinin isyan ve tedhiş eylemleri ile uğraşmak zorunda kalır. Nitekim Ermeni-Rus işbirliğinin neticesi iki ateş arasında kalan devlet bir takım önlemler almak üzere harekete geçer⁹⁵¹.

⁹⁴⁷ BOA., H. EUM. 5., Şb., 24/30; Sonat, I. Dünya Savaşı, s. 20.

⁹⁴⁸ Cemal Güven, "Amerika'daki Ermeni Propagandasına Bir Örnek: Merzifon Amerikan Koleji Başkanı George E. White (1916-1919)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 27, Konya, Bahar 2010, s. 573-574.

⁹⁴⁹ BOA., DH. EUM. 1. Şb., 7/6.

⁹⁵⁰ BOA., Dahiliye Emniyet-i Umumiye Ecanib Kalemi (DH. EUM. ECB.), 10/15.

⁹⁵¹ Yavuz Ercan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bazı Sorunlar ve Günümüze Yansımaları*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 2002, s. 62. "Osmanlı Devleti'ni parçalamak, toprakları üzerinde kukla devletçikler kurdurmak isteyen emperyalist devletlerin hedeflerine varmak için kullandıkları toplumlardan biri de Ermeniler olmuştur. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra bulundukları her bölgede isyan ettirilmeye çalışılan Ermeniler, kendilerine her türlü imkânı sağlayan Osmanlı Devleti'nin zor anlarından faydalanma yoluna gitmişlerdir. Ermeniler sadece I. Dünya Savaşı esnasında değil, daha önce muhtelif yerlerde defalarca isyan etmişlerdir." Tafsilat için bk. Ramazan Tosun, "Ermeni Meselesi'nin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 14, 2003, s. 163; *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1878-1916)*, (Yay. Haz. Recep Karacakaya, Hüseyin Özdemir vd.), (4 Cilt), Osmanlı Arşivi Daire Bşk. Yay., Ankara, 2009; Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi I*, Osmanlı Arşivi Daire Bşk. Yay., Ankara, 1998; *Ermeni Komiteleri*, (Yay. Haz. Necati Aktaş, Uğurhan Demirbaş vd.), Osmanlı Arşivi Daire Bşk. Yay., Ankara, 2001; Mehmed Asaf, *1909 Adana Ermeni Olayları ve Anıları*, (Yay. Haz. İsmet Parmaksızoglu), TTK Yay, Ankara, 1986. Esasında Osmanlı Devleti daha savaşın başından itibaren Ermeni-Rus ittifakı ile ilgili çok sayıda istihbarat bilgisine sahiptir. Örneğin Bitlis Valisi Mustafa Bey konu ile ilgili olarak 18 Eylül 1914'te III. Ordu komutanlığına çektiği telgrafta "Ermeni ileri gelenlerinin, son günlerde verilen karar ve yapılan telkinlerine göre, savaş çıkarsa ordudaki Ermeni askerleri silahları ile birlikte düşman tarafına geçecekler, Osmanlı Ordusu ilerlerse sakin kalacaklar, geri çekilirse çeteler kurularak cepheye gidiş ve geliş engel olunacaktır" bilgisini paylaşır. Gürün, *Ermeni*, s. 303. Karabekir, Kafkas Cephesinde savaşın başlaması ile ortaya çıkan Ermeni-Rus işbirliği ile alakalı olarak "Rus orduları hudutları geçer geçmez bütün Ermenilerin elektrize olarak ordularımıza ve halkımıza karşı ileriden ve gerilerden silahlı saldırırlarken Ermeni siyasetçileri dilleri ve kollarıyla ortaya çıktılar. Büyük Ermenistan kurulacak İskenderun bunun Akdeniz'de bir limanı olacak" Kazım Karabekir, *Ermeni Dosyası*, (Yay. Haz. Faruk Özerengin), Emre Yay., İstanbul, 1994, s. 148. Benzer bir değerlendirme için bk. Justin Mccarthy, *Ölüm ve Sürgün*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 203-206. Hakikaten de Ermeni çeteler

Hükümet, 6 Eylül 1914'te Ermenilerin kalabalık olduğu vilâyetlere bir genelge göndererek, Ermeni siyasi parti başkanları ve elebaşlarının sürekli kontrol altında tutulması talimatını verir. Ardından 25 Şubat 1915'te bütün birliklere bir emir göndererek muhtemel olaylar karşısında gerekli önlemlerin alınmasını ister⁹⁵². Ancak bu yapılan uyarılar ve alınan önlemler Ermeni ayaklanmalarını önlemediği gibi olayların daha da büyümesine sebebiyet verir. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti 24 Nisan 1915'te vilayetlere gönderdiği “acele ve gizli” kayıtlı genelgede Ermeni komite merkezlerinin kapatılması, belgelerine el konulması ve komite elebaşlarının tutuklanmasını bildirir. Bu genelge üzerine İstanbul'da 2345 kişi tutuklanır. Tutuklular 25 Nisan 1915 tarihinde Ayaş ve Çankırı cezaevlerine sevk edilir. Buna rağmen isyanların devam etmesi üzerine, Almanya'nın da telkiniyle Ermenilerin, savaş alanı dışında bulunan Suriye'ye nakli kararlaştırılır⁹⁵³.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'ya 2 Mayıs 1915'te gönderdiği bir telgrafta, Rus ilerleyişi karşısında Ermenilerin faaliyetlerine atıfta bulunarak, Ermenilerin ya Rus sınırına sürülmesini ya da başka yerlere dağıtılmasını önerir. İlâveten Ermenilerin göç ettikleri yerlerde nüfusun % 10'unu geçmemeleri, bulundukları köylerde elli haneden fazla olmamaları ve göçmen Ermeni ailelerin seyahat ve nakil suretiyle de olsa ev değiştirmemeleri hususlarına riayet edilmesini talep eden bu önerinin ardından durumun nezaketine istinaden sorumluluğu tek başına almak istemeyen Talat Paşa, 26 Mayıs günü

“Rus ordusuna yol açmak ve bölgede terör yaratıp Müslüman halkı yok etmek için ileri harekete geçmişlerdi. Bölge Ermenilerinin de onlara katılmaları ile Mart 1915'te Van İsyanı başladı. Ağır baskı altına alınan Van Müslüman ahalisini kurtarmak için bunlar batıya göç ettirildiler. Van ve çevresini 17 Mayıs 1915'te ele geçiren Ermeni çeteleri, kalan Müslüman halkı bir yabancının (Rafael'de Nogales) ifadesi ile ihtiyar, kadın, çocuk demeden akla gelmeyen korkunç ve feci işkencelerle katliama tabi tuttular. Ülkenin diğer taraflarında, isyanı gelenek haline getiren Zeytun'da Ağustos 1914'den beri ciddi çarpışmalar devam etmekteydi. Muş, Bitlis, Kayseri, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Sivas, Trabzon, Ankara, Adana, Urfa, İzmit, Bursa, Antakya'nın yanı sıra İzmir, İstanbul, Maraş, Antep, Halep'te bulunan Ermeniler de yıkıcı faaliyetlere girişmişlerdi.” Abdurrahman Çaycı, “Türk Ermeni İlişkilerinde Gerçekler”, **Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyum (Dün-Bugün-Yarın)**, TTK Basımevi, Ankara, 1995, s. 97. Talat Paşa Ermenilerin savaş hattında yaptıkları ile ilgili olarak şu bilgileri aktarır; “Bitlis, Erzurum, Mamuretülâziz, Diyarbakır, Sivas, Trabzon, Ankara ve Van vilâyetlerinde komite kezalet merkezler teşkil etmişti. Bunlar daha harp başlamadan önce teşkilâtlarını kurmuş ve komitenin emirleri dairesinde harekete geçmeğe hazırlanmışlardı. ... Yalnız Van şehrinde isyan eden Ermenilerin sayısı beş bini geçiyordu ve hepsi de en yeni silâhlarla teçhiz edilmişti.” Tafsilatlı bilgi için bk. **Talat Paşa'nın Hatıraları**, (Yay. Haz. Enver Bolayır), Güven Yayınevi, İstanbul, 1946, ss. 63-97.

⁹⁵² Gürün, **Ermeni**, s. 319; Ercan, **Osmanlı İmparatorluğu'nda**, s. 62. Söz konusu 25 Şubat tarihli emir, komutanlara gerek görürse bulundukları yerde sıkı yönetim ilan etme izni verir. Ercan, **Osmanlı İmparatorluğu'nda**, s. 62.

⁹⁵³ **BOA., DH. ŞFR.,** 52/102; Yusuf Halaçoğlu, **Ermenilerin Suriye'ye Nakli: Sürgün mü, Soykırım mı? Belgeler**, ATO Yay., Ankara, ty, s. 10; Ercan, **Osmanlı İmparatorluğu'nda**, s. 63; Gürün, **Ermeni**, ss. 319-320. Halaçoğlu bir diğer eserinde tutuklular arasında Ermeni yanlısı yabancı ülke vatandaşlarının da bulunduğunu ifade eder. Yusuf Halaçoğlu, **Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları**, Babiali Kültür Yay., İstanbul, 2006, s. 51.

konuya ilişkin bir Kanun-ı Muvakkat tezkiresi hazırlatarak sadarete gönderir⁹⁵⁴. Ardından “Vakt-i seferde icraat-ı hükümete karşı gelenler için cihet-i askeriyyece ittihaz olunacak tedabir hakkında kanun-ı muvakkat” adı ile 1 Haziran 1915 tarihli *Takvim-i Vekâyi*’de yayınlanarak yürürlüğe konan kanuna göre⁹⁵⁵:

“Madde: 1 Seferde ordu, kolordu ve fırka kumandanları; bunların yardımcıları ve bağımsız bölge kumandanları halk tarafından herhangi bir suretle hükümetin emirlerine ve memleketin savunma, güvenliği korumaya ilişkin uygulamalara karşı koyma; silâhla saldırı ve mukavemet görürlerse hemen askerî kuvvet ile şiddetli surette cezalandırmaya ve saldırıyı tamamen yok etmeye yetkili ve mecburdur.

Madde: 2 Ordu ve bağımsız kolordu ve fırka kumandanları askerî kurallara aykırı veya casusluk ve ihanetlerini hissettikleri köy ve kasabalar halkını ayrı ayrı veya topluca diğer yerlere sevk ve yerleştirebilirler.

Madde: 3 Bu kanun yayın tarihinden itibaren geçerlidir.”

Sürgün kararı, Çanakkale, Kafkasya ve Suriye’de savaşan Osmanlı ordularının lojistik destek yollarına yakın yerleri ve bu yolları birbirine bağlayan üçgen içerisinde yer alan yerleşim alanlarındaki Ermeniler ile örgütlere destek veren tüm Ermenileri kapsar. Ermeni örgütleri destek vermeyen Ermeniler, sanatkârlar, iş adamları, askeri personel, yaşlı kadın ve erkekler ile kimsesiz çocuklar, Protestan ve Katolik Ermeniler bu karardan muaf tutulurlar⁹⁵⁶. Ayrıca sürgün ettirme işinin mümkün olduğunca aksamadan sağlıklı bir şekilde yürüyebilmesi için birbiri ardına iki yönetmelik yayınlanır. Bu yönetmelikle göç ettirilen Ermenilerin iskân, barınma, yeme-içme ve diğer ihtiyaçları belirlenirken özellikle taşınır ve taşınmaz malları ile topraklarının yönetimi için yapılacak işlemler saptanıp bunlar güvence altına alınır⁹⁵⁷.

Osmanlı mülkü dâhilinde bulunan Suriye ve ona bağlı Şehr-i Zor bölgesine nakilleri kararlaştırılan Ermenilerin bölgeye kolaylıkla ulaşımalarının sağlanması için ana yollar ve tren yolları seçilir. Ayrıca nakil sırasında kullanılmak üzere Konya, Diyarbakır, Birecik, Halep ve Cizre ana toplanma merkezi olarak seçilir. Sevk ve iskâna tabi tutulacaklara hazırlık

⁹⁵⁴ Gürün, **Ermeni**, ss. 319-320; Ercan, **Osmanlı İmparatorluğu’nda**, s. 63; Çaycı, **Türk Ermeni**, s. 99; Yakup Kaya, **Bir Devlet ve Siyaset Adamı Şükrü Kaya**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2012, s. 25.

⁹⁵⁵ Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Bilgi Yay., İstanbul, 1976, s. 609; Tamer Timur, **1915 ve Sonrası Türkler ve Ermeniler**, İmge Yay., İstanbul, 2007, s. 42; Çaycı, **Türk Ermeni**, s. 99. Kemal Çiçek, “Türk-Ermeni İlişkileri ve Tehcir”, **“Ermeni Soykırımı” İddiaları -Yanlış Hesap Talat’tan Dönünce-** Cedit Neşriyat, Ankara, 2006, s. 155. Mebûsan Meclisi’nin kapalı olması nedeniyle muvakkat kanun çıkarılmıştır. Nitekim meclis 15 Eylül de açılacak ve bu muvakkat kanun meclisten geçecektir. Gürün., **Ermeni**, s. 323.

⁹⁵⁶ Yusuf Halaçoğlu, **Sürgünden Soykırımı**, s. 51; **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)**, Osmanlı Arşivi Daire Bşk. Yay., Ankara, 1995, ss. 9-10.

⁹⁵⁷ Ercan, **Osmanlı İmparatorluğu’nda**, s. 65; Çaycı, **Türk Ermeni**, ss. 99-100.

yapmaları için bir hafta ile on beş gün süre verilir. Sevk kararı verilen Ermenilerin çoğu 2000'er kişilik kabileler halinde sevk edilirken bunlara imkân nispetinde jandarma koruması da tahsis edilir. Öte yandan Ermeni tedhiş örgütleri ile doğrudan bağlantısı olmayan Ermenilerin bir kısmı Suriye bölgesine gönderilmeyerek Anadolu'nun çeşitli yerlerine sürgün edilir⁹⁵⁸.

Sevke tabi tutulan ilk Ermeniler doğrudan komiteler ile ilgisi olan teröristlerdir. Temmuz 1915'te Erzurum bölgesinden, önce Kastamonu ve Sivas bölgesine doğru yönlendirilen bu kabileler daha sonra nispeten daha uygun olan Urfa, Musul'un güneyi ve Zor bölgesine sevk edilirler. Bu sevkler esnasında kullanılan ana hatlar şöyledir;

“1. Erzurum, Sivas, Elazığ ve çevresinden gönderilenler Diyarbakır-Cizre yolundan Musul'a,

2. Batı Anadolu'dan gönderilen kabileler Kütahya-Karahisar-Konya-Karaman-Tarsus üzerinden Kadirli-Maraş-Pazarcık yolu ile Zor'a,

3. Samsun ve Kayseri'den gönderilenler Malatya yoluyla Diyarbakır'a ve Urfa'ya,

4. Van ve Bitlis'ten göç edenler Diyarbakır üzerinden Urfa, Antep ve Adana'ya,

5. Trakya'dan gönderilenler İzmit üzerinden Balıkesir ve diğer illere,

6. Yozgat'tan çıkanlar Sivas veya Kayseri üzerinden Zor'a”⁹⁵⁹

Sonuç olarak Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nın en çetrefilli günlerinde cephe gerisinde kendisi için ciddi bir sorun teşkil eden 438.758 Ermeni'yi zikredilen güzergâhlar üzerinde sevke tabii tutar. Nitekim Şubat 1916'da son verilen bu uygulama dâhilinde 382.148 Ermeni planlanan bölgelere iskân edilir. Ayrıca alınan tüm tedbirlere rağmen bu sevkler sırasında yaşanan eşkıya baskınları, açlık ve bulaşıcı hastalık gibi istenmeyen hadiseler, kayıplar yaşanmasına neden olur⁹⁶⁰.

⁹⁵⁸ Yusuf Halaçoğlu, **Sürgünden Soykırıma**, s. 52.

⁹⁵⁹ Cemal Sezer, “Osmanlı Devleti'nin Sevk Sırasında Ermenilere Yönelik Uygulamaları (1915-1917)”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 13, Y. 7, Bahar 2011, ss. 33-34.

⁹⁶⁰ Yusuf Halaçoğlu, **Sürgünden Soykırıma**, s. 56. Örneğin Erzurum-Erzincan arasında sevke tabi yaklaşık 500 kişilik Ermeni kabile Dersim eşkıyası tarafından katledilir. Bunun üzerine hükümet hadiseye sebebiyet veren eşkıyanın en ağır şekilde cezalandırması için harekete geçer. **BOA., DH. ŞFR.**, 54/162. Yine savaşın getirdiği olağanüstü şartlar dâhilinde tifüs ve dizanteri gibi salgın hastalıklar sebebiyle Hama'da günde yetmiş seksen kişi vefat eder. Bunun üzerine hükümet muhacirlerin bir an evvel daha münasip yerlere sevk edilmelerini ister. **BOA., DH. ŞFR.**, 57/24. Hükümet tehcir işinin mümkün olduğunca insani şartlar içinde yapılması için gereken tedbirleri almaya gayret etmiştir. Nitekim hükümetin talimatına uymayanlar divanı harbe verilip 67'si idam olmak üzere 1673 kişi yargılanarak muhtelif cezalarla tecziye edilmiştir. Yusuf Sarıay, “Ermeni Tehciri ve Yargılamalar (1915-1916)”, “**Ermeni Soykırımı**” İddiaları -Yanlış Hesap Talat'tan Dönünce, Cedit Neşriyat, Ankara, 2006, ss. 187-188; Çaycı, **Türk Ermeni**, s. 100. Bunların yanı sıra savaş alanından çıkarak

Suriye'ye nakledilen Ermenilerin bir kısmı bir yolunu bularak Mısır'a, bir kısmı da Amerika ve diğer ülkelere göç ederken savaşın bitiminden sonra 18 Aralık 1918'de çıkarılan kanunla tüm geri dönüş masrafları devlet tarafından karşılanmak, bazı vergilerden muaf tutulmak, emval-i metruke depolarında resmi dairelere eşya ile ev ve arazilerine muhacir yerleşmiş olsa dahi kendilerine iade edilmek, din değiştirenlerin eski dinlerine dönmelerine müsaade etmek suretiyle geri dönüşlerine müsaade edilir. Ayrıca dönmek istemeyenlerin zorlanmaması da karara bağlanır. Nitekim 20 Mart 1919 itibarı ile bu sayı 232.679 Ermeni ve Rum'dan müteşekkildir⁹⁶¹.

Osmanlı Devleti açısından Birinci Dünya Savaşı'nın sonunu getiren Mondros Mütarekesi, tehcir sürecinin başından itibaren İttihatçılara yönelik yapılagelen eleştirilerin de artmasına neden olur. Zira bilhassa Mütarekeden sonra İstanbul'u işgal eden İtilaf Devletleri, Birinci Dünya Savaşı sürecinde iktidarda bulunan İttihat ve Terakki mensuplarını, "İngiliz esirlerine kötü davranışlarda bulunmak ve Ermeniler hakkında sevk kararı alarak onlara "katliâm" yapmak suçlarından" cezalandırılmaları yönünde yoğun talepte bulunur. İşgal ortamında iktidara gelen Mütareke hükûmetleri bu fiilî durum karşısında çaresiz kalırken, iç dinamiklerin de devreye girmesiyle, Divân-ı Harb-i Örfî mahkemeleri kurulur⁹⁶². Bir taraftan İtilaf Devletleri'nin menfaatlerine karşı duran herkesi cezalandırma aracına dönüşen Divan-ı Harb-i Örfîler diğer taraftan da İttihatçılarla hesaplaşmak isteyen Mütareke dönemi hükûmetleri için önemli bir koz olur⁹⁶³. Netice itibarı ile anti İttihatçı bir zihniyetle İtilaf Devletleri tahakkümünde yapılan yargılamalar sonunda, birçok kişiye uzun süreli hapis cezalarından idama varan cezalar verilmiştir⁹⁶⁴.

Esasında Almanya'nın yanında Birinci Dünya Savaşı'na giren Osmanlı Devleti Romanya'dan Yemen'e geniş bir sahada oldukça zor şartlar altında ve tüm imkânsızlıklara rağmen çetin bir vatan müdafaası yapar. Ancak Harb-i Umûmî'nin getirdiği olağanüstü şartlarla birlikte birbiri ardına yaşanan toprak kayıpları, savaşın başından beri var olagelen ve bilhassa savaşın üçüncü yılından itibaren daha keskin bir şekilde hissedilen ekonomik çöküntüye ilaveten Bulgaristan, Almanya ve Avusturya Macaristan'ın savaştan çekilmesi

kendiliğinden göç eden 250 ilâ 450 bin Ermeni'den söz edilmektedir. Yine Anadolu'da oturdukları kasabadan aynı yöredeki bir başka kasabaya yerleri değiştirilen 100 bin civarında Ermeni bulunur. Ayrıca savaşın hemen öncesinde bir yolunu bularak değişik ülkelere göç eden birçok Ermeni de bulunur. Yusuf Halaçoğlu, **Sürgünden Soykırımı**, s. 56.

⁹⁶¹ Yusuf Halaçoğlu, **Sürgünden Soykırımı**, s. 70.

⁹⁶² Feridun Ata, "Divân-ı Harb-i Örfî Mahkemelerinde Ermeni Tehciri Yargılamalarına İstatistiksel Bir Bakış (1919-1921)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XXI, S. 62, 2005, s. 523.

⁹⁶³ Feridun Ata, **İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları**, TTT Yay. Ankara, 2005, ss. 274-276.

⁹⁶⁴ Tosun, **Ermeni Tehcirinde**, s. 93; Taner Timur, **1915 ve Sonrası**, ss. 87-88;

Osmanlı Devleti'ni savaştan çekilmek zorunda bırakır⁹⁶⁵. Ardından “savaşa sebep olan kabinenin iktidarda kaldığı süre içinde büyük devletler katında barışa el atmanın olumlu sonuç vermeyeceği” kanaatine sahip olan Talat Paşa hükümeti 7 Ekim 1918’de istifa kararı alır⁹⁶⁶. Böylece Mahmut Şevket Paşa suikastı sonrasında kurulan ve yaklaşık beş yıl süren İttihat ve Terakki’nin mutlak iktidar dönemi sona ermiş olur. İstifa kararı sonrası Talat Paşa’nın da telkinleriyle kurulması planlanan Tefvîk Paşa hükümeti bir türlü kurulamaz⁹⁶⁷. Bunun üzerine Padişah tarafından görevlendirilen Ahmet İzzet Paşa 14 Ekim 1918’de yeni hükümeti kurarak görevine başlar. Yeni hükümet daha önce İspanya üzerinden yapılmış olan mütareke taleplerini sürdürerek 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi’ni imzalar⁹⁶⁸. Böylece Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti açısından resmen ermiş olur.

⁹⁶⁵ Ahmet Hurşit Tolon, **Birinci Dünya Savaşında Taksim Anlaşmaları ve Sevr’e Giden Yol**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara, 2004, ss. 91-92. Savaşın başında 4 milyona yakın insan silahaltına alınır. Bunlardan 550.000’i cephelerde şehit düşmüş, 2.167.841 kişi yaralanmış, 891.364’ü sakat kalmış, 103.731’i kayıp ve 129.644 esir olmuştur. Esirlikte ölenlerle birlikte şehitlerin sayısı 600.000’e dayanır. Selahattin Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, C. I, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973, ss. 9-10.

⁹⁶⁶ Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na girişinde İttihatçıların ne kadar sorumlu olduğu ve tarafsız kalabilme ihtimali günümüze kadar süregelen bir tartışmadır. Nitekim dönemin tanıklarından Hasan Amca, Harb-i Umuminin ilk günlerinde Cemal Paşa’nın kendisiyle şu bilgiyi paylaştığını aktarır; “Sen zannediyor musun ki, biz tepetaklak Almanlarla müttefikane harbe girdik. Benim İtilaf Süferasının aşındırmadığım kapısı mı kaldı? Fransızlara ittifak teklif ettim reddettiler. İngilizlere hiç olmazsa kapitülasyonların ilgasını kabul ediniz, sizinle harbe girelim, dedim. Buna bile razı olmadılar.” Hasan Amca, **Doğmayan Hürriyet**, s. 160. Rauf Orbay da konuya dair şu değerlendirmeyi yapar; “Şuracıkta şimdilik kısaca söyleyeyim ki; Enver fevkalâde dürüst, efendi, namuslu bir adamdı. Hele her şeyin üstündeki vatanseverliğine toz kondurmak imkânı yoktur. Onun hakkındaki tek itham da, memleketi umumî harbe sokmasıdır. Bence bu itham da varit değildir. Zira biz umumî harbe girmemiş olsaydık, o zaman İngilizlerin müttefiki olan Ruslar, Türkiye’ye girerlerdi. Biz eğer harbe girmemiş olsaydık, Rusya’da Bolşeviklik inkılabı olmaz, Çarlık idaresi devam eder ve bu idare hele bir büyük harbin galibi olunca, öteden beri göz diktiği Boğazlar ve İstanbul’u mutlaka ele geçirmek yolunu tutardı. Öte yandan müttefikimiz olan Almanlar da, para veriyorlar, top veriyorlar ve harbe girmemizi istiyorlardı. Kısaca, bizim 1914 te Birinci Cihan Harbi’ne girmemiz bence, katiyen zaruri idi.” Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni**, C.II, Emre Yay, İstanbul, 1993, s. 23. Küçükkelinç’a göre İtilaf Devletleri’nin yaklaşımı bir bütün olarak ele alındığında Almanya ile yapılan ittifak doğru bir karardı ve Osmanlı Hükümeti’nin yapabileceği başka bir şey yoktu. Savaşa giriş, Enver Paşa’nın emrivakisiyle değil, planlı ve geniş katılımlı bir kararın sonucuydu. Bu kararı besleyen tetikleyen sebepler, Osmanlı Devleti’nin kuşatılmışlığı ve beka meselesiydi. Küçükkelinç, **Jön Türklük**, s. 178.

⁹⁶⁷ Talat Paşa kurulacak yeni kabineye Cevat, Hayri ve Rahmi Beylerin de mutlak surette dâhil olmasını düşünüyordu. Nitekim Sultan Vahdeddin de bu hususu kabul etmiş bulunuyordu. Oysa Tefvîk Paşa İttihatçı olmayan devrin büyük devlet adamlarından teşekkül eden bir kabine kurmak istiyordu. Ancak yaptığı görüşmelerden netice alamadı. Selahattin Tansel, **Mondros’tan**, C. I, s. 21. Çavdar, kabine de yer almasını istediği üçüncü ismin Rauf Bey (Orbay) olduğunu yazar. Çavdar, **Talat**, s. 434. Süleyman Nazif, “Bir Hasbihal” başlıklı makalesinde Talat ve Enver Paşalarla ilgili olarak Ahmet Rıza’dan naklettiği şu hatırayı paylaşır. “Talat ve Enver Paşalar sükûtlarından sonra bana buraya geldiler ve İttihat ve Terakki zaten sizin eserinizdir. Biz daha çocuk iken siz onu tesis etmişsiniz. İşte mücahit aletinizi size aynen iade ediyoruz. Müesseseleriyle, sermayesi ve teşkilatıyla, alınız ve istediğiniz gibi idare ediniz dediler. Ben onlara dedim ki: Hayır! Ben bunu kabul edemem. İttihat ve Terakki’yi size terk ettiğim zaman memleketin en büyük kısmı ona: “Mukaddes Cemiyet” derdi. Şimdi şekavet aleti olarak görüyor. Kanlı bir paçavra haline koyduğunuz bu müesseseyi ayağımla iter, atarım.” Süleyman Nazif, “Bir Hasbihal”, **Hadisat**, Nu. 45, 3 Kanun-ı Evvel 1335/ 3 Aralık 1918, s. 1.

⁹⁶⁸ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**, C. I, Cem Yay, İstanbul, 1976, ss. 19-20; Selahattin Tansel, **Mondros’tan**, C. I, ss. 23-24; Tolon, **Birinci Dünya Savaşında Taksim**, ss. 93-98; Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, s. 153; Çavdar, **Talat**, s. 437.

Bu arada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mukadderatı hakkında acele bir karar verme zamanı geldiğini düşünen İttihatçılar 1 Kasım 1918 günü Merkezi Umumî'de kongre tertip eder. Ayandan, mebuslardan, İstanbul'da bulunan murahhaslar ile tanınmış eski İttihatçılardan oluşan 120 kadar delegenin katılımı ile teşkil olunan kongre bir kısım İttihatçının itirazlarına rağmen cemiyetin kendini “tarihin sine-i tekrimine tevdi” ederek feshetmesi ile neticelenir⁹⁶⁹. Diğer taraftan yeni hükümetin teşkili ile İttihatçılara karşı yapılagelen eleştiriler daha yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştır. Öyle ki bu eleştiriler iktidarda olduğu dönemde aldığı kararlara istinaden yargılanmasına kadar uzanır⁹⁷⁰. Nitekim artan eleştiriler ve mevcut durum karşısında aralarında Enver, Cemal ve Talat Paşaların da bulunduğu bir grup İttihatçı henüz kongre süreci sona ermeden 1 Kasım gecesi ülkeyi terk eder⁹⁷¹.

Esasen Ahmet İzzet Paşa hükümetinin teşkili ile yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönem İttihad ve Terakki gadrine uğradığını düşünen ve Osmanlı hududu dâhilinde çeşitli yerlerde bulunan menfiler için umumî af umutlarının da yeşermesine neden olur. Nitekim bu beklentinin farkında olan hükümet hazırlanan yeni programda idari ve siyasi gerekçelerle sürgün edilen şahıslara af getiren bir madde ilave eder. Ancak konu hükümet programında yer almasına rağmen bir müddet yasalaşamaz. Zira mecliste çoğunluğu elinde tutan ittihatçı mebuslar kanun teklifine muhalefet eder. Nitekim af kararnamesi ancak 21 Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasından sonra yayınlanabilmiştir⁹⁷². Kararnamenin yayınlanmasından sonra İttihat ve Terakki iktidarında sürgün edilmiş Refii Cevad, Gümülcineli İsmail Hakkı, Miralay Sadık, Prens Sabahattin ve Ahmet Bedevi gibi tanınmış zevatın da aralarında bulunduğu çok sayıda siyasi sürgün İstanbul'a döner⁹⁷³. Bu durum beraberinde meşrutiyetin yeniden ilanı sürecindeki gibi menfilerin harcırah, yevmiye, tekaüt, tazminat ve yolluk gibi taleplerle hükümetin kapısını aşındırmasına neden olur. Örneğin Mahmut Şevket Paşa suikastından dolayı Çorum'a sürgün edilen Mehmet Nafiz Efendi zaruri masraflarının karşılanması talebinde bulunması üzerine kendisine 3500 kuruş verilmesi

⁹⁶⁹ Bayar, **Ben de Yazdım**, C. I, ss. 79-80; Çavdar, **Talat**, s. 437. Ertuğrul Mebusu Şemsettin Bey, cemiyetin meşrutiyeti tesis ve vazifesini ikâ ettikten sonra sebep-i vücudu kalmadığını ve artık kendini feshetmesi gerektiğini savunur. **İkdam**, Nu. 7803, 2 Teşrin-i Sani 1334/2 Kasım 1918, s. 1; Salah Cimcoz, Hüsnü Rıza Paşa ve Tevfik Rüştü Bey söz alarak programda tadilat yapmak suretiyle cemiyetin devamından yana tavır koymuşlardır. **Vakit**, Nu. 369, 2 Teşrin-i Sani 1334/2 Kasım 1918, s. 2. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler-Mütareke Dönemi 1918-1922**, C. II, Hürriyet Vakfı Yay, İstanbul, 1988, ss. 51-52.

⁹⁷⁰ Divaniye Mebusu Fuat Bey, Sait Halim ve Talat Paşa kabinelerinin Divanı Aliye sevklerini talep eden 10 maddelik bir takrir sunar. **MM. ZC**, D. 3, C. I, İçt. 5, 11. İnikad, 4 Teşrinisâni 1334/1918, s. 103.

⁹⁷¹ Bayar, **Ben de Yazdım**, C. I, ss. 89-90.

⁹⁷² Türk geldi, **Görüp İştiklerim**, ss. 268-269; Akşin, **İstanbul Hükümetleri**, s. 139; Polat, **II. Meşrutiyet**, s. 431.

⁹⁷³ Örneğin Çorum'da bulunan siyasi sürgünler arasında yer alan Zeki bin Hasan ve Mehmed Nafiz bin Ali mezkûr aftan istifade eden menfiler arasında yer alır. **BOA., DH. ŞFR.**, 609/33; **BOA., Dahiliye Emniyet-i Umumiye Muhasebe Kalemi (DH. EUM. MH.)**, 190/48.

münasip görülür⁹⁷⁴. Yine sürgün cezası affedilen *İştirak* gazetesi sahibi Hüseyin Hilmi Efendi'nin talebi üzerine kendisine harcırah olarak 1200 kuruş verilmesi kararlaştırılır⁹⁷⁵. Bu örneklerde olduğu gibi peyderpey İstanbul'a gelen menfiler taleplerini hükümet nezdinde dile getirirler.

Hükümet menfilerin mağduriyetlerinin giderilmesi yönünde bir takım çalışmalar başlatmış olsa da bu durum menfilere tatmin edecek vaziyette değildir. Nitekim daha hızlı ve farklı çalışmaların yapılabileceğini düşünen menfiler İstanbul'da *İştirak* gazetesi idarehanesinde eski Şeyhülislamıardan Hüsnüfendizade Rüştü Bey'in riyasetinde Mağdurin-i Siyasiye Teavün Cemiyeti'ni teşkil eder. Hürriyet ve İtilaf Fırkasına yakınlığı ile bilinen cemiyet, kanun dairesinde çalışarak ve hükümet nezdinde teşebbüslerde bulunarak mağdurların hukukunu korumayı amaç edinir. Faaliyetlerine tam olarak ne zaman son verdiği bilinmeyen cemiyet, padişah nezdinde de girişimlerde bulunmasına karşın ülkenin içinde bulunduğu şartlar gereği başarılı olamaz⁹⁷⁶.

Diğer taraftan 4 Mart 1918'de kurulan Damat Ferid Paşa hükümeti menfilerin mağduriyetlerinin giderilmesi ve İttihatçı devlet memurlarının tasfiye edilmesi hususunda oldukça istekli bir politika izler. Bilhassa dönemin İttihat ve Terakki karşıtı matbuatının da etkisiyle Dâhiliye Nazırı Cemal Bey, yeni bir mağdur zümre oluşturmakta oldukça gayretli davranarak çok sayıda mutasarrıf, kaymakam ve memuru görevden alır. Örneğin Karesi Mutasarrıfı Hacim Muhittin Bey⁹⁷⁷ ve Bandırma Kazası Kaymakamı Recep Ragıp Bey İttihat ve Terakki emellerine hizmet ettiği gerekçesi ile görevinden azledilir. Yine Sivas Valisi İsmail Kemal Bey de İttihatçı olduğu yönünde yapılan bir şikâyet üzerine görevinden alınanlar arasında yer alır⁹⁷⁸.

⁹⁷⁴ BOA., DH. EUM. MH., 190/48.

⁹⁷⁵ BOA., DH. EUM. MH., 184/17.

⁹⁷⁶ Haluk Selvi, "Mütareke Döneminde Siyasi Mağdurlar ve Mağdurin-i Siyasiye Teavün Cemiyeti", **Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Dergisi**, C. X, S. 1, 2008, ss. 294-295; Tunaya **Türkiye'de Siyasi**, C. II, ss. 374-375.

⁹⁷⁷ Millî Mücadele döneminde başta Balıkesir olmak üzere tüm Batı Anadolu'da millî kuvvetlerin örgütlenerek işgallere karşı direniş göstermesinde önemli hizmetlerde bulunan Hacim Muhittin Bey, 1921'den başlayarak önce Konya ardından El Cezire ve Şark İstiklal Mahkemeleri'nde görev yapar. Uzun süre Giresun milletvekili olarak grev yapan Muhittin Bey 1965'te vefat eder. **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacı Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1967, s. 10.

⁹⁷⁸ Haluk Selvi, **Mütareke**, s. 293.

BEŞİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ DÖNEMİ KONYA SÜRGÜNLERİ

5.1. II. Meşrutiyet Döneminde Konya'ya Sürgün

Osmanlı tarihinin son döneminde cereyan eden mühim hadiselerden biri olan meşrutiyetin yeniden ilanı başta egemenliğin kaynağı olmak üzere pek çok açıdan bir devrin sonu olurken aynı zamanda yeni bir dönemi başlatmıştır. Osmanlı Devletinin yeniden yapılandığı bu yeni döneminin ilk evresi olan Bab-ı Ali Baskınına kadar olan süreç iktidar mücadelesinin yoğun yaşadığı bir dönemdir. Meşrutiyetin yeniden ilanında etkin rol oynayan İttihat ve Terakki Cemiyeti her ne kadar iktidara talip olmayarak nezaret ve teftiş vazifesi yürütüyor olsa da iktidara gelen liberal eğilimli seçkin zümre ile anlaşması oldukça zor olur. Bu durum dönemin en etkin öznesi olan Cemiyet karşısında muhalif yapılanmaları ortaya çıkarır. Bir kısmı Cemiyetin kendi içinden doğan (Hizb-i Cedid Hareketi gibi) bu muhalifler arasında siyasi partilerin yanı sıra meşrutiyet idaresinden aradıklarını bulamayan Jön Türkler ile sorunlarına çözüm üretilmediğine inanan II. Abdülhamid dönemi sürgünleri ve meşrutiyet karşıtları yer alır.

Cemiyet ve muhalifleri arasında vuku bulan çetin iktidar mücadelesi, buna bağlı olarak sürgünlerin yapılmasına neden olur. Bilhassa bir anlamda bu mücadelenin yansıması olarak tezahür eden 31 Mart Vakası, Halaskar Zabitan Darbesi ve Mahmut Şevket Paşa suikastı gibi mühim hadiseler büyük sürgünleri ortaya çıkarır. II. Meşrutiyet döneminin ikinci evresi olan 1913 sonrası süreç ise İttihat ve Terakki'nin mutlak iktidarını tesis ettiği muhalefetine sürgünlerle tasviye edildiği bir evre olur. İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif olmak, muhalif fikirlere sahip olmak, İttihatçılara hakaretlerde bulunmak, halkı hükümete karşı kışkırtmak, meşrutiyete karşı olmak, muzır neşriyatta bulunmak, hafiyelik ve jurnalcilik yapmak, isyana iştirak etmek, devlet erkânına hakaret etmek, hükümet tebdiline tevessül etmek, milliyetçilik çerçevesinde ihtilal teşebbüsünde bulunmak ve şüpheli güruhundan olup kötü ahvale sahip olmak bu dönemin sürgün nedenleri arasındadır. II. Abdülhamid döneminin önemli sürgün yerleri Trablusgarp, Midilli, Rodos ve Kıbrıs'ın elden çıkması ile Sinop, Konya, Aydın, Sivas, Adana, Bursa, Bilecik, Gemlik, Ankara, Kastamonu ve Çorum sürgün yeri olarak daha çok tercih edilen menfalar arasında yer alır.

II. Meşrutiyet döneminde yaşanan savaşlar da sürgünlerin ortaya çıkışı etkileyen etmenler arasında yer alır. Zira Balkan Savaşları sırasında yaşanan toprak kayıpları ile ortaya çıkan geriye göç, Birinci Dünya Savaşı sırasında muhâsım devlet tebaasından doğan mevcut

ve muhtemel casusluk faaliyetleri ile cephe gerisinde başlayan Ermeni tedhiş eylemleri yeni sürgünleri zorunlu kılar. Nitekim tüm bu sürgün süreçleri dönemin önemli menfası olan Konya'ya yansır. Siyasi ve adli mefilerin yanı sıra muhâsım menfiler ile Ermeni muhacir de Konya'da ikamet ettirilir.

Konya'ya sürgüne gönderilen siyasi menfiler, tıpkı II. Abdülhamid dönemindeki gibi çoğunluğu eğitimlidir. Başta matbuat hayatı olmak üzere farklı iş kollarından sürgüne gönderilen menfiler arasında İttihatçıların kendi aralarında yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle sürgüne gönderilen Enis Avni/Aka Gündüz gibi şahıslar da bulunur.

5.1.1. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Konya'ya Yapılan Siyasi Sürgünler

Konya İmparatorluk coğrafyasının farklı yerlerinden gönderilen çok sayıda siyasi menfiye ev sahipliği yapar. Bunlar arasında Hüseyin Kâmi, Aka Gündüz (Enis Avni), Refii Cevad Bey ve İhsan Fikri Bey gibi tanınmış şahıslar da bulunur.

5.1.1.1. Hüseyin Kâmi Bey (1878-1912)

Aslen Dağıstanlı bir aileye mensup olan Hüseyin Kâmi, 1878'de dünyaya gelir. Babası Rus tebaasından Revanlı matbaacı Hacı Abbas Efendi'dir. Aksaray'daki Medrese-i Edebiyye'den mezun olduktan sonra değişik okullara devam eder. Hüseyin Kâmi Bey memuriyet hayatına Bab-ı Ali Matbuat Kalemi'nde başlar, buradaki görevinin ardından Karaçi Şehbenderliği'ne tayin olunur. Ardından “Yunan harbinde evlâdı şüheda ianesinde su-i istimalde bulundu” iddiası ile görevinden azledilerek İstanbul'a getirilir⁹⁷⁹.

Bir süre İstanbul'da ikamet ettikten sonra Mısır'a kaçan Kâmi, Meşrutiyetin yeniden ilanından sonra yurda döner. Ancak gazetelere yazdığı şiirler ve muhalif tavrı nedeniyle 31 Mart Vak'ası'nda on sekiz gün tutuklu kalır. Hurşit Paşa riyasetinde yapılan Divanı Harb yargılamasından sonra beraat eder⁹⁸⁰. Öte yandan *Tesisat* gazetesinde yer alan “Tahkik edilmeyen bir şayia” adlı haberde Kâmi'nin Beyoğlu'nda Tokatlıyan Gazinosu karşısında bir otelde intihar teşebbüsünde bulunduğu haberi yer alır. Aynı gazetenin ertesi günkü nüshasında mezkûr haberin şayia olmadığı Kâmi'nin gerçekten intihar teşebbüsünde bulunduğu ve doktorlar tarafından müdahale edildiği bilgisi paylaşılır⁹⁸¹.

⁹⁷⁹ Acehan, *Sürgün Kalemler*, s. 189; Kabacalı, *Türkiye'de*, s. 141; Ali Sarıca, *Hüseyin Kâmi'nin Hayatı ve Eserleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak, 2012, s. 2;

⁹⁸⁰ İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, C. II, s. 785.

⁹⁸¹ *Tesisat*, Nu. 122, 3 Teşrin-i Sani 1327/16 Kasım 1911, s. 4; *Tesisat*, Nu. 123, 4 Teşrin-i Sani 1327/17 Kasım 1911, s. 4.

Şiirlerini *Alemdar* gazetesinde yayınlayan Hüseyin Kâmi, hiciv ihtiva eden manzumeleriyle bazı nesirlerini Divânçe-i Dehri adıyla bastırır. Ancak eserin yayınlanması üzerine Kâmi tutuklanır. Ardından Ahmed Ramiz Efendi eserin kendisine ait olduğunu iddia ederek Kâmi'yi kurtarmak ister. Ancak Ahmed Ramiz, Kastamonu'ya sürgün edilirken Kâmi, Hürriyet ve İtilafçı olarak İttihad ve Terakki'ye muhalefet ettiği gerekçesi ile Konya'ya sürgün edilir⁹⁸². Kâmi bu olayı eserinde şöyle anlatır.

“Ahmet Ramîz Efendi fikrimi anladıktan sonra öyle ise dedi, ben de vatanımda bu sûretle bir hizmette bulunmak için sizi aradan çıkararak Divânçe-i Dehrî'nin neşir mes'ûllüğünü bizzat ben deruhte ederim. Çünkü sizin vatana lüzumunuz vardır. Nefâset matbaası eserin henüz tab'ını ikmâl etmişti ki polis müdüriyet-i umûmiyyesi matbaayı basarak, neşir edilmemiş eser hakkındaki kanunun serahetine rağmen kitapları müsadere etmiş idi. Ben vakadan ertesi günü tevkîf edildiğim zaman haberdar olmuşum. Ayasofya merkez memûriyesi bakan nezdine götürüldüm. Bu zât fevkalâde nâmûslu bir meşrûtiyyet me'mûruna yakışacak sûrette bana muâmelede bulundu. Orada anladım ki devr-i hürriyet hafiyeleleri, Dağıstanlı Dehrî nâmının bir unvan-ı müsteâr olduğunu jurnallerinde de zikretmişlerdir.

Divân-ı harbe sevk edildiğim zaman fedakâr muhterem Kürdizâde Ahmet Ramîz Efendi benden evvel yetişmiş ve divânçe ile benim alâkam bulunmadığını ve kitabın kendisine ait olduğunu zikrederek beni kurtarmış ve kendisini ateşe atmıştı. Şu münâsebetle bunu da ilave edeyim ki gerek Kürdizâdenin Kastamonu'ya nefyi esnasında ve gerek benim tevkîfim zamanında polis memurlarından gördüğümüz edîbâne muâmeleler bizi hayran etmişti. Polisler yapılan bu muâmelenin bir alçaklık olduğunu alenen söylüyorlardı. Rezâlet hep tahsîsât mestûreden muazzaf olan kendilerine hamîyyet süsü veren beyefendilerden sudûr ediyordu.⁹⁸³,

Namdar Rahmi “İttihad ve Terakki hükümeti harbe girdikten sonra İstanbul'da bir muhalefet havası yaratması kütleyi sürüklemesi muhtemel olan bazı adamları oraya buraya sürgün ederken Aka Gündüz'le Hüseyin Kâmi'yi de Konya'ya göndermişti” diyerek Kâmi'nin Konya'ya sürgün gerekçesini açıklar ve ona dair ilk izlenimleri de şöyle ifade eder⁹⁸⁴:

“Bu sıralarda Konya muhitinde yeni bir sima daha zuhur etmişti: Gayet mütenasip boy ve bosile, çok mütekâmil, güzel çehresi, parlak gözleri, Vilhelmkârî bıyıkları, mağrur ve

⁹⁸² Acehan, *Sürgün Kalemler*, ss. 189-190.

⁹⁸³ Kürdizade Ahmed Ramiz, *Divânçe-i Dehrî*, Amedi Matbaası, Dersââdet, 1330, ss. 126-127.

⁹⁸⁴ Namdar Rahmi Karatay, *Kitaplarımın Hikâyesi*, Berksoy Basımevi, İstanbul, 1952, s. 82.

azametli duruşu ve yürüyüş ile zarif ve itinalı giyiniş ile asil bir prens gibi derhâl göze çarpan bu adam; Hüseyin Kami idi. Meclisine girilip sözü, sohbeti dinlendikten sonra görülürdü ki onun ruhu ve manevi yapısı da aynı tenasübü, aynı tekâmülü aynı vakar ve azameti taşıyordu. Konuşmasında, dinleyenleri sarhoş eden âhenkli bir musiki vardı.”

Namdar Rahmi’nin de ifade ettiği gibi oldukça güçlü bir karaktere sahip olan Hüseyin Kâmi, şair, aktör, muharrir, tiyatrocu ve iyi bir hatiptir. Öyle ki Balkan Harbi sırasında halkı coşturan nutku nedeniyle Sultan Mehmet Reşat kendisine altın saatini hediye etmiştir⁹⁸⁵. Konya'ya geldikten sonra Gazi Âlemşah Mahallesi’nde basit bir evde pansiyoner olarak kalan Kâmi, kısa süre sonra Ragıp, Naci Fikret, Mehmet Nuri ve Namdar Rahmi’nin de aralarında bulunduğu yeni bir çevre edinir. Burada boş durmayan Kâmi, buradaki arkadaşları ile birlikte Türklük derneği kurar, her biri birer Türkçe ad almış, bir nizamname yapar. Evinde sık sık misafir ağırlayan Kâmi şark lisanlarıyla, Arapça, Farsça, Türkçe seçme beyitler, gazeller, kasideler okur⁹⁸⁶. Naci Fikret Baştağ onun Konya'da bıraktığı tesiri şöyle anlatır;

"O vakit bizim için Konya'da iki nur ve fikir membaı vardı; birisi, o vakit Konya Lisesi'nde edebiyat ve felsefe muallimi bulunan merhum Rasim Haşmet, diğeri İttihatçıların zulüm ve gadrine uğrayarak Konya'ya nefyedilmiş olan merhum Hüseyin Kâmi. Evvelkinden fikir, ilim ve felsefe ihtiyacımızı, ikincisinden şiir ve bedâyi ihtirasımızı tatmin ederdik. Evvelki burada ciddî, vakur ve mantıkî garbı, ikinci şuh ve lakayt, rind ve zevkperest şarkı canlandırır. ...Evvelki Andre Lö Fevr'den, Lö Turno'dan, Tard'dan, Dürkeym'den, Ribo'dan bahsederse ikinci bize Hafız'ın, Kaanî'nin, Ubeyd-i Zakanî'nin, Saib'in şiirlerini okurdu. Evvelki gözlerimizi kamaştıran kuvvetli bir elektrik lâmbası ise ikinci kalplerimizi ısıtan mütebessim bir bahar güneşi idi. Evvelkinin kütüphanesinde göze ilk çarpan şey Larus ciltleri. İkincininkinde müzehhep ve tâlik yazılı divanlardı. Şimdi her ikisinin de maddî mevcudiyetleri toprağa inkılâb etti. Fakat her ikisi de ruhlarımızın amâkında birer necm-i sabit gibi parlayıp duruyorlar. Meslekleri başka başka olan bu iki şahsiyette müşterek bir hasise vardır ki bizi asıl cezbeden, prestij ettiren o idi: samimiyet ve aşk-ı hakikati.”⁹⁸⁷ Namdar Rahmi ise bu durumu “O Konya’da da vilâyet erkânını, memleketin münevver zümresini gençleri birdenbire tılsımlı bir kuvvet gibi kendine bağlayıvermişti” diyerek açıklar⁹⁸⁸.

⁹⁸⁵ Karatay, **Kitaplarımın Hikâyesi**, s. 85.

⁹⁸⁶ Karatay, **Kitaplarımın Hikâyesi**, ss. 82-83.

⁹⁸⁷ Caner Arabacı, **Millî Mücadele**, s. 139.

⁹⁸⁸ Karatay, **Kitaplarımın Hikâyesi**, s. 85.

Hüseyin Kâmi Bey'in muhtelif tarihlerde verdiği konferanslar, hakkında yeni sürgün kararlarının alınmasına neden olur. Örneğin arşivde bulunan 20 Şubat 1327 (4 Mart 1912) tarihli bir belge de Hüseyin Kâmi'nin Şark tiyatrosunda verdiği konferansta "Devlet-i Aliye'nin siyâsiyât-ı dâhiliyesine karışmak ve efkâr-ı umûmiyede hükümet aleyhine cereyân hâsıl itmeğe çalışmak" çabasında olduğu ve kendisinin aynı zamanda *Divançe-i Dehri* adlı eserin müellifi olduğu hatırlatılarak Rusya Sefâreti ile görüşüldükten sonra hakkında yeni bir sürgün kararı verilmesi istenir⁹⁸⁹. Nitekim benzer bir sürgün kararı da Kâmi'nin Konya'da bulunduğu süreçte alınır. Hüseyin Kâmi yapımı tamamlanan askeri misafirhanenin açılış töreninde bir konuşma yapar. Ancak vali ve askeri erkânın hazır bulunduğu sırada yaptığı bu konuşma ciddi bir rahatsızlık oluşturur. Bunun üzerine vilayette kalmasının tehlikeli olacağı gerekçesi ile sürgün yerinin Karaman'a tahvil edilmesi kararlaştırılır⁹⁹⁰. Burada bir hastaneye memur edilen Kâmi, bir süre sonra Bozkır'a nakledilir. Kâmi burada bir hastane köşesinde yakalandığı tifüs hastalığından ölür⁹⁹¹. Dönemin güçlü kalemlerinden biri olan Kâmi'nin ölümü ile ilgili olarak Refik Halit "komitenin başında iken yenileceği harbi, hem padişaktan hem de yedi tuğlu vezirlerin çoğundan saklayarak gizli kararlaştırmış, dört gazeteci ve muharririn, yani Hasan Fehmi, Ahmet Samim, Zeki ve Hüseyin Kâmi'nin öldürülmesi faciasını tertiplemişti. Sürüm sürüm sürülenleri hesaba katmıyorum" değerlendirmesinde bulunur⁹⁹².

5.1.1.2. Aka Gündüz/Enis Avni (1885-1958)

Aka Gündüz, Manastır'a bağlı Alasonya ile Katerina arasındaki bir dağ köyünde 1885'te dünyaya gelir. Babası Rizeli Fincioğullarından Binbaşı İbrahim Kadri Bey, annesi Sapanca'nın Kırkpınar köyünden Hüseyin Kur Bey'in kızı Melek Hanım'dır. Annesinin vefatı nedeniyle bir süre Fransız mürebbiye refakatinde yetişen Aka Gündüz, ilköğrenimini Serez ve Selanik'te tamamladıktan sonra Sırp Rüştîyesine girer. Daha sonra Galatasaray, Edirne ve İstanbul Kuleli Askeri liselerine devam eder. Harp Okulu'na kaydolur. Fakat hastalığından

⁹⁸⁹ BOA., HR. SYS., 1344/34. Konuya dair bir başka belgede Kâmi'nin mezkur suçuna istinaden hudut haricine çıkarılmasının münasip görüldüğü ifade edilmiştir. Ancak belgeden Kâmi'nin hudut haricine çıkarılıp çıkarılmadığı anlaşılamamaktadır. BOA., Dahiliye Siyasi Kısım Evrakı (DH. SYS.), 55/96.

⁹⁹⁰ BOA., DH. ŞFR., 494/58; BOA., DH. ŞFR., 57/111; Acehan, *Sürgün Kalemler*, s. 190.

⁹⁹¹ Caner Arabacı, *Millî Mücadele*, s. 155-156; Acehan, *Sürgün Kalemler*, s. 190.

⁹⁹² Karay, *Bir Ömür*, s. 259.

dolayı ikinci sınıftan ayrılır⁹⁹³. Asıl adı Hüseyin Avni olan yazar, bu dönemde adını önce Enis Avni'ye ardından Aka Gündüz'e çevirir⁹⁹⁴.

Aka Gündüz matbuat hayatına *Terakki* mecmuasında başyazar olarak başlar. Ardından Paris'e giderek hukuk ve güzel sanatlar eğitimi alır⁹⁹⁵. Yurda dönünce Hariciye Gümrüğü'nde çalışmaya başlar⁹⁹⁶. Bu arada Paris'te İttihat ve Terakki Cemiyetine dâhil olan Aka Gündüz, yurda dönüşü sonrası Ömer Naci ve Hüsrev Sami Kızıldoğan'nın siyasi sebeplerden dolayı Paris'e kaçmaları sırasında onları yolcu ettiği gerekçesiyle tutuklanır. Bir süre sonra da Selanik'e sürgün edilir⁹⁹⁷. Meşrutiyetin yeniden ilanında Selanik'te bulunan Aka Gündüz, 31 Mark Vak'ası'nda İstanbul'a gelen Hareket Ordusu'nda gönüllü olarak görev alır⁹⁹⁸.

Aka Gündüz meşrutiyetin yeniden ilanı sonrası ilk olarak Adana Vilayet Meclisi İdare Başkâtipliği'ne getirilir ve bu görevi yaklaşık olarak bir buçuk yıl devam ettirir⁹⁹⁹. Bu arada çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazan Gündüz, İttihat ve Terakki'nin yeniden örgütlenmesinde aktif görev alır¹⁰⁰⁰. 1912 yılındaki Bab-ı Ali gösterilerinin kışkırtıcılarından sayılır ve Divan-ı Harp'te yargılanarak yedi yıl kalebentlik cezasına çarptırılır. Ancak cezası bir ay sonra affedildiği için kalebentlik cezası da düşer¹⁰⁰¹.

Aka Gündüz Birinci Dünya Savaşı başlarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ndeki bazı arkadaşları ile anlaşmazlığa düşer. Zira İttihat ve Terakki yönetiminin ve siyasetinin eksik ve aksak yönlerini şiddetle eleştirmektedir. Nitekim bu durum uzun sürmez ve Gündüz'ü İstanbul'dan uzaklaştırmanın yolları aranır. Yusuf Ziya Ortaç buna dair şu hatırayı paylaşır.

“Bir gün, Ömer Seyfettin:

— Yusuf Ziya cancağızım, kurbağa nasıl sinek avlar bilir misin? dedi.

Yüzüne baktım gülümseyerek, o anlattı:

⁹⁹³ Abide Doğan, *Aka Gündüz*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2014, ss. 15-16; Acehan, *Sürgün Kalemler*, s. 91.

⁹⁹⁴ Aka Gündüz isim değiştirme gerekçesini şu şekilde izah eder. “Selanik'te idim. Merhum Abdülkerim Paşa ile pek dost idim. Bir gün Olempos Palas'ta bana dedi ki: Hazret, evlat! Sen bazı çok güzel şeyler yazıyorsun. Fakat herkes hepimiz okuyoruz ve diyoruz ki; adam sen de bizim Enis Avni yazmış ağzınla kuş tutsan "bizim Enis yazmış " diye yazıların ehemmiyetini kaybediyor. Gel, kendine bir Arapça nâm-ı müsteâr bul, arkasına saklan, ondan sonra bana hayır dua et, İşte şimdi şu dakikada ona hem hayır dua ediyorum, hem gani gani rahmet diliyorum.” Abide Doğan, *Aka Gündüz*, ss. 15-16.

⁹⁹⁵ *BOA., MF. MKT.*, 1163/79.

⁹⁹⁶ Aka Gündüz'ün Hâl Tercümesi, *TBMM Arşivi*, D. 5, Nu. 845.

⁹⁹⁷ Metin Oktay, *Aka Gündüz'ün Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008, ss. 22-23.

⁹⁹⁸ Acehan, *Sürgün Kalemler*, s. 91.

⁹⁹⁹ Aka Gündüz'ün Hâl Tercümesi, *TBMM Arşivi*, D. 5, Nu. 845.

¹⁰⁰⁰ Oktay, *Aka Gündüz'ün Hayatı*, s. 33.

¹⁰⁰¹ Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, s. 246; Oktay, *Aka Gündüz'ün Hayatı*, s. 40.

— Sinek kurbağanın gözüne konar, aldırılmaz. Yanağına konar, aldırılmaz.

Tam dudağına konunca, hap der, yutuverir!

Bunu Kara Kemal'lere, Doktor Nazım'lara meydan okuyan Aka Gündüz için söylemişti Ömer. Aradan ya bir hafta geçti, ya iki... Ömer Seyfettin, telâş içinde yanına koştu:

— Kurbağa hap dedi cancağızım, kurbağa hap dedi!

Aka Gündüz'ü tevkif etmişlerdi: Vestiyerdeki paltosunun cebine numaraları alınmış banknotlar koydurup, Tokatlıyan'dan şantajla para aldı diye!¹⁰⁰²,

Yusuf Ziya'nın Aka Gündüz'e bir komplo olarak ifade ettiği bu olay ile ilgili olarak Falih Rıfkı ise şu bilgiyi paylaşır.

“Aka Gündüz harp çıktığı vakit Beyoğlu nümayişlerinin önünde Tokatlıyan'ın camlarını kırdıktan sonra, otel sahibinden şantaj haracı istemiş, o da polise haber vererek bir suçüstü yapılmış. Talât Bey, Aka Gündüz'ü Konya'ya sürmüştü, Gökalp'e düşmanlığı kendini o vakit korumamış olmasındandı.”¹⁰⁰³

Sonuç olarak Aka Gündüz, kendisine isnat edilen suç nedeniyle Konya'ya sürülür. Ancak kısa bir süre sonra burada bulunması sakıncalı görüldüğü için buradan Bozkır'a nakledilir¹⁰⁰⁴. Gündüz, Bozkır'da bulunduğu sürede sıkı bir denetime tutulur. Nitekim Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 6 Kanun-ı Evvel 1330 (19 Aralık 1914) tarihinde Konya Vilayeti'ne çektiği telgrafta “Oraya teb'id edilen Enis Avni Efendi'nin nezaretten emir ve mezuniyet istihsalı olunmaksızın diğer bir mahalle gitmesine müsaade olunmaması” şeklinde uyarıda bulunur¹⁰⁰⁵. Ayrıca Dâhiliye Nezareti Konya Vilayeti'ne çektiği telgrafta Aka Gündüz'ün hükûmet memurlarını tahkir ve tezyif ettiğini belirterek Gündüz'e ait yazışmaların dikkatle takip edilmesi, bu tür “muzır” haberleşmeye izin verilmemesi hatta yazacağı mektupların da kaza kaymakamlığı tarafından Konya Vilayeti'ne gönderilmesi talep edilir¹⁰⁰⁶. Nitekim bu maksatla yapılan tahkikatta Dudu Halime ve Mümine adlı kadınların imzaları ile çekilen telgrafların mezkûr kadınların itirafı ile Aka Gündüz'e ait olduğu tespit edilmiştir.

¹⁰⁰² Oktay, **Aka Gündüz'ün Hayatı**, s. 44.

¹⁰⁰³ Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Sena Matbaası, İstanbul, 1980, s. 136. Falih Rıfkı Mütareke Döneminde Aka Gündüz'ün “Ah ne yazık ki onu asacaklar. Yemin ederim ki asıldığını istemiyorum. Hürmet ettiğim bir zatın bir fikri vardır ki ne güzeldir: Ziya'nın kafa tasma bir düzine nalıncı çivisi çakmalı. Yaya olarak Anadolu'ya çıkarmalı. Kasaba kasaba, köy köy, oba oba gezdirmeli. Eyvah böyle yapmayacaklar da onu asacaklar. Ne kadar yazık! Ne kadar adaletsizlik” ifadeleri üzerine bu tespiti yapar. Atay, **Çankaya**, s. 136.

¹⁰⁰⁴ **BOA., DH. ŞFR.**, 458/78.

¹⁰⁰⁵ **BOA., DH. ŞFR.**, 48/296.

¹⁰⁰⁶ **BOA., DH. ŞFR.**, 49/74.

¹⁰⁰⁷Bunun üzerine Konya'da bulunması mahzurlu görülen Gündüz, Bilecik'e gönderilir¹⁰⁰⁸. Selanik'te tanıdığı dostu Talat Paşa, her ne kadar Gündüz'ün sürülmesini engelleyememişse de sürgün yıllarında ona destek olmaya çalışır. Gündüz'e verilmesi için Bilecik mutasarrıflığına 40 lira gönderir¹⁰⁰⁹.

Birinci Dünya Savaşı yılları sürgünlerle geçen Gündüz, sürgün sonrası Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine başvurarak hiçbir kanuni hükme dayanmaksızın Kasım 1914'ten Kasım 1918'e kadar Anadolu'da sürgün olduğunu beyan edip, zaruri masraflarının karşılanmasını talep eder. Bu talebin uygun görülmesi üzerine kendisine 2000 kuruş verilmesi kararlaştırılır¹⁰¹⁰. Mütareke döneminde İstanbul'da bulunan Gündüz, pek çok vatansever gibi İngilizler tarafından önce Bekirağa Bölüğü'ne hapsedilir, ardından Malta'ya sürülür¹⁰¹¹. Aynı dönemde Malta'da sürgün bulunan Ahmet Emin Yalman, Gündüz'ün Malta günlerini şöyle anlatır.

“Malta'daki gazeteci grubunun diğer bir mensubu, Aka Gündüz Bey'di. *Alay* dergisi başyazarının benim gözümde başlıca vasfı, odasının benim odamdan bile karışık ve dağınık olmasıydı. Aka Gündüz bu odasında bazen geceli gündüzlü, bazen haftalarca ara vererek, yazılar yazardı. Bazen de ressamlık damarı coşar karikatürler, portreler yapardı. Aşçılık hevesinin uyandığı zamanlar da olurdu. Kendisi ile bir arada yemek yiyen arkadaşlar için mükemmel elbasan tavaları pişirirdi. Kendi kendini idare etmekten aciz görünen Aka Gündüz Bey, bir aralık zindanın umûmî mutfağının idaresini üzerine aldı ve bu işte herkesten fazla dirayet ve beceriklilik gösterdi. Şu kadar ki hesaba çok ihtiyaç gösteren bu idare memurluğu bile, paranın insanlarca değerli bir şey sayıldığını kendisine öğretmedi, *Polverista*'da uzun müddet, halini kimseye belli etmeden parasızlık ve sıkıntı çekti, fakat bu sıkıntılar bile paranın lüzumlu bir şey olduğunu kendisine öğretmedi. Nasılsa eline para geçince hemen önüne gelene ziyafetler çekerek bunu son zerresine kadar eritirdi, bundan başka herkesin geçerken birer peni attığı sokak çocuklarına bir avuç dolusu şilin atarak cebini boşaltır ve böylece tabîî haline kavuşunca geniş nefes alırdı¹⁰¹².”

¹⁰⁰⁷ BOA., DH. ŞFR., 498/71.

¹⁰⁰⁸ BOA., DH. ŞFR., 507/75; BOA., DH. ŞFR., 508/27.

¹⁰⁰⁹ BOA., Dahiliye Kalem-i Mahsusa Evrakı (DH. KMS.), 44/54; BOA., DH. ŞFR., 89/5.

¹⁰¹⁰ BOA., DH. EUM. MH., 190/129.

¹⁰¹¹ Samih Nafiz Tansu, *Teşkilat-ı Mahsusa İki Devrin Perde Arkası*, Nokta Yay, İstanbul, 2012, s. 275; Oktay, *Aka Gündüz'ün Hayatı*, s. 49; Acehan, *Sürgün Kalemler*, s. 93.

¹⁰¹² Yalman, *Yakın Tarihte*, s. 579.

Gündüz'ün Malta sürgünü uzun sürmez, zira Büyük Millet Meclisi'nin teşebbüsleri neticesi kısa süre sonra yurda döner¹⁰¹³. Bir süre sonra İstanbul'dan Ankara'ya gelen Gündüz, Millî Mücadele saflarında yer alır. Çıkardığı *Anadolu'da Peyam-ı Sabah* gazetesi ile Millî Mücadeleye destek olur. Ayrıca *Anadolu'da Yeni Gün*, *Hâkimiyeti Milliye*, *İrade-i Milliye* gibi gazetelerde de Millî Mücadele yanlısı yazılar yazar. Cumhuriyetin ilanından sonra ise inkılapların toplum tarafından benimsenmesi ve içselleştirilmesi yönünde faaliyetlerde bulunan Gündüz, 1933 yılına gelindiğinde vefat eden Ankara milletvekili Ali Kütükçüoğlu'nun yerine meclise girer. 1946 yılına kadar milletvekilliği görevini sürdüren Gündüz hayatının son yıllarını Ankara'da geçirir. Bu sırada yakalandığı kanser hastalığının ardından yaşadığı inme neticesi 6 Kasım 1958 tarihinde vefat eder¹⁰¹⁴.

5.1.1.3. Refii Cevad Ulunay (1890-1968)

Refii Cevad 1890 yılında Şam'da doğar. Babası eski Ankara valilerinden Ali Muhittin Paşa, annesi Makbule Hanım'dır. Aslen Konya-Seydişehirli olan ailenin büyük dedesi Mehmet Şerif Efendi'den itibaren aile Osmanlı bürokrasisi içinde çeşitli görevler alır. Amcası Mehmet Emin Efendi, Konya İdare Meclisi Başkâtibi iken Meşrutiyetin ilânından sonra Konya Mebusu seçilir, I. ve II. devrede Konya Mebusluğu yapar¹⁰¹⁵.

Refii Cevad eğitim hayatına İstanbul Vefa Taş Mektebinde başlar, ardından orta tahsilini Vezneciler'deki Şemsü'l Maarif adlı hususi bir mektepte bitirir. Daha sonra kaydolduğu Mekteb-i Sultani'yi 1909'da tamamlayarak mezun olur. Dönemin en gözde eğitim kurumları arasında bulunan Mekteb-i Sultani, Refii Cevad'ın siyasi fikirlerinin oluşmasında son derece etkili olur. Zira batılı düşünce sistematığının öncüleri sayılan Hammer mütercimi Ata Bey (Edebiyat), Servet-i Fünûn Edebiyatı'nı kuranların etrafında toplandıkları Rezaizade Mahmut Ekrem, Muallim Feyzi (Farsça), Rıfat Bey, Muallim Naci, Babanzade Naim, Hacı Zihni Efendi, Veled Çelebi (Farsça), Mecit Efendi, Said Bey, Abdurrahman Şeref Bey (Tarih) ve Tevfik Fikret gibi edebî ve siyasî kişilerden dersler alır.

¹⁰¹³ Abide Doğan, *Aka Gündüz*, s. 19.

¹⁰¹⁴ Oktay, *Aka Gündüz'ün Hayatı*, s. 49; Acehan, *Sürgün Kalemler*, s. 95. Abide Doğan, *Aka Gündüz*, ss. 19-20. Aka Gündüz milletvekilliği sürecinde Genel Kurul'da; Af Kanunu, Avukatlık Kanunu, 1936 yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu, Boğazların tâbi olacağı usule dair mukavelenamenin yerine kaim olmak üzere Montrö'de imza edilmiş bulunan yeni mukavelenamenin tasdiki ve İskenderun ve Antakya meselesine dair konuşmalar yapar. **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. XII, TBMM Matbaası, Ankara, 1936, ss. 319-320; **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. XIII, TBMM Matbaası, Ankara, 1933, ss. 76, 77; **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. XXVI, TBMM Matbaası, Ankara, 1936, s. 349; **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. XI, TBMM Matbaası, Ankara, 1933, s. 244.

¹⁰¹⁵ Necmi Uyanık – Sebahaddin Mıhçı, “Refi Cevat'ta Siyasî Düşüncenin Değişimi Üzerine”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Tarihin Peşinde*, S. 12, Y. 2014, s. 319. Mahir Karacar, ailenin köklerinin Mevlana Celaleddin-i Rûmî'ye dayandığını ifade eder. Mahir Karacar, **Refi' Cevad Ulunay'ın Süreli Yayınlarıdaki Yazıları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2010, s. 22.

Nitekim Refii Cevad bu durumu şöyle ifade eder. “Fransız hocalarının ve Fransız kültürünün etkisiyle hepimiz Şark’tan Garb’a açılan pencereden hürriyet havasını bol bol teneffüs ediyorduk.”¹⁰¹⁶,

Refii Cevad 58 yıllık gazetecilik hayatına daha 19 yaşında hocası Tevfik Fikret’in tavsiyesi ile *Tanin* gazetesinde neşrettiği yazılarla başlar. *Tanin* tercihi onun İttihatçılara olan hayranlığının yanı sıra Hüseyin Cahit’in bir talebesi olmasındandır. Refi Cevad’ın *Tanin* günlerine kadarki eğitimi ve siyasî çevresi bu minvaldedir. Dolayısıyla Meşrutiyetin yeniden ilanı sonrası iktidar gücünü elinde bulunduran ve yönetime hükmeden İttihat ve Terakki taraftarı olma duygusunu böylece tatmıştır.¹⁰¹⁷

Refii Cevad’ın *Tanin* gazetesinden ayrılıp *İkdam* gazetesine geçişi ile birlikte İttihat ve Terakki muhalifliği de başlar. Esasen bu durum hocası Tevfik Fikret’in Mekteb-i Sultani ve *Tanin* ile yollarını ayırması ile başlayan bir süreçtir. Refii Cevad, *İkdam* gazetesine geçtiğinde 20 yaşındadır. Bu arada meydana gelen Hasan Fehmi, İsmail Mahir, Ahmet Samim cinayetleri ve ardından yaşanan “Cemiyet-i Hafıyye” tutuklamaları Refii Cevad’ın İttihat ve Terakki’den kopuşunu geri dönülmez bir noktaya taşır. Nisan 1911’e gelindiğinde Refii Cevad Tunuslu Sadrazam Hayreddin Paşa’nın oğulları tarafından kurulan *Şehrâh* gazetesinde yazı işleri görevini üstlenir. Bu sırada hükümete yönelik ağır eleştirilerde bulunan *Şehrâh* yazarı ve aynı zamanda Düyûn-ı Umûmiye Mühimme Kalemî Müdürü Zeki Bey’in katli O’nun İttihat ve Terakki karşıtlığını kalıcı hale dönüştürür. Nitekim o yılın sonunda kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası da *Şehrâh* tarafından desteklenir. Yine bu dönemde yaşanan 1912 Sopalı Seçimleri, Bab-ı Ali Baskını ve muhalif yayınlara yönelik baskılar, yazarın İttihat ve Terakki karşısındaki muhalif duruşunu daha keskin bir hale getirir¹⁰¹⁸.

Refii Cevad 1912 yılında *Alemdar* gazetesini çıkarmaya başlar. Gazete İttihat ve Terakki iktidarı karşısında muhalif bir yayın politikası takip etmektedir¹⁰¹⁹. Ancak bir süre sonra meydana gelen Mahmut Şevket Paşa suikastı onun hayatında önemli bir dönüm noktası olur. Zira İstanbul Polis Müdüriyeti suikast sonrası şehirde bulunmaları mahzurlu görülen başta *Alemdar* gazetesi sermuharriri Refii Cevad, gazete müdürü Kadri gibi muhalif isimlerin yer aldığı iki yüzün üzerinde şahsı tutuklar. Polis Müdüriyetinde “ihtilalci” olarak fişlenen

¹⁰¹⁶ Necmi Uyanık – Sebahaddin Mihçî, **Refi Cevat’ta**, s. 320.

¹⁰¹⁷ Necmi Uyanık – Sebahaddin Mihçî, **Refi Cevat’ta**, s. 322.

¹⁰¹⁸ Necmi Uyanık – Sebahaddin Mihçî, **Refi Cevat’ta**, ss. 323-326; Karacar, **Refi’ Cevad**, s. 22.

¹⁰¹⁹ Nitekim bu durumun neticesi olarak Refii Cevad Bey, Divân-ı Harb-i Örfî’de yargılanır ve kendisine yetmiş beş Osmanlı lirası para cezası verilir. Ancak bu ceza Mahmut Şevket Paşa hükümetinin muhaliflerle iyi geçinme siyasetinin bir neticesi olarak 22 Kanun-ı Sani 1328 tarihli irade-i seniyye ile affedilir. **BOA., DH. SYS., 57/52; BOA., BEO., 4140/310459.**

Refii Cevad ve arkadaşları Bekirağa Bölüğündeki kısa tutukluluk süresinden sonra Sinop'a sürgün edilir¹⁰²⁰. Refii Cevad hatıralarında bu durumu şöyle değerlendirir.

“Memlekette en ziyade sükûna taraftar olan bizler deftere ihtilalci olarak kaydediliyor. Ruhlarında yakmak, kavurmak, kan dökmek isteyen bir ihtilâl ile İdare-i Hamidiye'yi deviren ikinci bir ihtilâl ile İstanbul'u zapt eden, üçüncü bir ihtilâl ile Babıali'yi ele geçiren bir kuvvet, ihtilâlci sıfatına hâiz bulunmuyordu. Vukuatın, talihin acı bir haksızlığı, asıl meselenin fena tarafı o dakikada bizden çekip alınan söz hakkı idi. Söyleyemiyorduk, sustuk deftere ismimiz bu suretle kaydedildikten sonra, odadaki memurlardan biri odanın, ortasından bir kapak açtı. Ben ilk önce orasını elbise filan konulmak üzere yapılmış bir yer zannettim. Hatta dikkatle bakmadım bile. Yine o pis kalem odasına döneceğiz sanıyordum. ... Ben menfaya gidiyordum. O altı yüz senelik Osmanlı İmparatorluğu'nu mahv için mukadderatına yeni giriyordu. Bir an bakıştık. Nazarımı başka tarafa çevirdim. Babıali yokuşunu inerken yakından tanıdığım ehîbbâmdan bazıları beni gördüğü halde görmemezliğe geliyor, bazıları da hemen sokağa sapıyordu. Hiç unutmam, Sirkeci'de en yakın akrabamdan biri kendini bir kahve dükkânına güç atabildi. Rıhtıma yaklaştık, oraları bütün kordon altına alınmış idi.”¹⁰²¹

Sinop'ta bir süre Sinop Mekteb-i İdadisi'nde ikamet ettirilen yazar daha sonra bir ev kiralarak buradan ayrılır. Sinop'ta sıkı bir sürgün hayatı yaşayan Refii Cevad'ın en büyük zevki zaman zaman kendisi gibi sürgün Refik Halit ile birlikte ava çıkmaktır. Ancak 9 Temmuz 1331 (22 Temmuz 1915) tarihinde menfası Sinop'tan Çorum'a tebdil edilir. “Bin beş yüz kişilik bir kafilenin içinden deste başı gibi yirmi sekiz kişi ayrılıyorduk. Gideceğimiz yer belli oldu Çorum” diyen Refii Cevad bu durumdan çok müteessir olur¹⁰²².

Refii Cevad, Çorum'a vasıl olduktan bir süre sonra 8 Kanun-ı Evvel 1332/21 Aralık 1916 tarihinde rahatsızlığını dile getirerek af talebinde bulunur. Fakat bu talep kabul görmez. Çorum Gureba Hastanesi baştabibine muayene olan ve kendisine romatizma teşhisi konulan Refii Cevad, baştabipten aldığı Çorum'un çok soğuk olması sebebiyle romatizmanın tedavisi için uygun bir yer olmadığı, bu hastalığa tutulanların yumuşak, dayanabilecekleri iklim koşullarına sahip bir mahalde ikametleri gerektiği yönündeki raporla birlikte Dâhiliye Nezaretine başvurur¹⁰²³. Rapora istinaden Ankara Valiliği'nin görüşüne başvuran ve olumlu

¹⁰²⁰ Acehan, **Sürgün Kalemler**, s. 338-339.

¹⁰²¹ Ulunay, **Menfalar**, ss. 13, 62.

¹⁰²² Acehan, **Sürgün Kalemler**, s. 340.

¹⁰²³ BOA., DH. EUM. 1. Şb., 13/37.

görüŖ alan Dâhiliye Nezareti Refii Cevad'ın menfasının Konya'ya tebdil edilmesine müsaade eder¹⁰²⁴.

1918'e kadar Konya'da sürgün bulunan Refii Cevad, bilhassa 1917-1918 Konya'da bulunan Konya Sultanisi Felsefe ve Edebiyat öğretmeni Halit Fahri Ozansoy ve dayısı Ahmed Kadri ile birlikte vakit geçirir. Çoğu zaman Fahri Bey'in Ermeni bir madamdan kiraladığı pansiyonda buluşup poker oynar¹⁰²⁵. Sinop'ta başlayan sürgün hayatı Konya'da sona eren yazar, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından 20 Ekim 1918 tarihinde kendisine verilen izne istinaden İstanbul'a döner¹⁰²⁶. Ardından Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne başvurarak İstanbul'a kendi imkânları ile döndüklerini beyan ederek yol masraflarının karşılanması talebinde bulunur. Nitekim bu talebin uygun görölmesi üzerine kendisine kırk üç kuruş verilmesi kararlaştırılır¹⁰²⁷.

Refii Cevad İstanbul'a döndükten sonra *Alemdar* gazetesini tekrar çıkarmaya başlar. Ali Kemal'in çıkardığı *Peyam-ı Sabah*'la birlikte *Alemdar*, bu dönemde Millî Mücadeleye muhalefet eden belli başlı iki gazeteden biridir¹⁰²⁸. Öyle ki Refii Cevad İstiklal Harbi'ne katılanları “serseri kahramanlar” olarak tanımlayarak kurtuluş için tek çarenin galip devletlerle anlaşmak olduğunu ve bunun dışındaki her hareketin yok oluşu hızlandıran hamleler olacağını ifade eden makaleler kaleme alır. ona göre Anadolu'daki hareket İttihatçı bir harekettir. “İttihatçılar gayr-i kâbil olmak şartıyla her vâkî olan hadiseye karışır her karışıkları hadiseyi de berbat ederler, yüzlerine gözlerine bulaştırırlar. Bundan dolayıdır ki İttihatçıların şimdiye kadar netice veren hiçbir hareketleri ne görölmüş hatta işitilmemiştir. Harekât-ı Milliye de böyle oldu. İzmir hadisesi üzerine zuhur eden harekâta melun (?) ellerini soktular sükûna muhtaç olduğumuz zamanda başımıza böyle bir gâile çıkardılar. İttihatçıların mevk-i iktidara gelmek için bu gibi fırsatlardan istifade etmeğe mezbûh-ânenen ibarettir hepimiz biliyoruz.”¹⁰²⁹

İstiklal Harbi boyunca bu tavrını devam ettirmesi üzerine Refii Cevad Bey, *Alemdar* gazetesi yazarlarından Pehlivan Kadri ile birlikte 4 Temmuz 1920 tarihinde Ankara Bidayet mahkemesinde yargılanarak vatana ihanet suçundan idama mahkûm edilir. Daha sonra Lozan Barış Anlaşması'nda öngörölen ve 23 Nisan 1924 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar

¹⁰²⁴ BOA., DH. ŞFR., 76/243.

¹⁰²⁵ Acehan, *Sürgün Kalemler*, s. 341.

¹⁰²⁶ BOA., DH. ŞFR., 92/190

¹⁰²⁷ BOA., DH. EUM. 1. Şb., 13/37.

¹⁰²⁸ Acehan, *Sürgün Kalemler*, s. 341.

¹⁰²⁹ Refii Cevad, “Turancılar ve Türkler Amma Hakikî Türkler...”, *Alemdar*, Nu. 1578, 20 Eylül 1335 / 20 Eylül 1919, s. 1.

Kurulu ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin oturumunda belirlenen 150'likler listesine dâhil edilir. Ardından 28 Mayıs 1927'de kabul edilen bir yasa ile de vatandaşlıktan çıkarılır¹⁰³⁰.

Yurt dışına çıkan Refii Cevad, bir süre Cüneyt'de Refik Halit ve Rıza Tevfik Bölükbaşı ile kalır daha sonra Fransa'ya gider. 1938'de çıkan affa kadar Paris'te sıkıntılı bir hayat yaşar. Ayrıca zaman zaman Mısır, Hindistan, Pakistan, İtalya ve Almanya gibi ülkelere seyahat etme imkânı bulur¹⁰³¹.

Yaklaşık 15 yıl yurt dışında sürgün hayatı yaşayan Refii Cevad, 1938'de ayla yurda döndükten sonra siyasetten uzak bir anlayışla gazetecilik hayatını devam ettirir. *Yeni Sabah* gazetesinde "Takvimden Bir Yaprak" adlı köşesinde güncel sorunlara yönelik yazılar yazar. 1953'te *Milliyet* gazetesine geçen yazar vefatına kadar geçen sürede gazetecilik hayatına burada devam eder¹⁰³². İyi bir hayvan sever olan Refii Cevad, bir ara çiftçilik ve avcılık ile de meşgul olur. Bahâriye şeyhi şair, bestekâr ve neyzen Hüseyin Fahreddin Dede'ye intisap etmiş bir Mevlevî olan yazar, her yıl 17 Aralık'ta Konya'da yapılan Şeb-i Arûz törenlerine katılmayı ihmal etmez. Ayrıca gazetedeki köşesinde sık sık Mevlâna sevgisini dile getiren Refii Cevad, 4 Kasım 1968 Pazartesi günü hayatını kaybettiğinde vasiyeti uyarınca nâ'sı Konya'ya götürülüp Mevlâna türbesi karşında Üçler Mezarlığı'na defnedilir¹⁰³³.

5.1.1.4. İhsan Fikri Bey (1876-1910)

Mehmet İhsan Fikri Bey, Ahmed Dursun Efendi ile Fatma Hanım'ın en büyük çocuğu olarak 3 Haziran 1876'da İstanbul Rumelihisarı'nda dünyaya gelir. Aslında Batumlu olan aile 93 Harbi sırasında yaşanan Rus istilasından dolayı İstanbul'a göç etmiştir¹⁰³⁴. İhsan Fikri Bey, eğitim hayatına ilk olarak İstanbul Sıbyan Mektebi'nde başlar, ardından İstanbul Soğukçeşme Askeri Rüştîyesi'nde devam eder. Ancak birbiri ardına anne ve babasının vefatı üzerine İhsan Fikri, eğitimini Selanik'te bulunan dayısının yanında Selanik Askeri Rüştîyesi'nde tamamlar. Daha sonra Selanik İdadi Mektebi'ne devam eder. İhsan Fikri'nin Selanik'te bulunduğu bu yıllar İttihat ve Terakki'nin gizliden siyaset sahnesine çıktığı yıllardır. Bilhassa Selanik İdadi Mektebi Cemiyetin önemli merkezlerinden biridir. Nitekim başta Cavit Bey olmak üzere

¹⁰³⁰ Sedat Bingöl, **Yüzellilikler Meselesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1994, s. 66.

¹⁰³¹ Karacar, **Refî' Cevad**, s. 25.

¹⁰³² Acehan, **Sürgün Kalemler**, s. 342.

¹⁰³³ Karacar, **Refî' Cevad**, ss. 26- 27.

¹⁰³⁴ Ahmed Dursun Efendi; 1265 Batum doğumlu, Batum ahalisinden ve çiftçi esnafından Bilal Ağa'nın oğludur. BOA., **Dahiliye Defterler (DH. SAİDd.)**, 13/359. Aile Batum'un Borçka kazası Murgul Nahiyesinden olup Hırbacıadeler/Hırbacıoğulları olarak bilinmektedir. Ahmet Uçar, Selman Soydemir, Kemal Erkan, **Adana İtidal Gazetesi**, TTK Yay., Ankara, 2014, s. 3.

İttihat ve Terakki'nin kurucuları ya da mensuplarından pek çoğu ile yakın ilişkileri olan İhsan Fikri Bey de cemiyet adına aktif faaliyetlerde bulunan üyelerden biridir¹⁰³⁵.

İhsan Fikri Bey, Selanik İdadi Mektebi'nde üçüncü sınıftan dördüncü sınıfa geçince tasdikname ile okuldan ayrılarak memur olur. Zira ekonomik olarak okuyamayacak durumdadır. Böylece Fransızca ve Rumca'ya vakıf olan İhsan Fikri Bey, 13 Mayıs 1893 tarihinde on yedi yaşında iken Selanik Muhasebe Kaleminde memur olarak çalışmaya başlar. Kendisine 30 Kuruş maaş tahsis edilir. Ancak buradan geçen 3 yılın ardından İhsan Fikri Bey dayısı Hacı Ali Paşa'nın vefatı üzerine görevinden istifa ederek Şubat 1896'da İstanbul'a gelir. İstanbul'da yeni bir hayat kurmak zorundadır. Zira kardeşlerinin sorumluluğu onun üzerindedir. Nitekim bu maksatla eniştesi (Divan-ı Muhasebat Azası) İbrahim Bey aracılığı ile Ziraat Bankası merkez idaresi evrak kayıt memurluğuna tayin edilir. Yaklaşık bir yıl bu görevine devam eden İhsan Fikri Bey siyasi faaliyetlerini de gizli gizli devam ettirir. Sirkeci Bâbıâli Caddesi'nde Selamet Otel'i'nin üst katında bir odada her gece arkadaşları ile toplantılar yapar¹⁰³⁶. Her gece gizli gizli yapılan bu toplantılar Polis Müdüriyeti'nin dikkat çekmiş olmalı ki 23 Kasım 1896 gecesı otel Mabeyne mensup yaverler ve komiserlerin de aralarında bulunduğu görevlilerce basılır. Derhal tevkif edilerek sorguya alınan İhsan Fikri Bey eniştesi İbrahim'in tüm gayretlerine rağmen yine Ziraat Bankası'nda istihdam edilmek üzere Diyarbakır'a sürgün edilir¹⁰³⁷.

Bu arada payitahtta hararetli günler yaşanmaktadır. Zira bir yanda Ermeni olayları patlak vermiş diğer taraftan da İttihat ve Terakki İstanbul Şube başkanı Hacı Ahmed Efendi, Şeyh Naili Efendi ve Seraskerlikten Yarbey Şefik Bey'in başını çektiği bir grup II. Abdülhamid'e suikast teşebbüsünde iken yakalanmıştır¹⁰³⁸. İşte böyle bir dönemde İstanbul'dan sürgün edilen İhsan Fikri Bey, Diyarbakır'a vasıl olduktan bir süre sonra askerlik meselesi ile meşgul olur. Askerlik çağı gelen İhsan Fikri, vatani görevini Hicaz'da yapmak üzere Askerlik Şubesi'ne başvurur. Ancak konuya dair yapılan çok sayıda yazışmadan sonra siyasi faaliyetlerini gizlice sürdürmesinden dolayı talep reddedilir.

İhsan Fikri Bey Diyarbakır'da kısa sürede kendisine yakın muhalif bir çevre bulur. Diyarbakır Baytar Mektebi talebesi Mehmet Ziya (Gökalp)¹⁰³⁹, Diyarbakır Savcı Muavini

¹⁰³⁵ Uçar, Soydemir, Erkan, **Adana**, s. 5.

¹⁰³⁶ Uçar, Soydemir, Erkan, **Adana**, ss. 6-7.

¹⁰³⁷ **BOA., BEO.**, 872/65400.

¹⁰³⁸ Ramsaur, **Jön Türkler**, ss. 49-51. Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt**, ss. 450-455.

¹⁰³⁹ İttihat ve Terakki'nin teorisyenlerinden ve Türk düşünce tarihinin önemli simalarından olan Ziya Gökalp, Kolera salgını nedeniyle şehirde bulunan dönemin meşhur İttihatçılarından Abdullah Cevdet ile tanışarak İttihat

Necati Bey, Diyarbakırlı Ahmed Muhtar onun arkadaş çevresinde önemli bir yere sahiptir. Ancak bir süre sonra yaptıkları toplantılarla şikâyetle konu olan mezkûr şahıslar tutuklanır. Divan-ı Harb’de cereyan eden muhakeme ve tahkikat neticesinde 14 Aralık 1899’da Mehmed Ziya (Gökalp) evinde muzır evrak bulunduğu ortaya çıktığı için Askeri Ceza Kanunnamesine göre, tutuklandığı günden itibaren bir yıl hapsine, Necati Efendi’nin ise bazı yolsuzlukları olduğu halde şimdiye kadar hapiste kaldığı süre kâfi görüldüğü için tahliyesine karar verilir. İhsan Fikri Bey ve Diyarbakırlı Ahmed Muhtar’ın ise Payas’a kalebent olarak gönderilmesi kararlaştırılmıştır¹⁰⁴⁰.

İhsan Fikri Bey, Diyarbakır’da geçen üç yılın ardından Adana’ya bağlı küçük kaza olan Payas’a gönderilir. Mart 1899 itibarı ile Payas’ta çoğunluğu siyasi suçlu olmayan bir hayli kalebent bulunmaktadır. Yıllar sonra İhsan Fikri buraya dair ilk izlenimlerini şöyle ifade eder; “miktarı üç-dört yüze varan insanlar, adeta hayvanların ahıra doldurulduğu gibi buraya tıkılmışlardı. Hayvanların bile yemlerine, sularına itina edildiği, vücutlarına bakıldığı halde; bu zavallı mahlûklar hayvanlar kadar nazar-ı dikkate ve merhamete alınmıyorlardı. ... bu kale bir zindan değil, adeta ölüm evidir. Oraya girip de on – on beş sene yaşamaya muvaffak olanlardan acaba kaç hapisten çıktıktan sonra yaşayabilmiştir”¹⁰⁴¹. İhsan Fikri Bey, Payas’ta çok kalmaz zira kendisi ile birlikte sürgün kararı verilen Diyarbakırlı Ahmed Muhtar’ın annesi İffet Hanım tarafından oğlunun haksız yere sürgün edildiğine yönelik Sadarete gönderdiği dilekçe sonrası Diyarbakırlı Ahmed Muhtar ve İhsan Fikri Bey’in sürgün yerleri Adana olarak değiştirilir¹⁰⁴².

İhsan Fikri Bey ve Ahmed Muhtar Adana’da öncelikle bir iş arar. Ancak bulamamış olacaklar ki bir süre sonra Sadarete başvurarak Adana’da ikamete memur olduklarını belirterek kendilerine maaş tahsis edilmesini talep ederler. Sadaret tarafından münasip görülen bu talep üzerine mezkûr şahıslara onar kuruş yevmiye verilmesi kararlaştırılır¹⁰⁴³. Öte yandan Adana Valisi Bahri Paşa’nın yardımcılarına mazhar olan İhsan Fikri, bir müddet Adana Belediyesi’nde kâtiplik yapmak gibi geçici işlerde çalışır. Ardından Vali Bahri Paşa’nın fahri başkanlığını yaptığı ve 1900 yılında açılan Adana Hamidiye Sanayi Mektebinde öğretmen olarak göreve başlar. 66’sı Müslüman 81 öğrencinin eğitim gördüğü okulda; İhsan Fikri

ve Terakki’ye katılır. Uriel Heyd, **Ziya Gökalp Türk Milliyetçiliğinin Temelleri**, Sebil Yay, İstanbul, 1980, ss. 18-19.

¹⁰⁴⁰ BOA., DH. MKT. 2284/20; İsa Kocakaplan, **Ziya Gökalp**, Türk Edebiyat Vakfı Yay, İstanbul, 2009, s. 18; Uçar, Soydemir, Erkan, **Adana**, s. 10.

¹⁰⁴¹ Uçar, Soydemir, Erkan, **Adana**, s. 12.

¹⁰⁴² BOA., BEO., 1284/96270; BOA., DH. MKT., 2290/78.

¹⁰⁴³ BOA., BEO., 1341/100505.

Bey'in sürgün arkadaşı Ahmed Muhtar da muhasebe ve imalat memuru olarak görev yapar¹⁰⁴⁴.

İhsan Fikri ve Ahmed Muhtar'ın özverili çalışmaları Sanayi ve Ticaret Odası'na bağlı Sanayi Mektebi'nin kısa sürede Adana Maarif Müdüriyeti'ne bağlı olarak çalışan okulların önüne geçmesini sağlar. Ancak bu durum bazı kimseleri rahatsız eder. Bunların başında Adana Maarif Müdürü Ahmed Feyzi Bey gelmektedir. Ahmed Feyzi Bey, İhsan Fikri Bey ve Ahmed Muhtar hakkında Dâhiliye Nezareti'ne çok sayıda şikâyet dilekçesi yazar. Buna istinaden yapılan soruşturmalar neticesinde İhsan Fikri Bey ve Ahmed Muhtar suçsuz bulunur. Bu arada Adana Valisi Bahri Paşa'nın takdirini kazanan İhsan Fikri Bey okul müdürlüğüne getirilir. Ayrıca Vali Bahri Paşa'nın önerisi ve Sultan'ın iradesiyle İhsan Fikri Bey ve müdür muavinliğine getirilen Ahmed Muhtar'a beşinci rütbeden birer Mecidi Nişanı verilir. Ancak birbiri ardına devam eden şikâyet ve soruşturmalar İhsan Fikri ve Ahmed Muhtar'ı usandırmış olmalı ki 1907 başlarında görevlerinden istifa ederler¹⁰⁴⁵.

Bu arada İhsan Fikri Bey, 1903 yılında Adana eski Belediye Başkanlarından Kasım Bey'in kızı Fatma Hanım'la evlenir. Adana'nın sayılı zenginlerinden olan Kasım Bey'in kızı ile yapılan bu evlilik İhsan Fikri Bey'in hem siyasi olarak hem de maddi olarak elini güçlendirir. Nitekim Meşrutiyetin yeniden ilanı sonrası bir matbaa açan ve *İtidal* gazetesini çıkaran İhsan Fikri Bey, Adana'nın en etkin ve saygın siyasi simalarından biri haline gelir. İhsan Fikir Bey, meşrutiyetin yeniden ilanından önce İttihat ve Terakki ile olan bağıını da koparmaz. Örgütün Adana Şubesi Meşrutiyetin ilanından kısa bir süre önce İhsan Fikri'nin de içinde olduğu bir ekip tarafından kurulur. Çoğunlukla Dr. Eşref Bey'in evinde yapılan gizli toplantılar neticesinde cemiyetin Adana'daki faaliyetleri şekillenir. Bu durum Meşrutiyetin ilanından sonra da değişmez, Meşrutiyetten sonra cemiyet adına Adana ve çevresinde yapılan toplantı ve gösterilerin öncüsü ve baş konuşmacısı İhsan Fikri Bey olur. Cemiyet adına Adana özelinde ortaya konulan bu etkinlikler bir süre sonra onu mebus adaylığına taşır. İhsan Fikri Bey seçimleri kazanamaz ama bu onun Cemiyet ile olan bağıını etkilemez¹⁰⁴⁶.

İhsan Fikri Bey için her şeyin kötüye gitmesi Nisan 1909'da başlayan Adana Ermeni Olayları'ndan¹⁰⁴⁷ sonra olur. Zira İhsan Fikri Bey'in *İtidal* gazetesinde yer alan olaylara dair

¹⁰⁴⁴ Uçar, Soydemir, Erkan, **Adana**, s. 14.

¹⁰⁴⁵ Uçar, Soydemir, Erkan, **Adana**, s. 15.

¹⁰⁴⁶ Uçar, Soydemir, Erkan, **Adana**, ss. 20-22.

¹⁰⁴⁷ Başta Adana Ermeni murahhası Muşeg Efendi olmak üzere bir kısım Ermeni ileri gelenin bölgede yaşayan Ermeni halkı "Bağımsız Ermeni Krallığı" vaatleri ile kışkırtması sonrası başlayan Ermeni isyanları ve olayları; yol kesme, karakol basma, sivil insanları katletme, arazide yangın çıkarma, her türlü tedhiş ve terör biçiminde her geçen gün sürekli artırılmıştır. Zaman zaman Ermeni ve Türkler arasında çatışmaların yaşandığı olaylar

yazıları onu Ermeni gazetelerin, siyasetçi ve din adamlarının en büyük hedeflerinden biri haline getirir. Nitekim buna istinaden Ermeni papazlar Adana Valiliği'ne giderek şikâyet ederler¹⁰⁴⁸. Yine Mısır Ermeni Murahhasası Agavitoni de Sâbık Adana Valisi'nin, hadisesinin zuhurundan sonra *İtidal* gazetesinde İslamları tahrik edecek makaleler neşrine izin verdiğinden bahisle hem valinin hem de gazete sorumlularının muhakeme edilmelerini talep eder¹⁰⁴⁹. Aynı şekilde İstanbul'da neşredilen Ermeni *Jamanak* gazetesi de Ermenice gazetelerin tatil edildiği halde *İtidal* gazetesinin ifsad ve tahrik edici yayınına devam ettiğinden şikâyet etmektedir¹⁰⁵⁰. Benzer şikâyetlerin artarak devam etmesi üzerine Mebusan Meclisi konuya dair araştırma yapmak üzere Tekirdağ Mebusu Babikyan Efendiyi Adana'ya gönderir. Babikyan bölgede incelemeler yaptıktan sonra hazırladığı raporu meclise sunamadan geçirdiği kalp krizi sonucu vefat eder. Ancak vefatından önce verdiği demeçlerde *İtidal* gazetesi ve İhsan Fikri Bey'i hedef gösterir¹⁰⁵¹.

Birbiri ardına gelen bu şikâyetler hem hükümetin hem de Divan-ı Harb üyelerinin İhsan Fikri Bey ve *İtidal* gazetesi hakkından düşünceleri üzerinde etkili olur. Nitekim Divan-ı Harb 7 Temmuz 1909'da İstanbul'a gönderdiği raporda İhsan Fikri Bey'in de sorumlular arasında yer aldığı ve yargılanması gerektiği yönünde görüş bildirir. Adana Valiliği'nce uyarılan İhsan Fikri Bey de bundan sonra bu minvalde yayın yapacağı yönünde beyanda bulunur¹⁰⁵². Ancak 11 Temmuz'da Dâhiliye Nezaretinden Adana Valiliği'ne gönderilen yazıda olayların sorumluları arasında olduğu iddia edilen İhsan Fikri Bey, Cebelibereket sâbık Mutasarrıfı Asaf Bey ve Abdülkadir Bağdadi'nin tutuklanarak firarlarına meydan verilmemesi gerektiği hatırlatılır¹⁰⁵³. Hükümet mahkemenin bu şahısları cezalandırması ile kamuoyunu tatmin etmeyi, ortalığı yatıştırmayı düşünmektedir. Bu arada Adana Valiliği mezkûr şahısların firarlarını önlemek adına her türlü tedbirin alındığını İhsan Fikri ve Abdülkadir Bağdadi'nin tutuklanarak cezaevine konulduğunu İstanbul'a bildirir¹⁰⁵⁴.

Öte yandan 20 Temmuz'da Adana ileri gelenlerinden 19 kişi Bâb-ı Ali'ye Âyan ve Meclis-i Mebûsan başkanlıklarına birer dilekçe göndererek Abdülkadir Bağdadi ve İhsan

sırasında hayatını kaybedenler olmuştur. Tafsilat için bk. Recep Karacakaya, Yusuf Sarıay, **1909 Adana Ermeni Olayları**, İdeal Kültür Yay, İstanbul, 2012.

¹⁰⁴⁸ Uçar, Soydemir, Erkan, **Adana**, s. 45.

¹⁰⁴⁹ **BOA., DH. MKT.**, 2809/26.

¹⁰⁵⁰ **BOA., DH. MKT.**, 2840/10.

¹⁰⁵¹ Salahi R. Sonyel, "İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku'u Bulan Türk Ermeni Olayları (Temmuz 1908- Aralık 1909)", **Belleten**, C. LI, S. 201, Aralık 1987, s. 1286.

¹⁰⁵² Uçar, Soydemir, Erkan, **Adana**, s. 46.

¹⁰⁵³ **BOA., DH. MKT.**, 2872/68; **Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları II**, (Yay. Haz. Recep Karacakaya vd.), Başbakanlık Basımevi, Ankara, 2010, s. 3.

¹⁰⁵⁴ **BOA., DH. MKT.**, 2873/58; **BOA., DH. MKT.**, 2875/15; Mehmed Asaf, **1909 Adana Ermeni Olayları ve Anıları**, (Yay. Haz. İsmet Parmaksızoglu), TTK Yay., Ankara, 1986, s. 17

Fikri Beyler'in suçsuz olduklarını ve serbest bırakılmalarını talep eder. Bununla kalmayan Adana ulema ve eşrafından çok sayıda kişi ilgili kurumlara başvurarak mezkûr şahısların serbest bırakılmalarını ister¹⁰⁵⁵. Bu arada İsmail Safa'nın tutuklanması ve Ahmed Muhtar'ın Mısır'a firar etmesi ile *İtidal* gazetesi 31 Temmuz 1909'da kapanır¹⁰⁵⁶. 31 Mart Hadisesi'nin ardından idareyi ele alan İttihad ve Terakki, Adana olaylarına müdahale eder. Dâhiliye Nezareti Üsküdar Mutasarrıfı Cemal Paşa'yı Adana Valiliği'ne atar, ardından İhsan Fikri Bey ve arkadaşlarının bir an evvel yargılanması hususunda Divan-ı Harb'i uyarır. Bunun üzerine Divan-ı Harb-i Örfi harekete geçerek 2 Ekim'de yargılamaları tamamlar. Buna göre İhsan Fikri Bey "iç güvenliği bozma" suçuna istinaden iki yıl süre ile Ankara'ya sürgün edilir. İsmail Safa Bey'in 20 Nisan 1909'da *İtidal* gazetesinde yer alan "Müthiş Bir İsyan" başlıklı yazısına istinaden bir ay hapsine Abdülkadir Bağdadi'nin de iki yıl süreyle Hicaz'a sürülmesine karar verilir¹⁰⁵⁷.

17 Temmuz'da tutuklanan İhsan Fikri Bey iki buçuk ay hapis yattıktan sonra 2 Ekim'de sürgün yeri olan Ankara'ya gitmek üzere yola çıkarılır. 5 Ekim'de Gülek Boğazı jandarmaları tarafından Konya-Ulukışla Karakolu'na bağlı jandarmalara teslim edilince, İhsan Fikri Bey kendisini teslim alan jandarmaların da yardımı ile Beyrut üzerinden bir gemi ile İskenderiye'ye kaçar¹⁰⁵⁸. İhsan Fikri Bey'in Adana Ermeni olaylarında İngiliz istihbaratınca kullanıldığını düşünen Halil Ersin Avcı söz konusu firar hadisesini şöyle değerlendirir; "İhsan Fikri, dünya üzerinde başka hiçbir yer kalmamış gibi, İngiliz Mısır'ındaki İskenderiye'ye gidecek, orada canına kimse kast etmeyecekti. Ayrıca İskenderiye'de Ermenilerin hem ciddi bir nüfusu hem de ekonomik güçleri dolayısıyla nüfuzu vardı. Üst yazıda "geçim derdine binaen İskenderiye'ye geldiği" yazıyordu. Acaba İskenderiye'de İhsan Fikri'yi kim geçindiriyor, kim bakıyordu."¹⁰⁵⁹ Ahmet Uçar'a göre ise bu "İhsan Fikri Bey'i ve hayatını bilmemekten kaynaklanan zorlama yorum olduğu açıkça ortadadır."¹⁰⁶⁰

İhsan Fikri Bey firarının hemen ardından 21 Ekim'de Adana Valiliği'ne mektup göndererek suçsuzluğuna istinaden firar ettiğini beyan eder ve af talebinde bulunur. Daha

¹⁰⁵⁵ BOA., BEO., 3626/271945;

¹⁰⁵⁶ BOA., BEO., 3650/273706; BOA., DH. MKT., 2689/51.

¹⁰⁵⁷ BOA., DH. MUİ., 24/8; Uçar, Soydemir, Erkan, *Adana*, ss. 50-52. Mahkeme 43 kişiye idam, 129 kişiye 3 ile 5 yıl arası kürek cezası, 93 kişiye bir aydan bir yıla kadar hapis cezaları verir. Mahkemede daha çok şehrin eski yöneticileri asker ve sivil idarecileri yargılanır. Bir anlamda II. Abdülhamid dönemi idarecileri ile bir hesaplasmaya dönüşür. Sâbık Adana Valisi Cevad Bey'e memuriyetten uzaklaştırma cezası verilirken, Kumdan Mustafa Remzi Paşa'ya üç ay hapis cezası ardında sürgün cezası verilir. Polis Müdürü Kadri Bey'e ise üç yıl sürgün cezası verilir ancak daha sonra bu karardan vazgeçilir. Uçar, Soydemir, Erkan, *Adana*, s. 52.

¹⁰⁵⁸ BOA., DH. MUİ., 23/21.

¹⁰⁵⁹ Halil Ersin Avcı, *İngiliz Ermeni İttifakı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, s. 224.

¹⁰⁶⁰ Uçar, Soydemir, Erkan, *Adana*, s. 53.

sonra Dâhiliye Nezaretine nakledilen bu mektupta İhsan Fikri Bey ayrıca “gönderilmek istenildiğim Ankara'da kendime vesâil-i maişet bulamayacağım cihetle orası bendenize menfâ değil mezar olacaktı. Divan-ı Harb'in kararında bir mahal tahsis edilmediğine ve maksad - güya teskin-i efkâr için- bir müddet Adana'da bulunmamaklığıma nazaran, Dahiliye Nezâreti'nden, Dersaâdet'de ikametime müsaade istihsaline bezl-i inâyet ve mürüvvet buyurulduğu hâlde bu lutf-ı kerîmânelerinin ile'l-ebed minnetdârı kalacağım ve bilâ-tevakkuf vatanıma avdet edeceğim” diyerek bu husustaki beklentilerini dile getirir¹⁰⁶¹. Bu mektubun ardından Mısır'da bulunan Mısır Fevkalade Komiserliği aracılığı ile beklentilerinin karşılanabileceği konusunda teminat alan İhsan Fikri Bey, 1 Kasım 1909'da İstanbul'a gelir. İstanbul'da Dâhiliye Nezareti ile bazı görüşmeler yapar. Ardından Dâhiliye Nezareti'nin 15 Teşrîn-i Sâni 1325 (28 Kasım 1909) tarihli kararı ile menfası Ankara'dan Konya'ya tebdil edilir¹⁰⁶².

Doğabilecek tepkiler nedeniyle İstanbul'da bulunduğu kamuoyundan saklanan İhsan Fikri, sürgün yerinin belli olmasının ardından baba ocağı İzmit üzerinden Konya'ya ulaşır. Ahmed Uçar'a göre İhsan Fikri Bey için rastgele seçilmiş bir menfa değildir. Konya'da yayınlanan *Şems, Anadolu, Meşrik-i İrfan* gibi gazetelerinin yöneticileri ile İhsan Fikir Bey arasında sıkı bir dostluk vardır. Hatta İhsan Fikri Bey Adana'da ilk matbaa kuracağı zaman Konya'ya gelerek *Meşrik-i İrfan* matbaasını satın almak istemiş, fakat bu gerçekleşmemiştir¹⁰⁶³.

İhsan Fikri Bey, Konya'ya vasıl olduktan sonra Valiliğe başvurarak Adana'da hapis yattığı 2,5 aylık sürenin sürgün süresine dâhil edilmesini talep eder. İhsan Fikri Bey Konya'da geçen kısa sürenin ardından 11 Şubat 1910'da Konya Hükümet Tabipliğinden alarak “Konya'da kışların şiddetli olması nedeniyle bronşit olduğu, bu hava koşullarında hastalığının daha da şiddetlenebileceği, daha önce Adana gibi ılıman bir iklime alışan vücudunun Konya'nın havasıyla imtizaç edemeyeceğini” ifade ederek menfasının değiştirilmesi talebinde bulunur. Dâhiliye Nezareti 24 Şubatta Konya Valiliği'ne gönderdiği cevapta bu talebi haklı bularak sürgün yerinin Beyrut olarak değiştirildiğini bildirir. Bu yeni kararın ardından İhsan Fikri Bey Konya'dan ayrılarak İzmir üzerinden feribotla 17 Mart 1910'da Beyrut'a ulaşır¹⁰⁶⁴.

¹⁰⁶¹ BOA., DH. MUİ., 23/21; Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları II, s. 184.

¹⁰⁶² BOA., DH. MUİ., 23/21; BOA., DH. EUM. THR., 32/35.

¹⁰⁶³ Uçar, Soydemir, Erkan, *Adana*, s. 55.

¹⁰⁶⁴ Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları II, s. 182; Uçar, Soydemir, Erkan, *Adana*, s. 55.

İhsan Fikri Bey, Beyrut'ta sürgünlüğü devam ederken artan rahatsızlıkları nedeniyle burada vefat etmiştir¹⁰⁶⁵.

5.1.1.5. Necib Melhame Bey (1856-1927)

Lübnanlı Hristiyan-Katolik bir aileye mensup olan Necib Melhame, Cebel-i Lübnan'ın merkezi Beyrut'ta 1856'da dünyaya gelir. Dava vekili Beşare Efendi (1824-1867) ile Verda el-Jerva (1835-1915) çiftinin oğlu olan Necib altı kardeşin ikincisidir. Ailenin diğer çocukları abisi Selim Melhame ve kardeşleri Habib, İskender, Filip ve Şükrü Melhame'dir. Bunlardan Selim Melhame, Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti'nin kuruluşundan Meşrutiyetin yeniden ilanına kadar olan süreçte nazırlık görevini üstlenirken Habib Melhame Trabzon Reji Nazırlığı ve İstanbul Tütün Kadre-i İnhisariyesi Nazırlığı, İskender Melhame Yanya ve Selanik Reji Nazırlığı, Filip Melhame Şura-yı Devlet azalığı, Şükrü Melhame de Malta Adası Şube Vekâleti görevinde bulunur¹⁰⁶⁶.

Necib Melhame 1867'de babasını kaybettikten sonra Mısır'da bulunan dedesinin yanına gider, ardından Tunus'a geçerek ticaretle uğraştıktan sonra Fransa'da Aix Üniversitesi'nde hukuk eğitimi alır. Abisi Selim Melhame Düyun-u Umumiye İdaresi'nde müdür iken, 1880'li yılların sonlarında İstanbul'a yerleşen Necib, abisinin de teşviki ile işletmeye stajyer olarak girer ve kısa sürede müfettişliğe kadar yükselir. Ticarete olan istidatı nedeniyle kısa sürede kendini ispat eden Necib, abisi Selim Melhame'nin yönlendirmesi ile Hazine-i Hassa'nın imtiyazında olan Bağdat ve Musul petroleri kaynaklarının işletilmesini II. Abdülhamid'e teklif eder. Necib Melhame, sunduğu tasarıya göre kurulacak bir Osmanlı şirketi hazineye beş ay içinde 150 bin lira gelir sağlayacak, faaliyetin net gelirinin %40'ını Hazine-i Hassa'yı ortak edecek ve petrol kaynaklarının işletilmesinin bölge halkına yarar sağlayacaktır. Genç yaşta bu teklifi ile II. Abdülhamid'in dikkatini çeken Necib, kısa süre sonra II. Abdülhamid'in yönetim organizasyonunun önemli parçalarından biri olan hafiye teşkilatında görev alır. Necib Melhame, Hafiye Teşkilatı'nda "Böcek Başı" olarak adı geçen

¹⁰⁶⁵ Ahmed Uçar'a göre tam olarak bilinmeyen vefat tarihi sürgünlüğünün sona ereceği 17 Temmuz 1911'den önce gerçekleşmiştir. Uçar, Soydemir, Erkan, **Adana**, ss. 55-56.

¹⁰⁶⁶ Emine Taşkın, **Necib Melhame Paşa'nın Siyasî Hayatı (1856-1927)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2019, s. 4; Abdülhamit Kırmızı, "Osmanlı Bürokrasisinde Gayrimüslim İstihdamı", **Divan İlmi Araştırmalar**, S. 13, 2002, s. 305. II. Abdülhamid Suriyeli Naum Paşa, Necib Melhame ve kardeşleri gibi Arap aydını sadaret, nezaret, danışmanlık veya saray katipliği gibi görevlere getirerek Arap muhalefeti ve milliyetçi hareketleri engellemeye çalışır. Tafsilat için bk. Davut Hut, "Osmanlı Arap Vilayetleri, Arabizm ve Arap Milliyetçiliği", **Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ortadoğu Özel Sayısı, s. 124.

isimlerden biridir. Yüksekokullar ve medreselerden sorumlu gizli polis şefi İsmail Paşa'ya bağlı olarak çalışan Necib, kahvehane salonlarının denetlenmesinden de sorumludur¹⁰⁶⁷.

Necib Melhame 1892'de yanında tercümanlığını yaptığı eski Tunus Bey'i Mustafa bin İsmail'in ölümü üzerine Tunus'a gider. Burada Bab-ı Ali'nin de finanse ettiği *el Basire* adlı gazeteyi çıkarmaya başlar. Necib Melhame ve gazetenin Pan-İslamist görüşü ile Avrupa sömürgecilğine karşı olan tutumu oradaki Fransız kolonisini ve Fransa Hükümeti'ni rahatsız eder¹⁰⁶⁸. Bu arada Necib Melhame, istihbarat faaliyetleri ile II. Abdülhamid'i bilgilendirmeye devam etmektedir. Nitekim bu çalışmaları neticesinde kendisine Temmuz 1893'te, hizmetlerine karşılık üçüncü rütbeden nişan-ı kebir ve aynı yıl 21 Eylül'de ise "rütbe-i saniye sınıf-ı mütemayizi" tevcih olunur¹⁰⁶⁹. 1895 yılına gelindiğinde Necib Melhame, Osmanlı Devleti'nin o günkü iç ve dış işleri, devlet adamlarının, özellikle de Bâbîâli çalışanlarının biyografileri ve Osmanlı'nın muhtaç olduğu ıslahatla ilgili üç ciltlik Fransızca-Arapça bir kitap yayınlama düşüncesinde olduğu görülür. Osmanlı idaresinde bir süre tedirginlik oluşturan bu girişimin yapılan tahkikat neticesinde herhangi sakıncası olmadığı görülür¹⁰⁷⁰. Öte yandan Necib Melhame, aynı yıl Sadarete başvurarak Hilafete hizmet etmek maksadıyla Tunus'ta çıkardığı *el Basiret* gazetesinin çeşitli desiselere maruz kalması nedeniyle yayın hayatına devam etmesi için yardım talebinde bulunur¹⁰⁷¹. Olumlu karşılanan bu talep üzerine kendisine tahsisat-ı dâhiliyeden dört bin kuruş verilir¹⁰⁷².

Necib Melhame Ekim 1896'da, sahte bir iflas suçlamasıyla ve ortada geçerli bir delil olmadan, avukatlık mesleğinden mahkeme kararıyla uzaklaştırılır ve iki yıl hapis cezasına çarptırılır. Esasen bu karar Tunus'ta Osmanlı Devleti'nin bir yayını sayılan *El Basira* gazetesi ile alakalıdır. Zira gazete gerek Tunus idaresinde gerekse Fransa nezdinde rahatsızlık oluşturmaktadır. Nitekim Necib Melhame'nin Tunus'ta görevli Fransız vali René ve Fransız Dışişleri nezdinde yaptığı girişimler başarısız olur ve *El Basira* 1897'de kapatılarak Necib Melhame sınır dışı edilir¹⁰⁷³.

Necib Melhame aynı yıl İstanbul'a döner ve bir süre sonra Paris Büyükelçiliği'ne müsteşar sıfatıyla basın danışmanı olarak atanır. Esasen Ahmet Celalettin Paşa'nın ajanı olarak Fransa'ya ve İsviçre'ye iltica eden Jön Türkleri ve Paris Büyükelçisi Münir Paşa'yı

¹⁰⁶⁷ Erol Makzume, **Sultan II. Abdülhamid'in Hizmetinde Selim Melhame Paşa ve Ailesi**, Md Basımevi, İstanbul, 2019, s. 107.

¹⁰⁶⁸ Makzume, **Sultan II. Abdülhamid'in Hizmetinde**, s. 107.

¹⁰⁶⁹ BOA., **İrade-i Taltifat (İ. TAL.)**, 31/17; BOA., **İ. TAL.**, 24/30; Taşkın, **Necib Melhame**, s. 8.

¹⁰⁷⁰ Makzume, **Sultan II. Abdülhamid'in Hizmetinde**, s. 108.

¹⁰⁷¹ BOA., **Y. MTV.**, 96/37.

¹⁰⁷² BOA., **BEO.**, 430/32198

¹⁰⁷³ Makzume, **Sultan II. Abdülhamid'in Hizmetinde**, s. 108.

gizlice denetlemekle görevlendirilen Necib Melhame, Paris ile Cenevre arasında sürekli seyahat eder, İttihad ve Terakki mensuplarını takip ederek onları pasifize etmeye çalışır¹⁰⁷⁴. Ancak bu atama hem Fransız Dışişlerinde hem de Paris Sefiri Münir Bey'in nezdinde rahatsızlık oluşturur. Zira Münir Bey, müsteşarlık görevine tayin edilen Necib Melhame'ye destek çıkmak yerine onu görevden uzaklaştırmaya çalışırken Fransız Dışişleri de resmen tanımaktan imtina ederek geri çağrılmasını ister¹⁰⁷⁵. Esasen Fransız Dışişleri henüz atama yapılmadan bu konudaki rahatsızlığını Hariciye Nezareti'ne iletmıştır¹⁰⁷⁶. Buna rağmen yapılan atama ile görevini daha fazla sürdüremeyen Necib Melhame bir süre sonra İstanbul'a dönmek zorunda kalır.

Necib Melhame Paris'te kaldığı kısa süre içinde gösterdiği gayret nedeniyle ödüllendirilir. 4 Kanun-ı Evvel 1313 (16 Aralık 1897) tarihinde maaşı beş bin kuruşa yükseltilen Necib Melhame'ye 18 Aralık 1897'de Altın Liyakat Madalyası, 26 Nisan 1898'de altın ve gümüş imtiyaz madalyası, 28 Temmuz 1898'de birinci rütbeden Nişan-ı Mecidi ihsan olunur¹⁰⁷⁷. Necib Melhame İstanbul'a dönüşünden kısa süre sonra 30 Ağustos 1898 tarihli irade ile beş bin kuruş tahsis olunarak Şura-yı Devlet Azalığı'na tayin edilir¹⁰⁷⁸. Ancak bu görevde uzun süre kalmaz zira 1 Eylül 1898 tarihli irade-i seniyye mucibince Sofya'ya Osmanlı Komiseri¹⁰⁷⁹ olarak tayin olunur¹⁰⁸⁰.

Necib Melhame'nin Sofya Osmanlı Komiserliğine ilk tepki Rusya'dan gelir. Rusya'nın İstanbul Sefiri, Paris sefaretindeki görevi esnasında Tunus'ta dolandırıcılık gibi

¹⁰⁷⁴ Makzume, **Sultan II. Abdülhamid'in Hizmetinde**, s. 108-109. Albayrak'a göre Mizancı Murat, Tunalı Hilmi, İshak Sukûti ve Abdullah Cevdet'in yurda dönüşlerinde Necip Melhame'nin ciddi gayretleri söz konusudur. Mustafa Albayrak, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Çağdaşlaşma Sürecinde Siyasal Muhalefetin Yurt Dışında Gelişimi ve Özellikle İsviçre Örneği (1865-1923)", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, C. III, S. 1, Elazığ, 2005, s. 87. Arap ve Hristiyan olan Necib Melhame'nin Avrupa'daki muhalefet grupları arasında bulunan pek çok Arap ve Hristiyan üzerinde daha etkili olacağı düşünülmektedir. Nitekim Selim Farisi gibi para ve mevki karşılığında ikna ettikleri olduğu gibi, geri dönmeye ikna olmayanları da mallarına el koymak suretiyle dönmeye mecbur bırakmıştır. Kayalı, **Jön Türkler**, ss. 50-51; Taşkın, **Necib Melhame**, s. 21. Necip Melhame zaman zaman Avrupa'da eğitim gören öğrencilerle temas halinde bulunarak onların geri dönmelerini ve devlete sadakatle hizmet etmelerini sağlamak için onlardan taahhütnameler almıştır. **BOA., Y. PRK. EŞA.**, 30/26.

¹⁰⁷⁵ **BOA., Y. A. HUS.**, 375/41.

¹⁰⁷⁶ **BOA., Y. A. HUS.**, 374/23.

¹⁰⁷⁷ **BOA., İ. HUS.**, 59/63; **BOA., İ. TAL.**, 126/58; **BOA., İ. TAL.**, 136/9; **BOA., İ. TAL.**, 145/24.

¹⁰⁷⁸ **BOA., ŞD.**, 3193/59; **BOA., İ. DH.**, 1357/11.

¹⁰⁷⁹ "Komiserlik müessesesi, Osmanlı Tarihi'nin "en buhranlı yüzyılı" olan XIX. asrın son çeyreğinde ortaya çıkan ve biri Bulgaristan'da, diğeri Mısır'da görülen bir teşkilattir. Yüzyıllar boyunca birer Osmanlı toprağı olarak idare edilen bu yerler, işgal veya siyasî antlaşmalar neticesinde elden çıkınca, gerek buralarda yaşayan Türk ahalinin hukukunu muhafazaya çalışmak ve gerekse Osmanlı Devleti'nin hükümlerlik hakkını, şeklen de olsa devam ettirmek için, böyle bir uygulamaya gidilmiştir." Tafsilat için bk. Mahir Aydın, "Bulgaristan Komiserliği", **Belgeler**, C.XVII, S. 12, Ankara, 1997, s. 72.

¹⁰⁸⁰ **BOA., Hariciye Nezareti Sofya Sefareti Evrakı (HR. SFR. 04.)**, 297/73; Makzume, **Sultan II. Abdülhamid'in Hizmetinde**, s. 109; Taşkın, **Necib Melhame**, s. 25.

gayrı ahlaki işlere bulaştığını iddia ederek O'nun bu göreve layık olmadığını ifade eder¹⁰⁸¹. Göreve başlar başlamaz dolandırıcılık iddiaları ile muhatap olmak zorunda kalan Melhame'ye bir kötü haber de Fransa'dan gelir. Paris Sefaretindeki görevi sırasında iyi anlaşılmadığı Salih Münir Paşa borçları olduğu gerekçesiyle Paris'teki evine haciz memurları gönderip eşyalarına el koydurtur. Bunun üzerine yapılan tahkikatta Necib Melhame'nin mefruşat mağazasından eşya aldığı, gelen eşyaların bir kısmının bedelini ödediği geriye kalan bakiye için ise bir ödeme planı yaptığı anlaşılır. Ayrıca Necib Melhame'nin Bulgaristan'a tayininin çıkmasından sonra Paris Sefaretine müracaat eden mağaza sahibinin de görevli memurlarca doğru bilgilendirilmediği ortaya çıkar. En nihayetinde borcun tamamı ödenerek konu kapatılır¹⁰⁸².

Necib Melhame'nin memuriyeti esnasında, gerek komiserhane memurları arasında ve gerekse, komiserlik ile Bulgarlar arasında bazı nâhoş hadiseler cereyan eder. Başkâtip Corci Harkuş Efendi ile komiserlik ticaret şubesi müdürü Hayri Bey'in geçinemedikleri; Necib Melhame'nin, ticaret müdüriyetine tayin olunan Rusçuk eski tüccar vekili Hami Bey'in hanımına karşı uygunsuz hareketlerde bulunduğu gibi iddialar bunlardan bazılarıdır¹⁰⁸³. Necib Melhame göreve başladığında Bulgaristan'da Osmanlı otoritesi etkisini büyük ölçüde kaybetmişti. Yapılan antlaşmalar kâğıt üzerinde kalmış, Osmanlı Devleti, bölgedeki varlık mücadelesinde oldukça kan kaybetmiş bir halde Müslüman halkın can güvenliğini ve haklarının muhafazasını koruma gayretindedir. Bir yandan Avrupalı Devletler ve Rusya ile diplomatik bir mücadele içerisindeyken diğer yandan çeteci komitelerle de mücadele halindedir. İşte böyle bir ortamda Necib Melhame göreve geldikten kısa bir süre sonra yukarıda bahsedilen sorunların dışında kalan Doğu Rumeli ve Bulgaristan'da halkın sağlığını tehdit eden "sığır veba" salgını gibi hayati sorunlarla ilgilenir. Bunun yanı sıra Bulgar çetelerinin eşkıyalık faaliyetlerine -çoğunlukla diplomatik yollarla- karşı da faaliyet gösterir. Ancak Necib Melhame'nin Katolik ve Arap kimliği bölgede yaşayan Müslüman Türk azınlığını rahatsız eder. Nitekim bu durum zaman zaman onun Bab-ı Âli nezdinde yapılan şikâyetle konu olmasına neden olur. Esasında o Bab-Âli tarafından da çok sevilen bir bürokrat değildir. Zira neredeyse her olayda kendini Bab-ı Ali'ye karşı sorumlu görmeyip sadece padişaha karşı bir sorumluluk taşıdığını ima eden hal ve tavırları, ona karşı oluşan hoşnutsuzluğa neden olur. Necib Melhame'ye karşı Bâb-ı Âli'den en sert tepkiler Bulgaristan ile yapılan ticaret anlaşması sonrası oluşur. İddiaya göre Necib Melhame ve arkadaşları bu anlaşmanın gerçekleşmesi için altmış bin lira rüşvet almıştır. İzzet Paşa'ya göre hükümetin

¹⁰⁸¹ BOA., Yıldız Perakende Hariciye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. HR.), 26/41.

¹⁰⁸² Taşkın, **Necib Melhame**, s. 28.

¹⁰⁸³ Mahir Aydın, **Bulgaristan**, s. 80.

onayı olmadan gerçekleşen bu anlaşma Osmanlı Devleti'nin yıllık iki yüz elli bin lira zarar etmesine neden olur¹⁰⁸⁴.

Necib Melhame Bulgaristan'da geçen üç yılın ardından Haziran 1901'de "Sofya'nın rutubetli havasıyla imtizaç edemediğinden ve üç seneden beri müzmin romatizma hastalığından muztarip olduğundan bahisle, Paris veya Viyana misali bir şehre giderek, tedavi ve ameliyat olmak istediğini" bildirir. Bu talep şu aralık Avrupa'ya gitmesinin münasip olmadığı ancak şayet isterse İstanbul'un latif havasıyla kifayet edebileceği ifade edilerek geçirilir¹⁰⁸⁵. Fakat Aralık 1901'de komiserlik önünde yaklaşık iki bin kişilik bir grubun silahlı eylem yapması ve komiserliğin bu eylemleri bastırmak için şiddet kullanması II. Abdülhamid tarafından hoş karşılanmadı. Nitekim 5 Ocak 1902'de yinelediği komiserlik görevinden azli ve diğer bir göreve tayin talebi kabul edilir. Böylece Necib Melhame 20 Ocak'ta görevinden ayrılarak İstanbul'a dönerken yerine Washington eski sefiri Ali Ferruh Bey tayin edilmiştir¹⁰⁸⁶.

Necib Melhame Bulgaristan'daki görevinden ayrıldıktan yaklaşık dört ay sonra Nafia Nezareti Müsteşarlığına tayin edilir. Buradaki görevi sırasında da tıpkı daha önceki dönemde olduğu gibi Bab-ı Âli bürokrasisi ile sorunlar yaşar. Zira Melhame'nin Bab-ı Âli'yi umursamayan tavırları onu istenmeyen adam haline getirir. Kimilerine göre o gölge dışışleri bakanıdır. Nitekim Makedonya ve Edirne'de Bulgar isyanlarının ardından Bulgar Emareti Nazırlarından Naçoviç İstanbul'a geldiğinde Sadrazamın ardından Melhame ile görüşür. Yine Rusya'nın Manastır Konsolosu'nun öldürülmesi hadisesinde etkin rol oynayan şahısların başında Necib Melhame gelir. II. Abdülhamid'in Melhame'nin şahsına duyduğu güven onun pek çok diplomatik meselenin odağında yer almasına neden olur¹⁰⁸⁷.

Necib Melhame'nin İstanbul'da bulunduğu bu sürede aldığı en kritik görev Temmuz 1905'te II. Abdülhamid'e düzenlenen suikast sonrası kurulan araştırma komisyonu başkanlığıdır¹⁰⁸⁸. Nitekim suikastın faili Edward Jorris'in yargılanmasından sonra Belçika ile başlayan diplomatik krizde de Osmanlı Devleti adına Belçika ve İsviçre'de görüşmeler yapan yine odur. Ardından burada gösterdiği başarı ve sadakatine istinaden kendisine vezir rütbesi tevcih edilir¹⁰⁸⁹. Böylece onun için daha etkin ve yektin bir diplomasi takip edebileceği bir dönem başlar. Bundan sonra ortaya çıkan diplomatik krizlerde Osmanlı Devleti namına adı ilk

¹⁰⁸⁴ Taşkın, **Necib Melhame**, ss. 37-41.

¹⁰⁸⁵ **Sadaret Bulgaristan Evrakı (A.) MTZ. 04.**, 71/8.

¹⁰⁸⁶ Taşkın, **Necib Melhame**, ss. 46-47; Mahir Aydın, **Bulgaristan**, s. 81.

¹⁰⁸⁷ Taşkın, **Necib Melhame**, ss. 50-52.

¹⁰⁸⁸ Haluk Selvi, **Sultan'a Suikast**, s. 18.

¹⁰⁸⁹ **BOA., İ., TAL.**, 372/47.

anılan isimlerden olur. Örneğin Bulgaristan'ın durumunu görüşmek üzere Osmanlı Devleti'ni temsilen Sofya'ya davet edilir. Ancak bu sırada Bulgar prensinin Sırlarla yaptığı temaslar ve beyanatları nedeniyle bu görüşme mümkün olmaz. Yine 1906'da Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında diplomatik bir krize dönüşen Taba'da Osmanlı varlığı ve Taba-Mısır sınırı hattı konusunda adı geçen isimlerden biri Necib Melhame'dir¹⁰⁹⁰.

Bu arada vezirlik makamı kendisine tevdi edilen Necib Paşa sık sık Avrupa'ya gider. Bulgaristan meselesi ile alakalı olarak Prens Feridnand ve Kral Edward'la görüşmeler yapar. Diplomatik olarak oldukça etkindir. Bu durum II. Abdülhamid'in dışında onu da Ermeni çetelerin hedeflerinden biri haline getirir. Nitekim Ermeni çetelerce II. Abdülhamid'e yönelik planlanan ikinci suikast hamlesinde adı geçenlerden biri de Necib Paşa'dır. II. Abdülhamid ve Necib Paşa'ya suikast planları ele geçirilir. Buna göre Ermeni çeteler padişaha ikinci defa bir suikast yapmak üzere üç ayrı plan hazırlamışlardır. Suikastın hedeflerinden biri Necib Paşa'dır¹⁰⁹¹. Bu dönemde meydana gelen bir diğer suikast girişimi de Fehim Paşa'yı hedef alır. Beyoğlu'nda ve Pangaltı yolunda bulunan Ermeni Mezarlığı yakınlarında gerçekleşen iki suikast girişiminden sonra Necib Paşa başkanlığında komisyon kurulur. Komisyon yaptığı çalışmalar neticesinde suikastın bizzat Fehim Paşa tarafından tertip edildiğini rapor eder. Ancak komisyonda imzalanan mazbata padişaha takdim edilmeden önce failerin Ermeni çeteler olduğu şeklinde değişiklik yapılması üzerine Necip Paşa hem komisyondaki görevinden hem de nezaretten istifa eder¹⁰⁹².

Bu olaydan sonra eşkıyalık yapıp şehirde herkese musallat olduğu iddia edilen Fehim Paşa, bir Alman vatandaşının Hamburg'a göndermek için gemiye yüklediği kerestelere el koyduğu ve bir İngiliz vatandaşı kumaş tüccarını da bir miktar para için sıkıştırdığı gerekçesiyle Alman ve İngiliz Büyükelçileri'nin saraya yaptığı baskı sonucu Bursa'ya sürgün edilir. Ancak Fehim Paşa bu hadiseden Necib Paşa'yı sorumlu tutarak onun aleyhinde jurnaller verir. Hatta Necib Paşa hakkında bir soruşturma başlatılır. Bu gelişmelerden sonra Necib Paşa bu olaylardan yorulduğunu ve tedavi olmak için Avrupa'ya gitmek istediğini beyan ederek bu yönde girişimlerde bulunur. Nitekim aldığı izin sonrası Avrupa'ya giden

¹⁰⁹⁰ Taşkın, **Necib Melhame**, ss. 52-56. Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında diplomatik krize dönüşen ve Osmanlı Devleti'nin Taba'yı İngiltere'ye terk etmesi ile neticelenen konunun tafsilatı için bk. A. Haluk Dursun, **Akabe Meselesi 1906 (Ortadoğu'da Osmanlı-İngiliz Rekabetine Bir Örnek)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1994.

¹⁰⁹¹ BOA., **Yıldız Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM.)**, 49/77; Kansu, **1908 Devrimi**, s. 104.

¹⁰⁹² Taşkın, **Necib Melhame**, ss. 56-62; Makzume, **Sultan II. Abdülhamid'in Hizmetinde**, ss. 126-128.

Necib Paşa yaklaşık on ay burada kalır, sık sık yapılan dön çağrılarını reddeder. Ancak kardeşi Filip'in vefatı üzerine dönmeye mecbur kalır¹⁰⁹³.

Tüm bu süreçler devam ederken Necib Melhame hakkında yolsuzluk, rüşvet vb. gayr-ı ahlaki iddialar da gündeme gelir. Bu iddialardan biri 1875'ten bir İngiliz şirketi tarafından işletilen Galata Tüneli imtiyazı ile alakalı olarak ortaya çıkar. Esasen Necib Melhame 1898'de II. Abdülhamid'e yaptığı teklife göre şirketin imtiyaz süresinin bitiş tarihinden itibaren demiryolundan elde edilecek hasılatın yüzde beşini hazineye yüzde birinin de Darülaceze'ye verilmesi şartıyla 61 seneliğine tünel imtiyazını ve aynı şartlarla tünelin işletilmesi için anonim bir Osmanlı şirketi kurma imtiyazını önermiştir. Nitekim bu öneri 16 Nisan 1898 tarihinde çıkan irade-i seniyye ile onaylanır¹⁰⁹⁴. Ancak Sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın, imtiyazın Necib Melhame'ye verildiği takdirde devletin yüz bin lira zarar edeceği yönündeki telkinlerinden sonra konu Meclis-i Vükela'da değerlendirilerek daha sonra değerlendirilmek üzere ertelenir. Ancak Necib Melhame konunun peşini bırakmaz ve 1900 yılı başında yeni bir teklif sunar. Buna göre ilk etapta elde edilecek hasılatın yüzde altısı verilecek, mevcut şirketin imtiyaz süresi dolunca bu oran yüzde 12'ye çıkarılacak, tünelin iki ucundaki istasyonlar yeniden yapılacak, kurulacak şirket Osmanlı tabiiyetinde olacak ve imtiyaz sahibi şirket tarafından imtiyazın bir başkasına verilmesi halinde talep edebileceği 120.000 liralık tazminat karşılanacaktır. Teklif 16 Mart 1900'de onaylanır ve 20 Mart 1900'de imtiyaz fermanı imzalanır¹⁰⁹⁵. Ancak bir süre sonra ortaya çıkan Makedonya sorunu ve buna istinaden İngiliz desteğine ihtiyaç duyulması üzerine Osmanlı Devleti imtiyaz kararını İngiliz şirketi lehine değiştirmek zorunda kaldı. Öte yandan bu süreçte Necip Melhame'nin imtiyazı elde etmek üzere rüşvet verdiği yönünde iddialar da gündeme gelir¹⁰⁹⁶.

Meşrutiyetin yeniden ilanı ile Necib Melhame gibi II. Abdülhamid döneminin simge isimleri için oldukça sıkıntılı bir dönem başlar. Nitekim Fehim Paşa katledilir¹⁰⁹⁷. Selim Melhame ve İzzet Paşa yurt dışına kaçar ancak Necib Melhame ülkeyi terk etmez¹⁰⁹⁸. Bu

¹⁰⁹³ Necib Melhame, **Meclis-i Mebûsan Riyaseti Celilelerine Necib Melhame Paşa Tarafından Sunulan Layiha**, İstanbul, 1324, ss. 14-15; Taşkın, **Necib Melhame**, ss. 65-67.

¹⁰⁹⁴ **BOA., İ. HUS.**, 63/77.

¹⁰⁹⁵ Makzume, **Sultan II. Abdülhamid'in Hizmetinde**, s. 110.

¹⁰⁹⁶ Taşkın, **Necib Melhame**, ss. 69-70.

¹⁰⁹⁷ **BOA., Y. MTV.**, 312/221.

¹⁰⁹⁸ Temmuz 1908'de Pera Bulvarında yürüyüş yapan öğrenciler Fransızcadan uyarladıkları marşlarda "Melhameleri unutmayalım, ülkeye pranga geçiren bu zalimleri günahlarından arındırmak için tereddüt etmeyelim... Hadi yeni nesil haykır: Kahrolsun Melhameler! O şımarık Melhame veletlerini bir bir indir aşağı! O yedikleri casusluk haltlarını da bir bir tükür yüzlerine! Hele o Selim'in Bosnie binip İtalya'ya gitmesine göz yummak bizim tedbirsizliğimiz! Yazık! Elbette elbette o Selim denen adamı yakalayacaklar! Hele o İzzet Paşa yok mu! Dans ede ede götürecek Hicaz Treni'nin milyonlarını! Ama sen dur! Sökülecek o milyonları sonunda, o rezil İzzet Paşa!" sözleri ile Melhame'leri hedef alırlar. Taşkın, **Necib Melhame**, s. 75.

arada basında hakkında haber çıkmaya başlar. Örneğin 25 Temmuz 1324 (7 Ağustos 1908) tarihli *Tanin* gazetesinde yer alan “Hırsızlar Çetesi” adlı bir haberde Necib Melhame’nin Bulgaristan’da bulunduğu sırada İstanbul’daki Bulgar Kilisesi’nin açılması için Tahsin Paşa ve İzzet Paşa ile birlikte rüşvet aldığı ve Bulgaristan’da yaşayan Müslümanlardan topladığı paraları zimmetine geçirdiği iddia edilerek İstanbul’da bulunan Necib Melhame’nin tutuklanması istenir¹⁰⁹⁹. 29 Temmuz’da Necib Paşa tüm görevlerinden istifa etmiş olarak Harbiye Nezareti’ne gider. Ancak hakkındaki iddiaların soruşturulması için alıkonulur¹¹⁰⁰. Ardından Selim Asaf Efendi tarafından kendisi hakkında dolandırıcılık iddiası ile dava açılır¹¹⁰¹. Öte yandan Necib Paşa da çeşitli girişimlerde bulunarak kendisine haksızlık yapıldığı gerekçesi adalet talebinde bulunur. 15 Kasım 1908 tarihinde Sadrazam Kamil Paşa’ya yazdığı mektubunda zerre kadar adliyelik bir işi olmadığı halde tutuklu bulunduğunu sorumlu bir makamda bulunduğu gerekçesi ile kendisine yapılan haksızlığa son vermesini beklediği ifade eder¹¹⁰². Ardından 14 Şubat 1909’da mağduriyeti ve suçsuzluğu hakkındaki açıklamalarının yer aldığı bir kitapçığı Meclis-i Mebûsan Başkanlığı’na sunar¹¹⁰³.

Ermenilerce II. Abdülhamid’e karşı düzenlenen bombalı suikast sonrası şüphelilerin sorgusu sırasında onlara işkence yapmak ve Paris Sefaretindeki görevi sırasında dolandırıcılık yapmakla itham edilen Necib Melhame 31 Mart Vakası’ndan sonra tahliye edilir. Tahliyeden sonra Paris’e giden Necib Melhame 1912 sonuna kadar burada kalır. Bu arada basında onun hakkında çeşitli dolandırıcılık haberleri yer almaya devam eder. Aynı yıl Enver Paşa ile tanışır. Necib Melhame’deki potansiyeli gören Enver Paşa ona gizlice ödenek temin ederek kendisi için çalışmasını ister. Nitekim Necib Melhame 1913’ten itibaren Londra’da faaliyet göstermeye başlar. Birinci Dünya Savaşı başladığında ise Suriye’ye dönerek burada bulunan Hristiyanların Osmanlı Devleti’ne bağlı kalmaları yönünde çalışma yapmak ister ancak Cemal Paşa buna müsaade etmez¹¹⁰⁴. Zira kendisi sıkı kontrol altındadır. 21 Kasım 1914’te Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti’nden Suriye Vilayeti’ne çekilen telgrafta “kendi başına bırakmayarak Necib Melhame’yi emriniz altında münasib hidematta istihdam sizce muvafık ise istihdam ediniz, değil ise İstanbul’a gönderiniz” notu düşülür¹¹⁰⁵. Ardından 5 Aralık’ta Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti’nden gelen ikinci bir telgrafla İstanbul’a dönmesi istenir¹¹⁰⁶. Ancak

¹⁰⁹⁹ *Tanin*, Nu. 7, 25 Temmuz 1324 /7 Ocak 1908, s. 4.

¹¹⁰⁰ Taşkın, *Necib Melhame*, ss. 75-76; Makzume, *Sultan II. Abdülhamid’in Hizmetinde*, s. 127.

¹¹⁰¹ *BOA., ZB.*, 328/45.

¹¹⁰² Makzume, *Sultan II. Abdülhamid’in Hizmetinde*, s. 127; *BOA., BEO.*, 3433/257450.

¹¹⁰³ Makzume, *Sultan II. Abdülhamid’in Hizmetinde*, s. 128.

¹¹⁰⁴ Taşkın, *Necib Melhame*, ss. 99-100.

¹¹⁰⁵ *BOA., DH. ŞFR.*, 47/100.

¹¹⁰⁶ *BOA., DH. ŞFR.*, 47/337.

Necib Melhame İstanbul'a dönmez Zira o daha önce Cebel-i Lübnan'a geçmiştir¹¹⁰⁷. 1917 başında Anadolu'ya gelen Necib Melhame 7 Ağustos 1917'de kayınbiraderi Selim Raad ile birlikte tutuklanarak "Hükümet-i hazırayı tebdil ve tagyir itmek üzere zâbıtâyı teşvike teşebbüs" iddiasıyla Konya-Beyşehir'e sürgün edilir¹¹⁰⁸. Necib Melhame Konya'da Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne başvurarak suçsuz yere sürgün edildiğini ifade eder ve geri dönmesine müsaade edilmesini ister¹¹⁰⁹. Ancak o dönem için reddedilen bu talep ancak Mondros Mütarekesi'nden sonra 5 Kasım 1918'de gerçekleşir¹¹¹⁰.

Sonraki dönemde hakkındaki sınırlı bilgilere sahip olduğumuz Necib Melhame'nin ekonomik olarak büyük sıkıntı içinde olduğu anlaşıyor. Zira talebi üzerine 18 Aralık 1921'de kendisine bir defaya mahsus bir maaş nispetinde para verilmesi kararlaştırılır¹¹¹¹. 19 Ocak 1922'de ise verdiği arzual ile ekonomik olarak zor durumda olduğunu beyan ederek mazuliyet maaşı talebinde bulunur. Bu tarihten sonra bir ara Lübnan Cumhurbaşkanlığı için adı zikredilen Necib Melhame 27 Nisan 1927'de Paris'te vefat eder¹¹¹².

5.1.1.6. Sapançalı Hakkı Bey (1882-1937)

Asker ve siyaset adamı olan Hakkı Bey 1882'de Sapanca'da dünyaya gelir. Kökleri Halep Türkmenleri'ne dayanan Hakkı Bey'in babası Haleplioğlu Hacı Mehmed Ağa, annesi Şerife Hanım'dır. Şerife Hanım kocasının vefatından sonra oğlu ve iki kızıyla birlikte İstanbul'a göç ederek Cihangir semtine yerleşir. Çocuklarından Hakkı'yı Beşiktaş Askerî Rüştîyesine, Baki'yi de Baytar Askerî Rüştîyesi'ne gönderir. Askerî Rüştîye'den mezun olan Hakkı Bey, askerî idadîyi Edirne'de tamamladıktan sonra İstanbul'da Harbiye Mektebi'ne devam eder¹¹¹³.

Eylül 1903'te Harbiye'den mezun olan Hakkı Bey, teğmen olarak Selanik III. Orduya atanır. Hakkı Bey buradaki görevi sırasında önde gelen İttihatçılar ile tanışır. Ömer Naci Bey'in aracılığında Enis Avni ve Ali Şefik ile birlikte cemiyete girer¹¹¹⁴. Ardından görev yeri İşkodra'ya nakledilir. Hakkı Bey burada Kazım (Dirik) Bey ile birlikte İttihat ve Terakki şubelerini açarak cemiyet adına aktif faaliyette bulunur, cemiyete yeni üyeler kazandırmaya

¹¹⁰⁷ BOA., DH. ŞFR., 449/111.

¹¹⁰⁸ BOA., Dahiliye Emniyet-i Umumiye Kalem-i Hususi Evrak (DH. EUM. KLH.), 5/140.

¹¹⁰⁹ BOA., Dahiliye Emniyet-i Umumiye Dördüncü Şube Evrakı (DH. EUM. 4. Şb.), 17/43.

¹¹¹⁰ BOA., DH. ŞFR., 93/50.

¹¹¹¹ BOA., BEO., 4701/352520

¹¹¹² Taşkın, **Necib Melhame**, s. 101.

¹¹¹³ Seydi Vakkas Toprak, "Teşkilat-ı Mahsusa Komitacılığından İzmit Mebusluğuna: Sapançalı Hakkı Bey", **Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-IV**, C. II, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yay, Kocaeli, 2018, s. 1135.

¹¹¹⁴ Taner Aslan, "İttihâd-ı Osmanî'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne", **Bilig**, S. 47, Güz 2008, s. 104.

çalışır. Ancak bu faaliyetleri ifşa olunca hakkında yakalama kararı çıkar. Bunun üzerine Karadağ'a kaçarak bir süre burada kalır. Meşrutiyetin yeniden ilanı ile Selanik'e döner. Bir süre Selanik Redif Taburu'nda görev yapar, ardından askerlik mesleğinden ayrılır. Daha sonra İşkodra'da İttihat ve Terakki'nin sorumlu sekreteri olarak çalışır. Yenibahçeli Şükrü, hikâyeci Ömer Seyfettin, Bandırmalı Reşit (Çerkez Ethem'in ağabeyi), Kuşçubaşızade Eşref ve Asitaneli Nizamettin bu dönemde Sapançalı'nın en yakınındakilerdir¹¹¹⁵.

Hakkı Bey, Meşrutiyetten sonra İttihat ve Terakki'nin etkin üyelerinden biridir. Henüz adı konmamış bir fedai grubunun üyesi olarak teşkilatın hedefleri doğrultusunda siyasi ve gizli askeri faaliyetlerde bulunur. Birinci Dünya Savaşı başında bu yapı Teşkilat-ı Mahsusa adı ile ete kemiğe bürünür. 5 Ağustos 1914'te Süleyman Askeri Bey idaresinde kurulan Teşkilat-ı Mahsusa Harbiye Nezareti'ne bağlı olarak çalışır¹¹¹⁶.

Eski bir asker ve siyaset adamı olarak Sapançalı, Cemiyetin tüm askeri ve siyasi operasyonlarında görev alan en aktif üyelerinden biridir. 1911'de Trablusgarp Harbi başladığında Teşkilat-ı Mahsusa'nın vazifeli memuru olarak Ömer Naci, Silahçı Tahsin ve Yakub Cemil Beylerle birlikte Mısır üzerinden Trablusgarp'a gider. Burada yerel halkı örgütleyerek İtalyanlara karşı güçlü bir mukavemet tesis edilmesinde görev alır¹¹¹⁷. Yine Trablusgarp Harbi başladığı dönemde İttihat ve Terakki karşısında muhalefetin hızla güçlenerek örgütlenmesinden sonra meclisin feshedilmesi üzerine inisiyatif alan İttihatçıların başında gelir. Sapançalı'nın başını çektiği bir grup İttihatçı, seçimlere, protesto edilerek girilmesini istemez. Nitekim 1912 seçimi öncesi yapılan genel kurulda etkin de olurlar. Ancak Talat Bey'in ısrarı sonrası genel kurulda seçimlere katılma kararı alınır¹¹¹⁸. Aynı şekilde Hakkı Bey İttihatçıların mutlak iktidarını tesis ettiği Bab-ı Âli baskınında da ön saflardadır. Baskında yer alan yaklaşık 50 kişilik fedai grubu içinde yer alır. Baskından sonra Bab-ı Âli'nin güvenliğini sağlamakla görevlendirilir¹¹¹⁹.

Birinci Balkan Savaşı sırasında Makedonya ve Batı Trakya'da görev yapan Sapançalı, savaş sonunda yaşanan bozgunun sona Edirne'nin Bulgarların elinde kalmasını hazmedemez. Yakup Cemil, Topçu İhsan, Atıf, Hüsrev Sami ve Süleyman Askerî ile birlikte

¹¹¹⁵ Hasan İzzettin Dinamo, **Kutsal İsyân**, C. II, May Yay., İstanbul, 1977, s. 170-171; Soner Yalçın, **Teşkilat'ın İki Silahşoru**, Doğan Kitap Yay., İstanbul, 2011, s. 262.

¹¹¹⁶ Toprak, **Teşkilat-ı Mahsusa**, s. 1137. Fedai grubu bir ara İran'da meşrutiyetin akamete uğraması üzerine İstanbul'dan İran'a gider. Ancak 31 Mart hadisesinin gerçekleşmiş olması nedeniyle geri dönmek zorunda kalır. Soner Yalçın, **Teşkilat'ın İki Silahşoru**, ss. 50-58.

¹¹¹⁷ Fethi Tevettoğlu, **Ömer Naci**, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara, 1987, ss. 129-133.

¹¹¹⁸ Bayar, **Ben de Yazdım**, C. III, s. 55.

¹¹¹⁹ Tansu, **Teşkilat-ı Mahsusa**, s. 97; Hasan Babacan, **Mehmed Talat Paşa (1987-1921)**, TTK. Yay., Ankara, 2005, s. 73;

Edirne Harekâtına katılır. 30 Haziran 1913 tarihinde Çatalca'da orduya katılan Hakkı Bey ve arkadaşları Keşan, İpsala, Uzunköprü ve Edirne'nin düşmandan kurtuluşunda görev alırlar. Edirne'nin kurtuluşundan sonra Enver Paşa'nın emri ile Batı Trakya'ya geçerek mücadeleye devam eder. Bu sırada burada kurulan Batı Trakya Geçici hükümetinde görev alır. Savaş bittikten sonra bölgede kalarak faaliyetlerine devam eder. Batı Trakya Türk hükümetinin lağvedilmesinden sonra Süleyman Askeri ile birlikte muhacirlerin iskânında görev alır¹¹²⁰.

Hakkı Bey, Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra Talat Paşa karşısında oluşan muhalefetin yanında saf tutarak cemiyet içinde etkinliğini korumaya çalışır. Zira muhaliflere göre Talat Paşa bir diktatörlük peşindedir ve Mahmut Şevket Paşa suikastında ihmali söz konusudur. Bu sebeple Talat Paşa'nın Sait Halim Paşa kabinesinde görev almaması için mücadele edilir. Fakat Talat Paşa kabineye girmeyi başarır¹¹²¹.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'ne girmesi üzerine Teşkilât-ı Mahsusa da harekete geçer ve teşkilat mensupları çeşitli cephelere gönderilir. Savaşın hemen başlarında ülkenin dört bir tarafına dağılan teşkilât mensuplarından; Sapançalı Hakkı ve İzmitli Mümtaz Beyler Suriye'ye, Nuri Bey Bağdat'a, Kuşcubaşı Eşref Bey, Erzurumlu Aziz, Çerkes Ziya Beyler Hicaz'a, Bingazili Yusuf Şetvan Bey Trablusgarp'a, Kuşcubaşı Sami Bey Türkistan'a, Ömer Naci Bey İran'a, Emrillah Barkın Bey Hindistan'a, Eyüb Sabri ve Yüzbaşı Zinnun Beyler Rumeli'ye Yakub Cemil Bey ise Kafkasya'ya gönderilir¹¹²². Hakkı Bey Suriye'deki görevi sırasında Kanal Harekâtına katkı sağlar. Bölgede aşiretleri yanına alarak cepheye lojistik destek sağlamaya çalışır. Bedevilerden ve Arap Aşiretleri'nden gönüllü birlikler kurmaya gayret eder¹¹²³.

Hakkı Bey savaş sürecinde sık sık İstanbul'a giderek buradaki ticari işlerini takip etmeye devam eder. Bir ara yine aynı maksatla Romanya'da bulunur. Harbiye Nezareti'ne buğday ve un temin eden gayrimüslim tüccarlarla rekabet etmek için Romanya'dan temin ettiği çeşitli temel gıda maddelerini daha ucuz fiyatla satmak üzere nezaretle anlaşmıştır. Un partilerinin bir kısmı teslim edilir, ancak devamı gelmez zira cemiyet içinde bulunan Sapançalı Hakkı Bey'in rakipleri, gizli olarak Bahattin Şakir'i Romanya'ya göndererek ticari

¹¹²⁰ Toprak, **Teşkilat-ı Mahsusa**, s. 1139.

¹¹²¹ Akşin, **Jön Türkler**, ss. 359-360; Soner Yalçın, **Teşkilat'ın İki Silahşoru**, ss. 145-147.

¹¹²² Soner Yalçın, **Teşkilat'ın İki Silahşoru**, s. 164; Osman Akandere ve Feridun Ata, "(Nemrut) Mustafa Paşa Divan-ı Harbi'nde Yargılanarak İdam Edilen Bir Kuvayı Milliye: Dramalı Rıza Bey ve Millî Mücadele'deki Hizmetleri", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 10, 2003, s. 28.

¹¹²³ Toprak, **Teşkilat-ı Mahsusa**, s. 1140.

anlaşmayı bozmayı başarmışlardır. Siyasi ve ticari itibarı tehlikeye giren Hakkı Bey, kardeşi Bakî'yi Romanya'ya göndererek konunun açığa kavuşmasını sağlar¹¹²⁴.

Bu arada Hakkı Bey'in Romanya ziyareti onu sürgüne giden yeni bir yola sürükler. Zira İtilaf Devletleri Çanakkale Muharebelerinden sonra Almanya'yı yalnız bırakmak arzusuyla Enver Paşa ile yakın ilişkiler içinde olan Sapançalı üzerinden sulh teklifinde bulunmuştur. Hakkı Bey kendisinin bu yetkiye sahip olmadığını ifade ederek Bükreş Sefaretini işaret eder. Ancak Romanya dönüşü konuyu Yakup Cemil ile konuşur. Mevzu Yakup Cemil'in dikkatini çekmiştir. Çünkü Yakup Cemil bir süredir gerek hükümete gerekse Enver Paşa'ya karşı tepkilidir. Zira Enver Paşa tarafından kendisine verilen fırka kumandanlığı sözü yerine gerilmediği için kendisini aldatılmış hissetmektedir. Ayrıca Umûmî Harbin Osmanlı Devleti için pahalıya mal olduğunu düşünen Yakup Cemil Osmanlı Devleti'nin münferit bir sulh anlaşması ile savaştan çekilmesi gerektiğine inanmaktadır. Esasen Yakup Cemil bu konudaki fikirlerini Enver, Talat ve Said Halim Paşa ile paylaşmış fakat istediği yanıtı alamamıştır. Dolayısıyla bir süredir hükümet darbesi planlamaktadır. Kara Kemal vasıtasıyla durumdan haberdar olan Talat Paşa "her suikast veya hükümeti devirme teşebbüsü bir iktidar için hasımlarını temizlemenin ilk şartı ve mükemmel bahanesidir. O halde Yakup Cemil, Sapançalı Hakkı, Hüsrev Sami, Yenibahçeli Nail Beylerin, ekarte edilmesi için bundan ulvî bir fırsat olamaz" değerlendirmesinde bulunarak Yakup Cemil ve avnesinin her hareketlerinin gözetim altında bulundurulmasını ister¹¹²⁵.

Yakup Cemil Bâb-ı Âli Baskını'na benzer bir baskınla darbe yapmak üzere Meserret Otelinde kabine üyelerini tespit ve darbe planlarının ayrıntıları ile meşgul olmaya başlar. Gelişmelerden haberdar olan ve olayın artık geri dönülmez bir noktaya taşındığını düşünen Talat Paşa, Enver Paşa'yı konu hakkında bilgilendirerek Yakup Cemil ve arkadaşlarının tutuklanmasını emreder. Yakup Cemil, Yüzbaşı Nevzat ve Hüsrev Sami Beylerin de aralarında bulunduğu çok sayıda kişi tutuklanarak Bekirağa Bölüğüne konur. Vaziyetin vahametini fark eden Sapançalı, hiçbir şey olmamış gibi Avrupa'ya gitmek için yola

¹¹²⁴ Dinamo, **Kutsal İsyân**, s. 171; Toprak, **Teşkilat-ı Mahsusa**, s. 1140. Mustafa Çolak'ın Alman Arşiv belgelerine dayanarak verdiği bilgiye göre Sapançalı Hakkı Bey, "Esnaf Cemiyeti ile bağlantısından dolayı hükümetten para alıyordu. Esnaf Cemiyeti halk için büyük oranlarda yiyecek temin eden ve bunların fiyatlarını belirleyen bir cemiyetti. Fakat halk bu cemiyetten hiç memnun değildi. Cemiyet de Hakkı Bey'den memnun değildi. Zira Hakkı Bey, zamanla kendi imkânlarıyla Romanya'dan yiyecek temin edip, bunu büyük karlarla hükümete satıp ahlaksızlık yapıyordu. Bir keresinde hükümete verdiği sözü tutmayınca ve malları teslim etmeyince Osmanlı hükümetinin gözünden düştü. Hakkı Bey'in İngiltere'den büyük miktarda un satın aldığı ve bu ülke ile başka mallar sattığı tahmin edilmektedir. Hakkı Bey buradan sık sık Romanya'ya seyahat etmektedir. Mustafa Çolak, **Komitenin Ruhü: Talat Paşa**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2018, s. 87.

¹¹²⁵ Tansu, **Teşkilat-ı Mahsusa**, ss. 126-129; Babacan, **Mehmed Talat**, s. 169; Dinamo, **Kutsal İsyân**, ss. 172-173.

çıkmiştir. Hollanda'ya gitmek için Sirkeci'den trene binmeye çalışırken, Talat Bey'in emriyle gönderilen sivil polisler tarafından yakalanarak Bekirağa Bölüğü'ne gönderilir. Hükûmete darbe yapmak suçu ile tutuklanan zanlılar Divân-ı Harb-i Örfî tarafından muhakeme edilirler. Mahkeme sonunda Yakup Cemil Bey, Hıyanet-i Harbiye Kanunu'nun on dördüncü maddesinin altıncı fıkrasına istinaden 7 Eylül 1916 tarihinde idam ile tecziye edilir. Suça müdahil olduklarına kanaat edilen Sapançalı Hakkı Bey'in Kastamonu'ya Hüsrev Sami Bey'in Yozgat'a, Nail Bey'in Eskişehir'e ve Mümtaz Bey'in ise İzmit'e sürgün edilmelerine karar verilir¹¹²⁶.

Mezkur hadisede Hakkı Bey, Yakup Cemil'i yatıştırmaya çalıştığını ifade etmesine karşın Yakup Cemil'in akıl hocası olarak suçlanır. Zira İstanbul Polis Müdüriyetince hakkında hazırlanan raporda; Sapançalı Hakkı Bey'in hükûmet adına Romanya'da satın almakta olduğu otelleri bilahare İngilizler satın aldığı bunun üzerine Romanya'nın, Hakkı Bey'e bir milyon iki yüz bin ley tazminat ödediği fakat kendisine verilen bu tazminatı hükûmetin talep etmesi üzerine tepki göstererek hükûmet aleyhine propaganda yapmaya başladığı ifade edilir. Bu propaganda sürecinde yakın arkadaşı Hüsrev Sami Bey de kendisine destek olmuştur¹¹²⁷. Mustafa Çolak'ın Alman arşivine dayanarak verdiği bilgiye göre Hakkı Bey Bükreş'te *Times* gazetesi temsilcisi kimliğindeki İngiliz ajanına Türkiye ile ilgili bilgiler vermektedir. Hakkı Bey'in amacı Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında bir barışın sağlanmasını temin etmektir. Böyle bir barış anlaşması için sorun teşkil eden iki konu da çözülmüştür. Buna göre Selanik Osmanlı Devleti'ne verilecek, Boğazlar meselesinin halli konusunda ise İngiltere Rusya'yı ikna edecektir¹¹²⁸.

Darbenin başarılı olması durumunda önemli bir bakanlığa getirilecek olan Sapançalı, eski dostu Enver Paşa'nın araya girmesi ile idamdan kurtulur. Fakat hakkında verilen sürgün kararının tatbiki bizzat Talat Paşa tarafından takip edilir. Nitekim Hakkı Bey, Hüsrev Sami ile

¹¹²⁶ Tansu, **Teşkilat-ı Mahsusa**, ss. 129-142; Dinamo, **Kutsal İsyan**, ss. 180-182; Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni Siyasî Hatıralarım**, C. I, Emre Yay., İstanbul, 1993, ss. 210-212; **BOA., DH. ŞFR.**, 67/252; Akşin, **Jön Türkler**, ss. 417-419.

¹¹²⁷ **BOA., DH. EUM. 1. Şb.**, 11/34; Polat, **II. Meşrutiyet**, ss. 319-320.

¹¹²⁸ Çolak, **Komitenin Ruhu**, s. 91. Yakup Cemil olayı İttihat ve Terakki içinde başlayan güç mücadelesini göstermesi bakımından önemlidir. Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra başlayan bu mücadele taraflarından biri Talat Paşa diğeri Enver Paşa'dır. Talat, Merkez-i Umûmî ve genel olarak İttihat ve Terakki örgütü tarafından desteklenen siyasi bir güce sahiptir. Buna karşılık Enver, orduyu elinde tutarak askeri bir gücü elinde tutmaktadır. Uzun vadede Talat'ın halk adamı olması münasebeti ağır basmaktadır. Fakat Enver askeri olarak kalıcı bir zafer kazanarak gücünü pekiştirmek ister. Nitekim Cemal Mısır'ı fethederken (!) Kars'ın fethini Hafız Hakkı'ya bırakmak istemez. Yakup Cemil olayı ile Talat, Enver'in ihtiyaç duyduğunda kullanabileceği önemli bir silahı ortadan kaldırır. Dolayısıyla Talat iktidarını pekiştirmiştir. Tafsilat için bk. Akşin, **Jön Türkler**, ss. 411-419. Murat Bardakçı, Yakup Cemil Hadisesi ile ilgili olarak Talat Paşa'nın eşi Hayriye Hanım "Yakup Cemil meselesinde de bir suiistimal yapıldı. Yakup Cemil de vatanperver ve Yakup Cemil idam edildiği zaman Talât Paşa hüngür hüngür ağladı. Nasıl kandırdılar onu, kim ne yaptı, onu pek bilmiyordu" değerlendirmesini aktarır. Murat Bardakçı, **Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi**, Everest Yay., İstanbul, 2009, s. 114.

birlikte, görevli memurlar ve yeteri kadar jandarmanın refakatinde, 1916 sonbaharında sürgün edildiği Kastamonu'ya gönderilir¹¹²⁹. 13 Ekim 1916'da Dâhiliye Nazırı Talat Bey Sapançalı Hakkı ve Hüsrev Sami'nin askerî lüzum üzerine Kastamonu'da ikamet için memur Ahmet Efendi gözetiminde sevk edildikleri bilgisini Eskişehir Mutasarrıflığına bildirir¹¹³⁰. Talat Paşa, Hakkı Bey ve Hüsrev Sami'nin menfalarına ulaşmaları üzerinde titizlikle durur. Menfilerin nakledilmesi sırasında Ankara Vilayetine bir yazı göndererek menfilere eşlik etmek üzere yeterli miktarda jandarma gönderilmesini ister¹¹³¹. Ardından Kastamonu Valiliği Sapançalı Hakkı ve Hüsrev Sami'nin vilayete vürud ettiğini 14 Eylül 1916 tarihli telgraf ile İstanbul'a bildirilir¹¹³². Aynı tarihte Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Kastamonu Vilayeti'ne çekilen telgrafta Kastamonu'da ikametleri münasip görülen Sapançalı Hakkı ve Hüsrev Sami Beylerin firar ve fesadkârane harekette bulunmalarına fırsat verilmemesi istenir¹¹³³.

Hakikaten de korkulan olur ve Hakkı Bey, Kastamonu Jandarma Okulu'nda görev yapan Düzcü Azmi Çavuş'un yardımı ile kılık değiştirerek 19 Aralık 1916 tarihinde şehirden ayrılır. Ardından Dâhiliye Nezaretinden gönderilen Talat Paşa imzalı evrakta mezkur şahısların yakalanması istenir¹¹³⁴. Hakkı Bey Jandarma kılığında ve Ahmet takma adıyla Koçhisar ve Çankırı yoluyla Ankara'ya gider. Ankara'da Hacı Bayram Tekkesi şeyhi Şemseddin Efendi ve İttihad ve Terakki'nin kâtib-i mesullerinden Necati Bey'in evinde bir süre saklanır. Bu arada Sapançalı Hakkı'nın firar ettiği haberi üzerine hükümet, Ankara Valisi Dr. Reşid Bey'i firariyi yakalamakla görevlendirmiştir. Nitekim yapılan tahkikat neticesinde Hakkı Bey, Azmi Çavuş ve Şemseddin Efendi ile birlikte yakalanır. Hakkı Bey burada yapılan sorgusunda Kastamonu'da baskı gördüğü için ayrılmak zorunda kaldığını, kaçma niyeti olmadığını ifade eder. Sonuç olarak Sapançalı hakkında yapılan soruşturmadan sonra Kastamonu'ya gönderilmeyerek iki polis ve iki jandarma refakatinde Konya'ya sevk edilir¹¹³⁵.

Hakkı Bey Ankara'dan trenle Eskişehir'e, oradan aktarma yapılarak yine trenle Konya'ya gönderilir¹¹³⁶. Bu arada Dâhiliye Nezareti daha önce olduğu gibi Hakkı Bey'in firarına meydan verilmeden sevk edilmesi hususunda Ankara, Eskişehir ve Konya Vilayetlerine uyarıda bulunur¹¹³⁷. Konya Valiliği 6 Teşrin-i Evvel 1333 (6 Ekim 1917) tarihli

¹¹²⁹ Toprak, *Teşkilat-ı Mahsusa*, s. 1142.

¹¹³⁰ BOA., DH. ŞFR., 67/252.

¹¹³¹ BOA., DH. ŞFR., 67/262.

¹¹³² BOA., DH. ŞFR., 532/102.

¹¹³³ BOA., DH. ŞFR., 67/257.

¹¹³⁴ BOA., DH. ŞFR., 71/204.

¹¹³⁵ BOA., DH. ŞFR., 567/82; BOA., DH. ŞFR., 79/178; BOA., DH. ŞFR., 567/41; Toprak, *Teşkilat-ı Mahsusa*, s. 1142.

¹¹³⁶ BOA., DH. ŞFR., 567/101.

¹¹³⁷ BOA., DH. ŞFR., 80/1.

telgrafla Hakkı Bey'in Konya'ya ulaştığını bildirir¹¹³⁸. Hakkı Bey Konya'da sürekli göz hapsinde tutulur. Bu sırada bazı İngiliz esirlerinin kaçırılmasına aracılık ettiği gerekçesiyle vatana ihanet suçlamasıyla hakkında Kastamonu'da tahkikat başlatılır. Buna göre Hakkı Bey'in Kastamonu'da bulunduğu süreçte firar eden dört İngiliz esire dair yapılan tahkikatta Kebapçı Mustafa, Hizmetçi Süleyman, Jandarmadan Hilmi Çavuş ve Ali Çavuş ile çeteci Musa ve Ragıp'ın yanında Sapançalı Hakkı Bey de şüpheli görülür. Nitekim buna İstinaden Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Konya Vilayeti'ne gönderdiği yazıda konu ile ilgili olarak Hakkı Bey'in sorgulanmasını ister¹¹³⁹. Ancak mahkemenin görüleceği sırada İttihatçılar iktidarı terk etmek zorunda kalır ve mahkeme görülmez. Hakkı Bey Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'a döner¹¹⁴⁰.

Mondros Mütarekesinden sonra İstanbul'a dönen Sapançalı yeni bir siyasi durumla karşı karşıya kalır. Zira İttihat ve Terakki'nin lider üçlüsü Talat, Enver ve Cemal ülkeyi terk etmiş, Ahmet İzzet Paşa kabinesi kurulmuştur. Fakat kısa süre sonra Ahmet İzzet Paşa, kabinesinin İttihatçı olduğu yönündeki baskılara dayanamayıp istifa etmek zorunda kalır. Yerine Tefvîk Paşa hükümeti kurulmuştur. Ancak Yenibahçeli Şükrü'nün içinde olduğu bir grup İttihatçı bu durumu kabullenmek istemez. Nitekim Hakkı Bey bu durumu Ahmet İzzet Paşa ile görüşür fakat Ahmet İzzet Paşa bunu kabul etmez. Baskın taraftarı olmayan Hakkı Bey, Fethi Bey ile görüşerek hükümet kurma fikrinden tamamen uzaklaşır. Anadolu'da kurtuluş mücadelesinin başlamasından sonra Hakkı Bey, Mithat Şükrü ve Kara Kemal gibi İttihatçılarla birlikte İstanbul'daki silah depolarından kaçırdıkları silahları Anadolu'ya gönderir. Bu arada 4 Mart 1919'da kurulan Damat Ferid Paşa hükümeti Ermeni tehciri nedeniyle Sadrazam Said Halim Paşa'nın da içinde bulunduğu eski nazır, mebus ve gazetecilerden oluşan yaklaşık yirmi iki kişiyi tutuklatır. Tutuklular arasında bu sırada *İstiklâl* gazetesini çıkarmakta olan Sapançalı Hakkı Bey de bulunur¹¹⁴¹.

Tehcir yargılamalarından sonra serbest bırakılan Hakkı Bey, Teşkilat-ı Mahsusa yıllarından arkadaşı Topçu İhsan'la birlikte ticari faaliyetlerine devam eder. Bu arada aktif politikaya katılarak Osmanlı Mebûsan Meclisi'ne İzmit Mebusu olarak girer. Meclis-i Mebusan'ın İtilaf Devletlerince dağıtılmasından sonra artan baskılara dayanamaz. Yurt dışına çıkar. Millî Mücadele'nin kazanılmasından sonra yurda döner¹¹⁴².

¹¹³⁸ BOA., DH. ŞFR., 567/113; BOA., DH. ŞFR., 568/12.

¹¹³⁹ BOA., DH. EUM. 1. Şb., 11/34; BOA., DH. ŞFR., 584/50; BOA. DH. ŞFR., 87/211.

¹¹⁴⁰ Toprak, *Teşkilat-ı Mahsusa*, s. 1144.

¹¹⁴¹ Feridun Ata, *Divân-ı Harb*, s. 527; Toprak, *Teşkilat-ı Mahsusa*, s. 1144.

¹¹⁴² Toprak, *Teşkilat-ı Mahsusa*, s. 1145;

Cumhuriyet Dönemi'nde politikadan uzak duran Hakkı Bey, ticaret hayatına devam eder. Ancak adı dönemin Bahriye Vekili İhsan Bey¹¹⁴³ vesilesiyle Yavuz Zırhlısının tamiriyle ilgili bir yolsuzluk olayına karışır. Osmanlı Devleti'nin fiili olarak Birinci Dünya Savaşı'na girmesine neden olan Yavuz Zırhlısı savaştan sonra hasarlı olduğu için İzmit'te bekletilmektedir. Bahriye Vekili İhsan Bey, Yavuz Zırhlısının tamiri için Bakanlar Kurulu'nun onayını almadan ve yetki sınırlarını aşarak yabancı bir şirketle sözleşme imzalar. Zırhlının onarım işinde yolsuzluk ve rüşvetten şüphelenen Başbakan İsmet İnönü, Eylül 1927'de, Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa ile bir araya geldiğinde bu konudaki şüphelerini dile getirir. Konuyu İhsan Bey'le görüşen Mustafa Kemal yapılan savunmayı yeterli bulmuşsa da İsmet Paşa işin peşini bırakmaz. Yolsuzluk ve rüşvetle suçladığı İhsan Bey hakkında soruşturma açılarak Divan-ı Âli'de yargılanması için Meclis'e önerge verir. Mecliste yapılan tartışmalardan sonra kurulan Meclis Araştırma Komisyonu'nun İhsan Bey'i suçlu bulması üzerine Meclis İhsan Bey'i Divan-ı Âli'ye sevk eder. Meclis kararı üzerine mahkeme 9 Şubat 1928 tarihinde İhsan Bey ve Sapançalı Hakkı'yı tutuklar. Mahkeme İhsan Bey'i Yavuz Zırhlısının tamiriyle ilgili olarak ihaleye fesat karıştırmak, devleti zarara uğratmak, rüşvet almak ve arkadaşı Sapançalı Hakkı ile ortağı Koniçeli Nurettin'e menfaat sağlamakla suçlar. Nitekim 16 Nisan 1928'de sona eren mahkeme İhsan Bey'le birlikte Sapançalı Hakkı Bey'i Yavuz Zırhlısının tamiri olayında menfaat sağladığı gerekçesiyle suçlu bularak bir yıl ağır hapis cezasına çarptırır¹¹⁴⁴. Çalkantılarla dolu bir hayatın sonunda Hakkı Bey 1937'de İstanbul'da vefat eder.

¹¹⁴³ İhsan (Eryavuz) Bey, eski bir topçu öğretmeniydi. Bu yüzden, "Topçu İhsan" namıyla anılırdı. Askerlikten ayrılmasının ardından, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden yakın arkadaşı olan Sapançalı Hakkı Bey'le birlikte ticaret hayatına atılmıştır. Ticaretle meşgul olduğu bu dönem içerisinde bir yandan da işgal altındaki İstanbul'da kurulmaya başlayan millî direniş örgütlerine katılmıştır. Bu süreçte Damat Ferit Paşa'ya suikast hazırladığı gerekçesiyle Divan-ı Harp tarafından hakkında idam kararı verilen İhsan Bey, 1920 Mart'ında Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele'ye katılmıştır. İhsan Bey bu süreçte Büyük Millet Meclisi'ne Cebelibereket Mebusu olarak katılmış ve Mecliste kurulan Millî Müdafaa Komisyonu'nda görev yapmıştır. İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasının ardından Ankara İstiklal Mahkemesi başkanlığı görevini sürdürmüştür. Bu dönemde başta Mustafa Sagir Davası olmak üzere pek çok kritik davaya bakmıştır. İhsan Bey, Birinci Dönem Büyük Millet Meclisi içerisinde Birinci Grup içerisinde yer almıştır. İyi bir hatip olan İhsan Bey meclis görüşmelerinde yapmış olduğu ateşli konuşmaları ile dikkat çekmiştir. Bu dönem içerisinde gösterdiği faaliyetleri sonucunda II. Dönem'de tekrar Cebelibereket Mebusu seçilerek Meclis'e girmiştir. Meclis çalışmalarının yanı sıra Ağustos 1924'te Türkiye'nin ilk ulusal bankası sıfatıyla kurulan Türkiye İş Bankası'nın kuruluşunda kurucu yönetim kurulu üyesi olarak görev almıştır. Millî Mücadele'ye katıldığı ilk günden itibaren özverili çalışmalarıyla dikkat çekmesi ve Meclis içerisinde sözü geçen aktif mebuslardan biri olması nedeniyle İhsan Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın güvenini kazanmış ve Paşa'nın yakın çalışma arkadaşları arasında yer almıştır. Millî Mücadele'den Cumhuriyet'e uzanan sancılı bir dönemin sonunda İhsan Bey'in alacağı son görev 29 Aralık'ta 1924'te kurulan Bahriye Vekâleti'ne atanması olmuştur. Ahmet Mehmetefendioğlu – Cemal Necip Gürel, "Yavuz – Havuz Davası", **Tarih Okulu Dergisi**, Y. 7, S. 19, s. 242.

¹¹⁴⁴ Toprak, **Teşkilat-ı Mahsusa**, s. 1146; Mehmetefendioğlu-Gürel, **Yavuz**, ss. 248-257.

5.1.1.7. Diğer Siyasi Menfiler

Konya buraya kadar bahsedilen isimlerin dışında asker, polis, bürokrat, şair ve yazarların arasında bulunduğu çok sayıda siyasi menfiyi konuk eder. Bunlardan biri Ferit Paşa'dır. Halaskâr Zabitan Grubu kurucuları arasında yer alan Ferit Paşa, Kamil Paşa'nın İttihatçıların haksız suçlamalarla hapsedildikleri yönündeki algıyı ortadan kaldırmak ve Hükümet aleyhindeki havayı bir miktar dağıtarak "İttihatçıları kazanmaya" yönelik siyasetinin bir neticesi Trablus Şam'a sürülür¹¹⁴⁵. Daha sonra sürgün yeri Diyarbakır olarak değiştirilen Ferit Paşa bir süre sonra buradan gönderilmek istenir. Diyarbakır Vali Vekili Bedreddin Bey tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen 26 Kanûn-ı Evvel 1332 (19 Aralık 1916) tarihli evrakta bir süreden beri Diyarbakır'da sürgün bulunan Ferid Paşa'nın Diyarbakır İstinaf Reisi Vasıf ve Sulh Hâkimi Sadık Efendilerle birlikte bir grup halinde "kumar ve emsali lu'biyyat (oyun) ile gelip geçen kıta zabitanıyla tesis-i münasebata çalışmakta olduğundan Ferit Paşa'nın tebdil-i menfası ve diğerlerinin de tahvil-i memuriyetleri" talep edilir¹¹⁴⁶. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti Ferid Paşa'nın sürgün yerini Konya olarak değiştirir¹¹⁴⁷. Şimendüfer güzergahında bir kazaya izamında mahzur olmadığına Konya Valiliği'nce öğrenilmesinin ardından Ferid Paşa Bozkır kazasına bağlı Sarioğlan nâhiyesinde ikamet ettirilir¹¹⁴⁸. Yaklaşık iki yıl Konya'da sürgün hayatı yaşayan Ferid Paşa İttihat ve Terakki iktidarının sona ermesinden sonra çıkan afla Kasım 1918 İstanbul'a dönmüştür¹¹⁴⁹.

Bu dönemde Konya'da bulunan bir diğer siyasi menfi Mehmet Emin Fikri Efendi'dir. Üsküdar'da Murad Reis Mahallesi'nde sakin polislikten mahreç Mehmed Emin Fikri Efendi'nin sokaklara hükümet ve meşrutiyet aleyhinde kâğıtlar yapıştırarak çeşitli eylemlerde bulunduğu tespit edilmesi üzerine Divan-ı Harb-i Örfiye kararnamesinin altıncı maddesi mucibince üç sene müddetle Konya'ya sürgün edilir¹¹⁵⁰. Yine Hükümet aleyhindeki konuşmaları sebebiyle Sivas'a sürgün edilmiş iken İstanbul'a firar eden Palabıyık Çerkez Mehmed de Konya'ya gönderilen siyasi sürgünlerdendir¹¹⁵¹.

Konya'da bulunan siyasi menfiler içinde en ilginç örnek Basurcu Âgâh'tır. Âgâh Efendi ilk olarak Meşrutiyetin yeniden ilanından sonra II. Abdülhamid devri önemli devlet adamları ile birlikte tutuklanan ve daha sonra Büyüka'da'ya sürgün edilen zevat arasında yer

¹¹⁴⁵ Kansu, *İttihatçıları*, ss. 503-504.

¹¹⁴⁶ BOA., DH. ŞFR., 542/77.

¹¹⁴⁷ BOA., DH. EUM. 1. Şb., 12/22.

¹¹⁴⁸ BOA., DH. ŞFR., 549/62; BOA., DH. ŞFR., 74/270; BOA., DH. EUM. 1. Şb., 12/22.

¹¹⁴⁹ BOA., DH. EUM. 1. Şb., 13/22; BOA., DH. ŞFR., 93/80.

¹¹⁵⁰ BOA., BEO., 3736/280150; BOA., DH. MUİ., 88/45; BOA., İ. HB., 24/47.

¹¹⁵¹ BOA., DH. EUM., 1. Şb., 14/29.

alır¹¹⁵². Daha sonra adı Yafa'da bir kız kaçırma hadisesine karışır. Yafa Mutasarrıflığı'ndan Merkez Kumandanlığı'na gönderilen 5 Kanûn-ı Sani 1329 (18 Ocak 1914) tarihli evrakta “küçük bir Hristiyan kızını kaçırarak Yafa'ya gelen Fransız tebaasından olduğunu iddia eden hakan-ı sabıkın tabiplerinden Basurcu Âgâh Paşa'nın” işlediği suça istinaden tutuklandığı ifade edilerek kendisinin iddia ettiği gibi Fransız tebaasından olup olmadığının tahkik edilmesi istenir¹¹⁵³. Nitekim buna istinaden yapılan tahkikata Beyoğlu Nüfus Müdürlüğü'nce verilen cevapta Basurca Âgâh namıyla bilinen Seyyid bin Seyyid Mehmed adlı şahsın aslen Basra Vilayeti dâhilinde bulunan Şatrâtü'l Muntefik Kazası'nın Hamam Mahallesi Hamam Sokağı 278/4 nolu haneye kayıtlı olduğu ifade edilir¹¹⁵⁴. Bu tahkikattan uzun bir süre sonra Âgâh Efendi Dahiliye Nezareti'nin 13 Kanûn-ı Evvel 1331 (26 Ocak 1915) tarihli yazısı ile Konya'ya sürgün edilir¹¹⁵⁵.

Âgâh Efendi Konya'da bulunduğu süre zarfında kurduğu karmaşık ilişkiler ağı içinde birçok muzır eyleme dâhil olur. Bu ise Konya'da geçen iki buçuk yılın ardında vücuduna sârî olan hastalığın ve göz rahatsızlığının tedavisi için bir ay kadar bir müddetle İstanbul'a avdetine müsaade buyurulması talebi ile ortaya çıkar. Zira bu talep üzerine Emniyet-i Umumiye İstittlâât (Araştırma) Müdüriyeti'nin vilayetten Âgâh Efendi'nin durumu ve İstanbul'a gelmesinde bir mahzur olup olmadığının araştırılmasını ister¹¹⁵⁶. Bunun üzerine Âgâh Efendi'nin Konya'daki hal ve hareketlerine dair rapor hazırlanır. Rapora göre Âgâh Efendi diplomaya haiz olmadığı hâlde Konya Emniyet Komiser muavinlerinden İbrahim Efendi'nin hemşiresine ve Karkın Karyesinden Parmaksız Ahmed Ağa'ya yaptığı Basur ameliyatları neticesinde ölümlerine neden olmuştur. Ayrıca jandarma çavuşluğundan mütekaid Fakih Dede Mahallesi'nden Hacı İbrahim Çavuş, yaptığı ameliyattan dolayı beş aydan beri perişan durumdadır. Yine Durak Fakih Mahallesi'nden Zeybek'in kerimesine yaptığı ameliyatla yedi aydır perişan olmasına sebep olmuştur. Âgâh Efendi'nin işlediği suçlar yalnızca bununla sınırlı değildir. Mutasarrıf Muavini Halit Efendi'nin imzasını taklit etmek suretiyle Konya'daki ecnebî esirlerden bazılarına gönderilen parayı almıştır. Bunun yanı sıra her ne kadar kendisi bunu inkar etmiş olsa da hanesinde İngiliz tebaasından Seyyit Cevat'ın, hükûmet ve hükümdar aleyhinde İngilizler lehinde propaganda yaptığı toplantılar tertip etmiştir. Basurcu Agâh Efendi, bu muzır faaliyetlerinin yanında Konya'da ikamete memur Araplar ile toplantılar yapmakta ve kendisinin Konya Vilayeti'ndeki Arapların lideri

¹¹⁵² **Servet-i Fünûn**, Nu. 61, 23 Ağustos 1324 /5 Eylül 1908, s. 4.

¹¹⁵³ **BOA., DH. EUM. EMN.**, 47/21.

¹¹⁵⁴ **BOA., Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemi Evrakı (DH. SN. THR.)**, 55/91.

¹¹⁵⁵ **BOA., DH. ŞFR.**, 502/100.

¹¹⁵⁶ **BOA., DH. EUM. 4. Şb.**, 14/33; **BOA., DH. EUM. 4. Şb.**, 21/18.

olduğunu dikte ederek kendisine hizmet etmeyenleri tehdit etmektedir. IV. Ordu tarafından Konya'ya sürgün edilen bütün Araplarla temas halinde olup, onların sürgün sebeplerini tespit ettikten sonra, memleketlerine gönderilmelerini sağlayacağını belirterek Araplardan para toplamaya çalışmaktadır. Ayrıca Arap menfileri, tebaa-i asliyeden oldukları halde tebaa-i ecnebiyeden gösterebilmek için onlara şahitlik ederek ikamet tezkeresi istihsâli ve para mukabilinde sefarethaneden maaş tahsisi ile meşgul olmaktadır. Rapora göre trenle gelip giden Arap askerler ile vilayet merkezinde görevli olan Arap memurlarla da temas halinde olan Âgâh Efendi, her türlü fenalığı işleyebilecek biri olması münasebeti ile Cenevre'deki erbâb-ı fesatla birlikte Konya'da taraftar toplama gücüne sahiptir¹¹⁵⁷. Konya'daki faaliyetleri hakkındaki bu rapor Dâhiliye Nezareti'ne takdim edilince nezaret Agâh Efendi'nin Konya'da daha fazla kalmasına izin vermeyerek menfasının vilayet merkezi yerine uygun bir kazaya tebdilinin münasip olacağını bildirir; bunun üzerine Konya Vilayeti de Agâh Efendi'yi Sultaniye/Karapınar Kazası'na gönderir¹¹⁵⁸.

Yolu Konya'ya düşen siyasi sürgünlerden bir diğeri de Yakovalı Rıza'dır. Arnavut mütegalibesinden olup Halep'te sürgün bulunan Miralay Yakovalı Rıza Bey, 31 Mart Vak'ası öncesi Arnavutluk'ta Osmanlı idaresine karşı isyan teşebbüsünün tertipçilerindendir¹¹⁵⁹. Nitekim bu maksatla yazdığı mektuplar Halep'te askerliğini tamamlayarak memleketine dönüş yapmak isteyen Prizrenli Hamza oğlu Recep eliyle göndermek isterken Firzovik yakınlarında ele geçirilir¹¹⁶⁰. Bunun üzerine Yakovalı Rıza ve mektuplarda imzası bulunan Halep uleması 18 Mayıs 1909'da tevkif edilerek II. Divân-ı Harb-i Örfî tarafından yargılanır. Mahkeme Yakovalı Miralay Rıza Bey ile Alaizade

¹¹⁵⁷ BOA., DH. EUM. 4. Şb., 15/41. Esasen Basurcu Âgâh Efendi'nin doktorluğu daha önce de tartışmaya konu olmuştur. Zira Meşrutiyetin yeniden ilanından sonra *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde Basurcu'nun ismi "Doktor Âgâh Paşa" olarak geçmesine tepki gösteren Galata Gümrüğü Ecza İstimatoru [mallara değer biçen vazifeli] Doktor Mümtaz Haydar Bey, gazeteye gönderdiği eleştirisinde şu ifadeler yer verir. "Mu'teber gazetenizin dünkü nüshasında mevkûfin meyânında Doktor Âgâh Paşa'nın da tevkif olunduğu yazılıyor. Bu denî (Basurcu Âgâh) lakabıyla mukallib bir şarlatan ve nice bi-çâregânı mücerred menfa'at-ı şahsiyesi uğrunda felâkete uğratmış bir alçaktır. Doktor unvân-ı mübecceline hiçbir vakit lâyük değildir. Hakîkî bir tabîb hafiyelik denâatini irtikâb etmez. Böyle doktorların tabîbliği diploma sâhibi olmakdan 'ibâretidir. Bir dahâ ism-i menhûsunun zikri sırasında Basurcu Âgâh nâmıyla zikrini 'umûm nâmûs-ı etîbbâ nâmına ricâ ederim. Doktor Mümtaz Haydar." *Tercüman-ı Hakikat*, Nu. 9830, 27 Temmuz 1324 / 9 Ağustos 1908, s. 3.

¹¹⁵⁸ BOA., DH. EUM. 4. Şb., 15/41.

¹¹⁵⁹ Bu hadisenin tertipçilerinden Yakova Kazası'nda mukim, meşrutiyet aleyhtarı nümayiş tertip eden, kasaba ahali arasında meşrutiyet karşıtı söylemlerde bulunan, Yakovalı Müderris Hacı Murtaza Efendi, hakkında yapılan tahkikat sonrası idare-i aliye nizamnamesinin altıncı maddesine binaen Divân-ı Harb-i Örfî tarafından üç yıl süre ile Konya'ya teb'id edilmiştir. (26 Temmuz 1325/8 Ağustos 1909). BOA., ZB., 442/79. Hacı Murtaza Efendi ile aynı suçtan yargılanan Mal Müdür Muavini Zenûn Pelâska'nın Ankara'ya, Fettâh Poze'nin Sivas'a, Hâfiz Kuşe İbrahim Efendi'nin Karahisar-ı Şarkiye, Meclis idare-i kaza azasından Hasan Ağa'nın Kütahya'ya, Mehmed Garâzâde'nin Aydın'a, Hacı Abdullah Efendi'nin Kayseri'ye sürgün edilmesi kararlaştırılmıştır. BOA. DH. MUİ., 80/15; BOA., DH. MUİ., 128/2; BOA., BEO., 3631/272260.

¹¹⁶⁰ Abdülhamit Kırmızı, "Halep-Kosova Hattı, 1909 Arnavutluk'ta Meşrutiyete Karşı Bir İsyân Teşebbüsü", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C. XIV, S. 14, s. 115; Uzer, *Makedonya*, ss. 241-242.

Abdulaziz, Hayyatzade Ahmed Hamdi, Hasbizade Ahmed ve Beyanunizade Hammâd el-Abîd Efendileri müebbeden, Haşimiye Medresesi Müderrisi Gelavizade Mehmed Efendi'yi de beş yıl müddetle kalabend olarak cezalandırır¹¹⁶¹. Bu kararların ardından Yakovalı'nın da aralarında bulunduğu şahıslar Akka'ya gönderilir¹¹⁶². Fakat daha sonra Yakovalı Rıza ile Akka'ya sürgün edilenlerin, orada muhafazasının güç ve mahzurlu olması sebebi ile Halep ulemasından beş zatın Rodos'a Yakovalı'nın ise Bodrum'a nakilleri kararlaştırılır¹¹⁶³. Beyrut üzerinden İzmir'e gönderilen Rıza Bey Bodrum'a gönderilmeyerek yeni sürgün yeri Sinop olarak belirlenir (6 Kanûn-ı Sani 1325/19 Ocak 1910)¹¹⁶⁴. Sinop'ta geçen yaklaşık dört yıllık sürgün hayatının ardından müebbed kalebent cezasına mahkûm olan Yakovalı Rıza Bey'in yaşlılığı nedeni ile cezasının nefy-i müebbede tahvil edilerek Konya'ya gönderilmesi kararlaştırılır¹¹⁶⁵.

Cihan Harbi sırasında Dördüncü Ordu mıntıkası dâhilinde bulunan bölgelerden casusluk ve askeri güvenlik başta olmak üzere çeşitli saiklerle Konya'ya teb'id edilenler olur. Örneğin Kudüs Belediye Reisi Ertuğrul Şakir Bey, Preveze Sancağı Mutasarrıf-ı esbakı ve Beyrut Mebusu Rıza Salih Bey ve oğlu Riyaz'ın içinde bulunduğu on dört kişi askeri güvenlik gerekçesi ile Konya'ya sürgün edilir (19 Eylül 1331/2 Ekim 1915)¹¹⁶⁶. Ertuğrul Şakir Bey, Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın emri ile Arap meselesi ile alakadar olarak Divan-ı Harbe sevk edildikten sonra iki yıl süre ile Konya'ya sürgün edilmiştir. Nitekim bu sürenin hitamı üzerine kendisi serbest bırakılır¹¹⁶⁷. Rıza Salih Bey ve rüfekâsı da Arap Hükümeti teşkili meselesinden dolayı Suriye Divan-ı Harb-i Örfi'since Konya'ya nefy edilir¹¹⁶⁸. Ancak Rıza Bey ve beraberindekiler kısa bir müddet Konya'da bulunduktan sonra İzmir'e sevk edilir (2 Teşrin-i Sâni 1331/15 Kasım 1915)¹¹⁶⁹. Benzer gerekçelerle Lazkiye Polis Komiseri Ahmet ve muavini Arif, Dördüncü Ordu Kumandanlığı'nın emri ile 8 Nisan 1332 (21 Nisan 1916) tarihinde memuriyetten tard edilerek Konya Ilgın kazasına teb'id edilmiştir¹¹⁷⁰. Aynı şekilde Lazkiye'den gazete muharriri Muhammed Suphi Akra Efendi, Şam Vilâyetinden bakkal Abdurrahman Avf, Antakya'da bakkal Şakir bin Ali Kavas, Halep'ten bakkal Muhittin Efendi, Halep'ten bakkal Osman Efendi, Uka kazasında bakkal Cemadi Efendi ve Suriye'den

¹¹⁶¹ BOA., BEO., 3910/293216.

¹¹⁶² BOA., ZB., 495/81.

¹¹⁶³ BOA., ZB., 335/104; BOA., ZB., 496/21.

¹¹⁶⁴ BOA., DH. EUM. THR., 22/40; Kırmızı, *Halep-Kosova*, s. 121.

¹¹⁶⁵ BOA., MV., 226/44; BOA., İ. MMS., 144/43; BOA., BEO., 3980/298452; BOA., DH. SYS., 76/5.

¹¹⁶⁶ BOA., DH. ŞFR., 491/129; BOA., DH. ŞFR., 480/115.

¹¹⁶⁷ BOA., DH. ŞFR., 574/108; BOA., DH. EUM., 4. Şb., 15/40; BOA., DH. EUM. MH., 202/72.

¹¹⁶⁸ BOA., DH. ŞFR., 496/98; BOA., DH. ŞFR., 486/42.

¹¹⁶⁹ BOA., DH. ŞFR., 497/66; BOA., DH. ŞFR., 57/389; BOA., DH. ŞFR., 57/339./

¹¹⁷⁰ BOA., DH. EUM. MH., 150/23.

tüccar Râcizâde Abdurrahman Efendi Ağustos 1331 (Ağustos 1915) tarihinde Konya'ya sürgün edilir¹¹⁷¹. Yine Beyrut'da muhâlif gazetelere “Tebar” müsteâr ismiyle mütemadiyen hükûmet aleyhinde yazı yazan Petro Pavlo da Konya'ya sürgün edilen zevat arasındadır¹¹⁷².

Bunların yanında başka örnekler verilebilir. Örneğin bazı zevata hükûmetin kuvve-i cebriye ile tebdil edileceği yönünde vaazı nasihatte bulunan Beyoğlu Kamer Hatun Mahallesinde mukim Mehmed Sâdık Efendi bin Hâcî Halil 6 Teşrin-i Sâni 1333 (6 Kasım 1917) tarihinde Konya'ya teb'id edilmiştir. Yine Zât-ı şâhâne ve hükûmet-i hazıra aleyhinde yazılmış beyannameyi Bâyezid Câmi-i Şerifine yapıştıran Topal Murad Efendi 10 Teşrin-i Sâni 1333 (10 Kasım 1917) tarihinde Konya'ya sürgün edilir. Memlekette bir hafiye teşkilatı teşekkül ettiğinden bahisle ülkede sükûnun ancak bir ihtilal ile tesis edileceği yönünde telkinatta bulunan Kadıköy Yoğurtçu Çayırı civarında mukim Leron Pehlivan 20 Ağustos 1333 (20 Ağustos 1917) tarihinde Konya'ya teb'id edilmiştir¹¹⁷³. Aydın Vilayeti dâhilinde şüpheli hareketleri ile dikkatleri üzerine çeken Rençber Yorgi Mihail karar-ı askeriye ile Konya Bozkır'a sürgün edilmiştir. Her fenalığı yapabilmeye müsait olarak görülen Polis Komiserliği'nden tard edilmiş Mürüvvet Pehlivan Konya Koçhisar'a sürgün edilmiştir. Aynı tespit yapılan ve yine polislikten matrud Herânet veledi Karabet Tersâkyân'da Konya'ya sürgün edilenler arasında yer alır. Bir başka örnek olarak Cemiyet aleyhinde telkinatta bulunduğu tespit edilen Mahmud Beyzâde Mehmed Nûri 9 Nisan 1331 (22 Nisan 1915) tarihinde Konya Sultaniye/Karapınar Kazası'na teb'id edilir. Yine İstanbul'da şüpheli eşhastan kabul edilen aşçı Abdullah oğlu Abdullah ve aşçı Arap Said bin Abdullah ile hademe Hacî Halil bin Ahmed 6 Ağustos 1331 (19 Ağustos 1915) tarihinde hükûmet-i askeriye kararıyla Konya'ya sürgün edilir. Aynı şekilde İstanbul Taharri Bölüğü'nden Mehmed Efendi de hükûmet-i askeriye kararıyla Konya'ya sürgün edilir¹¹⁷⁴. Edremit'te kendisine dava vekili süsü vererek Rum tebaayı kandıran, ahâli-i İslâmiye arasına nifak sokan, hükûmete muhalif telkinlerle halka kin ve nefret aşılayan ve Yunanistan'a mektup göndermek suretiyle casusluk yaptığı Edremit Kaymakamlığı'nca tespit edilen Yanyalı Mehmet Ali'nin Konya'ya sürülmesi kararlaştırılır (20 Teşrin-i Evvel 1330/2 Ocak 1915)¹¹⁷⁵.

Konya coğrafi konumu başta olmak üzere pek çok özelliği ile yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi siyasi sürgünler için önemli bir menfadır. Nitekim Ağustos 1332'de (Eylül 1916) esbâb-ı siyâsiyeden Konya'ya sürgün edilen Çorci veledi Cerâil Arnok ve oğlu, İsa

¹¹⁷¹ BOA., DH. EUM., 1. Şb., 12/22.

¹¹⁷² BOA., DH. ŞFR., 60/3.

¹¹⁷³ BOA., DH. EUM. KLH., 5/140.

¹¹⁷⁴ BOA., DH. EUM., 1. Şb., 12/22.

¹¹⁷⁵ BOA., DH. EUM. MH., 256/36.

veledi Selim Arnok, Emir Arnok, Rafael bin İskender Arnok ve Çorci bin Selim Arnok diğer örneklerdir. Yine Maraş'ta süvari mülazımlığından matrud Celâl Efendi bin Seyid Mehmed Efendi, İstanbul'da Fotoğrafçı Lefter Andon da hükümet-i askeriye kararıyla Konya Bozkır'a sürgün edilen zevat arasındadır¹¹⁷⁶.

5.1.2. II. Meşrutiyet Döneminde Konya'ya Yapılan Adli Sürgünler

II. Meşrutiyet döneminde yaşanan siyasi ve askeri hadiseler adli sürgünler üzerinde etkili olur. Zira siyasi çalkantılar, bozulan ekonomik dengeler, birbiri ardına yaşanan savaşlar ve toprak kayıpları ile ortaya çıkan göç hareketleri ülke genelinde asayişin de temelinden sarsılmasına neden olur. Nitekim bu durum sosyal ve ekonomik nedenlere dayalı rüşvet, sahtekârlık, zina, fuhuş, iftira, yalancı şahitlik, hırsızlık, tehdit ve küfür, emre itaatsizlik, kız kaçırma vb. suçların artmasına neden olur. Dolayısıyla bu nedenlerden kaynaklı sürgün cezaları kendiliğinden artmış olur.

Menfi sayısındaki artışla birlikte bu artıştan payını alan Konya birçok menfiyi misafir eder. Örneğin sirkat (hırsızlık) vesâir âdî cürümlere adı karışan ve son olarak Meclis-i Ayan üyesi Reşit Akif Paşa'nın biraderinin evine giren Üsküplü Şemseddin oğlu Yahya'nın Dersaâdet'te ikameti münasip görülmediği cihetle hükümet-i askeriye kararıyla Konya Bozkır'a sürgün edilmesi münasip görülmüştür (10 Teşrin-i Evvel 1333/10 Ekim 1917)¹¹⁷⁷. Benzer gerekçelerle Konya'ya sürgün edilen bir diğer menfi Yusuf İviç'tir. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin ifadesine göre 24 Mayıs 1332 (6 Haziran 1916) tarihinde Bükreş'ten İstanbul'a gelerek Beyoğlu'nda Makarı Çıkmaz Sokağı'nda kâin Romanya tebaasından odabaşı Leon Goledşetâyî'nin evinde ikamet eden Yusuf İviç, Rus tebaasından ve Leh Musevilerinden bir yankesicidir. Umûmî Harp öncesi tekrar Rusya'ya dönen şahıs daha sonra Kudüs'e gelerek Kudüs doğumlu olduğunu ve annesinin Amerikalı olduğunu iddia ederek sahte evrak düzenletmeye çalışmıştır. Bunun üzerine 8 Temmuz 1332 (21 Temmuz 1916) tarihinde Konya'ya bağlı Bozkır kazasına teb'id edilmiştir¹¹⁷⁸. Yine Dersaâdet'te hırsızlık yaptığı tespit edilen Ahmed oğlu Ali 6 Ağustos 1331 (19 Ağustos 1915) tarihinde Konya-Karaman'a teb'id edilir. Bağdat'a bağlı Dobre kazasından olup memur sıfatıyla dolandırıcılık yapan polislikten matrud Mustafa Hilmi hükümet-i askeriye kararıyla Konya'ya teb'id edilir. Sarık yankesici olarak tespit edilen Tiflis kazasından Mehmed oğlu Hacı hükümet-i askeriye kararıyla Konya'ya sürgün edilir¹¹⁷⁹. Aydın Vilayeti'nde hayvan hırsızlığı

¹¹⁷⁶ BOA., DH. EUM., 1. Şb., 12/22.

¹¹⁷⁷ BOA., DH. EUM.1. Şb., 7/31.

¹¹⁷⁸ BOA., DH. EUM. 4. Şb., 7/27.

¹¹⁷⁹ BOA., DH. EUM. 1. Şb., 12/22.

yaptığı tespit edilen Andriko veledi Korki 20 Kânun-ı Sâni 1329 (3 Aralık 1913) tarihinde Konya'ya teb'id edilir. Aynı şekilde Aydın Vilayetinde esrar kaçakçılığı ve sirkat gibi efâlden dolayı polis müdüriyetinden görülen lüzum üzerine idare-i örfiye mıntıkası hâricine teb'idi muvâfık görülen Hamdi bin Hâlim, 5 Şubat 1329 (18 Şubat 1914) tarihinde Konya'ya sürülür¹¹⁸⁰. Faizli para verdikleri kişileri kumar ve hile ile tekrar soydukları belirlenen Yusuf el Hac ve arkadaşları da Beyrut Vilayet mahkemesinin 11 Teşrin-i Sâni 1331 (24 Kasım 1915) tarihli kararınca Konya'ya teb'id edilmişlerdir¹¹⁸¹.

Balıkesir'de yalancı şahitlik yaptıkları tespit edilen Ali Rızâ ve Hüseyin Hüsnü Efendiler 20 Teşrin-i Evvel 1330 (2 Kasım 1914) tarihinde Merkez Kumandanlığı'nın emri ile Konya'ya teb'id edilir¹¹⁸². İstanbul'da benzer suçu işlediği tespit edilen İzzet bin Süleyman 20 Mayıs 1330 (2 Haziran 1914) tarihinde, Mehmed bin Süleyman İbrahim Efendi bin Ahmed ise 15 Mayıs 1330 (28 Mayıs 1914) tarihinde Polis Müdüriyet-i Umumiyesince Konya'ya sürgün edilir¹¹⁸³. Kendisine memur süsü veren polislikten matrud Recep Kahraman Efendi de Konya'ya sürgün edilenlerdendir¹¹⁸⁴.

Ahlaka mugayir suç işleyen bir kısım suçlular da Konya'ya sürgün edilir. Örneğin adaba mugayir eylemlerde bulundukları tespit edilen Üsküdar Bülbülderesi Hürriyet Mahallesinde Dülger Hasan Ağa'nın hanesinde sakin Varnalı Nesime nam-ı diğer Fatma'nın Ankara'ya, Üsküdarlı Hüseyin'in Konya'ya üçer sene müddetle teb'idlerine karar verilmiştir (19 Teşrin-i Sani 1326/2 Aralık 1910)¹¹⁸⁵. Müslüman iffetli kadınları evine kabul ederek onlara şapka giydirmek, fuhuşa teşvik ve fuhşiyata aracılık eden Marika Delamiçe İstanbul Polis Müdüriyeti'nce Konya'ya teb'id edilmiştir (11 Mayıs 1334/11 Mayıs 1918)¹¹⁸⁶. Ahlaka mugayir eylemlerde bulunan gayrimüslim bazı menfiler sürgünden sonra İslam dinini seçer. Örneğin bir İslam kadınıyla münasebeti dolayısıyla Mayıs 1331 (Mayıs 1915) tarihinde Bozkır'a sürgün edilen ve orada ihtida eden Gurre-i Şam Hayat Sigortası Müdürü İngiltere tebaasından Arthur Talin'in ihtida sebebinin siyasi bir maksattan değil, Müslüman bir kadınla evlenmek maksadını taşıdığı anlaşılmıştır. Ahmed Arif Pertev ismini alan şahsın mevcut durumuna binaen İstanbul'a dönmesine izin verilmiştir (12 Teşrin-i Evvel 1331/25 Ekim 1915)¹¹⁸⁷. Yine Midilli'de ahlaksızlıkları tespit edilen kunduracı Lâzârî Yâni, ateşçi Mehmed

¹¹⁸⁰ BOA., DH. EUM. 5. Şb., 3/20.

¹¹⁸¹ BOA., DH. EUM. 4. Şb., 4/17.

¹¹⁸² BOA., DH. EUM. MH., 256/36.

¹¹⁸³ BOA., DH. EUM. 5. Şb., 3/20.

¹¹⁸⁴ BOA., DH. EUM. 1. Şb., 12/22.

¹¹⁸⁵ BOA., BEO., 3831/287278; BOA., Dahiliye Hukuk Dairesi Evrakı (DH. H.), 64/19.

¹¹⁸⁶ BOA., Dahiliye Emniyet-i Umumiye Üçüncü Şube Evrakı (DH. EUM. 3. Şb.), 25/53.

¹¹⁸⁷ BOA., DH. EUM. 5. Şb., 19/1.

bin Mustafa, kahveci Latife binti Abdullah'ın hükümet-i askeriye kararıyla Karaman ve Bozkır'a sürgün edilmeleri kararlaştırılmıştır. Aynı şekilde Midilli'de efrâd-ı askeriye ile fiil-i şenî yaptığı tespit edilen Mürüvvet binti Mehmed Bey, serserilikle ve fuhşiyat yapan Hikmet binti Yusuf'un divan-ı harb-i örfî kararıyla Konya Bozkır'a sürülmesi kararlaştırılır¹¹⁸⁸.

Osmanlı mülkünün çeşitli bölgelerinde asayişin sık sık sekteye uğradığı bu dönemde nizamı bozan şahısların bir kısmı Konya'ya sürgün edilir. Örneğin eşkıya çetelerine yataklık eden Denizli mutasarrıf-ı sâbıkı Bayram bin Tâlib ile Cemâl bin Süleyman hükümet-i askeriye kararıyla Konya'ya sevk edilir. Yine eşkıya çetelerine yardım ve yataklık yaptığı tespit edilen polislikten matrud Priştineli Recep bin Numan, Matarlı Raşid bin Hasan, Sadık bin Abdurrahman, Talib bin Abdurrahman ve Mehmed Timur hükümet-i askeriye kararıyla Konya'ya teb'id edilir¹¹⁸⁹. İstanbul'da asayişî ihlale teşebbüs eden Bıçakçı Kırkor veledi Debrân Hâyık Sergis ve sabıkalı gürûhundan olup idare-i örfîye haricine tard ve teb'idi tensip edilen Sabır bin İsmail Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'nin 29 Mart 1329 (11 Nisan 1913) tarihli kararı ile Konya'ya gönderilir. İki jandarmanın şahadetine sebep olmak ve müteaddit cinayet faili Şafi Kavâni oğlu Ahmed'e yataklık yapan Lazistan'dan Emin bin Hacı Şaban, Salih bin Şaban, İsmail bin Hacı Hasan, Kâmil bin Raşid Dâhiliye Nezaretinin 29 Haziran 1330 (12 Temmuz 1914) tarihli kararı ile Konya'ya gönderilir. Dersaâdet'te bekası caiz görülmeyen Salih bin Abdülkadir, hükümet-i askeriyece teb'idine karar verildiği için Konya'ya gönderilen diğer zevat arasında yer alır¹¹⁹⁰.

Zaman zaman yaşanan ayaklanma benzeri büyük asayiş ihlalleri sonrası birden çok şahıs Konya'ya sürgün edilir. Örneğin sık sık Osmanlı'ya isyan eden Cebel-i Havran/Düzri¹¹⁹¹ ahalisinin 1910 Ağustos'unda çıkardığı ayaklanma sonrası hükümet sıkıyönetim ilân ederek silâh taşımayı ve meskûn mahaller arasında yer değiştirmeyi izne bağlar. İsyanı teşebbüs eden Havran ahalisinden Şili bin Zayid, Ali bin Süleyman, Seyyid Ahmed bin Haydarü'l Hasan, Hamid bin Kasım Ferkut, Ahmed Bahaeddin bin Murad, Mahmud bin Atar, Şeyh Kebeh bin Ebu Salih, Yusuf bin Kasım El'ma'an, Kandi bin Süleyman Ebu Latif, İbrahim bin Elbefiti,

¹¹⁸⁸ BOA., DH. EUM. 1. Şb., 12/22.

¹¹⁸⁹ BOA., DH. EUM. 1. Şb., 12/22.

¹¹⁹⁰ BOA., DH. EUM. 5. Şb., 3/20.

¹¹⁹¹ 1516 yılından 1918'e kadar olan süreçte Osmanlı yönetiminde kalan Havran, Şam'a bağlı bir birim olarak Tanzimat sonrası merkezîyetçi dönemde Osmanlı Devleti'ni uğraştıran Suriye'deki problemlili bölgelerin en önemlisidir. Bölgenin bedevî ve Dürzî nüfusu devletin Havran'da otoritesini duyurmasına izin vermez. Hatta nüfus tespiti yapılacak ve sonunda askerlik ve vergi gelecek endişesiyle okul, yol vb. temel devlet hizmetleri dahi reddedilir. 1877, 1878 ve 1879'da ayaklanmalar çıkar. Nispeten sakin geçen on bir yılın ardından 1895 yılında yeniden isyan çıkar. Şam'daki Beşinci Ordu'nun yeni müşiri Abdullah Paşa'nın kararlı ve sert tutumu sonucu isyancıların bir kısmı sürgüne gönderilir, bir kısmı da hapse atılır; böylece 1897 başında çatışmalar sona erer ve devlet otoritesi tesis edilir. 1900'de çıkarılan bir aflu sürgündekiler yerlerine dönerken hapistekiler de serbest bırakılır. Tafsilat için bk. Ş. Tufan Buzpınar, "Havran", *DİA*, C. XVI, 1997, s. 539-541.

Abbas bin Hatre'nin aralarında bulunduğu on bir Düsrî 26 Mayıs 1327 (8 Haziran 1911) tarihinde Konya'ya teb'id edilir¹¹⁹². Sürgünler arasında sabıkalı güruhundan olmalarına istinaden şüpheli eşhastan kabul edilen zevatda bulunur. Nitekim süvari mülazımlığından matrûd Asitaneli İbrahim bin Hamid, Trabzonlu Aşıl Ergiro Polos, Trabzonlu Ahmed Naim bin Ali, Tekfurdağlı Celâl Efendi bin Seyid Mehmed Efendi, Tekfurdağlı İstelyo veledi Yâni, Beyrutlu Ahmed Nimet bin Mehmed Şevki, polislikten matrud Darıcalı Angel veledi Dimitri, Çatalcalı Mahri bin Hüseyin, Niğdeli Yorgi veledi Dimitri, Asitaneli Yâni veledi Yorgi, Üsküplü Yahya bin Şemseddin hükümet-i askeriye kararıyla Konya'ya sürgün edilir¹¹⁹³.

Gayrimüslim tebaadan olup askerlik bedel-i nakdisini ödemeyen şahıslar da sürgüne tabi tutulur. Konya'ya bağlı Koçhisar'da sürgün bulunan Halil İbrahim'in sürgün sebebinin tahkik edilmesi yönündeki talep üzerine verilen cevapta; şahsın 20 Teşrin-i Sani 1332'de (3 Aralık 1916) İzmir Bağçecik'ten Konya'ya teb'id edildiği, ayrıca şahsın mühtedî olduğu ve bir zamanlar komitacı olmakla meşhur bir Ermeni olduğu bilgisi paylaşılmıştır. Ayrıca şahsın askerlik borçlanması bulunduğu ve bedel-i nakdisini de ödememesine mukabil Koçhisar kazasına teb'id edildiği ifade edilmiştir¹¹⁹⁴.

5.1.3. Birinci Cihan Harbinde Muhasım Devlet Tebaasının Konya'ya Sürgünü

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girince, daha önce farklı maksatlarla Osmanlı ülkesine gelip burada yaşamakta olan İtilâf Devletleri vatandaşları, bu kerteden sonra devlet için önemli bir problem olur. Zira savaşın çıkışı ile birlikte İngiliz, Fransız, Rus ve İtalyan vatandaşları Osmanlı Devleti için artık muhâsım devlet tebaası haline gelmiştir. Zaten söz konusu ülkelerin vatandaşları kendi ülkelerinin çıkarlarını korumak için maddi manevi destek sağlamaya, casusluk faaliyetleri yürütmeye çalışmaktadır. Nitekim bu durum karşısında Osmanlı Devleti daha fazla risk altında kalmamak için söz konusu ülke vatandaşlarının bir kısmını ve onlarla iş birliği yapan veya böyle bir ihtimal bulunan kişileri iç bölgelere sürer ve savaşın sonuna kadar buralarda ikamete mecbur tutar. Bu yerlerden birisi de, Konya'dır¹¹⁹⁵. Zira Konya kıyıdan ve cephe hattından uzak iç bölgelerde yer almasının yanı sıra savaşın tesirini nispeten daha az hisseden, iletişim ve ulaşım ağı gelişmiş, korunaklı ve sakin bir

¹¹⁹² BOA., DH. SYS., 54/2.

¹¹⁹³ BOA., DH. EUM. 1. Şb., 12/22.

¹¹⁹⁴ BOA., DH. EUM. 3. Şb., 20/37.

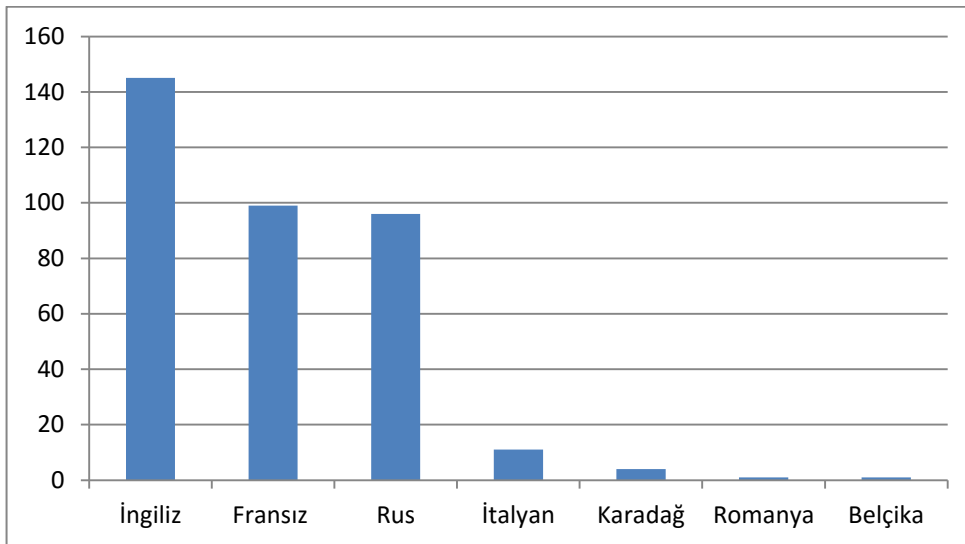
¹¹⁹⁵ Feridun Ata, **Birinci Dünya Savaşı**, s. 51. Savaş alanlarından, askerî sevkiyat ve stratejik noktalardan uzakta olması tercih edilen bu bölgeler arasında Konya dışında Kastamonu, Edirne ve Aydın vilayetleriyle, Eskişehir, Kayseri, Karahisar, Edirne, Kale-i Sultaniye, Mentеше, Maraş, İzmit, Kütahya, Samsun, Niğde, Çatalca, İçel ve Bolu mutasarrıflıkları bulunur. Maksadın tam anlamı ile hâsıl olması adına menfiler bu şehirlere bağlı Beyşehir, Bozkır, Seydişehir, Bor, Koçhisar, Haymana, Akdağmadeni, Uşak, Aksaray, Nevşehir, Çorum gibi kazalara gönderilir. Feridun Ata, **Birinci Dünya Savaşı**, s. 54.

şehirdir. Nitekim bu süreçte Konya, önemli miktarda muhâsım tebaanın sürgün edildiği bir menfa olur. Bilhassa Beyşehir, Seydişehir ve Bozkır kazaları çok sayıda menfiye ev sahipliği yapar.

Birinci Dünya Savaşı boyunca devam eden sürgün sırasında kaç kişinin sürgün edildiğine dair tam bir rakam vermek zor olsa da takribi sayılar bulunmaktadır. “Ulaşılabilen belgeler çerçevesinde bilgi vermek gerekirse; Bursa Esir Garnizonu’nda 300, Tokat’ta 62, Edirne Vilâyeti’nde 73, Aydın Vilâyeti’nde 80, Kastamonu Vilâyeti’nde 30, Mentеше Sancağı’nda 3, Karahisar Sancağı’nda 8, Ermenek’te (İçel Sancağı) 12, Kütahya Sancağı’nda 18, Kayseri Sancağı’nda 178 olmak üzere toplam 1.117 kişi sürgün olarak bulunmaktadır.” Bu sayıya ortalama 3 ile 5 arasında değişen aile fertleri dâhil değildir. Söz konusu belgeler dâhilinde 357 muhâsım tebaanın sürgün edildiği Konya, Feridun Ata’ya göre aile efradı ile birlikte toplamda bin civarında muhâsım menfiyi barındırır.

Savaş süresince Dördüncü Ordu Kumandanlığı’nın emri üzerine Konya’ya gönderilen sürgünlere dair istatistikî bilgilere bakıldığında; 145 İngiliz, 99 Fransız, 96 Rus, 11, İtalyan, 4 Karadağ, 1 Romanya ve 1 Belçikalı olmak üzere toplam 357 kişi olduğu anlaşılmaktadır¹¹⁹⁶.

Tablo 2. Birinci Dünya Savaşı’nda Konya’ya sürülen muhâsım devlet tebaasının milliyetlerine göre dağılımı:

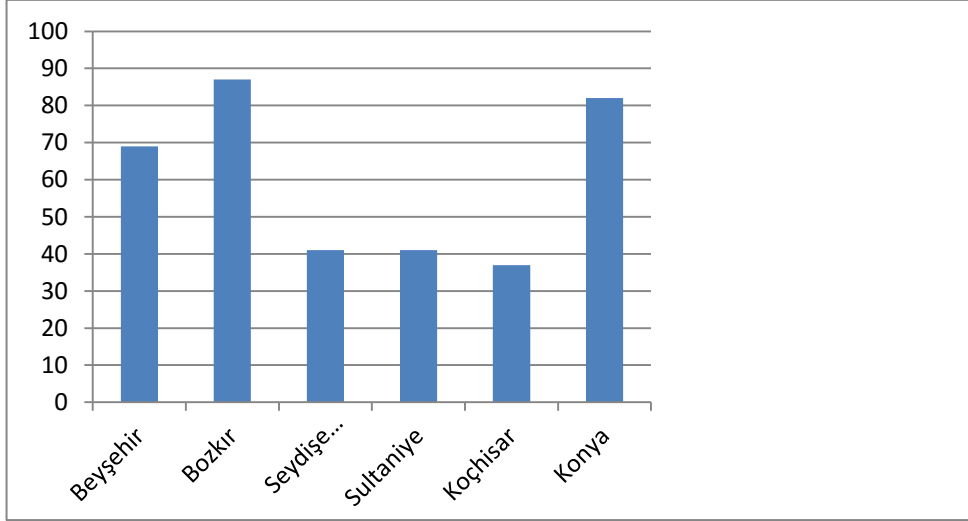

Sürgünlerin Konya’da dağılımına bakıldığında 87 menfinin Bozkır’a, 69 menfinin Beyşehir’e, 41 menfinin Seydişehir’e, 41 menfinin Sultaniye/Karapınar’a, 37 menfinin de

¹¹⁹⁶ BOA., DH. EUM. 5. Şb., 30/21; Feridun Ata, **Birinci Dünya Savaşı**, s. 56. Konya’da bulunan menfilere dair liste bk. Ek 5.

Koçhisar'a gönderildiği görülür. Ayrıca 82 menfinin de sürgün yeri Konya olarak belirlenmiştir¹¹⁹⁷.

Tablo 3. Konya'da sürgün bulunan muhâsım devlet tebaasının ikamet ettirildikleri kazalara göre dağılımı:

Sürgünlerin vasıflarına bakıldığında ise bunların tamamının vasıfsız sıradan insanlar olmadığı, içlerinde hatırı sayılır miktarda eğitilmiş kişilerin olduğu görülür. Konya'ya gönderilen 357 menfi içinde Bağdat İngiliz konsolos vekili başta olmak üzere 12 mühendis, 4 şimendüfer memuru, 7 makinist, 7 kâtip, 2 doktor, 2 ziraatçı, 1 eczacı, 1 genel müdür ile Selanik Bank-ı Osmanî memuru, tercüman ve öğretmen gibi eğitilmiş kimselerin yanı sıra, ressam, kunduracı, dişçi, otelci, bahçıvan gibi her nevi meslek dallarından kimseler bulunmaktadır.

Sürgün kararları; askerî bir sebebe dayandığı zaman askerî mahkeme kararıyla, huzur ve asayişe yönelik olduğu zaman ise idarî karar olarak alınmıştır. Sürgüne sebep olan suç unsurları ise, düşman devletler lehine istihbaratta bulunup casusluk yapmak, şüpheli hareketlerde bulunmak, düşman lehinde Osmanlı Devleti'ni rencide edecek girişimlerde bulunmak, başka milletten olmak iddiasıyla Osmanlı tezkiresi almaya çalışmak olarak ifade edilebilir. Çoğunluğu İngiliz, Fransız ve Ruslardan oluşan muhâsım tebaa sürgünleri arasında İtilaf Devletleri adına faaliyet gösteren farklı ülke vatandaşları da bulunmaktadır¹¹⁹⁸. Örneğin Yunanistan vatandaşı olup İstanbul'da ikamet eden Sake Larbosi ve eşinin, bazı mahzurlu kimselerle münasebette oldukları için casusluk yaptıklarından şüphelenilmiş ve İstanbul'da bulunmaları sakıncalı görülerek 22 Ağustos 1333 (22 Ağustos 1917) tarihinde Beyşehir'e

¹¹⁹⁷ BOA., DH. EUM. 5. Şb., 30/21.

¹¹⁹⁸ Feridun Ata, *Birinci Dünya Savaşı*, s. 56.

sürgün edilmişlerdir¹¹⁹⁹. Ayrıca sürgün yapılırken menfiler arasında inanç noktasında bir ayırım yapılmamıştır. Örneğin Kafkas Çerkezlerinden Yusuf oğlu Ahmet, Kırım Müslümanlarından Mehmet oğlu Hasan Rus vatandaşı olduğu için, diğer Müslüman olmayan Rus vatandaşlarıyla birlikte aynı muameleye tâbi tutularak Bozkır'a sürülür. Benzer şekilde; Rus vatandaşı Somali ahalisinden Ahmet bin Yusuf, İngiliz vatandaşı Hindistan ve Mısır ahalisinden Şerafettin ve arkadaşı Mehdi Hüseyin, İngiliz vatandaşlarından Salih oğlu Ali, Muhammed oğlu Abdülmecit ve Hüseyin oğlu Mehdi Bozkır'a sürülen zevattandır. Öte yandan zaman zaman şikâyetle konu olan bu tür sürgünlerde menfiler Müslüman olduklarını Osmanlı Devleti ile aralarında husumetin söz konusu olmadığını dile getirerek af talebinde bulunmuşlardır¹²⁰⁰.

Esasen Osmanlı Devleti'nin muhâsım devlet tebaasına yönelik almış olduğu tedbirlerin temelinde güvenlik kaygısı yatmaktadır. Zira devlete çeşitli şekillerde hizmet eden veya ülkenin farklı bölgelerinde bulunan yabancı devlet tebaası kişilerin emniyet ve asayişini bozması veya casusluk faaliyetlerinde bulunması devleti zafiyete düşürebilirdi. Bu durumun farkında olan Osmanlı Devleti savaşın başından itibaren çeşitli ihtimalleri göz önünde bulundurarak, ilk önce Dâhiliye Nezareti bünyesinde Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'ne bağlı Polis Siyasî Teşkilâtı'nı kurar. Bu teşkilâtın Üçüncü Şubesi, ecnebi işleri ve casusluk meseleleriyle meşgul olur. Şubenin başına da Mülkiye Müfettişlerinden Naci Bey isimli zat getirilir¹²⁰¹. Nitekim bu minvalde casusluk faaliyetlerinde bulunduğu tespit edilen bir kısım muhâsım tebaa sürgüne tabi tutulur. Örneğin Beyoğlu'nda Kalyoncu Kolluğu Balık Sokağı'nda yedi numarada ikamet eden Birjin Kamar ve bazı kadınlara (Madam Vireşin, Bennet Pavlina, Melikaren Euryanko nâm-ı diğer Euvenya veyâ Virjin) dair Dâhiliye Nezaretince yapılan tahkikatta şahısların muhasım devletlerle bilgi paylaşımında (casusluk) bulunduklarının tespiti üzerine Konya'ya sürgün edilmiştir¹²⁰².

Beytü'l-lahim yakınlarında Karamirân'da ikamet eden İtalyan tebaasına mensup 10 Sâlezyen (Vatikan'a bağlı bir Hristiyan tarikatı) rahibi Osmanlı Hükümeti aleyhinde faaliyette olmak ve askeri telefon tellerini kesmek suçlarına istinaden Eskişehir'e sürgün edilir. Rahiplerin sürülmesi İtalya ve İspanya nezdinde rahatsızlık oluşturmuştur. Osmanlı Devleti söz konusu devletler ile papalık tarafından yapılan işkence suçlamalarını reddeder. Önce Eskişehir'e gönderilen şahıslar daha sonra buradan alınarak Kanun-ı Evvel 1333 (Aralık

¹¹⁹⁹ Kerim Sarıçelik, "I. Dünya Savaşı Yıllarında Beyşehir'de İkamet Eden Sivil Esirler", **I. Uluslararası Beyşehir ve Yöresi Sempozyumu**, 11-13 Mayıs 2006, Selçuk Üniversitesi Yay, Konya, 2007, s. 339.

¹²⁰⁰ Feridun Ata, **Birinci Dünya Savaşı**, s. 57.

¹²⁰¹ Feridun Ata, **Birinci Dünya Savaşı**, s. 53.

¹²⁰² **BOA., DH. EUM. 1. Şb., 9/17.**

1917) tarihinde Konya'ya gönderilir. Ancak menfilerin Konya'ya nakli sonrasında Papalık ve İspanyol sefareti şahısların İstanbul'a gönderilmeleri hususunda Osmanlı Devleti nezdinde girişimlerine devam eder. Nitekim bu girişimler sonrası yapılan tahkikata binaen menfilerden Alfonso Kristofer'ın İstanbul'a dönmesine müsaade edilir¹²⁰³. Yine Karesi'de siyasi ve askeri zafiyet oluşturacağı düşünülen Borasit Madeni Müdürü İngiliz Boni Gaklozi'nin şüpheli eylemler içinde bulunması nedeniyle Beşinci Ordu Kumandanlığı'nın emri ile Konya'ya teb'id edilmiştir¹²⁰⁴. Aynı şekilde İstanbul Beyoğlu'nda şüpheli davranışları ile tehdit oluşturduğu düşünülen Yunan tebaasından Mişel Velahopolos karar-ı askeriye ile Bozkır'a sürgün edilir¹²⁰⁵. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti seferberlik ilan etmeden Rodos'tan Fenike'ye gelen ve şüpheli hareketleri tespit edilen sekiz İtalyan Musevi de Konya'ya sürgün edilir¹²⁰⁶ (14 Kanun- Evvel 1331/27 Aralık 1915).

Savaş sırasında şüpheli hareketleri ile siyasi ve askeri tehdit oluşturduğu düşünülen Osmanlı vatandaşları da muhâsım tebaa ile sürgüne tabii tutulur. Örneğin Antalya dâhilinde şüpheli görülen Kırmızı oğlu Yorgi, Biraderzadesi Kasta veledi Nikola, Kırmızı Elkik oğlu Nikola, Kamoyolos, Sideli Saatçi Yânî, Dava Vekili Sralamboy, Dava Vekili Filos, Hacı Yânî oğullarından Ağapoyos, Hacı Yânî oğullarından Yetaperi, Atar ve Temafya Çirlikli Kastar, sâbık rıhtım me'mûru Kavalak Hacı Yorgi, Kuyumcu Perikli, Meyhaneci Göremli, Papas Seri, Milyarenin Katibi Vasilaki, Sarraf Penayeri Hoca, Meyhaneci Sarraf Dimitri ve Kasti Kahya'dan oluşan 18 muzır şahıs Konya Bozkır'a sürgün edilir¹²⁰⁷. Yine İzmir ve çevresinde, bir taraftan İzmir diğer taraftan Antalya'da mukim tebaa-i Osmaniye'den milletdaşlarını muhalefete sevk ederek ahval-ı huzura zarar vermeye çalışan otuz dört Rum Isparta Uluborlu ve Burdur'a teb'id edilir. Ancak burada Antalya ve İzmir ile daimi münasebetlerine devam etmeleri üzerine menfaları Koçhisar'a tahvil edilir¹²⁰⁸.

I. Dünya Savaşı süresince Konya, farklı milletlerden olup muhâsım devlet vatandaşı olan insanların sürüldüğü bir menfa olur. Bunlar arasında Rusya vatandaşı Ukraynalılar, Lehler, İngiliz vatandaşı İngilizler ve Mısırlı Araplar bulunur. Muhâsım menfiler arasında Rus vatandaşları çoğunluktadır. Esasen Polonyalı ve Ukraynalı olan bu insanlar, savaşla doğrudan ilgileri olmayıp, asker değillerdir. Osmanlı Devleti'nde çeşitli iş kollarında çalışmakta iken

¹²⁰³ BOA., DH. EUM. 5. Şb., 71/25.

¹²⁰⁴ BOA., DH. ŞFR., 545/108.

¹²⁰⁵ BOA., DH. EUM. 5. Şb., 40/11; BOA., DH. EUM. 3. Şb., 23/42.

¹²⁰⁶ BOA., DH. EUM. 5. Şb., 29/44.

¹²⁰⁷ BOA., DH. EUM. 3. Şb., 5/29.

¹²⁰⁸ BOA., DH. ŞFR., 467/37; BOA., DH. EUM. 3. Şb., 29/26; BOA., DH. ŞFR., 51/226.

savaşın çıkması ile misilleme olarak Konya'ya sürgün edilmişlerdir¹²⁰⁹. Örneğin Rusya tarafından Ural bölgesinde tutuklanan 40 Osmanlı vatandaşına karşılık mukabele etmek amacıyla 20 Rus tebaası Konya'ya teb'id edilmiştir. Daha sonra bu şahıslardan 10'u Beyşehir'e ve 10 kişi de Seydişehir'e gönderilmiş ve serbestçe ikamet etmeleri sağlanmıştır. Osmanlı Devleti bu şahısların durumunu İspanya hükümeti ile paylaşarak Rusya'da tutuklu bulunan 40 Osmanlı tebaası için de aynı uygulamanın yapılması için girişimde bulunmuştur¹²¹⁰ (29 Teşrin-i Evvel 1333/20 Ekim 1917). Aynı şekilde Romanya hükümetince bir grup Osmanlı vatandaşının esir karargâhlarına sevk edilmesi üzerine bu ülke vatandaşı olan 12 kişi misilleme politikasına uygun olarak 23 Şubat 1334 (23 Şubat 1918) tarihinde Beyşehir'e sürülür. Beyşehir'de zorunlu ikamete tâbi tutulan Romanyalılar şunlardır: Karabet Valdartin, Izrail Bodasko, Avram Lebev, Maberlaçyev Viçi, Niko Gorki, Yorgi Yonko, Jak Grosmak Jozef, Statçoyön Şitev, Simon Popov, Leon Goldoştain ve Mihail Sanarya¹²¹¹. Yine 13 Kanun-i Sani 1331 tarihinde (26 Ocak 1916) bir kısım Fransız askerleri ile Rum çetelerinin Kaş kazasını işgal ederek burada bulunan Kadı, Mal Müdürü, Aşar Kâtibi, Orman Memuru, Ziraat Bankası Muhasebe Memuru, Hususi Muhasebeci, Rüşumat, Reji ve Duyun-ı Umumiye Memurları gibi farklı dairelerde görev yapan memurları esir etme hadisesine karşılık olarak aynı miktarda Fransız'ın tutuklanarak Bozkır'a sürülmesi kararlaştırılır¹²¹². Ancak bu karar Bozkır'ın menfi sayısı bakımından doluluk oranının üst seviyede olması sebebiyle gerçekleştirilmeyerek bu maksatla beyan edilen kişiler Bozkır yerine Kastamonu'ya sürgün edilir¹²¹³.

Bu dönemde muhâsım tebaaya yönelik yapılan sürgünlerin hepsi siyasî sebeplere dayanmaz. Bazıları, suçlu veya suçlu olma potansiyeli bulunan düşman devlet tebaasına yöneliktir. Böylece savaşın getirdiği olağanüstü durum karşısında onların kontrol altında tutulması hedeflenir. Ayrıca muzır eylemlere katılan bu şahıslar sürgün edilerek bir nevi cezaya da çarptırılmış olur¹²¹⁴. Örneğin aslen Sudan'ın Hartum ahalisinden İngiliz vatandaşı buradaki kötü ahvalinden (sarhoş ve esrarkeş olmasından) dolayı Bozkır'a sürülmüştür¹²¹⁵.

¹²⁰⁹ Sarıçelik, *I. Dünya Savaşı Yıllarında Beyşehir*, s. 340.

¹²¹⁰ BOA., HR. SYS., 2151/26; BOA., DH. EUM., 5. Şb., 47/10.

¹²¹¹ Sarıçelik, *I. Dünya Savaşı Yıllarında Beyşehir*, s. 340.

¹²¹² BOA., DH. EUM. 3. Şb., 16/32.

¹²¹³ BOA., DH. EUM., 5. Şb., 51/7; Ramazan Sonat, "I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Muhasım Devlet Tebaası Politikası (1914-1918)", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Tarih Peşinde*, S. 11, 2014, s. 262.

¹²¹⁴ Sonat, *I. Dünya Savaşı Yıllarında*, s. 266.

¹²¹⁵ BOA. DH. EUM. 5. Şb., 42/24.

Menfalarına sevk edilen menfilerin buradaki yaşamları en başından itibaren titizlikle planlanmıştır. Öncelikle menfiler menfalarına sevk edilmeden önce ilgili vilayet ya da mutasarrıflık bu konuda bilgilendirilerek menfinin barınma koşulları oluşturulmuştur. Birinci Dünya Savaşı boyunca muhâsım menfiler adeta misafir olarak görülmüş ve barınma koşulları en iyi şekilde tutulmaya çalışılmıştır. Nitekim dikenli tellerle çevrili toplumdaki tecrit edilmiş mekânlarda değil kiliselerde, evlerde veya kamu binalarında yani halkın arasında günlerini geçirmişlerdir. Kendilerine özel han ve otel tahsis edilen menfiler burada misafirlerini ağırlama olanağına sahip olmuştur. Yemek ve içme suyunun temin edilmesinde kolaylıklar sağlanan menfiler, inançlarının gereği olarak ibadetlerini yapma arzusu dikkate alınmış ve bu konuda onlara anlayış gösterilmiştir. Ayrıca onlara sağlanan sosyal faaliyet imkânları ile menfilerin menfalarına daha kolay uyum sağlamaları amaçlanmıştır. Menfilere sağlanan tüm bu kolaylıkların yanında bir dizi kısıtlama ve yasaklar da getirilmiştir. Bu kısıtlamaların başında gece belirli bir saatten sonra sokağa çıkma yasağı gelir. Bunun yanı sıra menfilerin menfalarında gelişigüzel ikametlerine kısıtlama getirilmiştir. Buna göre Dâhiliye Nezareti, Başkumandanlık Vekâletinin talebi ile 1333/1917 yılında bu yönde bir genelge yayınlamakla askerî personelin düşman devlet tebaası ve tarafsız devletler tebaası ile aynı ikamette kalması ve onları birtakım işlerde istihdam etmesi yasaklanmıştır. 15 Eylül 1333/15 Eylül 1917 tarihinde yayınlanan bir diğer genelge ile askerî personele uygulanan yasağın hükümet mensupları için de geçerli olduğu ilan edilmiştir¹²¹⁶.

Muhâsım menfilerin tahditli olmak kaydıyla haberleşmelerine engel olunmaz. Nitekim Beyşehir'de bulunan muhâsım menfiler istedikleri zaman Osmanlı sınırları içinde bulunan aileleriyle haberleşebilir. Ayrıca iç bölgelere sevk edilen muhasım devlet vatandaşı kimseler sıkı bir sansüre tâbi tutulmak şartıyla memleketleriyle de haberleşmelerine müsaade edilmiştir. Böylece menfi yakınları, menfilerin durumunu yakından takip edebilme imkânına kavuşur. Beyşehir'de sürgün Boğaz'da kılavuzluk yapan İngiliz vatandaşı Jorj Frauford Grauford'un eşi Margaret, Amerikan sefareti aracılığıyla verdiği dilekçesinde sağlık durumunun kötü olduğunu belirterek, eşinin İstanbul ya da Konya'ya gönderilmesini talep etmiştir¹²¹⁷. Aynı şekilde münasip görülmesi durumunda menfilerin aileleri ile görüşmesine de müsaade edilir. Örneğin; Dersaadet'ten Konya'nın Beyşehir kazasına sevk edilen İngiliz tebaasından Albert Eşvor'un Beyoğlu'nda bulunan beş kişilik ailesinin Beyşehri'ne gitmelerine müsaade olunarak görüşmeleri sağlanmıştır¹²¹⁸.

¹²¹⁶ Sonat, *I. Dünya Savaşı Yıllarında*, ss. 269-272.

¹²¹⁷ Sarıçelik, *I. Dünya Savaşı Yıllarında Beyşehir*, s. 340.

¹²¹⁸ BOA., DH. EUM. 5. Şb., 30/48.

Birinci Dünya Savaşı boyunca muhâsım devletlerin birbirleri ile olan diplomatik ilişkilerini kesmesi, muhâsım menfilere dair her türlü işin tarafsız devlet sefaretleri aracılığı ile yürütülmesine neden olur. Bunların başında Hollanda, İspanya ve Amerika sefaretleri gelir. Osmanlı Devleti ise bu süreçte Amerika ve İspanya sefaretleri üzerinden İtilâf Devletleri ile olan dolaylı ilişkilerini yürütür. Amerika savaşa katılınca, Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini İsveç Devleti üzerinden devam ettirir. Bu sefaretler, savaşan devletlerin vatandaşları için bir mercii konumunda olup, muhâsım menfilerle alakalı dilekçe, para ve eşyaların ilgili kişilere ulaştırılmasında, devletlerarasında esir değişimi işlemlerinde, esirlerin durumunun düzeltilmesi gibi konularda faaliyet göstermişlerdir¹²¹⁹.

Muhâsım menfiler zaman zaman yazdıkları arzuhaller ile bir takım taleplerde bulunur. Bu taleplerin başında yevmiye ve maaş talepleri gelir. Çoğunlukla tarafsız devlet sefaretleri eliyle gerçekleştirilen bu taleplerde menfiler içinde bulundukları perişan duruma istinaden yardım talebinde bulunurlar. Örneğin; Rusya tebaasından olup Hicaz dönüşü Osmanlı topraklarında ikamete mecbur edilen Türkistanlı Müslümanların daha önce Amerikan konsolosluğu üzerinden aldıkları maaşlarını, Amerika'nın savaşa girmesi ile Yunan konsolosluğu üzerinden aldıklarını ancak son altı aydır maaşlarını alamadıklarını bu sebeple de perişan halde bulunduklarını dile getirmişlerdir. Şahıslar izah edilen duruma binaen maaşlarının tazmin edilmesini talep etmişlerdir¹²²⁰. İlgili sefaretler zaman zaman bu yevmiyelerin dağıtılması sırasında karışıklıklara sebep olur. Örneğin Yozgat'tan Konya'ya nakledilen on iki şahıs için Felemenk Sefareti'nden gönderilen, ancak Samsun Yunan konsolosluğundan yanlışlıkla umum muhâsım devletler tebaasına dağıtılmıştır. Felemenk Sefareti daha sonra gönderdiği yazı ile paranın geri alınarak doğru kişilere dağıtılmasını talep etmiştir¹²²¹. Yine Konya'da menfi bulunan Bombaylı Doktor Said Mehmed daha önce Amerikan Konsolosluğu üzerinden aldığı maaşını Flemenk Sefareti'nden almaya başlar ancak Halep ve Adana menfilerine dokuz lira verilirken kendisine beş lira verildiğini bu paranın yetersiz olduğunu ifade ederek yevmiye miktarının artırılmasını talep etmiştir¹²²².

Menfalarına sevk edilen menfiler buralarda farklı alanlarda istihdam edilerek savaşın doğurduğu iş gücü açığı kapatılmaya çalışılmıştır. Bilhassa ziraat işlerinde ortaya çıkan eleman açığını kapatabilmek amacıyla birçok kişi bu alanda istihdam edilmiştir. Örneğin;

¹²¹⁹ Sarıçelik, **I. Dünya Savaşı Yıllarında Beyşehir**, s. 341.

¹²²⁰ BOA., HR. SYS., 2135/27.

¹²²¹ BOA., DH. EUM. 5. Şb., 43/23.

¹²²² BOA., DH. EUM. 1. Şb., 7/14.

Konya’da bulunan bir kısım muhâsım menfî Ereğli kazasına bağlı Zengen köyünde ziraat işlerinde istihdam edilmiştir¹²²³.

Muhâsım menfîlerin sıkça dile getirdiği bir diğer talep izin ve af talepleridir. Örneğin; silah kaçakçılığı ve casusluktan Konya’nın Seydişehir Kasabası’na teb’id edilen Rusya tebaasından Jon İvan Bizanof adındaki şahıs Amerikan Sefareti aracılığıyla yaptığı başvuruda sağlığının bozulduğunu ifade ederek İstanbul’a gitmesine izin verilmesini talep etmiştir (Mart 1333/Mart 1917). Bu talep karşısında Emniyet-i Umumiye Müdüriyetince verilen cevapta şahsın Umûmî Harp öncesinde Rusya adına casusluk ve silah kaçakçılığı yaptığının tespit edildiği, şahsın Rus Sefaretini kullanarak defalarca kendisini kurtarmaya çalıştığı ayrıca oldukça şerir bir insan olduğu bildirilmiştir. Bu bilgiler sonrasında şahsın İstanbul’a izin talebi reddedilmiştir¹²²⁴. Esasen muhasım devlet tebaası menfîlerinin pek çoğu İstanbul’a gitmek üzere izin ister. Bunların da yine büyük kısmı Cihan Harbi’nde tarafsız kalan devlet sefaretleri aracılığıyla iltimas talebinde bulur. Örneğin; Yunan Sefareti’nden Dâhiliye Nezareti’ne verilen 24 Eylül 1331 (7 Ekim 1915) tahrirle İngiltere ve Fransa tebaiyetlerinde bulunan sair kaptanlarla beraber Konya’ya sevk edilen Beyoğlu’nda Yenişehir’de mukim Yunan tebaasından Yorgi bin Foka Marçalos ile İstanbul’da Parmakkapı’da Çatalhan kahvehânesinde müstahdem Torkum bin Nestan Papuşcıyan ve İstanbul’da Koska Mahallesi’nde mukim kunduracı Kirkor bin Agop Uskarcıyan’ın bilasebep teb’id edildikleri, kendilerine iltimas edilerek iade edilmesi istenir¹²²⁵. Menfîlerin sağlık vesâir gerekçelerle yaptığı bu taleplerin bir kısmı konuya dair tahkikat sonrası kabul görür. Örneğin; İtalyan tebaasından Madam İskeci de hastalığı nedeniyle tedavi olmak için İstanbul’a gitme talebinde bulunur. Bu talep Dâhiliye Nezareti nezdinde kabul görür ve İstanbul’a gitmesine izin verilir¹²²⁶. Yine aslen İspanya tebaasından olup Umûmî Harp münasebeti ile Konya’da ikamete mecbur edilen Esteban oğlu Sabuh adlı şahıs uzun zamandır perişan halde olduğunu ve ayaklarından ciddi şekilde rahatsızlandığını beyan ederek tedavi olmak için İstanbul’a gitmek üzere izin talebinde bulunmuştur. Bu merkuma şimdiye kadar şüpheli bir hali görülmemesine istinaden izin verilmesi uygun görülmüştür¹²²⁷. Bu arada Dâhiliye Nezareti çoğunlukla olumlu karşılanan bu tür sağlık sorunlarına dayalı tebdil-i menfa taleplerini doktor raporu getirilmesi durumunda kabul edeceğini beyan etmiştir¹²²⁸.

¹²²³ Sonat, *I. Dünya Savaşı Yıllarında*, ss. 277-278.

¹²²⁴ BOA., DH. EUM. 5. Şb., 84/36.

¹²²⁵ BOA., HR. SYS., 2266/58.

¹²²⁶ BOA., DH. ŞFR., 553/83.

¹²²⁷ BOA., DH. EUM. VRK., 18/38.

¹²²⁸ Sonat, *I. Dünya Savaşı Yıllarında*, ss. 272-274.

Muhâsım devlet tebaasınca yapılan izin talepleri oldukça dikkatli ve planlı bir değerlendirmeye tabi tutulur. Nitekim Başkumandanlık Vekâletinden 18 Kânûn-ı Sâni 1330 (31 Ocak 1915) tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda muhasım devlet tebaasına yönelik dikkat edilmesi gereken hususlar dile getirilmiştir. Muhasım devlet tebaasının muhtemel casusluk faaliyetleri yapabileceklerine dikkat çekilerek Meclis-i Vükela tarafından hakkında karar alınmayan şahısların gönderilmemesi istenmiştir¹²²⁹. Örneğin Koçhisar'da ikamete memur İngiliz tebaasından Fransuva Portelis'in Konya Zeriyat Taburu efradından Dimitri oğlu Petro'ya gönderdiği mektubun casusluk şüphesi taşıması üzerine tahkikat yapılmasına karar verilir¹²³⁰. Yine aslen Somali ahalisinden Bozkır'da sürgün İngiliz tebaasından Ahmed b. Yusuf'un Konya'ya nakil talebi şüpheli haline istinaden reddedilmiştir¹²³¹.

Öte yandan Konya'nın kazalarında bulunan muhâsım menfilerin bir kısmı çeşitli gerekçelerle Konya merkeze nakil talebinde bulunur. Örneğin; ailesiyle birlikte 1330 (1915) yılında Konya'ya bağlı Bozkır kazasına teb'id edilen Cezayir ahalisinden Ahmed el Safir Efendi, Dâhiliye Nezaretine verdiği arzuhalde; Hicaz Vilayetine gitmek maksadıyla geldikleri Şam'da iki ay kaldıktan sonra buradan ayrılmak istediklerinde Fransız tebaası olmalarına istinaden Bozkır'a gönderildiklerini beyan ederek, Bozkır'da yeterince tabip olmaması ve Bozkır'ın havasına alışamadıkları gerekçesiyle en azından Konya merkeze nakillerinin yapılmasını istemişlerdir (25 Kanun-ı Evvel 1330/7 Ocak 1915)¹²³². Yine Urfa'da mukim iken Bozkır'a sürülen Rusya tebaasından ve Kafkas Çerkezleri'nden Yusuf oğlu Ahmed, Devlet-i Aliye'ye sadık bir nefer olduğunu beyan ederek menfasının Konya'ya tahvil edilmesini talep eder¹²³³. Artan benzer talepleri düzenlemek ve muhâsım tebaayı her bakımdan kontrol altında tutarak sağlıklı bir şekilde iskân etmek isteyen hükümet harekete geçer. Harbiye Nezareti'nden Aydın, Adana, Konya, Halep, Suriye, Ankara ve Kastamonu Vilayetlerine gönderilen 4 Şubat 1331 (17 Şubat 1916) tarihli yazıda muhasım tebaanın muhafazası hususunda dikkatli olunması istenmiş ve bu şahıslar için yasak alanlar oluşturularak listelenmiştir. Buna göre¹²³⁴;

1) Cephe gerisinde oluşturulan müstahkem mevkiller

2) Tersane, askeri malzeme üreten fabrikalar

¹²²⁹ BOA., DH. EUM. 5. Şb., 9/6.

¹²³⁰ BOA., DH. EUM. 5. Şb., 57/12.

¹²³¹ BOA., DH. EUM. 5. Şb., 42/42.

¹²³² BOA., DH. EUM. 5. Şb., 41/8.

¹²³³ BOA., DH. EUM. 5. Şb., 27/39.

¹²³⁴ BOA., Dahiliye Tatbikat-ı Adliye Kalemi Evrakı (DH. EUM. ADL.), 17/1

- 3) Asker depoları, anbarları civârı
- 4) Ordu karargahları, teyyare hangarları
- 5) Şimendüfer hatları ve istasyonları civârı
- 6) Askeri malzeme taşıyan limanlar
- 7) Cepheler

Bu karardan bir süre sonra Dâhiliye Nazırı Talat Paşa tarafından gönderilen 20 Nisan 1332 (3 Mayıs 1916) tarihli evrakta çeşitli kazalardan Konya'ya muhasım devlet tebaasının nakledilmesinin Konya'nın şimendifer güzergâhında bulunması münasebeti ile sakıncalı olduğu değerlendirilmesi yapılmıştır. Nitekim Dersaâdet'ten Konya'ya tebid edilen İngiltere tebaasından Albert Ashoven, George Cwrawford ile İtalya tebaasından Anonio Sovarato adlı şahısların Beyşehir'de ikamet ettikleri ve burada kalmaları gerektiği belirtilmiştir. Ancak Amerikan Sefaretinin iltiması ile Konya'ya nakilleri istenilen şahısların hastalıklarına istinaden geldikleri Konya'da kısa bir süre için tedavi maksadıyla burada kalmaları gerektiği ifade edilmiştir¹²³⁵.

Bu arada menfilerin menfalarında suça iştirak etmeleri durumunda taleplerine bakılmaksızın menfa değişiklikleri yapılmıştır. Örneğin; muhasım devlet tebaası olmasına istinaden önce Konya daha sonra Beyşehir'e teb'id olunan on dokuz yaşındaki Fransız tebaasından Jozef Menzuli, Beyşehir'de Kaymakam Vekili Şevket Efendi başta olmak üzere tahsil memuru Mehmed Hulûsi Efendi, Kızılvirân Nâhiyesi Müdürü Âdil ile Ali ve Şahap Efendilerin fiil-i livata icra ettikleri ihbarının müfettişlerce sabit görülmesi üzerine 2 Kanun-ı Sani 1334 (2 Ocak 1918) tarihinde Sultaniye'ye (Karapınar) nakledilmesine karar verilmiştir. Olayla ilgili olarak Konya Mülkiye Müfettişi tarafından verilen raporda çok sayıda menfinin bulunduğu kazada Mezbur şahsın Madam Jozef olarak adının çıktığı ve mutlak surette menfasının değiştirilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Ayrıca bu ahlaksız olayda suçlu bulunan Kaymakam Vekili ve Nahiye Müdürü'nün cezalandırılması istenmiştir¹²³⁶.

Konya'da bulunan muhâsım menfiler hakkında sık sık malumat talep edildiği görülür. Devletin çeşitli kurumlarınca yapılan bu malumat talepleri menfilerin yevmiye, iş, maaş, ya da nakil gibi taleplerini değerlendirmede kullanılmak üzere yapılır. Örneğin; Karadağlı Milo Anderya Vokotiç ve Boju veledi Anderya Domeziç'in yakınları tarafından yapılan İstanbul'a getirilme talebini değerlendirmek üzere malumat talebinde bulunulmuştur. Dâhiliye Nezareti

¹²³⁵ BOA., HR. SYS., 2145/6.

¹²³⁶ BOA., DH. EUM. 5. Şb., 52/6.

Konya'da menfi bulunan Karadağlı Milo oğlu Anderya Vokotiç ve Boju veledi Anderya Domeziç'in sürgün sebepleri ve hüviyetleri hakkında malumat talep etmiştir. Bu talebe Konya Valiliğinden verilen cevapta; mezbur şahısların Hariciye Nezareti tarafından verilen izne müteallik uzun zamandan beri İstanbul'da Sipahi ocağı idarehanesinde sofracıbaşılık görevini yürütmekte iken Devlet-i Ali Osman aleyhinde oldukları zabitan tarafından tespit edilen on bir şahıs ile Bozkır'a teb'id edildikleri ifade edilir. Bu şahıslardan Milo oğlu Andre ve Dokovniç Bozkır'ın havasına imtizaç edemediği gerekçesi ile Isparta'ya nakil olunur. Yine söz konusu şahıslardan Konya'da bulunan Andri oğlu Petro, Devlet-i Aliye'ye sadık bendeler olduklarını haklarında yapılan suçlamaların asılsız olduğunun iddia ederek İstanbul'a dönmelerine izin verilmesi talebinde bulunmuştur. Ancak şahısların İstanbul'da bulunmasının sakıncalı olduğu gerekçesi ile bu talep reddedilmiştir¹²³⁷.

Diğer taraftan Konya'da bulunan muhâsım menfiler arasında çeşitli sebeplerle vefat edenler olur. Örneğin Sultaniye/Karapınar Kazası'nda sürgün Rus tebaasından Mihailoç Vartikof yakalandığı tifüs hastalığından vefat eder¹²³⁸. Bazı menfiler cinayete kurban gider. İngiliz tebaasından Mısırlı Avveyir b. Mehmed, Beyşehir'de kasaba dışında katl edilmesi neticesinde hayata gözlerini kapar¹²³⁹. Yine Beyşehir'de menfiyyen bulunan İngiltere tebaasından Edvin Goran intihar etmek suretiyle vefat eder¹²⁴⁰.

Farklı saiklerle Konya'ya gönderilen muhâsım menfiler, buraya muayyen bir zaman için gönderilmemişlerdir. Burada bulunma süreleri daha çok menfinin kendi özel durumu ile yakından alakalıdır. Yani menfinin suçun faili olması, ya da sadece düşman devlet vatandaşlarından olup, ihtiyaten gönderilmesi, onların Konya'da kalma sürelerini etkilemiştir. Ancak hükümetin muhâsım menfilerin istedikleri yere gidebilmelerine imkân tanınması doğrudan Birinci Dünya Savaşı'nın genel seyri ile yakından alakalıdır. Zira savaşın sonlarına doğru bu hususta çeşitli yumuşamalar görülmüştür. Örneğin; 1917 yılında yaşanan siyasi çalkantılar sebebiyle Rusya'nın savaştan çekilmesi, ikili ilişkilere de olumlu olarak yansımıştır. Nitekim Konya başta olmak üzere Osmanlı mülkünün farklı yerlerinde sürgün bulunan Rus tebaasına mensup çok sayıda menfi istedikleri yere gitme imkânı elde eder¹²⁴¹. Örneğin; Samsun Reji Dairesi'nde kâtiplik görevini bırakıp yengesi Maria Kiryoti ile İstanbul'a gelen ve buradan muhâsım tebaa olmasına istinaden 13 Kanun-ı Evvel 1332 (26 Aralık 1916) tarihinde Konya'ya sürgün edilen Nikolaki Kiryoti'nin Rusya ile barış anlaşması

¹²³⁷ BOA., DH. EUM. 5. Şb., 60/4.

¹²³⁸ BOA., DH. EUM. 5. Şb., 27/38.

¹²³⁹ BOA., DH. ŞFR., 524/21.

¹²⁴⁰ BOA., DH. ŞFR., 526/57.

¹²⁴¹ Feridun Ata, *Birinci Dünya Savaşı*, s. 62.

yapılması üzerine 23 Teşrin-i Evvel 1334 (13 Ekim 1918) tarihinde İstanbul'a gitmesine izin verilir¹²⁴². Yine Bozkır'da menfiyyen bulunan Rus tebaasından Aleksandre Kakalidis, Dimitri Kozolof ve Mihtar Kremsukyan'ın İstanbul'a dönmelerine müsaade edilir¹²⁴³.

Rusya'nın savaştan çekilmesinden olumlu etkilenen bir diğer muhâsım kitle de Rusya'da yaşanan ihtilalden sonra bağımsızlığını kazanan Polonya asıllı Leh Musevileridir. Rus tebaasından olmalarına istinaden Konya'ya sürgün edilen söz konusu menfilerin durumunun düzeltilmesi için öncelikle Mösyö Maçyovski önderliğinde bir komisyon oluşturulur. Daha önceki mahallerine dönmek isteyen İzak Samuel Shelaviski, Manus Gundelman Aron Ostrof, Simon Edelman ve İzak Lulinski'nin durumları incelenerek değerlendirilir.

Rusya'nın 3 Mart 1918'de Brest Litovks Anlaşması ile savaştan çekilmesinden bir süre sonra İttifak Devletleri yenilgiyi kabul ederek savaştan çekilir. Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Ateşkes anlaşması ile savaştan çekilir. Bunun hemen ardından 3 Teşrin-i Sani 1334 (3 Kasım 1918) tarihinde, muhasım devlet vatandaşlarının istedikleri mahalle gitmek üzere serbest bırakıldıklarını ilân eder. Böylece muhâsım menfilerin zorunlu ikametleri son bulur¹²⁴⁴.

5.1.4. Ermeni Tehcirinde Konya

Osmanlı idaresinde tarihlerinin en huzurlu dönemini yaşayan Ermeniler aynı zamanda hem kültürel hem de ekonomik alanda inkişaf eder. Bu gelişmelerin yanında Türk milletinin güvenini kazanarak “millet-i sadıka” olarak nitelenen Ermeniler, özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı topraklarında gözü olan diğer devletlerin politikalarından olumsuz etkilenerek söz konusu nitelemeden hayli uzaklaşmışlardır. Böylece İngiltere, Rusya, ABD ve Fransa gibi devletlerin desteğiyle Hınçak ve Taşnak gibi silahlı komiteler teşekkül ederek Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne kast etmişlerdir. Nitekim bu maksatla Osmanlı mülkünün muhtelif yerlerinden çok sayıda isyana sebebiyet verirler. Birbiri ardına patlak veren; 1890 Erzurum İsyanı, Musa Bey Olayı, Kumkapı Olayları, 1892-1893 Merzifon, Yozgat ve Kayseri Olayları, 1894 Birinci Sason İsyanı, 1895 Bâb-ı Ali Olayı, Zeytûn İsyanı, 1896 Birinci Van İsyanı, Osmanlı Bankası Baskını, 1904 İkinci Sason isyanı, 1905 II.

¹²⁴² BOA., DH. EUM. 5. Şb., 73/40.

¹²⁴³ BOA., Dahiliye Seyrüsefer Kalemi Evrakı (DH. EUM. SSM.), 12/41.

¹²⁴⁴ Sarıçelik, I. Dünya Savaşı Yıllarında Beyşehir, s. 340.

Abdülhamid'e suikast girişimi, 1909 Adana olayları Osmanlı Devleti'ni içeride ve dışarıda ciddi manâda müşkül duruma düşürür¹²⁴⁵.

Medeni dünyanın adeta birbirini boğazladığı 40 milyon insanın hayatını kaybettiği Birinci Dünya Savaşı Ermeni olaylarının da zirve yaptığı dönem olur¹²⁴⁶. Zira Osmanlı Devleti üç cephede savaşıırken, Kafkas Cephesi'nde Rus ordularının ilerleyişini kolaylaştırmak ve Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmak isteyen Ermeniler cephe gerisinde isyan ve tedhiş eylemleri ile cephe hattında zafiyete neden olur. Kayseri, Adapazarı, Diyarbakır, Zeytûn, Bitlis, Erzurum, Sivas, Trabzon, Ankara, Van, İzmit, Hüdavendigâr, Adana, Halep, İzmir ve Canik'te isyanlar başlar. Bunun üzerine zafiyetin zarara dönüşmesini engellemek isteyen Osmanlı Devleti Eylül 1914'ten itibaren harekete geçerek Ermeni komitesi ileri gelenlerini kontrol altında tutma gayreti güder. Nisan 1915'de bir grup Ermeni komitacı tutuklanarak cezaevine gönderilir. Ancak isyan mahallerinde alınan tedbirler yetersiz kalmıştır. Alınan tüm tedbirlerin sonuç vermemesi üzerine Osmanlı Devleti, daha önce tafsilatı verilen ve "Tehcir Kanunu" olarak anılan sevk kararını icraya mecbur kalır.

Sevk ve İskan Kanunu çıkarıldıktan kısa süre sonra sevk sırasında uyulması gereken kurallarla ilgili birbiri ardından iki talimatname yayınlanır. Güvenlik kaygılarının ön plana çıktığı bu talimatnamelerden sonra 29 Ağustos 1915'te ilgili vilayetlere gönderilen telgrafta "Ermeniler, hükümet aleyhinde çalışmalarına engel olunmak için sevk edildikleri belirlenenler dışındakilerin sevk edilmemeleri masraflarının muhacirin tahsisatından sağlanması kabilelerin korunması için gerekli tedbirlerin alınması, bunlara saldıranların şiddetle cezalandırılmaları" istenir. Ermeni kabileleri iskân sahalarına sevk etmek üzere Konya, Diyarbakır, Cizre, Birecik ve Halep'in aralarında bulunduğu toplanma merkezleri belirlenir. Edirne'den Zor'a uzanan bir hat üzerinde önemli sevk merkezi olan Konya'ya sevk edilen Ermeniler için;

"Edirne-İstanbul-İzmit-Eskişehir-Afyon-Konya,

İzmir-Uşak-Afyon-Konya,

Ankara-Eskişehir-Afyon-Konya hatları kullanılır.

Konya-Ulukışla-Adana-Şam-Hama-Humus güzergâhıyla da Konya'dan, daha önce kararlaştırılan iskân bölgelerine sevk edilirler"¹²⁴⁷.

¹²⁴⁵ Tosun, *Ermeni Tehcirinde*, s. 9, 22.

¹²⁴⁶ Yusuf Halaçoğlu, *Sürgünden Soykırıma*, s. 12.

¹²⁴⁷ Tosun, *Ermeni Tehcirinde*, s. 50; BOA., DH. ŞFR., 65/95.

5.1.4.1. Ermeni Muhacirinin Konya'ya İskân/ Sevki

Sevk ve İskan Kanunu evvelinden itibaren Konya Ermeniler için ilk akla gelen menfadır. Bu maksatla 20 Teşrîn-i Evvel 1330 (20 Ekim 1914) tarihinde Erzurum Valiliğinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen evrakta harbin başlamış olması nedeniyle Rus konsoloslarıyla konsolosluk memurlarının ve çete teşkil edecek Ermenilerin Konya'ya nakilleri istenmiştir¹²⁴⁸. Yine Mart 1915'de Zeytun'da çıkan isyanın bastırılmasından sonra hükümet, Zeytun'da askeri meşgul etmeye devam edeceğini düşündüğü Zeytun Ermenileri'nden önde gelen 35 ailenin katıldığı bir kabileyi Konya'ya gönderir¹²⁴⁹. 8 Nisan 1331 (21 Nisan 1915) tarihi itibarı ile Konya'ya sevk edilmiş olan Zeytun Ermenileri'nin miktarı 3446'ya ulaşır¹²⁵⁰. 15 Nisan 1331 (28 Nisan 1915) tarihinde Konya Valiliği'nde Dâhiliye Nezareti gönderilen telgrafta bu sayıya 900 kişinin eklendiği ifade edilir¹²⁵¹. Fakat Konya'da Ermeni nüfusun artması ve birtakım faaliyetlere girişebilecekleri ihtimali üzerine Dâhiliye Nazırı Talat Paşa imzasıyla Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'ya gönderilen 11 Nisan 1331 (24 Nisan 1915) tarihli evrakta “Zeytûn Maraş ve civarından ihraç edilen Ermenilerin tamamen Konya'ya sevkleri bi'l-âhere kendilerinin o muhîtte de toplu bir hâlde bulunmalarını ve bir müddet sonra yine o civârdaki Ermenilerle tevhiid-i faaliyyet etmelerini intâc edeceğinden şimdiye kadar gönderilenlerden başka artık o mıntıkaya Ermeni gönderilmemesi ve İskenderun, Dört Yol, Adana, Haçin, Zeytûn, Sis gibi mevâki'den tard ve ihrâcına lüzûm görüleceklerin baskumandan vekîli paşanın da fikri veçhiyle Haleb'in cenûb-ı şarkîsi ile Zor ve Urfa havâlisine sevklerinin icâb edenlere emr ve teblig buyurulması” istenir¹²⁵².

Konya, Ermeni tehcirinde sevk merkezi olarak seçilmesinden sonra Zor bölgesine gönderilmek üzere gelen çok sayıda menfiyi barındırır. Büyük kısmı Batı Anadolu'dan gönderilen Ermeniler Konya'da toplanır. Örneğin 8 Temmuz 1331'de (21 Temmuz 1915) İzmit'in Kurtbelen köyünde bulunan 602 haneden 1000 erkek ve 1000 kadın oluşan Ermeni ahali Konya'ya sevk edilir¹²⁵³. Yine 28 Ağustos 1331 (10 Eylül 1915) tarihinde 1737 Ermeni Eskişehir'den Konya'ya gönderilir¹²⁵⁴. Aynı şekilde ertesi gün 11 Eylül'de 1384 Ermeni daha

¹²⁴⁸ BOA., DH. ŞFR., 446/27.

¹²⁴⁹ Nejla Günay, *Zeytun İsyanları*, <http://turksandarmanians.marmara.edu.tr/tr/zeytun-isyantari/>, (Erişim Tarihi 21.06.2020)

¹²⁵⁰ BOA., DH. ŞFR., 468/47.

¹²⁵¹ BOA., DH. ŞFR., 468/155.

¹²⁵² BOA., DH. ŞFR., 52/93; *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, s. 22.

¹²⁵³ Tosun, *Ermeni Tehcirinde*, s. 54.

¹²⁵⁴ BOA., DH. ŞFR., 488/96.

Eskişehir'den Konya'ya gönderilerek sevkiate devam edilir¹²⁵⁵. Sevkiate sırasında zaman zaman vagon sıkıntısı çekilir. Nitekim Karahisar Mutasarrıflığı'ndan 5 Eylül 1331 (18 Eylül 1915) tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderilen evrakta burada mevcut 7991 Ermeni'den 5769'unun Konya'ya gönderildiği, ayrıca Bursa, Eskişehir ve Ankara tarafından gelen ve istasyonda sevk bekleyen Karahisar'da 7631, Çay'da 2000 olmak üzere 8631 Ermeni'nin yeterli vagon olmadığı için gönderilemediği ifade edilir¹²⁵⁶. Aksamalar yalnızca bununla sınırlı kalmaz savaş döneminde olunmasının yanı sıra hasat mevsiminin olması nedeniyle yapılan erzak sevkiateları da duraksamalara neden olur. Örneğin 5 Ağustos 1331 (18 Ağustos 1915) tarihinde Konya Valiliği'nden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan evrakta Adana Valiliği'nce erzak yapılmakta olduğundan Ermeni sevkinin bir müddet ertelenmesi istenmiştir¹²⁵⁷.

Sevkiate sırasında ortaya çıkan aksamalar, binlerce Ermeninin Konya vb. diğer sevkiate merkezlerinde yığılmasına neden olur. Nitekim Konya Valiliği 15 Ağustos 1331 (28 Ağustos 1915) tarihi itibarı ile Konya istasyonunda 3000, Kaşınhanı'nda 3000 ve Ereğli'de 8500 sevkate hazır Ermeni muhacir olduğunu bildirir¹²⁵⁸. Ancak zaman zaman yaşanan aksaklıklara yönelik alınan önlemlerin yetersiz kalması gün geçtikçe Konya'daki Ermeni nüfusun artmasına neden olur. 26 Ağustos 1331 (8 Eylül 1915) tarihinde Konya Valiliği'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen evrakta Konya'da 6000 Ereğli'de 15 000'den fazla Ermeni olduğu bilgisi paylaşılarak buradaki sayı azalmadan yeni sevkiateların yapılmaması istenmiştir¹²⁵⁹. 11 Eylül'de 46, 12 Eylül'de 27, 13 Eylül'de 16 vagon Ermeni'nin gelmesi ve bunlardan 30 vagonun gönderilmesi ile sayıların artması üzerine Konya Valiliği Dâhiliye Nezareti'nden 40 vagon talebinde bulunur¹²⁶⁰.

Konya'ya muhtelif yerlerden gelerek burada iskân olmak isteyen Ermeni muhacirler olur. Örneğin Karamürselli Ermeniler adına Çadır Karyesi reisi Papaz Nişan 21 Ağustos 1331 (3 Eylül 1915) tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne müracaat ederek Konya'da iskân edilmelerine müsaade edilmesini istemiştir¹²⁶¹. Yine Tekfurdağı sâbık mebusu Agop Boyacıyan Efendi'nin yeğeni Tekfurdağı Bogos'un Konya'da kalmasına müsaade edilir¹²⁶². Bunun yanı sıra Hükümet tarafından güvenlik vesâir gerekçelerle Konya'ya iskan edilmesi istenen Ermeni muhacirler de bulunur. Örneğin; Kayseri'nin İncesu Karyesi, Dahiliye Nezareti'nin emri

¹²⁵⁵ BOA., DH. ŞFR., 488/97.

¹²⁵⁶ BOA., Dahiliye Emniyet-i Umumiye İkinci Şube Evrakı (DH. EUM. 2. Şb.), 68/73.

¹²⁵⁷ BOA., DH. ŞFR., 484/67.

¹²⁵⁸ Tosun, *Ermeni Tehcirinde*, s. 56.

¹²⁵⁹ BOA., DH. ŞFR., 488/22.

¹²⁶⁰ BOA., DH. ŞFR., 488/138.

¹²⁶¹ Tosun, *Ermeni Tehcirinde*, s. 57.

¹²⁶² BOA. DH. SFR., 57/136.

üzerine buradan kaldırılarak Konya'nın Aksaray gibi Ermeni'si bulunmayan bir mahale sevki muvâfık görülür (23 Mayıs 1331/5 Haziran 1915) ¹²⁶³. Yine Ermeni efrattan olup berây-ı tebdil-i hava ve bedel-i nakdî vermek suretiyle terhis edilenlerin şimendifer, sahil ve menzil hattından uzak olan Konya Vilâyeti dâhilinde Koçhisar ile Tuz Gölü civarına yerleştirilmesi münasip görüldüğü Başkumandanlık Vekâleti'nden Konya Vilâyeti'ne tebliğ kılınarak bu kabîl Ermeni eşhasın doğruca mezbur bölgelere sevki kararlaştırılır ¹²⁶⁴ (17 Mart 1332/30 Mart 1916). Aynı şekilde Hınçak komitesiyle alâka ve münasebetlerinden dolayı Balıkesir'den ihraç olunarak Karahisâr'a gelmiş olan Balıkesir Ermenileri'nin Konya Vilayeti dâhilinde demiryolu hattından uzak kazaya sevk edilmesi kararlaştırılır ¹²⁶⁵. Ermeni muhacirler arasında güvenlik şüphesi taşıyan şahıslar da vilayet dâhilindeki kazalara sevk edilir. Valiliğin 23 Nisan 1331 (6 Mayıs 1915) tarihli yazısında kendilerinden şüphe edilen Konya'daki Ermeni ileri gelenlerinden 100 kişi ile Akşehir'de hakkında şüphe duyulan 30 Ermeni'nin Sultaniye/Karapınar Kazası'na sevk edilmeye mecbur kalındığı ifade edilir ¹²⁶⁶.

Konya'da iskân edilen bir diğer Ermeni muhacir kitlesi de asker aileleri, yetimler ve dul kadınlardır. Zira Dâhiliye Nezareti Konya'nın da aralarında bulunduğu ilgili vilayet ve mutasarrıflıklara gönderdiği 17 Nisan 1332 (30 Nisan 1915) tarihli genelge de erkekleri sevk edilip veya askere alınıp kimsesiz kalan Ermeni ailelerin, yabancıların ve Ermenilerin bulunmadığı köy ve kasabalara tek tek dağıtılmalarını ve masraflarının da muhacirin tahsisatın karşılanmasını istemiştir ¹²⁶⁷. Esasen Konya Valiliği bu karardan daha önce, Protestan ve asker ailelerinden oluşan 414 Ermeni muhacirin sevkinden vazgeçerek vilayet dâhilinde iskân etmiştir. Konya Valiliği'nin verdiği 30 Teşrîn-i Evvel 1331 (12 Kasım 1915) tarihli bir diğer bilgiye göre vilayet dâhilinde asker ailesi, Katolik ve Protestan Ermenilerin sayısı 10 000'i geçmiştir ¹²⁶⁸.

Tehcir sırasında Konya'da iskan edilen Ermenilerden bir kısmı kısa süre sonra burada sosyal ve ekonomik hayata dahil olur. Öyleki vilayet ileri gelenlerince himaye edilen bu Ermenilerden bazıları tehcirden sonrada Konya'da yaşamaya devam eder. Bunlardan biri Artin'dir. Aslen Bitlisli olan Artin, bütün ailesini yitirince tek başına bindiği sevk treni ile getirildiği Konya'da Vali Cemal Bey tarafından himaye edilmesi üzerine Konya'ya yerleşmeye karar verir. On sekiz yaşındaki Artin, Meram-Dere'de ordu için ekmek üreten bir

¹²⁶³ BOA., DH. ŞFR., 53/246.

¹²⁶⁴ BOA., DH. ŞFR., 62/182; BOA., DH. ŞFR., 62/209; BOA., DH. ŞFR., 64/14.

¹²⁶⁵ BOA., DH. ŞFR., 62/220.

¹²⁶⁶ BOA., DH. ŞFR., 469/145.

¹²⁶⁷ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), s. 139.

¹²⁶⁸ Tosun, Ermeni Tehcirinde, s. 70.

değirmende işe girer. Bir süre sonra ustasının kızı Arsine ile evlenir. Ailenin bu evlilikten Panos, Kirkor, Markar adlı üç oğlu Surpik adlı bir kızı olur. Bunlardan Kirkor, Konya İdman Yurdu'nda önce futbolcu, ardından idareci olarak görev yapar. Panos ise babasının yanında değirmenciliği öğrendikten bir süre sonra kardeşi Kirkor ile Aziziye Caddesi'nin güneyinde büyük bir dökümhane kurar. Zamanla döküm işini geliştirir, harfiyatçılık işleri ile uğraşır, Konya'da pek çok döküm ustasının yetişmesinde emeği geçer. Panos iş hayatının yanı sıra müzik ve edebiyatla ilgilenir, ud çalar, aşık tarzı şiirler kaleme alır. Şiirleri 1950 ile 1980 yılları arasında “Gününe Göre” sütununda önce mahalli gazetelerde ardından İstanbul gazetelerinde yayınlanır. 1970 yıllarda dış temsilciliklerimizi hedef alan Ermeni terörüne karşı duruşu nedeniyle Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün takdirine mazhar olur¹²⁶⁹. Çalışmaları ile Konya'nın sosyal ve kültürel hayatına önemli katkılar sunan, Konya basının “Panos Ağabeyi” Panos Özararat 1985 yılında vefat eder, Musalla Mezarlığı'nın kuzeybatısındaki Gayrimüslüm Mezarlığı'na defnedilir¹²⁷⁰.

¹²⁶⁹ Panos Özararat 24 Nisan anmaları ile alakalı olarak Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e gönderdiği mektubunda şunları ifade eder.

“Saygıdeğer Cumhurbaşkanımız,

Ben, şu anda 55 yaşlarında Konya'nın Dere köyünde doğmuş Ermeni asıllı Hristiyan Türk vatandaşım. Bir hesapla doğumumun sözü edilen katliam günlerine rastlaması gerek. Oysa, ben ve benim aile efradım Anadolu'nun göbeğinde ve çok tutucu tanınan bir şehirde, savaşların, sıkıntıların getirdiği bunalımlar dışında herkes gibi gayet mutlu yaşamaktayız. Hiç kimseden hiçbir ayırım görmedik, hissetmedik. Hiçbir tesir altında kalmadan içimden gele gele ifade etmek istiyorum duygularımı. Orta hâlli bir Türk vatandaşıyız ve herkes gibi ülkemizin mutluluğuyla, sıkıntılarıyla yaşantımızı sürdürüp gitmekteyiz. Sık sık ortaya sürülen “katliam günü”nü bütün nefret duygularımızla ve öğrenerek izliyoruz. İnsanların mutluluğunu bozmaktan başka bir şeye yaramayan bu tür davranışların kuruntu olduğu kanısındayız.” **Yeni Konya**, 25 Nisan 1975, s. 1.

¹²⁷⁰ Ali Işık, “Panos Özararat (1919-1985)”, **Konya Ansiklopedisi**, C. VII, Konya Kültür A.Ş Yay, Konya, 2014, ss. 146-147; Can Dündar, “Konya'daki Son Ermeni de Gitti”, **Milliyet**, 13 Haziran 2006, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/can-dundar/konyadaki-son-ermeni-de-gitti-160493>. (Erişim Tarihi 27.06.2021); **Yeni Konya**, 23 Nisan 1985, s. 3.

Türkiye'ye ve Türk Milletine muhabbetle bağlı olan Panos Özararat iki diplomatımızın 1973 yılında Ermeni terör örgütü ASALA tarafından Amerika'da katledilmesi üzerine şu şiiri kaleme alır.

“BUNU CİHAN BÖYLE BİLSİN

Din kitabı yazmış dinsizin biri
Canavar ruhlu kansızın biri
Şerefsiz namussuz densizin biri
Nasıl kıydın bizim o iki cana.

Amerikalıdır Ermeni'yim der
Kenef ağızyla çeşit herze yer
Ermeniliğe de leke sürer
Ne idüğü belirsiz yuh olsun sana

Mıgırdıç mısın Yanıkyan mısın
Kudurmuş köpek sen insan mısın
Kana susamış bir hayvan mısın
Sana söylüyorum kulak ver bana

Burası Türkiye Ermeni yoktur
Ermeni asıllı vatandaş çoktur

Öte yandan tehcirin başından itibaren Konya Valiliği muhacirlerin iâşe ihtiyaçlarının karşılanması talebinde bulunur. 17 Nisan 1331 (30 Nisan 1915) tarihinde Nezarete müracaat ederek o gün için gerekli olan 60 000 nakliye masrafı ile iâşe bedeli olarak en azından 5-6000 lira nakdin gönderilmesini talep eder. İhtiyaç hasıl oldukça buna benzer talepler yenilenir. 24 Nisan 1331 (7 Mayıs 1915) tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderilen evrakta Ereğli’de bulunan 4022 Ermeni muhacirin iâşeleri için 4000, sevk ve iskân masrafları için 200 000 kuruş tahsisata ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir¹²⁷¹. Dâhiliye Nezareti bu minvalde yapılan taleplere kayıtsız kalmayarak imkan nispetinde karşılamaya çalışmıştır. Örneğin; Dâhiliye Nezareti’nden gönderilen 16 Ağustos 1331 (29 Ağustos 1915) tarihli evrakta Ereğli’de bulunan Ermeni muhacir kabilelerinin ekmek, zeytin ve peksimet ihtiyaçları için ne kadar meblağ gerekli ise talep edilmesi durumunda gönderileceği ifade edilir¹²⁷². Yine 18 Ağustos 1331 (31 Ağustos 1915) tarihinde Nezaretten ilgili vilayetlere gönderilen yazıda istasyonlarda bulunan Ermeni muhacirler için Muhacirin Tahsisatı’ndan karşılanmak üzere 3-4 günlük ekmek verilmesi ve hareket ettiklerinde perişan olmamaları için gerekli tedbirlerin alınması istenir¹²⁷³. Ayrıca tehcir sırasında yaşanan aksaklıklara yönelik tedbir almak ve ihtiyaçları tespit ve temin etmek üzere Muhacirin Müdür-i Umumiyesi Şükrü Bey’i bölgede görevlendirir. Nezaret, konu ile alakalı olarak ilgili valilikleri de bilgilendirerek Şükrü Bey’in talimatlarına uyulması konusunda uyarır¹²⁷⁴.

Bu arada tüm uyarılara rağmen zaman zaman yaşanan aksaklıklarla birlikte muhacir sevkıyatı da devam eder. Nitekim 20 Eylül 1331 (3 Ekim 1915) tarihinde Nezarete müracaat eden Konya Valiliği Eskişehir’den 50 vagon muhacirin geldiğini ifade ederek sayıları 20 000’den fazla olan söz konusu muhacirlerin sevk edilmesi için yeni vagonlara ihtiyaç duyulduğu dile getirilir¹²⁷⁵. 5 Teşrîn-i Evvel 1331 (18 Ekim 1915) tarihinde 1000 kişilik

Hepsi Türk teb’ası hepsi de Türk’tür
Bunu iyice sok kalın kafana

Türk’ü tanıtayım bilmiyor isen
Aç gözünü bak görmüyor isen
Ermeni asıllı olmama rağmen
Bir Türk’ü değişmem tüm Amerikan’a

Açık künyemi de yazdım buraya
Hitap ediyorum bütün dünyaya
Şüphelenirsen gel de Konya’ya
Aslını görüver anlat babana” **Yeni Konya**, 5 Şubat 1973, s. 1.

¹²⁷¹ Tosun, **Ermeni Tehcirinde**, s. 53.

¹²⁷² **BOA., DH. ŞFR.**, 55/291.

¹²⁷³ **BOA., DH. ŞFR.**, 55/341.

¹²⁷⁴ Tosun, **Ermeni Tehcirinde**, s. 57.

¹²⁷⁵ Tosun, **Ermeni Tehcirinde**, s. 59.

Ermeni muhacir Konya'ya sevk edilirken, yine aynı tarihte Karahisar'dan 1863 ve Çay'dan yaklaşık 2000 Ermeni muhacir Konya'ya gönderilir¹²⁷⁶. Kasım 1915 sonuna kadar devam eden sevkியatta Talat Paşa'nın kayıtlarına göre 14. 210 Ermeni muhacir muhtelif vilayet ve sancaklardan Konya'ya sevk edilmiştir¹²⁷⁷.

25 Kasım 1915 tarihinde kış nedeniyle önce geçici daha sonra kalıcı olarak tehcire son verilmesine rağmen bulundukları bölgelerde muzır eylemlerde bulunan Ermeniler, Zor Bölgesine sevk edilmeye devam eder¹²⁷⁸. Nitekim 25 Şubat 1916'da 136 Ermeni İzmir'den Konya'ya sevk edilir¹²⁷⁹. Esasen sevkியatın durdurulması kararı henüz yerlerinden ayrılmamış, yola çıkarılmamış Ermeniler için geçerlidir. Zira Dâhiliye Nezareti 12 Şubat 1916 tarihinde İstanbul'da sevk edilmeyi bekleyen bir grup İzmitli Ermeni'yi Konya'ya sevk ederek bunların Konya merkezi dışında kalan kazalarında iskân edilmelerini talep eder¹²⁸⁰.

5.1.4.2. Ermeni Muhacirinin Konya'dan Sevki

Ermeni tehirci sırasında önemli bir toplanma ve nakil merkezi olan Konya'ya muhtelif vilayet ve sancaklardan gönderilen Ermeniler peyderpey buradan daha önce kararlaştırılan iskân bölgelerine sevk edilir. 3 Ağustos 1331 (16 Ağustos 1915) tarihinde İzmit'ten Konya'ya sevk edilen Ermenilerden 78 kişilik kabile Tarsus'a ulaştırılır¹²⁸¹. 27 Eylül 1331 (10 Ekim 1915) tarihinde istasyonda bekleyen 11 000 Ermeni daha sevk edilir¹²⁸². 28 Eylül'de Konya'da bulunan 40 000 Ermeni'den 12 000'i daha sevk edilmesi ile şehirde 10 000 Ermeni kalmıştır¹²⁸³. 29 Eylül'de 13 500 muhacir daha iskân bölgelerine sevk edilir¹²⁸⁴. 30 Eylül 1331 (13 Ekim 1915) tarihinden 3 Teşrîn-i Evvel 1331 (16 Ekim 1915) tarihine kadar yukarı istasyonlardan gelenlerle beraber toplam 9 600 muhacir iskân bölgelerine gönderilir¹²⁸⁵. Valilik Teşrîn-i Evvel 1331 (Ekim 1915) tarihi itibarıyla vilayet merkezinde iki bin civarında Ermeni olduğu bu rakamın tüm vilayet genelinde on bin civarında olduğu bildirilmiştir. Civar vilayetlerden gelen bu muhacirlerin doğru düzgün bir tetkike muhtaç olduğu ve sayının fazlalığı nedeniyle istasyonda izdihamların yaşandığı ifade edilmektedir¹²⁸⁶. Nitekim 4 Teşrîn-i Evvel ile 6 Teşrîn-i Evvel arasındaki üç gün zarfında 5000 muhacir daha iskân

¹²⁷⁶ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), ss. 107-108.

¹²⁷⁷ Tosun, Ermeni Tehcirinde, ss. 60-61.

¹²⁷⁸ Tosun, Ermeni Tehcirinde, s. 61.

¹²⁷⁹ BOA., DH. ŞFR., 510/108.

¹²⁸⁰ Tosun, Ermeni Tehcirinde, ss. 61-62.

¹²⁸¹ BOA., DH. ŞFR., 484/41.

¹²⁸² Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), s. 101.

¹²⁸³ BOA., DH. EUM. 2. Şb., 68/90.

¹²⁸⁴ BOA., DH. ŞFR., 493/37.

¹²⁸⁵ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), s. 103.

¹²⁸⁶ BOA., DH. EUM. 2. Şb., 73 /60.

bölgelerine gönderilir¹²⁸⁷. Ardından devam eden iki gün zarfında 4854 muhacir daha gönderilir¹²⁸⁸.

Bu arada Halep havalisinde tehcir edilen Ermeni sayısı kontrol edilebilir olmaktan çıkmıştır. Bunun üzerine Kudüs IV. Ordu Kumandanlığı Ermeni muhacirin iskân ve sevkiyatlarında güçlük çekildiğinden, hareket ettirilip de Pozantı'yı aşamayan Ermeni muhacirlerin Konya'da, İstanbul'dan gönderilmesi zaruri olan Ermenilerin de kış bitene kadar yakın vilayetlerde iskân edilmesini talep eder¹²⁸⁹. Ancak bu talep dikkate alınmaz zira sevkiyat bir süre daha devam etmiştir. Nitekim Konya Valiliği'nden Nezarete yazılan 10 Teşrîn-i Evvel 1331 (23 Ekim 1915) tarihli evrakta askeri erzak nakliyesine mânîi olmadan Karaman ve Ereğli'de beklemekte olan 1050 Ermeni muhacirin 14 vagonla iskân mahalline sevk edildiği bildirilir¹²⁹⁰.

Konya'dan muhacir sevkiyatı zaman zaman yaşanan aksaklıklara rağmen devam eder. Nitekim 17 Teşrîn-i Evvel 1331 (30 Ekim 1915) tarihinde yukarı istasyonlardan gelen Ermenilerden 1950, Konya'da bulunan yabancı Ermenilerden 750 kişi olmak üzere toplam 2700 muhacir 36 vagonla yola çıkarılır¹²⁹¹. Ertesi gün Valilik yabancı Ermenilerden 1500 muhacirin kaldığını bunların da kısa sürede gönderileceğini bildirir¹²⁹². Ekim 1915 sonundan itibaren sevkiyat yavaşlar. Nitekim Dâhiliye Nezareti 10 Teşrîn-i Evvel 1331 (23 Ekim 1915) itibarı ile yeni bir tebligat yapılana kadar Ermeni sevkiyatının yapılmamasını ister¹²⁹³. Bu kararı destekleyen ikinci bir karar 30 Teşrîn-i Evvel 1331 (12 Kasım 1914) tarihinde Konya Valiliği'ne bildirilir. Buna göre Konya'da bulunan Ermenilerin şimdilik sevk edilmemesi ve asker aileleri ile Katolik ve Protestan olanların vilâyet dâhilinde uygun mevkilerde iskân edilmeleri istenir¹²⁹⁴. Ardından Nezaret 4 Teşrîn-i Sâni 1331 (17 Kasım 1915) tarihinde yine benzer bir talimat vererek tutuklu olarak sevk edilen Ermenilerin sevk edilmeyerek şimdilik bulundukları mahalde iskân ve iaşelerinin temin edilmesini talep eder¹²⁹⁵.

Kasım 1915'ten itibaren geçici olarak durdurulan muhacir sevkiyatı, her ne kadar daha sonra idari maslahat gereği kesin olarak son verilmiş olsa da, sevk kararı verilerek yerlerinden

¹²⁸⁷ BOA., DH. EUM. 2. Şb., 68/95.

¹²⁸⁸ BOA., DH. EUM. 2. Şb., 68/96.

¹²⁸⁹ BOA., DH. ŞFR., 493/119.

¹²⁹⁰ BOA., DH. EUM. 2. Şb., 68/99.

¹²⁹¹ BOA., DH. ŞFR., 495/33.

¹²⁹² BOA., DH. ŞFR., 495/65.

¹²⁹³ BOA. DH. ŞFR., 57/89.

¹²⁹⁴ BOA., DH. ŞFR., 58/2.

¹²⁹⁵ BOA., DH. ŞFR., 58/53.

ayrılmış Ermenilere yönelik olarak devam eder¹²⁹⁶. Bilhassa 1916 başından itibaren tedbir amaçlı sevklerin Konya üzerinden devam ettirildiği görülür. Örneğin; 12 Kanun-ı Sani 1331 (25 Ocak 1916) tarihi itibarı ile 33 vagonla yukarı istasyonlardan gelen 1600 muhacir ile Konya'da bulunan 1225 muhacir toplam 2825 kişi iskân bölgelerine sevk edilir¹²⁹⁷. Ayrıca daha sonra aldığı kararla bu minvalde yapılan sevkiyatın güzergâhını da yeniden hatırlatır. Nitekim ilgili vilayetlere gönderdiği 13 Haziran 1332 (26 Haziran 1916) tarihli evrakla sevk kararı alınmış Ermenilerin Konya, Karaman ve Tarsus üzerinden Zor bölgesine sevk edilmeleri talimatını verir¹²⁹⁸. Ardından Dâhiliye Nezareti 13 Nisan 1332 (26 Nisan 1916) tarihinde gönderdiği evrakla vilâyetteki yerli ve hariçten gelen Ermenilerin miktarının Müslüman nüfusa göre ne nispette olduklarını, komiteci bulunup bulunmadığını ve diğer mahallerle haberleşmeye aracı olanların bildirilmesini ister¹²⁹⁹. Daha sonra aldığı 27 Haziran 1332 (10 Temmuz 1916) tarihli karar ile de diğer mahallerden Konya'ya sevk edilerek Konya'da bekletilen çeteci Ermenilerin Zor'a sevkleri hususunda tatbik edilecek muameleleri belirler. Buna göre; “Mahâll-i sâ'ireden berây-ı sevk oraya gönderilib şimdiye kadar sevk edilmeyerek kalmış olanlardan mazarratları mütebeyyin bulunanların âilelerine ilişilmeyerek yalnız erkeklerinin münferiden ve evvelce ta'mîmen tebliğ olunan tarikle Zor'a sevkleri” kararlaştırılır¹³⁰⁰. Aynı düşüncelerle Kütahya Valiliği şehirde haklarında tahkikat yapılan Ermeniler ile buradaki yabancıların şerirlerinden oldukları için bunlara ilave olunan şahıslar ve efrad-ı aileleriyle 918 Ermeni muhaciri Konya tarikiyle Zor'a sevk etmiştir¹³⁰¹. Bu arada 16 Haziran 1332 (29 Haziran 1916) tarihi itibarı ile valiliğin verdiği bilgiye göre Konya merkezde 8500 Ermeni muhacir mevcuttur. Valilik bunları yavaş yavaş sevk ederek izdihamı önlemeyi planlamaktadır¹³⁰². Sonuç olarak Konya üzerinden yapılan muhacir sevkî lüzum görüldükçe bir süre daha devam etmiştir.

5.1.4.3. Ermeni Muhacirinin Konya'da Sevk ve İdaresi

Ermeni Tehciri sırasında Konya önemli bir sevk merkezi olmanın yanı sıra aynı zamanda iskân bölgesidir. Nitekim tehcirin neredeyse durma noktasına geldiği 19 Şubat 1917 tarihi itibarı ile ülkenin muhtelif bölgelerinden sevk edilmiş 10 728 Ermeni muhacir Konya'da

¹²⁹⁶ BOA., DH. SFR., 62/21.

¹²⁹⁷ BOA., DH. EUM. 2. Şb., 73/74

¹²⁹⁸ BOA., DH. ŞFR., 65/95.

¹²⁹⁹ BOA., DH. SFR., 63/119.

¹³⁰⁰ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), s. 147.

¹³⁰¹ BOA., DH. ŞFR., 539/18.

¹³⁰² BOA., DH. ŞFR., 524/57.

bulunmaktadır. 824'ü yerli 7458'i yabancılardan teşekkül eden söz konusu muhacirlerin memleketlerine göre dağılımı şöyledir¹³⁰³;

Tablo 4. 19 Şubat 1917 itibarı ile Konya'da bulunan Ermeni muhacirinin memleketlerine göre dağılımı:

Memleketi	Erkek	Kadın	Toplam
Konyalılar	577	908	1485
Bursalılar	916	1625	2545
Adapazarlılar	252	427	679
İzmitliler	585	1728	2313
Eskişehirli	127	184	311
Ankaralı	352	1027	1379
Afyonkarahisarlı	211	261	472
Bandırma ve Balıkesirli	122	707	829
Dersaadetli	165	46	211
Müteferrik mahallerden gelenler	188	262	450
Toplam	3495	7233	10728

Konya Valiliği'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen aynı belgeye göre söz konusu muhacirlerin Konya dâhilindeki dağılımı da şöyledir¹³⁰⁴.

Tablo 5. 19 Şubat 1917 tarihli itibarı ile Konya'da bulunan Ermeni muhacirinin ikamet ettirildikleri kazalara göre dağılımı:

Kaza	Sayısı
Akşehir	1399
İlgın	235
Seydişehir	70
Beyşehir	579
Ereğli	1724
Karaman	227
Saidili/Kadınhanı	600
Bozkır	1537
Koçhisar	1004
Sille	268
Toplam	7643

Yine aynı belgeye göre asker ailesi olmaları nedeniyle sevk edilmeyip yerinde bırakılanların sayısı 1145, Katolik ve Protestan olarak yerinde bırakılanların sayısı 319, hususi

¹³⁰³ BOA., DH. EUM. 2. Şb., 74/50; Tosun, **Ermeni Tehcirinde**, s. 74.

¹³⁰⁴ BOA., DH. EUM. 2. Şb., 74/50.

bir emirle bırakılanların sayısı 261, ihtida edenlerin sayısı 26'dır. Ayrıca söz konusu muhacirlerin mesleklerine göre dağılımı ise şöyledir¹³⁰⁵;

Tablo 6. 19 Şubat 1917 tarihi itibarı ile Konya'da bulunan Ermeni muhacirin mesleklerine göre dağılımı:

Mesleği	Sayısı
Marangoz	10
Demirci	2
Nalbant	1
Manifaturacı	25
Dişçi	2
Bakkal	21
Kasap	21
Şimendifer müstahdemi	9
Aşçı	5
Hademe/Hamal	28
Berber	4
Ketebe/Katipler	15
Otelci	1
Kunduracı	8
Eskici	15
Tatlıcı	4
Terzi	16
Kuyumcu	5
Saatçi	3
Tenekeci	1
Sütçü	2
Müteferrik Sanayi	18
Toplam	216

Ayrıca bu şahısların sermaye ve faaliyetleri bakımından dağılımı da şöyledir¹³⁰⁶.

Tablo 7. 19 Şubat 1917 tarihi itibarı ile Konya'da bulunan Ermeni muhacirinin sermaye ve faaliyetleri bakımından dağılımı:

Sermâye-i zatiyesiyle ticaret edenler	58
Müşterek veya mu'avenetle icrâ-yı san'at edenler	58

¹³⁰⁵ BOA., DH. EUM. 2. Şb., 74/50.

¹³⁰⁶ BOA., DH. EUM. 2. Şb., 74/50.

Müteferrik suretle icrâ-yı san'at edenler	101
Toplam	216

Bunun yanı sıra müessesâtta müstahdem bulunanların sayısı da şöyledir¹³⁰⁷;

Tablo 8. 19 Şubat 1917 tarihi itibarı ile Konya'da bulunan Ermeni muhacirin müessesâtta müstahdem bulunanların sayıları ile müesseseleri:

Müessesesi	Sayısı
Osmanlı Bankasında	6
Şimendifer Kumpanyasında	117
Sanayi-i Umumiye ve Ticaret Şirketinde	4
Nafiâ Dairesinde	3
Duyûn-ı Umumîye'de	9
Reji Dairesinde	8
Dükkânında sanayi ile meşgul	45
Tramvay Şirketinde	34
Ziraat Müdüriyeti Ziraatla meşgul	10
Toplam	236

Ermeni muhacirlere yönelik sevkیاتlar 1917 yılından itibaren yavaşlamaya başlamış olsa da Konya'da bulunan muhacir sirkülasyonu devam etmiştir. Nitekim bu hususa dair yaklaşık bir ay sonra Konya Valiliği'nden 15 Mart 1917 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen evrakta 1 990'ı yerli ve 6 696'sı yabancı olmak üzere 8 686 muhacirin Konya'da bulunduğu bildirilir¹³⁰⁸.

Muhtelif tarih ve sürelerde Konya'da bulunan Ermeni muhacirlerin bu süre zarfında ortaya çıkan iş ve işlemleri yürütülerek beklenti ve talepleri karşılanmaya çalışılır. Bu taleplerin başında münferiden yapılan af talepleri gelir. Pek çok Ermeni muhtelif gerekçelerle af talebinde bulunmuştur. Örneğin; İstanbul Taksim'de Hacı Ahmed Sokağı beş numaralı hanede ikamet etmekte olan Noris Agobyan, 15 Şubat 1332 (28 Şubat 1917) tarihinde yaptığı başvuruda tehcir sırasında Ankara'dan Konya'ya gönderilen ve Ferid Paşa Caddesi'nde Mihal ve Atyoz oğlu Hacı Agob Orakyan'ın yanında ikamet etmekte olan kerimesi Satenik ve iki yetiminin “tifüs hastalığına düşâr olduğu ve mukavemet ve müzâheret idebilecek (yardım edebilecek) hiçbir kimseleri bulunmadığı cihetle perişan ve merhamete şayan bir hâlde bulundukları” beyanıyla af talebinde bulunmuştur¹³⁰⁹. Yine Kardeşi Ohannes ile Konya'ya teb'id edilen Mari Nehabedian'ın biraderleri Karabet Nihabedian, tehcir nedeni ile Konya'ya

¹³⁰⁷ BOA., DH. EUM. 2. Şb., 74/50.

¹³⁰⁸ BOA., DH. EUM. 2. Şb., 69/23.

¹³⁰⁹ BOA., DH. EUM. 2. Şb., 39/27.

gönderilen kardeşlerinin, devlete olan sadakatlerinden şüphe duyulmayacağını, Konya'da kunduracı Bedos'un evinde kaldıklarını ve çok zor şartlar altında bulunduklarını dile getirerek İstanbul'a dönüş için müsaade talep etmiştir¹³¹⁰. Bir başka örnekte; Beyoğlu Ermeni Kilisesi rahiplerinden Papaz Kirkor Cebeciyan'ın Bursa Vilâyeti dâhilinde Orhan Gazi kazası Çenkbele Karyesi'nden kerimleri Azmuhi ve Abika adlı Ermenilerin tehcir sırasında Konya'da ikamet etmelerinin münasip görüldüğünü ifade etmiştir. Bir süredir Konya'da bulunan kerimelerinin zevceleri Sarkis oğlu Hacı Hemaron'un Dersaâdet'te Agop Hastanesi'nde müstahdem ve diğer Hacı Panoy oğlu Karabet'in İzmit Amele Taburu Birinci Bölüğü Mangasında asker oldukları ifade edilmiştir. Papaz Kirkor kendisinin seksen yaşlarında bir ihtiyar olduğunu ve ömrünün son demlerinde kızlarını yanında görmek istediğini ifade ederek İstanbul'a dönmelerine müsaade edilmesini talep etmiştir¹³¹¹.

Muhacirler çok farklı gerekçelerle af taleplerinde bulunur. Örneğin; Bursa'nın Hacı İskender Mahallesi sakinlerinden olup üç seneden beri din-i mübîn-i İslam'ı kabul etmiş olan Nuri Bey, küçüklüğünden beri yanında bulunan otuz bir yaşında öksüz, İnalet namında bir kız ile Konya'nın köyüne (isim verilmemiş) teb'id olunduklarını ayrıca diğer mahdumu Kamil'in de Bağdat demiryolu hattında vazifeli olduğunu beyan etmiştir. Bursalı Nuri Bey artık yaşlandığını ve geçinmekte zorlandıklarını dile getirerek İstanbul'a dönmelerine müsaade edilmesini talep etmiştir (18 Mayıs 1334/18 Mayıs 1918). Aynı şekilde Ermeni tehciri sırasında Ankara Ermeni mahallesinde ikamet etmekte iken Katolik mezhebine mensup olduğu halde Mercerde Pekmez kızı Katifik Konya'ya teb'id edilmiştir. Söz konusu şahsın Konya'da bulunan kardeşi Terzi Ropen, mezhebi durumlarının yanında burada geçinmekte zorlandıklarını oysa İstanbul'da Beyoğlu Tarlabası'nda on üç numaralı hanede sâkin Aratyan Senyorik'in akrabası olması münasebetiyle her cihette maişetlerini karşılayacağını beyan ederek İstanbul'a gitmelerine izin verilmesini istemişlerdir¹³¹² (13 Mayıs 1334/13 Mayıs 1918). Bir başka örnek olarak Ankara'dan Konya'ya gönderilen Çifte Zoben Mahallesi'nde mukîm Ares Saçaduryan, zevcesi Mari Saryan'ın hastalığının Konya'da tedavisinin mümkün olmadığını Konya Belediye tabibinden aldığı raporla ibraz ederek İstanbul'a dönüş yapması için izin verilmesini talep etmiştir¹³¹³.

Bu taleplerin bir kısmı muhacir yakınlarınca yapılır. Örneğin Konya'da sürgün bulunan Karakin Atamyan'ın eşi Azniyo 1 Teşrîn-i Sâni 1331 (14 Kasım 1915) tarihinde

¹³¹⁰ BOA., DH. EUM. 2. Şb., 64/49.

¹³¹¹ BOA., DH. EUM. 2. Şb., 41/88.

¹³¹² BOA., DH. EUM. 2. Şb., 53/42.

¹³¹³ BOA., DH. EUM. 2. Şb., 62/10.

Dahiliye Nezaretine başvurarak eşinin oldukça güvenilir bir vatandaş olduğunu Müslüman, Hristiyan kime sorulursa buna şahit olabileceğini ve kendisinin beş çocukla zor durumda olduğunu ifade ederek eşinin İstanbul'a dönmesine izin verilmesini istemiştir¹³¹⁴. Yine *Ceride-i Şarkıye* ve *Püzantiyon* gazeteleri yazarı Apig Mübahacıyan Ermeni komitesi üyelerinden olduğu ve Ermeni ileri gelenleriyle muhaberede bulunmasından dolayı 28 Temmuz 1331 (10 Ağustos 1915) tarihinde polis müdüriyet, tarafından gözaltına alınır. Ardından iki gün gözaltında bekletilen şahıs daha sonra Konya'ya sürgün edilir. Ortaköy Nar Sokağı'nda mukim Arosyan Mübahacıyan'ın zevci Apig Mübahacıyan'ın ailesine ve işine sadık, kalemıyla devletine hizmet eden bir Osmanlı vatandaşı olduğunu yaşlı annesinin onu beklediğini izah ederek affını talep etmiştir (26 Kanûn-ı Evvel 1331/8 Ocak 1916)¹³¹⁵.

Bazı menfiler Konya'da ikamet etmeye başladıktan bir süre sonra ailelerini yanına getirmek istemişlerdir. Bu talep çoğunlukla olumlu karşılanmıştır. Örneğin Konya'da menfi Artin Çenikayeryan'ın zevcesi Gülizar Çinika Beryan'ın Konya'ya gelmesine müsaade edilmesini istemiştir. Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından verilen

¹³¹⁴ BOA., DH. EUM. 2. Şb., 63/4.

¹³¹⁵ BOA., DH. EUM. 2. Şb., 16/42. “*Ceride-i Şarkıye* dönemin önde gelen Ermeni gazeteleri arasındadır. *Ceride-i Şarkıye* 1 Haziran 1885'te İstanbul'da günlük olarak yayımlanmaya başlar. Ermeni harfli Türkçe bir gazetedir. İsmi altında kimliği “politikiye, milliye, ticariye, sarrafiye ve ilmiye” kelimeleri ile açıklanmıştır. Gazetenin sahibi Dikran Civelekyan'dır. İdaresi, Babıali'de Civelekyan Matbaasında. Gazetenin editörleri Hagop Varjabedian, Apig Mübahacıyan, Onnig Balıkcıyan'dır. Dört sayfadan oluşan gazetede pek çok konu ile ilgili bilgi vardır. Haberlerin dağılımına baktığımızda; ilk sayfasında günlük havadisler, telgraflar, Azgayin başlığıyla hemen hemen tüm Ermeni gazetelerinde olan ulusal haberlerin yer aldığı sütun, ikinci sayfasında ahval-i hariciye, son posta bölümü, üçüncü sayfa ve dördüncü sayfada ilanlar ve çeşitli haberler yer almaktadır. Bu haberlerin içerisinde de bir tasnif henüz görülmez. Anadolu'dan da Rumeli'den de gelen haberler yer alır; yangın, hastalık, deprem, hırsızlık gibi konuları art arda okuyabilirsiniz.” Gazete bilhassa Osmanlı Bankası baskınındaki Osmanlı Devleti'ne ve padişaha sadakate davet yazılarıyla dikkatleri üzerine çekmiştir. Tafsilat için bk. Hülya Eraslan, “Ermeni Basını ve Osmanlı Bankası Baskını (1896): *Ceride-i Şarkıye* ve *İravunk* Gazeteleri Arasındaki “Vazife-i Sadakat” ve “Vazife-i İhanet” Tartışması”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S. 58, 2017, ss. 116-140. Apig Mübahacıyan'ın daha sonraki süreçte çalıştığı ve Konya'ya sürgün hadisesinin de yaşandığı gazete *Püzantiyon* Gazetesidir. Kurucusu Püzant Keçyan olan gazete 1896-1918 yılları zarfında Ermenice yayımlanır. “*Gazete; Jamanak, Masis, Punç ve Arevelk* gibi dönemin Ermenice süreli yayınlar arasında önemli bir yere sahiptir. Gazetede, muhtelif mahallerde Ermenilerin katledildiğine dair iddialar, vergi hususunda yapılan baskılar ve 1909 Adana Olayları gibi pek çok farklı konuda yazı yayımlanmıştır. Bu yazılar Osmanlı memurlarınca takip edilmiş, gerekli görüldüğünde incelemeye alınmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte basında geniş bir özgürlük ortamı oluşmuş, bu ortamda gazetenin etkisi artmıştır. Fakat bu özgürlük coşkusu uzun sürmemiş, basın yeniden kontrol altına alınmıştır. *Püzantiyon* gazetesi de bundan nasibini almış ve “muzır” yayın yaptığı gerekçesiyle 10 Haziran 1909 tarihinde faaliyeti durdurulmuştur.” Bir süre sonra tekrar faaliyete geçtiği görülen gazetenin yazarlarından bazıları Ermeni Tehciri sırasında yaptıkları yayınlar ve Ermeni tedhiş örgütleri ile olan ilişkileri nedeniyle tutuklanmıştır. Nitekim bu durum karşısında gazetenin imtiyaz sahibi Püzant Keçyan da yurtdışına kaçmıştır. Gazetenin başyazarlarından olan Apig Mübahacıyan'da bu süreçte tutuklananlar arasında yer alır. Ramgavar Ermeni komitesinin üyelerinden olması nedeniyle 9 Ağustos'ta Ortaköy Nar Sokak'ta bulunan evinden alınıp tutuklanan Mübahacıyan, 11 Ağustos 1915 tarihinde Konya'ya sürgün edilmiştir. Bunun üzerine 29 Aralık 1915 tarihinde karısı Arosyan Mübahacıyan eşinin “alçaklar guruhuyla” işinin olmadığı yönünde bir dilekçe yazmış fakat netice değişmemiştir. Nihayetinde gazete, son sayısını 1918 yılında çıkarmış ve böylelikle yayın hayatı sona ermiştir. Tafsilat için bk. Ozan Can Akpınar, “Arşiv Vesikaları Temelinde Püzantiyon Gazetesi Hakkında Bir Değerlendirme (1896-1918)”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. 30, Y. 10, Haziran 2017, ss. 85-119.

cevapta şahsın Konya'ya gelmesinde bir mahzur olmadığı bildirilmiştir¹³¹⁶. Yine Ankara'nın Yörükçüler Mahallesi'ne mukayyit Ermeni Katolik mezhebinden Cerrah kızı Serpik menfiyen Konya'da ikamet etmekte olan hemşiresi Mani ile gelini Kati ve Munye'nin yanına gitmek üzere seyahat varakası talebinde bulunur (7 Ağustos 1334/7 Ağustos 1918)¹³¹⁷.

Ermeni muhacirlerce yapılan taleplerin bir kısmı da geri dönüş süreci ile alakalıdır. Ekim 1918'den itibaren başlayan ve giderek hızlanan geri dönüş sürecine dair yapılan bu talepler çoğunlukla olumlu cevaplanmıştır. Zira savaşın sona ermesi ve İttihatçıların iktidardan ayrılmaları ile bu hususta değişen politika sonrası muhacirlerin geri dönüşüne yönelik gönderilen pek çok evrakta dönüş yapmak isteyen Ermenilere kolaylık tanınması istenmiştir. Örneğin; 4 Teşrîn-i Sâni 1334 (4 Ocak 1918) tarihinde Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden gönderilen evrakta 1331 (1915) yılında Ankara, Kastamonu ve Konya'ya sürülen Rus tabiiyetindeki Ermeniler'in İstanbul'a gönderilmesi ve bunlardan Ermenistan'a gidebilecekler için gerekli kolaylığın sağlanması istenmiştir¹³¹⁸. Yine Dâhiliye Nezareti'nden Konya Valiliği'ne gönderilen bir başka evrakta Konya'ya tehcir edilen Ermenilerden memleketlerine dönmek isteyenlerin emniyetli bir şekilde dönmeleri ve iskânlarının sağlanıp sağlanmadığı hususunda bilgilendirmenin yapılması istenmiştir¹³¹⁹.

Belirli güzergâhlar üzerinde ve çoğunlukla trenlerle yapılan sevkiyat sırasında daha önce de bahsedildiği üzere zaman zaman çeşitli aksaklıklar yaşanmıştır. Nitekim bu aksaklıklar gerek merkezi idarenin gerekse mahalli idarenin gayretleri ile ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu aksaklıkların başında gelen tren sıkıntısı hem sevk sırasında hem de geri dönüşlerde yığılma ve izdihamlara neden olmuştur. Söz konusu sıkıntılar ek seferler ya da yeni vagonlar tahsis edilerek aşılmaya çalışılır. Bunun yanı sıra geçici sürelerle muhacir sevki sonlandırılarak da izdihamların önüne geçilmeye çalışılır. Örneğin Eylül 1915 tarihinde asker sevkiyatının yapıldığı bir haftalık süre içinde vagonlar dolu olduğu için Ermeni muhacir sevkiyatı kesintiye uğrar¹³²⁰. Nitekim Dâhiliye Nezareti'nden Konya Valiliği'ne gönderilen 21 Eylül 1915 tarihli evrakta istasyonlarda sevk bekleyen Ermenilerin bir an evvel gönderilmesi için gerekli olan “vesait-i nakliyenin bu hususa tahsisi hat komiserlerine tebliğ” olunduğu ifade edilir¹³²¹. Aynı şekilde geri dönüş kararı alınmasından sonra da benzeri sıkıntıları yaşamak istemeyen Konya Valiliği çeşitli önlemler alma gayretinde olmuştur.

¹³¹⁶ BOA., DH. EUM. 2. Şb., 62/17.

¹³¹⁷ BOA., DH. EUM. 2. Şb., 60/70.

¹³¹⁸ BOA., DH. EUM. AYŞ., 56/49.

¹³¹⁹ BOA., DH. ŞFR., 603/37.

¹³²⁰ Tosun, *Ermeni Tehcirinde*, s. 58.

¹³²¹ BOA., DH. ŞFR., 56/105.

Örneğin; Ankara ve Bursa gibi şehirlere dönüş yapmak isteyen Ermeni muhacirin dönüş izinlerini bir an evvel alarak muhtemel yığılmaların önüne geçmeye çalışır¹³²².

Öte yandan hükümet güvenlik vesâir gerekçelerle sevkiyatın demiryolu üzerinden yapılmasına dikkat etmiştir. Nitekim Dâhiliye Nezareti'nden Konya'nın da aralarında bulunduğu ilgili vilayetlere gönderilen 21 Temmuz 1331 (3 Ağustos 1915) tarihli evrakta karayolu ile Dersââdet'e gelmek isteyen Ermeni muhacirine kat'ıyyen meydan verilmemesi istenir¹³²³. Aradan geçen birkaç ayın sonunda Nezaret, sevkiyatın karadan yapıldığı durumlara dair uyarılarda bulunur. Bu maksatla Konya Valiliği'ne gönderdiği 27 Eylül 1331 (10 Ekim 1915) tarihli yazıda sevk olunan ve olunacak Ermenilerin karadan gönderilmesi durumunda yolda istirahatlerinin temin edilerek güvenliklerinin tesis edilmesini istemiştir¹³²⁴.

Bu arada Konya'da bulunan Ermeni muhacirler arasında zaman zaman salgın hastalıklar baş gösterir. Örneğin; Ereğli'deki iki yüz Ermeni'den ellisinin ağır ve yüz ellisinin hafif hasta ve ekserisinin dizanteri ve sıtma illetine yakalandığının öğrenilmesi üzerine söz konusu şahıslar tedavi edilmek üzere boş Ermeni hanelerine tecrit edilmişlerdir¹³²⁵.

Konya'da bulunan Ermeni muhacirler arasında zaman zaman firar edenler olduğu görülür. Esasen yaşanan böylesi hadiseler karşısında Dâhiliye Nezareti firarilerin yakalanarak tekrar iskân bölgelerine gönderilmesi talep etmiştir. Nitekim 18 Şubat 1334 (18 Şubat 1918) tarihinde Konya'dan İstanbul'a giden trende yakalanan İzmit'in Yukarı Pazar Mahallesi'nden Ohannes'in kerimesi ve İzmit'in Balıkpazarında terzi Artıyakız'ın ailesi Madam Esköy ile beraberindeki on üç yaşlarında mahdumu Hâykâzâr İslam kıyafetleri ile memleketlerine gitmek üzere iken Eskişehir istasyonunda şüpheli hallerine istinaden yapılan incelemede yakalanmışlardır. Yapılan sorgulama sonunda firari Ermenilerin Konya Ereğli'de menfi bulundukları öğrenilmiş, ardından yeniden iskân bölgelerine gönderildikleri görülmüştür¹³²⁶.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı yılları boyunca yaşadığı bütün ekonomik yetersizliklere rağmen başta sevke tâbi tutulan Ermeniler olmak üzere bu işlere 120 000 000 kuruş tahsis etmiştir. “Bunun 96. 610. 000 kuruşu harcanmıştır. Bu paradan geriye kalan 390.000 kuruşun ise Ermeni ve Rumlardan memleketlerine gidemeyecek kadar güçsüz olanlara verilmeye devam edilmesi kararlaştırılmıştır. Hatta Ermeni, Rum ve Araplar'dan

¹³²² BOA., DH. ŞFR., 598/65.

¹³²³ BOA., DH. ŞFR., 54/255.

¹³²⁴ BOA., DH. ŞFR., 56/381.

¹³²⁵ BOA., DH. ŞFR., 57/337.

¹³²⁶ BOA., DH. EUM. SSM., 18/20.

bazıları memleketlerine dönmeleri için izin verildiği zaman, sırf kendilerine verilen bu maaştan mahrum kalmamak için dönmek istememişlerdir¹³²⁷.”

Konya'da bulunan Ermeniler için sevkıyat, iâşe ve iskân maksadıyla toplamda ne kadar masraf edildiğine dair toplu bilgi olmamakla beraber muhtelif tarihlerde Dâhiliye Nezareti'nden yapılan tahsisat taleplerine dair kayıtlar mevcuttur. Örneğin; valilik 30 Nisan 1915 tarihinde Nezaretten 60 000 kuruş nakliye masrafı ile 6 000 kuruş da iâşe masrafı talep etmiştir¹³²⁸. Ermeni muhacirlerin istek ve beklentilerini imkân nispetinde karşılamak maksadıyla sık sık yapılan ödenek talepleri yapılır. Nitekim Valilik 2 Eylül 1915'te Nezaretten 400 000 kuruş ödenek talep eder¹³²⁹. Ardından 20 Eylül'de yine muhacirler için harcanmak üzere daha önce istenilen 400 000 kuruşa ilaveten 5 000 kuruş daha talep etmiştir¹³³⁰.

Konya Valiliği'nin ödenek talepleri muhacir sevkıyatının tamamen sona erdiği döneme kadar devam eder. Nitekim 5 Temmuz 1917 tarihinde Konya Valiliği'nden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan evrakta daha önce tahsis edilen 3 000 liranın harcandığı bu sebeple 30 000 liraya daha ihtiyaç duyulduğu ifade edilir¹³³¹. Ardından Valilik Ermeniler nezdinde harcanmak üzere 7. 500 lira ödenek tahsis eder¹³³². Bu örneklerde görüldüğü gibi Osmanlı Devleti gerek savaş öncesi devam edegelen ekonomik sıkıntılar gerekse savaşın getirdiği ekonomik yüke rağmen muhacirlerin mağdur olmaması için üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmekten kaçınmamıştır¹³³³.

Ermeni muhacirlerin masrafları Hükümet tarafından karşılanmasına rağmen zaman zaman yabancı devlet kuruluşu ya da vatandaşlarınca yardım teşebbüsünde bulunulduğu görülür. Ancak bu teşebbüsler Ermeni tedhiş örgütlerine yardım maksadıyla yapılabileceği düşüncesiyle hükümet tarafından kuşkuyla karşılanmıştır. Nitekim Dâhiliye Nezareti'nden gönderilen 10 Haziran 1915 tarihli evrakta Konya'ya sevk olunan Zeytun Ermenilerine, Amerikan heyetinden bir üyenin yardım amacıyla gönderilmesinde sakınca olup olmadığına dair bilgi istenir¹³³⁴. Esasen Ermenilere yönelik tehcir kararı alınmadan evvel ABD ve Kanada gibi ülkelerde yaşayan bir kısım Ermenilerin isyancı Ermenilere mali destek sağlayarak silah ihtiyaçlarını karşıladığı bilinmektedir. Bu maksatla temin edilen paralar bilhassa misyonerler

¹³²⁷ Feridun Ata, *Divân-ı Harb*, s. 52.

¹³²⁸ Tosun, *Ermeni Tehcirinde*, s. 63.

¹³²⁹ BOA., DH. ŞFR., 486/135.

¹³³⁰ BOA., DH. ŞFR., 490/1.

¹³³¹ BOA., DH. ŞFR., 558/82.

¹³³² BOA., DH. ŞFR., 80/94.

¹³³³ Tosun, *Ermeni Tehcirinde*, s. 65.

¹³³⁴ BOA., DH. SFR., 53/312.

eliyle isyancı Ermenilere ulaştırılmıştır. Nitekim sevkiyatın yapıldığı tarihlerde Konya'da faaliyet gösteren Amerikan hastanesi doktorlarından Dr. Dodd adlı şahsın da ABD Büyükelçiliği'nden aldığı paraları Ermeniler arasında dağıttığı kayıtlarda mevcuttur. Yine aynı hastanede görev yapan Wilfred M. Post da meslektaşı Dr. Dodd gibi Ermeni muhacirlerle yakından ilgilenmiştir¹³³⁵.

Bu arada sevkiyat sürecinden geri dönüşe kadar olan süreçte İtilaf Devletleri bazı temsilcilikleri aracılığı ile Ermenileri konu edinen çeşitli şikâyetleri dile getirir. Örneğin; İngiltere Fevkalâde Komiserliği'nin Ankara ile Edirne'den dönen Rum ve Ermeni mültecilerine gerektiği şekilde yardım edilmediğini iddia eder. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti bu işlere harcanmak üzere Konya'ya 2 000 000 kuruşluk tahsisat gönderir¹³³⁶. Yine tehcir sırasında Konya, Ankara ve Hayrabolu'ya sevk edilen İtalya, Rusya ve Romanya tebaası Ermenilerin tekrar eski yerlerine dönmeleri için Almanya ve ABD Büyükelçilikleri devreye girer¹³³⁷.

Ermeni muhacirlere yönelik sevk kararının alınmasından itibaren geri dönüşe kadar olan sürede mevzuata aykırı davranan, görevini suiistimal edenler yargılanır ve gerekli cezalara çarptırılır. Bu husus üzerinde itina ile eğilen Harbiye Nezareti özel bir soruşturma komisyonu oluşturur ve bu kurul 1918 başına kadar görev yapar. Nitekim soruşturmalarda suçlu olduğu tespit edilen Konya'dan 12 olmak üzere toplam 1397 kişi Örfi İdare Mahkemesi'nde yargılanarak cezalandırılır¹³³⁸. Ancak konu savaş sonunda İtilaf Devletleri'nin de telkinleri ile köpürtülerek yeniden gündeme gelir ve İttihatçıların iktidardan ayrılmaları ile muktedir olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası için de İttihatçılarla hesaplaşma bahanesi olarak görülür.

5.1.4.4. Ermeni Muhacirinin Geri Dönüşü

İttihat ve Terakki'nin iktidardan düşüşüne müteakip kurulan Ahmet İzzet Paşa hükümeti ile birlikte Ermeni muhacirin geri dönüşü başlar. Bu hususa dair ilk faaliyetler aynı zamanda Rus vatandaşı Ermenilere dair olur. Zira Rusya'nın savaştan çekilmesinden sonra Rus vatandaşı Ermenilerin geri dönüşüne müsaade edilir. Nitekim Dâhiliye Nezareti 19 Teşrîn-i Sâni 1334 (19 Kasım 1918) tarihinde gönderdiği evrakta vilayet dâhilinde Rus

¹³³⁵ Tosun, *Ermeni Tehcirinde*, ss. 65-66.

¹³³⁶ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, s. 224.

¹³³⁷ BOA., DH. EUM. 2. Şb., 39/30.

¹³³⁸ Gürün, *Ermeni*, s. 332.

tebaası Ermenilerin geri dönüşlerine müsaade edildiği ifade edilir¹³³⁹. Bundan birkaç gün sonra Dâhiliye Nezareti, Konya başta olmak üzere ilgili vilayetlere gönderdiği evrakta;

“1- Ahvâl-i harbiyye dolayısıyla karâr-ı askerî ile bir mahalden çıkarılarak diğer mahalle sevk edilmiş olan bi'l-umûm ahâlînin çıkarıldıkları mahallere avdetlerine müsâ'ade edilmesi Meclis-i Vükelâca takarrur etmiş olduğundan avdete tâlib olanlara müsâ'ade edilecektir.

2- Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Diyârbekir, Ma'mûretü'l-azîz vilâyetleriyle Erzincan Mutasarrıflığı dâhilinde vesâ'it-i i'âşenin adem-i kifâyesine binâ'en işbu mahaller ahâlîsinden avdet etmek isteyenler için evvel emirde mahalleriyle bi'lmuhabere selâmet-i seyr ve seyâhatleri ve i'âşe ve iskânları esbâbı te'mîn edildikçe pey-der-pey azîmetlerine müsâ'ade edilmesi muktezâdır.

3- Bu karâr menâfî'-i âliye-i memleket nazar-ı i'tibâra alınarak ittihâz edilmiş olduğundan emr tatbîkâtında kat'ıyyen ta'allül ve te'ahhura meydân verilmeyecektir”¹³⁴⁰.

Bu kararla birlikte Ermeni muhacirin tıpkı iskân bölgelerine sevk sırasında yapıldığı gibi belli bir nizam dâhilinde geri dönüşü planlanır. Bu maksatla hem mahalli idareler hem de merkezi idareler yetkilendirilir. Dâhiliye Nezareti 5 Teşrîn-i Evvel 1334 (5 Ekim 1918) tarihinde vilayet ve livalara gönderdiği yazı ile dönmek isteyen Ermeni muhacirlere her türlü kolaylığın sağlanmasının yanında seyahat vesikası istenmemesini, hem yola çıkarken hem de yolda yeteri kadar ekmek verilmesini, haftada iki defa tren tahsis edilerek yol masraflarının Harbiye tahsisatından karşılanmasını ve Konya'da Ermeni cemaatine kilise tedarik edilmesini ister¹³⁴¹.

Geri dönüş kararından sonra sevkten önce yaşadıkları mahallere dönen Ermenilere; eski evleri, kiliseleri, kilise gelirleri, okulları ile yanlarında götürmedikleri diğer eşyaları iade edilir¹³⁴². Ayrıca hükümet yerleri değiştirilen Rum ve Ermenilere ait terkedilmiş malların iadesi ile verilecek tazminat ve diğer konular ile alakalı talimatnamenin tatbiki hususunda ilgili mahalli idareleri uyarır¹³⁴³. Bunun yanı sıra tehcirden muaf tutulan Ermeni yetimlerin en yakın aile üyelerine ya da cemaatlerine teslim edilmesi bunun mümkün olmadığı durumlarda ise söz konusu şahısların hükümetçe emniyet altına alınması talep edilir¹³⁴⁴.

¹³³⁹ BOA., DH. EUM. SSM., 33/63; BOA., DH. ŞFR., 92/167.

¹³⁴⁰ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), s. 173.

¹³⁴¹ A.g.e., s. 177.

¹³⁴² Tosun, Ermeni Tehcirinde, s. 88.

¹³⁴³ BOA., DH. ŞFR., 96/195.

¹³⁴⁴ BOA., DH. SFR., 95/163.

Ermenilerin geri dönüşü sırasında tüm masraflar devlet tarafından karşılanır. Bu maksatla Konya Valiliği burada bulunan 32 000 Ermeni ve Rum'a harcanmak üzere 4 000 000 kuruşluk tahsisat talep eder. Ayrıca Konya'da bulunan Ermenilere şimdilik aylık 2'şer kuruşluk yevmiye verilmesinin yeterli olacağına dair kanaatini Dâhiliye Nezareti'ne bildirir¹³⁴⁵. Bu hususa dair Dâhiliye Nezareti 16 Kânûn-ı Sâni 1335 (16 Ocak 1919) tarihinde gönderdiği evrakta, sevk yata tabi tutulmuş Ermenilerden yardıma muhtaç olanların zaruri masrafları ile yol masraflarının karşılanmasından sonra memleketlerine gönderilmesini talep eder¹³⁴⁶. Bütün bunların yanında geri dönen Ermeniler, talepleri üzerine belli bir dönem vergilerden muaf tutulmuşlardır¹³⁴⁷.

Ermeni muhacirlerin memleketlerine geri dönüşüne dair umûmî tebligattan sonra 18 Kasım 1918 tarihi itibarı ile Konya'da bulunan 2721 muhacir memleketlerine geri dönmüştür. Yine bu tarih itibarı ile dönme talebinde bulunup kömürsüzlük sebebiyle trenlerin çalışmamasından dolayı dönemeyen Ermeni muhacir sayısı 30 000'i aşkındır¹³⁴⁸. Dolayısıyla tıpkı sevk esnasında olduğu gibi geri dönüşler sırasında da Konya'da yığılmalar olmuştur. Konya Valiliği zaman zaman Dâhiliye Nezareti'ne başvurarak muhtelif vilayetlerden sevk edilen Ermenilerin geri dönüşleri konusunda izin talebinde bulunmuş böylece yığılmaların önüne geçmeye çalışmıştır¹³⁴⁹. Bununla birlikte 1919 yılı içinde Ermenilerin geri dönüşü artarak devam etmiştir. Zira 19 Mart'ta bu sayı 232.679'a ulaşmıştır. 1920 yılında ise bu rakam 350. 000'e yaklaşmıştır¹³⁵⁰.

Sonuç olarak denilebilir ki, yukarıda verilen çok sayıda örnekte de görüldüğü gibi, Birinci Dünya Savaşı'nın en çetrefilli günlerinde yapılmak zorunda kalınan Ermeni tehcirinde Konya, önemli bir sevk merkez olmasının yanı sıra sevkten muaf tutulan, sevkinden vazgeçilen (güvenlik vesâir gerekçelerle) ya da doğrudan Ermeni muhacirin tehcir edildiği bir menfa olmuştur. Dolayısıyla bu kapsamda vuku bulan hadise ve kararlardan önemli ölçüde etkilenmiştir.

5.1.5. Konya'da Bulunan Menfilerin Sevk ve İdareleri

Meşrutiyetin yeniden ilanından Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar geçen on yıllık süreçte yaşanan iktidar mücadeleleri sonunda kurulan meşrutiyet hükümetleri izledikleri sürgün politikaları ile Abdülhamid döneminin takipçisi olurlar. Nitekim bu dönemde

¹³⁴⁵ Tosun, *Ermeni Tehcirinde*, s. 89.

¹³⁴⁶ BOA., DH. SFR., 95/137.

¹³⁴⁷ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), s. 229.

¹³⁴⁸ BOA., DH. SFR., 602/137.

¹³⁴⁹ Tosun, *Ermeni Tehcirinde*, s. 90.

¹³⁵⁰ Feridun Ata, *Divân-ı Harb*, s. 51.

Konya'da bulunan menfilerde ortaya koydukları beklenti ve talepleri ile Abdülhamid dönemi sürgünlerinin beklenti ve talepleri ile uyumaktadır.

5.1.5. 1. Tebdil-i Menfa Talepleri

Trablusgarp, Fizan, Mekke, Medine, Yemen ile Ege ve Akdeniz'deki Midilli, Sakız, Rodos, Kıbrıs gibi adalar ve imparatorluğun daha iç kesimlerinde kalan Konya, Ankara, Çorum, Aydın, Kastamonu, Halep, Şam gibi yerler Abdülhamid döneminin önemli sürgün yerleridir. Bilhassa Fizan adeta sürgün kavramı ile özdeşleşir. Meşrutiyet'in yeniden ilanı sonrası kurulan hükümetler döneminde de söz konusu yerler büyük oranda bu vasfını devam ettirir. Ancak Meşrutiyet'in ilk yıllarından itibaren başlayan kötü gidişatla birlikte Ege ve Akdeniz'deki adalar ve Trablusgarp gibi yerlerin elden çıkmasıyla zorunlu bir şekilde menfa olarak Anadolu coğrafyası öne çıkar. Özellikle Mahmut Şevket Paşa suikastıyla başlayan süreçte Sinop ve Çorum ile birlikte öne çıkan diğer menfa da Konya olur. Nitekim çok sayıda menfinin zorunlu olarak ikamet ettiği Konya'da bulunan menfilerin Abdülhamid döneminde olduğu gibi bu dönemde de sıkça dile getirdiği taleplerin başında menfa değişiklik talebi gelmektedir.

Menfa değişiklikleri menfinin talebi doğrultusunda yapılabildiği gibi onun iradesi dışında mahalli idarenin tavsiyesi ya da doğrudan merkezi idarenin kararı ile yapılabilmektedir. Örneğin; Suriye Divan-ı Harb-i Örfisi'nce Konya'ya nefy edilen Rıza Salih Bey ve rüfekasının Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin 25 Teşrin-i Evvel 1331 (7 Kasım 1915) tarihli yazısı ile menfasının Söke'ye tahvil edildiği ve söz konusu şahısların firarlarına meydan verilmeyecek şekilde gerçekleştirilmesi istenmiştir¹³⁵¹. Yine Beyrut Divan-ı Harb-i Örfi kararıyla Konya'ya sürülen Haydar ve refikasının menfası Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin 21 Teşrin-i Evvel 1331 (3 Kasım 1915) tarihli evrak ile Aydın Vilayeti'ne tahvil edilmiştir¹³⁵².

Konya'nın kazalarında bulunan bir kısım menfi çeşitli sağlık nedenleri ile sürgün yerinin Konya'ya tebdil edilmesini talep etmiştir. Örneğin; Koçhisar'da menfi olarak bulunan Mürüvvet Efendi burada geçen altı ayın sonunda Koçhisar'ın havasına imtizaç edemediğini ve rahatsızlandığını dile getirerek kendisinin Konya Vilayet merkezine ya da Eskişehir'e nakledilmesini talep eder¹³⁵³ (24 Mart 1334/24 Mart 1918). Aynı şekilde diğer vilayetlerde sürgün bulunan ancak buraya alışamadığını ifade eden şahıslar da sürgün yerinin Konya

¹³⁵¹ BOA., DH. ŞFR., 57/341.

¹³⁵² BOA., DH. ŞFR., 57/267.

¹³⁵³ BOA., DH. EUM.1. Şb., 10/28.

olarak tahvil edilmesini istemiştir. Örneğin; Urfa'nın Birecik kazasına tabi Nizip nahiyesine teb'id edilmiş olan Ankaralı Andon Holasoğlu buranın havasına alışamadığı gerekçesi ile Ankara'ya yakın olan Konya'ya naklinin yapılmasını istirham etmiştir¹³⁵⁴ (21 Ağustos 1332/3 Eylül 1916). Yine Hama ahalisinden Azamzâde Rıfat Bey 1332 (1916) yılı başlarında maaile Çorum'a sürgün edilirler. Ancak Çorum'da geçen bir buçuk yıllık menfa hayatı sonunda Rıfat Bey Çorum'un havasına alışamadıklarını sürekli hastalandıklarını ve hayati tehlikelerinin bulunduğunu ve Çorum Gurebâ Hastanesi'nin Sertabibi Binbaşı Akif Beyle Belediye tabibinin raporuna istinaden menfasının mümkünse Adana'ya olmazsa Konya olarak tahvil edilmesini talep etmiştir¹³⁵⁵ (30 Haziran 1333/30 Haziran 1917). Bir başka örnekte de daha önce dördüncü ordu-yı hümayun kumandanlığından gönderilmiş olan Gelibolu Mutasarrıflığı'ndan mütekaid Abidzade Gani Paşa Konya'nın havasıyla imtizaç edemediğinden ve bu sebeple daima hastalıkla vakit geçirmekte olduğundan bahisle Adana'ya naklini talep etmektedir¹³⁵⁶.

Sürgün bulundukları menfalarından firar eden şahıslar da zaman zaman yakalandıktan sonra sürgün yerleri Konya'ya tahvil edilmişti. Örneğin; Alacacı oğlu Peter ile Köylü oğlu Docer Andon'un askerlik bedelini ödemeği gerekçesi ile sürgün bulundukları Ankara'dan firar ederek İstanbul'da ikamet etmekte oldukları tespit edilmiştir. Köylü oğlu Docer Andon, Harbiye karşısında Bakkal dükkânında, Alacacı oğlu Peter Çakmakçılarda, Yazmacı Çizmeciyân dükkânında ikamet ettikleri tespit edilmiş ve yakalanarak Konya'ya teb'id edilmelerine karar verilmiştir¹³⁵⁷.

Konya dışında sürgün bulunan bazı Konyalı sürgünler menfalarının Konya'ya tahvil edilmesini talep etmişlerdir. Örneğin; Sinop'ta sürgün bulunan Receb b. Mehmed 18 Teşrin-i Sani 1329 (1 Aralık 1913) tarihinde yaptığı başvurusunda memleketinin Konya olması nedeniyle menfasının da Konya'ya tebdil edilmesini talep etmiştir¹³⁵⁸.

Ailesinden uzun süredir ayrı kalan ve ailesi ile bir araya gelmek isteyen bazı menfiler tebdil-i menfa talebinde bulunmuştur. Örneğin; On üçüncü Kolordu On dördüncü İstihkâm Taburu İkinci Bölüğü ihtiyat zabıt namzedi Ankara Hacıdoğan Mahallesi'nde sakin Derdeoğulları'ndan Viçen oğlu Pedros'un Konya Sultaniye/Karapınar Kazasına gönderilen ve burada bir yıldır menfa hayatı yaşayan aile üyelerini (vâlidesi Losika ve birâderleri Corci ve

¹³⁵⁴ BOA., DH. EUM. 2. Şb., 27/15.

¹³⁵⁵ BOA., DH. EUM. 4. Şb., 12/22; BOA., DH. EUM. 4., Şb., 9/35.

¹³⁵⁶ BOA., DH. EUM. 4. Şb., 23/60

¹³⁵⁷ BOA., DH. EUM. 2. Şb., 35/24.

¹³⁵⁸ BOA., DH. EUM. EMN., 39/13.

Kamis ile akrabasından dört hâne halkının) Ankara'ya nakledilmelerini talep etmiştir. Talep Dahiliye Nezareti'nce değerlendirilerek münasip olmadığına karar verilmiştir¹³⁵⁹. Yine Antakyalı Kavasade Şakir, Dördüncü Ordu Kumandanlığı'nın emriyle sürgün edildiği Konya'da iki yıl ikamet ettikten sonra Dahiliye Nezareti'ne başvurarak, meçhul bir sebeple sürgün edildiği Konya'da ailesinden ayrı kaldığını, ailesinin Antakya'da perişan bir halde olduğunu, bu süreçte ailesinin ya da kendisinin maaş almadıklarını ve Konya'nın havasına alışmadığı için muzdarip olduğunu dile getirerek İstanbul'a naklini, bu mümkün değilse Bilecik'e naklini talep etmiştir¹³⁶⁰.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Konya'ya sürgün edilen muhâsım devlet tebaasına mensup menfiler, kendi tarafsız devlet sefaretleri ile Papalık ve patrikhanelerin iltiması üzerinden nakil talebinde bulunmuşlardır. Örneğin; Trablusşam'dan Rahib Beneva, Daniel Kolatcalo ve Marunî Rahip Berreu Renora casusluk yaptıkları gerekçesi önce Halep'e ardından 16 Haziran 1333 (29 Haziran 1917) tarihinde buradan Konya'ya nakil olunmuşlardır. Söz konusu şahısların durumu ile alakalı olarak Papa tarafından Hariciye Nezaret'ine gönderilen arzuhalde, çok zor şartlar altında yaşadıkları, Konya'nın havasına alışmadıkları gerekçesi ile İstanbul'a gönderilmeleri talep edilmiştir¹³⁶¹. Bir başka örnekte Konya vilâyeti dâhilinde Sultaniye/Karapınar Kazası'nda menfi bulunan İtalyan tebaasından Pilot Francesco Cacinelli, annesine gönderdiği kartpostalda hasta olduğunu ve kendisine bakan kimsenin olmadığını ifade ederek yardım talebinde bulunmuştur. Buna binaen pilot Francesco Cacinelli'nin annesi, oğlunun Seydişehir'de menfi bulunan akrabaları Milović'in yanına nakledilmesini talep ederek ve bu hususta İspanya Sefâreti'nin nüfuzunu kullanmıştır¹³⁶² (23 Nisan 1333/23 Nisan 1917). Yine Mardin'den Konya'ya teb'id edilmiş olan Rahib Berre ve Renore'nin Dersaadet'e celbi için Papa tarafından iltimas talebinde bulunulur. Bu talebe binaen Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti şahıs hakkında bilgi talebinde bulunur¹³⁶³ (22 Mart 1333/22 Mart 1917).

Bazı muhâsım devlet tebaası menfiler sağlık sorunlarını gerekçe göstererek tebdil menfa talebinde bulunur. Örneğin; Eylül 1332'de (Eylül 1916) muhâsım devlet tebaası olmalarına istinaden biraderi ile Konya'ya sürgün edilen Hint Müslümanlarından Hadi Aziz, Konya'da geçen bir yılın sonunda Dâhiliye Nezareti'ne verdiği arzuhalde Konya'nın havasına alışmadıklarını, evvelden beri kendisinde var olan göz rahatsızlığının artık çok ilerlediğini,

¹³⁵⁹ BOA., DH. EUM. 2. Şb., 35/29.

¹³⁶⁰ BOA., DH. EUM. 1. Şb., 5/32.

¹³⁶¹ BOA., DH. EUM. 5. Şb., 44/53; BOA., DH. ŞFR., 74/217.

¹³⁶² BOA., HR. SYS., 2149 /3.

¹³⁶³ BOA., DH. ŞFR., 74/213.

ameliyat olması gerektiği ve bunun Konya'da göz doktoru olmaması nedeniyle mümkün olmadığını dile getirmiştir. Hadi Aziz, Doktor Mösyö Priştânye'den aldığı raporla birlikte sunduğu arzuhalde İstanbul'a gelmelerine müsaade edilmesini talep etmiştir (11 Eylül 1333/11 Eylül 1917). Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden kendisine verilen cevapta Ankara Merkez Hastanesi göz tabibi Kadir Bey tarafından muayenesinin yapılabileceği nedeniyle Ankara'ya naklinin uygun olduğu ifade edilmiştir¹³⁶⁴. Aynı şekilde Beyrut Rus Postahanesi Müdürlüğü ve vapur acenteliği yapmakta iken muhâsım devlet tebaası sıfatıyla Konya'ya bağlı Aksaray'a teb'id edilen İlyalofîç Dayçeviç burada bulunduğu sürede gözlerinden rahatsızlanır. Bunun üzerine önce Konya Vilayet merkezine alınan şahıs rahatsızlığının ilerlemesi üzerine tedavi olmak üzere İstanbul'a gönderilir (9 Ağustos 1333/9 Ağustos 1917). Dersaâdet'e avdeti sonrası şahıs İstanbul'da bulunan Alman Bahriye hastanesi göz tabibi tarafından tedavi altına alınır¹³⁶⁵. Sağlık sorunları nedeniyle tebdil-i menfa talebinde bulunan şahıslar belirli bir tahkikata tabii tutulur. Söz konusu iddiaların gerçek olmaması durumunda tebdil-i menfa talepleri reddedilir. Örneğin Mayıs 1334'de (Mayıs 1918) Fransız tebaasından Roza Kohen muhasım tebaa olması nedeniyle Halep'ten Konya'ya sürgün edilmiştir. Roza Kohen Konya'da geçen iki aylık menfa hayatından sonra Konya'da yaşayamadığını bilhassa havasına alışmadığına dair doktor raporu ile birlikte Dersaâdet'e başvurmuştur. Ancak yapılan tahkikatta şahsın hastalığından ziyade Halep'te bulunan eşinin yanına gitmek istediğinin anlaşılması üzerine talep reddedilmiştir¹³⁶⁶.

Muhâsım devlet tebaası olan menfiler arasında suç işleme potansiyeli olan şahıslar ile suça karışanlarında sürgünü tebdil edilir. Örneğin Dersaâdet'te fahişelik ve casusluk yaptığından şüphelenilerek Konya'ya sevk olunan Anna Makenzi hakkındaki şüphenin sabit olmaması ve gittiği yerde İslam ahalisi arasında fitne saçmamasına istinaden Dersaâdet'te gönderilmesinin uygun olduğuna karar verilmiştir¹³⁶⁷ (17 Temmuz 1334/17 Temmuz 1918).

5.1.5.2. Yevmiye Harcırâh ve İstihdam Talepleri

Her dönem olduğu gibi bu dönem de menfilerin sıklıkla dile getirdiği konuların başında yevmiye, harcırâh ve istihdam talepleri gelir. Nitekim Meşrutiyet'in yeniden ilanından itibaren bu yönlü talepler sık sık dile getirilir. Zira daha önce bahse konu olduğu üzere Meşrutiyetin yeniden ilanı sonrası çıkan genel af ile pek çok menfi affa mazhar olarak memleketlerine dönüş yapar. Ancak umûmî af menfi sorunlarına çözüm üretmenin ötesinde,

¹³⁶⁴ BOA., DH. EUM. 5. Şb., 54/3.

¹³⁶⁵ BOA., DH. EUM. 5. Şb., 57/51.

¹³⁶⁶ BOA., DH. EUM. 5. Şb., 69/41.

¹³⁶⁷ BOA., DH. EUM. 5. Şb., 66/48.

yeni sorunların başlangıcı olur. Öyle ki Dersaâdet'e dönüş yapan çok sayıda menfi menfalarında aldıkları maaş ya da yevmiyelerinin kesilmesi sonrası geçim sıkıntısı içinde oldukları gerekçesi ile kendilerine maaş bağlanması, sürgün edilmeden önceki işlerinde istihdam edilme gibi taleplerle hükümetin kapısını çalar. Genel af ile Konya'dan ayrılan sâbık polis memuru Süleyman da İstanbul'a dönüşünde geçim sıkıntısı çektiğini kendisine Konya'da bulunduğu sürede yevmiye tahsis edildiğini ve polis olması münasebeti ile istihdam edilmesini ve maaş bağlanmasını talep eder¹³⁶⁸ (11 Mart 1325/14 Mart 1909). Daha önce çeşitli nedenlerle sürgün edilen menfiler meşrutiyetin yeniden ilanına müteakip çıkan af sonrası yaptıkları başvurularda sürgün edilmeleri üzerine uğradıkları zararın tazmin edilmesini talep eder. Örneğin Koca Mustafa Paşa'da eczacılık yaparken Şehremin-i esbakı Reşid Muhtar Efendi tarafından tertip edilen jurnalle Konya'ya nefyedilen Ali Efendi 2 Haziran 1325 (15 Haziran 1909) tarihli başvurusunda kendisinin nefy edilmesine binaen dükkânından yedi yüz seksen lira zarar olduğunu bildirerek zararının tazmin edilmesini talep etmiştir¹³⁶⁹ (14 Haziran 1914).

Bazı menfiler Konya'da bulundukları sürede çeşitli işlerde istihdam edilir. Örneğin aslen Bursalı olup Konya'da menfi bulunan Polin Takhur Konya merkez hastanesinde hasta bakıcı olarak görev yapmıştır. Buna mukabil Konya Sıhhiye Müdürü Refik Bey'in eşinin rahatsızlığı nedeniyle İstanbul'da tedavi olması gerektiği dönemde ona eşlik etmiş, bu münasebetle de kendisine seyahat varakası düzenlenmiştir¹³⁷⁰. Yine Mâbeyn şifre kâtibi iken ikamete memur edilerek Konya'ya gönderilen siyasi mütekaitlerden Hüseyin Vehbi Bey Konya vilayet tercümanlığına tayin edilerek kendisine maaş tahsis edilir. Ayrıca söz konusu maaşın Dahiliye tahsisatından tenzil edilerek Hazinece ödenmesi karara bağlanır¹³⁷¹. Bazı menfiler de sürgün hayatı öncesinde yaptıkları iş nispetinde istihdam talebinde bulunur. Örneğin Konya'da ikamete memur olarak bulunan Kavala Müftüsü Abdullah Hilmi Efendi burada kendisine münasip bir iş verilmesini talep etmiştir¹³⁷². Daha önce çeşitli görevlerde bulunan ancak sürgün bulundukları dönemde yeni bir görev verilmeyen menfiler bu dönemde ailelerinin yaşadığı perişanlığa istinaden maaş bağlanmasını talep eder. Örneğin; Emtia-ı Dâhiliye Gümrüğü sâbık muhasebecisi olup Konya'ya bağlı Bozkır Kazasına sürgün olan

¹³⁶⁸ BOA., DH. MKT., 2774/68.

¹³⁶⁹ BOA., ŞD., 3061/76.

¹³⁷⁰ BOA., DH. EUM. 2. Şb., 55/17.

¹³⁷¹ BOA., DH. MKT., 2762/35; BOA., DH. MKT., 2684/27; BOA., DH. MKT., 2770/50.

¹³⁷² BOA., DH. KMS., 46/16.

Kemal Efendi 26 Teşrin-i Evvel 1333 (26 Aralık 1917) tarihinde yaptığı başvurusunda zevcesi ve üç çocuğu ile zor durumda olmalarına binaen maaş tahsis edilmesini istemiştir¹³⁷³.

Abdülhamid döneminde olduğu gibi bu dönemde de ihtiyaç sahibi menfilere yevmiye tahsis edilmiştir. Örneğin Mahmut Şevket Paşa'nın katline müteakip olarak Konya'ya teb'id edilen ve ailesi ve kerimesi ile Konya'ya gelen Mürüvvet Efendi'ye on bir kuruş yevmiye tahsis edilmesi kararlaştırılır¹³⁷⁴ (3 Ağustos 1332/15 Ağustos 1915). Yine bazı uygunsuz davranışları nedeni ile Konya'ya teb'id edilen kadınlara Maliye Nezareti'nden gönderilen 14 Mayıs 1330 (27 Mayıs 1914) tarihli emrine binaen sekizer kuruş yevmiye verilmesi kararlaştırılır¹³⁷⁵. Bunun yanında geçim sıkıntısı çektiği ve buna binaen yevmiye tahsisat talebinde bulunan şahısların başvuruları sonrası yapılan tahkikatta iddiaların doğru olmadığının anlaşılması durumunda bu talepler reddedilmiştir. Örneğin; Konya'da sürgün bulunan Kolacı Virgin'in geçim sıkıntısı çektiğini bildirerek yevmiye tahsisinde bulunmasına istinaden verilen cevapta böyle bir tahsisatın mümkün olmadığı bildirilmiştir¹³⁷⁶.

Bu arada menfilerin geri dönüşleri sırasında yapılan yol masrafları da ilgili kurumlarca karşılanır. Örneğin; Konya'da mukim siyasi sürgünlerden Mikail veledi Markar'ın ihtiyacı olduğu takdirde Dersaâdet'e gelmesi için vilayet bütçesinden harcırah verilmesi kararlaştırılmıştır¹³⁷⁷. Yine çeşitli nedenlerle menfa değişiklikleri durumunda da söz konusu menfilerin yol masrafları ödenmiştir. Örneğin; Samsun'dan Yozgat'a, daha sonra da Konya'ya sevk edilen Fransız tebaasından Garos'a harcırah verilmesi karar bağlanır¹³⁷⁸.

Diğer taraftan Dâhiliye Nezareti 4 Nisan 1332 (17 Nisan 1916) tarihinde gönderdiği yazıda emniyet-i umumiye bütçesinin altıncı faslının birinci maddesini hatırlatarak sevk masrafından gerek örfi ve gerek nizami bir mahkemenin hükmü olmaksızın idareten tard ve teb'id olunan veya hudut hâricine çıkarılan eşhasın masarîf-ı sevkiyesinin tesviye olunması istenir¹³⁷⁹. Nitekim Konya'da bulunan siyasi sürgünlerden Kudüs-i Şerîf sâbık Belediye Reisi Ertuğrul Şakir Bey, yaptığı başvuruda ordu tarafından sürgün edildiği gerekçesi ile avdet masraflarının ödenmediğini, ayrıca söz konusu sürgün nedeniyle daha önce almakta olduğu

¹³⁷³ BOA., DH. EUM. MH., 93/4.

¹³⁷⁴ BOA., DH. EUM. MH., 137/17.

¹³⁷⁵ BOA., MV., 189/61.

¹³⁷⁶ BOA., DH. EUM. MH., 271/75.

¹³⁷⁷ BOA., DH. MKT., 2824/90.

¹³⁷⁸ BOA., DH. ŞFR., 563/88.

¹³⁷⁹ BOA., DH. EUM. ADL., 20/32.

38 lira maaşından mahrum kalmasının yanı sıra bin liradan fazla zarar ettiğini dile getirerek zararının tazmin edilmesini talep etmiştir¹³⁸⁰.

5.1.5.3. İzin ve Af Talepleri ile Firar Hadiseleri

II. Abdülhamid döneminde olduğu gibi bu dönemde de menfiler arasında izin talebinde bulunan olur. Örneğin Konya'da ikamete eden memur Bursalı Zratohi Arslanyan'ın Dersaadet'te mukîm ve hasta kızı Drohi'nin yanına gitme talebi değerlendirilerek olumlu cevap verilmiştir¹³⁸¹ (4 Teşrin-i Sâni 1333/4 Kasım 1917). Yine Konya'da menfi Ankaralı Mari Saryan tedavi olmak üzere İstanbul'a gitme talebinde bulunur. Söz konusu talep tedaviden sonra geri dönmek kaydıyla olumlu cevaplanmıştır¹³⁸² (12 Eylül 1334/12 Eylül 1918). Aynı şekil aslen Nasıralı olan ve ailesi hastalandığından Şam'a, kendisi de Konya'ya gönderilen Mihail Yusuf İskender'in talebi üzerine Şam'da bulunan ailesinin yanına Nasıra'ya gitmesine müsaade edilmiştir¹³⁸³ (19 Temmuz 1334/19 Temmuz 1918).

Bilindiği gibi Meşrutiyetin yeniden ilanına müteakip 12 Temmuz 1324 (25 Temmuz 1908) tarihinde siyasi suçları kapsayan bir af ilan edilir¹³⁸⁴. Ancak affın kapsamının genişletilmesi yönündeki tepkiler üzerine 28 Temmuz'da kısmi af genel affa dönüşür. Toplumun genelinde memnuniyet oluşturan af sonrası Osmanlı mülkünün tamamında olduğu gibi Konya'da bulunan menfiler de memleketlerine avdet eder. Esasen Meşrutiyetin yeniden ilanından sonraki bu yeni dönemde sık sık umûmî af ilan edilir. Zira birbiri ardına yaşanan siyasi çekişmeler bir hesaplaşmaya dönüşür. Dolayısıyla sık sık ortaya çıkan yeni mağduriyetleri ortadan kaldırmak için af ilan edilmek zorunda kalınır. Nitekim tafsilatı yukarıda izah edilen bu aflar sonrası aftan yararlanamadığı için mağduriyet yaşayanlar olur. Örneğin; 31 Mart hadisesine istinaden Konya'ya nefyedilen Ali Şerif bin Salih, kendisinin söz konusu hadiseden sonra çıkan aftan yararlanamadığını ifade ederek mağduriyetinin giderilmesini talep eder¹³⁸⁵ (2 Kanun-ı Evvel 1328/15 Aralık 1912).

Bütün bunların dışında Konya'da bulunan menfiler farklı gerekçelerle münferit af taleplerinde bulunur. Örneğin yalancı şahitlik yaptıkları gerekçesiyle Konya'ya sürgün edilen Hüseyin Hüsnü Efendi'nin Balıkesir'den Konya'ya teb'id edildikten bir süre sonra talebi üzerine Merkez Kumandanlığı emri ile memleketine dönmesine müsaade edilir¹³⁸⁶ (20 Teşrin-

¹³⁸⁰ BOA., DH. EUM. MH., 202/72.

¹³⁸¹ BOA., DH. EUM. 2. Şb., 44/5.

¹³⁸² BOA., DH. EUM. 2. Şb., 62/12.

¹³⁸³ BOA., DH. EUM. 4. Şb., 19/59.

¹³⁸⁴ BOA., Y. MTV., 312/211; BOA., Y. PRK. AZJ., 54/36.

¹³⁸⁵ BOA., BEO., 4124/309280.

¹³⁸⁶ BOA., DH. EUM. MH., 256/36.

i Evvel 1330/2 Kasım 1914). Yine Hayfa ahalisinden olup Nasra bölgesinde casusluk faaliyetleri yaptıklarına binaen Şam Divan-ı Harb heyetince Konya'ya sürgün edilen Kostantin Murur yaşlılık ve zayıflıktan dolayı hasta düşmesine istinaden af talebinde bulunmuştur¹³⁸⁷. Aynı şekilde Dördüncü Ordu Kumandanlığı'nın emri ile Konya'ya sürgün edilen Kavasade Şakir Bey Konya'da geçen on bir aylık menfa hayatının sonunda Dersaâdet'e başvurarak affını talep etmiştir. Şakir arzuhalinde kendisinin Halep Vilayeti'ne bağlı Antakya Kazası'nda ticaretle meşgul olan bir vatandaş olduğunu ancak kendisinin anlamadığı bir nedenle Konya Ilgın kazasına teb'id edildiğini belirtir. On bir aylık menfa hayatında kendisinin ve bu talep üzerine ailesinin perişan durumda olduğunu, Konya'nın havasına da alışmadığını ifade ederek affını ister. Şayet affı uygun değilse kendisinin ailesi ile birlikte Bursa'ya nakledilmesini talep eder¹³⁸⁸.

Bu af talepleri zaman zaman menfi yakınlarınca yapılır. Örneğin; 27 Mayıs 1331 (9 Haziran 1915) tarihinde Konya'ya sürgün edilen İzmit Singer Makine Kumpanyası'nın müdürü Maksud Kadavciyan'ın zevci Gülizar Hanım, Dâhiliye Nezareti'ne verdiği arzuhalde eşinin mahkeme edilmeksizin teb'id edildiğini, devletine bağlı bir vatandaş olduğunu kendisinin ve eşinin zor durumda olduklarını, durumlarının tahkik edilerek, eşinin af edilmesini talep etmiştir¹³⁸⁹. 27 Ağustos 1332 (9 Eylül 1916) tarihinde Bâb-ı Ali lokantasında müstahdem Pehlivanoğlu Vahan tarafından verilen arzuhalde 1331 (1915) tarihinde Onnik Hayrikyan'ın bila sebep ve kabahatsiz olarak Konya Ereğli'ye nefy ve teb'id edildiğini, mezbur şahsın askerlik bedelini ödediğini, zevcesi ve dört evladının perişan durumda olduğunu, kendisinin de Ereğli'de tifüs hastalığına yakalandığını ifade ederek İstanbul'a avdet etmesine müsaade buyurulmasını talep etmiştir¹³⁹⁰.

Bazı menfiler Konya'ya vasıl olmadan sürgün kararının hemen akabinde affa mazhar olur. Örneğin; Bursa'da düşmanla işbirliği yaptığı ve Türkler aleyhinde faaliyette bulunduğundan, Konya'ya teb'idine karar alınan Göriceci Abdullah Efendi'nin, suçsuz olmasının yanı sıra apandisit ve anjin hastası olduğunu beyan ederek affedilmesi yönünde yaptığı talebi kabul edilir¹³⁹¹ (15 Kânun-ı Sâni 1334/15 Ocak 1918). Aynı şekilde Konya'ya teb'id olunmasına karar verilen Cebel'i Dürz ahalisinden Abbas bin Hatre ve Kebeh bin Ebu Salih'in aralarında bulunduğu bir grup Havranlının talebi üzerine affedilmesine karar

¹³⁸⁷ BOA., DH. EUM. 4. Şb., 20/60.

¹³⁸⁸ BOA., DH. EUM. 1. Şb., 5/26.

¹³⁸⁹ BOA., DH. EUM. 2. Şb., 7/80.

¹³⁹⁰ BOA., DH. EUM. 2. Şb., 41/28.

¹³⁹¹ BOA., DH. EUM. KLH., 4/2; BOA., DH. EUM. 2. Şb., 9/24.

verilir¹³⁹². Yine Konya'da menfi bulunan Kavala Müftüsü Abdullah Hilmi Bey devlete olan sadakatini dile getirerek af talebinde bulunan menfilerdendir¹³⁹³.

Konya'da bulunan menfilerin de istifade ettiği son umûmî af, Talat Paşa hükümetinin istifasına müteakip kurulan Ahmet İzzet Paşa hükümeti döneminden itibaren gündeme gelmiş ancak, 21 Aralık 1918'de Mebûsan Meclisi'nin feshinden sonra 23 Aralık'ta Sultan Vahdettin tarafından onayı ile yürürlüğe girmiştir. Esasen Ahmet İzzet Paşa döneminden itibaren peyderpey uygulanagelen aftan 1918 sonu itibarı ile Konya'da yararlanan yada yararlanmaya haiz menfilere dair cetvel tanzim edilmiştir. Vefat eden ve firarilerin yanı sıra 52 menfinin düvel-i muhâsama tebaanın yer aldığı söz konusu cetvelde menfilerin sürgün bulundukları menfalarına göre dağılımı şöyledir¹³⁹⁴;

Tablo 9. Aralık 1918 itibarı ile Konya'da umumi aftan istifade eden menfilerin menfalarına göre dağılımı

Menfası	Sayısı
Konya	37
Karaman	11
Sultaniye	29
Bozkır	17
İlgın	2
Toplam	96

Diğer taraftan Konya'da bulunan menfiler arasında firar hadiseleri de yaşanır. Bunlardan bir kısmı sevkleri sırasında firar eder. Örneğin; Tekfurdağı Divan-ı Harb-i Örfiyesi'nce bir buçuk seneye mahkûm olup mahkûmiyetlerini ikmal ettikten sonra Ordu-yı Örfiye mıntıkası haricinde sahil olmayan mahale sevklerine karar verilmesinden dolayı 23 Teşrin-i Evvel 1329 (5 Kasım 1913) tarihinde Konya'ya teb'id tensip olan Tekfurdağı Nasip nahiyesi ahalisinden İkanomosoglu Teahor ile Serikli Antaşoğlu Andon'un sevkleri sırasında Andon'un Eskişehir'de öldüğü Teahor'unda firar ettiği anlaşılmıştır¹³⁹⁵ (6 Kanun-ı Sani 1331/19 Ocak 1916). Aynı şekilde Karesi havalisinde icrâ-yı şekavet etmekte iken derdest edilerek Marmara Adalar havalisinde bulunması sakıncalı görülen Şaki oğlu Behçet, 5 Temmuz 1335 (5 Temmuz 1919) tarihinde Konya'ya sevki esnasında İzmit'te firar ederek

¹³⁹² BOA., DH. EUM. EMN., 1/56.

¹³⁹³ BOA., DH. EUM. 1. Şb., 10/38.

¹³⁹⁴ BOA., DH. EUM. 1. Şb., 12/22. Mezbur liste için bk. Ek 6.

¹³⁹⁵ BOA., DH. EUM. 3. Şb., 11/22.

köyüne geri dönmüştür. Şaki oğlu Behçet, köyünde tekrar derdest edilerek Konya'ya gönderilmiştir¹³⁹⁶.

Bazı menfiler Konya'da ikamet etmekte iken ortaya çıkan güvenlik zafiyetinden istifade ederek firar eder. Bunlardan biri de İstanbul'dan Konya'ya sürgün edilen Ali Efendi'dir. Konya'ya geldikten 5-6 gün sonra firar ederek İstanbul'a dönen şahsın yakalanarak iade edilmesi için Konya Valiliği Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti nezdinde girişimde bulunmuştur¹³⁹⁷.

Öte yandan zaman zaman yaşanan firar hadiseleri ilgili kurumlar nezdinde de rahatsızlık oluşturmaktadır. Nitekim Divan-ı Harb-i Örfî kararıyla Konya, Ankara ve Kastamonu'ya sürgün edilen seksen dört Dürzi arasında firar hadiselerinin yaşanması üzerine Harbiye Nezareti'nden gönderilen yazıdan firar olayı hatırlatılarak bu hususta daha dikkatli olunması hususunda uyarıda bulunulmuştur¹³⁹⁸ (29 Ağustos 1327/11 Eylül 1911). Aynı şekilde Koçhisar'da bulunan menfiler arasında firar hadiselerinin yaşanması üzerine Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden gönderilen telgrafta firarilerin kimler olduğu, esbab-ı teb'idleri neden ibaret ve ne zaman firar ettikleri, firarilerin kaç kişi olduğu ile ne taraftan Koçhisar'a gönderildiklerinin derhal bildirilmesi istenmiştir¹³⁹⁹. Bunun üzerine Konya Valiliği'nden verilen cevapta Adanalı Garib, Karahisarlı Tevfik ve Kastamonulu Mustafa isminde üç şahıs olduğu bilgisi paylaşılır¹⁴⁰⁰.

Bu arada Konya dışındaki menfalardan firar eden bazı menfiler de Konya'ya sevk edilmiştir. Örneğin; Cebeli Lübnan'a bağlı Cünye (Ceviye) limanından firar eden Lübnanlı 7 kişinin aileleri (ana, baba hariç kardeş, zevceleri ve çocuklardan ibaret 22 kişi) 7 Haziran 1334 (7 Haziran 1918) tarihi itibarı ile önce Halep'e oradan Konya'ya sürgün edilmişlerdir¹⁴⁰¹.

5.1.5.4. Menfilere Yönelik Tahkikat, Tebligat ve Malumat Talepleri

II. Abdülhamid döneminde olduğu gibi bu dönemde de menfiler, sevk kararının alınmasından itibaren gerek merkezi idare gerekse mahalli idare tarafından sıkı bir denetim altında tutulur. Bu maksatla da menfiler hakkında sık sık münferit ya da umûmî tahkikat veya malumat talepleri yapıldığı görülür. Örneğin; Dâhiliye Nezaretinden 22 Teşrîn-i Evvel 1333

¹³⁹⁶ BOA., DH. EUM. AYŞ., 22/61.

¹³⁹⁷ BOA., DH. EUM. THR., 50/92.

¹³⁹⁸ BOA., DH. EUM. THR., 106/56.

¹³⁹⁹ BOA., DH. ŞFR., 59/86.

¹⁴⁰⁰ BOA., DH. ŞFR., 503/25.

¹⁴⁰¹ BOA., DH. EUM. 4. Şb., 21/62; BOA., Dahiliye Emniyet-i Umumiye Altıncı Şube (DH. EUM. 6. Şb.), 39/72.

(22 Ekim 1917) tarihinde Konya Valiliği'ne gönderilen yazıda İstanbul Polis Müdüriyeti'nden Bozkır'a sevk edilmek üzere Konya'ya gönderilmiş olan eski Kavala Müftüsü Abdullah Hilmi Efendi'nin durumu hakkında malumat verilmesi istenmiştir¹⁴⁰². Yine Dâhiliye Nezareti'nden 23 Haziran 1334 (23 Haziran 1918) tarihli evrakta on ay evvel Konya'ya teb'id edilmiş olan Mişel Roks'un sürgün sebebinin bildirilmesini talep edilmiştir.¹⁴⁰³ Aynı şekilde Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden 17 Teşrîn-i Sâni 1331 (30 Kasım 1915) tarihinde Beyrut Vilayeti'ne gönderilen yazıda İlyas ve Yusuf el-Hac ile rüfekasının tebid sebeplerinin bildirilmesi istenmiştir¹⁴⁰⁴.

Bu taleplerin bir kısmı menfilerden uzun süre haber alamayan menfi yakınlarının isteği üzere yapılır. Örneğin; Üsküdar Bağlarbaşı Nuh Kuyusu Caddesi 175 numaralı hanede ikamet eden Ekmekçi Petro oğlu Koço, henüz on sekiz yaşında olmasına rağmen o civarda ikamet eden bakire bir Müslüman kıza musallat olmasına istinaden Eylül 1331'de (Eylül 1915) tevkif edilmiş ve ardından 24 Teşrîn-i Evvel 1331'de (30 Eylül 1915) Konya'ya teb'id edilmiştir. Koço'nun validesi Feroso oğlunun aynı yılın Kanun-ı Evvel'inde Ulukışla'ya gönderildiğini ve o tarihten itibaren oğlundan haber alamadığını beyan ederek oğlunun bulunmasını talep etmiştir¹⁴⁰⁵. Buna istinaden verilen cevapta Koço'nun Konya'da bulunduğu sürede ihtida ederek Hasan ismini aldığı ve buradaki hüsn-i haline binaen Sivas'a sevk edildiği bilgisi paylaşılmıştır¹⁴⁰⁶. Bu hususa dair bir başka başvuru da Konya'da bulunan menfi Ali bin Mehmed'in yakınlarınca yapılır. 13 Kanun-ı Sâni 1330 (26 Kasım 1914) tarihinde yapılan başvuruya göre iki yıl önce sabıkalı ve tehlikeli olmasına istinaden Konya'ya nefy edilmiş olan Ali bin Mehmed'in sürgün süresi sona ermesine rağmen haber alınmadığı belirtilerek ölü yada diri mezkur şahıs hakkında bilgi verilmesi istenmiştir. Nitekim buna istinaden Konya Polis Müdüriyeti'nden verilen cevapta şahsın Konya'da Alişan Ağa hanında ikamet etmekte olduğu bilgisi paylaşılmıştır¹⁴⁰⁷. Söz konusu malumat talepleri muhâsım devlet tebaası adına İtilaf Devletleri temsilcilikleri tarafından da yapılmıştır. Örneğin; Londra'da İngiliz Harp Komitesi esir merkezinin Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderdiği mektupla İngiltere adına casusluk yapmak iddiası ile Konya Beyşehir'e sürgün

¹⁴⁰² BOA., DH. ŞFR., 80/218.

¹⁴⁰³ BOA., DH. EUM. 3. Şb., 25/73.

¹⁴⁰⁴ BOA., DH. ŞFR., 58/163.

¹⁴⁰⁵ BOA., DH. EUM. 3. Şb., 26/22.

¹⁴⁰⁶ BOA., DH. EUM. AYŞ., 73/52.

¹⁴⁰⁷ BOA., Dahiliye Muhaberat ve Tensikat Müdüriyeti Evrakı (DH. EUM. MTK.), 79/49.

edilen George ve Aleksandr Desmire'in haklarında gerekli malumatın uzun süredir kendisinden haber alamayan ailesi ile paylaşılması istenmiştir¹⁴⁰⁸.

Dâhiliye Nezareti zaman zaman ilgili vilayetlerden menfilere ait fotoğraf talebinde bulunur. Örneğin; Talat Paşa imzasıyla gönderilen 24 Teşrîn-i Evvel 1333 (24 Ekim 1917) tarihli yazıda Kastamonu, Ankara, Sivas, Mamuratü'l-Aziz, Konya, Hüdavendigar vilayetleri ile Canik, Bolu, Karesi ve Niğde sancaklarında bulunan siyasi sürgünlerin fotoğraflarının gönderilmesi talebinde bulunulur¹⁴⁰⁹. Konya Valiliğinden 21 Teşrîn-i Sani 1333 (21 Kasım 1917) tarihinde verilen cevapta “vilayet dâhilindeki siyasi menfilerin talep buyurulan fotoğrafları ahz ve irsal olacaksa da bunlar meyanında Dördüncü Ordu Kumandanlığı'ndan gönderilenlerle düvel-i muhasama teb'ası suretiyle teb'îd edilenlerde dahil olup olmadığı ve Dersaâdet'ten gönderilen eşhasın ekserisinin sebep-i teb'îdleri olan ceraim bildirilmediğinden bunlar meyanındaki ceraim-i siyasiye ashabı malum bulunmadığı cihetle fotoğraflarının ahzında tereddüt hasıl olmasına ve bazı mütebaidin de fotoğraf ücretini vermeye muktedir olmadıklarını ifade etmekte olup vilayet polis müdüriyetinden de bu yolda bir tahsisat olmadığı” bildirilmiştir. Ayrıca siyasi menfilere merkez vilayetinde bulunan mütekaidinden Ferid Paşa ile mülazımlıktan matrud Celal ve polislikten matrud Çerkez Mehmed Efendiler ile Koçhisar Kazasında bulunan Mürüvvet Pehlivan'ın fotoğrafları leffen takdim kılındığı ifade edilir¹⁴¹⁰. Öte yandan fotoğraf masrafları ile ilgili serzeniş Dâhiliye Nezareti'nde cevap bulmuş ve Konya'nın da aralarında bulunduğu ilgili vilayetlere gönderilen yazıda fotoğraflarla ilgili masrafların mezbur vilayetlere gönderildiği,¹⁴¹¹ ayrıca fotoğrafları talep olunan siyasi menfiler arasında düvel-i muhasama tebaasıyla ordu kumandanlıklarından gönderilenlerin bulunmadığı ifade edilmiştir¹⁴¹².

Diğer taraftan menfi sayılarındaki artış Konya vilayet idaresinde de rahatsızlık oluşturur. Nitekim 12 Temmuz 1328 (25 Temmuz 1912) tarihinde Konya Valiliği'nden gönderilen yazıda bu hususa dikkat çekilerek bilhassa adli menfi (serserilik vb gerekçelerle gönderilen) sayılarındaki artışın vilayet dâhilinde asayiş problemlerine neden olduğu üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu tür menfilerin kasabalara kadar varan asayiş problemlerine neden olduğu ve yine bunların iâşe vb. ihtiyaçlarının vilayet dâhilindeki diğer kurumlarla bile

¹⁴⁰⁸ BOA., DH. EUM. 5. Şb., 85/39.

¹⁴⁰⁹ BOA., DH. EUM. 1. Şb., 8/4.

¹⁴¹⁰ BOA., DH. EUM. 1. Şb., 10/5. Mezbur şahısların fotoğraflar için bk. Ek 7.

¹⁴¹¹ BOA., DH. EUM. KLH., 4/12.

¹⁴¹² BOA., DH. ŞFR., 83/62

karşılanmasında büyük müşküle neden olduğu mümkünse bu cihetteki menfilerin başkaca vilayetlerde değerlendirilmesini talep edilmiştir¹⁴¹³.

Bu arada ülke genelinde menfi sayılarında ortaya çıkan artış Dâhiliye Nezareti'nin zaman zaman ilgili vilayetlerden burada bulunan menfi sayıları ile ilgili malumat talebinde bulunmasına neden olur. Nitekim 15 Teşrîn-i Evvel 1330 (28 Ekim 1914) tarihinde Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden vilayet ve mutasarrıflıklara çekilen telgrafta siyaseten ve idareten Konya'ya nefy ve teb'id edilmiş olan şahıslardan af olunarak tahliye edilenler ile burada bulunanların esamisini ve esbab-ı teb'idlerine havi bir defterin tanzim edilmesi istenmiştir¹⁴¹⁴. Yine 10 Mayıs 1332 (23 Mayıs 1916) tarihinde gönderilen bir başka telgrafta menfiyyen Konya'da bulunan kimselerin tarih ve esbab-ı menfileriyle ismi ve pederlerinin ismi ve yevmiye veriliyor ise miktarı ve ne taraftan nefy edildikleri, nefylerine dair olan tahrirat tarihi ve kaldıkları mahal hakkında malumatın gönderilmesi istenmiştir¹⁴¹⁵. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması, benzer malumat taleplerinin sürgün bulunan muhâsım tebaa içinde yapılmasına neden olur. Nitekim 24 Teşrîn-i Evvel 1332 (6 Kasım 1916) tarihinde Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Konya Vilayeti'ne çekilen telgrafta Konya'ya veya Konya'dan dahil-i memlekete teb'id edilen düvel-i muhasama tebaasının esamisi, mahall-i ikamet ve sebep-i tebidlerini ihtiva eden bir cetvelin tanzim edilerek gönderilmesi istenmiştir¹⁴¹⁶. Ardından söz konusu talep 10 Kanun-ı Evvel 1332 (23 Aralık 1916) tarihinde yenilerek muhâsım tebaya ait cetvelin yeniden gönderilmesi istenmiştir¹⁴¹⁷.

Esasen bu malumat taleplerinin temelinde güvenlik ve asayiş kaygıları yatmaktadır. Zira Dâhiliye Nezareti zaman zaman ilgili vilayetleri uyararak başta siyasi sürgünler olmak üzere tüm sürgünlerin sıkı bir denetime tabi tutulmasını istemektedir. Örneğin; 1 Teşrîn-i Evvel 1333 (1 Ekim 1917) tarihinde Konya'nın da aralarında bulunduğu vilayetlere gönderilen telgrafta siyasi sürgünlerin ahval ve harekâtı ile kimlerle temas ettiğinin denetim altında bulundurulması istenir¹⁴¹⁸. Ardından 17 ve 26 Teşrîn-i Evvel 1333 (25-26 Ekim 1917) tarihinde gönderilen telgraflar ile söz konusu talepler yenilenir¹⁴¹⁹. Nitekim bu taleplere Konya Valiliği'nden verilen cevapta Seydişehir, Beyşehir ve Akşehir kazalarında bulunan siyasi menfilerin muhabere ettikleri ve görüştükleri kimselerin esamisini içeren cetvelin gönderildiği, ilaveten Koçhisar'da Kör Emin Bosnalı Sıdkı ile Jandarma Kumandanı

¹⁴¹³ BOA., Dahiliye İdare Evrakı (DH. İD.), 68/184.

¹⁴¹⁴ BOA., DH. ŞFR., 46/91.

¹⁴¹⁵ BOA., DH. ŞFR., 64/113.

¹⁴¹⁶ BOA., DH. ŞFR., 69/203.

¹⁴¹⁷ BOA., DH. ŞFR., 71/106.

¹⁴¹⁸ BOA., DH. ŞFR., 80/226.

¹⁴¹⁹ BOA., DH. ŞFR., 80/180; BOA., DH. ŞFR., 82/192.

Selahaddin, Mebus Ali Rıza Efendi, biraderi İbrahim Efendi, Şeyh Remzi ve sâbık Kaymakam Mehmed ile görüşmekte iseler de bunların münasebetleri muhalif marazi bir maksat mahsus tahtında olmadığı gerek bunların ve sair siyasi menfilerin aileleriyle muhabere ederek siyasi hiçbir muhabere cereyan etmediği ve bunların daima yekdiğeriyle görüşüp yalnız Rum ve Ermeni milletinden olanlarla ara sırada kendi dindaşlarıyla görüşmekte iseler de hal ve hareketleri daima tarassud edilmekte bulunduğu Ilgın'da mevcut Beyrut ve Yafa'lı Arap ailelerin hiçbir kimseyle görüşmedikleri rapor edilmiştir. Yine Beyşehir'de sürgün bulunan Necip Melhame'nin Kol Ağası Hacı Abbas Efendi hanesinde ikamet etmekte olduğu, Bedirhani Hasan Bey, Cemil Arnok ailesi eşrâfdan Sülleslizâde Şükrü, mahdumu Şefik, Hacı Akif ve Nafiz Efendilerle tüccardan Save Vasil ve acente memurları ile görüşürken, Ayandan Abdülhak ve Muhyiddin Beyler mebusândan Selim Selâm, Davud Şekip Arslan Beyler, Şeyh Salih Şerif Efendi Cemiyet-i İslamiye ve Divan-ı Harb-i Temyiz azasından Yusuf Şekvan Bey, hassa hukuk müşaviri vekilleri Mehmed Kuddusi Bey ile de muhabere halinde olduğu rapor olunmuştur. Bir başka sürgün Sapançalı Hakkı Bey ile alakalı olarak da Konya'ya vasil olduktan sonra Homra Nahiyesi sevk memur-ı sâbıkı yüzbaşılıktan mütekaid Raif Efendi, Jandarma Tabur Kumandanı Midhat, Sıhhiye Müdürü Yunus ve Hakkı, Mâliye Müfettişi Alper Ferid, mütebâididen Kudüs-i Şerif Belediye Reis-i sâbıkı Ertuğrul Şâkir Beylerle mütekaidin-i siyâsiyeden Ferid Paşa, Menfi Trabzonlu Ergird Polos ile görüşmekte olduğu bilgisi paylaşılmıştır. Ayrıca söz konusu raporda vilayet dâhilindeki menfilerden karar-ı askeri ve siyaseten teb'id edilenler ile esbab-ı âdiyeden sevk edilen menfilerin firarlarına meydan verilmeyecek surette taht-ı muhafazada bulunduruldukları ifade edilmiştir¹⁴²⁰.

Vilayet dâhilinde bulunan menfiler ile alakalı gelişmeler ilgili kurumların da isteği doğrultusunda düzenli olarak yapılır. Nitekim 28 Teşrinievvel 1330 (10 Kasım 1914) tarihinden Konya'da siyasi ve idari olarak sürgün edilip de affedilenlerle burada bulunanlara gönderilen listede Müderris Hâcî Mustafa Efendi, polislikten mahreç Aliş oğlu Mehmed Emin Fikri Efendi, Dersaâdet Bayezid Dersiamlarından Hasan Efendi, Ebû Salih Mahmud Hattar ve ailesinin affa mazhar olduğu, Bıçakçı Kırkor ve rüfekaşı ile Emin bin Hacı Şaban ve rüfekaşının serbest bırakıldıkları ifade edilmiştir. Yine Üsküdarlı Seher binti Hüseyin Antalya'ya nakledilirken Sabir bin İsmail, İkonomos oğlu Şöhâr ve Anastâs oğlu Andon'un vefat ettikleri bilgisine yer verilmiştir. Ayrıca Andriko veledi Korki ile Hamdi bin Hâlim'in

¹⁴²⁰ BOA., DH. EUM. 1. Şb., 11/1. Tafsilat için bk. Ek 8.

fırar ettiği ve 22 Bulgaristan vatandaşı menfinin de hudut haricine çıkarılmak üzere sevk edildiği ifade edilir¹⁴²¹.

22 Kanun-ı Evvel 1333 (22 Aralık 1917) tarihinde gönderilen bir başka raporda 40 Hristiyan 6 Müslüman ve bir Yahudi menfiye ait bilgiler paylaşılmıştır. Buna göre söz konusu raporda Faprıl veledi Kirkor, Gabriyel veledi Artin, Açaton ve Vartabet Hemayak Bağdasaryani adlı menfilerin fırar etmelerinden sonra tekrar yakalanarak Konya'ya sevk edildikleri ifade edilmiştir. Çoğunluğu muhâsım devlet tebaası olan menfilerin birçoğu casusluk şüphesi ile Konya'ya gönderilmiştir¹⁴²². Yine 30 Eylül 1334 (30 Eylül 1918) tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir başka raporda adı geçen menfilerden 70 kişi siyasi 39 kişi de adli gerekçelerle sürgün edilmiştir. Söz konusu rapora göre menfilerin memleketlerine göre dağılımı şöyledir;

Tablo 10. 30 Eylül 1334 (30 Eylül 1918) tarihi itibarı ile Konya'da bulunan menfilerin memleketlerine göre dağılımı:

Memleketi	Sayısı
İstanbul	65
Şam	8
Lazkiye	3
Halep	2
Trabzon	3
Beyrut	2
Antalya	2
Matar	9
İzmir	2
Suriye	2
Siirt	5
Tekfurdağı	2
Midilli	8
Baalbek	2
Hama	6
Ceyrud (Cebel-Lübnan'a bağlı)	27
Petentel (Cebel-Lübnan'a bağlı)	6
Niğde	8
Maraş	1
Konya	5

¹⁴²¹ BOA., DH. EUM. 5. Şb., 3/20.

¹⁴²² BOA., DH. EUM. KLH., 5/140.

Darıca	1
Çatalca	1
Debre	2
Üsküp	1
Erzurum	1
Tiflis	1
Varna	1
Gümrük	1
Malta	1
Rusya	4
İrlanda	1
Hindistan	1
İngiltere	5
Toplam	189

Ayrıca raporda yer alan kayıtlarda 44 menfi yevmiye almazken 52 menfiye muhtelif miktarlarda yevmiye tahsis edildiği iade edilmiştir. Bunun yanı sıra 38 muhâsım tebaa menfinin Amerikan Konsolosluğu üzerinden maaş aldığı ve bunların İngiliz ve Rus vatandaşları olduğu bilgisi paylaşılmıştır¹⁴²³.

¹⁴²³ BOA., DH. EUM. 1. Şb., 12/22.

SONUÇ

İnsanlık tarihi kadar eski bir ceza-i müeyyide olan sürgün, muhtelif gerekçe ve yöntemlerle antik Yunan'dan İbranilere, Asya'dan Avrupa'ya farklı coğrafya ve medeniyetlerde uygulanagelmıştır. İslamiyet'ten önceki Türk devletlerinde de görülen sürgün İslam'ın kabulünden sonra da uygulanmaya devam eder. Nitekim Osmanlı Devleti'nde kuruluş döneminden itibaren çoğunluğu iskân maksatlı olmak kaydıyla sürgün örneklerini görmek mümkündür. Osmanlı tebaasından bir kısım halkın belirli bir program ve kurallar dâhilinde öngörülen bir başka yere yerleştirme ameliyesi olan iskân maksatlı sürgünler Anadolu ve Rumeli'de muhtelif bölgelere tatbik edilir. Sürgün cezasının bir diğer boyutunu teşkil eden münferit sürgünler ise Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren uygulanır.

Esasen Osmanlı Devleti'nde kuruluş döneminden itibaren sürgün cezalarını da ihtiva eden müstakil bir hukuk sisteminden söz edilemez. Ancak Osmanlı Devleti diğer Türk İslam devletlerinde olduğu gibi İslam hukuku ve bu hukukun tanıdığı salahiyet çerçevesinde gelişen örfi hukuktan yararlanır. Tanzimat'la birlikte siyasî, idarî ve ekonomik alanlarda başlayan değişim ve dönüşüm hukuk alanına da yansır. Nitekim modern bir hukuk sistemi inşasına çalışılır ve bu çerçevede de pek çok düzenlemenin yanında sürgün cezasına yönelik düzenlemeleri de ihtiva eden 1840 ve 1858 Ceza Kanunları yapılır. Tanzimat'la birlikte yapılan söz konusu düzenlemeler ve ortaya çıkan yeni yönetim anlayışı beraberinde yeni muhalif oluşumların ortaya çıkmasına neden olur. Bu oluşumlardan ilki Fedailer Cemiyeti'dir. Muhalif bir hareket olarak Kuleli Vak'ası'na teşebbüs eden cemiyet mensupları sürgün ve kalebent olarak cezalandırılırlar. Daha sonra imparatorluğun içinde bulunduğu durumdan rahatsız olan bir grup entelektüel İttifak-ı Hamiyet hareketini başlatır. Ancak başarısız bir darbe girişimi sonrasında mensupları sürgün ile tecziye edilerek dağıtılır. Ardından değişmeyen ve muhalifler açısından gittikçe ağırlaşan siyasi hava Yeni Osmanlı hareketinin ortaya çıkmasına neden olur. Dönemin kudretli sadrazamı Âli Paşa'nın idaresinden rahatsız olan Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi'nin aralarında bulunduğu bir grup kalem ehli basın yayın yoluyla meşruti idare talebinde bulunarak muhalefet eder. Hükümet aldığı sıkı tedbirler ile söz konusu şahısları merkezden uzaklaştırarak muhalif basını kontrol altına almaya çalışır. Ancak muhaliflerin meşrutiyet talepleri Sultan II. Abdülhamid'in 23 Aralık 1876'da Kanun-ı Esasi'yi ilan ve meclisin açılmasını kararlaştırmasına kadar devam eder.

Kanun-ı Esasi'nin hazırlanması sırasında ortaya çıkan tartışmaların ana odağı 113. madde olur. Zira muhalefetin Kanun-ı Esasi'yi "hükümsüz" kıldığını iddia ettiği maddeye göre padişah siyaseten mahzurlu ya da suçlu olduğuna karar vererek "tehlikeli" addettiği

kimseleri sürgüne gönderme yetkisine sahiptir. Nitekim yurt içi ve yurt dışından ciddi eleştiriler getirilen 113. maddenin kendisine verdiği yetkiyi kullanan II. Abdülhamid saltanatı süresince Osmanlı birliği karşısında engel olarak gördüğü şahısları sürgüne gönderir. II. Abdülhamid saltanatının ilk dönemine tekâbül eden 93 Harbi'ne kadar olan süreç hem mevcut kadroları hem de mevcut politikaları sorgulama test etme dönemi olurken 93 Harbi sonrası süreç Meclis-i Mebûsan'ın kapatılıp iç politikada tasfiye sürecinin tamamlandığı dönem olur.

Esasen II. Abdülhamid meşrutiyetin farklı milletlerden teşekkül eden Osmanlı Devleti için uygulanabilir olmadığı kanaatindedir. Dolayısıyla âdem-i merkezîyet ve otonomi gibi anlayışlara karşıdır. Tasfiye sürecini tamamlayarak iktidarı üzerindeki vesayeti kaldıran II. Abdülhamid, mutlak iktidarını tesis eder. Böylece Âli ve Fuad Paşa döneminden itibaren Bâb-ı Âli'de bulunan iktidar gücü tamamen Yıldız'ın kontrolüne geçer. Ayrıca devlet idaresinde otoriteyi tam manasıyla tesis etmek için imparatorluğun üç önemli topluluğu olan sivil bürokrasi, ordu ve ulema kontrol altına alınır. Ancak 1880'lerin sonunda duyulmaya başlanan muhalif sesler 1890'ların başından itibaren patlak veren Ermeni olayları ile birlikte hızlanarak güçlenir. Sivil ve askeri okullardaki öğrencilerden gazeteci ve aydınlara, askeri ve sivil bürokrasi mensuplarından, bazı tarikat şeyhleri ve ulemaya uzanan geniş bir halk kitlesinden oluşan ve örgütlenme temayülü içinde olan bu muhalefet hareketi II. Abdülhamid idaresinin otoriterleşmesine neden olur. Zira Sultan Abdülaziz ve V. Murad döneminde yaşanan hadiseler ile kendisine yönelik suikast girişimlerinden etkilenen II. Abdülhamid devletin bekasını kendi saltanatında görmüş dolayısıyla kendi saltanatına yapılan her türlü saldırıyı devletin ve milletin bekasına yapılan saldırı olarak değerlendirmiştir.

II. Abdülhamid idaresine karşı Mekteb-i Tıbbiye'de örgütlenen bir grup talebe İttihad-ı Osmani adıyla bir cemiyet teşkil eder. Kısa süre sonra İttihad ve Terakki adını alan cemiyet yurt içi ve yurt dışında örgütlenir. Yurt dışında matbuat yoluyla Abdülhamid idaresine muhalefet eden cemiyet, yurt içinde de yurt dışından gizlice yurda sokulan matbuat yoluyla propaganda yaparak cemiyete taraftar kazandırma faaliyeti yürütür. Ayrıca Cemiyet, II. Abdülhamid idaresine karşı birçoğu kuvveden fiile geçmeden tahkikatlar neticesinde tespit edilen faaliyetler içinde bulunur. Nitekim söz konusu faaliyetlerin içinde bulunan şahısların büyük bir kısmı sürgünle cezalandırılır.

II. Abdülhamid, idaresi karşısında ortaya çıkan bu muhalif girişimlere karşı çeşitli yöntemler takip ederek onları bertaraf etmeye çalışır. Sultan güven vermeyen, sadakatinden şüphe duyulan şahısları Kanun-ı Esasi'nin kendisine verdiği yetkiye dayanarak Osmanlı mülkü dâhilinde çeşitli bölgelere ikamete memur olarak sürgün eder. Yine muzır eylemler

içinde bulunmuş ve tehlikeli olarak addedilen şahıslar da Fizan ve Trablusgarp gibi imparatorluğun uzak bölgelerine sürgün edilir. Aynı şekilde imparatorluğun muhtelif bölgelerinde toplumsal ya da münferit asayiş ihlalleri ile sürgün gerektiren adli suça iştirak eden şahıslar da sürgünle tecziye edilenler arasında yer alır. Ayrıca söz konusu sürgünler sırasında oldukça dikkatli davranılır. Zira küçük çapta bir eşkıyalık olayının ulusal ya da uluslararası büyük bir soruna dönüşmesine engel olunmak istenir.

Gerek siyasi gerekse adli sürgünlerde temel gaye menfinin ıslah-ı nefis olmasıdır. Ancak bilhassa siyasi sürgünler gittikleri menfalarında muhalefetin güçlenmesine katkı sağlayarak muhalif duygu ve düşüncelerin sürgünler eliyle taşraya taşınmasına neden olur. Ayrıca artan sürgün sayıları bazı menfalarda huzurun bozulmasına asayişin kontrol edilebilir olmaktan çıkmasına neden olur. Öte yandan Osmanlı sınırları dâhilinde birçok bölge menfa olarak istifade edilen yerler arasında bulunur. Trablusgarp, Fizan, Taif, Akka ve Medine gibi imparatorluğun uzak bölgelerinin yanı sıra Kıbrıs, Rodos, Limni ve Midilli gibi Akdeniz Adaları ile Ankara, Sivas, Yozgat, Amasya ve Konya gibi Anadolu şehirleri bunlardan bazılarıdır. Söz konusu sürgün yerlerinden olan Konya bu dönemde adli ve siyasi menfiye ev sahipliği yapar.

Muzır eylemlerde bulunmak ve muhalif fikirlere sahip gibi saiklerle Konya'ya sürgün edilen siyasi sürgünlerin neredeyse tamamı eğitim seviyesi yüksek şahıslardan oluşur. Bunların bir kısmı kendisine belirli bir görev tevdi edilerek ikamete memur edilirken (Ziya Paşa gibi) bir kısmı hiç bir görev verilmeksizin yevmiye tahsis edilerek buraya sürgün edilmiştir. Ayrıca büyük kısmı Osmanlı sınırlarının muhtelif bölgelerinden gönderilen menfiler arasında Konyalılar da bulunur. Zira Konya'dan tahsil görmek üzere İstanbul'a giderek burada muzır eylemlerde bulunan İbrahim Aczi gibi şahıslar Konya'ya sürgün edilmiştir. Konya'da bulundukları süre içinde sıkı bir denetime tutulan menfiler hem vilayet dâhilinde bulunan diğer menfiler ile hem de vilayet dışında bulunan diğer şahıslarla iletişim kurabilmiştir. Öyle ki haftanın belirli günlerinde gizlice bir araya gelen menfiler II. Abdülhamid idaresine karşı hürriyet seminerleri ile muhalif düşüncelerin yayılması için çalışır; hatta II. Abdülhamid'e suikast planlar ve tatbiki için harekete geçer; ancak başarısız olur. Toplumun farklı kesimlerinden şahısların aralarında bulunduğu menfiler Konya'nın coğrafi konumunun sağladığı kolaylıkla Rodos ve Antalya Sancağı üzerinden muhalif yayınlara ulaşabilmişlerdir.

Eşkıyalık, rüşvet, zimmete para geçirme gibi nedenlerle Konya'ya sürgün edilen adli menfiler ise Arnavutluk'tan Irak'a Suriye'den İstanbul'a Osmanlı sınırları dâhilinde bulunan

muhtelif bölgelerden gönderilmişlerdir. Vilayet merkezi ya da ona bağlı kazalara sevk edilen menfilerden menfalarında sorun teşkil edenlerin vilayet içerisinde menfalarında değişikliğe gidilir. Bu tür değişiklikler vilayet merkezinden kazalara doğru yapılabildiği gibi kazalardan vilayet merkezine de yapılabilmektedir. Örneğin siyasi menfilerden Asakir-i Şahane eczacı yüzbaşılığından mahreç Mehmet Rıza Bey'in menfası Hadim'den vilayet merkezine tebdil edilmiştir. Bunun yanı sıra menfilerin makul ve mantıklı gerekçelerle yaptıkları tebdil-i menfa talepleri doğrultusunda da menfa değişiklikleri yapılmıştır. Ailevi sorunlar ve sağlık sorunları gibi nedenlerle yapılan bu talepler merkezi idare tarafından tahkik ettirilmiş, tahkikat neticesinden tebdil-i menfa yapılmasında bir mahzur yoksa izin verilmiştir. Konya'da bulunan menfilerin sıkça dile getirdikleri taleplerin başında yevmiye ve istihdam talepleri gelir. Zira II. Abdülhamid menfinin memuriyet vesâir şekilde istihdam edilmesi suretiyle sisteme dâhil edilmesini benimseyen bir sürgün siyaseti takip etmiştir. Nitekim çok sayıda menfinin yaptığı bu talepler imkânlar nispetinde karşılanmaya çalışılmıştır. Menfilerin sıkça dile getirdiği hususlardan bir diğeri de af talepleridir. Suçsuzluk, nedamet, sağlık, ailevi durumlar vesâir gerekçelerle menfiler af talebinde bulunur. Bu talepler ilgili kurumlar tarafından tahkik edildikten sonra menfinin affı için engel olmadığı durumlarda padişahın onayı ile gerçekleştirilmiştir.

Esasen bu dönemde Konya'da bulunan menfiler sıkı bir tarassut altında tutulurlar. Zira merkezi idare siyasetten uzak, sükûn ve asayişin temin edildiği bir ortamda ıslah-ı nefis olmalarını beklediği menfiler hakkında belirli aralıklarla malumat talebinde bulunur. Bilhassa siyasi sürgünlerin sıkı bir gözetim altında tutulması istenir. Nitekim siyasi sürgünlerin kimlerle görüştüğü, ne işle meşgul olduğu ve nerede ikamet ettikleri vesâir bilgileri istenirken Mevlevi Tekkesi ile olan ilişkilere ayrı bir ihtimam gösterilir. Öyle ki Konya Valisi Mehmet Tefvik Bey, Mevlevi Tekkesi'nde bir görevlinin İstanbul'a seyahatine kadar rapor etmiştir.

Öte yandan II. Abdülhamid döneminin önemli bir menfası olan Konya'da menfi sayısında ortaya çıkan artış zaman zaman vilayet idaresinde rahatsızlık oluşmasına neden olur. Zira menfi sayısında geline nokta asayişin bozulmasına ve firar hadiselerinin yaşanmasına neden olur. Nitekim vilayet idaresi merkezi idareye başvurarak bu husustaki beklenti ve taleplerini dile getirerek uyarılarda bulunur Ancak menfilere yönelik ortaya konulan tüm bu yaklaşıma rağmen firar hadiseleri de yaşanır. Hadise sonrası derhal tahkikat başlatılır. Ele geçirilen menfinin menfasında değişikliğe gidilerek yeniden sürgün edilir. Nitekim Konya'dan firar eden bir kısım menfinin vilayet içinden menfa değişikliğine gidilirken bir kısım menfi sair menfalara sevk edilmiştir.

Meşrutiyetin yeniden ilanı II. Abdülhamid döneminde büyük sıkıntılara maruz kalan kitleler için af beklentilerini de ortaya çıkarır. Esasen meşrutiyetin ilanını müteakip Rumeli'deki siyasi suçluları kapsayan kısmi bir af ilan edilmiştir; ancak beklentileri karşılamaz. Nitekim hükümet beklentilere cevap verecek adi suçları da içine alan geniş bir umûmî af ilan eder. Umûmî af sonrası yurt dışında bulunan muhalifler “hürriyet kahramanı” olarak yurda dönüş yapar. Böylece devr-i sabıkın “mağdur”ları yurda dönerken devr-i sâbık ricalin görevden el çektirilerek sürgün edildiği yeni bir dönem başlar. Nitekim II. Abdülhamid döneminin önemli devlet adamlarının da aralarında bulunduğu birçok kişi çeşitli gerekçelerle sürgün edilirken devr-i sabıkta kendilerinin meşrutiyet uğrunda büyük acılara duçar olduklarını iddia eden Jön Türklerin de aralarında bulunduğu birçok şahıs da ikbal beklentileri ile Cemiyet ve II. Abdülhamid nezdinde girişimlerde bulunur. Bunun üzerine Meclis-i Mebûsan, İttihat ve Terakki ile dönemin hükümetleri bahse konu şahısların devlet kadrolarında istihdam edilmesi, menfada geçirdikleri sürenin tekaütlerine sayılması gibi hususlarda bir takım düzenlemeler yapar. Ancak bu konuda yapılan düzenlemeler beklentileri karşılamaktan uzak kalır. Bu durum İttihat ve Terakki karşısında yeni bir muhalefetin ortaya çıkmasına neden olurken, aralarında bazı Jön Türklerin de olduğu bir kısım menfinin Fedâkarân-ı Millet Cemiyeti teşkil etmesine neden olur. Tüm menfi ve firarilerin haklarını temin etmek üzere faaliyet gösteren cemiyet Hukuk-ı Umumiye adıyla bir de gazete çıkarır.

Meşrutiyetin yeniden ilanından sonra ortaya çıkan siyasî ve içtimaî durum meşrutiyetten büyük beklenti içinde olan başta Jön Türkler olmak üzere meşrutiyet taraftarları nezdinde hayal kırıklığına neden olur. Zira meşrutiyetle birlikte kavuşulacağı düşünülen huzur ve sükûnetin yerini kargaşa ve karmaşa almış, başta payitaht olmak üzere ülke genelinde asayişin bozulmasına neden olmuştur. Her ne kadar kaht-ı rical nedeniyle cemiyet siyasi sorumluluğu üstlenmese de muhalifler nezdinde yaşananların tüm sorumluluğu cemiyete atfedilmektedir. Nitekim muhalifler İttihat ve Terakki karşısında örgütlenerek Osmanlı Ahrar Fırkasını teşkil eder. Bu arada Edirne Vak'ası, Kör Ali Olayı ve muhaliflere yönelik birbiri ardına yaşanan suikastler siyasi havanın bozulmasına neden olur. Bozulan siyasi hava II. Abdülhamid devrini sona erdiren 31 Mart trajedisini ortaya çıkarır. Hadise Selanik'ten gelen Hareket Ordusu tarafından bastırıldıktan sonra İdare-i Örfiyye ilan edilerek Divan-ı Harb-i Örfiler ve Tahkikat Heyetleri tertip edilir. Ardından II. Abdülhamid'in hal kararı alınır ve Sultan Mehmet Reşat'ın saltanatı ilan edilir. 33 yıllık saltanatı sona eren II. Abdülhamid Selanik'e sürgün edilir.

31 Mart hadisesinden sonra İttihat ve Terakki'nin nezaret ettiği hükümetlerin takip ettiği siyaset ile Divan-ı Harb-i Örfi yargılamaları cemiyet içinde ve dışında yeni muhalif yapıların ortaya çıkmasına neden olur. İsmail Kemal Bey'in Mutedil Hürriyetperverân Fırkası, İbrahim Temo tarafından kurulan Osmanlı Demokrat Fırkası gibi siyasi yapılar bu minvalde ortaya çıkar. Öte yandan cemiyet içinde de takip edilen politikalardan rahatsız olan bir kitle söz konusudur. Nitekim Miralay Sadık Bey'in liderliğini yaptığı Hizb-i Cedit hareketi bu durumun neticesi olarak ortaya çıkmış, 1911 Selanik Kongresinde bir süre dizginlense de sonunda evrilerek Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kuruluşuna ön ayak olmuştur. 1912 yılına gelindiğinde Arnavutluk olayları ve Halaskâr Zabitan grubunun talepleri karşısında İttihatçıların geri adım atması ile siyasi gerginliğin bir nebze düşmesi beklenir. Lakin Halaskâr Zabitan grubunun tahakkümü altında görev yapan Ahmed Muhtar Paşa hükümeti Meclis-i Mebûsan'ı fesheder, Divan-ı Harb-i Örfileri lağvederek mağdurlarına umûmî af ilan eder ve İttihatçılara yönelik baskı ve tutuklamalar başlar. Aslında Osmanlı Devleti oldukça zor bir dönemden geçmektedir. Zira Trablusgarp Harbi başlamış ve ardından Balkan Harbi patlak vermiştir. Birlik ve beraberlik ruhunun ortaya çıkması beklenirken Kamil Paşa hükümeti her şeyin sorumlusu olarak gördüğü İttihatçılara yönelik önemli bir mücadele içine girer. İttihatçı memurlar görevden uzaklaştırılırken cemiyete yönelik müsadere işlemleri yapılır. İttihatçı liderler cemiyete destek veren gazeteci ve ordu mensupları hakkında geniş çaplı operasyonlar başlatılır, çok sayıda İttihatçı tutuklanır. Bu arada Osmanlı Devleti Balkan Harbi'nden ağır bir yenilgi almış Edirne kaybedilmiş ve Kamil Paşa hükümeti Balkan Devletleri ile imzalanacak anlaşmaya sıcak bakmaktadır. Bunun üzerine Edirne'nin kaybını kabul etmek istemeyen Enver, Yakup Cemil, Mustafa Necib ve Ömer Naci'nin aralarında bulunduğu bir grup İttihatçı Bâb-ı Âli'yi basar, çıkan arbedede Harbiye Nazırı Nazım Paşa katledilir. Kamil Paşa istifa ettirilerek Mahmut Şevket Paşa'nın sadareti ilan edilir. Mahmut Şevket Paşa siyasi kutuplaşmadan uzak muhaliflere yönelik ılımlı bir politika sergilemesine karşın muhalifler hükümete yönelik darbe hazırlıkları yapar. Nitekim çok geçmeden Mahmut Şevket Paşa suikast sonucu hayatını kaybeder. İttihat ve Terakki'nin mutlak iktidarını da başlatan suikastın hemen ardından cemiyet muhaliflere yönelik hızlı bir takip, tevkif ve mahkeme sürecini başlatır. Divan-ı Harb-i Örfilerde yapılan yargılamalarda suikast ile doğrudan bağı olanlar idam ile cezalandırılırken hükümete muhalif oldukları bilinen şahıslar Sinop'a sürgün edilir. Dolayısıyla Mahmut Şevket Paşa döneminde muhaliflere yönelik takip edilen ılımlı politika terk edilir. Yeni dönemin mutlak muktediri olan İttihat ve Terakki muhaliflere karşı daha sert ve ezici politikalar takip eder.

Mahmut Şevket Paşa'nın katledilmesinden sonra sadarete gelen Said Halim Paşa döneminde de sürgünler devam eder. Hükümet aleyhine faaliyette bulunmak, halk arasında kargaşa ve karmaşa çıkararak isyana teşvik etmek vesâir nedenlerle pek çok şahıs çeşitli menfalara sürgün edilir. Yine payitahtta serseri güruhundan olup asayiş ve güvenliği tehdit eden şahıslar ile sürgün cezası gerektiren adli suçlara karışan şahıslar da sürgünle cezalandırılmaya devam eder. Ancak Ekim 1914'te Birinci Dünya Savaşı'na girilmesiyle birlikte bahse konu sürgünlere yeni örnekler eklenir. Nitekim bunlardan biri muhâsım tebaanın sürgünüdür. Zira Osmanlı Devleti'nin savaşa girişi ile birlikte Osmanlı hudutları dâhilinde yaşayan ecnebilerin büyük kısmı doğrudan hasım devlet tebaası haline gelir. Dolayısıyla bunlara dair takip edilecek politikalar belirlenir. Ancak İtilaf Devletleri'nin uluslararası hukuktan yoksun yaklaşımı bu kararların tatbik edilmesini zorlaştırır. Zira Osmanlı Devleti mütekabiliyet esasları dairesinde hareket etmek zorunda kalır. Ayrıca muhâsım devlet tebaasına mensup olup casusluk faaliyetlerinde bulunan ya da askeri bakımdan bulunduğu bölgenin güvenliğini tehdit eden, güven vermeyen şahıslar sürgüne tabi tutulur. Söz konusu sürgünler genellikle cephe hattından uzak bir şekilde düşman ile bağıni koparmak maksadıyla Anadolu'nun iç kesimlerine yapılır. Savaş sırasında ortaya çıkan bir diğer sürgün hadisesi de Ermeni Tehciridir. Birinci Dünya Savaşı'nın başından itibaren ortaya çıkan Ermeni isyanları bilhassa Kafkas Cephesi'nde Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakır. Nitekim giderek artan isyan ve tedhiş eylemleri karşısında alınan tedbirlerin yetersiz kalması üzerine Osmanlı Devleti 1 Haziran 1915 tarihli *Takvim-i Vekâyi*'de “Vakt-i seferde icraat-ı hükümete karşı gelenler için cihet-i askeriyyece ittihaz olunacak tedabir hakkında kanun-ı muvakkat” adı ile bir kanun yayınlar. Buna göre isyan ve tedhiş eylemlerine karışan Ermenilerin kanunda belirlenen şartlar dâhilinde gerekli tedbirlerin alınması ile belirlenen güzergâhlar üzerinden Suriye'ye sürgün edilmesi kararlaştırılır. İsyân ve tedhiş eylemlerine karışmayan Ermenilerin bir kısmı Suriye'ye gönderilmeyerek Anadolu'nun belirli bölgelerine sürgün edilirken sürgün kararı verilen Ermenilerin bir kısmı da Konya'nın da aralarında bulunduğu sevk merkezlerinde ikamet ettirilmek zorunda bırakılır.

Esasen 1911 sonrası süreçte yaşanan toprak kayıpları II. Abdülhamid döneminin ünlü sürgün yerleri Rodos ve Midilli gibi adalar ile Trablusgarp'ın elden çıkması Anadolu'nun menfa olarak ön plana çıkmasına neden olur. Nitekim Sinop, Çorum, Konya, Sivas ve Ankara gibi şehirler bu hususta ortaya çıkan menfalardır.

Bu dönemde Konya'da bulunan siyasi sürgünler hükümete muhalif olmak ya da muhalif yayınlarda bulunmak, hükümet-i hazırayı tebdile teşebbüs, muhalefet havası

oluşturma potansiyeli ile hükûmete karşı tehdit oluşturma gibi nedenlerle sürgün edilmişlerdir. Matbuat hayatının tanınmış simalarının da aralarında bulunduğu bahse konu sürgünlerin bir kısmı daha önce gönderildikleri menfalarında yaşadıkları problemler sonrası Konya'ya gönderilmişlerdir. Çoğunluğu kalem ehli olan siyasi sürgünler burada bulundukları sürede -Hüseyin Kâmi Bey'in dernek çalışmaları ve edebiyat toplantıları gibi faaliyetleri- Konya'nın kültürel hayatına canlılık kazandırır. Ayrıca bir kısım menfi şehirde İttihat ve Terakki muhalifi bir kitle oluşması için faaliyetler gösterirler. Nitekim bu tür faaliyetler içinde olduğu tespit edilen menfilerin menfalarında değişikliğe gidilir. Örneğin efkâr-ı umumide hükûmet aleyhine cereyan hâsıl etmeye teşebbüs eden Hüseyin Kâmi Bey'in menfası Konya'dan Karaman'a tebdil edilmiştir. Benzer şekilde Konya'da ikametine karar verilen menfilerden bulundukları bölgede “tehlikeli” olarak görülen menfiler de vilayet dâhilinde başka bölgelere sevk edilmiştir. Asker, polis ve bürokratların da aralarında bulunduğu siyasi menfiler Suriye'den Arnavutluk'a kadar imparatorluğun çeşitli bölgelerinden gönderilmişlerdir.

Meşrutiyetin yeniden ilanından sonra kaybolan siyasi istikrar, bozulan ekonomik dengeler, birbiri ardına patlak veren savaşlar ve toprak kayıpları ile ortaya çıkan göçler ülke de asayişin bozulmasına neden olurken adli gerekçelerle yapılan sürgün sayılarını da artırır. Menfi sayısındaki artıştan payını alan Konya'da hırsızlık, adaba mugayir eylemde bulunmak, yalancı şahitlik yapmak, eşkıya çetelerine yardım ve yataklık vb. gerekçelerle gönderilen çok sayıda menfiye ev sahipliği yapar.

Bu dönemde Konya'da bulunan bir diğer menfi grubu da muhâsım devlet tebaasıdır. Çoğunluğu İngiliz ve Ruslardan oluşan muhâsım devlet tebaası olan menfiler güvenlik ve asayiş kaygıları nedeniyle Konya'nın şimendifer güzergâhından uzak Bozkır, Beyşehir ve Seydişehir gibi kazalarında ikamet ettirilir. Toplumdan tecrit edilmeksizin halk arasında tutulan menfilere yemek ve içme suyu temin edilmesi ile ibadet konusunda kolaylıklar sağlanır. Ancak onlara sağlanan bu kolaylıkların yanında belirli saatten sonra sokağa çıkma, ulaşım ve haberleşme gibi konularda sınırlamalar getirilir. Esasen söz konusu menfilerine yönelik bu tip kısıtlamalarda maksat; menfileri cephe hattı, cephe hattı ile bağlantılı güzergâh ve askeri bölgelerden uzak tutmaktır.

Ermeni Tehciri sırasında ilk akla gelen menfa Konya'dır. Aynı zamanda önemli bir sevk merkezi olan Konya çok sayıda Ermeni muhacire de ev sahipliği yapar. Zaman zaman sayıları on binleri bulan muhacirler birbiri ardına sevk edilirken çok sayıda Ermeni kısa süreli de olsa şehirde ikamet ettirilir. Asker aileleri, hasta, yaşlı ve çocuklar bu hususta öncelikle

tercih edilenler arasında yer alır. Nitekim Şubat 1917 itibarı ile şehirde bulunan muhacir sayısı on binin üzerindedir. Gerek sevk edilen gerekse Konya'da iskân edilen Ermenilerin tüm ihtiyaçları merkezi idare ile yapılan görüşmeler neticesinde vilayet idaresince karşılanmaya çalışılır. Öte yandan sürecinin başından itibaren önemli bir sevk merkezi olan Konya'ya gelen Ermeni muhacirin belirli bölgelerde ve kısa süreli (bir sevk merkezi olarak buraya gelen muhacirin peyderpey gönderilmesiyle ortaya çıkan sirkülasyan nedeniyle) olarak alıkonulması şehrin kültürel hayatı ile etkileşimini zorlaştırmıştır. Bu durum sayıları zaman zaman on binleri bulan muhacirlerin Konya'nın sosyal ve kültürel hayatı üzerinde bir tesirde bulunmasına imkan tanımamıştır.

Menfilerden Konya'da bulundukları sürede her türlü suçtan uzak bir şekilde ıslah-ı nefis olmaları beklenir. Buna rağmen burada Basurcu Agâh ve Jozef Menzuli gibi suç işlemeye devam eden menfiler olur. Nitekim bu menfiler hakkında gerekli tahkikat yapıldıktan sonra gerekli görülmesi durumunda menfa değişikliğine gidilir. Bunun dışında Abdülhamid döneminde olduğu gibi bu dönemde de menfiler benzer gerekçelerle menfa değişikliği talebinde bulunmuşlardır. Bunlardan yapılan tahkikatta tebdil-i menfa yapmasında sakınca görülmeyenlere izin verilmiştir. Yine menfilerin daha önceki dönemlerde olduğu gibi sıkça dile getirdiği bir diğer talep de yevmiye tahsisidir. Ekonomik olarak zor durumda olduğunu iddia eden menfiler yevmiye talebinde bulunur. Ancak menfilere memuriyet vermek suretiyle sürgüne gönderme usulünün çok tercih edilmediği görülür. Buna karşın tüm sürgünlere ihtiyaçları nispetinde yevmiye tahsisatı yapılmaya devam eder. Zaman zaman İyd-i Millî ve sultanın cülûsu gibi özel günlerde ilan edilen umûmî aflar dışında menfiler de af talebinde bulunur. Bu taleplerden tahkikat neticesinde münasip görülenler padişahın onayı ile tatbik edilir. İttihatçı hükûmetler tarafından Konya'ya sürgün edilen menfiler Talat Paşa Hükûmeti'nin istifasından sonra peyderpey memleketlerine dönüş yapmaya başlar. Bilhassa siyasi sürgünler Meşrutiyetin yeniden ilanından sonra ortaya çıkan Fedakâran-ı Milliye Cemiyeti'ne benzer bir yapılanmaya giderek Mağdurîn-i Siyasiyye Teavün adlı cemiyet teşkil ederek hak arama mücadelesi başlatırlar. Konya'da bulunan Ermeni muhacirler ise 18 Aralık 1918 tarihinde çıkarılan kanunla birlikte geri dönüş masrafları devlet tarafından karşılanmak kaydıyla memleketlerine dönmeye başlamıştır.

Bilindiği gibi tarihte her dönemin kendine has dinamikleri vardır. Bu sebeple farklı dönemleri birbirleri ile kıyaslamak doğru sonuçlar vermeyebilir. Nitekim çalışmamıza konu olan II. Abdülhamid dönemi ona müteakip ortaya çıkan II. Meşrutiyet dönemi kendine has özellikleri ve dinamikleri ile kıyaslanması mümkün değildir. Ancak sürgün cezası üzerinden

bir değerlendirme yapıldığında; her iki dönemde de sürgün sıklıkla cezasının uygulandığı görülür. II. Meşrutiyet dönemi II. Abdülhamid dönemine göre -Birinci Dünya Savaşının getirdiği olağanüstü durumun neticesinde- sürgün cezasının daha çok tatbik edildiği bir dönem olmuştur. Yine her iki dönemde de verilen sürgün cezalarının yeni devr-i sabıklar oluşturduğu görülür. Ayrıca sürgün cezaları zaman zaman bir ceza olmanın yanı sıra bir suçun oluşmasının önleyici tedbir olarak verilmiştir. Yine her iki dönemde de sürgün cezalarının tatbikinde benzer anlayışların olduğu görülür. Şöyleki II. Abdülhamid döneminde devletin bekasını saltanatın bekasında gören anlayış, II. Meşrutiyet döneminde devletin bekasını firkanın bekasında gören bir anlayışa dönüşmüştür.

Gerek II. Abdülhamid döneminde gerekse II. Meşrutiyet döneminde Konya, sürgün cezasının tatbik edildiği önemli bir menfa olur. Peki, bu süreçte karar-ı askeriye ve siyaseten teb'id edilenler ile esbab-ı âdiyeden sürgün edilen menfiler sebebiyle Konya suç oranlarının arttığı bir şehir haline gelmiş midir? Çok sayıda menfinin şehirde bulunması şehrin ahlaki yapısı üzerinde olumsuz tesiri olmuş mudur? Bilindiği gibi Konya Türkiye Selçuklu Devleti'ne başkentlik yapmış bir şehirdir. Dolayısıyla siyasi, idari ve toplumsal yapısı itibarı ile oturmuş, nüfusu bakımından oldukça büyüktür. Bu sebeple Konya'da hukukun uygulanmasına, asayiş ve güvenliğin sağlanmasına çok önem verilmiştir. Nitekim çalışmaya konu olan dönem içinde –sürgün hadisesinin en yoğun yaşandığı Birinci Dünya Savaşı yıllarında dahi- Konya'da bulunan menfilerin umumî manada tesir edebilecek -belirli kişilerle kısıtlı münferit- bir takım teşebbüslerde bulunmalarına karşın vilayette genel güvenlik ve asayiş tehdit edebilecek nümayiş ve isyan hareketlerine izin verilmemiştir. Ayrıca sürgünlerin şehrin ahlaki yapısı üzerinde bazı münferit hadiseler dışında umumî manâda olumsuz bir tesiri söz konusu değildir. Zira alınan tedbirlerle birlikte halkın suçlu olarak şehre sürgün edilen menfilere yönelik ihtiyatlı yaklaşımı böyle bir durumun ortaya çıkmasına izin vermez. Sürgünler arasında menfa hayatı yaşadıkları şehrin ilmi ve kültürel hayatına hizmet eden ya da bu yönde gayret edenler bulunur. Daha önce bahse konu olan Ebuzziya Tevfik Bey'in el sanatları konusundaki çalışmaları, Ziya Paşa'nın kütüphane kurma gayretleri, Hüseyin Kâmi Efendi'nin edebiyat toplantıları ve dernek kurma faaliyetleri bu hususa dair örnekler olarak zikredilebilir. Son olarak dönemin siyasi cereyanları arasında muhalif bir tavır alarak hayatlarının bir kısmını Konya'da geçirmek zorunda kalan siyasi menfilere bazılarının aynı zamanda Cumhuriyet döneminin tanınmış siyasi ve edebi simalarından olduğu unutulmamalıdır.

Belirli bir bölgeye yönelik yapılan tarih araştırmaları yalnızca o bölgenin geçmişine ışık tutmakla kalmayıp aynı zamanda ülkenin genel siyasi, askeri, sosyal ve kültürel durumu hakkında değerlendirme olanağı sunduğu muhakkaktır. Nitekim çalışmamız sonunda 1876'dan itibaren oldukça kırılmalı bir döneme giren Osmanlı Devleti'nde birbirini ardına yaşanan savaşlar ve toprak kayıpları, siyasi kamplaşmalar, açık ve örtülü darbe girişimleri ile devlet otoritesinin sarsıldığı asayişin bozulduğu görülmüştür. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nin muhtelif bölgelerinde zaman zaman isyan hareketlerinin başladığı ve hatta bunların bir kısmının uluslararası boyut kazandığı değerlendirilmiştir. Devletin dağılma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığını düşünen Osmanlı idarecileri otoriter bir yönetim anlayışı ile merkeziyetçi politikalar takip etmiştir. Mevcut ve muhtemel muhalif yapılar ile etnik ayrılıkçı siyaset takip eden kişilerin sürgünlerle uzaklaştırılarak ıslah olmaları beklenmiştir. Ancak merkeziyetçi politikalar ve sıkı denetimler eşliğinde takip edilen sürgün siyaseti genel itibarı ile başarısız olmuştur. Zira genel olarak menfiler cezalarının sona ermesiyle birlikte sürgün öncesi hayatlarına geri dönmüştür. Sürgüne sebebiyet veren sorunların çözülmemesi yeni sürgün vakalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum bir kısır döngünün yaşanmasına sebebiyet vermiştir.

Bu çalışma, Birinci Meşrutiyet'ten (1876) Mondros Mütarekesi'ne (1918) kadar olan dönemde ülkenin durumu ile sürgün siyasetini, yaşanan askeri, siyasi ve sosyal olayların sürgün politikasına yansımaları, Konya'ya yapılan sürgünlerin nitelik ve nicelik bakımından muhtevasını, şehrin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatı üzerindeki tesirini tespit etmek üzere yapılmıştır. Ancak başlangıçta belirlenen söz konusu hedeflerin bir çoğuna ulaşılmış olsa da bu dönem sürgünlerle alakalı arşiv evrakının sağlıklı tutulmamış olması (bilhassa adli menfilerin sürgün nedenleri, Konya'ya geliş tarihleri, aldıkları yevmiye miktarları vs) bu konuda daha kapsamlı analizlerin yapılmasına imkan vermemektedir. Özellikle sürgünlerle alakalı raporların düzensiz ve yetersiz oluşu yıllara ve dönemlere göre yapılabilecek çok farklı analizleri olanaksız hale getirmiştir. Son olarak Tanzimat'tan Birinci Meşrutiyet'e Konya'ya yapılan sürgünlerle alakalı olarak yapılacak benzer bir çalışma, bu konudaki önemli bir eksikliği (Milli Mücadele'den 1980'li yıllara değin Konya'ya yapılan sürgünlerin çalışılmış olması münasebeti ile) gidereceği unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA);

A.} MKT. UM.	DH. H.	MF. MKT.
A.} MKT. MHM.	DH. İ. UM.	MV.
BEO.	DH. KMS.	ŞD.
DH. EUM. 1. Şb.	DH. MKT.	Y. A. HUS.
DH. EUM. 2. Şb.	DH. MUİ.	Y. A. RES.
DH. EUM. 3. Şb.	DH. SAİDd.	Y. EE.
DH. EUM. 4.Şb.	DH. ŞFR.	Y. EE. KP.
DH. EUM. 5. Şb.	DH. TMIK. M.	Y. MTV.
DH. EUM. 6. Şb.	HR. SFR. 04.	Y. PRK. ASK.
DH. EUM. ADL.	HR. SYS.	Y. PRK. AZJ.
DH. EUM. ECB.	HR. TH.	Y. PRK. AZN.
DH. EUM. EMN.	İ. AS.	Y. PRK. DH.
DH. EUM. KADL.	İ. DH.	Y. PRK. EŞA.
DH. EUM. KLH.	İ. DH.	Y. PRK. HR.
DH. EUM. MH.	İ. HB.	Y. PRK. MK.
DH. EUM. MTK.	İ. HUS.	Y. PRK. TKM.
DH. EUM. SSM.	İ. MF.	Y. PRK. UM.
DH. EUM. THR.	İ. TAL.	Y. PRK. ZB.
DH. EUM. VRK.	İ. TAL.	ZB.

1.2. İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM);

HHP. Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı

ZE. Ziyad Ebüzziya Evrakı

1.3. Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi (TBMM);

Aka Gündüz'ün Hâl Tercümesi.

Hakkı Şinasi Erel'in Hâl Tercümesi.

Mehmet Faik Kaltakkıran'ın Hâl Tercümesi.

1.4. University of Southampton Archives (USA),

The Ninth Annual Report of the Anglo-Jewish Association.

2. Gazete ve Dergiler

- Hukûk-ı Umûmiye**, 16.09.1908 – 08.10.1908.
İkdam, 12.03.1909; 19.06.1913 – 20.06.1913; 02.11.1918.
Konya, 1 Ağustos 1908 – 30 Eylül 1908.
Sabah, 28.07.1908 – 03.09.1908; 05.02.1909.
Serbesti, 25 Mart 1909.
Servet-i Funûn, 13 Ağustos 1908.
Takvim-i Vekayi, 14 Ağustos 1867.
Tanin, 07.01.1908 – 13.01.1909.
Tasvir-i Efkâr, 20 Haziran 1913 – 23 Haziran 1913.
Tercüman-ı Ahval, 15 Eylül 1861.
Tercüman-ı Hakikat, 9 Ağustos 1908.
Tesisat, 16 Kasım 1911 – 17 Kasım 1911.
Türk Sözü, 21 Haziran 1917.
Vakit, 22 Mayıs 1878; 2 Kasım 1918.
Volkan, 18 Şubat 1909.
Yeni Konya, 13 Haziran 1970 - 23 Nisan 1985.

3. Düstûrve Zabıt Cerideleri

- 1256 Ceza Kanunnamesi**, (y.y.) – (t.y.)
Düstûr, Tertib I, C. I, Matbaa-i Amire, Dersaâdet, 1289.
Düstûr, Tertib II, C. I, (10 Temmuz 1324 – 29 Teşrin-i Evvel 1325), Matbaa-ı Osmaniye, Dersaâdet, 1329.
Meclî-i Âyan Zabıt Ceridesi, D. 2, C. 1, İçt. 1, 33. inikad, 23 Temmuz 1328/1912.
Meclîsi Mebusan Zabıt Ceridesi, D. I, C. II, İçt. 1, TBMM Matbaası, Ankara, 1982.
Meclîsi Mebûsan Zabıt Ceridesi, D. I, C. I, İçt. 3, TBMM Matbaası, Ankara, 1986.
Meclîsi Mebûsan Zabıt Ceridesi, D. 3, C. I, İçt. 5, TBMM Matbaası, Ankara, 1992.
TBMM Zabıt Ceridesi, C. XIII, TBMM Matbaası, Ankara, 1933.
TBMM Zabıt Ceridesi, C. XI, TBMM Matbaası, Ankara, 1933.
TBMM Zabıt Ceridesi, C. XII, TBMM Matbaası, Ankara, 1936.
TBMM Zabıt Ceridesi, C. XVI, TBMM Matbaası, Ankara, 1936.

4. Telif Eserler

- A.V., İhtilal Fırkalarının Teşebbüs-i İhaneti Yahut Fedakaran-ı Millet Cemiyeti**, (y.y.), 1326.
Abdurrahman Şeref Efendi, Tarih Musahabeleri, (Haz. Enver Koray), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.
Abdülhamid ve Devri Semineri, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1994.

- ACEHAN, Abdullah; **Sürgün Kalemler (1839-2000)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2011.
- ADANIR, Fikret; **Makedonya Sorunu**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.
- AĞABABA, Ali Fahri; **Şeref Kurbanları**, Çatı Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- AHMAD, Feroz; **İttihat ve Terakki (1908–1914)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995.
- Ahmet Cevdet Paşa, **Tezakir**, C. IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Ahmet İzzet Paşa,; **İstiklal Harbinin Gerçekleri Feryadım**, C. I, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.
- Ahmet Mithat, **Menfa**, (Haz. İsmail Cüneyt Kut), Tarih ve Toplum Kitaplığı, (yy), 1988.
- Ahmet Rıza, **Anılar**, Yenigün Yay., İstanbul, 2001.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet; **Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı**, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 1986.
- AKŞİN, Sina; **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Yenigün Haber Ajans Yayınları, İstanbul, 1997.
- AKŞİN, Sina; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C. I, Cem Yayınları, İstanbul, 1976.
- AKŞİN, Sina; **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987.
- AKŞİN, Sina; **Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.
- AKTAN, Hamza; **Makedonya-Arnavutluk İlişkilerinde Arnavut Sorunu**, Logos Yayıncılık, Üsküp, Ağustos 2006.
- AKYILDIZ, Ali; **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- Ali Cevat Bey, **İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi – II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey'in Fezleke'si**, (Yay. Haz. Faik Reşit Unat), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1985.
- Ali Kemal, **Bir Safha-i Şebâb**, Salkım Söğüt Yayınevi, Erzurum, 2015.
- Ali Kemal, **Ömrüm**, İsis Yay., İstanbul, 1985.
- Ali Münif Bey'in **Hatıraları**, (Yay. Haz. Taha Toros), İsis Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- ALKAN, Necmettin; **Selanik İstanbul'a Karşı 31 Mart Vak'ası ve II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.
- ALPASLAN, Teoman; **31 Mart Ayaklanması**, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2009.
- APAK, Rahmi; **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- ARABACI, Caner; **Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri (1900-1924)**, Konya Ticaret Odası Yay., Konya, 1998,
- ARABACI, Caner; **Millî Mücadele Döneminde Konya Öğretmenleri**, Damla Matbaacılık, Konya, 1991.
- ARALOV, S. İ.; **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, (Çeviren Hasan Ali Ediz), Burçak Yayınevi, İstanbul, 1967.

- ARMAOĞLU, Fahir; 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınları, İstanbul, 2007.
- ARSAL, Sadri Maksudi; Türk Tarihi ve Hukuk**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1947.
- ARSLAN, Hüseyin; Osmanlı'da Nüfus Hareketleri**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001.
- ATA, Feridun; İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları**, TTT Yay. Ankara, 2005.
- ATALAY, Ahmet; Milli Mücadele'de Konya Kuvâ-yı Milliyecileri (İlk Meclise Girenler)**, Damla Ofset Yayınevi, Konya, 1997.
- ATAY, Falih Rıfki; Çankaya**, Sena Matbaası, İstanbul, 1980.
- ATILHAN, Cevat Rifat; 31 Mart Faciası**, Aykurt Neşriyat, İstanbul, 1959.
- AVCIOĞLU, Doğan; 31 Mart'ta Yabancı Parmağı**, Yenigün Matbaası, İstanbul, 1988.
- Avnullah el-Kâzımî, Dîvân-ı Örfî ve Avnullah el-Kâzımî**, Numûne-i Tıbbâ'at Matbaası, Dersaadet, 1327.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya; Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, C. I**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya; Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, C. II**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971.
- AYDIN, Mehmet Akif; Türk Hukuk Tarihi**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- AYDIN, Mehmet; II. Abdülhamid Han'ın Liderlik Sırları**, İzci Yayınları, İstanbul, 1999.
- AYDOĞAN, Erdal; İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası (1908-1918)**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2005.
- AYTEKİN, Hanefi; İz Bırakan 100 Ünlü Konya Valisi**, Ülkü Basımevi, Konya, 1994.
- BABACAN, Hasan Mehmed Talat Paşa 1987-1921**, TTK. Yay., Ankara, 2005.
- BALCI, Ramazan; Çetelerin Hedefindeki Abdülhamid**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2011.
- Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacı Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Millîye Hatıraları (1919-1920)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1967.
- BARDAKÇI, Halit; Bütün Yönleriyle Ermenek**, Çaba Matbaası, Konya, 1976.
- BARDAKÇI, Murat; Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi**, Everest Yay., İstanbul, 2009.
- BAYAR, Celâl; Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş, C. I-IV**, Sabah Kitapçılık, İstanbul, 1997.
- BAYUR, Hilmi Kamil; Sadrazam Kamil Paşa**, Sanat Basımevi, Ankara, 1954.
- Bereketzade İsmail Hakkı, Yad-ı Mazi**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1997.
- BERKES, Niyazi; Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.
- BİLGEGİL, Mehmet Kaya; Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I: Yeni Osmanlılar**, Baylan Matbaası, Ankara, 1976.

BİREN, Mehmet Tevfik; **II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları**, Arma Yayınları, İstanbul, 1993.

BİRGİN, Muhittin; **İttihat ve Terakki'de On Sene**, (Haz: Zeki Arıkan), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.

BLEDA, Mithat Şükrü; **İmparatorluğun Çöküşü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979.

BOLAYIR, Ali Ekrem; **Namık Kemal**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930.

Böcüzade Süleyman Sami, Üç Devirde Gördüklerim, (Yay. Haz., Hasan Babacan, Servet Avşar), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 2008.

Cami Baykurt'un Anılarında Son Osmanlı Afrikası'nda Hayat, (Yayına Hazırlayan: Arı İnan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

Cemal Paşa, Anılarım 1913-1922, (Yay. Haz. Fahri Parin), Paraf Yayınları, İstanbul, 2010.

Cevdet Paşa, Tezâkir, C. II, TTK Basımevi, Ankara, 1960.

Cevrî (ŞAHİNGİRAY, Mehmet Reşit;), **İnkılâb Niçin ve Nasıl Oldu**, Matbaa-i İctihâd, Mısır, 1909.

CİN, Halil - Ahmet Akgündüz; **Türk Hukuk Tarihi**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1995.

ÇANKAYA, Ali; **Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)**, C. III, Mars Matbaası, Ankara, 1968.

ÇAVDAR, Tevfik; **İttihat ve Terakki**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

ÇAVDAR, Tevfik; **Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

ÇELİK, Hüseyin; **Ali Suavi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.

ÇETİNKAYA, Doğan; **1908 Osmanlı Boykotu Bir Toplumsal Hareketin Analizi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

ÇİÇEK, Hikmet; **Dr. Bahattin Şakir İttihat ve Terakki'den Teşkilatı Mahsusa'ya Bir Türk Jakobeni**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.

ÇOKER, Fahri; **Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923**, C. III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.

ÇOLAK, Mustafa; **Komitenin Ruhu: Talat Paşa**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2018.

ÇULCU, Murat; **İttihat ve Terakki I. Meşrutiyet'ten II. Meşrutiyet'e**, E Yayınları, İstanbul, 2011.

DABAĞYAN, Levon Panos; **Osmanlı'da Şer Hareketleri ve Abdülhamid Han**, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.

DANIŞMAN, Zuhuri; **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C. XIII, Yeni Matbaa, İstanbul, 1960.

DANIŞMEND, İsmail Hami; **Sadr-ı a'zam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmî ve Hususî Vesikalara Göre: 31 Mart Vak'ası**, Yeni Matbaa, İstanbul, 1961.

DAŞCIOĞLU, Kemal; **İşkân, Suç ve Ceza Osmanlı'da Sürgün (XVIII. Yüzyıl)**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

DAVİSON, Roderic H.; **Osmanlı İmparatorluğunda Reform (1856-1876)**, (Çeviren Osman Akınbay), C. I-II, Papirüs Yayınevi, İstanbul, 1997.

DEMİRBAŞ, İsmet Demir Uğurhan; **Musul – Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525 – 1919)**, Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 1993.

DEMİROĞLU, Faiz; **Abdülhamid’e Verilen Journaller**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1955.

DERİNGİL, Selim; **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)**, Doğan Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2014.

DEVELLİOĞLU, Ferit; **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Doğu Matbaası, Ankara, 1970.

DİNAMO, Hasan İzzettin; **Kutsal İsyan**, C. II, May Yay., İstanbul, 1977.

DOĞAN, Abide; **Aka Gündüz**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2014.

EKİNCİ, Ekrem Buğra; **Tanzimat ve Sonrasında Osmanlı Mahkemeleri**, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2004.

ELİOT, Henri; **Midhat Paşa’ya Dair Bir Hakikatin Tezahürü**, Gün Basımevi, İstanbul, 1946.

EMİL, Birol; **Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1979.

ERCAN, Yavuz; **Osmanlı İmparatorluğunda Bazı Sorunlar ve Günümüze Yansımaları**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 2002.

ERDEHA, Kamil; **Millî Mücadele’de Vilâyetler ve Valiler**, İstanbul, 1975.

Ermeni Komiteleri, (Yay. Haz. Necati Aktaş, Uğurhan Demirbaş vd.), Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2001.

EROĞLU, Cengiz, Murat Babuçoğlu, Orhan Özdil; **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul**, Global Strateji Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2005.

FİNDLEY, Carcer V.; **Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007**, (Yayına Haz. Adem Koçal), Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

GAULİS, Berthe Georges; **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, Rado Yayınları, İstanbul, 1981.

GEORGEON, François; **Sultan Abdülhamid**, (Çeviren Ali Berktaş), Homer Kitabevi, İstanbul, 2006.

GEORGEON, François; **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1986.

GÖÇGÜN, Önder; **Şair Eşref**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

GÖÇGÜN, Önder; **Ziya Paşa**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İzmir, 1987.

GÖKBEL, Asaf, Hikmet Şölen; **Aydın İli Tarihi**, C. I, Ahmet İhsan Basımevi, İstanbul, 1936.

GÜRÜN, Kamuran; **Ermeni Dosyası**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985.

HALAÇOĞLU, Yusuf; **Ermenilerin Suriye’ye Nakli: Sürgün mü, Soykırım mı? Belgeler**, ATO Yay., Ankara, ty.

HALAÇOĞLU, Yusuf; **Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları**, Babıali Kültür Yay., İstanbul, 2006.

HANİOĞLU, M. Şükrü; **Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981.

HANİOĞLU, M. Şükrü; **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1987.

HARB, Muhammed; **Sultan II. Abdülhamid**, (Çeviren Mustafa Özcan), Ark Kitapları, İstanbul, 2012.

Hasan Amca, **Doğmayan Hürriyet Bir Devrin İç Yüzü 1908-1918**, Arba Yayınları, İstanbul, 1989.

HEYD, Uriel; **Ziya Gökalp Türk Milliyetçisinin Temelleri**, Sebil Yay, İstanbul, 1980.

HOCAOĞLU, Mehmet; **Abdülhamit Han'ın Muhtıraları**, Oymak Yayınları, İstanbul, ty.

HUYUGÜZEL, Faruk; **Necip Türkçü**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

Hüseyin Nazım Paşa,; **Ermeni Olayları Tarihi I**, Osmanlı Arşivi Daire Bşk. Yay., Ankara, 1998.

İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları, (Yay. Haz. Bülent Demirbaş), Arba Yay., İstanbul, 1987.

İĞDEMİR, Uluğ; **Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma**, TTK Yayınları, Ankara, 2009.

İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal; **Osmanlı Devrinde Son Sadrâzamlar**, C. I-III, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982.

İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal; **Son Asır Türk Şairleri**, C. I-II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.

İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal; **Son Asır Türk Şairleri**, C. IV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.

İNALCIK, Halil ve Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1997.

İNAN, Yusuf Ziya; **Jön Türklerden İttihat ve Terakki Cemiyetine**, Bayramşık Yayınevi, İstanbul, 1978.

İNÖNÜ, İsmet; **Genç Subaylık Yıllarım 1884-1918**, (Yay. Haz. Sabahattin Selek), Yenigün Yayıncılık, İstanbul, 1997.

İRTEM, Süleyman Kani; **Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür-Abdülhamid'e Verilen Journaller**, (Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul, 1999.

İRTEM, Süleyman Kani; **Sultan Abdülaziz ve Bir Seraskerin İhtilali**, Temel Yayınları, İstanbul, 2004.

İSKİT, Server; **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, yy, 1943.

KABACALI, Alpay; **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü**, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1990.

KABACALI, Alpay; **Türkiye’de Siyasal Cinayetler**, Altın Kitaplar Basımevi, İstanbul, 1993.

KANSU, Aykut **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

KANSU, Aykut; **İttihatçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi**, İletişim Yay., İstanbul, 2016.

KARABEKİR, Kazım; **Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik**, (Yay. Haz. Faruk Özerengin), C. II, Emre Yayınları, İstanbul, 2000.

KARABEKİR, Kazım; **Ermeni Dosyası**, (Yay. Haz. Faruk Özerengin), Emre Yay., İstanbul, 1994.

KARABEKİR, Kazım; **İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1909)**, (Yay. Haz. Faruk Özerengin), Emre Yayınları, İstanbul, 2000.

KARACAKAYA, Recep ve Yusuf Sarınoy, **1909 Adana Ermeni Olayları**, İdeal Kültür Yay, İstanbul, 2012.

KARACAKAYA, Recep; Ahmet Semih Torun vd., **Osmanlı Belgelerinde Ermeni - Rus İlişkileri (1841-1898)**, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 2006.

KARAL, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi**, C. V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

KARAL, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi**, C. VII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003.

KARAL, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2007.

KARAL, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi**, C. IX, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

KARATAŞ, Ali İhsan; **Osmanlı Dönemi Bursa Sürgünleri (18, 19. Asır)**, Emin Yayınları, Bursa, 2009.

KARATAY, Namdar Rahmi; **Kitaplarımın Hikâyesi**, Berksoy Basımevi, İstanbul, 1952.

KARAY, Refik Halid; **Bir Ömür Boyunca**, İnkılap Yay., İstanbul, 2015.

KARAY, Refik Halid; **Minelbab İlelmihrab**, İnkılap Yay., İstanbul, 2009.

KARS, H. Zafer; **1908 Devrimi’nin Halk Dinamiği**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997.

KAYALI, Hasan; **Jön Türkler ve Araplar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

KAYNAR, Reşat; **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010.

KEYMAN, Selâhattin; **Türk Hukukunda Af**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1965.

KIRMIZI, Abdülhamit; **Abdülhamid’in Valileri**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2016.

KIRMIZI, Abdülhamit; **Avlonyalı Ferid Paşa**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2014.

KİLİ, Suna ve Şeref Gözübüyük; **Türk Anayasa Metinleri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2000.

KOCABAŞ, Süleyman; **Kendi İtiraflarıyla Jön Türkler Nerede Yanıldı**, Vatan Yayınları, İstanbul, 1991.

KOCABAŞ, Süleyman; **Sultan II. Abdülhamid Şahsiyeti ve Politikası**, Vatan Yayınları, İstanbul, 1995.

KOCAKAPLAN, İsa; **Ziya Gökalp**, Türk Edebiyat Vakfı Yay, İstanbul, 2009.

KODAMAN, Bayram; **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980.

Kolağası Resneli Ahmed Niyazi, **Hatırat-ı Niyazi Yahut Tarihçe-i İnkılab-ı Kebir-i Osmani'den Bir Sahife**, Sabah Matbaası, İstanbul, 1326.

KOLOĞLU, Orhan; **Abdülhamid Gerçeği**, Gür Yayınları, İstanbul, 1987.

KONYALI, İbrahim Hakkı; **Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi**, C. II, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul, 1974.

KUDRET, Cevdet; **Abdülhamid Devrinde Sansür**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977.

KUDRET, Cevdet; **Ahmet Mithat**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1962.

KUNTAY, Midhat Cemal; **Sarıklı İhtilalci Ali Suavi**, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, 1946.

KURAN, Ahmet Bedevi; **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, Tan Matbaası, İstanbul, 1945.

KURAN, Ahmet Bedevi; **İnkılâp Tarihimiz ve İttihat Terakki**, Tan Matbaası, İstanbul, 1948.

KURAN, Ahmet Bedevi; **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.

KURAT, Akdes Nimet; **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

KURGAN, Şükrü; **Ziya Paşa**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1963.

KÜÇÜKKILINÇ, İsmail; **Jön Türklük ve Kemalizm Kısacasında İttihadçılık**, Historia Yayınları, İstanbul, 2018.

Kürdizade Ahmed Ramiz, **Divânçe-i Dehrî**, Amedi Matbaası, Dersaadet, 1330.

Leskovikli Mehmed Rauf, **İttihâd ve Terakkî Ne İdi?**, Ahmed Sâki Bey Matb., Dersaadet, 1327.

Leskovikli Mehmet Rauf, **İttihat ve Terakki Ne İdi** (Yayına Hazırlayan Bülent Demirbaş), Arba Yayınları, İstanbul, 1991.

Lütfi Simavi, **Osmanlı Sarayının Son Günleri**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, ty, s. 199.

Mahmud Celâleddin Paşa, **Mir'ât-ı Hakikat**, (Yay. Haz. İsmet Miroğlu), Berekât Yayınevi, İstanbul, 1983.

Mahmud, **Hafiyelerin Listesi**, yy, 1304/1909.

MAKZUME, Erol; **Sultan II. Abdülhamid'in Hizmetinde Selim Melhame Paşa ve Ailesi**, Md Basımevi, İstanbul, 2019.

MARDİN, Şerif; **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

MARDİN, Şerif; **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

MAYAKON, İsmail Müştak; **Yıldızda Neler Gördüm?**, Sertel Matbaası, İstanbul, 1940.

MCCARTHY, Justin; **Ölüm ve Sürgün**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1998.

Meclis-i Mebusan ve Ayân Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları, (Yay. Haz. Bülent Demirtaş), Arba Yayınları, İstanbul, 1988.

Mehmed Asaf, 1909 **Adana Ermeni Olayları ve Anılarım**, (Yay. Haz. İsmet Parmaksızoglu), TTK Yay, Ankara, 1986.

Mehmed Murad, **Tatlı Emeller Acı Hakikatler**, yy, İstanbul, 1330.

Mehmet Selâhattin, **Bildiklerim Muhalif Hatıralar**, (Yay. Haz. Ali Birinci Cüneyd Okay), Vadi Yay., Ankara, 2006.

MENTEŞE, Halil; **Osmanlı Mebûsan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları**, (Yayına Hazırlayan İsmail Arar), Hürriyet Vakfı Yayınları; İstanbul, 1986.

MİDHAT, Ali Haydar; **Hatıralarım 1872-1946**, Güler Basımevi, İstanbul, 1946.

MUHLİS, Faik, M.; **Muallim Ayaşlı Şakir: Hayatı ve Şiirleri**, Babalık Matbaası, Konya, 1933.

MUMCU, Ahmet; **Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl**, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1963.

NASUHOĞLU, Ahmet Muhtar; **Yâd-ı Mâzi ve Hayatımın Tarihi –Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bir Hukukçunun Hatıraları**, (Yay. Haz. Ömer Hakan Özalp-Ayşe Raziye Özalp), Dergâh Yay., İstanbul, 2007.

Necib Melhame, **Meclis-i Mebûsan Riyaseti Celilelerine Necib Melhame Paşa Tarafından Sunulan Layiha**, İstanbul, 1324.

NUR, Rıza; **Hayat ve Hatıratım**, Altındağ Yay., İstanbul, 1967.

ODABAŞI, Sefa; **20. Yüzyıl Başlarında Konya'nın Görünümü**, T.C. Konya Valiliği Yayınları, Konya, 1998.

OKYAR, Fethi; **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.

ORBAY, Rauf; **Cehennem Değirmeni Siyasî Hatıralarım**, C. I-II, Emre Yay., İstanbul, 1993.

ORHONLU, Cengiz **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691 - 1696)**, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1963.

ORHONLU, Cengiz; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı**, Eren Yayınları, İstanbul, 1990.

ORTAYLI, İlber; **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil Yayınları, İstanbul, 1987.

Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları II, (Yay. Haz. Recep Karacakaya vd.), Başbakanlık Basımevi, Ankara, 2010.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1878-1916), (Yay. Haz. Recep Karacakaya, Hüseyin Özdemir vd.), (4 Cilt), Osmanlı Arşivi Daire Bşk. Yay., Ankara, 2009.

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), Osmanlı Arşivi Daire Bşk. Yay., Ankara, 1995.

OSMANOĞLU, Ayşe; **Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)**, Selçuk Yayınları, İstanbul, 1986.

ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C. VII, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

ÖNDER, Mehmet; **Mevlâna Şehri Konya** (Tarihî Kılavuz), Yeni Kitap Basımevi, Konya, 1962.

ÖZÖN, Mustafa Nihat; **Büyük Osmanlıca Türkçe Sözlük**, İnkılâp ve Aka Kitapevleri, İstanbul, 1979.

ÖZTÜRK, Kazım; **Türk Parlamento Tarihi II. Dönem 1923-1927**, C.III, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

ÖZZORLUOĞLU, Süleyman Tevfik; **Abdülhamid'in Cinci Hocası Ebü'l Hüda**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, ty.

PAKALIN, Mehmed Zeki; **Son Sadrâzamlar ve Başvekiller**, C. I, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1940.

PAKALIN, Mehmet Zeki; **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993.

PAKALIN, Mehmet Zeki; **Sicill-i Osmani Zeyli**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.

PETROSYAN, Yuriy Aşatoviç; **Sovyet Gözüyle Jöntürkler**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1974.

RAMSAUR, Ernest Edmondson; **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, (Çeviren Nuran Ülken), Sander Yayınları, İstanbul, 1972.

RAMSAUR, Ernest Edmondson; **Genç Türkler ve İttihat Terakki**, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2001.

REY, Ahmet Reşit; **Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922)**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1945.

RİEDLER, Florian; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Muhalefet ve Meşruiyet**, Picus Yayınları, İstanbul, 2012.

Sadrizam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, Arba Yay., İstanbul, 1988.

Said Halim Paşa, Buhranlarımız, (Yay. Haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul, ty.

SELVİ, Haluk; **Sultan'a Suikast**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2013.

SEVER, Erol; **Asur Tarihi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993.

SEVİM, Ali; **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet; **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.

SÖNMEZ, Erdem; **Ahmet Rıza Bir Jön Türk Liderinin Siyasi Entelektüel Portresi**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012.

Süleyman Nazif, **İki Dost**, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1925.

SÜSLÜ, Memduh Yavuz; **Ermekli Hasan Rüştü Hayatı ve Eserleri**, Yeni Kitap ve Basımevi, Konya, 1937.

ŞEHİSUAROĞLU, Haluk; **Sultan Aziz Hayatı Hal'i Ölümü**, (Editör Fahrettin Gün), TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul, ty.

Şeyhülislam Esbak Cemaleddin Efendi Merhûmun Hâtırât-ı Siyâsiyesi, M. Hovagimyan Matbaası, Dersaadet 1336.

Tahsin Paşa, **Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları**, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1931.

Talat Paşa'nın Hatıraları, (Yay. Haz. Enver Bolayır), Güven Yayınevi, İstanbul, 1946.

TANPINAR, Ahmet Hamdi; **Beş Şehir**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.

TANPINAR, Ahmet Hamdi; **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1988.

TANSEL, Selahattin; **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. I, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973.

TANSU, Samih Nafiz; **Teşkilat-ı Mahsusa İki Devrin Perde Arkası**, Nokta Yayınları, İstanbul, 2012.

TEKİN, Oğuz; **Eski Yunan Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

TEMİR, Ahmet; **Yusuf Akçura**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

TEPEDELENLİOĞLU, Nizamettin Nazif; **İlan-ı Hürriyet ve Sultan II. Abdülhamid Han**, Yeni Matbaa, İstanbul, 1960.

TEVETOĞLU, Fethi; **Ömer Naci**, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara, 1987.

Ebuzziya Tevfik; **Yeni Osmanlılar Tarihi**, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973.

TİMUR, Tamer; **1915 ve Sonrası Türkler ve Ermeniler**, İmge Yay., İstanbul, 2007.

TOKGÖZ, Ahmet İhsan; **Matbuat Hatıralarım**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

TOLON, Ahmet Hurşit; **Birinci Dünya Savaşında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara, 2004.

TOPUZ, Hıfzı; **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973.

TOPUZLU, Cemil; **İstibdat Meşrutiyet Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım**, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1982.

TOROS, Taha; **Şair Ziya Paşa'nın Adana Valiliği**, Yeni Adana Basımevi, Adana, 1940.

TOSUN, Ramazan; **Ermeni Tehcirinde Konya**, Palet Yayınları, Konya, 2015.

TUNAYA, Tarık Zafer; **Batılılaşma Hareketleri**, Yenigün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul, 1999.

TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C. I, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.

TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye’de Siyasal Partiler-Mütareke Dönemi 1918-1922**, C. II, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.

TUNAYA, Zafer; **Türkiye’de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, C. III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989.

TURAL, Erkan; **Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2016.

TURAN, Mustafa; **Elli Beş Yıldır Esrarı Milletten Gizli Kalmış Olan Taş Kışlada 31 Mart**, Çelikkilt Matbaası, İstanbul, 1964.

TURAN, Osman; **Türkiye’de Siyasi Buhran’ın Kaynakları**, Nakış Yayınevi, İstanbul, 1979.

TÜRKGELDİ, Ali Fuad; **Görüp İştiklerim**, TTK Basımevi, Ankara, 1987.

UÇAR, Ahmet; **Millî Mücadele’den 12 Mart’a Konya’da Siyasi Sürgünler**, Tez Yayınları, İstanbul 2001.

ULUNAY, Refii Cevat; **Menfalar Menfiler Sürgün Hatıraları**, Arma Yayınları, İstanbul, 1999.

URAS, Esat; **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Bilgi Yay., İstanbul, 1976.

US, Asım; **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1964.

UZ, M. Ali; **Konya Alimleri ve Velileri**, Meram Belediyesi Kültür Yayınları, Konya, 2015.

UZER, Tahsin; **Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, TTK Yayınları, Ankara, 1999.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Karesi Meşahiri**, C. II, Hüsn-i Tabiat Matbaası, İstanbul, 1341.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Midhat Paşa ve Taif Mahkûmları**, TTK Yayınları, Ankara, 1950.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi**, TTK Basımevi, Ankara, 1967.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Osmanlı Tarihi**, C.II, 7. bs., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2011.

ÜLKEN, Hilmi Ziya; **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul, 1992.

VAKKASOĞLU, A. Vehbi; **Tarih Aynasında Ziya Gökalp**, Yeni Asya Yayınevi, İstanbul, 1980.

VARDAR, Galip; **İttihat ve Terakki İçinde Dönerler**, (Yazan Samih Nafiz Tansu), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1960.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet; **Anıların İzinde**, Birinci Kitap, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1977.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet; **Bir Lise Öğrencisinin Milli Mücadele Anıları**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1971.

Yahya Kemal, **Siyasi ve Edebi Portreler**, İstanbul'un Fethi Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 2018.

YALÇIN, Hüseyin Cahit; **Siyasal Anılar**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2000.

YALÇIN, Soner; **Teşkilat'ın İki Silahşoru**, Doğan Kitap Yay., İstanbul, 2011.

YALMAN, Ahmed Emin; **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1882-1922)**, C. I, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997.

YAZICI, Nevin; **Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

Yeni Türk Ansiklopedisi, (Sürgün Maddesi), C. XVI, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1985.

YÜCEBAŞ, Hilmi; **Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları**, Gül Matbaası, İstanbul, 1978.

YÜKSEL, Murat; **Ayaşlı Muallim Şakir Hayatı ve Şiirleri**, Tuğra Ofset, Isparta, 2004.

Ziya Paşa, **Zafername**, (Yayına Hazırlayan Fikret Şahoğlu), Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1953.

Ziya Şakir, **İttihat ve Terakki – I Nasıl Doğdu?**, Akıl Fikir Yay., İstanbul 2014.

Ziya Şakir, **İttihat ve Terakki – II Nasıl Yaşadı**, Akıl Fikir Yay., İstanbul, 2014

Ziya Şakir, **İttihat ve Terakki – III Nasıl Öldü?**, Akıl Fikir Yay., İstanbul, 2014.

Ziya Şakir, **Sultan Abdülhamid'in Son Günleri**, Çatı Yay., İstanbul, 2003.

Ziya Şakir, **Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı Talat- Enver- Cemal Paşalar**, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2011.

ZÜRCHER, Erik Jan; **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

5. Makale ve Kitap Bölümleri

“Bir Acayib Beyanname”, **Hürriyet**, Nu.49, 1 Mayıs 1896, s. 2.

ACEHAN, Abdullah; “Osmanlı Devleti’nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)**, Volume 1/5 Fall 2008, ss. 12-29.

ACEHAN, Abdullah; “Tanzimat Fermanı’ndan Bugüne Edebî Sürgün”, **Türk Bilim Araştırmaları (TUBAR)**, S. 22, Güz 2007, ss. 9-27.

AKANDERE, Osman ve Feridun Ata, “(Nemrut) Mustafa Paşa Divan-ı Harbi’nde Yargılanarak İdam Edilen Bir Kuva-yı Milliyeci: Dramalı Rıza Bey ve Millî Mücadele’deki Hizmetleri”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 10, 2003, ss. 18-83.

AKANDERE, Osman; “Atatürk’ün Konya’yı İkinci Defa Teşrifleri (1-4 Nisan 1922)” **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 5, 1999, ss. 113-126.

AKCAN, Erol ve Recep Murat Geçikli, “Milli Mücadele’de “Artın” Cemal ve Faaliyetleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 60, Bahar 2017, ss. 1-22.

AKÇA, Gürsoy ve Himmet Hülür, “Osmanlı Hukukunun Temelleri ve Tanzimat Dönemindeki Hukuksal Yeniliklerin Sosyo-Politik Dinamikleri”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. XIX, 2006, ss. 295-321.

AKGÜNDÜZ, Ahmet; “Osmanlı Kanunnâmeleri (Doğuşu, Çeşitleri ve Tarihî Seyri” **Türkler**, C. X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 54-62.

AKGÜNDÜZ, Said Nuri; “Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukukunun Kaynakları” **Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.VIII, S. 16, 2016, s. 1-16.

AKMAN, Mehmet; “Osmanlı Ceza Hukuku Çalışmaları Üzerine Bir İcmal”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. III, S. 5, 2005, ss. 489-512.

AKPINAR, Ozan Can; “Arşiv Vesikaları Temelinde Püztantiyon Gazetesi Hakkında Bir Değerlendirme (1896-1918)”, **Tarih Okulu Dergisi**, S. 30, Y. 10, Haziran 2017, ss. 85-119.

AKŞİN, Sina; “31 Mart Olayına Değın Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası”, **AÜSBF Dergisi**, C. XXVII, S. 3, 1972, ss. 541-560.

AKŞİN, Sina; “Fedakaran-ı Millet Cemiyeti”, **AÜSBF Dergisi**, C. XXIX, S. 2, 1974, ss. 125-136.

AKÜN, Ömer Faruk; “Namık Kemal”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. XXXII, 2006, ss. 361-378.

AKYILDIZ, Ali; “Mabeyn-i Hümayun”, **DİA**, C. XXVII, 2003, ss. 283-286.

AKYILDIZ, Ali; “Mahmud Celâleddin Paşa”, **DİA**, C. Ek II, 2016, ss. 175-177.

AKYILDIZ, Ali; “Mahmud Nedim Paşa”, **DİA**, C. XXVII, 2003, ss. 374- 376.

ALAN, Gülbadi; “19. Yüzyılda Osmanlıda Sürgün Politikası Çerçevesinde Sürgün Kadınlar”, **Belleten**, C. LXXVIII, S. 281, Ayırbaşım, Ankara 2014, ss. 245-270.

ALBAYRAK, Mustafa “Osmanlı İmparatorluğu’nun Çağdaşlaşma Sürecinde Siyasal Muhalefetin Yurt Dışında Gelişimi ve Özellikle İsviçre Örneği (1865-1923)”, **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, C. III, S. 1, Elazığ, 2005, s. 85-95.

ALKAN, Necmettin; “1908 Jön Türk İhtilalinin Başlamasında Reval Buluşmasının Önemi”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, S. 175, Y. 2008, ss. 48-52.

ALKAN, Necmettin; “Abdülhamid ve Jön Türkler”, **Devr-i Hamid**, C. IV, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 2011, ss. 119-146.

ANDI, M. Fatih; “Müstecabizade İsmet Bey” **DİA**, C. XXXII, 2006, ss. 131-132.

ARABACI, Caner “Abdülaziz Efendi(1868–1908)”, **Konya Ansiklopedisi**, C. I, Kültür Yayınları, Konya, 2010, ss. 12-13.

ARABACI, Caner; “Abdülaziz Efendi (d. 1284-ö. ?)”, **Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar**, C. IX, S. 20, ss. 305-307.

ARABACI, Caner; “Milli Mücadele ve Cumhuriyet Devrinde Konya”, **Kısa Konya Tarihi**, (Editör Caner Arabacı), TMMO Konya Şubesi Yayını, Konya, 2016, ss. 163-210.

ARABACI, Hatice; “Türkiye Selçukluları Döneminde Konya”, **Kısa Konya Tarihi**, (Editör Caner Arabacı), TMMO Konya Şubesi Yayını, Konya, 2016, ss. 51-100.

ARABACI, Caner; “II. Abdülhamid’e İslamcı Muhalefet”, **Sultan II. Abdülhamid Dönemi**, İZÜ Yayınları, İstanbul, 2019, s. 215-241.

ARIK, Feda Şamil; “Eski Türk Ceza Hukukuna Dair Notlar I Suçlar ve Cezalar” **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XVII, S. 28, 1995, ss. 1-50.

ARTUÇ, Nevzat; “II. Meşrutiyet’in İlanı”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, S. 45, Y. 11, 2008, ss. 65-83.

ASLAN, Taner; “İttihâd-ı Osmanî’den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne”, **Bilig**, S. 47, Güz 2008, ss. 79-120.

ASLAN, Taner; “II. Meşrutiyet Dönemi Genel Af Uygulamaları” **Akademik Bakış**, C. III, S. 5, 2009, ss. 41-56.

ASLAN, Taner; “31 Mart Hadisesi Üzerine Vilayetlerde Çıkan Olaylar Karşısında Alınan Tedbirlere ve Askerî Faaliyetlere Dair Yazışmalar”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 28, 2010, ss. 1-22.

ASLAN, Taner; “Saidpaşazade Mehmet Şerif Paşa Muhalefeti ve İkinci Meşrutiyet Döneminde Yasaklanan Bir Risalesi”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XXX, S. 50, 2011, ss. 1-48.

ASLANER, Serhat; “Taşrada Jön Türklük yahut Meşrutiyet Fikrinin Konya’ya İntikali”, **Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, C. XIII, S. 25, 2008/2, ss. 75-99

ASLANER, Serhat; “Mebusân-ı Kirâmın Terceme-i Hâl ve Sergüzeştleri: Meşrutiyet Devrinden Unutulmuş Bir Biyografi Risalesi” **Belleten**, C. LXXVII, S. 280, 2013, ss. 955-982.

ATA, Ferudun; “Tehcir Yargılamalarına İstatistiksel Bir Bakış”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XXI, S. 62, 2005, ss. 522-538.

ATA, Feridun; “Birinci Dünya Savaşı İçinde Bozkır’a Yapılan Sürgünler”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S. 17, İstanbul, 2007, ss. 51-64.

ATEŞ, Ferhat; “II. Meşrutiyet Sonrası Kurşunla Sansür Geleneği Bir Muhalefet Tasfiyesi Örneği Olarak Ahmet Samim Cinayeti”, **Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ASED)**, C. II, S.2, Y. 2018, ss. 89-104.

- AYDIN**, Mehmet Akif; “Kanun-i Esasi”, **DİA**, C. XXIV, 2001, ss. 328-330.
- AYDIN**, Mehmet Akif; “Osmanlı Ceza Hukuku”, **DİA**, C.VII, 2010, ss. 478-482
- AYDIN**, Mehmet Akif; “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi” **Türkler**, C. X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 24-34.
- AYDIN**, Mithat; “Bosna-Hersek Ayaklanması (1875)’nda Panslavizmin Etkisi ve Sırbistan ve Karadağ’ın Rolü”, **Belleten**, C. LXIX, S. 256, Aralık 2005, ss. 1-21.
- AYDIN**, Mithat; “Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)’nın Yeri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XXV, S. 39, ss. 101-115.
- AYDOĞAN**, Erdal; “Yeni Belgeler Işığında Bitlis Vukuatı”, **Atatürk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)**, S. 49, 2013, s. 309-322.
- AYGÜN**, Özcan; “Abdülhalim Memduh (1866-1905)”, **DİA**, C. XXIX, 2004, ss. 85-86.
- AYSAL**, Necdet; “Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı” **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 37-38, Mayıs-Kasım 2006, ss. 15-53.
- BABACAN**, Hasan; “Enver Paşa”, **Türkler**, C. XIII, Yeni Türkiye Yay., İstanbul, 2002, ss. 263-273.
- BAHAR**, Hasan; “İlk Çağ’da Konya”, **Kısa Konya Tarihi**, (Editör Caner Arabacı), TMMO Konya Şubesi Yayını, Konya, 2016, ss. 15-51.
- BARDAKOĞLU**, Ali; “Ceza”, **DİA**, C.VII, 2010, ss. 469-470.
- BARKAN**, Ömer Lütfi; “Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler” **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. XIII, N. 1-4, Ekim 1951 - Temmuz 1952, ss. 56-79.
- BARKAN**, Ömer Lütfi; “Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. XV, N.1-4, Ekim 1953 - Temmuz 1954, ss. 209-236.
- BAYKARA**, Tuncer; “Konya”, **DİA**, C. XXVI, 2002, ss. 182-187.
- BAYUR**, Hikmet; “II. Meşrutiyet Devri Üzerinde Bazı Düşünceler”, **Belleten**, C. XXIII, S. 90, Y. 1959, ss. 267-286.
- BEYDİLLİ**, Kemal; “Süleyman Hüsnü Paşa”, **DİA**, C. XXXVII, 2010, ss. 89-92.
- BEYHAN**, Mehmet Ali; “Bir II. Abdülhamid Devri Aydını’nın Profili: Lastik Said Bey”, **Osmanlı Araştırmaları**, C. XIII, S. 13, İstanbul, 1993, ss. 167-205.
- BİLİM**, Cahit; “Tercüme Odası”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, S. 1, 1990, ss. 29-43.
- BİRECİKLİ**, İhsan Burak; “Avlonyalı İsmail Kemal Bey’in Siyasi Faaliyetleri (1870-1908)”, **Genç Bakış**, C. III, S. 5, Kış 2009, ss. 95-114.
- BİRİNCİ**, Ali; “31 Mart Vakasının Bir Yorumu”, **Türkler**, C. XIII, Yeni Türkiye Yay., İstanbul, 2002, ss. 193-211.
- BOZAN**, Oktay; 20. “Yüzyılın Başında Eşraf-Aşiret Çatışması: Milli Aşireti Ve Diyarbakır Eşrafı Örneği”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XXXIII, S. 96, Y. 2017, ss. 1-46.

- BOZKURT**, Nebi; “Sürgün”, **DİA**, C. XXXVIII, 2010, ss. 167 -169
- BUZPINAR**, Ş. Tufan; “Havran”, **DİA**, C. XVI, 1997, s. 539-541.
- BUZPINAR**, Tufan; “Mustafa Fazıl Paşa”, **DİA**, C. XXXI, 2006, ss. 300-301.
- CAN**, Cemal; “Ermenekli Şair Hasan Rüştü Üzerine Bir Araştırma Vali İzzet Beyin Dost Eli Uzaniyor”, **Yeni Konya Gazetesi**, 3 Aralık 1984, s. 2.
- CEYLAN**, Ayhan; “Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımında Hukuki Düzen (1839-1876)”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, S. 1, Bahar 2006, s. 139-155.
- CEYLAN**, Serdar; “İbrahim Aczi Kendi (1883-1965)”, **Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar**, C. XV, S. 18, ss. 274-277.
- CUNBUR**, Müjgan; “Yusuf Ağa Kütüphanesi ve Kütüphane Vakfiyesi”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. I, S. 1, 1963, s. 204-217.
- ÇAKMAK**, Fevzi; “Bir Sürgünün Hikâyesi: Şeref Kurbanları ve Tıbbiyeliler”, **Vatan ve Sıhhat**, (Editörler: Eren Akçiçek - Fevzi Çakmak), Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği Yayınları, İzmir, 2015, ss. 27-45.
- ÇAYCI**, Abdurrahman; “Türk Ermeni İlişkilerinde Gerçekler”, **Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye’nin Sorunları Sempozyum (Dün-Bugün-Yarın)**, TTK Basımevi, Ankara, 1995, ss. 75-115.
- ÇELİK**, Ahmet; “Zeynelabidin Efendi ve Siyasi Görüşleri”, **Merhaba Akademik Sayfalar**, C.XI, S. 4, ss. 55-61.
- ÇELİK**, Ahmet; “Konya’da Okul Anıları-I İbrahim Aczi’nin Okul Anıları” **Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar**, C. XV, S. 18, ss. 278-288.
- ÇELİK**, Ahmet; “Hadimli Mehmet Vehbi Efendi Kime “İnsaf Yahu” Diyor?”, **Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar**, C. XX, S. 1, ss. 11-16.
- ÇETİN**, Atilla; “Kamil Paşa”, **DİA**, C. XXV, 2002, ss. 392-394.
- ÇETİNSAYA**, Gökhan; “II. Abdülhamid’in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi”, **Osmanlı Araştırmaları**, S. 47, İstanbul, 2016, ss. 353-409.
- ÇETİNSAYA**, Gökhan; “Abdülhamid Rejiminin Kilit Taşı: Merkeziyetçilik”, **Sultan II. Abdülhamid Dönemi**, İZÜ Yayınları, İstanbul, 2019, ss. 15-32.
- ÇETİNSAYA**, Gökhan; Tufan Buzpınar, “Midhat Paşa”, **DİA**, C. XXX, 2005, ss. 7-11.
- ÇİÇEK**, Kemal; “Türk-Ermeni İlişkileri ve Tehcir”, “**Ermeni Soykırımı” İddiaları - Yanlış Hesap Talat’tan Dönünce-** Cedit Neşriyat, Ankara, 2006, ss. 135-179
- COBAN**, Harun; “Nefy-ü Kısas Defterlerine Göre Tanzimat Sonrasında Balkanlardan Yapılan Sürgünler (1848-1883)”, **Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Y. 3, S. 2, Güz 2018, ss. 137-167.
- ÇOŞKUNLAR**, Şahap Nazmi; “Ebüzziya Tevfik Hayatı ve Eserleri”, **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, C. VI, S. 4, 1957, ss. 64-76.
- DADYAN**, Saro; “Dört Devre Şahitlik Etmiş Bir Osmanlı Paşası Müşir Deli Fuat Paşa”, **Toplumsal Tarih**, S. 229, Y. 2013, ss. 22- 28.
- DAŞCIOĞLU**, Kemal; “Sürgün”, **DİA**, C. XXXVIII, 2010, s. 167-169.

DEMİRCİ, Süleyman ve Fehminaz Çabuk, “Hemavend Kürt Aşireti’nin Musul Vilâyeti ve Osmanlı-İran Sınır Boylarındaki Eşkîyalık Faaliyetlerine Dair Bir Değerlendirme”, **Journal of History Studies**, C. VII, S. 3, 2015, ss. 39-59.

DUMAN, Doğan; “31 Mart Vak’ası’nın İki Öncü Habercisi: Kör Ali ve Beşiktaş Olayları”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, S. 42, Winter III 2016, ss. 95-112

DURHAN, İbrahim; “Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilâtındaki Gelişmeler,” **Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. III, S. 4, 2008, ss. 55-111.

EBÜZZİYA, Ziyad; “Ebüzziyâ Mehmed Tevfik”, **DİA**, C. X, 1994, ss. 374-378.

EBÜZZİYA, Ziyad; “Konya Halıcığı ve Ebüzziya Tevfik’in Siyasi Mesajlı Halıları”, **Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler**, (Hazırlayan Feyzi Halıcı), Güven Matbaası, Ankara, 1985, ss. 465-494.

EMECEN, Feridun; “Selim I”, **DİA**, C. XXXVI, 2009, ss. 407-414.

ERASLAN, Hülya; “Ermeni Basını ve Osmanlı Bankası Baskını (1896): Ceride-i Şarkiye ve İravunk Gazeteleri Arasındaki “Vazife-i Sadakat” ve “Vazife-i İhanet” Tartışması”, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, S. 58, 2017, ss. 116-140.

ERİM, Neşe; “Osmanlı İmparatorluğunda Kalabendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme”, **Osmanlı Araştırmaları IV (The Journal of Ottoman Studies IV)**, İstanbul, 1984, ss. 79-88.

ERMEN, Gazi; “İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında İslahât Fermânı’na Yeniden Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 51:1, 2010, ss. 327-348.

ES, Selçuk; “Unutulmuş Kahramanlar: Hürriyet Fedaisi Konyalı Aziz Efendi”, **Şehir Postası**, 13- 23 Mart 1964, s. 2.

EYİCE, Semavi; “Erdoğan Abdülkadir”, **DİA**, C. XI, 1995, s. 288.

GAZEL, Ahmet Ali; “İttihat ve Terakki’nin 1913 Kongresinde Hükûmetine ve Şahsına Yönelik İthamlara Ahmet Muhtar Paşa’nın Cevabı”, **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)**, S. 54, Y. 2015, Erzurum, ss. 625-651.

GEDİKLİ, Fatma; “Midhat Paşa Suriye Layihası”, **Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, C. VI, S.7, 1999/2, ss. 169-189.

GÖÇGÜN, Önder; “II. Meşrutiyet’e Öncülük Eden Bir Hareket Erzurum İhtilali ve Ona Dair Bazı Belgeler”, **Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi**, (Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu’nun Hatırasına Ayır Basım), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1985, ss. 253-279.

GÖÇGÜN, Önder; “Yakın Devrin Bir Mütefekkir Şairi: Ayaşlı Şakir Efendi”, **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S. 3, 1986, ss. 137-155.

GÖKÇE, Orhan; “Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri”, **Genç Hukukçular Hukuk Okumaları Birlikleri –V**, I. Baskı, İstanbul 2016, ss. 27-34.

GÜNCÜ, Mustafa; “İkinci Meşrutiyet Gazetecilerinden Zeki Bey Suikastının Kamuoyunda Yankıları”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. XVI, S. 33, Güz 2016, ss. 61-70.

GÜNEŞ, Mehmet; “Osmanlı Devleti’nde Sürgün Cezası ve Karahisar-ı Sahib’e Yapılan Sürgünler (1815-1839)”, **History Studies**, C. VIII, S. 1, Mart 2016, ss. 49-70.

GÜNGÖR, Erkut; “Ahmed Bâdî Efendi (1839-1910)”, **DİA**, C. II, 1989, ss. 46-47.

GÜVEN, Cemal; “Amerika’daki Ermeni Propagandasına Bir Örnek: Merzifon Amerikan Koleji Başkanı George E. White (1916-1919)”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 27, Konya, Bahar 2010, ss. 571-582.

HALAÇOĞLU, Ahmet; “Balkan Savaşları”, **Türkler**, C. XIII, Yeni Türkiye Yay., İstanbul, 2002, ss. 296-307.

HALAÇOĞLU, Ahmet; “II. Abdülhamid Döneminde Yapılan Genel Aflar ve Bunun Ermeni İsyamları Açısından Bir Değerlendirmesi”, **XV. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler (Birinci Dünya Savaşı)**, C. VI, TTK Basımevi, Ankara, 2010, ss. 2514-2526.

HANİOĞLU, M. Şükrü “Jön Türkler”, **DİA**, C. XXIII, 2001, ss. 584-587.

HANİOĞLU, M. Şükrü; “İttihat ve Terakki”, **DİA**, C. XXII, 2001, ss. 476-484.

HAYDAROĞLU, İlknur; “II. Abdülhamid Döneminde Hafiye Teşkilatı Hakkında Bir Risale”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XVII, S. 28, 2005, ss. 109-133.

HUYUGÜZEL, Ömer Faruk; “Şair Eşref”, **DİA**, C. XXVIII, 2010, ss. 304-305.

Hüseyin Cahit, “Dairelerde Tensikat”, **Tanin**, Nu. 18, 5 Ağustos 1324 / 18 Ağustos 1908, s. 1.

ISSI, Murat; “Mevlânâ Rıf’at Bey”, **Toplumsal Tarih**, S. 196, Nisan 2010, ss. 72-81.

IŞIK, Ali “Panos Özararat (1919-1985)”, **Konya Ansiklopedisi**, C. VII, Konya Kültür A.Ş Yay, Konya, 2014, ss. 146-147.

IŞIK, Ali; “Ebuzziya Tevfik’in Konya’daki Sürgün Yılları”, **Merhaba Akademik Sayfalar**, C. XIX, S. 31, s. 481-496.

İLERİ, İlay; “Batı Gözüyle Meşrutiyet Kutlamaları ve Genel Af”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, C. XVII, S. 17, Ankara, Mayıs 2015, ss. 1-10.

İNUĞUR, M. Nuri; “Türk Basınına yıllarca emek veren, Mehmet Asaf Borsacı”, **Marmara İletişim Dergisi**, S. 2, Nisan 1993, ss. 161-168.

İPŞİRLİ, Mehmet; “Cemâleddin Efendi”, **DİA**, C. VII, 1993, ss. 309-310.

KAAN, Oğuz; “Balkan Savaşları’nda Osmanlı’nın Siyasal Durumu: İktidar Muhalefet İlişkisi”, **Uluslararası Balkan Sempozyumu Balkan Savaşlarının 100. Yılı**, Bağcılar Belediyesi Kültür Yay., İstanbul, 2012, s. 636-650.

KALUÇ, Şenol; “Osmanlı Ahrar Fırkası’nın Kuruluşu, Faaliyetleri ve Sonu”, **Liberal Düşünce Dergisi**, S. 53-54, 2009, ss. 191-227.

KARAHAN, Abdülkadir; “Adanalı Ziya”, **DİA**, C. I, 1998, s. 353.

KARPAT, Kemal; “İttihad ve Terakki Cemiyeti 31 Mart 1909, Ayrım Noktası ve Cumhuriyet’e Mirası”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, S. 46, Y. 11, Ekim 2008, ss. 25-33.

KATGI, İsmail; “Osmanlı Devleti’nde Siyaseten Katl (Hukuki Maiyeti, Sebepleri, Usulü, İnfazı ve Sonuçları)”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. VI, S. 24, Kış 2013, ss. 180-211.

KAVAK, Mehmet; “Besim Ömer Paşa ve Ailesinin Hususi Evrakı”, **3. Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumu**, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, Ağustos 2018, ss. 405-443.

KAYA, Yakup ve Ersin Müezzinoğlu, “Siyasi ve İdeolojik Kimliğiyle Mevlanzade Rıfat Bey”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C. VI, S. 3, 2017, ss. 1977-1997.

KENDİ, İbrahim Aczi; “Devirler Arası Konya”, **Işık**, 18 Eylül-10 Aralık 1962.

KERİMOĞLU, Hasan Tamer; “II. Meşrutiyet Döneminde Genel Haklar Savunusu Yapan Bir Gazete: Hukuk-ı Umumiye”, **ÇTTAD**, C.VIII, S. 18-19, Bahar-Güz 2009, ss. 21-38.

KERİMOĞLU, Hasan Taner; “İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında Sürgün ve Firariler Sorunu ve Fedakaran-ı Millet Cemiyeti”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C. VII, S. 2, İzmir, 2007, ss. 133-150.

KILIÇ, Musa; “Birinci Dünya Savaşı Sürecinde İtilaf Devletleri Vatandaşlarının Zorunlu İkamet Merkezlerinden Biri Olarak Urfa Mutasarrıflığı”, **Asia Minor Studies**, C. VII, S. 1, 2019, s 72-80.

KIRMIZI, Abdülhamit; “Halep-Kosova Hattı, 1909: Arnavutluk’ta Meşrutiyete Karşı Bir İsyen Teşebbüsü”, **Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, C. XIV, S. 14, ss. 113-146.

KIRMIZI, Abdülhamit; “Meşrutiyette İstibdat Kadroları: 1908 İhtilali’nin Bürokraside Tasfiye ve İkame Kabiliyeti”, **100. Yılında Jön Türk Devrimi**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2010, ss. 333-355.

KIRMIZI, Abdülhamit; “Osmanlı Bürokrasisinde Gayrimüslim İstihdamı”, **Divan İlmi Araştırmalar**, S. 13, 2002, ss. 295-306.

KOÇKUZU, Ali Osman; “Bahâeddin Efendi (1831-1906)”, **DİA**, C. IV, 1991, s. 458.

KODAMAN, Bayram; “II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)”, **Türkler**, C. XIII, Yeni Türkiye Yay., İstanbul, 2002, ss. 165-192.

KONAN, Belkıs; “Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, C. XXIX, S. 29, 2011, ss. 149-172.

KORAY, Enver; “Meslek Kuruluşu ve Faaliyeti”, **Belleten**, LIV/211, 1990, ss. 1151-1165

KORAY, Enver; “Yeni Osmanlılar”, **Belleten**, XLVII/186, 1983, ss. 563-583.

KÖKSAL, Osman; “Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hattı-ı Hümayunları”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 19, 2006, ss. 283-337.

KÖSEDAĞ, Mehmet Sena; “II. Abdülhamid Dönemi Siyasal Gelişmeleri ve Basın Rejimi”, **Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 16, Y. 2017, s. 111-138.

KUNDAKÇI, Sibel Kavaklı; “Nefy (Sürgün) Cezası Üzerine Bir Değerlendirme” **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. IV, S. 11, 2017, ss. 595-613.

KURŞUN, Zekeriya ve Kemal Kahraman; “Derviş Vahdetî”, **DİA**, C. IX, 1994, ss. 198-200.

KURŞUN, Zekeriya; “Mehmed Memduh Paşa (1839-1925)”, **DİA**, C. XXVIII, Ankara, 2003, ss. 495-497.

KÜÇÜK, Cevdet; “Abdülaziz”, **DİA**, C. I, 1988, ss. 179-185.

KÜÇÜK, Cevdet; “Bab-ı Ali Baskını”, **DİA**, C. IV, 1991, ss. 389-390.

KÜÇÜK, Cevdet; “Balkan Savaşı”, **DİA**, C. V, 1992, ss. 23-25.

KÜÇÜK, Cevdet; “II. Abdülhamid 1842-1918”, **DİA**, C. I, 1988, ss. 216-224.

KÜÇÜK, Cevdet; “Murad V”, **DİA**, C. XXXI, 2006, ss. 183-185.

KÜÇÜK, Cevdet; “Sâlih Hulûsi Paşa (1864-1939)”, **DİA**, C. XXXVI, 2009, ss. 39-41.

MADEN, Fahri; “Arnavutluk’un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)” **Avrasya Etütleri Dergisi**, C. XXIX, S. 1, 2011, ss. 155-196.

MAHİR, Aydın; “Bulgaristan Komiserliği”, **Belgeler**, C.XVII, S. 12, Ankara, 1997, ss. 71-120.

MANAV, Nursel; “II. Meşrutiyet’te Abdülhamid Dönemi Kadrolarının, Tasfiyesi ve Tekaüd Sandıkları” **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. II, S. 1, Haziran 2017, ss. 240-260.

MEHMETEFENDİOĞLU, Ahmet ve Cemal Necip Gürel, “Yavuz – Havuz Davası”, **Tarih Okulu Dergisi**, Y. 7, S. 19, ss. 233-267.

MUŞMAL, Hüseyin; “Anadolu’nun İlk Eski Eser (Arkeoloji) Müzesi: Konya Âsâr-ı Âtîka Müzesi’nin Kuruluşu”, **Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Tarih Peşinde**, S. 1, Y. 2009, ss. 121-142.

MUŞMAL, Hüseyin; “Osmanlı Döneminde Konya”, **Kısa Konya Tarihi**, (Editör Caner Arabacı), TMMOB Konya Şubesi Yayını, Konya, 2016, s. 103-154.

OKANDAN, Recai; “Hammurabi Mecellesi”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. XVII, S. 1-2, 1951, ss. 283-315.

OKAY, M. Orhan; “Ahmet Mithat Efendi”, **DİA**, C. II, 1989, ss. 100-103.

OKAY, M. Orhan; “Refik Halid Karay”, **DİA**, C. XXIV, 2001, ss. 480-482;

OKAY, M. Orhan; “Ziya Gökalp (1876-1924)”, **DİA**, C. XIV, 1996, ss. 124-128.

ONARAN, Burak; “Kuleli Vakası Hakkında ‘Başka’ Bir Araştırma”, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, S. 5, Bahar 2007, ss. 9-39.

ORTAYLI, İlber; “II. Abdülhamid Devri’nde Taşra Bürokrasisinde Gayrimüslimler”, **Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1994, ss. 163-173.

ÖNDER, Mehmet; “Vefatının 20. Yıldönümünde Ermenekli Hasan Rüşdî Nam-ı Diğer Kel Şair”, **Yeni Konya**, 20 Ocak 1967, s. 2.

ÖZCAN, Abdülkadir; “Halet Efendi”, **DİA**, C. XV, 1997, ss. 248-249.

ÖZCAN, Azmi; “İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti”, **DİA**, C. XXIII, 2001, ss. 475-476.

ÖZCAN, Azmi; “Otuzbir Mart Vak’ası”, **DİA**, C. XXXIV, 2007, ss. 9-11.

ÖZKAN, Salih; “Niğde’ye Yapılan Sürgünler”, **Bilgi**, S. 36, 2006, ss. 187-200

ÖZTEL, Muharrem; “Osmanlı İdaresi’nin İhtikâra Bakışı ve İhtikâr Suçunun Cezası” **The Journal of Academic Social Science Studies**, Volume: 5 Issue:6, December 2012, ss. 397-420.

PEKER, Şeyma; “Sultan Abdülaziz’in Tahttan İndirilmesinin Ekonomik ve Siyasi Sebepleri”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. V, S. 14, Eylül-Aralık 2018, ss. 625-635.

Refii Cevad, “Turancılar ve Türkler Amma Hakîkî Türkler...”, **Alemdar**, Nu. 1578, 20 Eylül 1335 / 20 Eylül 1919, s. 1.

SARIÇELİK, Kerim; “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin İtilaf Devletlerine Karşı Anadolu’nun Akdeniz Kıyılarında Aldığı Bazı Tedbirler”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 21, Konya, 2007, s. 173-189.

SARIÇELİK, Kerim; “I. Dünya Savaşı Yıllarında Beyşehir’de İkamet Eden Sivil Esirler”, **I. Uluslararası Beyşehir ve Yöresi Sempozyumu**, 11-13 Mayıs 2006, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 2007, ss. 338-343.

SARINAY, Yusuf; “Ermeni Tehciri ve Yargılamalar (1915-1916)”, “**Ermeni Soykırımı**” İddiaları -Yanlış Hesap Talat’tan Dönünce, Cedit Neşriyat, Ankara, 2006, ss. 179-190.

SAYGILI, Hasip; “1903 Makedonya’sında Reformlara Tepkiler: Manastır Rus Konsolosu Aleksandır Rostkovski’nin Katli”, **Karadeniz Araştırmaları**, S. 39, Y. 2013, ss. 69-94.

SELVİ, Haluk; “Mütareke Döneminde Siyasi Mağdurlar ve Mağdurin-i Siyasiye Teavün Cemiyeti”, **Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Dergisi**, C. X, S. 1, 2008, ss. 289-300.

SENCER, Muzaffer; “Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetimsel Gelişmeler”, **Amme İdaresi Dergisi**, C. XVII, S. 3, 1984, ss. 46-71.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet; “Osmanlı Ahrar Fırkası: Programı, İktüzüğü, Beyannameleri”, **Liberal Düşünce Dergisi**, S. 6, 1997, ss. 101-117.

SEZER, Cemal; “Osmanlı Devleti’nin Sevk Sırasında Ermenilere Yönelik Uygulamaları (1915-1917)”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 13, Y. 7, Bahar 2011, ss. 30-53.

SONAT, Ramazan; “I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devletinin Muhasım Devlet Tebaası Politikası (1914-1918)”, **Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Tarih’in Peşinde**, S. 11, 2014, ss. 259-290.

SONYEL, Salahi R.; “İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana’da Vuku’u Bulan Türk Ermeni Olayları (Temmuz 1908- Aralık 1909)”, **Belleten**, C. LI, S. 201, Aralık 1987, s. 1241-1338

Süleyman Nazif, “Bir Hasbihal”, **Hadisat**, Nu. 45, 3 Kanun-ı Evvel 1335/ 3 Aralık 1918, s. 1.

ŞEBER, Nurdan İpek; “Namlunun Ucundaki Padişah: II. Abdülhamid’e Karşı Planlanan Suikastler”, **Türkiyat Mecmuası**, C. XXII, S. 1, 2012, ss. 31-59.

ŞEHABETTİN, Cenap; “Aziz Hatıralar”, **Peyam-ı Sabah**, 14 Temmuz 1337, s. 3

ŞEN, Murat; “Osmanlı Hukukunun Yapısı”. **Yeni Türkiye Dergisi**, C. XXXI, Y. 6, Ocak 2000, ss. 686-698.

TAŞBAŞ, Erdal; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet Görevlilerinin Sürgün Edilmesi: 19. Yüzyıl Kıbrıs Örneği”, **Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi**, C. II, S. 1, ss. 193-204.

TEMEL, Mehmet; “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında 1907 Tarihli Lahey Sözleşmelerine Aykırı Davranan İtilaf Devletlerine Karşı Osmanlı Devleti’nin Aldığı Bazı Önlemler”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S. 6, 2004, ss. 71-85.

TEZCAN, Asuman; “Âli Kararname ve Basın”, **Selçuk İletişim**, C. III, S. 4, 2005, ss. 166-172.

TOPRAK, Seydi Vakkas; “Teşkilat-ı Mahsusa Komitacılığından İzmit Mebusluğuna: Sapançalı Hakkı Bey”, **Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-IV**, C. II, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli, 2018, ss. 1135-1150.

TOSUN, Ramazan; “Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 14, 2003, ss. 143-163.

TUNAYA, Tarık Zafer; “Osmanlı Anayasacılık Hareketi ve Hükümet-i Meşruti” **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, C. VI, 1978, ss. 227-238.

TURAN, İlder; “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminde Öğrenci Siyasal Faaliyeti”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. XXIX, S. 1-4, ss. 171-191.

TÜRCAN, Talip; “Sürgün”, **DİA**, C. XXXVIII, 2010, ss. 164-166.

TÜRKMEN, Zekeriya; “Kuleli Vak’ası”, **DİA**, C. XXVI, 2002, ss. 356-357.

UÇAR, Ahmet ve Selman Soydemir, Kemal Erkan, **Adana İtidal Gazetesi**, TTK Yay., Ankara, 2014, s. 3.

UÇMAN, Abdullah; “Mizancı Murad”, **DİA**, C. XXX, 2005, ss. 214-216.

UÇMAN, Abdullah; “Namık Kemal’in Üzerine Bir Biyografi Denemesi”, **Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal**, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 219-228.

UÇMAN, Abdullah; “Ziya Paşa”, **DİA**, C. XLIV, 2013, ss. 475-479.

ULUÇAY, M. Çağatay; “Yeni ve Yakınçağda Manisa’ya ve Manisa’dan Sürülenler”, **Belleten**, C. XV, S. 60, Y. 1951, ss. 507-591.

UYANIK, Necmi ve Sebahaddin Mihçî, “Refî Cevat’ta Siyasî Düşüncenin Değişimi Üzerine”, **Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Tarihın Peşinde**, S. 12, Y. 2014, ss. 315-329.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; “V. Murat’ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skalyeri - Aziz Bey Komitesi”, **Belleten**, C. VIII, S. 30, Nisan 1944, ss. 245-329.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; “1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar”, **Belleten**, C. XX, S. 77, 1956, ss. 103-174.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; “Ali Suâvi ve Çırağan Sarayı Vak’ası”, **Belleten**, C. VIII, S. 29, TTK Basımevi, Ankara, 1944, ss. 71-118.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; “Halil Hamid Paşa” **Türkiyat Mecmuası**, C. V, Devlet Basımevi, İstanbul, 1936, s. 213-268.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; “Sultan Abdülaziz Vak’asına Dair Vak’anüvis Lütfi Efendi’nin Bir Risalesi”. **Belleten**, TTK Yayınları, C. VII, S. 28, 1943, Ankara, ss. 349-373.

ÜLMAN, Yeşim Işıl; “Osmanlıdan Cumhuriyete Geçiş Döneminde bir aydının portresi: Besim Ömer Akalın (1861-1940)”, **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, Y. 2004-2005, S. 10-11, s. 435-464.

ÜNLÜ, Mucize; “Tanzimat Sonrasında Yakova” **Studies of The Ottoman Domain**, C. VII, S. 13, Ağustos 2017, ss. 109-126.

VAROL, Muharrem; “Yıldız Sarayının Tekkeleri ve II. Abdülhamid’in Tarikat Siyaseti”, **Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul**, (Editör Çoşkun Yılmaz), İstanbul, 2013, ss. 203-221.

YAKUT, Esra; “Osmanlı Hukukunda Bir Suç Olarak Eşkîyalık ve Cezalandırılması”, **Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 17, S. 33, Sarıyıldız Ofset, Ankara, 2012, ss. 21-34.

YAKUT, Esra; “Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı Hukukunda Taziri Gerektiren Suçlar ve Cezaları”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, S. 2, Güz 2006, ss. 25-40.

YAZICI, Serkan; “Edirne Ayaklanması (1908)”, **Edirne’nin Fethi’nin 650. Yılı Sempozyumu Bildirileri Kitabı**, Trakya Üniversitesi Yay., Edirne, 2012, ss. 329-339.

YILMAZ, Mehmet Serhat; “II. Meşrutiyet Öncesi Kastamonu’da Bir Ayaklanma Girişimi (1906)”, **Karadeniz Araştırmaları**, S. 30, Y. 2011, ss. 123-142.

YİĞİT, Yücel; “İttihat Ve Terakki Fırkası İçinde Parti İçi Muhalefet: Hizb-i Cedit Hareketi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. XIV, S. 28, Bahar 2014, ss. 103-125.

YÜCE, Nuri; “Çapanzade Âgâh Efendi”, **DİA**, C. I, 1998, ss. 447-448.

YÜKSEL, Süheyla; “Türk Edebiyatında Taşraya Çıkış: Ali Kemal’in Romanları”, **Turkish Studies**, Volume 4 /1-II Winter 2009, ss. 1480-1506.

ZEYREK, Suat; “II. Meşrutiyet Döneminde İktidar – Muhalefet Çekişmeleri Üzerine Genel Bir Bakış”, **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. VI, S. 2, Y. 2013, ss. 25-58.

ZEYREK, Suat; “II. Meşrutiyet’te Demokratik Muhalefetin Sonu: Arnavut İsyanları ve Sonuçları”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 33, Y. 2012/2, ss. 299-336.

6. Tezler

ADIGÜZEL, Niyazi; **Edirneli Ahmet Bâdî’nin “Riyâz-ı Belde-i Edirne” Adlı Eserinin Tezkire Kısım**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2008.

AKGÜN, Adnan; **Ebüzziyâ Tevfik’in Mecmua-i Ebüzziyâ’daki Hatıraları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1987.

AKILLI ACAR, Tuğba; **3 nolu Nefy ve İtlak defterinin (S. 1-100) transkripsiyonu ve değerlendirilmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.

AKYÜZ, Mehmet; **Konya Vilayet Gazetesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009.

ASLANER, Serhat; **İlmiye Sınıfının II. Meşrutiyeti Algılayışı (Konya Örneği)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2006.

AVCI, Halil Ersin; **İngiliz Ermeni İttifakı**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.

BALCI, Sezai; **Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

BAYTİMUR, Suha Oğuz; **Osmanlı Devletinde Hapis ve Sürgün Cezaları (1791–1808)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2011.

BİNGÖL, Sedat; **Yüzellilikler Meselesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1994.

ÇOBAN, Harun; **5 Numaralı Nefy ve İtlak Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2010.

DENİZ, Melek; **2 Numaralı Nefy ve Kısa Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2015.

DURSUN, A. Haluk; **Akabe Meselesi 1906 (Ortadoğu'da Osmanlı-İngiliz Rekabetine Bir Örnek)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1994.

GÖKÇEN, Ahmet; **Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1987.

KARA, Süleyman; **Ermenekli Hasan Rüştü'nün Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2004.

KARACAR, Mahir; **Refi' Cevad Ulunay'ın Süreli Yayınları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2010.

KAYA, Yakup; **Bir Devlet ve Siyaset Adamı Şükrü Kaya**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2012.

KESER, Fatma; **Konya Vilayet Gazetesine Göre II. Meşrutiyet Başlarında Konya Sancağı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008.

KILIÇ, Ömer; **4 numaralı nefy ve İtlak Defteri'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2010.

KÖKSAL, Osman; **Tarihsel Süreci İçinde Bir Özel Yargı Organı Olarak Dinan-ı Harb-i Örfiler**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996.

MAKAN, İbrahim; **II. Abdülhamid Döneminde Trablusgarp ve Fizan Sürgünleri 1876-1909**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2012.

MENEKŞE, Ömer; **XVII. ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Hırsızlık Suçu ve Cezası**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998.

OKTAY, Metin; **Aka Gündüz'ün Hayatı, Sanatı ve Eserleri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008.

ÖNGÜL, Bilal; **Abdülhalim Memduh'un Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2002.

ÖZDEMİR, Elif; **1 numaralı nefy ve kıyas defteri'nin (S.74-134) transkripsiyon ve değerlendirilmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2018.

POLAT, Hasan Ali; **II. Meşrutiyet Döneminde Siyasî Sürgünler (1908-1918)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2018.

SARICA, Ali; **Hüseyin Kâmi'nin Hayatı ve Eserleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak, 2012.

SEVGİL, Sezen; **Edirne Milletvekili Mehmet Şeref Aykut ve Birinci TBMM'deki Faaliyetleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2016.

SONAT, Ramazan; **I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devletinin Muhasım Devlet Tebaası Politikası (1914-1918)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2014.

ŞİMŞEK, Gülsüm; **II. Abdülhamid Dönemi Siyasi Sürgünler**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2018.

TANIŞ, Cihat; **Meşrutiyetten Cumhuriyete Türkiye'de Siyasi Af (1908-1923)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2016.

TAŞKIN, Emine; **Necib Melhame Paşa'nın Siyasî Hayatı (1856-1927)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2019.

TOLUAY, İsmail; **Tezkirecilikten Edebiyat Tarihçiliğine Geçiş ve Abdülhalîm Memduh'un Târih-i Edebiyât-ı Osmâniyye'si: İnceleme-Metin**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2006.

TUGAY, Biray; **Aydın Vilayetinde Sürgün (Tanzimat'tan Cumhuriyete)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2013.

YAZICI, Serkan; **Osmanlı'da Siyasi Muhalefetin Kurumsallaşma Süreci (1902-1909)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2011.

YENİDÜNYA, Süheyla; **Mehmet Sait Hâlet Efendi Hayatı İdari ve Siyasi Faaliyetleri**, (Yayınlanmamış Doktora Tez), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.

7. Elektronik Ortamdan Alınan Eserler

GÜNAY, Nejla; **Zeytun İsyanları**, <http://turksandarmanians.marmara.edu.tr/tr/zeytun-isyani/>, (Erişim Tarihi 21.06.2020).

ÖNDER, Mehmet; **Ziya Paşa'nın Konya'daki Kitapları ve El Yazması**, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/31670/001517096006.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (05.06.2020).

<https://twitter.com/alisukrucoruk/status/1317207447224963078/photo/2> (Erişim Tarihi 28.10.2020)

<https://twitter.com/ahmetkus6/status/1131526359149371393/photo/1> Erişim Tarihi; 28.10.2020.

Can Dündar, “Konya'daki Son Ermeni de Gitti”, Milliyet, 13 Haziran 2006, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/can-dundar/konyadaki-son-ermeni-de-gitti-160493>. (Erişim Tarihi 27.06.2021).

Konya Valisi Ziya Paşa'nın Hükümet-i Seniyye aleyhinde bulunduğu ve sürgüne gönderilmiş siyasî suçluları himaye ettiği iddiasına dair belegenin çeviri yazım hâli

Bu kere Anadolu tarafındaki seyahat-i acizanemde Konya Vilayeti'nce vâki olan meşhûdât ve tahkikat-ı çakeranemi hasbel sadaka ber vech-i zîr arz u beyan eylerim şöyle ki

Konya Vilâyeti Valisi Ziya Paşa mukaddema Avrupa'daki neşriyat kazibe vak'asına bir başka süs vererek muharebe-i mündefada asakir-i Osmaniye'nin makbûliyetini serrişte ittihaz iderek ahaliyi idare-i hazıradan ve daha açıkçası altı yüz küsur seneden berü muhayyi-i meslek ve millet olan hanedan-ı zîşân-ı saltanat-ı seniyyeden müteneffir itdirecek suretde idare lisan eylemekdedir.

Şurası cây-ı garâibdir ki kendüsüyle hemhâl olmayanlara asla ve kat'an yüz virmeyerek her suretle efkar-ı bedkâr-ı (...) teb'iyet iden birkaç haşerâtı karin meclis-i hassı eyleyerek her gice akd-i encümen-i işret ve envai kelimat gayr gayr meşrûayı urve-i ziyan cesaret itmekde vehm-i efkârı olan müctemiâ-yı merkûmânın vasıtaları ile vilayete merbut olan sancak-ı ahalinin dahi tahdîsi ezhânını müceb envai mefsedet neşrine sa'î eylemekdedir.

Hatta bir marûzı bila haşerat-ı merkumundan mukaddema İzmir'de Hürriyet nam gazetenin (...) olub şimdi nezdinde bulunan İzmirli meşhur Menkeşelizâde Emin Efendi'nin biraderi Salih nam gayr-ı salih tahsil-i bekayada memuriyetiyle Antalya'ya memuren izam itmiş ve merkûm sancak-ı mezkûre kadm-i nihâde-i mefsedet olarak mukaddema müttehimen oltarafa nefy ve tağrib buyrulan Hoca İbrahim Efendi ile birleşerek tahdîs-i ezhân ahâli-i müceb-i neşriyat-ı kazibeye bedd ve mübaşeret eylemiş ve merkûmanın müttefikân vâki olan harekât-ı mefsedatkârâneleri (.....) sadıkan saltanat-ı seniyyeden bulunan sancak-ı mezkûr mutasarrıfı Ahmed Bey Efendi'nin mesmû'û oldukda müdürâne ve akılâne merkûmâtı tahvîf ve takdir ve keyfiyet hareketleri vali-i müşârûnileyhin sem'ine îsâl itdirmiş bulunmasından muteber olarak azl itdirmişdir.

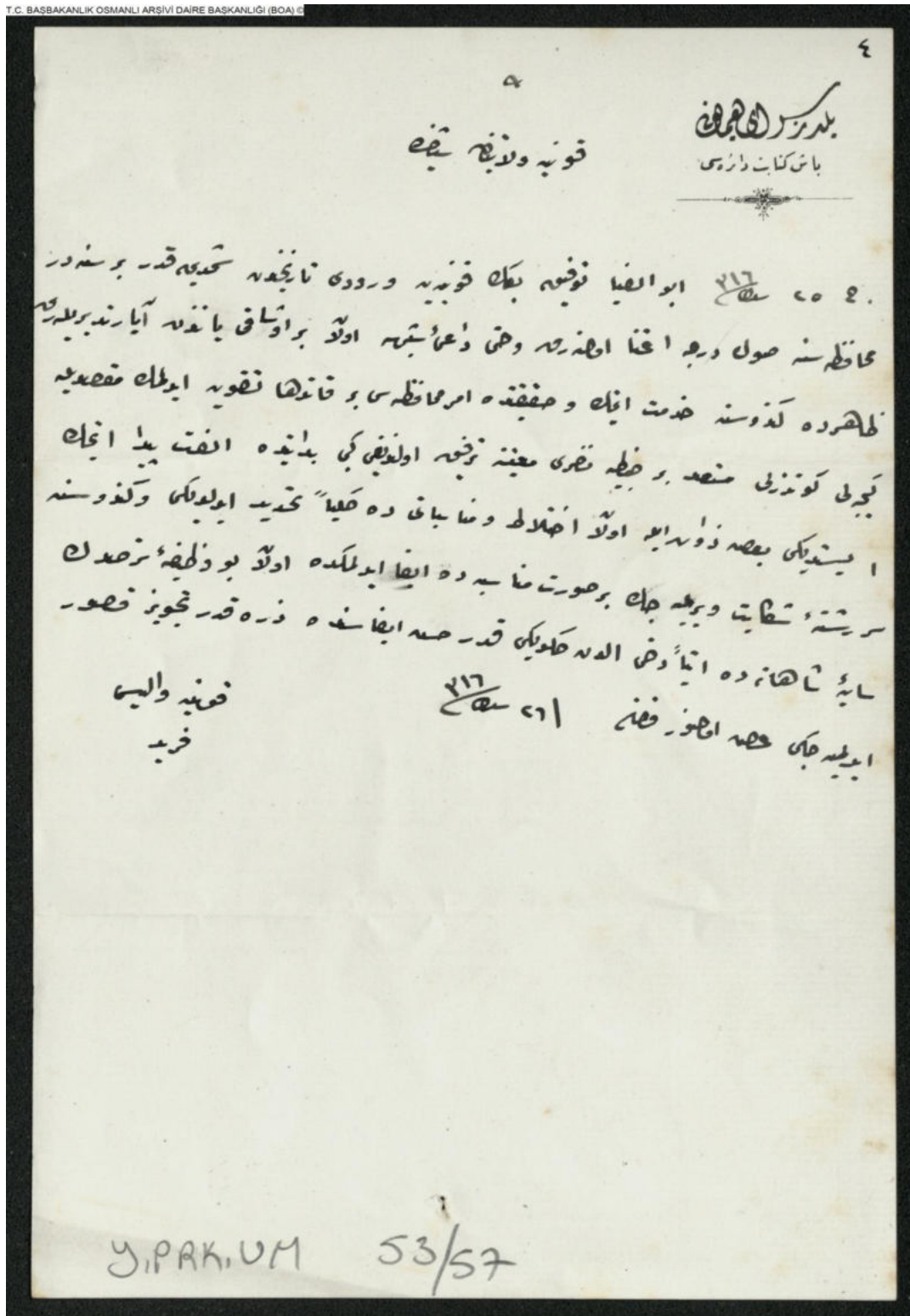
Vali-i müşârûnileyhin her suretle (...) olanlardan Konya Tahrîr Emlâk Mümeyyizi Sadık Bey'in Akseki Kazası'nda vaki olan tadilatı sırasında ahalinin fukaralarına zam ile ashab-ı servetin emlakının tenzil-i kıymetleri hakkındaki icraat-ı gayr-ı meşrû'asına mukâbil olmuş olduğu beş yüz liranın zâhire ihracıyla derece-i subûta vardığına dair Teke Sancağı mutasarrıflığından takdîm olunan evrakın icrâ-yı ahkâmına asla havale semi ehemmiyet itmediği dahi mesâlimdir.

Politika töhmetiyle müttehimen Anadolu canibine nefy ve tağrib olunanlardan Mahir Bey mukaddema Konya Vilayetinden Kayseri'ye tahvil-i menfa olunmaksızın mümâileyh

hakkında mütehayyizat ahaliden riayetsizlik idenleri huzuruna celb ile tekdir ve tahkir eylediği cümle nezdinde malûm olduğu gibi Mahir ve Hayri ve Midillü'de bulunan Kemal vesair gibi zevatın bu aralık merkez müracaatları Konya olub (...) vali-i müşarünileyh ile icrayı muhaberat olunmakda ve meclis-i mebusanın küşadında bazılarına dahi talimatlar gönderilmekdedir.

İşte vali-i müşarünileyhin bu günki meslek-i gayr-ı meşrûası dahi bu yolda olduğu muhakkak olmağla hasbel sadaka meşhûdât ve mesmûât-ı bendeganemi arz u beyân ile beraber politika töhmetiyle mütehhim olan bazı memurin vesairenin dahi Anadolu canibine menfiyyen izam olunanlar tahdîs-i ezhân-ı ahali-i mûceb sözler neşrinden hâli olmadıklarını min gayr-ı hadd-i ihtar eylerim.

Ek 2. Ebuzziya Tefrik Bey'in Konya'ya gelişinden itibaren muhafazasına itina gösterildiğine dair malumat evrakı.

Ebuzziya Tefvik Bey'in Konya'ya gelişinden itibaren muhafazasına itina gösterildiğine dair belgenin çeviri yazım hâli.

Yıldız Saray-ı Hümayunu

Başkitabet Dairesi

Konya Vilâyet-i Seniyyesine

C 25 Şubat sene 316 Ebüzzıya Tefvik Bey'in Konya'ya vürûdu tarihinden şimdiye kadar bir senedir muhafazasına son derece itina olunarak ve hatta dâî şüphe olan bir uşaqı yanından ayartdırılarak zahirde kendisine hizmet itmek ve hakikatde emr-i muhafazası bir kat daha takviyye idilmek maksadile gıceli gündüzlü müstaid bir zaptiye neferi maiyetine terfık olunduğu gibi bidayetde ülfet peydâ itmek istediği bazı zevat ile olan ihtilât ve münasebeti de külliyyen tahdîd idildiği ve kendüsine serrişte-i şikâyet virilmeyecek bir sûret-i münâsebede îfâ idilmekde olan bu vazîfe-i tarassudun saye-i şahanede atiyen dahi elden geldiği kadar hüsn-i îfâsında zerre kadar tecvîz-i kusûr idilmeyeceği arz olunur efendim. fî 26 Şubat 316.

Konya Valisi

Ferîd

Ek 3. Siyasi suçlardan dolayı Konya’da bulunan menfilere dair Dahiliye Nezaretine sunulan rapor.

[illegible]

Dâhiliye Nezâret-i Celilesine

Gayet müteaccildir

C. 9 ve 10 Ağustos sene 321 Konya'da ikamete memur olanlar bervech-i atidir şûrâ-yı devlet azasından olduğu hâlde mahdûmu Talha Bey'le berâber Zabtiye Nezâreti'nin Fi 27 Mârt Sene 316 tahrirâtıyla gönderilen ve İstanbullu Ebussuud ailesine mensup olduğunu söyleyen Ebüzziyâ Tevfik Bey ve makâm-ı ali nezâretpenâhilerinin 22 Teşrin-i Sâni Sene 311 tarihli tahrirâtıyla gelen Vidinli müteveffa Şakir Bey'in mahdûmu olub mâbeyn-i hümayûn cenâb-ı mülûkâne şifre kitâbetinde müstahdem bulunmuş idüğünü söyleyen Hüseyin Bey ve Hâriciye Nezâreti müstahdeminden olduğu hâlde 24 Eylül Sene 317 tarihli tahriratla zabtiye nezaretinden izam olunan ve Tiranlı müteveffa Said Bey'in oğlu olduğunu söyleyen Murad Bey ve Mamûratü'l-Aziz Vilâyeti tercümânı iken Ebüzziyâ Tevfik Bey'le beraber taht-ı mahkemeye alınmasından dolayı gelen ve Selânikli Şevki Efendi'nin mahdûmu olduğunu söyleyen Hüsnü Bey ve 25 Temmuz Sene 319 şifre-i telgrâfnâme-i asafâneleriyle izam buyurulan ve Prezrinli Hayrullah Ağâ'nın mahdûmu olduğunu ifâde iden mahal-i mezkûr belediye reisi sâbıkı ve vilâyet-i nüfûs Nâzırı Râmiz Pâşâ ve bâb ve alay Seraskeri istihkâm ve inşaat muhidlerinden iken ahabına muhbirlik ki tahakkuk iden ahvâlinden dolayı makâm-ı ali-i nezâret penâhilerinin 17 Kânun-ı evvel Sene 304 tarihli tahrirâtıyla izam olunan Dersaadet ahalisinden ve Şehzâde başında Balabân Ağa Mahallesi'nden olduğunu ifâde eyleyen Fehmi Bey ve

Sayfa 2

10 Şubât 318 tarihli tahrirâtıyla Tblis Vilayeti'nden gönderilen Üsküb Kasabası Ahalisi'nden Nalbandzâde denildiğini söyleyen Hoca Said Efendi ve Zabtiye Nezâreti'nin Fi 27 Nisan 318 târihlü tahrirâtıyla gönderilüb Üsküb Kasabası Ahalisi'nden ve mahal-i mezkûr müderrislerinden bulunduğunu ifade iden Celâl Efendi ve Zabtiye Nezâret-i Celilesi'nin 3 Ağustos 311 târihlü tahrirâtıyla gönderilen ve Kasımpaşa'da Kulaksız Mahallesi'nden olub Hasan Kapudan namıyla maruf olduğunu söyleyen (...) Hazretleri'nin hıdemat-ı hususiyesinde bulunmuş olan Hacı Ali bin Hasan ve Etıbbâ-yı Bahriye'den olub 3 Haziran 320 tarihli telgrafname ile Mabeyn-i Hümayun-ı Mülûkane Başkitabet-i Celilesi'nden gönderildiği izbar buyurulan ve Hâriciye Nezâreti meamurlarından müteveffa Ali Şinâsi Bey'in mahdumu İstanbullu ve Hamidiye Etfalhanesi tababet-i saniyesiyle Devletlü Azimetlü Naciye Sultan Hazretlerinin tabâbet-i hususiyesinde bulunmuş olduğunu ifade iden Hakkı Şinasi Bey ve Tabur Katiblerinden iken silk-i askeriyeden tard ile Zabtiye Nezâreti'nin Fi 22 Şubat Sene 318 tarihli tahrirâtıyla gönderilen ve Küçük Ayâsofya Mahallesi'nden olub pederi

el-yevm Hassa erkan-ı harbiye dairesi Başkatibi olan Ali Bey olduğunu söyleyen Mazhar Efendi ve Teke Tahrirat Müdürlüğüne bil-yakîn gönderildiği 21 Nisân 320 tarihli tahrirat-ı aliye-i daveranelerinde izbar buyurulan ve Dersaâdet'de Aksaray'da İsmail Ağa Mahallesi'nden geldiğini söyleyen Cemal Bey ve Taşra'da istihdam olunmak üzere Zabtiye Nezareti'nin Fi 2 Eylül 321 tarihli tahriratıyla izâm kılınan ve aslen Ruscuklu olduğunu söyleyen Polis İkinci Komiseri Neşet Efendi ve 30 Teşrin-i Evvel 320 tarihli tahrirat

Sayfa 3

Aliye-i ihtikârlarıyla gönderilen ve Dersaâdetin Cihangir Mahallesi'nden müteveffa Mustafa Hayri Efendi'nin mahdûmu olduğunu ifade iden emlâk-ı hümayun kaleminden Hüsnü Efendi ve Zabtiye Nezâreti'nin 25 Kanûn-ı Evvel Sene 320 tahriratıyla izam olunan ve Batum Ahalisi'nden olduğunu söyleyen Mehmed (...) ve biraderi Abdullah ve Hamdi Hamar ve Mekteb-i Harbiye-i Şahane Talebesinden olub Zabtiye Nezâret-i Celilesi'nden 25 Mayıs sene 321 tarihli tahriratıyla gönderilmiş olan ve Üsküdâr'dan Tütüncü müteveffa Hâcî İbrahim Ağa mahdumu Cemil ve yine Üsküdar'da pederi Adliye Nezareti Mektubi Hülefasi'ndan olduğunu ifade iden Hüsameddin Efendi ve Trabzon Polis Komiseri iken Zabtiye Nezareti'nin Fi 17 Zilkade Sene 314 tarihli tahriratıyla gönderilen Edirne Vilayeti dahilinde Vize Kasabası Ahalisinden idüğünü dermeyan iden Şükrü Efendi ve Zabtiye Nezâreti'nin Fi 21 Eylül Sene 318 tarihli tahriratıyla gönderilüb an aslı Mitroviçe Kazası'ndan Belediye Reisi Mustafa Efendi mahdumu olduğunu ifâde iden İlyas bin Mustafa ve Kumkapuda patrikhane kandilcisi olub Zabtiye Nezaret-i Celilesi'nin 18 Eylül Sene 317 tarihli tahriratıyla gönderilen ve Dersaadetli Ermeni Palkoviç Makarviç oğlu Hayk Mezareçe Paryan namıyla yad olunduğunu söyleyen Marangoz Haykonya 11 Ağustos Sene 312 tarihli tahriratla Zabtiye Nezareti'nden gönderilen ve Üsküdar'da İcadiye Mahallesi'nden olduğunu beyan iden Ermeni Hacı Agob Çaliçyan ve Zabtiye Nezâreti'nin Fi 4 Kânûn-ı Evvel Sene 320 tarihli tahriratıyla Mekteb-i İdadiye'ye yerleştirilmek üzere gönderilüb maârif idaresine teslim olunan Malkon oğlu Aram Bahmeçyon refiki Savador ve Karaman menfisi olub Mabeyn-i Hümayun Cenab-ı mülükane başkitabet-i Celilesi'nin Fi 11 Temmuz Sene 319 târihlü telgrafnamesi mucibince

Sayfa 4

Karaman'dan çıkarılan Hacı Mehmed Efendi'nin Konya'da ve kezaik Nezaret-i müşârünileyhaden izam olunan talebeden Lofçalı Molla Mustafa Efendi Konya'nın Saideli Nahiyesi'nde ikâme etdirilmekte bulunmuşlardır ve mülhakatdan alınan evcibeye nazaran Siroz Sancağı'nın Filayot Karyesi ahâlisinden olub Edirne Divan-ı Harb kararıyla Peyâs Kalesi'nde şekavet maddesinden dolayı on sene müddetle mahpus iken firar idüb bilahere

hükümet-i seniyyeye dehaletle Adana Vilayeti haricinde ikamesi muktezayı irade-i seniyye-i hazret-i padişahiden olarak 22 Zilkade Sene 315 tarihlü vilâyet-i müşârünileyhanın tahriratıyla bilvürud Isparta'da (.....) Yorgi ve Beşiktaş Zabıta Memurluğu'nun işârına atfen Ankara Vilayeti'nin 8 Kânûn-ı Evvel Sene 319 tarihli tahriratıyla gelen hakan-ı merhumun dairesi mensubatından Çerkes Mehmed Sadık Bey ve Zabıtye Nezaret-i'nin Fi 21 Nisân Sene 318 tarihli tahriratıyla gönderilen Dersaâdetde Koca Mustafa Paşa Ahalisi'nden Şeyh Abdullah Efendi oğlu olduğunu ve vaktiyle muhacirin komisyonu ketebesinde bulunduğunu beyan iden İsmail Hakkı Efendi ve Nezaret-i müşârünileyhanın 30 Temmuz Sene 319 telgrafname ile gelüb Üsküdarlı Visaliye Hülefasından müteveffa Şevki Bey'in mahdumu olub evvelce şehremaneti kalemi ketebesinden olduğunu söyleyen Halid Efendi ve Kula Kasabası'nın Bey Mahallesi'nden olduğunu ifade iden ve zevcesiyle birlikte gönderilen Hacı İmam oğlu Mehmedzade Ahmed Hamdi Efendi ve (...) tahsisatla müsafere-i istihdam olunmak üzere Makam-ı Vala-yı Seraskerinin Fi 9 Eylül Sene 318 tarihlü tahriratıyla izam kılınan ve Tüfengiyân Hazret-i Pâdişâhiden Bosnalı Osmân Ağâ'nın mahdumu olduğunu ifade iden Jandarma Binbaşısı Salih Efendi ve üçüncü Orduyu Hümayun müşûriyyet-i Celilesi'nin Fİ 10 Temmuz Sene 319 tarihlü tahriratıyla

Sayfa 5

Dâhiliye Nezaret-i Celilesine

Gayet müteaccildir.

9 Ağustos Sene 321 merkez ve mülhakat-ı vilayette ikamete memur olanlardan bir ikisinden maadasının nevi cürm ve töhmeti olbabdaki emirlerde musarrah olmak hasebiyle bunlardan hangilerin mesail ve mevad-ı siyasiyeden dolayı hükmen ve ba irade gönderilmiş oldukları bilinemediği gibi bu gibilerin istizah-ı buyurulan evsafından hangi aileye mensub oldukları ve evvelce bulundukları hıdmet ve memuriyet gibi aksamı kendülerinden mülakatda olanlar hakkında hükümet-i muhasebe ile bilmuhabere ahz-ı malumat epeyce vakte muhtaç bulunduğu ve halbuki isticali maslahat buyurulduğu cihetle vilayete bu yolda gönderilmiş olanların yalnız esamisiyle nerelerden hangi tarihli emirlerle gelmiş olduklarına dairdir dest-i tanzim olan defter şimdilik takdim olunmak ve bunda görülecek esamiden hangileri mesail ve mevad-ı siyasiyeden dolayı gönderilmiş iseler anlar hakkında taleb buyurulmuş olan izahat tecviz olunursa kendülerinden bil ahz başkaca arz edilmek üzere istizan-ı muameleye ihtisar ve emr-i seri cevabı asafanelerine intizar olunur ferman

Fi 11 Ağustos Sene 321

Konya Valisi Faik

3

تجدید عفا نه

بعضه اسباب سی بر طرف نفعه مقصدی اراده است کتاب خواندن
بولیغی جانب ضبط نقدان خلیفه است که بولیکه نایبی قریب
بالورود وقوع ماه اتمام ابدت

استاد بی اسباب ولد ارفاس و سبانه
ولد راس و سبانه ولد دروس

در قومه نظر سوز زمره سرافق اولی در سمرانه بعد از
اراده است که در قضاوت خلیفه بولیکه جانب ضبط نقدان
خلیفه است که در سمرانه نایبی قریب بالورود نقدان
و قریب الخ و کسره نقدان اتمام ابدت

میرلواشی باب

دولت اخیر قریب بود که در قضاوت اقامی اراده است که در
یاد است که انصاف عفا نه اولی سی مرکز و قریب
که بود قریب عفا نه نایبی قریب بالورود
در قضاوت اقامی اراده است که در قضاوت اقامی
اقامه ابدت بود

استاد بی ضبط نقدان

سعد زنده اولی سوز زمره سبانه سبانه و قریب
طریق در سمرانه خردن ابدت اولی سبانه سبانه و قریب
بره اقامی نایبی قریب بالورود قریب بالورود
جانب ضبط نقدان خلیفه است که در سمرانه نایبی قریب
در سمرانه و قریب اقامه ابدت اولی سبانه سبانه و قریب

لویلی عفا نه

خاهر اردو که بود سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
جانب ضبط نقدان خلیفه است که در سمرانه نایبی قریب
در سمرانه و قریب اقامه ابدت اولی سبانه سبانه و قریب
انصاف عفا نه اولی سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
که بود قریب بالورود نقدان اتمام ابدت

استاد بی سبانه ولد دروس

امری سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
خاطر عفا نه اولی سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
اقامه ابدت اولی سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
انصاف عفا نه اولی سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
نایبی قریب بالورود نقدان اتمام ابدت

خاطر عفا نه

بعضه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
طریق در سمرانه خردن ابدت اولی سبانه سبانه و قریب
اراده است که در قضاوت خلیفه بولیکه جانب ضبط نقدان
خلیفه است که در سمرانه نایبی قریب بالورود نقدان
و قریب الخ و کسره نقدان اتمام ابدت

خاطر عفا نه

طریق در سمرانه خردن ابدت اولی سبانه سبانه و قریب
بره اقامی نایبی قریب بالورود قریب بالورود
جانب ضبط نقدان خلیفه است که در سمرانه نایبی قریب
در سمرانه و قریب اقامه ابدت اولی سبانه سبانه و قریب

سوز زمره سبانه سبانه

مطرد و قواوت اولی سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
اولی سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
و قریب اقامه ابدت اولی سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
در سمرانه و قریب اقامه ابدت اولی سبانه سبانه و قریب

سبانه سبانه

سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه

امری سبانه سبانه

سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه

قریب سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه

اصطلاحی سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه

سبانه سبانه

سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه

اصطلاحی سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه

سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه

سبانه سبانه

سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه

امری سبانه سبانه

سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه

سبانه سبانه

سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه
سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه سبانه

پیر کس محمد صابو

مهراله خان قندهار صاحب موقوفه اولادیه دارداره سید محمد
یارسان صاحب موقوفه خواجه شمس الدین و اولادیه کورده
اولادیه لغویه حاجی سلطان محمد صاحب موقوفه دارالاحیاء
ازبک خیریه کورده طریقه اربعه اسبیه افغانه کورده موقوفه

الله الى حاله اقدس

هو اليه عالم فعمده وسمو انما عليه سده اسام العلم والبر
اوچون بکرم نازق قلم دوله محمد اوره سده اسام العلم
اوره کوندرم والبعض اسماء دوله محمد اوره سده فضيلت
قسم برده

سلاطین و ارباب شریفه و فخریوں فرخنده بزرگی

[illegible][illegible]

اسماء ج
مومنانہ نقارۃ اللہ بولند بولند فرید علیہ ورفاء اور
بارہ سہ خندہ خندہ خندہ خندہ اور سہ بارہ خندہ
نقارۃ اللہ سہ کوہ سہ وصال خندہ خندہ خندہ
نور الع فریدہ خندہ خندہ خندہ خندہ خندہ خندہ

مرفوع و مرفوعه ایچو اوده فخره یارچی ولوجده و بریده اوره
اوزینه افسر قفسه کلمه درسته ایدر بره انا انا و اوره
اسیانه کوزه و العجم سوله اواره اوره اوره حقیقه شعور کوزه

یکه صالح بـ

موسى بن جعفر بن محمد بن ابراهيم اولويه سوره شاد
دو کتبه نما رسیده بولند بطريقه او زده بارداريه عذره
بارشاهي اجود اوليه خطور تاريخ کونوله واليم نفت
نما رسیده انان اوليه کونوله

دریغ از آنکه شکر به خود داده بکنم

کند و نه بخود مخصوص

و فرماید ای باب مصدق من اولمعه طولانی معلوم اولمعه سیه
سه بی آکمال اتمیه اسره در سوره نقصه عجاوین اولمعه
نامی ای ای بوی من و ساجده اولمعه اولمعه اولمعه اولمعه
ای بوی من و اولمعه اولمعه اولمعه اولمعه اولمعه
حق ترصد اولمعه اولمعه اولمعه اولمعه اولمعه
اولمعه اولمعه اولمعه اولمعه اولمعه اولمعه
عزیزه کلیمه اولمعه اولمعه اولمعه اولمعه اولمعه

Konya’da sürgün menfilere dair 4 Teşrîn-i Evvel 1327 tarihli raporun çeviri yazım hâli

Konya’da mukim eşhas

Ebuzziya Tevfik Bey

Zabtiye Nezaret-i Celilesi’nin 27 Mart sene 316 tarihli tahriratıyla gelmiş ve vilayete teslimi muktezayı irade-i seniyye-i hazret-i hilafetpenahiden bulunduğu işar buyrulmuştur. Mahdumu Talha da Bey dahi beraber ikamet itmekdedir.

Bendegândan Hüseyin Vehbi Bey

Maaş-ı mahsus olan iki bin guruşla bir vilayetde istihdamı irade-i seniye-i hazret-i hilafetpenahi iktizayı alisinden bulunduğu beyanıyla Dâhiliye Nezaret-i Celilesi’nin 22 Teşrin-i Sani 311 tarihli tahriratıyla gelmiştir.

Selanikli Hüsnü Bey

Mamuretü’l Aziz Vilayeti tercümanı iken Ebuzziya’nın muhakemesinden dolayı ba irade-i seniyye-i hazret-i hilafetpenahi vilayete celb edilerek kalmış ve elyevm vilayet tercümanlığında müstahdem bulunmuştur.

Fehim Bey

Bab-ı Seraskeri İstihkam İnşaat mümeyyizlerinden iken ecanibe mümeyyizlik gibi (...) iden ahvalinden dolayı ba irade-i seniyye-i hazret-i hilafetpenahi Dahiliye Nezaret-i Celilesi’nin 17 Kanun-ı Evvel sene 304 tarihli tahriratıyla gelmiş ve dava vekaletiyle meşgul bulunmuştur.

Murad Bey

Hariciye Nezaret-i müstademininden olub iki bin beş yüz guruş maaşla istihdam olunmak üzere Konya’ya izamı muktezayı irade-i seniyye-i hazret-i hilafetpenahiden bulunduğu beyanıyla Zabtiye Nezaret-i Celilesinin 24 Eylül sene 317 tarihli tahriratıyla gelmiştir.

Mazhar Efendi

Levazım Dairesi tabur katiblerinden iken selk-i askeriden tard ile maaş ve mahsusatına muadil olan altı yüz guruş maaşla vilayet muhasebe (...) istihdamı muktezayı irade-i seniyye-i hazret-i padişahiden bulunduğu beyanıyla Zabtiye Nezaret-i Celilesi’nin 24 Şubat sene 318 tarihli tahriratıyla gelmiş ve elyevm muhasebe-i vilayet kaleminde müstahdem bulunmuştur.

Polis İkinci Komiseri Neş’et Efendi

Mümaileyh fenderde merkez komiserlerinden iken taşrada istihdamı muktezayı irade-i seniyye-i hazret-i vilayetpenahiden bulunduğu beyanıyla Zabtiye Nezaret-i Celilesi'nin 4 Haziran 318 tarihli tahriratıyla gelüb merkez vilayetde istihdam olunmaktadır.

Atıbbay Bahriyeden Hakkı Şinasi Bey

Etıbbayı Bahriye'den olub Bursa'da ikamet itdirilmek üzere gönderilen mümaileyhin bir tarafa firarına meydan virilmeyerek ailesiyle beraber Konya'ya izamı emru ferman hümayun hazret-i hilafetpenahi icab-ı celilinden bulunduğu beyanıyla Hüdavendigâr Vilayeti'nin 4 Haziran sene 320 tarihli tahriratına gelmiştir.

Asitaneli Hacı Ali bin Hasan

Hıdiv-i Mısır Devletlü fehametlü Abbas Paşa Hazretlerinin adamlarından olub münasib mikdar maaşla bir hıdmetde istihdam olunmak ve valinin infisalinde muamele-i meşruha tamamen ifa olunmak ve ol suretle selefden halefe teslim idilmek kaydıyla Konya'ya izamı irade-i seniyye-i hazret-i hilafetpenahi iktizayı celilinden olduğu beyanıyla Zabtiye Nezaret-i Celilesinin 3 Ağustos sene 311 tarihli tahriratla virilmiştir.

Cemal Bey

Bir tarafa salıverilmemek üzere Teke Tahrirat Müdirliği'ne bit-tayin gönderildiği Dahiliye Nezaret-i Celilesi'nin 21 Nisan sene 308 tarihli tahriratında işar olunmuş ve elyevm merkez vilayetde bedelat-ı nakdiye takib memurluğunda istihdam olunmakda bulunmuştur.

Hariciye Nezareti Hademe Müdiri Mustafa Bey

Maaş mahsusuyla istihdam olunmak üzere Konya'ya izamı muktezayı irade-i seniyye-i hazret-i hilafetpenahiden bulunduğu beyanıyla Zabtiye Nezaret-i Celilesi'nin 25 Kanun-ı evvel sene 320 tarihli tahriratıyla vürud itmiştir.

Aram Veled-i Melkon Basmayıcı ve refiki Asvasador veled-i Hristo

Konya'da İdadi Mektebine yerleştirilmesi şerefsudur buyrulan irade-i seniyye-i hazret-i hilafetpenahi iktizasından bulunduğu beyanıyla Zabtiye Nezaret-i Celilesi'nin 4 Kanun-ı Evvel sene 320 tarihli tahriratıyla gönderilmiş ve Maarif İdaresi'ne teslim kılınmıştır.

Cemal ve Hüsameddin Efendiler

Mekteb-i Harbiye-i Şahane talebesinden iken bazı ahval-i na maraziyelerinden dolayı vilayetçe tensib idilecek bir işde li eclil istihdam ba-irade-i seniyye-i hazret-i hilafetpenahi Zabtiye Nezaret-i Celilesi'nin 25 Mayıs sene 321 tarihli tahriratıyla vürud itmişlerdir.

Dava vekillerinden Mustafa Hıfzı Efendi

Mümaileyh münasib mikdar maaşla taşrada istihdam olunmak üzere ba irade-i seniyye-i hazret-i padişahi Zabtiye Nezaret-i Celilesi'nin 12 Teşrin-i Sani sene 321 tarihli tahriratıyla vürud itmiştir.

Üsküdar Posta Mevzi Asitaneli Halid

(...) vakıalarına mebni tard ve tebid olunan Bedirhan oğullarından Emin Bey'e mensubiyetinden dolayı Konya'da li eclil ikame Zabtiye Nezareti'nin 21 Mart sene 322 tarihli tahriratıyla vürud itmiş ve bu suretle merkez posta mevziliğinde müstahdem bulunmuştur.

Kanbolad Bey ve mahdumları Mustafa ve Midhat

Mümaileyh ile İzmir'de ikamet iden mahdumları Zabtiye mülazımları Mustafa ve diğeri Bahriye mülazımlığından matrud Midhad'ın geçinecekleri temin ve Anadolu'da asayişe halel virilmeyecek mahalde iskânları irade-i seniyye-i hazret-i hilafetpenahi iktizasından bulunduğu beyanıyla Dâhiliye Nezaret-i Celilesi'nin 11 Ağustos sene 321 tarihli tahriratıyla gelmiştir.

Karaman Müftisi Mehmed Efendi

Dört seneden beri ba irade-i seniyye-i hazret-i hlafetpenahi Konya'da ikamet itdirilmektedir.

3

Eczacı ve Kimyager Ali Halil Efendi

Mumaileyh Dersaâdetde bulunması gayr-ı caiz olmasına mebni taşraya izamı şerefsudur buyurulan irade-i seniyye-i hazret-i hilafetpenahi iktizasından bulunduğu beyanıyla şehremanet-i celilesinin 19 Nisan Sene 323 tarihli vürud itmiştir.

Süvari Mülazımı Hayreddin Efendi

Matrud Fevadek(?) oğlu olup silk-i askeride istihdamı caiz olmadığından taşrada hizmet-i makiyede istihdamı muktezayı irade-i seniyye hazret-i hilafetpenahiden olduğu beyanıyla Selanik Vekaletinin 2 Ağustos Sene 323 tarihli tahriratıyla vürud itmiştir.

Hüseyin Nazmi Bey

Mumaileyh Puti Şehbenderi olup beş altı yüz guruş maaşla istihdamı muktezayı irade-i seniyye-i cenab-ı hilafetpenahiden bulunduğu beyanıyla dahiliye nezaret-i celilesinin 26 Haziran Sene 323 tarihli tahriratıyla vürud itmiştir.

Süleyman Ağa

Saray-ı Hümayun Cenab-ı mülükane Kandilcibaşısı olub beş yüz gurus maaşla çırağ buyurularak mahfuzen memleketine izamı muktezası irade-i seniyye-i hazret-i padişahiden bulunduğu beyanıyla zabtiye nezaret-i celilesinin 4 Kanun-ı Evvel Sene 316 tarihli tahriratıyla vürud itmiştir.

Ermeni Cemaatinden Haçi Karabet veled-i Mostor Menasyan

Dersaâdetde bekası caiz olamayacağından bahisle Zabtiye Nezaret-i Celilesinin 29 Kanun-ı Sani Sene 316 tarihli tahriratıyla vürud itmiştir.

Ermeni Milletinden Aris

Merkum zabıtanın emniyet ve itimadını gaib itmesinden dolayı zabtiye nezaret-i celilesinin 13 Ağustos Sene 312 tarihli tahriratıyla vürud itmiştir.

Konya Merkez Sancağı'nın Bazı Mülhakatında Mukim Eşhas

Şükrü Efendi

Trabzon Vilayeti Polis Komiseri iken işi nisbetinde bir memuriyetle kayırlmak üzere ba irade-i seniyye hazret-i padişahi Zabtiye Nezaret-i Celilesinin 17 Haziran Sene 314 tarihli tahriratıyla gelmiş ve halen Akşehir Kazası'nın Cihanbeyli Nahiyesi Müdürlüğünde müstahdem bulunmuştur.

Istabl-ı Amire Katiblerinden Müteveffi Mehmed Efendi'nin Mahdumu Ali Efendi

Belediye Çavuşluğu gibi bir hizmetde istihdam olmak taşraya teb'idi irade-i seniyye-i hazret-i hilafetpenahi iktizasından bulunduğu beyanıyla dahiliye nezaret-i celilesinin 22 Kanun-ı Evvel Sene 321 tarihli tahriratıyla bil-vürud Ereğli Kazası Belediyesinde müstahdemdir.

4

Lofçalı Ali Galib

Hassa ordu-yu hümayun Seyyar Topçu Alayının Birinci Taburunun Üçüncü Bölüğü Cebhane Çavuşu iken taburunca olan ilişkisi kat olunarak bir daha Dersaâdete gelmemek üzere def ve teb'idi şerefsadır olan irade-i seniyye iktizasından olduğu beyanıyla hassa orduyu hümayun müşiriyet-i celilesinin 23 Kanun-ı Evvel Sene 312 tarihli tahriratıyla bil-vürud elyevm Ilgın Kazasında bulunmaktadır.

Ketebeden Afan Efendi

Bazı esbaba mebni bir tarafa teb'idi muktezayı irade-i seniyye-i cenab-ı hilafetpenahiden bulunduğu beyanıyla Zabtiye Nezaret-i Celilesi'nin 3 Temmuz Sene 314 tarihli tahriratıyla bil-vürud Karaman'a izam edilmiştir.

Asitaneli Mircan veled-i Dikran

Ermeni hadisesinde idam cezasıyla mahkum idildiği halde ahiren afv-ı ali-i umumide tahliye olunmuş takımdan bulunmasına nazaran Ermeni bulunmayan bir mahalde ikamet itdirilerek firarına meydan verilmemesi irade-i seniyye-i hazret-i hilafetpenahi iktizasından bulunduğu beyanıyla Zabtiye Nezaret-i Celilesi'nin 20 Teşrin-i Sani Sene 313 tarihli tahriratıyla gelmiş ve bozkırda ikamet itmekde bulunmuştur.

Asitaneli Estepan veled-i Ohannes ve Misak veled-i Dakes ve Estepan veled-i Pedros

Merkumun mazanna-i sui zümresine dahil olub Dersaâdetden teb'idleri irade-i seniyye-i hazret-i hilafetpenahiden bulunduğu beyanıyla Zabtiye Nezaret-i Celilesi'nin 14 Teşrin-i Sani Sene 321 tarihli tahriratıyla bil-vürud münferiden Karapınar ve Karaağaç ve Beyşehir Kazalarına izam edilmişlerdir.

Hadımlı Mehmed Efendi

Bazı münasebetsiz halinden ve hüsn-ü ahlak ile muttasıf talebeden olmadığından dolayı bir daha Dersaâdete gelmemek üzere memleketine gönderilmesi muktezayı irade-i seniyye-i hazret-i padişahiden bulunduğu beyanıyla zabtiye nezaret-i celilesinin 27 Mayıs Sene 321 tarihli tahriratıyla bil-vürud ol vechle memleketi olan Hadıma gönderilmiştir.

Mirlo İhsani Paşa

Düvel-i Ecnebiye Konsolos bulunmayan bir mahalde ikameti irade-i seniyye hazret-i padişahi iktizayı alisinden olmasına mebni merkez ve birinci fırka-i hümayun Kumandanlığının 4 Eylül Sene 318 tarihli tahriratıyla Karaman Redif Alayı dairesine tayin ve izam kılınmış ve elyevm Karaman'da ikamet itmekde bulunmuştur.

Hafız Mehmed Efendi

Talebeden olub Dersaadete gelememek üzere Zabtiye Nezaret-i Celilesi'nin 22 Ağustos Sene 323 tarihli tahriratıyla izam edilmiş ve memleketi olan Koçhisar Kazasına gönderilmiştir.

Asitaneli Cafer Sadık Efendi

Siroz'dan aldığı mürur tezkeresiyle İskenderiye ve Mısır'a azimet ve pire tarikiyle Dersaâdete avdet itmiş olan mumailyhin vilayet-i şahaneden birine izamı bil-ahere Dahiliye Nezaret-i

Celilesi'nin cevaben işar buyurulduğu beyanıyla Zabtiye nezaret-i celilesi'nin 16 Ağustos Sene 323 tarihli tahriratıyla vürud itmiş ve Akşehir'de ikamet itdirilmek üzere gönderilmiştir.

5

Rusyalı Mühtedi Ahmed

Rusya'dan firaren Dersaâdet'e gelüb ihtida itdikden sonra evvelce Konya'ya gönderilmiş ve üç yüz on dört tarihinde İzmir'e giderek polis kayd idildiği halde yaşlığından naşi kaydı bil rakibe mahfuzen ve ailesiyle maan Aydın vilayetinden gönderildiği beyanıyla firarına meydan virilmemek ve münasib bir işle iştigal itdirilmek üzere Zabtiye Nezaret-i Celilesi'nin 21 Nisan sene 323 tarihli tahriratıyla bil vürud Ilgın Kazası Reji Kolculuğu'nda istihdam olunmaktadır.

Beyşehirli Bilal Efendi

Uygunsuz ahvale içtisarından dolayı Zabtiye Nezaret-i Celilesi'nin 12 Ağustos 315 tarihli tahriratıyla bil vürud Beyşehir'e gönderilmiştir

Mühtedi Abdurrahman

Kendisi karışık bir adam olmasına ve Dersaâdet'de kimsesi bulunmamasına mebni Zabtiye Nezaret-i Celilesi'nin 3 Mayıs sene 316 tarihli tahriratıyla bil vürud Ereğli Kazası'na gönderilmiştir.

Asitaneli Ermeni Cemaatinden Mikail

Osmanlı Sancağı hamil Abdülkadir nam vapurda Kahveci olub esnayı hadisede Sultan Bayezid'de elinde kama olduğu halde derdestle tevkif idildiği ve hüsn-i haline şهادet iden dahi olmadığı beyanıyla Zabtiye Nezaret-i Celilesi'nin 28 Ağustos sene 318 tarihli tahriratıyla bil vürud Karaman Kazası'na gönderilmiştir.

Ermeni Cemaati'nden Kirkor

Hasköy'de leylen sarhoş olduğu halde dolaşarak nara atmasından ve müsellim bulunmasından ve erbab-ı fesaddan olmak hasebiyle beş sene hapse mahkum olduğu halde mazhar-ı afv-ı ali olduğu ve tehdid ve teşhir-i silah maddeleriyle hükmen sabıkalı ve bu makulelerin Dersaâdet'de bekası gayr-ı caiz olduğu beyanıyla Zabtiye Nezaret-i Celilesi'nin 29 Ağustos sene 316 tarihli tahriratıyla bil vürud Bozkır Kazasına gönderilmiştir.

Ek 5. 11 Temmuz 1332 tarihli ve 513 numaralı tezkire ile Konya'ya sevk olunan muhâsım devlet tebaasına dair liste

ردیف	اسم	مقام	محل	ملاحظات
۱	ابن آتو	الغیر	موندور	مکتبہ
۲	عبدلہ خورہ	الغیر	الغیر	مکتبہ
۳	الطالع موندور	الغیر	الغیر	مکتبہ
۴	احمد بن احمد	الغیر	الغیر	مکتبہ
۵	فلاح بن سعد	الغیر	الغیر	مکتبہ
۶	عبدلہ بن زید	الغیر	الغیر	مکتبہ
۷	محمود بن زید	الغیر	الغیر	مکتبہ
۸	اسحاق بن محمد	الغیر	الغیر	مکتبہ
۹	احمد بن محمد	الغیر	الغیر	مکتبہ
۱۰	علاء بن قوت	الغیر	الغیر	مکتبہ
۱۱	علاء بن علی	الغیر	الغیر	مکتبہ
۱۲	علاء بن علی	الغیر	الغیر	مکتبہ
۱۳	علاء بن محمد	الغیر	الغیر	مکتبہ
۱۴	علاء بن محمد	الغیر	الغیر	مکتبہ
۱۵	نہای سوز	الغیر	الغیر	مکتبہ
۱۶	علاء بن محمد	الغیر	الغیر	مکتبہ
۱۷	ابراہیم بن محمد	الغیر	الغیر	مکتبہ
۱۸	سید بن محمد	الغیر	الغیر	مکتبہ
۱۹	داود بن علی	الغیر	الغیر	مکتبہ
۲۰	اسحاق بن علی	الغیر	الغیر	مکتبہ
۲۱	محمد بن علی	الغیر	الغیر	مکتبہ
۲۲	سید بن علی	الغیر	الغیر	مکتبہ
۲۳	احمد بن علی	الغیر	الغیر	مکتبہ

شماره قلمبر	نام و نام خانوادگی	تخلص	مقام	مذکر
۴۷	صالحی قنبر	الطیبه	بیرون	نکیردی
۴۸	زاده بی			
۴۹	ادام رفیع			
۵۰	فراتو رفیع			
۵۱	ارویه قنبر			
۵۲	فیض به احمد		مهر	
۵۳	دوقو لودیع		دایوده	
۵۴	زاده ایلیا فرید	افکنه	صلابه	
۵۵	زوزف مدول	فرانس	جایز	
۵۶	محمد به عبده		فد	
۵۷	سوفوفی نودیع	فرطیغ	قره طغ	
۵۸	ابوالقاسم به عبدالمنان	انقیز	میر	
۵۹	محمود به الیه			
۶۰	عبده به محمد		هفتا	
۶۱	عبدلکیم به قنا			
۶۲	عبدلکیم به قنا		مهر	
۶۳	عبدلکیم به عبدالقاسم		هفتا	
۶۴	عبدلکیم به احمد		مهر	
۶۵	لومو و طام		قنبر رفیع	
۶۶	عبدلکیم احمد		مهر	
۶۷	عبدلکیم به محمد		قنبر	
۶۸	خواد به محمد		مهر	
۶۹	محمد و نیر به غزنه		هفتا	

۱. کور علی ده وفات یافتند

۱. کور علی ده وفات یافتند

3/3

ردیف	توضیح	موضوع	موضوع	موضوع	موضوع
۷۱	فصل اول به عبادت	انگیزه	انگیزه	انگیزه	انگیزه
۷۲	عبادت با سکون	"	"	"	"
۷۳	ایلو	فرز	بیرون	"	"
۷۴	آیه انجیل	ایمان	"	"	"
۷۵	ویدیه یهود	انگیزه	نور	"	"
۷۶	یونانی	"	"	"	"
۷۷	عبد الرحمن	"	"	"	"
۷۸	یونانی	"	"	"	"
۷۹	کل یونانی	"	"	"	"
۸۰	قاری	"	"	"	"
۸۱	فرمانت	"	"	"	"
۸۲	بیضی	"	"	"	"
۸۳	اسم غور	رو	پرو	"	"
۸۴	یونانی	"	"	"	"
۸۵	رو ولف	"	"	"	"
۸۶	یونانی	"	"	"	"
۸۷	یونانی	"	"	"	"
۸۸	زور	"	"	"	"
۸۹	نزد	"	"	"	"
۹۰	ویدیه	"	"	"	"
۹۱	یونانی	"	"	"	"
۹۲	یونانی	"	"	"	"
۹۳	یونانی	"	"	"	"

در این جدول موضوعات مختلف به زبان فارسی و انگلیسی درج شده است.

شماره	موضوع	نوع	محل	توضیحات
۴۶	ماده زاید است	انگیز	ساقینا	موز فیه
۴۷	زودیه آفلوانه	د	خامره	د
۴۸	خامریست	د	بافینا	د
۴۹	بازایمیه قورما	روسی	نایغانه روغ	د
۵۰	تاوره گووانی	انگیز	گودا	د
۵۱	کیرتور کیرتور	روسی	تقیس	د
۵۲	نیغوغی کیرتور	د	طریس	د
۵۳	کیرتور کیرتور	د	د	د
۵۴	قطرت	د	د	د
۵۵	قرمیه ابراهیم	د	د	د
۵۶	کیوشیه کلجانه	قران	بارس	د
۵۷	مودی سوسونه زانو	د	د	د
۵۸	زاده رده ایمیست	د	د	د
۵۹	اودی ریج	د	د	د
۶۰	خردنیانه ویمونو	انیلیا	مینا	د
۶۱	کیرتور قورماتو	روسی	روستوندم	د
۶۲	یوکیه مارقوریج	قورماتو	یورغوریج	د
۶۳	نیغوغی آندری	روسی	وادی قورماتو	د
۶۴	بوله الحنا سوریج	د	زودجیا	د
۶۵	رایج زورن اسمه	د	کیدا	د
۶۶	کیرتور	د	ارمات	د
۶۷	کیرتور	د	قارکون	د
۶۸	نیغوغی بولانه	د	اسدو	د

مردمان	اسم و نام خانوادگی	جنس	استقامت	تخصص	توضیحات
۱۳۷	کامبختی علی‌پور	مرد	کمی	پوستری	
۱۳۸	مهر علی آقا	مرد	افراطی		
۱۳۹	یوانه آتشی	مرد	تاج‌پوش		
۱۴۰	سید زور	مرد	اودسا		
۱۴۱	بول‌پوز با آرشین	مرد	فرانز	یار	
۱۴۲	آقوی آید	مرد			
۱۴۳	نیولا آلساند	مرد	بندری		
۱۴۴	خنیف مکمل زور	مرد	انگیز	قیدی	
۱۴۵	اوهانی وانیوف	مرد	انگیز	انگیز	
۱۴۶	زوالیدارو	مرد	انگیز	انگیز	
۱۴۷	زوالیدارو	مرد	انگیز	انگیز	
۱۴۸	زوالیدارو	مرد	انگیز	انگیز	
۱۴۹	اند علی‌پور	مرد	انگیز	انگیز	
۱۵۰	سید محمد	مرد	انگیز	انگیز	
۱۵۱	رومانی	مرد	انگیز	انگیز	
۱۵۲	استفانه	مرد	انگیز	انگیز	
۱۵۳	میرزا ابراهیم	مرد	انگیز	انگیز	
۱۵۴	مکنا سلیخو	مرد	انگیز	انگیز	
۱۵۵	واسیلی تود روری	مرد	انگیز	انگیز	
۱۵۶	بوله یوانوف	مرد	انگیز	انگیز	
۱۵۷	زورف خیب	مرد	انگیز	انگیز	
۱۵۸	زورف خیب	مرد	انگیز	انگیز	
۱۵۹	زورف خیب	مرد	انگیز	انگیز	
۱۶۰	خانی دلی	مرد	انگیز	انگیز	
۱۶۱	میرزا ابراهیم	مرد	انگیز	انگیز	
۱۶۲	الوی رام	مرد	انگیز	انگیز	

ردیف	عنوان	نوع	موضوع	توضیحات
۱۶۶	طیارات به رهاورد	فرز	جزایر	بوزیر
۱۶۷	سردج تا	انفیز	هندستان	"
۱۶۸	احمد اوغلی حیدر	"	مرد	توجهی
۱۶۹	احمد اوغلی حیدر	"	هندستان	"
۱۷۰	سید علی	"	"	"
۱۷۱	آرم ضل	"	"	"
۱۷۲	محمد زید	فرز	جزایر	"
۱۷۳	ابو محمد به حبیب	"	"	"
۱۷۴	عبدالله و رولید و محمد	"	"	"
۱۷۵	الفتحیه علی اللطیف	"	"	"
۱۷۶	سای اوغلی حبیب	"	"	"
۱۷۷	سویب اوغلی قارنات	"	"	"
۱۷۸	مصطفی اوغلی لید	انفیز	اکندریه	"
۱۷۹	حیدر اوغلی قوجا	"	مرد	"
۱۸۰	محمد اوغلی کریم	"	"	"
۱۸۱	عبدالله اوغلی محمود النور	"	"	"
۱۸۲	محمد صبیح اوغلی سعید	فرز	جزایر	"
۱۸۳	ابو اوغلی زوید قیصر	"	فرز	"
۱۸۴	الطاهر اوغلی زوید قیصر	"	"	"
۱۸۵	سار اوغلی الیاس قالیق	انفیز	انفیز	"
۱۸۶	حیدر اوغلی الیاس قالیق	فرز	فرز	"
۱۸۷	زوید اوغلی صابری کریم	انفیز	انفیز	"
۱۸۸	فرز اوغلی کریم	"	"	"

مردود	مردود	مردود	مردود	مردود
۱۸۹	فرز	فرز	فرز	فرز
۱۹۰	فرز	فرز	فرز	فرز
۱۹۱	فرز	فرز	فرز	فرز
۱۹۲	فرز	فرز	فرز	فرز
۱۹۳	فرز	فرز	فرز	فرز
۱۹۴	فرز	فرز	فرز	فرز
۱۹۵	فرز	فرز	فرز	فرز
۱۹۶	فرز	فرز	فرز	فرز
۱۹۷	فرز	فرز	فرز	فرز
۱۹۸	فرز	فرز	فرز	فرز
۱۹۹	فرز	فرز	فرز	فرز
۲۰۰	فرز	فرز	فرز	فرز
۲۰۱	فرز	فرز	فرز	فرز
۲۰۲	فرز	فرز	فرز	فرز
۲۰۳	فرز	فرز	فرز	فرز
۲۰۴	فرز	فرز	فرز	فرز
۲۰۵	فرز	فرز	فرز	فرز
۲۰۶	فرز	فرز	فرز	فرز
۲۰۷	فرز	فرز	فرز	فرز
۲۰۸	فرز	فرز	فرز	فرز
۲۰۹	فرز	فرز	فرز	فرز
۲۱۰	فرز	فرز	فرز	فرز
۲۱۱	فرز	فرز	فرز	فرز

3/6	تعداد	تاریخ	محل	مستند	توضیح	تاریخ
۱۱۴	۱۱۴	۵۱	۵۱	۵۱	۵۱	۵۱
۱۱۵	۱۱۵	۵۲	۵۲	۵۲	۵۲	۵۲
۱۱۶	۱۱۶	۵۳	۵۳	۵۳	۵۳	۵۳
۱۱۷	۱۱۷	۵۴	۵۴	۵۴	۵۴	۵۴
۱۱۸	۱۱۸	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵
۱۱۹	۱۱۹	۵۶	۵۶	۵۶	۵۶	۵۶
۱۲۰	۱۲۰	۵۷	۵۷	۵۷	۵۷	۵۷
۱۲۱	۱۲۱	۵۸	۵۸	۵۸	۵۸	۵۸
۱۲۲	۱۲۲	۵۹	۵۹	۵۹	۵۹	۵۹
۱۲۳	۱۲۳	۶۰	۶۰	۶۰	۶۰	۶۰
۱۲۴	۱۲۴	۶۱	۶۱	۶۱	۶۱	۶۱
۱۲۵	۱۲۵	۶۲	۶۲	۶۲	۶۲	۶۲
۱۲۶	۱۲۶	۶۳	۶۳	۶۳	۶۳	۶۳
۱۲۷	۱۲۷	۶۴	۶۴	۶۴	۶۴	۶۴
۱۲۸	۱۲۸	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵
۱۲۹	۱۲۹	۶۶	۶۶	۶۶	۶۶	۶۶
۱۳۰	۱۳۰	۶۷	۶۷	۶۷	۶۷	۶۷
۱۳۱	۱۳۱	۶۸	۶۸	۶۸	۶۸	۶۸
۱۳۲	۱۳۲	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹
۱۳۳	۱۳۳	۷۰	۷۰	۷۰	۷۰	۷۰
۱۳۴	۱۳۴	۷۱	۷۱	۷۱	۷۱	۷۱
۱۳۵	۱۳۵	۷۲	۷۲	۷۲	۷۲	۷۲
۱۳۶	۱۳۶	۷۳	۷۳	۷۳	۷۳	۷۳
۱۳۷	۱۳۷	۷۴	۷۴	۷۴	۷۴	۷۴
۱۳۸	۱۳۸	۷۵	۷۵	۷۵	۷۵	۷۵
۱۳۹	۱۳۹	۷۶	۷۶	۷۶	۷۶	۷۶
۱۴۰	۱۴۰	۷۷	۷۷	۷۷	۷۷	۷۷
۱۴۱	۱۴۱	۷۸	۷۸	۷۸	۷۸	۷۸
۱۴۲	۱۴۲	۷۹	۷۹	۷۹	۷۹	۷۹
۱۴۳	۱۴۳	۸۰	۸۰	۸۰	۸۰	۸۰
۱۴۴	۱۴۴	۸۱	۸۱	۸۱	۸۱	۸۱
۱۴۵	۱۴۵	۸۲	۸۲	۸۲	۸۲	۸۲
۱۴۶	۱۴۶	۸۳	۸۳	۸۳	۸۳	۸۳
۱۴۷	۱۴۷	۸۴	۸۴	۸۴	۸۴	۸۴
۱۴۸	۱۴۸	۸۵	۸۵	۸۵	۸۵	۸۵
۱۴۹	۱۴۹	۸۶	۸۶	۸۶	۸۶	۸۶
۱۵۰	۱۵۰	۸۷	۸۷	۸۷	۸۷	۸۷
۱۵۱	۱۵۱	۸۸	۸۸	۸۸	۸۸	۸۸
۱۵۲	۱۵۲	۸۹	۸۹	۸۹	۸۹	۸۹
۱۵۳	۱۵۳	۹۰	۹۰	۹۰	۹۰	۹۰
۱۵۴	۱۵۴	۹۱	۹۱	۹۱	۹۱	۹۱
۱۵۵	۱۵۵	۹۲	۹۲	۹۲	۹۲	۹۲
۱۵۶	۱۵۶	۹۳	۹۳	۹۳	۹۳	۹۳
۱۵۷	۱۵۷	۹۴	۹۴	۹۴	۹۴	۹۴
۱۵۸	۱۵۸	۹۵	۹۵	۹۵	۹۵	۹۵
۱۵۹	۱۵۹	۹۶	۹۶	۹۶	۹۶	۹۶
۱۶۰	۱۶۰	۹۷	۹۷	۹۷	۹۷	۹۷
۱۶۱	۱۶۱	۹۸	۹۸	۹۸	۹۸	۹۸
۱۶۲	۱۶۲	۹۹	۹۹	۹۹	۹۹	۹۹
۱۶۳	۱۶۳	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

ردیف	اسم و القاب	تاریخ	محل	ملاحظات
۴۹۴	میرزا یونس	انقضاء	ازبک	پیشتر
۴۹۵	طیلس ابا فیدلی	فیروز		
۴۹۶	موسیر قوی	م		
۴۹۷	محمد علی	م		
۴۹۸	سید عبدالسلام	م		
۴۹۹	محمد به اسم	م		
۵۰۰	نوری به محمد	م		
۵۰۱	عبدالقوی تنهایی	م		
۵۰۲	رئیس افتاب به یونس	م		
۵۰۳	صید سید	م		
۵۰۴	محمد سید علی	م		
۵۰۵	محمد احمد	م		
۵۰۶	محمد به احمد	م		
۵۰۷	محمد به عثمان	م		
۵۰۸	نوری دالی	م		
۵۰۹	نجف ارمو	م		
۵۱۰	یونس آمو	م		
۵۱۱	اصی دیو	م		
۵۱۲	ادوار قوی	م		
۵۱۳	محمد صادق	م		
۵۱۴	ایوانه بیاض	م		
۵۱۵	علی اندر یونیک	م		
۵۱۶	ابن رسول	م		

3/7	مردم	مردم	مردم	مردم	مردم
۵۵۵	ایستاد	فرز	ایستاد	ایستاد	ایستاد
۵۵۶	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد
۵۵۷	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد
۵۵۸	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد
۵۵۹	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد
۵۶۰	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد
۵۶۱	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد
۵۶۲	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد
۵۶۳	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد
۵۶۴	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد
۵۶۵	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد
۵۶۶	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد
۵۶۷	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد
۵۶۸	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد
۵۶۹	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد
۵۷۰	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد
۵۷۱	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد
۵۷۲	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد	ایستاد

11 Temmuz 1332 tarihli ve 513 numaralı tezkire ile Konya'ya sevk olunan muhâsım devlet tebaasına dair listenin çeviri yazım hâli.

Mûlahazât	Bulunduğu mahal	Memleketi	Teba'ası	İsim ve pederinin ismi	Sıra Numerusu
-	Beyşehir	Londra	İngiltere	Albert Aşer	1
-	“	İngiltere	İngiltere	Corci Felo Kurt	2
-	“	İtalya	İngiltere	Antuvan Bosdovarato	3
-	Sultaniye/Karapınar	-	1 Rus	Ahmed bin Abdurrahman	4
-	“	-	2“	Ferrac bin Said	5
-	“	-	3“	Abdussem bin Zeyram	6
-	“	-	4”	Mansur bin Sehkud	7
-	“	-	5”	İsmail bin Mehmed	8
-	“	-	6”	Ahmed bin Musa	9
Dikkat etmiştir	“	-	“	İvad bin Koli	10
-	“	-	7”	Abdullah bin Ali	11
-	“	-	8”	Abdullah bin Ya'kûb	12
Fevt	“	-	“	Yakalı Mehmed	13
-	“	-	9”	Abdülaziz	14
-	“	-	Fransız	Nihami Meşur	15
-	“	-	“	Hacı Abbas bin Mehmed	16
-	“	-	İngiliz	İbrahim bin Mehmed	17
-	“	-	“	Said oğlu Mehmed Nuri	18
-	Beyşehir	İskender	“	David oğlu Yusef Vahan	19
-	“	“	“	İsrail veled-i Uyahükerüb	20
-	“	“	“	Mehmed Veled-i Osman	21
-	“	Mısır	“	Selam veled-i Mehmed Ebu Talib	22
-	“	“	“	Ahmed bin Süleyman	23

Mûlahazât	Mahal-i ikâmeti	Memleketi	Teba'ası	İsim ve pederinin ismi	Sıra Numerusu
Fî 3 Teşrîn-i Evvel sene 331 târîhinde vefât itmiştir	Beyşehir	Mısır	İngiliz	Mehmed Matar	24
Fî 1 Kânûn-ı Evvel sene 331 “ “	“	İzmirli	İtalya	Esiro oğlu Karmano	25
Fî 3 Teşrîn-i Evvel sene 331 “ “	“	Mısırlı	İngiliz	İskender	26
Fî 7 Kânûn-ı Sâni sene 331 “ “	“	Şam	“	Abdulkadir Şahzâde	27
-	“	Hindli	“	Bedreddin bin Forhilalo	28
-	“	“	“	Hacı Osman bin Hüseyin	29
-	“	Cezayirli	Fransız	Mustafa oğlu Abdullah	30
-	“	“	“	Osman oğlu Ali Beşe Mehmed	31
Fî 2 Mart sene 332'de vefât itmiştir	“	Beyrut	Osmanlı	Cemil Efendi	32
-	“	“	“	Fazıl Efendi bin Nikola	33
-	“	Adana	İngiltere	Mehmed oğlu Ahmed	34
-	“	Tarsus	“	Baba oğlu Kayıkçı Selahaddin	35
-	“	“	“	Baba oğlu Biko Baba	36
-	“	“	“	Hüseyin Sefer oğlu	37
-	“	Beyrut	“	İsmail oğlu Mustafa	38
-	“	“	“	Tonas Luis Olbem	39
-	“	“	“	Zakalic veled-i Cabisobi	40
-	“	“	“	Antuvan veled-i	41

				Vilsalmoni	
-	“	“	“	Rubercalis veled-i Rubercalis	42
-	“	“	“	Çuk Karalis	43
-	“	“	“	İbrahim oğlu İsmail	44
-	“	“	“	Kemal Dikvas	45
-	“	“	“	Luiz Şarl Falatka	46

Mülâhazât	Bulunduğu mahal	Memleketi	Teba’ası	İsim ve pederinin ismi	Sıra numerosu
-	Beyşehir	Beyrut	İngiltere	Henri Klaklar	47
-	“	“	“	Jan Dil	48
-	“	“	“	Edvan Delikoz	49
-	“	“	“	Fransuva Delikor	50
Fî 10 Temmuz sene 332 de vefat itmiştir	“	“	“	Edvin Klaklar	51
-	“	Mısırlı	“	Feyzi bin Ahmed	52
-	“	Varşova	Rusya	Doktor Loviç	53
-	“	Sayde	İngiliz	Jan İkyafrek	54
-	“	Cezayir	Fransız	Jozef menzoli	55
-	“	Fas	“	Mehmed bin Abdullah	56
-	“	Karadağ	Karadağ	Milolofi Noviç	57
-	“	Mısır	İngiliz	Ebulhasan ibn-i Abdûlmennan	58
-	“	“	“	Mahmud bin Eyyüb	59
-	“	Hindistan	“	Abdullah bin Ömer	60
-	“	“	“	Abdulkerim bin Fettah	61
-	“	Mısır	“	Yahit bin Fettah Ahmed	62
-	“	Hindistan	“	Abdulgani	63

				bin Abdulkasım	
-	“	Mısır	“	Abdurrahim bin Ahmed	64
-	“	Kudüs-i Şerif	“	Tomad Tam	65
-	“	Mısır	“	Abdulkerim Ahmed	67
-	“	Tunus	“	Hacı Mehmed bin Mehmed	68
-	“	Mısır	“	Gavad bin Mehmed	69
Fî 10 Haziran sene 332 de vefât itmiştir	“	Hindistan	“	Mehmed Vezir bin İzzet Hasan	70

Mülâhazât	Bulunduğu mahal	Memleketi	Teba’ası	İsim ve pederinin ismi	Sıra numerosu
-	Beyşehir	Hindistan	İngiltere	Galam Resul bin Abdullah	71
-	“	“	“	Abdullah Başkon	72
-	“	Beyrut	Fransız	İlyoli	73
Dördüncü ordu kumandanlığı emriyle Beyrut’a geçmiştir	“	“	İtalyan	Atilo Ancelos	74
-	“	Londra	İngiltere	Vilhem Corc	75
-	“	“	“	Pol Senivenis	76
-	“	Trablus	“	Abdurrahman oğlu İslâmeddin	77
-	“	“	“	Corc Hanrimen	78
-	“	“	“	Kemel Borber	79
-	“	Cebel-i Lübnan	“	Karboni	80
-	“	“	“	Firkat Gusta	81
-	“	“	Osmanlı	Bedirhani Hasan Bey	82
-	Bozkır’da	Petrograd	Rus	İsmogor Jorefeski Baroneslaf	83
-	“	İspanik	“	Yovalohin Silvestir	84

-	“	Londra	İngiltere	Rodolf Poniğ	85
-	“	İrlanda	“	Hacı Yuniğ	86
-	“	Aleski	“	Dimitri Petroviç	87
-	“	Versay	Fransız	Joj David David	88
-	“	Tiflis	Rus	Sezak Tatrid	89
-	“	Avusa	Rus	Dikran Haçek	90
-	“	Akinesika	Rus	Bedros Likos	91
-	“	Lilpoy	Fransa	Brekas Gelod	92
-	“	Malta	İngiliz	Antuvan Karoça Jozef	93

Mülâhazât	Bulunduğu mahal	Memleketi	Teba’ası	İsim ve pederinin ismi	Sıra numerosu
-	Bozkır	Maksina	İngiliz	Martin Jan Batiyes	94
-	“	Kahire	“	Jolipi Antuvan	95
-	“	Yalenyas	“	Karmişel	96
-	“	Tağanderuhan	Rus	Panzaliman Kozma	97
-	“	Göva	İngiliz	Tavrejko Vaferanis	98
-	“	Tiflis	Rus	Kirkor Serkis	99
-	“	Tarsus	“	Nikogos Kirkor	100
-	“	“	“	Sergis Kirkor	101
-	“	“	“	Nazaret Kirkor	102
-	“	“	“	Karakir İbrahim	103
-	“	Paris	Fransız	Kilokis Gülcan	104
-	“	“	“	Lovi Soşon Fransuva	105
-	“	“	“	Jak Şardan İrmiyet	106
-	“	“	“	Omi Ripor	107
-	“	Misniya	İtalya	Ferdinand Vincemento	108
-	“	Rosto Kadom	Rus	Kirkor Kozmento	109
-	“	Podgoriçe	Karadağ	Yorgi Markoviç	110
-	“	Vadi Kafzi	Rus	Mihail Andri	111
-	“	Ferocya	“	Yevan Atnasoviç	112
-	“	Kesidli	“	Rayiç Jozef İshak	113
-	“	Omsek	“	Kimokili	114
-	“	Harekof	“	Sergey Kimokili	115
-	“	İslav	“	Nikola Yevan	116

Mülâhazât	Bulunduğu mahal	Memleketi	Teba’ası	İsim ve pederinin ismi	Sıra numerosu
	Bozkır	Kiyo	Rus	Kelmitiki Arikori	117
	“	Ahlata	“	Mefroviç Asparsom	118
	“	Tambuğ	“	Yevan Aleksi	119
	“	Odsa	“	Mişel Jorj	120

	“	Paris	Fransa	Polyozya Arnist	121
	“	“	“	Amuri Amil	122
	“	Benderpi	Rus	Nikola Aleksandır	123
	“	Kıbrıs	İngiliz	Mihail Merezkorej	124
	“	Artvin	Rus	Ohannes Danilof	125
	“	Marsilya	“	Perva Lizaro	126
	“	Kıbrıs	Fransa	Jan Martin Jan	127
	“	Kıbrıs	İngiliz	Jon Klara Kostantin	128
	“	Nijin	Rus	Ander Azikori	129
	“	Sivastopol	“	Sergey Cop Cop	130
	“	Yovirovizok	“	Roman Mihail	131
	“	Artvin	“	İstefan Nerses	132
	“	“	“	Logvis İbrahim	133
	“	Odesa	“	Tekta Tikfor	135
	“	Bikarşirindar	“	Vasili Kodroviç	136
	“	Simirski	“	Yevan Yevanoviç	137
	“	Pasteya	Fransa	Jozef Filib	138
	“	Malmata	İngiltere	Rokor Raykolino	139
	“	Roma	İtalya	Karlo Delmoy	140
	“	Tarsus	Rus	Mihran İbrahim	141
	“	Roma	İtalya	Elvira Ram Ramir	142

Mülâhazât	Bulunduğu mahal	Memleketi	Teba’ası	İsim ve pederinin ismi	Sıra numerosu
		İkaternidar	Rus	Ahmet Efendi bin Yusuf	143
		Cezayir	Fransız	Ahmed Tahir bin Ahmed	144
		Bağçesaray	Rus	Hasan Efendi bin Hasan	145
		Davalzi	İngiliz	Gülab Ledov	146
		Cezayir	Fransa	Hacı Ahmed bin Halid	147
		Mısır	İngiliz	Hacı Mehmed bin İbrahim	148
		Hindistan Laro	“	Habrağeddin Pericen	149
		Cezayir	Fransa	İbrahim bin Tahir	150
		Hindistan	İngiliz	Mehmed Sadık bin Vezirli	151
		Mısır	“	Hacı Mehmed bin Mahmud	152
		Hindistan	“	Berekatullah Hader	153
		“	“	Abdurrahman bin Abdülhadi	154
		Cezayirli	Fransız	Hacı Said bin Sabit	155
		“	“	Hacı Mehmed bin Ahmed	156

		Cezayir	“	Hacı Ali bin Arif	157
		Hindistan	İngiliz	Hacı Mebiş bin Hoca Mehmed	158
		Cezayir	Fransa	Hacı Mehmed bin Mehmed	159
		Hindistan	İngiliz	Kazım bin İmameddin	160
		“	“	Mirhan	161
		“	“	Şeyh Nur Ahmed	162
		Cezayir	Fransa	Seyyid Ahmed bin Mehmed	163
		“	“	Ebu Kesre bin Ahmed	164
		Hindistan	İngiliz	Hüseyin bin Derviş Abdulhamid	165

Mülâhazât	Bulunduğu mahal	Memleketi	Teba’ası	İsim ve pederinin ismi	Sıra numerosu
	Bozkır	Cezayir	Fransa	Zahra bin Dehmani	166
	“	Hindistan	İngiliz	Sekerce Tara	167
	Koçhisar	Mısır	“	Ahmed oğlu Hamid	168
	“	Hindistan	“	Ahmed oğlu Hacı Ahmed	169
	“	“	“	Mir Alem	170
	“	“	“	Adem Hana	171
	“	Cezayir	Fransa	Mehmed Şerif	172
	“	“	“	Ebu Cum’a bin Tayyib	173
	“	“	“	Osman Derviş oğlu Hacı Mehmed	174
	“	“	“	Abdülğani bin Abdullatif	175
	“	“	“	Mişel oğlu Filip	176
	“	“	“	Moris oğlu Karnat	177
	“	İskenderiye	İngiltere	Yusuf oğlu İlyas	178
	“	Mısır	“	İsa oğlu Tefik	179

	“	“	“	Mehmed oğlu Mehmed Abad	180
	“	“	“	Ali oğlu Mahmudül Vezir	181
	“	Cezayir	Fransa	Hacı Salih oğlu Said	182
	“	Fransa	“	Omo oğlu Zülficazulye	183
	“	“	“	Antuvan oğlu Jozif Roşar	184
	“	İngiltere	İngiltere	Şarl oğlu Okoset Kalatka	185
	“	Fransa	Fransa	Çak oğlu Elevelit Kaporat	186
	“	İngiltere	İngiliz	Jozef oğlu Hanri Kerimota	187
	“	“	“	Jozef oğlu Kartuva Kerimota	188

Mülâhazât	Bulunduğu mahal	Memleketi	Teba'ası	İsim ve pederinin ismi	Sıra numerosu
	Koçhisar	Fransa	Fransa	Karadik oğlu Olet Cerman	189
	“	“	“	Lonpartaz Kogol	190
	“	“	“	Pir oğlu Corlif Korine	191
	“	Cezayir	“	Abdülhamid oğlu Hacı Muhyiddin	192
	“	Hindistan	İngiltere	İlyas Davud Tabine	193
	“	Fransa	Fransa	Nikola oğlu Antro	194
	“	“	“	Antuvan Antuvanto	195
	“	İngiltere	İngiltere	Kuşçu Raçi Akvari	196
	“	“	“	Corci Petro Akdari	197
	“	“	“	Kuşhar Laço	198
	“	“	“	Filib Kavalano Aportelli	199
	“	Fransa	Fransa	Pük oğlu Jojer Nikola	200

	“	Cezayir	Fransa	Mehmed oğlu Muhyiddin	201
	“	Dersa‘adet	İtalya	Aleksandır Farnçisko	202
	“	Cezayir	Fransa	Mehmed oğlu İbrahim Derviş	203
	“	“	“	Mehmed oğlu Said	204
	Sultaniye/Karapınar		Rus	Yukuz Necof	205
	“		İngiliz	Abdurrahman bin Mecid	206
	“		Rus	Kozce Royen	207
	“		“	Metrofil Paranof	208
	“		“	Yekof İkfano	209
	“		“	İvan Ferincifski	210
	“		“	Vasil Yakonis	211

Mülâhazât	Bulunduğu mahal	Memleketi	Teba‘ası	İsim ve pederinin ismi	Sıra numarası
	Sultaniye/Karapınar		Rus	Kostantin Mihalof	212
	“		“	Vasil Eşirikof	213
fevt	“		“	Toma Yeronek	214
	“		“	Lavrendi Derkaç	215
	“		İngiltere	Yekof Lareni	216
	“		Rus	Mihail Mihalof	217
	“		“	Simyon Petrof	218
	“		“	Nikola Akçaron	219
	“		“	Tekida Beşor	220
	“		“	Yosif Köska	221

	“		“	Valam Holyafko	222
	“		“	İlyazabociken	223
	“		“	İvan Pezrekof	224
	“		“	Andreya Licikof	225
	“		“	Aleksand Donalif	226
	“		“	Vasil Jozef	227
	“		“	Andreya Kovalenko	228
	“		“	Yorgi Cornaf	229
	“		“	Vasili Yonkorni	230
	“		“	Aleksi Prezozof	231

Mülâhazât	Bulunduğu mahal	Memleketi	Teba’ası	İsim ve pederinin ismi	Sıra numerosu
	Seydişehir	İzmir	İngiliz	Con Relvenis	232
	“	Kıbrıs	“	Tomas İrafilidis	233
	“	Mısır	“	Morfis Komaz	234
	“	“	“	Mehmed Ali	235
	“	“	“	Seyyid Abdüsselam	236
	“	“	“	Mehmed bin Emin	237
	“	Hind	“	Nuri bin Mehmed	238
	“	“	“	Abdülgaflur Şemseddin	239
	“	“	“	Raşid Efendi bin Pervani	240
	“	“	“	Hüseyin Seyyid	241
	“	“	“	Hüseyin Seyyid Ali Ekber	242
	“	Sudan	“	Hacı Ahmed	243
	“	Mısır	“	Mahmud bin Ahmed	244
	“	Tunus	Fransız	Hacı Mehmed bin Osman	245
	“	Portsaid	“	Luis Dalmas	246
	“	Mısır	İngiliz	Nikola Armon	247
	“	Paris	Fransız	Corc Amori	248
	“	Lupe Nehri	“	Asil Diyolorpe	249
	“	Tunus	“	Edvar Koşi	250

	“	Paris	“	Corcek Madari	251
	“	Kafkasya	Rusya	Elivan Becanof	252
	“	Varşova	“	Aleksandır Polıçe	253
	“	İzmirli	Fransız	İtanis Rusvan	254

Mülâhazât	Bulunduğu mahal	Memleketi	Teba’ası	İsim ve pederinin ismi	Sıra numerosu
	Seydişehir	İzmirli Çeşme	Fransız	Erşidi Rusdan	255
	“	“	“	Yani Rusdan	256
	“	Paris	“	Emil Yalmedanis Perjer	257
	“	Tepebalmo	İtalya	Vincistori Besla	258
	“	Sicilya	“	Vincistori Bukakoska	259
	“	Roma	“	Vincistori Yalac Çoli	260
	“	“	“	Vincistori Larof	261
	“	“	“	Andonyo Kiralli	262
	“	“	“	İstefano Falekinsi	263
	“	Sicilya	“	Bezomi Berfiseki	264
	“	Roma	“	Dometiko Fisliyeqli	265
	“	“	“	Zozeb Boto	266
	“	“	“	Valandini Janila	267
	“	“	“	Pezo Fata	268
	“	Sicilya	“	Haham Mari Paskavarelli	269
	“	“	“	Kalmaros Paskavarelli	270
	“	Paris	Fransız	Ari Lobar	271
	“	Karadağ	“	Hristo Marcovic	272

30 Ağustos 1334 tarihi itibarı ile Konya ve kazalarında sürgünde olup afv-ı aliye istinaden tanzim edilen cetvelin çeviri yazım hâli

Sıra Numarası	İsim ve Pederinin İsmi	Sıfatı	Verilen Yevmiyenin Mikdarı	Ne tarafından Nefy Edildiği	Nefiylerine da'ir tahrirat tarihi	El-yevmten vit itdikleri mahal	Tarih ve esbab nefiyleri
1	Mehmed Subhi Akra Efendi	Gazete Muharriri	Verilmiyor	Lazkiyeden	Fi 8 Ağustos Sene 331	Konya Pürçekli Mahallesi	İdareten Bir nefer zevcesi vardır.
2	Abdurrahman Avf	Bakkal	Verilmiyor	Şam Vilayetinden	Fi 17 Ağustos Sene 331	Konya İstelo	İdareten
3	Şakir bin Ali Kavasi	Bakkal	Verilmiyor	Antakyadan	Fi 17 Ağustos Sene 331	Konya İstelo	İdareten Dördüncü Ordu Kumandanlığının emriyle
4	Muhiddin Efendi	Bakkal	Konya Amerikan (...) Maaş almakda	Halebden	Fi 1 Eylül Sene 331	Konya'da Esad Efendi Hanında	İdareten
5	Osman	Bakkal	Konya Amerikan (...) Maaş almakda	Halebden	Fi 1 Eylül Sene 331	Konya'da Esad Efendi Hanında	İdareten
6	Cemadi	Bakkal	Yevmiye almıyor	Uka Kazasından	Fi 1 Teşrin-i Sani Sene 331	Konya Şükran Mahallesi inde	İdareten
7	Necib Arsun bin İbrahim	Bakkal	100 gurus	Antakya'dan	Fi 17 Ağustos Sene 331	Konya'da İstelo Mahallesi inde	İdareten On nüfus aile olup yevmiye (10) den yüz gurus almaktadır.
8	Racizade Abdurrahman Efendi bin Avf	Tüccar	Verilmiyor	Suriye	Fi 17 Ağustos Sene 331	Konya'da Durak Faki Mahallesi inde	İdareten
9	Ali Osman oğlu Cafer	Ekmekeci Çırağı	Verilmiyor			Konya'da Kalbur oğlu Bahçesinde	(...) Halen mukim
10	İstanbul Taharri	Hancı	Verilmiyor	Dersaadetden	Hükümet-i askeriye	Konya'da Hacı	Siyaseten (ika)

	Bölüğü'n den Mufassal Mehmed Efendi				kararıyla	Yevan Hanında	
11	Bekir Kamı Bey mahdum u Sami Bey	Ticare t	Verilmiyor	Polis Müdür-i Umumiyesi nden		Konya'd a Bağdad Otelinde	
12	Ahmed oğlu Ali	Aşçı	Verilmiyor	Dersaadetde n	Fi 6 Ağustos Sene 331	Karaman Kazası'n da	Sirkat mes'elesinden (Karar-ı askeri)
13	Abdullah oğlu Abdullah	Aşçı	Verilmiyor	Dersaadetde n	Fi 6 Ağustos Sene 331	Karaman Kazası'n da	Hükümet-i askeri kararıyla (Askeri ika)
14	Arab Said bin Abdullah	Aşçı	Verilmiyor	Dersaadetde n	Fi 6 Ağustos Sene 331	Karaman Kazası'n da	Hükümet-i askeri kararıyla (Askeri ika)
15	Hacı Halil bin Ahmed	Hade me	Verilmiyor	Dersaadetde n	Fi 6 Ağustos Sene 331	Karaman Kazası'n da	Hükümet-i askeri kararıyla (Askeri ika)
16	Latife Hanım binti Abdullah	Kahve ci	Verilmiyor	Dersaadetde n	Fi 7 Mayıs Sene 332	Karaman Kazası'n da	Ahlaksızlığa bina'en (...) kayı yok
17	Kurme Zevyin		Amerikan Konsoloshanes inden maaş almakda		Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazasınd a	Rus tebaası olmak dolayısıyla Fi 31 Mart Sene 332
18	Mitrofil Peratof	Kahve ci	Amerikan Konsoloshanes inden maaş almakda		Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazasınd a	Rus tebaası olmak dolayısıyla Fi 31 Mart Sene 332
19	Yaküf İkya Kinof	Kahve ci	Amerikan Konsoloshanes inden maaş almakda		Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazasınd a	Rus tebaası olmak dolayısıyla Fi 31 Mart Sene 332
20	İvan Karimfis ki	Kahve ci	Amerikan Konsoloshanes inden maaş almakda		Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazasınd a	Rus tebaası olmak dolayısıyla Fi 31 Mart Sene 332
21	Vasil Bakonis	Kahve ci	Amerikan Konsoloshanes inden maaş almakda		Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazasınd a	Fi 26 Temmuz Sene 332 de vefat itmiştir.
22	Kostanti n Mihalof	Kahve ci	Amerikan Konsoloshanes inden maaş		Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazasınd a	Fi 26 Temmuz Sene 332 de vefat itmiştir.

			almakda				
23	Vasil İsterikof	Kahve ci	Amerikan Konsoloshanes inden maaş almaktadır.	Dersaadetde n	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazasınd a	Rus Tebaası olmak dolayısıyla Fi 31 Mart Sene 332
24	Tuma Peronek	Kahve ci	Amerikan Konsoloshanes inden maaş almaktadır.	Dersaadetde n	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazasınd a	Rus Tebaası olmak dolayısıyla Fi 31 Mart Sene 332
25	Londi Derfaç	Kahve ci	Amerikan Konsoloshanes inden maaş almaktadır.	Dersaadetde n	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazasınd a	Rus tebaası olmak dolayısıyla Fi 6 Ağustos Sene 332 vefat itmiştir.
26	Miha'il Mihalof	Kahve ci	Amerikan Konsoloshanes inden maaş almaktadır.	Dersaadetde n	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazasınd a	Rus tebaası olmak dolayısıyla Fi 6 Ağustos Sene 332 vefat itmiştir.
27	Simyon Petrof	Kahve ci	Amerikan Konsoloshanes inden maaş almaktadır.	Dersaadetde n	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazasınd a	Rus tebaası olmak dolayısıyla Fi 6 Ağustos Sene 332 vefat itmiştir.
28	Nikola Akçarof	Kahve ci	Amerikan Konsoloshanes inden maaş almaktadır.	Dersaadetde n	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazasınd a	Rus tebaası olmak dolayısıyla Fi 6 Ağustos Sene 332 vefat itmiştir.
29	Nikta Beşor	Kahve ci	Amerikan Konsoloshanes inden maaş almaktadır.	Dersaadetde n	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazasınd a	Rus tebaası olmak dolayısıyla Fi 6 Ağustos Sene 332 vefat itmiştir.
30	Yosef Kole	Kahve ci	Amerikan Konsoloshanes inden maaş almaktadır.	Dersaadetde n	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazasınd a	Rus tebaası olmak dolayısıyla Fi 6 Ağustos Sene 332 vefat itmiştir.
31	Varlam Holyafkö	Kahve ci	Amerikan Konsoloshanes inden maaş almaktadır.	Dersaadetde n	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazasınd a	Rus tebaası olmak dolayısıyla Fi 6 Ağustos Sene 332 vefat

							itmişdir.
32	İlyaz Poçkin	Kahve ci	Amerikan Konsoloshanes inden maaş almaktadır.	Dersaadetde n	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazasınd a	Rus tebaası olmak dolayısıyla Fi 6 Ağustos Sene 332 vefat itmişdir.
33	İvan Petrorkof	Kahve ci	Amerikan Konsoloshanes inden maaş almaktadır.	Dersaadetde n	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazasınd a	Rus tebaası olmak dolayısıyla Fi 6 Ağustos Sene 332 vefat itmişdir.
35	Andi Palçikof	Kahve ci	Amerikan Konsoloshanes inden maaş almaktadır.	Dersaadetde n	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazasınd a	Rus tebaası olmak dolayısıyla Fi 6 Ağustos Sene 332 vefat itmişdir.
36	Aleksandır Rotalif	Kahve ci	Amerikan Konsoloshanes inden maaş almaktadır.	Dersaadetde n	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazasınd a	Rus tebaası olmak dolayısıyla Fi 6 Ağustos Sene 332 vefat itmişdir.
37	Vasil Zorlif	Kahve ci	Amerikan Konsoloshanes inden maaş almaktadır.	Dersaadetde n	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazasınd a	Rus tebaası olmak dolayısıyla Fi 6 Ağustos Sene 332 vefat itmişdir.
38	Anderya ko Valanesko	Kahve ci	Amerikan Konsoloshanes inden maaş almaktadır.	Dersaadetde n	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazasınd a	Rus tebaası olmak dolayısıyla Fi 6 Ağustos Sene 332 vefat itmişdir.
39	Yorgi Çebortar ef	Kahve ci	Amerikan Konsoloshanes inden maaş almaktadır.	Dersaadetde n	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazasınd a	Rus tebaası olmak dolayısıyla Fi 6 Ağustos Sene 332 vefat itmişdir.
40	Vasil Potkorti	Kahve ci	Amerikan Konsoloshanes inden maaş almaktadır.	Dersaadetde n	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazasınd a	Rus tebaası olmak dolayısıyla Fi 6 Ağustos Sene 332 vefat itmişdir.

41	Aleksi Perejozef	Kahve ci	Amerikan Konsoloshanes inden maaş almaktadır.	Dersaadetde n	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazasınd a	Rus tebaası olmak dolayısıyla Fi 6 Ağustos Sene 332 vefat itmiştir.
42	Bokozne çof	Kahve ci	Amerikan Konsoloshanes inden maaş almaktadır.	Dersaadetde n	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazasınd a	Rus tebaası olmak dolayısıyla Fi 6 Ağustos Sene 332 vefat itmiştir.
43	Bekof Larti	Kahve ci	Amerikan Konsoloshanes inden maaş almaktadır.	Dersaadetde n	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazasınd a	İngiliz Tebaası olmak dolayısıyla Fi 6 Ağustos Sene 332 vefat itmiştir.
44	Abdurrahman bin Mecid	Kahve ci	Amerikan Konsoloshanes inden maaş almaktadır.	Dersaadetde n	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazasınd a	İngiliz Tebaası olmak dolayısıyla Fi 6 Ağustos Sene 332 vefat itmiştir.
45	Abdurrahman oğlu Ahmed	Kahve ci	Amerikan Konsoloshanes inden maaş almaktadır.	Dersaadetde n	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazasınd a	İngiliz Tebaası olmak dolayısıyla Fi 6 Ağustos Sene 332 vefat itmiştir.
46	Feraç bin Said	Kahve ci	Amerikan Konsoloshanes inden maaş almaktadır.	Dersaadetde n	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazasınd a	İngiliz Tebaası olmak dolayısıyla Fi 6 Ağustos Sene 332 vefat itmiştir.

Sayfa 2

Sıra Numarası	İsim ve Pederinin İsmi	Sıfatı	Verilen Yevmiyenin Mikdarı	Ne tarafından Nefy Edildiği	Nefiylerine da'ir tahrirat tarihi	El-yevm tenvit itdikleri mahal	Tarih ve esbab nefiyleri
47	Abdüsselam bin Zeydan	..	Amerikan Konsoloshanesinden Maaş verilmektedir.	..	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazası	İngiliz Tebaası Olmak dolayısıyla Fi 31 Mart Sene 332

48	Mansur bin Şühud	..	Amerikan Konsoloshanesind en Maaş verilmektedir.	..	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazası	İngiliz Tebaası Olmak dolayısıyla Fi 31 Mart Sene 332
49	İsmail bin Mehmed	..	Amerikan Konsoloshanesind en Maaş verilmektedir.	..	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazası	İngiliz Tebaası Olmak dolayısıyla Fi 31 Mart Sene 332
50	Ahmed bin Musa	..	Amerikan Konsoloshanesind en Maaş verilmektedir.	..	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazası	İngiliz Tebaası Olmak dolayısıyla Fi 31 Mart Sene 332
51	Abdullah bin Ali	..	Amerikan Konsoloshanesind en Maaş verilmektedir.	..	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazası	İngiliz Tebaası Olmak dolayısıyla Fi 31 Mart Sene 332
52	Abdullah bin Yakub	..	Maaş verilmemekde	..	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazası	İngiliz Tebaası Olmak dolayısıyla Fi 31 Mart Sene 332
53	Nuhahi bin Menur	..	Maaş verilmemekde	..	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazası	İngiliz Tebaası Olmak dolayısıyla Fi 31 Mart Sene 332
54	Hacı İsa bin Mehmed	..	Maaş verilmemekde	..	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazası	İngiliz Tebaası Olmak dolayısıyla Fi 31 Mart Sene 332
55	İbrahim bin Mehmed	..	Amerikan Konsoloshanesind en Maaş verilmektedir.	..	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazası	İngiliz Tebaası Olmak dolayısıyla Fi 31 Mart Sene 332
56	Said oğlu Nuri	..	Amerikan Konsoloshanesind en Maaş verilmektedir.	..	Fi 31 Mart Sene 332	Sultaniye Kazası	İngiliz Tebaası Olmak dolayısıyla Fi 31 Mart Sene 332
57	Mahmud Beyzade Mehmed Nuri	..	Verilmiyor	..	F, 9 Nisan Sene 331	Sultaniye Kazası	Cemiyet aleyhinde bulunduğundan Fi 9 Nisan Sene 331
58	Çorçı veled-i Cera'il Arnok	..	Verilmiyor	..	11 Ağustos Sene 332	Sultaniye Kazası	Esbab-ı Siyasiyeden Fi 11 Ağustos Sene 332
59	Oğlu Cera'il	..	Verilmiyor	..	11 Ağustos Sene 332	Sultaniye Kazası	Esbab-ı Siyasiyeden Fi 11 Ağustos Sene 332

60	Validesi Haline Selim kızı	..	Verilmiyor	..	11 Ağustos Sene 332	Sultaniye Kazası	Esbab-ı Siyasiyeden Fi 11 Ağustos Sene 332
61	İsa veled-i Selim Arnok	..	Verilmiyor	..	11 Ağustos Sene 332	Sultaniye Kazası	Esbab-ı Siyasiyeden Fi 11 Ağustos Sene 332
62	Metrebe Emir Arnok	..	Verilmiyor	..	11 Ağustos Sene 332	Sultaniye Kazası	Esbab-ı Siyasiyeden Fi 11 Ağustos Sene 332
63	Oğlu Necib	..	Verilmiyor	..	11 Ağustos Sene 332	Sultaniye Kazası	Esbab-ı Siyasiyeden Fi 11 Ağustos Sene 332
64	Diğeri Şeca'il	..	Verilmiyor	..	11 Ağustos Sene 332	Sultaniye Kazası	314 tevellüdlü olduğundan askere sevk edilmiştir.
65	Diğeri İlyas	..	Verilmiyor	..	11 Ağustos Sene 332	Sultaniye Kazası	Esbab-ı siyasiyeden
66	Necib zevcesi Eistanbol aki	..	Verilmiyor	..	11 Ağustos Sene 332	Sultaniye Kazası	Esbab-ı siyasiyeden
67	Rafa'el bin İskender Arnok	..	Verilmiyor	..	11 Ağustos Sene 332	Sultaniye Kazası	Esbab-ı siyasiyeden
68	Çorçı bin Selim Arnok	..	Verilmiyor	..	11 Ağustos Sene 332	Sultaniye Kazası	Esbab-ı siyasiyeden
69	Polis Komiseri Ahmed Mekari Efendi	..	Muhacir tahsisatından 10 gurus yevmiye veriliyor	Lazkiyed en	Fi 11 Ağustos Sene 331	İlgın Kazası	Dördüncü Ordudan
70	Muavini Arif bin Mehmed Ali	..	Muhacir tahsisatından 10 gurus yevmiye veriliyor	Lazkiyed en	Fi 11 Ağustos Sene 331	İlgın Kazası	Dördüncü Ordudan
71	Celal Efendi bin Seyid Mehmed Efendi	Süvari Mülazımlığından Mefrud	Verilmiyor	Maraşdan	Fi 1 Mart Sene 330	Bozkır	Hükümet-i askeriye ibka kararıyla
72	Lazari Yani	Kunduracı	Verilmiyor	Dersaade tden	Fi 11 Teşrin-i Evvel Sene	Bozkır	Hükümet-i askeriye

					331		kararıyla
73	Lefter Andon	Fotoğ rafçı	Verilmiyor	Dersaade tden	Fi 10 Teşrin-i Evvel Sene 331	Bozkır	Karar-1 askeri
74	Yorgi Miha'el	Rençber	Verilmiyor	İzmirden	Fi 1 Teşrin-i Evvel Sene 331	Bozkır	Karar-1 askeri (...) mahale yazılmışdır.
75	Mehmed bin Mustafa Medlel	Ateşci	Verilmiyor	Dersaade tden	Fi 14 Mart Sene 331	Bozkır	***
76	Fatma	Alüfte	Verilmiyor	Konya'd an	Fi 13 Ağustos Sene 332	Bozkır	
77	Mürüvve et binti Mehmed Bey	Alüfte	Verilmiyor	Konya'd an	Fi 26 Temmuz Sene 332	Bozkır	Karar-1 askeri (ibka)
78	Hikmet ve Yusuf	Alüfte	Verilmiyor	Konya'd an	Fi 26 Temmuz Sene 332	Bozkır	
79	Mehmed Ali oğlu Said Ağa	Ashab -1 Emlak dan		Şam'dan	Fi 10 Nisan Sene 332	Isparta	Fi 24 Mayıs 332 de vefat itmiştir.
80	Zevcesi Katibe	Ashab -1 Emlak dan		Şam'dan	Fi 10 Nisan Sene 332	Isparta	Suriye Vilayetinin Fi 10 Nisan Sene 332 tarih ve 124/26 numrolu tahriratiyla gelüb maktuan müsahebe (1500) gurus almakdadırlar.
81	Mahdumu Mehmed Ali	Ashab -1 Emlak dan		Şam'dan	Fi 10 Nisan Sene 332	Isparta	Suriye Vilayetinin Fi 10 Nisan Sene 332 tarih ve 124/26 numrolu tahriratiyla gelüb maktuan müsahebe (1500) gurus almakdadırlar.
82	Mahdumu Mehmed Hasan	Ashab -1 Emlak dan		Şam'dan	Fi 10 Nisan Sene 332	Isparta	Suriye Vilayetinin Fi 10 Nisan Sene 332 tarih ve 124/26 numrolu tahriratiyla

							gelüb maktuan müsahebe (1500) gurus almakdadırlar.
83	Kerimesi Feyziye	Ashab -1 Emlak dan		Şam'dan	Fi 10 Nisan Sene 332	Isparta	Suriye Vilayetinin Fi 10 Nisan Sene 332 tarih ve 124/26 numrolu tahriratiyla gelüb maktuan müsahebe (1500) gurus almakdadırlar.
84	Kerimesi Fatma	Ashab -1 Emlak dan			Fi 10 Nisan Sene 332	Isparta	Suriye Vilayetinin Fi 10 Nisan Sene 332 tarih ve 124/26 numrolu tahriratiyla gelüb maktuan müsahebe (1500) gurus almakdadırlar.
85	Kerimesi Bedriye	Ashab -1 Emlak dan			Fi 10 Nisan Sene 332	Isparta	Suriye Vilayetinin Fi 10 Nisan Sene 332 tarih ve 124/26 numrolu tahriratiyla gelüb maktuan müsahebe (1500) gurus almakdadırlar.

İsim ve şöhretiyle Pederinin İsmi	Memleketi	Tabiyeti	Sanatı	Sebeb-i Tebidi	Hangi makamın kararıyla nehy olduğu	El-yevm bulunduğu mahal	Nev-i Cürmü	Mülâhazat
Palabıyık Çerkes Mehmed Efendi bin Kuru Sadeddin	..	Osmanlı	İstanbul polislikten münfası	Siyasete n	Hükümet-i askeriye kararıyla	Nefs-i Konya'da	Siyasi	Taht-ı Nezaretd e bulundurulmakda
Ali bin Ahmed	..	Osmanlı	Aşçı	Sirkat mes'ele sinden	Hükümet-i askeriye kararıyla	Karaman Kazasında	Adi	Beş mah-1 mukaddem vefat itmiştir.
Abdullah oğlu Abdullah	..	Osmanlı	Aşçı	Sirkat mes'ele sinden	Hükümet-i askeriye kararıyla	Karaman Kazasında	Adi	Askere sevk edilmiştir.
Arab Said bin Abdullah	..	Osmanlı	Hademe	Sirkat mes'ele sinden	Hükümet-i askeriye kararıyla	Karaman Kazasında	Adi	Altmış yaşında serbestdir.
Hacı Halil bin Ahmed	..	Osmanlı	Kahveci	Sirkat mes'ele sinden	Hükümet-i askeriye kararıyla	Karaman Kazasında	Adi	Cihet-i askeriye ye derdest teslimdir.
Latife binti Abdullah	..	Osmanlı	Kahveci	Ahlaksızlığına bina'en	Hükümet-i askeriye kararıyla	Karaman Kazasında	Adi	Zat elsiz vabdir.
Mehmed bin Mustafa	Midilli	Osmanlı	Ateşçi	Ahlaksızlığına bina'en	Hükümet-i askeriye kararıyla	Bozkırda	Adi	Edilen muhabere neticesinde Bozkır'a böyle bir kimse gelmemiştir
Lazari Yani	Midilli	Osmanlı	Kunduracı	Ahlaksızlığına bina'en	Hükümet-i askeriye kararıyla	Bozkırda	Adi	Yunan tebaası olduğuna da'ir pasaport ibraz itmektedir.

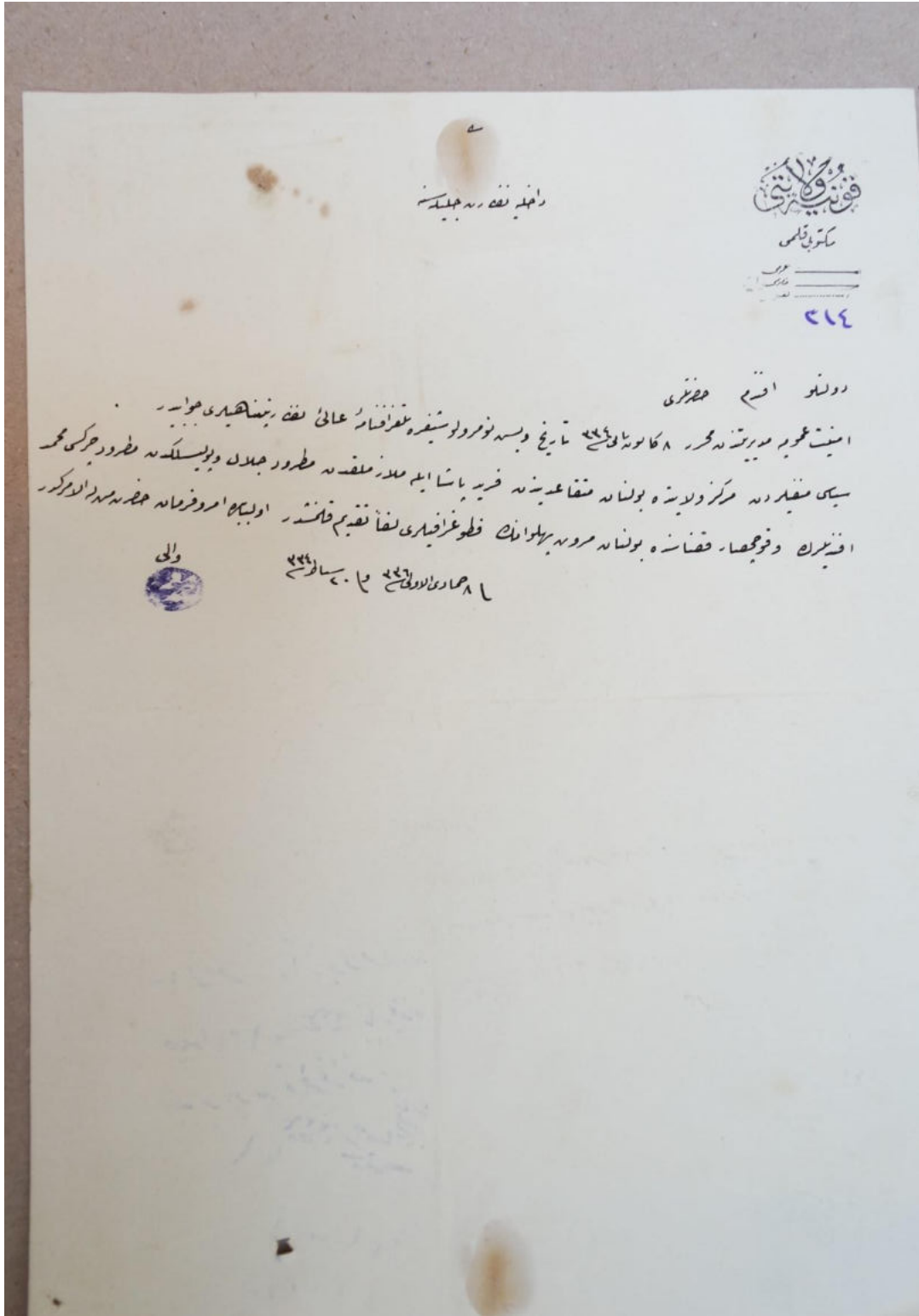
Lefter Andon	Midilli	Osmanlı	Fotoğrafçı	Ahlaksızlığına bina'en	Hükümet-i askeriye kararıyla	Bozkırda	Adi	Firar itmiş olmakla derdest tevcibdir.
Yorgi Miha'il	Midilli	Osmanlı	Rençber	Şüpheli eşhasdan olmasından	Aydın vilayetinin tahriratıyla	Bozkırda	Siyasi	Karar-ı askeriye rabtı Aydın'a yazılmışdır. Şubeye teslim edilmiştir.
Mürüvvet binti Mehmed Bey	Midilli	Osmanlı	Alüfte	Efrad-ı askeriye ile fiil-i şeni	Divan-ı harb-ı örfi kararıyla	Bozkırda	Adi	Karar-ı askeriye rabtı Aydın'a yazılmışdır. Şubeye teslim edilmiştir.
Hikmet binti Yusûf	Midilli	Osmanlı	Alüfte	Serseriliğinden ve fuhşiyat	Divan-ı harb-ı örfi kararıyla	Bozkırda	Adi	Fi 14 Şubat Sene 332 de izmir'e gönderilmişdir.
Fatma	Midilli	Osmanlı	Alüfte	Fuhşiyat	Divan-ı harb-ı örfi kararıyla	Bozkırda	Adi	Serbestdir.
Ferid Paşa	Midilli	Osmanlı	Mütekaid Mir-i liva	Halaskarandan siyasete	Hükümet-i askeriye kararıyla	Bozkırda	Siyasi	Sarioğlan nahiyesinde kocaya verilmiştir.
İstelyo veled-i Yani	Tekfûrd ağı	Osmanlı	Mütekaid Mir-i liva	Sabıkalı olmasından	Hükümet-i askeriye kararıyla	Konya'da	Adi	Konya'da taht-ı muhafazada
Celal Efendi bin Seyid Mehmed Efendi	Tekfûrd ağı	Osmanlı	Süvari mülazımlığından matrûd	Sabıkalı olmasından	Hükümet-i askeriye kararıyla Dördüncü ordû kumandanlığı	Bozkırda	Siyasi	Firar idüb derdest (...)

					emriyle			
İbrahim bin Hamid	Asitane	Osmanlı	Süvari mülazımlığında an matrûd	Sabıkalı olmasından	Hükümet-i askeriye kararıyla	Konya'da	Adi	Konya'da taht-ı muhafazada
Aşıl Ergiro Polos	Trabzon	Osmanlı	Süvari mülazımlığında an matrûd	Şüpheli olmasından	Nezaret-i celile emriyle	Konya'da	Adi	Vürûd itmemiştir.
Ahmed Naim bin Ali	Trabzon	Osmanlı	Süvari mülazımlığında an matrûd	Sabıka-i mükerre re ashabından	Hükümet-i askeriye kararıyla	Konya'da	Adi	Konya'da serbestdir. *** harici
İsmail Paşa	Trabzon	Osmanlı	Denizli mutasarrıf-ı sabıkı	Muamel e-i sarrafiye ve ihtikariye cür'et	Hükümet-i askeriye kararıyla	Karaman'da	Adi	
Ahmed Nimet bin Mehmed Şevki	Beyrût	Osmanlı	Denizli mutasarrıf-ı sabıkı	Sabıka-i mükerre re ashabından	Hükümet-i askeriye kararıyla	Konya'da	Adi	Fi 13 Nisan Sene 333 de vefat itmiştir.
Bayram bin Talib	Matar	Osmanlı	Denizli mutasarrıf-ı sabıkı	Eşkiya çetelerine yataklık	Hükümet-i askeriye kararıyla	Konya'da	Adi	Cihet-i askeriye ye teslim edilmiştir.
Cemal bin Süleyman	Matar	Osmanlı	Denizli mutasarrıf-ı sabıkı	Eşkiya çetelerine yataklık	Hükümet-i askeriye kararıyla	Konya'da	Adi	283 numrolu olub Konya'da bekçidir.
Haço bin Mehmed	Siird	Osmanlı	Denizli mutasarrıf-ı sabıkı	Sabıka-i mükerre re ashabından	Hükümet-i askeriye kararıyla	Konya'da	Adi	281 numrolu olub Konya'da mahalle bekçisi
Zekeriya bin Hüseyin	Asitane	Osmanlı	Denizli mutasarrıf-ı	Sabıka-i mükerre re	Hükümet-i askeriye kararıyla	Konya'da	Adi	12 mah *** müddet

			sabıkı	ashabın dan				hitamında şubeye teslim idilecektir.
Receb Kahraman Efendi	(...)	Osmanlı	Polislik den matrûd	Kendisi ne me'mûr süsü vermesinden	Hükümet-i askeriye kararıyla	Konya'da	Adi	Dahiliye'nin emriyle Dersaadete avdet etmiştir.
Receb bin Numan	Priştine	Osmanlı	Polislik den matrûd	Eşkiya çetelerine yataklık	Hükümet-i askeriye kararıyla	Konya'da	Adi	Cihet-i askeriye ye teslim edilmiştir.
Raşid bin Hasan	Matar	Osmanlı	Polislik den matrûd	Eşkiya çetelerine yataklık	Hükümet-i askeriye kararıyla	Konya'da	Adi	Cihet-i askeriye ye derdest teslimidir.
Sadık bin Abdurrahman	Matar	Osmanlı	Polislik den matrûd	Eşkiya çetelerine yataklık	Hükümet-i askeriye kararıyla	Konya'da	Adi	Elli beş yaşında olub Konya'da mahalle bekçisi
Talib bin Abdurrahman	Matar	Osmanlı	Polislik den matrûd	Eşkiya çetelerine yataklık	Hükümet-i askeriye kararıyla	Konya'da	Adi	Elli beş yaşında olub Konya'da mahalle bekçisi
Angel veledi Dimitri	Darıca	Osmanlı	Polislik den matrûd	Sabıka-i mükerrerden	Hükümet-i askeriye kararıyla	Konya'da	Adi	Firar idub derdest takibdir
Mahri bin Hüseyin	Çatalca	Osmanlı	Polislik den matrûd	Sabıka-i mükerrerden	Hükümet-i askeriye kararıyla	Konya'da	Adi	Firar idub derdest takibdir
Mürüvvet Pehlivan	Dobre	Osmanlı	Polis Komiserliğinde n magrul	Her bir fenalığı ikaa müstaid eşhasdan	Hükümet-i askeriye kararıyla	Konya'da	Siyasi	Koçhisar da taht-ı muhafazada bulundurulmaktadır.

Mustafa Hilmi	Dobre	Osmanlı	Polislik den matrûd	Me'mûr sıfatıyla dolandırıcılıkda n	Hükümet-i askeriye kararıyla	Konya'da	Adi	Firarda olub derdest takibdir.
Mehmed Timûr	Mata	Osmanlı	Polislik den matrûd	Eşkiyaya yataklık	Hükümet-i askeriye kararıyla	Konya'da	Adi	52 yaşında olub konyada serbestdir.
Madam Mari	Mata	Osmanlı	Polislik den matrûd	Mahzûrat-ı islamiye yi fuhşa teşvik	Hükümet-i askeriye kararıyla	Konya'da	Adi	Serbestdir
Madam Matilda	Mata	Osmanlı	Polislik den matrûd	Mahzûrat-ı islamiye yi fuhşa teşvik	Hükümet-i askeriye kararıyla	Konya'da	Adi	Fi 4 Mayıs Sene 333 de vefat itmiştir.
Heranet veled-i Karabet Tersakyan	Mata	Osmanlı	Polislik den matrûd	Her fenalığı ikaa müstaid kesanda n	Hükümet-i askeriye kararıyla	Konya'da	Siyasi	Vürûd itmemiştir.
Yani veled-i Yorgi	Asitane	Osmanlı	Polislik den matrûd	Sabıkalı eşhasda n	Hükümet-i askeriye kararıyla	Konya'da	Adi	Firar idüb derdest takibdir.
Yorgi veled-i Dimitri	Niğde	Osmanlı	Polislik den matrûd	Sabıkalı eşhasda n	Hükümet-i askeriye kararıyla	Konya'da	Adi	Firar idüb derdest takibdir.
Yahya bin Şemseddin	Üsküb	Osmanlı	Polislik den matrûd	Sabıkalı eşhasda n	Hükümet-i askeriye kararıyla	Konya'da	Adi	Fi 2 Mayıs Sene 333 de asker olmuştur .
Hüsameddin bin Tahsin	Erzurûm	Osmanlı	Bakkal	Sabıkalı eşhasda n	Hükümet-i askeriye kararıyla	Konya'da	Adi	Erine akdem vefat itmiştir.
Hacı bin Mehmed	Tiblis	Osmanlı	Bakkal	Sarik yankesci	Hükümet-i askeriye kararıyla	Konya'da	Adi	Vürûd itmemiştir.

Ek 7. Konya ve Koçhisar'da bulunan bazı siyasi menfilerin Ferid Paşa, mazul Mülazım Celal Efendi, muhreç Polis Memuru Çerkes Mehmed Efendi ile Arnavud Merveret Pehlivan'a ait fotoğraflarının takdimi.

Konya ve Koçhisar'da bulunan bazı siyasi sürgünlerin Ferid Paşa, mazul Mülazım Celal Efendi, muhreç Polis Memuru Çerkes Mehmed Efendi ile Arnavud Merveret Pehlivan'a ait fotoğraflarının takdimine ait evrakın çeviri yazım hâli ve ilgili fotoğraflar.

Konya Vilayeti Mektubi Kalemi

Nu: 314

Dahiliye Nezareti Celilesine

Devletlü efendim hazretleri

Emniyet-i umumiye müdüriyetinden muharrer 8 Kanunısanı 334 tarih ve beş numaralı şifre telgrafname-i âli-i nezaretpenahileri cevabıdır. Siyasi menfilerden merkez vilayetinde bulunan mütekaidinden Ferid Paşa ile mülazımlıktan matrud Celal ve polislikten matrud Çerkes Mehmed Efendilerin ve Koçhisar kazasında bulunan Mürüvvet Pehlivan'ın fotoğrafları leffen takdim kılınmıştır. Ol bapta emrüferman hazreti menlehülemrindir.

8 Cemaziyelevvel 336 / 20 Şubat 334

Vali (mühür)

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA) ♦

DH.EUM.1.Şb
10/5 7

EUM.1.Şb.00010.00005.

**II. Meşrutiyet Dönemi Konya
sürgünlerinden Ferit Paşa.**

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA) ♦

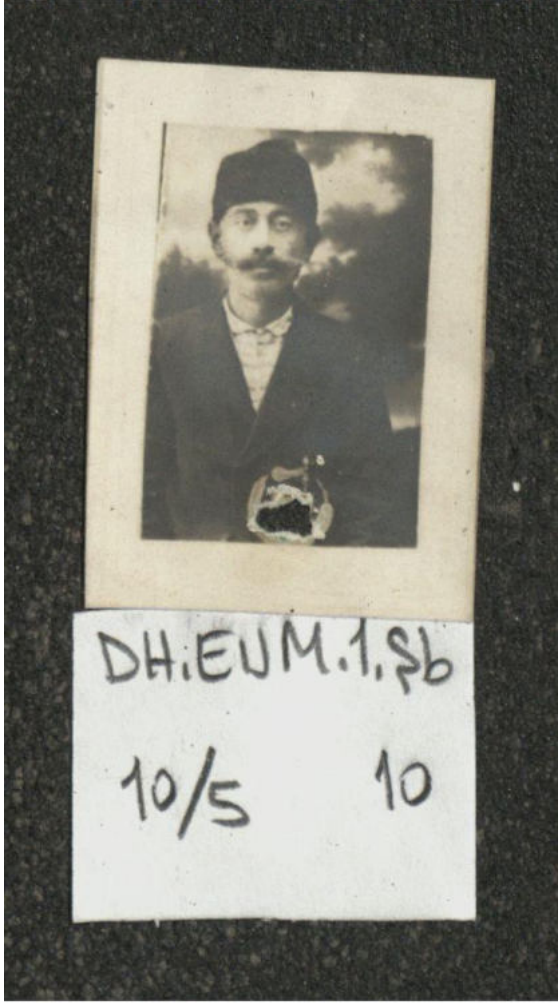

DH.EUM.1.Şb
10/5 5

DH.EUM.1.Şb.00010.00005.005

Mülazımlıktan matrud Celal Efendi.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI

UM.1.Şb.00010.00005

Mürüvvet Pehlivan

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

DH.EUM.1.Şb.00010.00005.003

Polislikten matrud Çerkes Mehmed Efendi

Konya'da bulunan siyasi sürgünlere dair 1334 yılında hazırlanan rapor ve cetvelin çeviri
yazım hâli

Dahiliye Nezareti Celilesine

Mahrem

Numara 397

Maruz Çakerkemineleridir.

18 teşrini evvel 333 ve 26 Kanunu evvel 333 481, 623 numarolu şifre telgrafname-i Aliye Nezaretpenahileri cevabıdır.

Elyevm merkez vilayetiyle Seydişehir, Beyşehir ve Akşehir kazalarında bulunan siyasi menfilerin muhabere ettikleri ve görüştükleri kimselerin esamesine havi dört kıt'a cetvel leffen takdim kılınmıştır. Koçhisar kazasında şahsiyetleri şayan-ı dikkat bulunan menfilerden Kör Emin Bosnalı Sıdkı ile Jandarma kumandanı Selahaddin Mebus Ali Rıza Efendi biraderi İbrahim Efendi ve Şeyh Remzi ile Kaimmakam esbak Mehmed ile görüşmekte iseler de bunların münasbetleri muhalif marazi bir maksad mahsus tahtında olmadığı gerek bunların ve sair siyasi menfilerin aileleriyle muhabere iderek siyasi hiçbir muhabere cereyan etmediği ve bunların daima yekdiğeriyle görüşüp yalnız rum ve ermeni milletinden olanlarla arasırada kendi dindaşlarıyla görüşmekte iselerde hal ve hareketleri daima tarassud edilmekte bulunduğu ılgın'da mevcut Beyrut ve Yafa'lı Arap ailelerin hiçbir muhabereleeri sebk etmediği ve bunlar memurin ahaline belli başlı kimse ile de ihtilat(görüşme) etmedikleri kaimmakamlıklarına ve Isparta'da bulunan siyasi menfilerin kimse ile muhaberatta bulunmadıkları ve Burdur'da bulunan siyasi menfilerin dahi memurin ahaline belli başlı kimselerle görüşmedikleri ve akraba ve taallukatlarıyla olan muhaberatında sonucu tetkik edilmekte bulunduğu mutasarrıflıklarından bildirilmiş ve merkez sancağına merbut diğer kazalarda da siyasi menfi olmadığı bil muhabere anlaşılmıştır. Ol bab da emru ferman hazret-i veli ül mekrundur.

13 Nisan 1334/ 1 Recep 1336

Vali (Mühür)

Beyşehir Kazası

Siyasi menfilerin esamisi	Mahal-i ikametleri	Beyşehir'inde görüştükleri zevatın esamisi	Muhabere itdikleri adresler
Tevfik Arnok	Hacı Ahmed Efendi hanesinde	Bedirhani Hasan Bey, Necib mülhak Selim Matran, tüccardan Save, acente memuru Teofil Vasil, eşraftan Sülleslizade Şükrü Efendi ve mahdumu Şefik Efendi ile	Hamade amucası İbrahim Arnok Nikola Yovakim kerimesi Zahiye Konya Koçhisarı'nda menfiyi siyasi ve Serhan
Halil Arnok	Hacı Ahmed Efendi hanesinde	Aynı zevat ile	Hamade biraderleri İbrahim Arnok Nikola ve Yovakim ile
Cemil Arnok ailesi	“ “ “	“ “ “	“ “ “
Fazıl Arnok ailesi	“ “	“	Amucası Emin Arnok Kardeşi İlyas ile
Bedirhani Hasan Bey	Hacı Akif Efendi hanesinde	Eşraftan Sülleslizâde Şükrü mahdumu Şefik ve Hacı Akif ve Hacı Hayreddin ve Nafiz Efendilerle menfilerden Necib Melhame ve Selim Matran ile	İstanbul'da Kadıköyü'nde mütekaid adliye müfettişi Emin Ali Bey İstanbul'da Darül Muallimin-i Aliyye kısmı muallimlerinden damadı İbrahim Alaeddin Bey ve Konya'da mütekaid İstinaf Ceza Reisi Tahir Bey ile
Necib Melhame	Kola Ağası Hacı Abbas Efendi hanesinde	Bedirhani Hasan Bey Cemil Arnok ailesi eşraftan Sülleslizâde Şükrü mahdumu Şefik ve Hacı Akif ve Nafiz efendilerle tüccardan Save Vasil ve acente memurları efendiler ile	Ayandan Abdülhak ve Muhyiddin Beyler Mebusan'dan Selim Selâm Bedii Davud Şekip Arslan Beyler Şeyh Salih Şerif Efendi Cemiyet-i İslamiye ve Divan-ı Harb-i Temyiz azasından Yusuf Şekvan Bey hassa hukuk müşaviri vekilleri Mehmed Kuddusi Bey
Selim Matran	“ “ “	“ “ “	

S ı r a N u m r o s u	İsim ve Şöhreti	Pederi nin İsmi	Mahal- i Velade ti	Mah al-i İkam eti	Sin ni	Tabiyeti	Müte'eh hil veya Mücerred olub olmadığ ı	Muhabereleş diği Kimse	Konuşd uğu Kimseni n Adresi	Müla hazat
1	Mehmed Said Efendi	Abdulhay Efendi	Gazze Kazası	Akşehir	41	Devlet-i Aliye	Müte'eh hil	Hamdi daisi Abdulmuati ile kimsesiz olduğu cihetle muhabereleşmediği	Altı şahıs da'ima yek diğeriyle konuşur oldukları	
2	Hamdi el-Hüseyni	Abdurr ahman	Gazze Kazası	Akşehir	38	Devlet-i Aliye	Mücerred	Hamdi da'isi Abdulmuati ile kimsesiz olduğu cihetle muhabereleşmediği		
3	Abdullah	Selam	Ahraş	Akşehir	40	Devlet-i Aliye	Mücerred	Hamdi da'isi Abdulmuati ile kimsesiz olduğu cihetle muhabereleşmediği		
4	İbrahim	Daniş	Yafa	Akşehir	35	Devlet-i Aliye	Mücerred	Hamdi da'isi Abdulmuati ile kimsesiz olduğu cihetle muhabereleşmediği		
5	Yakub	Salbiya	Yafa	Akşehir	38	Devlet-i Aliye	Müte'eh hil	Hamdi da'isi Abdulmuati ile kimsesiz olduğu cihetle muhabereleşmediği		
6	Tevfik Eyüb	Beşare Efendi	Yafa	Akşehir	35	Devlet-i Aliye	Müte'eh hil	Konya'da Yafalı (....) Efendi ile		
7	Jozef Çano	Covanni Çano	Dersaadet	Akşehir	32	İtalya Tebaasından	Müte'eh hil	Dersaadetde Balıkpazarında şimendifer Kumpanya anbarında İngiliz Tebaasından Bilir Sör Yana ile	Akşehir Osmanlı Bankasının da muhasebeci Makaridis Efendi ile	

Siyasi menfilerin muhabereleşdikleri ve belli başlı görüştükleri kimselerin adreslerini irâ'e ider bir kıta cedvel bit tanzim takdim huzûr-ı ali-i cenab-ı kaimmakam-ı ekremleri kılındı efendim.

Fi 28 Teşrin-i Sani Sene 333

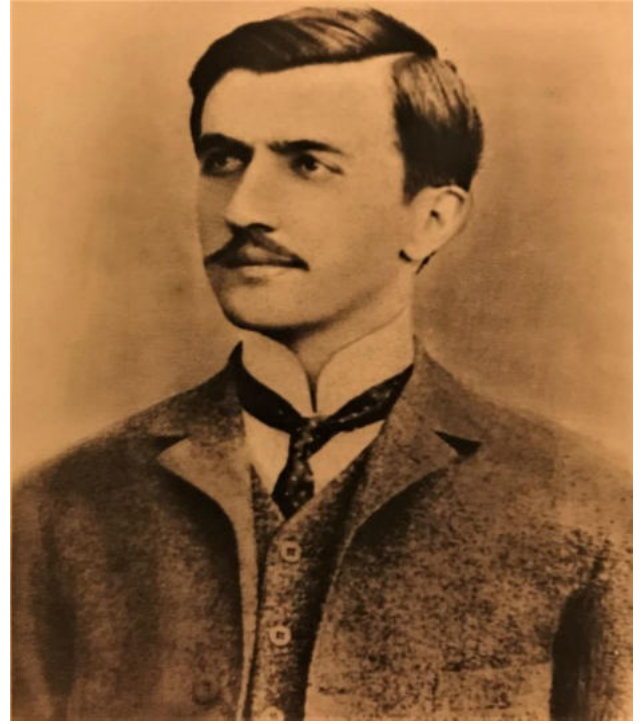
Akşehir komiser Muavini

Siyaseten Konya’da bulunan mütebaidinin hal ve hareketlerinin ve kimlerle görüştüklerinin ve bunlardan zabitanın (...) bulunanların esamisiyle görüşmekte oldukları zevatın isim ve sıfat-ı memûriyetleriyle ahaliden bazılarının isim ve şöhret ve zanaatlarını havi listedir.

Sıra Numrosu	Mütebaidinin Esamisi	Ahali ve Me’mûriyetden Görüşmekte Oldukları Zevatın Esamisi
1	Mir Livalıktan Mütekaid Ferid Paşa	Divan-ı Harb-ı Örfi Re’isi Miralay Şükrü Bey. Konya Hatt-ı Muhafaza Taburu Kumandanı Kamil Bey. Konya Hatt-ı Muhafaza Müfettişi Yüzbaşı Hasan Bey. Nüfûs Müdürü Muhiddin Bey. Konyalı Eczacı Asaf Bey. Ser Müstantık Halis Bey. Mütebaidin siyasiyeden Sapançalı Hakkı Bey. Levazım Reisi sabıkı Yüzbaşı Azmi Bey vesair Arap menfilerin görüşmekte olduğu.
2	Mülazımlıktan matrûd Celaleddin efendi bin Seyid Mehmed Efendi	Öksüz Yurdu Mekteb Müdür-i sabıkı olûb müştereken Gazino işletmekte olduğu Yüzbaşılıktan Mütekaid Mehmed Sacid Bey. Zayi Mektebi dâhiliye müdürü ve İşyurdu Müdürü Münir Bey. Kahveci olmak münasebetiyle Dördüncü Hümayun Kumandanlığından gönderilen bilumum Arap menfilerin gazinosuna devam itmek sûretiyle görüşmekte olduğu
3	Sapançalı Hakkı Bey	Mumaileyh Sille’de ikamet itmekde olûb Konya’ya vürûdunda Çumra Nahiyesi sevk me’mûr-ı sabıkı Yüzbaşılıktan mütekaid Raif Efendi. Jandarma Tabur Kumandanı Midhat. Sıhhiye Müdürü Yunus ve Hakkı. Maliye Müfettişi Alberferid. Mütebaididen Kudüs-i Şerif Belediye Re’is-i sabıkı Ertuğrul Şakir Beylerle mütebaidin-i siyasiyeden Ferid Paşa. Menfi Trabzonlu Ergird Polos ile görüşmekte olduğu.
4	Polis Komiserliğinden mazûl Kafkasyalı Çerkes Mehmed Efendi bin Sadeddin	Mumaileyh bir müddet Kahvecilik ile iştigal itmesi münasebetiyle marûf zevat ile görüşmeyüb (...) Kayserili Agusti. Kahveci Çanakaleli İbrahim vesair avam ile görüşmekte olduğu.

Konya’da ikamete memûr mütebaidinden olûb Zabitanın taht-ı tarhında bulunan berveci-i bala dört zevatın görüştükleri eşhasın esamisiyle sıfat-ı memûriyet ve zanaatlerini irade iden cedveldir. Fi 3 Şubat Sene 334

Ek 9. Konya'da bulunan menfilere ait bazı fotoğraflar

Abdülhamid dönemi menfilerinden Ebuzziya Tevfik Bey ve oğlu Talha
(<https://twitter.com/alisukrucoruk/status/1317207447224963078/photo/2> Erişim
Tarihi;28.10.2020)

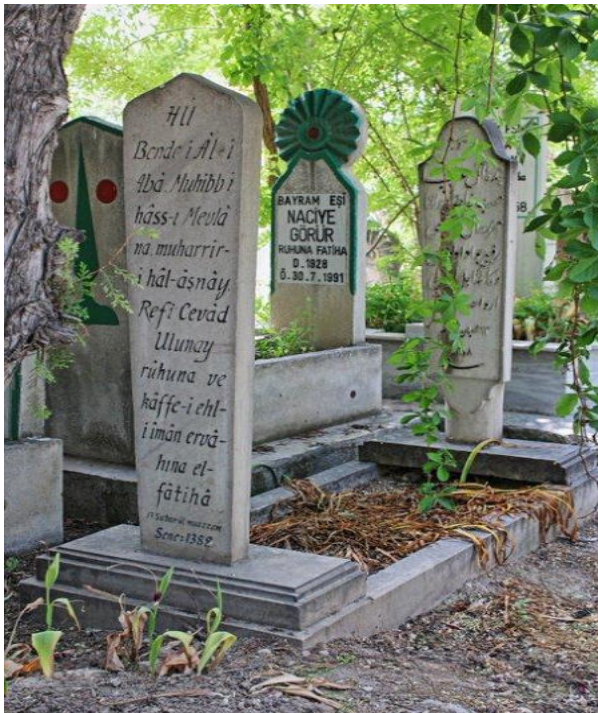

Ebuzziya Bey'in Konya'da ikamet ettiği Ebuzziya Köşkü (Ali Işık, “Ebuzziya Tevfik’in Konya'daki Sürgün Yılları”, **Merhaba Akademik Sayfalar**, C. XIX, S. 31, s. 512.)

II. Abdülhamid dönemi menfilerinden bir grup

Oturanlar (soldan): Bahriye eczacılarından İbrahim Halil Bey, Hariciye Nezareti daire müdürlerinden Mustafa Ruhî Bey, Arnavud Murad Toptanî Bey, Hüseyini Bey, Ebüzziya Tevfik Bey, Cemal Bey ve Hakkı Şinasi Bey (Paşa). Ayaktakilerden: Mustafa Ruhi Bey'in arkasında oğlu Hikmet ve Nazmi Beyler; Ebüzziya Tevfik Beyin arkasında Deli Fuat Paşazade Hayreddin ve Ebüzziyazade Talha Beyler; bunların yanında harbiye talebesinden Cemil Doğancılar ve Hüsameddin Kör Bakkal Beyler. (Ahmet Çelik, "Hadimli Mehmet Vehbi Efendi Kime "İnsaf Yahu" Diyor?", **Merhaba Gazetesi Akademik Sayfalar**, C. XX, S. 1, s. 13.)

II. Meşrutiyet Dönemi Konya sürgünlerinden Konya'da medfun Refii Cevâd Ulunay'ın Üçler Mezarlığındaki kabri.

(<https://twitter.com/ahmetkus6/status/1131526359149371393/photo/1> Erişim Tarihi; 28.10.2020)